

ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039

BELGİ DERGİSİ

Pamukkale Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Sayı/Number 29

Kış/Winter 2025

Sahibi/Owner
Merkez adına Müdür
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Yazı işleri Müdürü/ Journal Administrator
Prof. Dr. Tahir KODAL

Editörler/Editors
Prof. Dr. Mithat AYDIN
Öğr. Gör. Cengiz AKSEKI

İletişim Adresi/Contact Adresse
Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi (Dergi Editörlüğü)
Kınıklı Yerleşkesi 20070, Denizli

Kapak Resmi/Picture of Cover
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay Askerî Tarih
ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genel
Kurmay Basımevi, Ankara 2011

**Dizgi ve Kapak Tasarımı/Typographical and Cover
Design**
Şule AVCIOĞLU

İngilizce Redaktör/ Copy Editing
Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

İletişim için Kurumsal E-posta:
belgidergisi@pau.edu.tr

**BELGİ DERGİSİ, TR DİZİN ULAKBİM tarafından
taranmakta ve Dergipark'ta yer almaktadır.**

**Bu Dergi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı
ile lisanslanmıştır**

Belgi (ISSN 2146-4456 E-ISSN 2687-5039), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

- Dr. Mithat AYDIN Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
maydin@pau.edu.tr
- Dr. Erdal AYDOĞAN Atatürk Üniversitesi-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü/
TÜRKİYE *erdalaydogan@atauni.edu.tr*
- Dr. Zafer ÇAKMAK Fırat Üniversitesi- Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
zcakmak@firat.edu.tr
- Dr. Hayri ÇAPRAZ Süleyman Demirel Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
hayricapraz@sdu.edu.tr
- Dr. Hilary COOPER University of Cumbria/ENGLAND
hilary.cooper@cumbria.ac.uk
- Dr. Violeta Petrova GEORGIEVA Veliko Turnova University/BULGARIA
violetvt@gmail.com
- Dr. Fabio L. GRASSI Sapienza Università di Roma/ITALY
fabio.grassi@uniroma1.it
- Dr. Ercan HAYTOĞLU Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
ehayt@pau.edu.tr
- Dr. Süleyman İNAN Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
sinan@pau.edu.tr
- Dr. Umut KARABULUT Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
ukarabulut@pau.edu.tr
- Dr. Tahir KODAL Pamukkale Üniversitesi-Eğitim Fakültesi/TÜRKİYE
tkodal@pau.edu.tr
- Dr. Catriona PENNELL University of Exeter/ENGLAND
C.L.Pennell@exeter.ac.uk
- Dr. Armand SAG Instituut voor Turkse Studies/HOLLAND
a.sag@turksestudies.org
- Dr. Ömer TURAN Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Fen-Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE
omer@metu.tr

ALAN EDİTÖRLERİ/ SECTION EDITORS

- Dr. Durmuş AKALIN, (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Bayram AKÇA, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Nejdet BİLGİ, (Celal Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. İbrahim BOZKURT, (Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Yasemin DOĞANER, (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi/TÜRKİYE)
- Dr. Zafer TANGÜLÜ, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi /TÜRKİYE)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Dr. Roza ABDİKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Ün./KIRGIZİSTAN)
Dr. Erdal AÇIKSES (Munzur Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet AKGÜN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Ün./TÜRKİYE)
Dr. Engin BERBER (Ege Ün./TÜRKİYE)
Dr. Üçler BULDUK (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Gheorghe CALCAN (ROMANYA)
Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Ün./TÜRKİYE)
Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu/TÜRKİYE)
Dr. H. Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Orazpolat EKEBAHARLI (TÜRKMENİSTAN)
Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Ün./TÜRKİYE)
Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mehmet EVSİLE (Ondokuz Mayıs Ün./TÜRKİYE)
Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ün./TÜRKİYE)
Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Osman HORATA (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Dr. Süleyman İNAN (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Bekir KOÇ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Entela MUÇO (Devlet Arşivleri Genel Müd./ARNAVUTLUK)
Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Ün./TÜRKİYE)
Dr. Ayfer ÖZÇELİK (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Gavriil PEDA (ROMANYA)
Dr. Solmaz RÜSTEMOVA (Azerbaycan Millî İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Dr. Orlin SABEV (Bulgaristan Bilimler Akd./BULGARİSTAN)
Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Grigoriy SHKUNDİN (Moskova Üni./RUSYA)
Dr. Satay SIZDIKOVA (KAZAKİSTAN)
Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Ün./TÜRKİYE)
Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Ün./TÜRKİYE)
Dr. Zaza TSURTSUMIA (Tiflis Tamar Mepe Ün./GÜRCİSTAN)
Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Ün./TÜRKİYE)
Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Ün./TÜRKİYE)
Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Ün./TÜRKİYE)
Dr. Denis VOVCHENKO (Oclahoma Northeastern State Un./USA)

BU SAYININ HAKEMLERİ/BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

- Dr. Gülbadi ALAN (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Necdet AYSAL (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Mehmet BAŞARAN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Sinan BAŞARAN (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Mehtap BAŞARIR (Kayseri Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Murat BURGAÇ (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Recep BÜYÜKTOLU (Çankırı Karatekin/TÜRKİYE)
Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Veysel ÇOLAKER (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Sabit ÇETİN (Milli Savunma Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Sadık ÇETİN (Gaziantep Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Sevtap DEMİRCİ (Boğaziçi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yasemin DOĞANER, (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. M. Emin ELMACI (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Günver GÜNEŞ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Müslime GÜNEŞ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Murat KARATAŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Bilge KARBİ (Beykent Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Ulvi KESER (Uluslararası Final Üniversitesi/KKTC)
Dr. Ayşegül KUŞ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Taner LÜLECİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. İsmail OĞUZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi /TÜRKİYE)
Dr. Ayşe ÖZKAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi/ TÜRKİYE)
Dr. Makbule SARIKAYA (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Erdal TAŞBAŞ (Akdeniz Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Melih TINAL (Dokuz Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hasan YAPICI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Fikrettin YAVUZ (Sakarya Üniversitesi/TÜRKİYE)

Amaç ve Kapsam

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir. Yayımlanan makaleler için telif ücreti ödenmez. Editör, gerekli görmesi halinde makaleler üzerinde düzeltme yapabilir.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

- Oral ATEŞ - Recep BÜYÜKTOLU** **1**
16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri (28 ocak 1916-11 mart 1916)
- Mehmet Emin ELMACI** **23**
Mustafa Kemal Paşa'nın Basına Verdiği Mülakatları Üzerinden Milli Mücadele'nin Kamuoyu İle İletişim boyutu (1918-1919)
- Mehmet Ozan GÜLADA** **61**
Avusturya Siyasi Mizah Dergilerinin Balkan Savaşlarını Sunumu
- Arzu Erman** **85**
Amaltheia Gazetesine Göre Anadolu'daki Gelişmeler (1922-1923)
- Hakan GÖKPINAR** **109**
"Avusturya'nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları" Avusturya Basınında Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi
- Orhan ÖZCAN** **141**
Avustralya Basınında Lozan Barış Antlaşması Üzerine Değerlendirmeler
- Fatih SELÇUK** **161**
Ahenk Gazetesi Başyazarı Mehmet Şevki Ertuğrul'un Serbest Fırka Hatıratı ve Tek Parti Dönemine Dair Düşündükleri
- Sezen KARABULUT** **195**
1939 Yılı "Okuyucu Mektupları" Işığında Yeniden Okumak
- Serap TAŞDEMİR** **217**
Türk Havacılık Tarihinde Merzifon
- Adil Adnan ÖZTÜRK** **239**
Kıbrıs Sorunu ve Rauf Denktaş'ın Aydın Ziyaretleri

- Resul KÖSE..... 277**
Travels Of Prime Minister Süleyman Demirel To Eastern And Southeastern Anatolian Provinces in 1968
- Tuğba BELENLİ..... 303**
Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi Belgelerine Göre Türkiye’de Toplum Kalkınması Alanında Çalışan Amerikan Barış Gönüllüleri
- Muhammet GÜÇLÜ..... 329**
İbradılı Mutasarrıf/Vali Ali Rıza Bey’in (Kuruoğlu) Hayatı ve Faaliyetleri(H. 1287/1870-1871-1958)
- Ali Ulvi ÖZDEMİR..... 355**
Taner Akçam’ın Yüzyıllık Apartheid Kitabı Hakkında Değerlendirmeler
- Şaziye DİNÇER..... 377**
Erken Modern Osmanlı’da Deliler e Delilik Üzerine

16. KOLORDU KOMUTANI MİRALAY MUSTAFA KEMAL BEY'İN EDİRNE GÜNLERİ (28 OCAK 1916-11 MART 1916)*

EDİRNE DAYS OF MIRALAY MUSTAFA KEMAL BEY COMMANDER OF
THE 16TH CORPS (JANUARY 28, 1916-MARCH 11, 1916)

Oral ATEŞ**, Recep BÜYÜKTOLU***

Geliş Tarihi/Received:30.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted:26.11.2024

ATEŞ, Oral-BÜYÜKTOLU, Recep, (2025), "16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri (28 ocak 1916-11 mart 1916)", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 1-22.

Öz

Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı coğrafyasında şiddetli muharebeler yaşanmış, stratejik açıdan önemli cephe açılmıştır. Bu stratejik cephelerden biri olan Çanakkale Cephesi'nde önemli zaferler elde edilmesinde büyük rol oynayan Miralay Mustafa Kemal Bey, Çanakkale Cephesi'nin kapanmasından sonra 11'inci ve 12'nci Tümenlerden teşkil edilmiş 16'ncı Kolordu Komutanı olarak Edirne'ye görevlendirilmiştir. Edirne'ye ilk gelişinde Anafartalar Kahramanı pankartlarıyla coşkulu bir şekilde karşılanan Miralay Mustafa Kemal Bey, o güne kadar ilk defa bu kadar büyük bir insan seliyle karşılaşmıştır. Böyle bir coşku ve heyecan içinde yapılan bu karşılama töreni, halkın Conkbayırı ve Anafartalar muharebelerini kazanan Miralay Mustafa Kemal Bey'e beslediği şükran ve minnet duygularının bir yansıması olmuştur. Katıldığı davetler, yaptığı ziyaretler ve konferanslarla düşüncelerini halka aktarma fırsatını bulmuştur. Çanakkale Cephesi'nde ve öncesinde muharebelerde edindiği tecrübeleri birliklerine yaptırdığı harp oyunları ve eğitimlerle aktarmış, onları yeni verilecek görevlere hazırlamıştır. 16'ncı Kolordu Komutanı olarak, taktik sahada uygulanacak hareket tarzlarını, verilen emirlerin nasıl ve neleri kapsaması gerektiğini astlarına öğretmiştir. Yaptığı günlük ve haftalık eğitim programları ile birliklerini üst komutanlık denetlemelerine hazırlamış, onlarla yakından ilgilenmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey, gün içinde birliklerin eğitimlerini denetlerken, gece eğitimlerinde genellikle harp oyunlarına katılmıştır. Harp oyunu esnasında astlarının taktik bilgi seviyelerini ölçme fırsatını yakalamış, onları daha yakından tanıma imkânı bulmuştur. Yapılan literatür taramasında Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne'de geçen 43 günlük süredeki faaliyetlerine ilişkin yapılan çalışmaların çok kısıtlı ve yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmayla Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne'de 16'ncı Kolordu Komutanlığı yaptığı esnadaki askerî faaliyetleri, birlikleri yaptığı denetlemeler ve eğitim programları, halkla bütünleşmesi ve sivil faaliyetleri incelenerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bugüne kadar gün yüzüne çıkarılmayan bazı konuların açığa çıkarılmasına katkı yapması da çalışmayı ayrıca önemli kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Edirne, Harp Oyunu, Miralay Mustafa Kemal, 16'nci Kolordu.*

*Bu makale, *Kafkas Cephesi'nde 16'nci Kolordu Komutanlığı ve Mustafa Kemal Paşa* adlı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışmaya yazarlar eşit oranda katkı yapmışlardır.

**Dr, MSÜ Kara Astsubay Meslek Yüksek Okulu, oralates67@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-6197-0890>).

***Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, recepbuyuktolu@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-6197-0890000-001-6140-7398>).

Abstract

During the First World War, fierce battles were fought in the Ottoman geography, and strategically important fronts were opened. Miralay Mustafa Kemal Bey, who played a major role in achieving important victories on the Çanakkale Front, one of these strategic fronts, was assigned to Edirne as the Commander of the 16th Corps, which was formed from the 11th and 12th Divisions, after the closure of the Çanakkale Front. Miralay Mustafa Kemal Bey, who was enthusiastically welcomed with the banners of the Hero of Anafartalar on his first arrival in Edirne, was greeted by such a large flood of people for the first time until that day. This welcoming ceremony, which was held with such enthusiasm and excitement, reflected the gratitude of the people to Miralay Mustafa Kemal Bey, who won the battles of Conkbayırı and Anafartalar. He had the opportunity to convey his thoughts to the public through invitations, visits and conferences. He transferred the experiences he gained in the battles on and before the Çanakkale Front to his troops through war games and trainings, and prepared them for the new tasks to be assigned. As the Commander of the 16th Corps, he taught his commanders the courses of action to be applied in the tactical field and how and what the orders given should cover. With his daily and weekly training programs, he prepared his troops for the inspections of the higher command and took a close interest in them. While Miralay Mustafa Kemal Bey supervised the training of the units during the day, he usually participated in war games during night training. During the war games, he had the opportunity to measure the level of tactical knowledge of his subordinates and got to know them more closely. In the literature review, it was determined that the studies on the activities of Miralay Mustafa Kemal Bey during his 43-day period in Edirne were very limited and insufficient. With this study, it is aimed to contribute to the literature by examining Miralay Mustafa Kemal Bey's military activities during his command of the 16th Corps in Edirne, his inspections of the troops and training programs, his integration with the public and his civilian activities. The fact that it contributes to the disclosure of some issues that have not been brought to light until today has also made the study important.

Keywords: *Edirne, War Game, Miralay Mustafa Kemal, 16th Corps.*

16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri (28 ocak 1916-11 mart 1916)

Giriş

Yarbay Mustafa Kemal Bey, Tekirdağ'dan 19'uncu Tümen Komutanı¹ olarak Çanakkale Cephesi'ne 24 Şubat 1915 tarihinde gelmiş, "Maydos Mıntıka Komutanlığı"² görevinin ardından birkaç birlik daha emrine verilerek "Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı" yapmıştır.³ Bu muharebelerde Yarbay Mustafa Kemal Bey, en üst seviyede inisiyatif kullanmış, Conkbayırı'nda düşmana geçit vermemiş ve muharebelerin seyrinde çok büyük yararlılık göstermiştir.⁴ Yarbay Mustafa Kemal Bey, 1 Haziran 1915 tarihinde Miralaylığa (Albay) terfi etmiştir.⁵ 5'inci Ordu Komutanlığı, Ağustos ayında birliklerinin yeniden düzenlemesini yaparak "Anafartalar Grubu Komutanlığı" ismiyle bir grup komutanlığı oluşturmuş, Grup Komutanı olarak da 7 Ağustos 1915'te Miralay Fevzi Bey⁶ atanmıştır.⁷ Bu atamanın akabinde, 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders tarafından emredilen 7-8 Ağustos günü emredilen taarruz harekâtı yapılamadığından Miralay Fevzi Bey görevden alınmış ve 16'ncı Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey 8 Ağustos'ta Anafartalar Grup Komutanı olarak atanmıştır.⁸ Miralay Mustafa Kemal Bey, aynı günün gecesinde karargâhının olduğu mevkiye gelerek görevine başlamıştır.⁹ Göreve başlamasının ardından emir komutası altındaki birliklerle büyük kahramanlıklar göstermiş ve düşman kuvvetlere ağır kayıplar verdirmiştir. Bu kazandığı zaferle yalnız İstanbul'un değil, Trakya bölgesi başta olmak üzere bütün memleketin işgal edilmesini önlemiştir.¹⁰

¹ Miralay Mustafa Kemal Bey, 2-24 Şubat 1915 tarihleri arasında 19'uncu Tümen Komutanı olarak Yarbay rütbesiyle 22 gün Tekirdağ'da kalmıştır. Burada Edirne'deki gibi birliklerini verecek görevlere hazırlamıştır. Tekirdağ'da olduğu süre boyunca birliklerinin personel tayinleri, eğitimi, disiplini ile yakından ilgilenmiş, onlara tatbikatlar yaptırmıştır. Bunu yanında personelinin teçhizat eksikliklerini gidermeye gayret göstermiştir. Bkz. Murat Karataş, "Birinci Dünya Savaşı'nda 19'uncu Piyade Tümeni Kumandanı Mustafa Kemal (Atatürk) ve Tekirdağ'da Yarçesme Barakaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 40,Sayı 109, Mayıs 2024, s. 1-33.

² Celal Erikan, Komutan Atatürk Cilt I-II, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 104.

³ 3'üncü Kolordu Komutanı Esat (Bülkat) Paşa, "resmî olmayan bir mevkiye" Yarbay Mustafa Kemal Bey'i uygun görmesiyle "Arıburnu Kuvvetleri Kumandanı" olarak görevlendirmiştir. Bu husus cepheye yazışmalara da yansımıştır. Bkz. Murat Karataş, "Uydurma mı? Çanakkale'de "Arıburnu Kuvvetleri Kumandanı" Meselesi", *Anafarta Dergisi*, Sayı 1,Kış 2018, s. 6-13.;Hülya Toker, Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Atase) Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014, s. 4.; Yarbay Mustafa Kemal Bey'in bu görevi bazı kaynaklarda Arıburnu Bölge Komutanlığı olarak belirtilmiştir. Bkz. Erikan, a.g.e., s. 112.

⁴ İsmail Bilgin, "Maydos Mıntıka Komutanı: Kurmay Yarbay Mustafa Kemal ve Cephedeki Görev Süresi, Cepheden Ayrılışı", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi, Yıl 13, Bahar 2015, s. 78.

⁵ Enver Paşa Mustafa Kemal Bey'e hitaben "Yeni rütbenizi tebrik ederim. Bu terfi, görmekte olduğunuz büyük ve fedakarane hizmetlerinize karşılık bir mükâfat değil, ancak, memleketeye daha mühim ve ordumuza daha kıymetli, hizmetler görebilecek mevkilere erişmek için, geçilmesi gereken bir basamaktır." tebrik telgrafi göndermiştir. Bkz. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçılı Atatürk Günlüğü*, 2. Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s. 50.

⁶ Ahmet Fevzi Bey'in esas adı Ahmet Feyzullah Tümay'dır. Arşiv belgelerinde ve bazı kaynaklarda Fevzi, Feyzullah veya Fevzi Bey olarak geçmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Toker, a.g.e., s. 35-36.

⁷ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 88.

⁸ Toker, a.g.e., s. 6. ; Miralay Mustafa Kemal Bey'in önce 15'nci Kolordu Komutanı olarak 28 Temmuz 1915 tarihinde ataması yapılmış, ancak fiilen bu görevi yaptığına dair bir belge tespit edilememiştir. Bkz. BOA, İ.HB., 171-43.; Atama emrinde "15'nci Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in 16'nci Kolordu Kumandanlığına tayini..." ifadesi yer almaktadır. BOA, BEO, 4370-327705. Cevat Abbas Güler hatıratlarında "... Aklımda kaldığına göre otuz-kırk gün saklanan ve belki de kaçırımlarıyla bildirilen bir padişah emri görmüştük. Bu iradede 19.Fırka Kumandanı Mustafa Kemal'in Arıburnu'nda kolordu kumandanı olduğu bildiriyordu. Hâlbuki tebliğ Anafartalar Grubunda oluyordu." Bu tebliğin muhtemelen 15'inci Kolordu Komutanı atanması ile ilgili olabileceği değerlendirilmektedir. Bkz. Cevat Abbas Güler, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güler Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Der.:Turgut Güler, 4.Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, s. 211.

⁹ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaş Günlüğü*, Yay.Haz.: İzzettin Çalışlar, İsmet Görgülü, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 148.

¹⁰ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, Yay.Haz.: Oğuzhan Dalkıran, Yeniden Grup Matbaacılık, Ankara, 2008, s. 115.

19 Şubat 1915 tarihinde başlayan muharebelerle Çanakkale Boğazı'nı denizden ve karadan geçemeyen İtilaf Devletleri, 23 Kasım 1915 tarihinde aldıkları kararla birliklerini cepheden tahliye etmeye karar vermiş, Arıburnu ve Anafartalar mevkiinde bulunan birliklerinin tahliye edildiğini gizlemek için Seddülbahir mevkiinde tahkimat ve savunma düzenlerini korumaya devam etmiştir. İtilaf Devletleri birliklerini kademeli olarak geri çekerken, muharebe alanında Türk ordusunu havadan ve denizden ateş altında tutmayı devamlı sürdürmüştür. İtilaf Devletleri 20 Aralık 1915 tarihi itibarıyla Anafartalar ile Arıburnu bölgelerinden, 9 Ocak 1916'da ise Seddülbahir'den tamamen çekilmiştir.¹¹

Liman von Sanders, 27 Kasım 1915'te yayımladığı bir emirle İngiliz kuvvetlerin geri çekilmeye yönelik hazırlıklar yaptıklarını, birliklerin düşmanın keşif ve gözetleme faaliyetlerine çok dikkat etmelerini, İngilizlerin bu yarımadaı "ya ölerek ya da esir edilerek terk etmeleri" gerektiğini birliklerine bildirmiştir.¹² Miralay Mustafa Kemal Bey, Ordu Komutanlığı tarafından yayınlanan emirde alınması istenen tedbirlerin kâfi gelmeyeceğini, Anafartalar Grup Komutanı olarak iki kolordu bölgesinde birer taburla cebri keşif yapılmasını teklif etmiştir. Bu teklifi Ordu Komutanlığı tarafından kabul görmemiştir.¹³ İtilaf Devletleri'nin hiçbir kayba uğramadan birliklerini cepheden tahliye etmelerine razı olmayan Miralay Mustafa Kemal Bey, rahatsızlığının da artmasıyla bir ay süreli istirahatli olarak 10 Aralık 1915 tarihinden cepheden ayrılmıştır.¹⁴

Çanakkale Muharebeleri süresince yapılan stratejik ve taktik hatalar, binlerce askerin zayi olmasına neden olmuştur.¹⁵ Liman von Sanders'in, Miralay Mustafa Kemal Bey'in taarruz teklifine karşı, önemsiz bir iş için kuvvet kullanmak istiyormuş gibi "bir tek nefer israf edemeyiz" şeklinde cevap vermesi ve bu teklifi kabul etmemesinin çok düşündürücü olduğu söylenebilir. Sanki bir an önce İngilizler cepheden çekilsin ve savaş sona ersin gibi bir düşüncede de olmuş olabilir. Şöyle ki; 9 Ocak 1916 tarihinde İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'nı boşaltmasıyla ilgili olarak Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgraf şu şekildedir; "Tanrı'ya şükür Gelibolu Yarımadası tamamen düşmandan temizlenmiştir. Diğer ayrıntılar ayrıca sunulacaktır."¹⁶ İtilaf Devletleri'nin zayıtsız cepheyi tahliye etmesinin olumsuz başka bir tarafı da İngilizlerin tahliye ettikleri birliklerini Suriye ve Sina bölgelerine kaydırmış olmalarıdır.¹⁷

Çanakkale Cephesi'nde İtilaf Devletleri'nin tahliyesiyle Başkomutanlık Vekâleti'nden gelen bir emirle, cephede görev alan 17 tûmenden 9'unun ivedi olarak Trakya bölgesine

¹¹ İrfan Tekşüt, Necati Ökse, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)*, V.Cilt, III. Kitap, Atase Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s. 449-461.

¹² Tekşüt ve Ökse, a.g.e., s. 438.; Ek-18.

¹³ Miralay Mustafa Kemal Bey, İngilizlere büyük oranda bir zayıt verdirilmesi veya onların esir edilmesi için uygulanacak hareket tarzını bir ay önceden planlamaya başlamış ve birliklerine 27 Ekim 1915 tarihinde taarruza hazır olmalarını istemiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Buğra Terzi, "Anafartalar'da Miralay Mustafa Kemal Bey'in İngilizleri Denize Dökme Planı", *Anafarta Dergisi*, Sayı 24, Sonbahar 2024, s. 50-60.

¹⁴ Bu ayrılışın sebebinin sadece sağlık sebebi ile olmadığı yönünde ayrıntılı bilgi için Bkz. Oral Ateş, *Kafkas Cephesi'nde 16'ncı Kolordu Komutanlığı ve Mustafa Kemal Paşa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, 2023, s. 33-56.

¹⁵ Çanakkale Muharebeleri'nin başlamasından 24 Kasım 1915'e kadar geçen zaman içinde Türk ordusunun zayıtı; 566'sı subay, 54.141'i er toplam 54.707 şehit; 957'si subay, 88.839'u er toplam 89.796 yaralı; kayıp, esir, hastanede ölen, hava değişimi alanlar ile birlikte toplam 181.184'e ulaşmıştır. 5'inci Ordu Komutanlığı'nın 1915 yılının sonuna doğru Başkomutanlık Vekâleti'ne sunduğu zayıt raporlarından derlenen miktarlara göre Türklerin zayıtı, 57.370'i şehit olmak üzere toplam olarak 213.882 olarak tespit edilmiştir. Bkz. Tekşüt ve Ökse, a.g.e., s. 466.; İbrahim Yıldırım, "Çanakkale Muharebelerinde Zayıt ve Zehirli-Boğucu Gaz Kullanılması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, Elazığ, 2016, s.273.

¹⁶ Tekşüt ve Ökse, a.g.e., s. 462.

¹⁷ Erikan, a.g.e., s. 157.; Tekşüt ve Ökse, a.g.e., s. 457.

16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri (28 Ocak 1916-11 mart 1916)

yola çıkarılması emredilmiştir.¹⁸ Bunun üzerine Liman von Sanders, 9 Ocak'ta verdiği bir emirle, Çanakkale harekât alanının savunma düzenini ve bu alanda bulunacak birlikleri, Trakya bölgesinde yapılacak teşkilatlanmayı bildirmiştir.¹⁹ Trakya'ya intikal edecek tümenlere yeni görevler verileceğini, Gelibolu bölgesinde kalacak birliklerin ise görevlerine devam edeceğini belirtmiştir. 11 ve 12'nci Tümenlerden oluşan 16'ncı Kolordu'nun ise Miralay Hans Kannengiesser emir komutasında Edirne'ye intikal edeceği emredilmiştir.²⁰ 9 Ocak tarihinde Gelibolu'dan intikaline başlayan 11'nci Tümen, 20 Ocak'ta, 17 Ocak'ta intikaline başlayan 12'nci Tümen ise 28 Ocak 1916 tarihinde Edirne'ye ulaşmıştır.²¹

A. Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne'de 16'nci Kolordu Komutanlığına Katılması ve Karşılanması

Miralay Mustafa Kemal Bey, askerlik hayatı boyunca Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde görev yapmıştır. Bu bölgelerden biri de Edirne olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Çanakkale Cephesi'nde görev alan ve adı bu cephedeki başarılarıyla tüm dünyaya "*Anafartalar Kahramanı*" olarak duyurulan Miralay Mustafa Kemal Bey'in halkla ilk bütünleştiği ve yakın temas kurduğu ilk yer Edirne'dir.

Miralay Mustafa Kemal Bey, 10 Aralık 1915 tarihinde Çanakkale Cephesi'nden ayrılarak bir gemi ile İstanbul'a dönmüştür.²² Beşiktaş'ta annesi ve kız kardeşiyle vakit geçirmiştir.²³ İstanbul'da Bahriye Nazırı Ahmed Cemal Paşa ve Hariciye Nazırı Halil Bey ile memleketin içinde bulunduğu durum ve alınması gereken tedbirlerin neler olduğuna dair görüşmelerde bulunmuştur.²⁴ Bu karşılıklı görüşmelerden sonra Harbiye Nezareti'nden Sofya'ya gitmek için izin istemiş ve 04 Ocak 1916'da izin talebi olumlu karşılanmıştır.²⁵

Miralay Mustafa Kemal Bey 6 Haziran 1915'de Hilda Christianus'a vatani sükûnete kavuşturduktan sonra Sofya'ya geleceğini Çanakkale Muharebeleri sırasında yazdığı bir mektup da belirtmiştir.²⁶ Onun Sofya'ya gidişi eski dost ve arkadaşlarını ziyaret ve dinlenme amaçlı olduğu ifade edilebilir.²⁷ Sofya'ya gitmek için İstanbul'dan ayrılırken yaveri Cevat Abbas Bey'in, "*siz Sofya'da bulunduğunuz esnada Başkumandanlıktan bir vazife alıp almayacağınızı sorarlarsa nasıl bir cevap vermesi*" gerektiğine dair sorusuna karşılık Miralay Mustafa Kemal Bey, "*Vatanım Tehlikede! En ufak bir müfreze kumandanlığı verilerse kabul edeceğimi söylersin*" cümleleriyle ifade ederek 11 Ocak 1916 tarihinde İstanbul'dan

¹⁸ Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2020, s. 515.; Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev.:Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 2019, s. 140.

¹⁹ Tekşüt ve Ökse, a.g.e., s. 462.; Kroki-56.

²⁰ Hans Kannengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale*, Çev.:Mehmet Serez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 265.

²¹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4434, Dos. 25, Fih. 1.; Dos. 19, Fih. 2-8;8-4.

²² Çalışlar, a.g.e., s. 161.; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal Atatürk Birinci Cilt 1881-1919*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 273.

²³ Aydemir, a.g.e., s. 275.; Lord Kinross, *Atatürk - Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Akdeniz Yayıncılık, 13. Basım, İstanbul, 2002, s. 127.

²⁴ Kocatürk, a.g.e., s. 68.

²⁵ BOA, DH. EUM. SSM, 3-52.

²⁶ İpek Çalışlar, *Mustafa Kemal Atatürk Mücadelesi ve Özel Hayatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 148.

²⁷ Ayhan Tunca, *1905'ten 1930'a O yıllar...Olaylar ve Edirne'den Gazi Mustafa Kemal Atatürk Geçti*, Edirne Belediye Başkanlığı Yayınları No.19, Edirne Belediye Başkanlığı Yayınları, Edirne, 2013, s. 279.;Gürer, a.g.e., s. 163.; Kinross, a.g.e., s. 128.

ayrılmıştır.²⁸ Cevat Abbas Bey birkaç gün sonra Başkomutanlık Vekâleti'nce çağrılmış ve Miralay Mustafa Kemal Bey'e 16'ncı Kolordu Komutanlığı görevinin verileceğini, onun bu görevi kabul edip etmeyeceğinin sorulması istenmiştir. Cevat Abbas Bey de Miralay Mustafa Kemal Bey'in bu görevi kabul edeceğini Başkomutanlık Vekâleti'ne bildirmesinin ardından Miralay Mustafa Kemal Bey, 16'ncı Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Bu tebliğ, Cevat Abbas Bey tarafından 16 Ocak 1916'da Sofya'ya Miralay Mustafa Kemal Bey'e telgrafla bildirilmiştir.²⁹ Miralay Mustafa Kemal Bey'in 19 Ağustos 1915'de tayinin yapıldığı ancak fiilen gerçekleşmediği 16'ncı Kolordu Komutanlığı bu şekilde başlamıştır.

16'ncı Kolordu Komutanı olarak görevlendirildiğini öğrenen Miralay Mustafa Kemal Bey, 17 Ocak 1916 tarihinde Sofya'dan İstanbul'a dönmüş ve birkaç gün İstanbul'da kaldıktan sonra trenle 27 Ocak 1916 tarihinde Edirne'ye doğru yola çıkmıştır.³⁰ İstanbul'dan trenle Karaağaç'a 27 Ocak 1916 tarihinde akşamüzeri ulaşmıştır. Tren Gar'ında vali, belediye başkanı, polis müdürü ve daha birçok bürokrat tarafından karşılanmıştır.³¹ Karşılamada, Miralay Mustafa Kemal Bey'in beyaz atına Öğretmen Okulu'ndan liseli iki genç çelenk takmıştır. Onun geçtiği yolların her iki tarafını da halk ve öğrenciler doldurmuştur.³² Tunca Köprüsü yakınlarında merasim birliği ile de karşılanmıştır.³³ Miralay Hans Kannengiesser de 27 Ocak 1916'de akşamüzeri 16'ncı Kolordu Komutanlığı görevini devir ederek trenle İstanbul'a dönmüştür.³⁴ Miralay Mustafa Kemal Bey, 16'ncı Kolordu Komutanı olarak emir komutayı devralmış ve aynı gün vali konağına yerleşmiştir.³⁵

28 Ocak 1916 tarihinde Edirne halkı, Miralay Mustafa Kemal Bey'i karşılamak üzere Erkan-ı Harp Reisi İzzettin Bey'in de gayretleriyle hazırlık yapmıştır. Bu karşılama esnasında Miralay Mustafa Kemal Bey, yıllar süren muharebe meydanlarındaki görevlerinden sonra ilk defa halkla yakın temas kurmuştur.³⁶ Öğle vakti sivil erkân ve 11'inci Tümen'in subaylarıyla beraber vali konağında toplanılmış, müteakiben Sultan Selim Camii'nde Cuma namazı kılınmıştır.³⁷ Halk tarafından namazdan sonra yapılan karşılamayı İ. Hakkı Sunata günlüğünde şu şekilde ifade etmiştir:

"(...) Öğleden sonra, elimizden geldiği kadar intizam içinde başta kolordu ve tümen kumandanları olmak üzere büyük bir ahenkle, İstanbul yolundan Edirne'ye girmeye başladık. Şehir bayraklarla donanmış, halk yollara dökülmüş alkışlar, çiçekler, yaşa sesleri şehrin giriş yerinden merkezine

²⁸ Yücel Özkaya, Mehmet Saray, Mustafa Balcıoğlu ve Cezmi Eraslan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Haz.: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s. 93.; Miralay Mustafa Kemal Bey'in bu seyahati ile ilgili Cevat Abbas Bey'in hatıratında kesin bir tarih belirtilmemiştir. Gürer, a.g.e., s. 163.; Utkan Kocatürk ise Sofya'ya gidiş tarihini 12 veya 13 Ocak 1916 olarak belirtmiştir. Kocatürk, a.g.e., s. 69.; İzzettin Bey, günlüğünde 5 Ocak 1916 tarihinde Miralay Mustafa Kemal Bey'in bir hafta sonra Sofya'ya gideceğini belirtmiştir. Çalışlar, a.g.e., s. 168.

²⁹ Gürer, a.g.e., s. 164.

³⁰ Çalışlar, a.g.e., s. 180.; Kocatürk, a.g.e., s. 69.; Gürer, a.g.e., s. 164.

³¹ Çalışlar, a.g.e., s. 183.

³² Tunca, *1905'ten 1930'a O yıllar... Olaylar ve Edirne'den Gazi Mustafa Kemal Atatürk Geçti*, s. 296.

³³ Ayhan Tunca, *1909, 1913, 1916, 1930 Notları ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Edirne'de*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 120.

³⁴ Kannengiesser, a.g.e., s. 265.; Çalışlar, a.g.e., s. 182.; Tunca, 1909, 1913, 1916, 1930 Notları ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Edirne'de, s. 122.

³⁵ ATASE Arşivi, BDH Kls.4434, Dos.19, Fih. 2-8.; Austin Bay, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu Dahi Generalden Liderlik Üzerine Dersler*, Çev.: Fethi Aytuna, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2013, s. 145.

³⁶ Vamık D. Volkan-Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk Yaşamı ve İç Dünyası*, 5. Basım, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 136.; Tunca, *1905'ten 1930'a O yıllar... Olaylar ve Edirne'den Gazi Mustafa Kemal Atatürk Geçti*, s. 280.

³⁷ Çalışlar, a.g.e., s. 183.

16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri
(28 ocak 1916-11 mart 1916)

kadar devam etti. Mevsimi olmadığı halde birçok çiçekler atılıyordu askerin üzerine. Benim kucağıma bile koca bir demet çiçek kondurmuşlardı... Her tarafta alkış diyebilirim ki Edirne'de evde oturan hiç kimse kalmamış hepsi yollarda... Bunda hükümetin bir zorlaması oldu mu, diye aklıma gelmedi değil. Fakat bakıyorum bu alkışlar samimi gibi geliyordu bana.”³⁸

İzzettin Bey ise bu karşılamayı şu ifadelerle aktarmıştır:

“(…) Yollar hıncahınç ahaliyle dolmuş, bütün mektepler mahalli mahsuzlarına ahzı mevki etmişlerdi. Şehir serapa donanmış, müteaddit takı zaferler yapılmıştı. Biri “Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanları” diğeri “Yaşasın Arıburnu ve Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Bey” yazılı levhalar asılmıştı... Edirne eşrafı, vilayet erkânı, konsoloslar hep oradaydılar... Bütün şehir, heyecan ve coşkulu sevinçle karşıladı. Çiçekler, buketler takdim ettiler. Alkışlar, her türlü nümayişler, tezahürat, her türlü tasavvurun üstündeydi(…)”³⁹

Miralay Mustafa Kemal Bey, 2 saate yakın süren bu karşılama merasiminin üzerinden çok geçmeden “Anafartalar Kahramanı” adıyla anılmaya başlamış ve şöhreti yaygınlaşmıştır.⁴⁰ Dönemin şair ve yazarları onun Çanakkale Cephesi'ndeki başarılarını aktaran yazılar ve şiirler yazmış, adının daha fazla duyulmasını sağlamıştır.⁴¹ İstanbul'da ise övgüler Padişah, Enver ve Esat Paşalar üzerinde toplanmıştır. Dolayısıyla başkent İstanbul halkı, Miralay Mustafa Kemal Bey'in Çanakkale Cephesi'ndeki başarılarından pek haberdar olmamıştır.⁴²

B. Miralay Mustafa Kemal Bey'in Askerî Faaliyetleri

16'ncı Kolordu Komutanlığı, Sarayıcı mevkiindeki askerî kışlalara yerleşmiş ve eğitimlerini bu kışlalarda yapmıştır. Kolordu karargâhı ise Müşirlik Dairesine yerleşmiş ve Miralay Mustafa Kemal Bey faaliyetlerini bu binada sürdürmüştür.⁴³ O yaptığı ilk kontrolde birliklerindeki personelin eğitim seviyesinin yetersiz, teçhizatlarının eksik olduğunu, diğer malzemelerinin ise bakım ve onarımının yapılması gerektiğini tespit etmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey, bir an önce birliklerinin hazır olması için eksiklikleri giderecek bir planlamaya yapmaya başlamıştır.⁴⁴ Kolordu'dan bir emir yayınlayarak tüm personelin ayakkabı ve elbiselerinin tam olmasını, hayvanların koşum takımlarının onarımına öncelik verilmesini ve her malzemenin bakım onarımlarını yaptırılmalarını emretmiştir.⁴⁵

5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, 29 Ocak 1916 tarihinde Lüleburgaz'dan yola çıkmış, 16'ncı Kolordu Komutanlığı'nın durumunu ve eğitim seviyesini denetlemek amacıyla Edirne'ye gelmiştir. Miralay Mustafa Kemal Bey ile beraber 30 Ocak'ta 11'inci Tümen'i, 31 Ocak'ta ise 12'nci Tümen'i denetlemiştir. Birliklerin eğitim ve savaşa hazırlık

³⁸ İ.Hakkı Günata, *Gelibolu'dan Kafkaslara 1.Dünya Savaşı Anıları*, Yay. Haz.: Kansu Şarman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, Sena Ofset, İstanbul, 2018, s. 211.

³⁹ Çalışlar, a.g.e., s. 183.

⁴⁰ Tunca, 1909, 1913, 1916, 1930 Notları ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Edirne'de, s. 122.

⁴¹ 1915 yılında Mehmet Emin Yurdakul'un Ordunun Destanı başlıklı kitabında “Ey Mustafa Kemallerin Aziz Yurdu” dizeleriyle Miralay Mustafa Kemal Bey'in ismini yüceltmıştır. H. Cemal isimli bir subay “Ulu Cenk” isimli kitabında “Anafartalar Muharebeleri Komutanı Mustafa Kemal Bey, yarın ki Harbiye Nazırımız” ifadesini başlık olarak kullanmıştır. Bkz. Özkaya, Saray, Balcıoğlu ve Eraslan, a.g.e., s. 94.

⁴² Bay, a.g.e., s. 146.

⁴³ Latif Bağman-Oral Onur, *Atatürk'ün Yaşamında Edirne*, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, İstanbul, 1982, s. 36.; Tunca, 1909, 1913, 1916, 1930 Notları ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Edirne'de, s. 123.

⁴⁴ Erikan, a.g.e., s. 159.

⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH Kls.4438, Dos.38, Fih. 4-2.

seviyesinin yeterli olmadığını tespit eden Liman von Sanders, birliklerin bir süre sonra tekrar denetleneceğini, o zamana kadar eksikliklerin giderilmesini emretmiştir. Liman von Sanders, 11 ve 12'nci Tümenleri ikinci defa 8-9 Mart 1916'da denetlemiştir. Sanders, Sunata ve Çalışlar'ın günlüğüne göre 12'nci Tümen'in denetlemesinde bazı tenkitlerde bulunsa da denetlemelerden memnun ayrılarak Lüleburgaz'a geri dönmüştür.⁴⁶

4 Şubat 1916'da 5'inci Ordu Komutanlığı, gönderdiği bir emirle sonraki bir tarihte topçu birliklerinin denetleneceğini bildirmiştir. Denetleme hazırlıkları yapılırken hayvanların yorulmaması konusunda birlikleri uyarmıştır. Denetlemede hayvanat, toplar, mühimmatlar ve bütün teçhizatın denetleneceğini, birlik komutanlarının da birliklerin başında bulunması gerektiği belirtilmiştir. İhtiyaç duyulan hazırlıkların yapılarak denetleme planının 16'ncı Kolordu Komutanlığına 5'inci Ordu Komutanlığı'na gönderilmesi istenmiştir.⁴⁷ Bu emri almasından sonra Miralay Mustafa Kemal Bey, birliklerine 8 ve 12 Şubat 1916'da denetleme hazırlık emirleri yayınlamıştır. Bu emirlerde, denetleme heyeti için binek hayvanların hazırlanmasını, denetlemelerde birliklerin mahallerini ve birlik komutanlarının dikkat edeceği konuları belirtmiştir.⁴⁸ Emri alan birlikler denetleme hazırlıklarına başlamış ve 12'nci Tümen 10 Şubat 1916'da denetlemeye yönelik bir prova yapacağını 16'nci Kolordu Komutanlığı'na bildirmiştir.⁴⁹ 16'nci Kolordu Komutanlığı'nca denetleme hazırlıklarının bir plan dâhilinde yapılması ve tümenlerin eğitim hazırlıklarının artırılması maksadıyla 13 Şubat 1916'ya kadar yapılması istenilen haftalık ve günlük programlar hazırlanarak birliklere gönderilmiştir.⁵⁰ Gönderilen programda, koşulu topla manevra ve top talimi (hafif silah mühimmatı alınmış), koşulu top ve arabalarla yürüyüş, tüm efrada yanaşık idman yaptırılması, işaretçi ve telefoncu talimi, hayvanların muayene ve kontrolü, perşembe günleri İmam Efendi tarafından dini dersler verilmesi konuları üzerinde durulmuştur. Programda namaz vakitleri de belirtilmiştir. Planlanan denetleme 14 Şubat 1916 tarihinde gerçekleştirilmiştir.⁵¹

Miralay Mustafa Kemal Bey, birliklerinin eğitim seviyesini artırmak maksadıyla piyade, süvari, istihkâm, topçu ve sıhhiye birliklerinin subayları başta olmak üzere muharebe esnasında uygulayacakları hareket tarzlarını ayrıntılı şekilde belirten programlar ile emir ve talimatları bir kitapta toplayarak birliklerine göndermiştir. Birliklerin tatbik edeceği eğitim planlaması için ise örnek günlük ve haftalık programlar yapmıştır. Bu programlarda, askerlerin bakımı, hayvanların bakımı ile tımar edilmesi, at binme, dar yollarda tek kolda yürümek ve dönmek, takım olarak tek kolda kısa, sessiz ve hızlı yürümek, yolun bir tarafının takip edilerek kırılan arabanın yolun dışına çıkarılması, yürüyüşlerde kolların emniyet hizmetleri, askerlerin kılık kıyafet disiplini, askerî terbiye ile üstüne karşı askerî tavır ve hareketi, düşman ateşi altında mühimmat ikmalî yapılırken topçu ateşlerine karşı cephe büyütme ve küçültme, atış ve nişan vaziyetleri gibi temel askerî disiplin ve her sınıfın yapması gereken ortak temel eğitim konularına önem vermiştir.⁵²

⁴⁶ Çalışlar, a.g.e., s. 184-189.; Sunata, a.g.e., s. 213-219.

⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-5.

⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-3, 1-7.

⁴⁹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-8.

⁵⁰ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih.1-10.

⁵¹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-6. Çalışmamızda yer alan bu belgede belirtilen eğitim programının, denetlemelere yönelik olarak hazırlandığı açık olarak belirtilmesi de, programın 13 Şubat 1916'da (denetlemeden bir gün önce) sona ermiş olması, sadece topçu birliklerini kapsamasından dolayı denetlemeye yönelik olarak hazırlandığı değerlendirilmiştir. Bu program Ek-1'de sunulmuştur.

⁵² Mustafa Kemal, *Ta'lim ve Terbiyye Hakkında Emir ve Program*, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2016, s. 38-46.

16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri (28 ocak 1916-11 mart 1916)

Miralay Mustafa Kemal Bey, bu kitapçığı, "16'ncı Kolordunun çeşitli sınıflarının talim ve terbiyesine dair talimat ve programların birer örneğinin yüce dikkatinize sunulmak üzere Ek'te gönderildiğini arz ederim." ifadeleriyle 5'inci Ordu Komutanlığına da göndermiştir. Subayların muharebe sahasında taktik seviyelerinin yeterli olmasını, onların teorik derslerden daha ziyade arazi üzerinde muharebe meydanını canlandırarak eğitim yapmalarını, teorik derslerin ise muharebe meydanında kazanılan tecrübelerin talimnameler ile bağdaştırılarak konferanslar şeklinde yapılmasının daha faydalı olacağını belirtmiştir.⁵³ Miralay Mustafa Kemal Bey, katıldığı savaşlarda emir komuta ettiği astlarının kabiliyetlerini ve düşüncelerini bilerek, onları tanıyarak sevk ve idare etmesi, başarı kazanmasını sağlamıştır⁵⁴.

Miralay Mustafa Kemal Bey, 5 Şubat 1916 tarihinde subaylar başta olmak üzere katılımı gereken harp oyunu⁵⁵ emrini birliklerine göndermiştir. Bu emrinde, harp oyunlarının pazartesi ve çarşamba geceleri olmak üzere 7 Şubat 1916 akşamı saat 21.00'dan sonra başlayacağını bildirmiştir. Bu eğitime tümen komutanları ile tümen karargâh personeli, alay ve tabur komutanlarının katılmasını istemiştir. Her subayın yanında, Edirne, Babaeski, Kırkkilise paftaları ile 1/25.000 ölçeğe İskender köy, Kara Yusuf, Taya Kadın haritalarını ve not defteri getirmelerini emretmiştir. Harp oyunu süresince iki tarafında vazifelerini ve taktiklerini gizli tutmasını istemiştir.⁵⁶ Miralay Mustafa Kemal Bey, Çanakkale Muharebeleri'nde kahramanca savaşan bu birliklerin eğitimleriyle zevkle ilgilenmiştir.⁵⁷

Kolordu'da ki subay sınıfının büyük bir kısmı Çanakkale Cephesi'ndeki muharebelere katılmıştır. Harbiye eğitimlerini iyi bir şekilde almış olan bu subaylar, cephede ölüm kalım mücadelesinin yaşandığı siper muharebeleri yapmıştır. Her türlü zorluğa karşı beraberce mücadele etmeleri, dönemin en güçlü ordularına geçit vermemeleri aralarında sıkı bir silah arkadaşlığı oluşturmuştur. Bu durum moral ve motivasyonlarını, birlik ve beraberliklerini güçlendirmiştir.⁵⁸ Yorgun olsalar bile diğer cephelerde verilecek her türlü görevlere Miralay Mustafa Kemal Bey'in eğitim programlarıyla hazırlanmaya başlamışlardır.

Miralay Mustafa Kemal Bey, her koşulda inisiyatif kullanmaya önem vermiş, doğru ve yerinde kararlar almış, kuvvetli bir disiplin içinde çalışmıştır. Bu özelliklerini aldığı eğitimlere borçludur. O'na göre "sıkı bir askerî disiplinin sağlanması gerek birlik komutanlarına ve gerekse askerlerin özellikle harbe hazırlanmalarına bağlıdır".⁵⁹ Bu düşüncelerle emir komuta ettiği diğer birlikler gibi 16'ncı Kolordu'yu da en iyi seviyede harbe hazırlamaya çalışmıştır. Askerler gündüz vakitlerinde eğitim yapmış⁶⁰, subaylar ise akşam saatlerinde harp oyunlaması eğitimleriyle neredeyse tüm zamanlarını eğitim yaparak geçirmiştir. Zamanın kısıtlılığından dolayı hemen manga bütünlüğü içerisinde eğitimlere başlanmış, ardından takım dâhilinde çalışılmıştır. Miralay Mustafa Kemal Bey, manga ile yapılan eğitimlerde her asker in hareketlerinin ve hatalarının daha iyi tespit edilebileceğini, yazdığı emrinde belirtmiştir.⁶¹

⁵³ Mustafa Kemal, Ta'lim ve Terbiyye Hakkında Emir ve Program, s. 3.; Çalışlar, a.g.e., s. 185.

⁵⁴ Nusret Baycan, *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 32.

⁵⁵ Harita veya kroki üzerinde ana hatlarıyla askerî durumun gösterildiği, içinde komutan ve karargâh subayları sıfatıyla hareketin her aşamasında planlama yapılmasını ve sonrasında karar alınmasını, emirler verilmesini gerektiren görevleri içeren eğitim ve tatbikatlardır. Bkz. Mehmet Fatih Baş, "Savaş Oyunlarının Tarihi ve Kullanımı Üzerine bir Değerlendirme", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 1*, No. 2, 2020, s. 119.

⁵⁶ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih.1-2.

⁵⁷ Güner, a.g.e., s. 164.

⁵⁸ Uyar ve Erickson, a.g.e., s. 516.

⁵⁹ Mustafa Kemal, Ta'lim ve Terbiyye Hakkında Emir ve Program, s. 3.

⁶⁰ Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2008, s. 27.

⁶¹ Mustafa Kemal, Ta'lim ve Terbiyye Hakkında Emir ve Program, s. 10.

İzzettin Bey, günlüğünde, 1916 Şubat'ının 9, 14, 16 ve 23'ünde geceleri harp oyunlarına iştirak ettiklerini belirtmiştir. 23 Şubat 1916'da ise tüm gün harp oyununun münazarası yapılarak katılan subayların taktik bilgi seviyeleri artırılması sağlanmıştır.⁶²

Miralay Mustafa Kemal Bey, bu dönem içerisinde "*Tabiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Sureti Tahririne Dair Nesayih*" isimli bir kitapçık yayımlamıştır.⁶³ Süvari ve piyade eğitimlerinin artırılmasına çok önem vermiş, 1 ve 5 Şubat 1916 tarihlerindeki emirlerde bu birliklerin "*mümkün olduğunca çabuk yetiştirilmesini bütün komutan ve subaylardan talep ederim.*" şeklinde belirtmiştir.⁶⁴ Tümenlere ise 23 Şubat 1916'da gönderdiği emirde, süvari subaylarının yetiştirilmesinin bundan sonra tümenlerce değil, 16'ncı Kolordu Komutanlığı'nca ve bizzat Binbaşı Veli Bey tarafından yapılacağını ifade etmiştir.⁶⁵

Miralay Mustafa Kemal Bey, icra ettiği denetlemeler ve harp oyununda ki tespitlerini de içeren "*Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*" adını verdiği bir kitapçığı ise 28-29 Şubat 1916'da yayımlamıştır.⁶⁶ Bu eserde eğitimlerin nasıl yapılacağını, eğitimlerin amacının ve önemin ne olacağını belirtmiştir. Yapılan eğitimlerin asıl hedefinin savaşı kazanmak olduğunu vurgulamıştır.⁶⁷ Miralay Mustafa Kemal Bey yayınladığı bu kitapçıkta:

*"Bir askerî birlik ile iş yapmak isterseniz, o birliği teşkil eden askerleri birer birer hazırlayınız. Çünkü her durum karşısında idaresi mümkün bir askerî birlik ancak münferit talim ve terbiye sayesinde meydana getirilebilir. Askerin talim ve terbiyesinde yapılacak işler kurallarıyla birlikte icra edilir, askere talim ettirilen ve öğretilen şeylerde onların bilgi ve anlayış dereceleri göz önüne alınırsa askerin bilgisini artırmasına doğrudan doğruya yardım edildiği gibi, subaylar için de idareleri altında bulunan askerlerin tavır ve güçlerini anlamak ve emniyetlerini, güvenlerini kazanmak mümkün olur. İşte bu emniyet ve güven sayesinde askerî disiplin ve düzen sağlanmıştır."*⁶⁸

şeklindeki sözleriyle eğitimin önemine vurgu yapmıştır. Onun kolordu komutanlığı döneminde Edirne'de yazdığı bu emirlerin halen güncelliğini koruduğu, özellikle genç rütbedeki subay ve astsubaylara rehberlik ettiği söylenebilir.⁶⁹ Miralay Mustafa Kemal Bey, sürekli askerleriyle iç içe olmuş, her fırsatta tespit ettiği hataları hemen yerinde düzeltmiş ve bu hususları birliklerine emir olarak yayınlamıştır. 21 Şubat 1916'da 11'inci Tümen'i denetlemesinden⁷⁰ sonra tespit ettiği konuları, birliklerine 22 Şubat 1916'da bildirerek bu hususlara dikkat etmelerini ve bu hataların bir daha tekrarlanmamasını emretmiştir.⁷¹ Bu belge, Miralay Mustafa Kemal Bey'in 16'ncı Kolordu Komutanlığı döneminde önem verdiği

⁶² Çalışlar, a.g.e., s. 184-187.

⁶³ Bu kitapçık Edirne Sanayi Mektebi matbaasında basımı yapılarak yayımlanmıştır. Yayımlandığı tarihten 73 yıl sonra 10 Kasım 1989 tarihinde Harp Akademileri'nde tanıtılmıştır. 1990 yılında "*Tabiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Sureti Tahririne Dair Nesayih*" (Taktik Meselenin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına Dair Öğütler) adıyla yayımlanmıştır. Bkz. Çalışlar, a.g.e., s. 192.

⁶⁴ Mustafa Kemal, Ta'lim ve Terbiyye Hakkında Emir ve Program, s. 9-39.

⁶⁵ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4434, Dos. 25, Fih.1-43.

⁶⁶ Mustafa Kemal, *Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011.

⁶⁷ Mustafa Kemal, Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar, s. 3.

⁶⁸ Mustafa Kemal, Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar, s. 9.

⁶⁹ Hüsnü Özlü, "Atatürk'ün "Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar Adlı Eserinin Liderlik ve Eğitim Anlayışı Açısından Analizi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 49, Bahar 2012, s. 234.; Mustafa Kemal, Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına Dair Öğütleri, s. 3.

⁷⁰ Çalışlar, a.g.e., s. 186.

⁷¹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih.1-9, 4-9.

16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri
(28 ocak 1916-11 mart 1916)

hususları belirtmesi, emir komutası altındaki birliklerini taktik açıdan değerlendirmesi bakımından önemlidir. Birliklerine verdiği emir ve nasihatler ana hatlarıyla şu şekildedir;

- Yürüyüşlerin daha serbest ve canlı yapılmasını, piyade birliklerinin saatte 5 km yürüyecek şekilde hareket etmesini,⁷² askerlerin yürüyüşlerin canlı yapması gerektiğini bilmelerini, birliklerin genelinde yürüyüş kararının muhafazasına çok önem verilmesini, bu sayede yürüyüşün bir intizam içinde icrasının yapılabileceğini belirtmiştir. Bir köprüden veya bir geçitten geçerken veya bir yokuştan çıktıktan sonra bile yapılan yürüyüş kararı saymalarının eksilterek birliğin derinliğinin uzamasına veya geridekilerin koşmalarına neden olunmamasını emretmiştir.

- Bölük komutanlarının, bölüklerinin önünde gitmesinden ise bölüğünü iyi bir nezaret altında bulunduracak bir yerde bulunmasını, tercihen de birliğine en yakın olan yerde durmasını ifade etmiştir.

- Arka çantalarıyla yapılan yürüyüşe daha çok önem vermek gerektiğini, ağırlıklar ile yapılan yürüyüşün sıkı bir disiplin ve intizam ile yapılmazsa, uzun yürüyüşler de büyük ölçüde düzensizlik meydana gelebileceğini vurgulamıştır.

- Birliklerin yürüyüş düzenlerinde, kıt'alar arasında olması gereken mesafelerin muhafazasına çok önem verilmesini, Tümen'in yürüyüşünde bu mesafelerde çok hatalar gördüğünü, bu mesafeleri bilmeyen subayların dahi olduğunu tespit ettiğini belirtmiştir.

- Küçük zabıtlar⁷³ hatta erler bile yürüyüş mesafelerini doğru bir şekilde öğrenmesini, 2 top arasında 10 adıma kadar yakın mesafeler olduğunu, topçu arabalarının sayısı dikkate alındığında bu hatanın kolun derinliğini çok fazla azalttığının görüldüğünü ifade etmiştir.

- Birliğin büyüklüğüne ve araziye göre emniyet mesafelerinin kesin suretle muhafaza edilmesinin gerektiğini, subayların gerek birlikler arasındaki mesafelerin gerekse emniyet mesafelerinin muhafazasının çok önemli olduğunun iyi bilmesini istemiştir.

- Tümenin yürüyüşü esnasında özellikle öncü kısım ile büyük kısım arasında 1.5 km olması gereken mesafe, 2 km'den bile daha fazla bir mesafeye kadar çıktığını belirtmiştir.

- Gerideki kademelerin, ilerideki kademelerle irtibatı tesis etmesini, irtibat askerlerinin ise gerideki kademelerden görevlendirilmesini, irtibat askerlerinin de ikişerli olarak belirlenmesine dikkat edilmesini emretmiştir.

- Yollar ve arazinin durumu dikkate alınması kaydıyla irtibat askerinin bir noktada beklemesi ya da geriye bilgi vermesi gerektirdiği durumlarda, diğeri ilerideki kıt'ayı takip edebilmesi için emniyet mesafelerinin uygun olduğu bir anda irtibat askerinden ziyade atlı irtibat askerleri çıkartılmasının uygun olacağını vurgulamıştır. Birliğin ana unsurunun başında muhabere veya emniyet için bir miktar süvari bulunmasının, bu süvariden de irtibat için istifade edilmesini belirtmiştir.

⁷² Bu dönemde birliklerin yaptıkları eğitimlerin önemli bir kısmını intikal yürüyüşleri oluşturmuştur. Bu intikal yürüyüşlerinin katı bir disiplin içinde yapılması ve yürüyüş hızlarının artırılmasına oldukça fazla önem verilmiştir. Piyadeler için intikal mesafesi 24 saatte 50 km, süvariler için ise 80 km olarak hedeflenmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III Cilt 6'ncı Kısım, (1908-1920), ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 171.

⁷³ Günümüzde "astsubay" adıyla yer alan personel, Osmanlı ordusunda "küçük zabıt" olarak adlandırılmıştı. Daha geniş bilgi için Bkz. Sadık Tekeli, "Astsubay Okulları Tarihiçesi", *Askeri Tarih Bülteni*, ATASE Yayınları, Yıl 17, Şubat 1992, Sayı 32, s. 138.

- Taktik intikal yapan kıt'anın selamlama yapmaktan muaf olduğunu, sadece kıt'anın başında bulunan en rütbelinin, üstüne veya komutanına rastladığında vazifesi hakkında malumat vermesi gerektiğinin bilinmesini istemiştir. 11'inci Tümen'in yürüyüşünde birçok asker dahi toplanarak baş ile selamlama yaptığını, bu hatanın bir an evvel düzeltilmesini, her asker ile her subayın münferit veya kıt'a ile hangi durumlarda, ne tarzda selamlama yapacağını tereddütsüz olarak öğrenmesini emretmiştir.

- Birçok askerin teçhizatını üzerine iyi uydurmadığının görüldüğünü, bunun da askerin yürüyüşe başlamadan önce komutanları tarafından kontrol edilmediğinin bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir.

- Su mataralarının bir kısmının sağda, bir kısmının solda olduğu, ekmek torbalarının ise bazı askerlerde sol tarafta taşındığı, ekmek torbaları ve mataraların sağ tarafta asılmasını, mataraların ekmek torbası üzerine gelecek şekilde koyulmasını istemiştir.

- Taktik intikallerde, tüfeklerin ağız kapakları takılı hâlde kesinlikle bulunmayacağını, bu kapakların kışlalarda kullanılması gerektiği, yürüyüşler esnasında tüfeklerin daima sağ omuzda ve silah omuza vaziyetinde olmasının şart olmadığı, askerin silahını herhangi bir omuzda veya elde taşıyabileceğini ifade etmiştir.

- Hasta teskereleri bazı kıt'alarda elde ve bazı kıt'alarda hayvanata yüklenmiş olarak taşındığını, Hasta teskereleri teskereciler tarafından elde taşınması gerektiğini, uzun mesafeli yürüyüşlerde bir teskereyi 2 askerin taşımasını veya değişerek yapılmasını emretmiştir.

Bu emir, Mustafa Kemal Atatürk'ün kolordu komutanlığı döneminde onun taktik açıdan edindiği tecrübeleri aktarması bakımından önemlidir. Ayrıca Çanakkale Cephesi'nin kapanmasından sonra bölgeden tahliye edilen tümenlerin harbe hazırlık durumları ve eğitim seviyelerini de göstermektedir.

Miralay Mustafa Kemal Bey, yaptığı başka bir denetleme sonucunda ise tümenlerden daha küçük birliklerin istenilen bilgilerin doğrudan Kolordu'ya göndermemelerini istemiştir. Birliklerin bu bilgileri önce bir üst komutanlığına bildirmesini emretmiştir.⁷⁴ O, bu emirleriyle birlikleri arasında emir komuta zincirinin kurulmasını ve emir komuta birliğinin oluşmasını sağlamayı amaçlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiğini, her birliğin her an cephelerde görev emri alabileceğini, gerekli tedbirlerin intikallerden önce almasını ve birliklerin hareket emir aldığı anda ise gecikme yaşanmamasını emretmiştir.⁷⁵ İntikallerde mühimmat, barut ve kritik malzemelerin sevk edilmesinde dikkatli olunmasını ve emniyetinin alınmasını, bu malzemelerin tren istasyonlarında görevli sevk memurları gözetiminde vagonlara yükleme yapılmasını istemiştir. Kaza meydana geldiğinde ise hatası tespit edilenlerin görevlerinden alınacağını ve divan-ı harbe verileceğini bildirmiştir.⁷⁶ 5'inci Ordu Komutanlığı'nca bu sevkiyatlar sırasında diğer tüfeklerin mermi sandıklarından ayırt

⁷⁴ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 4-2.

⁷⁵ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4434, Dos. 25, Fih. 1-44.; Kls.4438, Dos.38, Fih. 4-7.

⁷⁶ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 10.

16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri (28 ocak 1916-11 mart 1916)

edilebilmesi için Rus tüfeklerin mermi sandıklarının dar yan kısımlarının mavi boya ile boyanmasını emredilmiştir.⁷⁷

C. Miralay Mustafa Kemal Bey'in Sivil Faaliyetleri

Miralay Mustafa Kemal Bey, Edirne'de kaldığı 43 günlük sürede bir taraftan birliklerin muharebe gücünü artırmaya çalışmış bir taraftan da halka iç içe olmaya özen göstermiştir.⁷⁸ 29 Ocak 1916'da kışlaları denetlemiş, Vali ve Belediye Reisi'ni ziyaret etmiştir. 3 Şubat 1916'da Edirne İttihat ve Terakki Kulübü'ndeki yemeğe⁷⁹ ardından da 18 Şubat 1916 tarihinde Selimiye Camii'nde cuma namazının ardından Çanakkale Savaşı şehitleri için yapılan mevlide katılmıştır.⁸⁰ Edirne Öğretmen Okulunu⁸¹ birkaç kez ziyaret etmiş müsamere ve konferanslara katılmış, ziyarete gelenleri kabul etmiştir. Edirne İl Milli Eğitim Müdürü ve Öğretmen Okul Müdürü ile memleket meseleleri ve öğrencilerin eğitimi hakkındaki görüş alışverişinde bulunmuştur.⁸² Okul Müdür Nafiz (Edgüer) Bey'in verdiği, Slav akınının nasıl önlenebileceği ve Türk-Alman ittifakının bu işteki rolüne dair bir konferansa katılmıştır. Konferans ardından katılımcılara, Rus ve Slav akınının mutlaka durdurulması gereken bir tehlike olduğunu, Türk-Alman ittifakının buna karşı bir set vazifesi görse de, bu ittifakın bir mecburiyet olmadığını ve Almanya'da dâhil, Batılı devletlerin Türkiye'yi her yönden sömürmeyi amaçladığını ifade etmiştir.⁸³

Miralay Mustafa Kemal Bey, Edirne'de olduğu ve halkla daha yakın temas kurmaya başladığı bu günlerde, insanlara Batılı devletlere güvenmek yerine çarenin kendimizde olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Askerî faaliyetlerden fırsat buldukça Edirne'deki yakın arkadaşlarından Dr. Rifat Osman Bey'in⁸⁴ evinde bulunan kütüphanesinden faydalanmış, genellikle Türkçe ve Fransız tarih kitapları alıp okumuştur.⁸⁵ 1929 yılında Edirne Gazetesi'nde kaleme aldığı yazısında, Edirne'de kaldığı günlerde halkın kendisine ve askerlerine gösterdiği samimi alaka ve sevgiden çok etkilendiğini, çok müteessir olduğunu belirterek Edirne halkına teşekkür etmiştir.⁸⁶

D. Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne'den Ayrılması

Çanakkale Savaşı'nın sona ermesiyle Gelibolu'dan Trakya'ya gönderilen birlikler yeniden teşkilatlanmaya ve eksiklerini gidermeye başlamış, diğer cephelelerdeki alacakları

⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 10-3.; Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı ordusu tarafından kullanılan başlıca tüfekler: Winchester, Martini, Rus yapımı Berdan Snider, ve Mosin Nagant, Mans Steyr-Mannlicher, Fransız patentli tüfeklerdir. Bkz. Fatih Tetik-Serdal Soyluer, *Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii, Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Gültekin Yıldız (Ed.), S. İçinde (99-120), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.; Şaban Murat Artumak, <https://canakkalemuharebeleri1915.com/makale-ler/87-saban-murat-armutak/475-bir-makineli-tufek-200-tufekkiye-esitti>, (Erişim Tarihi: 24.08.2021).

⁷⁸ Tunca, 1905'ten 1930'a O yıllar... Olaylar ve Edirne'den Gazi Mustafa Kemal Atatürk Geçti, s. 281.

⁷⁹ Çalışlar, a.g.e., s. 184.

⁸⁰ Sunata, a.g.e., s. 217, Çalışlar, a.g.e., s. 186.

⁸¹ Günümüzdeki Edirne Lisesi.

⁸² Bağman-Onur, a.g.e., s. 34.; Tunca, 1909, 1913, 1916, 1930 Notları ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Edirne'de, s. 128.

⁸³ Latif Bağman-Oral Onur, Atatürk'ün Yaşamında Edirne, s. 33.

⁸⁴ Tosyavizade olarak bilinen, Kolağası rütbesinde askerî röntgen doktorudur. Miralay Mustafa Kemal Bey'den; *"ben hayatımda Mustafa Kemal kadar hızlı kitap okuyana az rastladım. Fakat öylesine muhteşem hafızası vardı ki hareket ve kararları için dayanak yapmaya değer bulduklarını, gerektiğinde zaman ve mekânıyla hatırlardı"* şeklinde söz etmiştir. Bkz. Tunca, 1909, 1913, 1916, 1930 Notları ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Edirne'de, s. 135.

⁸⁵ Cemal Kutay, *Trablusgarb'de Bir Avuç Kahraman*, (Neşreden: Mustafa Unan), Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul, 1963, s. 19.

⁸⁶ Edirne Posta Gazetesi, Sayı 288, 12.2.1929, s. 3.

görevlere hazırlık yapmıştır. Bu kapsamda Başkomutanlık Vekâleti, Kafkas Cephesi'nde Rus kuvvetleri karşısında geri çekilmekte olan 3'üncü Ordu'yu takviye etmek amacıyla karargâhı Çorlu'da bulunan 2'nci Ordu'yu Kafkas Cephesi'ne görevlendirmiştir.⁸⁷ 2'nci Ordu'nun Diyarbakır bölgesine ulaşmasıyla Erzurum ve kuzeyinde bulunan Rus birliklerinin güney tarafına, yan ve gerilerine taarruz ederek bölgenin düşmandan temizlenmesi amaçlanmıştır.⁸⁸ Böylece 3'üncü Ordu Komutanlığı'nın güney bölgesindeki birliklerde 2'nci Ordu Komutanlığı emir komutasına verilmiştir.

Bitlis ve Muş'un düşmesi ve takviye birliklerin Kafkas Cephesi'ne sevk edilmesiyle 3'üncü Ordu'nun güney kanadında bulunan birliklerin komutasını almak üzere başarılı bir komutan olarak görülen Miralay Mustafa Kemal Bey görevlendirilmiştir.⁸⁹ Enver Paşa tarafından 10 Mart 1916 tarihinde Eskişehir'den yazılan emirde, 16'nci Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in karargâhıyla birlikte Resulayn⁹⁰ üzerinden hareketle 3'üncü Ordu'nun sağ kanadında bulunan birliklerin emir komutasını alacağı, önce İstanbul'a gelerek Harbiye Nezareti'nden emir komuta edeceği birlikler hakkında bilgi edinmesi istenmiştir. Edirne'de bulunan 12'nci Tümen'in ise 15'inci Kolordu'nun kuruluşuna geçeceği bildirilmiştir.⁹¹ 3'üncü Ordu Komutanlığı'nın güney kanadında bulunan birliklerin komutasını almak üzere bu coğrafyaya daha yakın Suriye ve Irak bölgelerinden komutan atanması yapılabilecekken, Edirne'den Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhıyla görevlendirilmesi, onun kudretinden ve üstün kabiliyetinden istifade edilmek istendiğini göstermektedir.

Edirne'de bulunduğu 43'üncü gününde bu emri alan Miralay Mustafa Kemal Bey, harita üzerinde ulaşım güzergâhı ve kendisine verilecek sorumluluk alanları hakkında incelemeler yaparak hazırlıklara başlamıştır.⁹² Zaman kaybetmeden yola çıkabilmek için Başkomutanlık Vekâleti'nden Karaağaç Tren İstasyonu'nda Kolordu'ya bir tren hazırlanmasını teklif etmiş, birliklere bir emir göndererek tren tahsis edilinceye kadar da intikal hazırlıklarının yapılmasını istemiştir.⁹³ 11 Mart 1916'da Kolordu karargâh binasında bir kısım askere veda konuşması yapmıştır.⁹⁴ Meriç Köprüsü etrafında 12'nci Tümen'in subayları da onu uğurlamak için yerlerini almıştır. Bu uğurlamayı İ. Hakkı Sunata; Miralay Mustafa Kemal Bey'in üzüntüyle Edirne'de bulunan birliklerin komutanlığından ayrıldığını, onların da kendisi gibi vatanımızın savunmak için vazife olarak gelmelerini arzu ettiğini, günlüğünde aktarmıştır. Diğer birliklerin de Miralay Mustafa Kemal Bey'e "İnşallah geliniz" diyerek veda ettiğini, bu vedanın çok hazin olduğunu belirtmiştir. Bu vedalaşma onları Liman Paşa'ya karşı gizli bir kin beslemeye ittiğini, kendi vatanlarını unutturup onları başka cephelere göndereceğini ifade etmiştir.⁹⁵

⁸⁷ Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 159.; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Yay.Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 229.

⁸⁸ Kafkas Cephesi 2'nci Ordu Harekâtı, s. 32.

⁸⁹ Başkomutanlık Genel Karargâh Harp ceridesinden aktaran Erikan, a.g.e., s. 161.; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II Cilt 2'nci Kısım, *Kafkas Cephesi 2'nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s. 39.

⁹⁰ Şanlıurfa'ya bağlı bugünkü adı Ceylanpınar İlçesine çok yakın ve o dönemde çok tanınan/bilinen bir kasaba.

⁹¹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4466, Dos. H-12, Fih. 1.

⁹² Güner, a.g.e., s. 165.

⁹³ Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk'ün 16'nci Kolordu Komutanlığı (19 Ağustos 1915- 5 Mart 1917)", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 36, Yıl 19, Şubat 1994, ATASE Yayınları, s. 31. (30-42); *Atatürk 3'üncü Ordu Bölgesinde*, 3'üncü Ordu Komutanlığı 100'üncü Yıl Yayını, Erzincan, 1981, s. 2.

⁹⁴ Tezer, a.g.e., s. 31.; Çalışlar, a.g.e., s. 190.

⁹⁵ Sunata, a.g.e., s. 220.

16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri (28 ocak 1916-11 mart 1916)

Miralay Mustafa Kemal Bey, aynı gün posta treniyle İstanbul'a gitmek üzere istasyonda bulunduğu sırada kendisine 12'nci Tümen'in subayları ve halk tarafından coşkulu bir tezahürat yapılmıştır. Erkan-ı Harp Reisi İzzettin Bey ile beraber Miralay Mustafa Kemal Bey'in bulunduğu tren saat 11.00'da hareket etmiş ve akşam saatlerinde İstanbul'a varmıştır.⁹⁶ 16'nci Kolordu Komutanlığı'nın karargâh subayları da intikal hazırlıklarını tamamladıktan sonra birkaç gün içinde İstanbul'a ulaşmışlardır.⁹⁷

Sonuç

Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne'deki 16'nci Kolordu Komutanlığı, hem askerî hem de sivil faaliyetleri açısından çok önemlidir. Miralay Mustafa Kemal Bey, bir asker olarak ilk defa Edirne'de büyük bir halk kitlesi ile karşılaşmıştır. Onun Edirne'ye girişinde halk tarafından karşılanmasında, Miralay Mustafa Kemal Bey'in tanınması, halkın kendisine yakıştırdığı unvanlar ve ona duyulmaya başlayan hayranlık bu yapılan karşılama töreninde görülmüştür. Birçok davet ve konferanslara katılmış, halkla iç içe olma ve düşüncelerini onlara aktarma fırsatı bulmuştur. Birliklerini denetledikten sonra kaleme aldığı emirler, yaptığı haftalık ve günlük eğitim programlarının da gün yüzüne çıkarılması bu çalışmaya ayrı bir önem katmıştır.

Miralay Mustafa Kemal Bey, 43 gün süreyle Edirne'de görev almıştır. O bu süreçte birliklerini eğitmiş ve onları görev alacakları yeni cephe için hazırlamıştır. Miralay Mustafa Kemal Bey, yaptığı denetleme ve eğitim programlarıyla birliklerinin muharebe gücünü artırmayı, fiziki ve bedeni yeterliliklerini geliştirmeyi ve en önemlisi onlara askerî disiplin kazandırmayı amaçlamıştır. Bu programları uyguladıktan sonra ise birlik bütünlüğü içerisinde onların verilecek görevlere hazır olmalarını sağlamıştır. Subay ve komuta heyetini, akşam saatlerinde yaptırdığı harp oyunları ile sorgulayan, harekât alanını analiz edebilen ve doğru kararlar alabilen birer komutan olarak yetişmelerini amaçlamıştır. Hazırladığı günlük eğitim programlarında namaz vakitlerini belirtmesi, perşembe günü öğleden sonra din dersleri verilmesi ve Cuma namazından önceki vakitleri de askerlerin istirahat zamanı olarak planlaması, onların dini vecibelerini yerine getirmesine değer verdiğini göstermektedir.

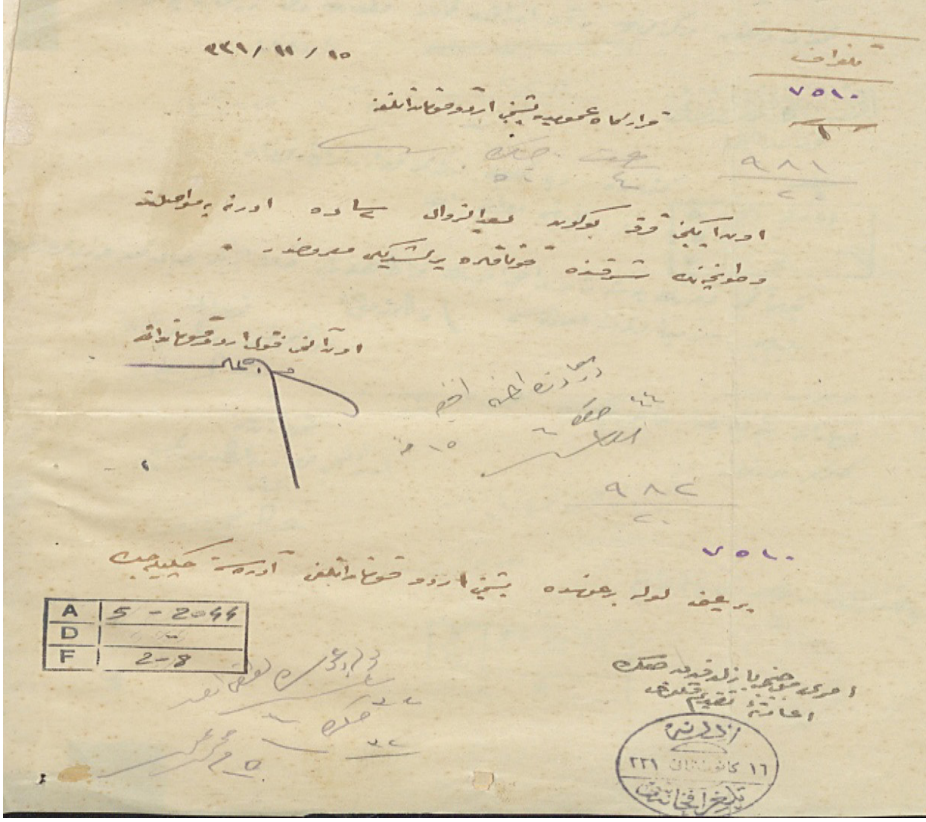
16'nci Kolordu Komutanı iken kaleme aldığı kitapçıklar onun taktik düzeyde nasıl bir savaşçı olunması gerektiğini ortaya koymuştur. Miralay Mustafa Kemal Bey, bu dönemde yayınladığı "*Tabiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Sureti Tahririne Dair Nesayih*" ve "*Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*" isimli kitapçıklar, Çanakkale Savaşı'ndan hemen sonra kaleme alındığından oldukça zengin bilgilerle doludur. Bu kitapçıklar, subayları savaşa hazırlamayı amaç edinen, talimnamelerde belirtilen bilgilerden daha çok tecrübeyle elde edilen pratik bilgilerin nasıl ve ne zaman kullanılacağını öncelikle ele almıştır.

Miralay Mustafa Kemal Bey, Çanakkale Cephesi'nde alınan istihbarat raporlarının hiçbirinde düşmanın kuvvetinin doğru olarak tespit edilemediğini belirtmiş, düşmanın harekât planlarını ortaya çıkarmanın en iyi yönteminin, kendimizi düşmanın yerine koyarak değerlendirilme yapmayı örnekler vererek astlarına öğretmiştir. Taarruz, savunma ve geri çekilme hareketlerinin üçünü de uygulayacak şekilde birliklerini hazırlamıştır. Subaylara pratik bilgiler vermiş, onları sorgulayan, isabetli kararlar alabilen ve inisiyatif kullanabilen komutanlar olarak yetiştirmeyi amaçlamıştır. Kaleme aldığı emirlerin subaylar tarafından öğrenilmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu kitapçıklar Çanakkale

⁹⁶ Çalışlar, a.g.e., s. 190.; Kocatürk, a.g.e., s. 71.

⁹⁷ Tezer, a.g.e., s. 34.

Ek-3: 16'ncı Kolordu Komutanı Olarak Miralay Mustafa Kemal Bey'in imzaladığı İlk Belge (28 Ocak 1916 Tarihli)¹⁰⁰

Belgenin Transkripsiyonu

KARARGÂH-I UMUMİYEDE BEŞİNCİ ORDU KUMANDANLIĞINA

On İkinci Fırka bugün bade-z zeval saat 2 de Edirne'ye muvasalat ve Topçunun şarkında konaklara yerleştiği maruzdur.

16. Kolordu Kumandanı

M. Kemal

¹⁰⁰ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4434, Dos. 19, Fih. 2-8.

16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri
(28 ocak 1916-11 mart 1916)

Ek-4: Çanakkale Cephesi'nde Edirne Valisi Hacı Adil Bey'in 16 Mayıs 1915'de Yarbay Mustafa Kemal Bey'i Ziyareti¹⁰¹

¹⁰¹ Mîrliva Esat Paşa ile Edirne Valisi Hacı Adil Bey, 16 Mayıs 1915 tarihinde 19. Tümen Kumandanı Yarbay Mustafa Kemal Bey'in karargâhını ziyaret etmiştir. Vali Hacı Adil Bey, Mareşal Liman von Sanders'in Yarbay Mustafa Kemal hakkında söylediği övgüleri kendisine iletmış, Mustafa Kemal Bey'in Liman von Sanders'e hediye ettiği tüfeğin de tarafına hediye edildiğini belirtmiştir. Yarbay Mustafa Kemal Bey de tüfeği Mareşal'in ülkesine götürmek yerine Vali Bey'e hediye etmesini memnuniyetle karşılamıştır. Bkz. Çanakkale Savaşları Gelibolu Alan Başkanlığı, [https://www.facebook.com/gelibolutarihialanbaskanligi/posts/%C3%A7anakkale-kara-muharebelerine-ait-bir-eser-daha-ziyaret%C3%A7ilerle-bulu%C5%9Ftu19-%C3%BCmen-k/18497_11131761710/\(Erişim_Tarihi:05.11.2024\)](https://www.facebook.com/gelibolutarihialanbaskanligi/posts/%C3%A7anakkale-kara-muharebelerine-ait-bir-eser-daha-ziyaret%C3%A7ilerle-bulu%C5%9Ftu19-%C3%BCmen-k/18497_11131761710/(Erişim_Tarihi:05.11.2024)).

Kaynakça**Arşiv Belgeleri****Devlet Arşivleri Başkanlığı****Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

BOA, İ.HB., 171-43

BOA, BEO, 4370-327705

BOA, DH. EUM. SSM, 3-52.

ATASE Arşivi

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4434, Dos. 25, Fih. 1.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4434, Dos. 19, Fih. 2-8

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4434, Dos. 19, Fih. 8-4

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4434, Dos. 25, Fih. 1-43.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4434, Dos. 25, Fih. 1-44.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-2.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-3.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-5.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-6.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-7.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-8.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 1-9.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih.1-10.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih. 4-2.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih.4-7.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih.4-9.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih.10.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4438, Dos. 38, Fih.10-3.

ATASE Arşivi, BDH Kls. 4466, Dos. H-12, Fih. 1.

Yazılı Eserler ve Dijital Kaynaklar

Akgün, Bayram, “Çanakkale Müstahkem Mevkii’ye Bağlı Top Mermisi Çeşitleri”, http://www.geliboluyuanlamak.com/748_canakkale-mustahkem-mevkiye-bagli-top-mermisi-cesitleri-bayram-akgun.html, (Erişim Zamanı: 21.08.2021).

Artumak Şaban Murat, <https://canakkalemuharebeleri1915.com/makale-ler/87-saban-murat-armutak/475-bir-makineli-tufek-200-tufekliye-esitti>, (Erişim Tarihi: 24.08.2021).

Atatürk 3’üncü Ordu Bölgesinde (1981), Erzincan: 3’üncü Ordu Komutanlığı 100’üncü Yıl Yayını.

Aydemir, Şevket Süreyya (1979), Tek Adam Mustafa Kemal Atatürk Birinci Cilt 1881-1919, İstanbul: Remzi Kitabevi.

16. Kolordu Komutanı Miralay Mustafa Kemal Bey'in Edirne Günleri
(28 ocak 1916-11 mart 1916)

- Ayışığı, Metin (2013), Mareşal Ahmet İzzet Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bağman, Latif-Onur, Oral (1982), Atatürk'ün Yaşamında Edirne, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, İstanbul.
- Baş, Mehmet Fatih (2020), "Savaş Oyunlarının Tarihi ve Kullanımı Üzerine bir Değerlendirme", Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 1, No. 2, s. 118-149.
- Bay, Austin (2013), Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu Dahî Generalden Liderlik Üzerine Dersler, Çev.: Fethi Aytuna, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Baycan, Nusret (1985), Atatürk Ve Askerlik Sanatı, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Bilgin, İsmail (2015), "Maydos Mıntıka Komutanı: Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Ve Cephedeki Görev Süresi, Cepheden Ayrılışı", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi, Yıl 13,s. 65-88.
- Çanakkale Savaşları Gelibolu Alan Başkanlığı, <https://www.facebook.com/gelibolutarihialanbaskanligi/posts/%C3%A7anakkale-kara-muharebelerine-ait-bir-eser-daha-ziyaret%C3%A7ilerle-bulu%C5%9Ftu19-%C3%BCmen-k/1849711131761710>/(Erişim Tarihi: 05.11.2024)
- Çalışlar, İpek (2018), *Mustafa Kemal Atatürk Mücadelesi Ve Özel Hayatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Edirne Posta Gazetesi, Sayı 288, 12.2.1929, s. 3.
- Erikan, Celal (2006), *Komutan Atatürk Cilt I-II*, 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Evsile, Mehmet (1994), "Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk'ün 16'ncı Kolordu Komutanlığı (19 Ağustos 1915- 5 Mart 1917)", Askeri Tarih Bülteni, Sayı 36, Yıl 19, s. 30-42.
- Genelkurmay Başkanlığı (1978), Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II Cilt 2'nci Kısım, Kafkas Cephesi 2'nci Ordu Harekâtı 1916-1918, Atase Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı (1996), Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III Cilt 6'ncı Kısım, (1908-1920), ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Görgülü, İsmet (1993), On Yıllık Harbin Kadrosu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gürer, Cevat Abbas (2019), Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl, Der.:Turgut Gürer, 4.Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Kannengiesser, Hans (2009), Çanakkale'de Türklerle Beraber Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale, Çev.:Mehmet Serez, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karataş, Murat (2018), "Uydurma mı? Çanakkale'de "Arıburnu Kuvvetleri Kumandanı" Meselesi", Anafarta Dergisi, Sayı 1, s. 6-13.
- Karataş, Murat (2024), "Birinci Dünya Savaşı'nda 19'uncu Piyade Tümeni Kumandanı Mustafa Kemal (Atatürk) ve Tekirdağ'da Yarçesme Barakaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 40,Sayı 109, s. 1-33.
- Kinross, Lord (2002), Atatürk - Bir Milletlin Yeniden Doğuşu, 13. Basım, İstanbul: Akdeniz Yayıncılık.
- Kocatürk, Utkan (2007), Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, 2. Basım, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kutay, Cemal (1693), Trablusgarb'de Bir Avuç Kahraman, Neşreden: Mustafa Unan, İstanbul: Tarih Yayınları Müessesesi.

- Mustafa Kemal (2011), Arıburnu Muharebeleri Raporu, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Mustafa Kemal (2011), Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe, Yay. Haz.: Suat Akgül, Hülya Toker, Sema Demirtaş, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Mustafa Kemal (2011), *Ta'lim ve Terbiye-i Askeriyye Hakkında Nokta-i Nazarlar*, Atase Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Mustafa Kemal (2016), *Ta'lim Ve Terbiyye Hakkında Emir Ve Program*, Atase Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Mustafa Kemal (2011), *Taktik Meselesinin Çözümü Ve Emirlerin Yazılmasına Dair Öğütleri*, 3. Baskı, Atase Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Özlü, Hüsnü (2012), "Atatürk'ün "Ta'lim Ve Terbiye-İ Askeriyye Hakkında Nokta-İ Nazarlar"adlı Eserinin Liderlik ve Eğitim Anlayışı Açısından Analizi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 49, s. 217-240.
- Sanders, Liman Von (2009), Türkiye'de Beş Yıl, Çev.:Eşref Bengi Özbilen, 7. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sunata, İsmail Hakkı (2018), Gelibolu'dan Kafkaslara 1.Dünya Savaşı Anılarım, Yay. Haz.: Kansu Şarman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, İstanbul: Sena Ofset.
- Tekşüt, İrfan-Ökse, Necati (2012), Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), V.Cilt, III. Kitap, Atase Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Terzi, Buğra (2024), "Anafartalar'da Miralay Mustafa Kemal Bey'in İngilizleri Denize Dökme Planı", Anafarta Dergisi, Sayı 24, Sonbahar 2024, s. 50-60
- Tezer, Şükrü (2008), Atatürk'ün Hatıra Defteri, 5. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Toker, Hülya (2014), Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla), ATASE Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Tunca, Ayhan, 1905'ten 1930'a "O Yıllar...Olaylar "Ve Edirne'den Gazi Mustafa Kemal Atatürk Geçti, Edirne: Belediye Başkanlığı Yayınları No 19.
- Tunca, Ayhan (2005), 1909, 1913, 1916, 1930 Notları Ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk Edirne'de, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Uyar, Mesut – Erickson, Edward J (2020), Osmanlı Askeri Tarihi, 3.Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Volkan, Vamık D.-Itzkowitz, Norman (2008), Ölümsüz Atatürk Yaşamı Ve İç Dünyası, 5. Basım, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yıldırım, İbrahim (2016), "Çanakkale Muharebelerinde Zayıf ve Zehirli-Boğucu Gaz Kullanılması", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1, 2016, s. 261-275.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BASINA VERDİĞİ MÜLAKATLARI ÜZERİNDEN MİLLİ MÜCADELE'NİN KAMUOYU İLE İLETİŞİM BOYUTU (1918-1919)

THE COMMUNICATION DIMENSION OF THE NATIONAL STRUGGLE
WITH THE PUBLIC THROUGH MUSTAFA KEMAL PASHA'S
INTERVIEWS WITH THE PRESS (1918-1919)

Mehmet Emin ELMACI*

Geliş Tarihi/Received:30.09.2024

Kabul Tarihi/Accepted:18.12.2024

ELMACI, Mehmet Emin, (2025), "Mustafa Kemal Paşa'nın Basına Verdiği Mülakatları Üzerinden Milli Mücadele'nin Kamuoyu İle İletişim Boyutu (1918-1919)", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 23-59.

Öz

Mustafa Kemal Paşa, 1911 yılında gazetede ilk haberinin yapıldığı dönemden itibaren basının önemini çok iyi bilmekteydi. Özellikle Sofya'da Türklerin birleşmesini sağlamak için basın sayesinde önemli kazanımlar elde etmişti. Milli Mücadele'de İstanbul'a geldiği ilk andan itibaren de gazetelere verdiği mülakatlarla, kendi görüşlerini çok net ortaya koymuştu. Özellikle 1.Dünya Savaşı sonunda, Çanakkale'deki başarılarının bir sonucu olarak 1918 yılı sonunda yayımlanan Ruşen Eşref ile yaptığı mülakat ise onun bir gazeteci ile yaptığı yayımlanmış ilk mülakatıydı. Atatürk'ün bugün bilinen Çanakkale anılarının büyük çoğunluğu bu mülakata dayanmaktadır. Milli Mücadele ise bir ülkenin kurtuluşunun ve bağımsızlığının elde edilmesini sağlayacak önemli bir mücadele idi. Mustafa Kemal Paşa bu mücadeleyi yaparken basının önemini bilerek, verilmesi gereken tüm mesajları gazetecilere mülakatlarında vererek kamuoyuna duyurmuştur. İstanbul'da örgütlenme döneminde ülkenin önemli sorunları olduğunun bilinciyle çalışmaya başlamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için hangi yolların izlenmesi gerektiği konusundaki kendi görüşlerini gazeteler aracılığıyla ifade etmişti. Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda kendisi hakkında gazetelerde çıkan eleştirilere de cevap vermişti. Samsun'a çıkışı sonrası gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa hakkında İstanbul'da yeni bir durum ortaya çıkarmıştı. Anadolu'ya muhalif bazı gazetelerde hem kendisi hem de Milli Mücadele konusundaki eleştiriler çıkmaya başlamıştı. Tüm bu eleştirilere basın aracılığıyla çok net yanıtlar vermiş ve kamuoyunu yönlendirmiştir. Bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa'nın 1918 ve 1919 yılı içindeki gazetelere verdiği mülakatlar kronolojik olarak değerlendirilecek ve önemi belirtilecektir. Mustafa Kemal Paşa; bazen İstanbul'dan kendisine telgrafla sorulan sorulara telgraflarla yanıt vermişti. Sivas Kongresi sonrası ise işler değişmiş ve daha önce mülakat verdiği Ruşen Eşref Bey'i de yanına davet ederek Temsil Heyeti'nin görüşleri anlatılmıştı. Dönemin gazeteleri aracılığıyla Milli Mücadele'nin temelini oluşturan ve halkın örgütlenmesini sağlayan bu dönemdeki basının iletişim açısından nasıl kullanıldığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ruşen Eşref, Amasya Görüşmesi, Osmanlı Basını, Atatürk.*

*Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, emin.elmaci@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7336-3561>).

Abstract

Mustafa Kemal Pasha was well aware of the importance of the press since the first news was published in the newspaper in 1911. Especially in Sofia, he had achieved important gains thanks to the press in order to unite the Turks. From the very first moment he arrived in Istanbul during the War of Independence, he had made his views very clear with the interviews he gave to newspapers. Especially at the end of World War I, his interview with Ruşen Eşref, published at the end of 1918 as a result of his successes in Çanakkale, was his first published interview with a journalist. The majority of Atatürk's Çanakkale memories known today are based on this interview. The National Struggle was an important struggle that would ensure the liberation and independence of a country. Mustafa Kemal Pasha was aware of the importance of the press in this struggle and announced all the necessary messages to the public by giving interviews to journalists. During the period of organisation in Istanbul, he started to work with the awareness that the country had important problems. He expressed his views on the ways in which the country could be saved from the situation it was in through the newspapers. Mustafa Kemal Pasha also responded to the criticisms about him in the newspapers. The developments after his departure for Samsun had created a new situation in Istanbul about Mustafa Kemal Pasha. Some newspapers opposing Anatolia started to criticise both him and the National Struggle. He gave very clear answers to all these criticisms through the press and guided public opinion. In this study, Mustafa Kemal Pasha's interviews given to newspapers in 1918 and 1919 will be evaluated chronologically and their importance will be stated. Mustafa Kemal Pasha sometimes responded to the questions asked to him by telegram from Istanbul by telegrams. After the Sivas Congress, however, things changed and he invited Ruşen Eşref Bey, with whom he had previously given interviews, and explained the views of the Representation Committee. Through the newspapers of the period, it will be revealed how the press was used in terms of communication in this period, which formed the basis of the National Struggle and enabled the organisation of the people.

Keywords: *Rusen Esref, Amasya Meeting, Ottoman Press, Atatürk.*

Giriş

Mustafa Kemal Paşa, kurmay bir subay olarak iyi bir eğitim almış ve savaş alanlarında da bu eğitiminin sonucu olarak önemli başarılar elde etmişti. 1905'te sürgüne gittiği Şam ve 1908 sonunda gönderildiği Trablusgarp'daki yerel halk üzerinden giriştiği denetim girişimleri, onun için ileride önemli tecrübe olacaktır. Özellikle 1911'de "gazeteci" kimliği ile ikinci kez gittiği Trablusgarp'daki İtalya ile olan savaşta, yerel halkın ona güven göstermesinin ana nedeni de daha önceki gidişinde elde ettiği tecrübelerdi¹. Sofya'daki ateşemiliterliğinde de Türklerin örgütlenmesini sağlarken aynı şekilde gazetelere verdiği "isimsiz" demeçler, basını bir kurmay subay olarak nasıl kullanılabileceğine örnek olmuştu². Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle Anafartalar ve Arıburnu'ndaki savaş alanındaki önemli başarıları da ona büyük bir özgüven kazandırmıştı.

Mustafa Kemal Bey genç bir "Erkan-ı Harp Yüzbaşı" olarak, 1911 yılında Harp Okulundaki arkadaşlarının "Yüzbaşı" olması üzerine verilen ziyafette konuşan üç kişiden biriydi³. Askerin siyasete girmemesini savunduğu konuşması ertesi gün Yunus Nadi (Abalioğlu)'nin Rumeli gazetesinde haberleştirilmiş⁴, bir gün sonra aynen yayımlanmış⁵, daha sonraki gün ise başyazar Yunus Nadi tarafından köşe yazısına konu olmuştur⁶. Bu ilk gazeteye konu olması sonrasında çeşitli defalar gazete ve dergilere bazen adı olmadan, bazen de hem fotoğrafı hem de adı ile yer almıştı.

Tüm bu tecrübeleriyle, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasının ağır şartlarının işi nereye vardiyeceğini da ilk anlayanlardandı. O kadar ki; o dönem bir gazeteye verdiği demeçte işin diplomatlarda olması gerekirken neden İtilaf askerlerinin başkent İstanbul'a geldiğini sorgulayabilmişti⁷.

Mustafa Kemal Paşa Halep'te iken, 11 Ekim 1918 tarihinde Padişah'ın yaveri ve Almanya'ya da birlikte gittikleri Naci Bey'e gizli bir telgraf çekmiş ve ondan "Sadaret'in derhal İzzet Paşa Hazretlerine verilmesi" isteği ile duruma hâkim olabilecek isimlerle kendisinin de dâhil olacağı bir kabine kurulması gerektiğini padişaha duyurmasını istemişti⁸. Mustafa Kemal Paşa ülkenin içine düşeceği durumu görmüştü ve artık bir şeyler yapılması gerektiğini anlamıştı.

13 Kasım 1918'de geldiği İstanbul'da basının değerini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, birkaç gazeteye demeç vermiş ve kendisinden söz ettirerek kamuoyunda tanınmanın zirvesine çıkmıştı. Milli Mücadele'nin başlangıcını da oluşturacak olan bu örgütlenme döneminde onun, 1918'in son iki ayı ile 1919 yılı içinde basına verdiği demeçleri içerik olarak incelenerek, Milli Mücadele'de milletin hakkını kamuoyuna duyurmak ve iletişim yolu ile kamuoyunu arkasına nasıl aldığı üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır.

¹ Afet İnan, "Trablusgarp'ta Hürriyete Karşı İsyân" *Belleten*, Yıl 1944, Cilt: 8 Sayı: 31, ss.387 - 402,

² Mustafa Kemal Paşa'nın kaleminden çıktığının kuvvetle muhtemel olduğu ve farklı bir isimle İkdâm gazetesine Yunus Nadi'ye göndererek yazdırdığı Bulgaristan izlenimlerini içeren yazı dizisi için bkn. Mehmet Emin Elmacı, *Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kamuoyunda Tanınması (1911-1919)*, ATAM Yayınları, Ankara. 2022.

³ Diğer iki kişi İttihat ve Terakki'nin önemli hitabet ustası Ömer Naci ve daha sonra Mersinli Cemal olarak tanınacak Binbaşı Cemal Bey idi.

⁴ *Rumeli*, 17 Mayıs 1911 (4 Mayıs 1327) "Dün Geceki Ziyafet", No: 441

⁵ *Rumeli*, 18 Mayıs 1911 (5 Mayıs 1327) "Evvelki Geceki Ziyafet" No: 442.

⁶ *Rumeli*, 19 Mayıs 1911 (6 Mayıs 1327) "Siyasiyat: Ordumuz Vatanın Muhafızı, Meşrutiyet'in Nigehbânıdır", No: 443.

⁷ *Vakit*, 18 Teşrinisani 1918 (18 Kasım 1918) "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat".

⁸ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 2, Kaynak Yayınları, Üçüncü Basım, Kasım 2003, s. 232.

A. Mustafa Kemal Paşa'nın Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey ile İlk Mülakatı

Çanakkale Muharebelerinden başarıyla çıkan Mustafa Kemal, Ziya Gökalp'in başında olduğu Yeni Mecmua'nın Çanakkale Muharebelerinin yıldönümünde çıkaracağı "*fevkalade nüsha*" için Ruşen Eşref Bey'in kendisine başvurması ile Çanakkale'deki rolü üzerine önemli bir mülakat gerçekleştirmişti⁹.

Gazeteci Ruşen Eşref Bey, Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in, İstanbul Nişantaşı'ndaki apartmanında rastladığı Doktor Rasim Ferit Bey'in aracılığıyla ertesi gün görüştüğü Mustafa Kemal Paşa'dan, Ziya Gökalp'in Yeni Mecmuası için mülakat sözü almayı başarmıştı¹⁰. Mustafa Kemal Paşa, Ruşen Eşref ile kısa bir süre sonra annesinin Beşiktaş'taki evinde buluşmuş ve mülakatını vermişti. Orijinal Yeni Mecmua baskından anlaşıldığına göre Ruşen Eşref Bey; Mustafa Kemal Paşa ile ilk röportajın tarihini 24 Mart 1918, son röportajın tarihini ise; 28 Mart 1918 olarak tarihlemişti¹¹.

Ruşen Eşref'in 24-28 Mart 1918 tarihleri arasında Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme kendisinin mülakatta da belirttiği üzere, her biri 12 saatten az olmamak kaydıyla 3 ayrı günde tamamlanmıştı¹². Ruşen Eşref'in, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı Türk basınındaki bu ilk mülakatı, 1918 yılında Mütarekeden az önce Yeni Mecmua'nın Çanakkale Zaferi için hazırlanan özel sayısında yayımlanmış ve büyük yankı uyandırmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Ruşen Eşref ile yaptığı bu mülakata, odasındaki defterlerle katılmış ve elindeki belgeler üzerinden bilgiler vermişti¹³. Çanakkale Muharebelerinin belli kısımlarını tuttuğu not defterlerine bakarak, rapor ve haritalarından da yararlanarak anlatan Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1915 tarihinde kazanılmış olan Deniz Savaşları'nda da kara bölgesinin korunmasının kendisi üzerinde olduğunu belirtmiş ve cephedeki durumu ayrıntılı olarak anlatmıştı¹⁴. Bu mülakat Mustafa Kemal Paşa'yı daha geniş kitlelere tanıtmış ve savaşın bitiminde onu önemli bir konuma getirmişti.

B. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Gazetelerine Verdiği Mülakatlar

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Yıldırım Orduları Grubunun kaldırılmasıyla İstanbul'a dönme kararı alan Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a Haydarpaşa istasyonuna inmiş ve askeri bir resmî törenle karşılanmıştı¹⁵. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelir gelmez ilk işi; önce Rauf (Orbay) Bey ile sonra Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti henüz güvenoyu almadığı için hala Sadrazam olan Ahmet İzzet Paşa ile Sadrazamlık Konağında görüşmek olmuştu¹⁶. Gelişinin ikinci günü olan 15 Kasım'da da Vahdettin ile selamlıkla bir görüşme yapmış, bu görüşme birçok gazetede

⁹ Ruşen Eşref Ünaydın, "Mustafa Kemal Paşa'yı Nasıl Tanıdım", *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım 1983, C XLVII, s. 414.

¹⁰ Ünaydın, *a.g.m.*, s. 413

¹¹ Ruşen Eşref. "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" *Yeni Mecmua'nın Çanakkale Nüsha-yı Mümtazesi*, C.III, 1918, s.s. 130-143.)

¹² Necat Birinci, "Ruşen Eşref'in Mülakatlarına Göre Mustafa Kemal Paşa, (1918-1919)", *Türk Dili Aylık Dil Dergisi*, Yıl.34, C. XLVIII, Sayı.395-396, Kasım-Aralık 1984, s. 432.

¹³ *Yeni Mecmua'nın Çanakkale Nüsha-yı Mümtazesi*, s. 132.

¹⁴ *Yeni Mecmua'nın Çanakkale Nüsha-yı Mümtazesi*, s. 133. Ruşen Eşref'in bu mülakatı, önce Yeni Mecmua'da yayımlanmış daha sonra ise yine "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" başlığıyla 1930 yılında kitaplaştırılmıştı. (Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, 1930, İstanbul, Devlet Matbaası.)

¹⁵ *Yenigün*, 14 Teşrinisani 1334-1918 (Kasım) "Mustafa Kemal Paşa".

¹⁶ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayıncılık, 2003, s.274.

Mustafa Kemal Paşa'nın Basına Verdiği Mülakatları Üzerinden Milli Mücadele'nin Kamuoyu İle İletişim Boyutu (1918-1919)

haberleştirilmişti¹⁷. Basında artık öne çıkmaya başlayan Mustafa Kemal Paşa'nın aynı gün Vakit gazetesinde, fotoğrafı ve hayatının belli kısımlarını tanıtan haberi, ilk sayfada "Mustafa Kemal Paşa"¹⁸ başlığıyla kullanılmıştı.

16 Kasım'da ise, Pera Palas Otel'de Vakit, Zaman ve Minber gazetelerinin yazarlarıyla da buluşarak mülakat vermişti¹⁹. Bu görüşmeler planlı görüşmelerdi ve kısa süre içinde her üç gazetede de Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri haberleştirilmiş ve kamuoyuna yansıtılmıştı.

1. Minber Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa

17 Kasım 1918'de Mustafa Kemal Paşa ile yapılan mülakatlar gazetelerde yayımlanmaya başlamıştı. O gün hem Minber hem de Zaman gazeteleri, Mustafa Kemal Paşa'nın gündem için önemli olan görüşlerini kamuoyuna yansıtmışlardı. Minber gazetesi, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat" başlığıyla ve Mustafa Kemal'in fotoğrafının altında "Ordumuzun En Büyük Kumandanlarından" tanıtımıyla²⁰ Paşa'nın hayatını vermiş ve sonra siyasi düşüncelerini ve özellikle Türk ordusu ile görüşlerini haberleştirmişti. Ama daha önemlisi ise Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlere karşı duygularını anlattığı kısımlar da paylaşılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, siyasetle ilgili soru üzerine, kendisinin sadece 1913- 1914 Sofya-Belgrad ve Çetine Askeri Ataşeliği sırasında siyaset yaptığını belirtmiş ama bunun tam anlamıyla siyaset değil askeri boyutta bir siyaset olduğunu açıklamıştı. Paşa bu mülakatında "En çok kuvvetli olmak deyimiyle" yalnız silah gücünden bahsetmediğini aynı zamanda da siyaseten de "mânen, ilmen, fennen, ahlâken kuvvetli" olunması gerektiğini eklemiş ve daha o zamanlarda akıl ve bilime önem verdiğini göstermişti. Görüldüğü kadarıyla bu mülakat ile Mustafa Kemal Paşa, askerlik ve kuvvet ile ilgili felsefi görüşlerini kamuoyuna açıklamış ve "memleketi ve milleti çok iyi tanıdığını" belirterek, ilerlemek için "huzur ve sükûn" ile ama mutlaka da "hürriyet ve bağımsızlığın korunmuş olarak" çalışılması gerektiğini eklemişti. Savaş sonrası geldiği İstanbul'da, İtilaf donanması ile karşılaşmış bir üst düzey subay olarak hem barış hem de özgürlük ile bağımsızlık mesajını kamuoyuna yansıtıyordu. Nitekim gazete muhabirinin İngilizler hakkındaki görüşünü sorduğu Mustafa Kemal Paşa, bu anlamda yine çok diplomatik bir yanıt vermiş ve onlara Çanakkale Muharebelerinden dolayı düşmanlık duymadığını, vatan için savunma yaptığını belirterek "İngilizlerin, Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin istiklâline riayette gösterdikleri hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayır-hâh bir dost olamayacağı kanaatiyle mütehassis olmaları pek tabiidir."²¹ cümleleriyle milletin özgürlüğüne ve devletin bağımsızlığına saygı göstermeleri şartıyla dost olunacağı mesajını vermişti.

¹⁷ Vakit, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), 11 Safer 1337. "Selamlık Resm-i Âlisi"; Zaman, 16 Teşrinisani (Kasım 1918) 1334. "Selamlık"; İkdâm, 16 Teşrinisani (Kasım)1334 (1918), 11 Safer 1337 "Selamlık"; Minber, 16 Teşrinisani (Kasım 1918) 1334. "Selamlık Resm-i Âlisi"; Atı, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), "Selamlık Resm-i Âlisi"; Yenigün, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), "Selamlık Resm-i Âlisi"; Tasvir-i Efkâr, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), "Selamlık Resm-i Âlisi"; İnkılab-ı Beşer, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), "Selamlık Resm-i Âlisi".

¹⁸ Vakit, 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), 11 Safer 1337. "Mustafa Kemal Paşa".

¹⁹ Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008, s. 92.

²⁰ Minber, 17 Teşrinisani (Kasım)1918 (1334), 12 Safer 1337. "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat" Bu mülakatı ilk olarak Hikmet Bayur, Belleten'de yayımlamıştır. (Yusuf Hikmet Bayur, "1918 Bırakışması Sirasındaki Tinsel Durum ve Mustafa Kemal'in İki Demeci", *Belleten*. Cilt: 32. Sayı: 128, Ekim 1968, s.488- 489); Bu mülakatın daha sonraki yayımlarıyla ilgili bkz. (Şerafettin Turan, "Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri", *Belleten*, C 46, S 182, TTKB, Ankara 1982, s. 337-346).

²¹ Minber, 17 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat".

2. Zaman Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Mülakatı

17 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'nın bir başka mülakatı bu kez Zaman gazetesinde yayımlanmıştı. Zaman "*Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı*"²² başlıklı mülakatta "şayanı dikkat gördüğümüz" dediği Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerini, kendi okuyucularına aktarmıştı.

Zaman gazetesi, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlerin son dönemlerde Rus hükümetine karşı Osmanlı Devletini nasıl koruduğuna dikkat çektiğini vurgulamıştı. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında "*Benim için yegâne siyaset, memleketimin muhtaç olduğu huzur ve sükûnu temin edici dostluklara hürmet ve muhabbet-i muameleye, Osmanlı istiklaline hürmet ve Osmanlı milletine muhabbet ve insaniyet ibraz eden devlete karşı, mukabil-i hürmet ve muhabbet besleyeceğim tabiidir.*" sözleriyle Osmanlı Devletinin bağımsızlığına saygı gösterilmesi ve halkımıza da sevgi ile insaniyet gösterilmesi şartıyla tüm devletlere karşı saygı ve sevgi ile karşılık verileceğinin mesajını vermişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın bir diğer mesajı da Vahdettin içindi. Daha önce Minber gazetesindeki görüşlerine yakın olmasına rağmen bu mülakatındaki bazı görüşleri, Minber gazetesindekinden farklı idi. Örneğin Mustafa Kemal Paşa, bu mülakatında, İttihatçı nazırların olmasından dolayı Ahmet İzzet Paşa hükümetini istifaya zorlayan Vahdettin hakkında, onun yine de Meşrutiyet fikrine bağlı olduğunu belirtmişti. Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesindeki birçok kişiyi tanıdığını da belirten Mustafa Kemal Paşa, "*onların kalplerinin vatan endişesiyle attığını*" eklemiş ve Ahmet İzzet Paşa'ya da saygı duyduğunu belirtmişti.

Paşa'nın bu görüşü önemliydi. Çünkü bir gün sonra, istifa eden Ahmet İzzet Paşa'nın yerine geçen Tefvik Paşa için Meclis'te güven oylaması vardı. Mustafa Kemal Paşa, bunun hemen öncesinde gazeteye verdiği demecinde, Tefvik Paşa'ya karşı Ahmet İzzet Paşa'ya desteğini açıklamış ve Tefvik Paşa'ya güvenoyu verilmemesi yönünde fikrini açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa, artık siyasetin içindeydi ve tarafını belirlemişti.

3. Vakıf Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Mülakatı

Tefvik Paşa Hükümeti'nin güvenoyundan bir gün önce, iki gazetede demeçleriyle siyasete yön vermeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, bir gün sonra tam da Tefvik Paşa'nın hükümet programının güven oylaması günü olan 18 Kasım'da da bu kez Vakıf gazetesindeydi. Bir mesaj olması amacıyla bulunduğu belli bir şekilde, gazetede baş sayfada iki sütunda "*Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat*"²³ başlığıyla Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri kamuoyuna duyurulmuştu.

Mustafa Kemal'i okuyucularına "*Payitahtın müdafaasındaki iktidar ve meziyet-i askeriyesi ile tanınan*"²⁴ şeklinde yansıtan Vakıf gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın "*Britanya Hükümeti'nin Osmanlılara karşı olan iyi niyetlerinden şüphe etmek istemem*" dediğini ama ateşkes şartlarında bir yanlış anlama olduğunu belirttiğini aktarmıştı²⁵. Mustafa Kemal Paşa özellikle de ateşkes şartlarının diplomatlara değil de neden askeri kumandanlara bırakıldığını anlamadığını da eklemişti.

²² Zaman, 17 Teşrinisani (Kasım)1918 "*Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı*".

²³ Vakıf, 18 Teşrinisani 1918 (18 Kasım 1918) "*Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat*".

²⁴ Vakıf, 18 Teşrinisani 1918 (18 Kasım 1918) "*Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat*".

²⁵ İtilaf Devletlerinin özellikle Mütarekeden hemen sonra ateşkes maddelerine dayanarak Musul ve Kerkük'ü işgal etmesi sıkıntı yaratmıştı. Muhabir bu konuyu "İtilaf Devletleri maddeleri farklı mı yorumluyor" şeklinde sormuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın Basına Verdiği Mülakatları Üzerinden Milli Mücadele'nin Kamuoyu İle İletişim Boyutu (1918-1919)

Mustafa Kemal Paşa, diğer gazetelerden farklı olarak Vakit gazetesinde, millete önem verilmesi gerektiğini ve milletin aracı seçtiği vekiller aracılığıyla, her suretle güvenilir gördüğü hükümeti seçmesi gerektiğini belirtmiş ve Meclis-i Mebusan'a herkesin önem vermesini istemişti. Mülakatın sonunda daha o günlerde hükümetin mutlaka halkın onayını almasını ve milli iradeye dayanması gerektiğini belirten²⁶ Mustafa Kemal Paşa, işgal sonrası da sürekli dile getirdiği görüşlerini aynen tekrarlamıştı.

Bu günlerinde Mustafa Kemal Paşa, özellikle İstanbul'daki Levanten ve yabancıların da yoğun olduğu Pera'da kalmış ve yabancıları yakından izleyerek, başkentteki havayı koklamayı ve bazı bilgiler edinmeyi amaçlamıştı²⁷. İşte bu sırada Pera'da bazı İngiliz ve Fransız komutanların Çanakkale'deki başarısı üzerine kendisiyle konuşma istekleri üzerine, onlarla görüşmüş ve bu görüşme gazeteye de yansımıştı²⁸. Bu nedenle bu dönemde gazetelerde görüşlerinin yayımlanmasına, itilaf devletleri subaylarının takip edeceği düşüncesiyle özel önem vermektedir.

C. Basında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunduğu süreçte ülkenin durumu ile ilgili padişah ile birkaç görüşme yapmış ancak umduğu gelişmeleri elde edemeyince bu konudaki umutlar sona ermişti.

Artık İstanbul ve ülke işgalle baş başaydı. İngilizler, Karadeniz Bölgesi komutanı General Milne'nin verdiği emir ile 9 Mart 1919'da Samsun'a 200 kişilik bir kuvvet çıkartmıştı²⁹. Bu çıkartma sonucu karaya çıkan kuvvetlerin 30 Mart'ta Merzifon'a geçerek bölgeyi kontrol altına alması, yerel Pontus çetelerini şımartmış, bunun sonucunda tecavüzleri ve faaliyetleri artmıştı³⁰. Pontus çetelerinin saldırılarına bölge halkı silahla karşılık vermeye başlamıştır. Bölgede yaşanan bu çatışma nedeniyle İngilizlerin Calthorpe aracılığıyla şikâyetleri, 21 Nisan 1919 tarihli İngiliz notasına neden olmuştur. Sonuçta İstanbul Hükümeti'nin bölgeyi silahsızlandırma ve oraya bir komutan göndermesi düşüncesi ortaya çıkmıştı³¹. Bu düşünceler ışığında son noktada, bölgede yapılacak teftiş ile olayların nasıl olduğunun araştırılması ve durdurulması için bir müfettişi gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın kendisini davet ederek gerçekleştirdikleri görüşmede, Şakir Paşa'nın "İşte, dedi, böyle midir, değil midir; evvela bunu meydana çıkarmak için oralara bir *zâtın gidip incelemelerde bulunması lâzımdır. Ben Sadrazam Paşa ile (Damat Ferid Paşa) görüştüm. Sizi uygun gördük. Oraya gidesiniz ve meselenin mahiyetini anlayasınız.*"³² demesine karşılık "*Memnuniyetle giderim*" yanıtını vermişti³³.

²⁶ *Vakit*, 18 Teşrinisani 1918 (18 Kasım 1918) "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat".

²⁷ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk, Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 171.

²⁸ *Zaman*, 20 Teşrinisani (Kasım)1918, "Mustafa Kemal Paşa'nın Nezdinde".

²⁹ ATASE belgelerinden aktaran Mehmet Okur, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Karadeniz Politikası" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 11- Sayı: 11, Aralık 2011, s. 41.

³⁰ *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3.Baskı, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1999, s. 251.

³¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C 2, Kültür Yayınevi, İstanbul, 2004. s. 244.

³² Fahih Rifki Atay, *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s.115.

³³ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997. s. s. 293.*

30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın yeni görev tayini, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiyye'den Sadarete yazılmış, aynı günde padişahın irade-i seniyesi ile resmileşmişti³⁴. Karar; *"Mülga Yıldırım Grubu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayin edilmişti"*³⁵ şeklindeydi. 30 Nisan 1919 tarihli görevlendirme, 5 Mayıs 1919'da Takvim-i Vekayi'de de *"Tevcihat"* başlığı ile yayımlanmış ve *"Mülga Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayin edilmiştir"*³⁶.

Hazırlıklarına başlayan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgal edildiği 15 Mayıs 1919'da padişah Vahdettin ile de görüşmüştü³⁷. Mustafa Kemal Paşa'nın anılarında anlattığına göre Vahdettin;

*"Paşa Paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir, tarihe geçmiştir... Bunları unutun! Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa devleti kurtarabilirsin!"*³⁸ dediğinde Mustafa Kemal Paşa *"Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahideddin benimle samimi mi konuşuyor? O Vahideddin ki yabancı hükümetlerin yüzüncü derece âletleri ile temas arayarak devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu, bütün yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahmin ile başka bahislere girişmeyi tehlikeli gördüm. Kendisine basit cevaplar verdim"*³⁹ diyerek dışarı çıkmıştır.

Ertesi gün 16 Mayıs 1919'da *"Şark Kıtaatı Müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa ve 3.Ordu Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey maiyetleri ile Bandırma vapuruna binerek saat dörtte Samsun'a hareket etmişlerdi"*⁴⁰

Samsun'a varış haberleri de gazetelerde yayımlanan⁴¹ Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un verdiği emirlerin aksine, gittiği yerlerde halka işgalleri protesto etme telkinlerinde bulunarak, işgale karşı direnişi örgütlemeye başlamıştı. Bu noktada da İstanbul Hükümeti ile ilişkiler gerginleşmeye başlamıştı. İşin içine geri çağırma, azil, istifa ve tutuklanma kararları girmişti. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanma kararı çıktığında bu süreci, 1 Ağustos 1919 tarihli İfham gazetesi araştırarak haberleştirmiş ve daha o tarihte gelişmeleri şu şekilde özetlemiştir.

"Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü Ordu müfettişi olarak Samsun'a gittiği zaman resmi görevinin haricinde bir takım teşkilat ve tahrikât icrasına başlamış hatta bir gün halkı camiye toplayarak (Havza mitingi kastediliyor) artık, atalet ve miskinlik göstermek zamanı olmadığı, vatanın yuvarlanmakta bulunduğu uçurum karşısında böyle miskiyane oturmamak lazım geldiği zemininde bir

³⁴ Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara, 1982, s. 22.

³⁵ BOA İ.DÜİT 158-73(H 29.07.1337) 29 Recep 1337

³⁶ Takvim-i Vekayi, 5 Mayıs 1919. *"Tevcihat"*

³⁷ Murat Bardakçı, Şahbaba, Pan Yayıncılık, İstanbul, 6.Basım, 1999. s. 133.

³⁸ Atay, *Vahdettin...*, s. 128.

³⁹ Atay, *Vahdettin...*, s. 128. Vahdettin ile ilgili aile notlarından önemli bir kitap yazmış olan Murat Bardakçı da bu ikili görüşmeyi Mustafa Kemal Paşa'nın anılarından vermiş ve Vahdettin'in bu konuda tek kelime bile etmediğini, yarım bıraktığı hatırlarında ve mektuplarında da buna değinmemesini ilginç bulduğunu belirtmişti. Bardakçı, Şahbaba, s. 134.

⁴⁰ *Alemdar*, 17 Mayıs 1335-1919 *"Şark Kıtaatı Müfettişliği"* (17 Şaban 1337).

⁴¹ *Zaman*, *"Mustafa Kemal Paşa"* 21 Mayıs 1335-1919; *Hadisat*, *"Mustafa Kemal Paşa"* 21 Mayıs 1335-1919; *İstiklal*, *"Mustafa Kemal Paşa"* 21 Mayıs 1335-1919.

4 İkdam, 21 Mayıs 1335-1919. *"Mustafa Kemal Paşa"*.

de konuşma irad etmiş. Vaki olan şikâyet üzerine Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a davet edilmişse de gelmemiş, bunun üzerine Dâhiliye Nezareti vilayete bir tamim göndererek Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesinden az edildiğini bildirmiş. Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye Nezareti'nin bu tebliğine rağmen vazifesine devam etmiş. Bir müddet sonra istifayı tercih ederek İstanbul'a askerlikten istifa eylediğini bildirmiş. Bu defa serbest kalınca, tahrikâtına hız vermiş ve bütün vilayetlere bir tamim göndererek Erzurum'da 23 Temmuz'da akdedilecek kongreye murahhaslar gönderilmesini teklif etmiş ve Kanun-u Esasiye'nin açık maddelerine karşılık, adı geçen günde orada kongreyi de akdettirmiştir. İşte bu hareketi, bir taraftan Kanun-u Esasi ve Meşrutiyete aykırı bulunmak itibarıyla isyan mahiyetinde telakki edilmiş, diğer taraftan tahrikâtının İslamlarla Hristiyanlar arasında su-i tefehhümler doğuracağı görülmüş olduğundan hükümet, Mustafa Kemal Paşa ile bu hareketinde onunla teşrik-i mesai eden Bahriye Nazır-ı esbaki Rauf Bey'in tevkifini emreylemiştir.”⁴²

Amasya genelgesinin yayımlanmasıyla sertleşen ilişkiler sonrasında, 5 Temmuz 1919'da İngilizlerin Samsun'daki askerlerine, ek olarak 150 Hint askerini çıkartmak istemesine Mustafa Kemal Paşa “yurt güvenliğinin kesinlikle buna tahammül edemeyeceği”⁴³ gerekçesiyle engel olmuş ve sıkıntı daha da büyümüştü. Sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki görevine son verilmesi kararı 8 Temmuz 1919 tarihli Hükümet Mazbatası ile istenmiş ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Paris'te olması nedeniyle yerine vekâlet eden Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin başkanlığında da kabul edilmişti. Bunun arkasından hemen aynı gün padişah Vahdettin'in aynı doğrultudaki irade-i saniyesi çıkmıştı⁴⁴.

Mustafa Kemal Paşa ise 8/9 Temmuz gecesi İstanbul'da padişahın özel kalemi Ali Fuat (Türkgeldi) Bey ile uzun telgraf görüşmeleri yapmış, padişahın buyruğu gereği “İstanbul'a gelmemesi veya ülkenin başka bir bölgesine dinlenme amaçlı gitmesi” gibi tavsiyelerin de önerilmesi sırasında, son noktada İstanbul'a gelmesi istenmişti⁴⁵. Bunun sonucunda ise Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafla askerlik mesleğinden istifasını sunmuş⁴⁶, Ali Fuat Bey aracılığıyla da Vahdettin'e askerlikten istifa ettiği bilgisini vermişti⁴⁷. Son aşamada İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal Paşa'yı görevden aldığı 8 Temmuz 1919 tarihli kararı, Takvim-i Vekayi'nin 13 Temmuz tarihli sayısında Vahdettin'in irade-yi saniyesi olarak yayımlanmış ve gazetelere de yansımıştı⁴⁸.

Bu ortamda olayların gelişimi, basında da ayrışmalara gidilmesini sağlamıştı. Nitekim bir süre sonra İstanbul Basını, Anadolu'daki harekete destek verip vermemesiyle ilgili ayrışmaya başladığı gibi aynı zamanda verilen haberler sansürlenmekteydi⁴⁹. Özellikle İstanbul İşgal Yönetiminin, posta araç gereçleri ile basın yayın organlarını sansüre tabii tutması ve Merkezi Sansür Heyeti'ne İtilaf devletleri temsilcilerinin de girişi, işleri daha da

⁴² İfham, 1 Ağustos 1919 “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey”.

⁴³ Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri, 1982, s. 46.

⁴⁴ BOA İ.DÜİT, 163-31 (H 13.5.1338.)

⁴⁵ Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri, s. 309.

⁴⁶ Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri, s. 158.

⁴⁷ Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşının Başlatılmasına Dair Belgeler, ATASE Yayınları, Ankara, 1999, s. 194.

⁴⁸ Vakıf, 12 Temmuz 1919. “Dahiliye Nezaretinin Bir Tamimi”; Zaman, 12 Temmuz 1919 “İstifa”.

⁴⁹ Uygur Kocabaşoğlu, “Milli Mücadele'nin Sözcülerinden: Anadolu'da Yeni Gün”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Dergisi, Cilt: 36/1-4, Ankara, 1981., s. 24.

zorlaştırmıştı⁵⁰. Bu durum ancak o da bir süreliğine Damat Ferit Paşa'nın istifası sonrası 1 Ekim 1919'dan itibaren gevşemeye başlayacaktı⁵¹.

1. Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresi Sonrası Yenigün ve Akşam Gazetelerinde

Sansürün gevşediği ve İstanbul'daki yeni hükümetin Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerinin başladığı Ekim 1919 ayı, Milli Mücadele için önemli bir aşama olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu süreçte önem verdiği İstanbul gazetecileriyle, telgraf görüşmesi de yapmıştır. 8 Ekim'de ilk Celal Nuri (İleri) Bey ile haberleşmiş ve özellikle sansürün kalkması konusunda yeni hükümete gereken bilgiyi verdiklerini belirtmişti⁵². Yine aynı gün Matbuat Cemiyeti Başkanı ve Tasvir-i Efkâr sahibi Velit Ebuzyiya ile görüşmesinde de Ruşen Eşref'in gelmesi üzerinde konuşmuşlar hatta Mustafa Kemal Paşa Ruşen Eşref'in geliş yolunun, güvenli ve hızlı olması için İstanbul'dan Ulukışla'ya kadar trenle ondan sonrasını da Kayseri ve Sivas'a kadar da Amerikan otomobilleriyle yapmasını önermişti. Mustafa Kemal Paşa bundan dört ay önce de Ruşen Eşref'in Anadolu'ya davet ettiğini de belirtmiş ve kendisinin "*büyük hasretle teşriflerini*" beklediğini de yazmıştır⁵³. Paşa geliş güvenliğini sağlamak için de ertesi gün Eskişehir, Konya, Ulukışla, Niğde ve Kayseri'de mülki amirler ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine de Ruşen Eşref ve fotoğrafçı Kenan Beyler için "*adı geçenlere her türlü kolaylığın ve yardımın gösterilmesi*" için telgraf da çekmişti⁵⁴.

İstanbul Matbuatından, yapılması gerekenlerin Temsil Heyetine sorulması üzerine de Başkan Velid Bey aracılığıyla Tasvir-i Efkâr, Vakıf, Akşam, Türk Dünyası ve İstiklal gazeteleri merkezlerine telgrafla ulaşmış ve Hükümet ile görüşmeler sonunda "*milli emeller*" üzerinde anlaşıldığını, Sulh Konferansına "*milli itimada uygun*" kişilerin gönderilmesini ve hükümetin kesin taahhütler altına girmemesini istemiştir⁵⁵. Artık gazeteciler milli duruş çerçevesinde kimin ile görüşeceklerini görmüşlerdi. Bu girişimler, Mustafa Kemal Paşa'nın iletişim açısından gazetelere verdiği önemi göstermektedir. Milli Mücadele konusunda İstanbul ile görüşmelere başlandığı bu süreçte, Anadolu'da oluşmuş olan Milli Teşkilat, Anadolu ve Rumeli Müdafaa Cemiyeti olarak kontrolü eline geçirmişti. Süreç önemli bir noktaya gelmişti. Ülkenin kurtuluşu için bir dönüm noktasıydı. Mustafa Kemal Paşa'nın gazetecilerle görüşüp hatta en güvendiği Ruşen Eşref Bey'i Anadolu'ya çağırması, basını kullanacağını mesajıydı. Ancak bu şekilde Anadolu'daki Milli Teşkilatın kamuoyuna daha iyi tanıtılacağı düşünülmüştü. Özellikle İstanbul'da kafalarında kuşku olan kişiler ikna edilmeliydi. Milli teşkilatın amacı net olarak anlatılmıyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile ilk görüşme talebi telgrafla, 10 Ekim 1919 tarihinde Sivas'taki Yenigün gazetesi muhabirinden gelmişti. Gazete muhabiri, Mustafa Kemal Paşa'ya çeşitli sorular sormuş ve cevabını istemişti. Yenigün gazetesi, bu dönemde aldığı ceza ve sonra da Yunus Nadi'nin tutuklanmasıyla uzun süre yayımlanmamıştı. Bu nedenle sorulan sorulara verilecek cevapların, gazetenin ertesi gün yeniden çıkışında yer alacak olmasının büyük bir ilgi göreceği düşünülmüştü. Nihayet gazete "*Yedi Ay Sonra*" başlığı ile ertesi gün 11 Ekim

⁵⁰ Nur Bilge Criss, 100 . Yılında İstanbul'un İşgal Günleri, İBB yayınları 2020, İstanbul, s. 153.

⁵¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, Cilt I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000, s.318.

⁵² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 4, Kaynak Yayınları, 2007, İstanbul, s. 242.

⁵³ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 4, s. 244. Anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan hemen sonra daha önce de mülakat verdiği Ruşen Eşref'i Anadolu'ya davet etmişti. Bu konu, daha sonra Amasya'da yapılan mülakatta da konu edilecektir.

⁵⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 4, s. 248.

⁵⁵ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 4, s.s 259-260.

1919 sayısında “biz işe bıraktığımız yerden başlıyoruz; öyle de devam edeceğiz”⁵⁶ diyerek yeniden yayım hayatına başlamış ve Yunus Nadi, yeniden çıkardığı bu ilk sayısında yine Mustafa Kemal Paşa'nın mülakatına ilk kez yer vermişti.

Gazete büyük boy, at üzerinde Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafının da olduğu ve “Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Mülakat”⁵⁷ başlığıyla, Paşa'ya gönderdiği özel bir muhabiri ile yaptığı mülakatı yayımlamıştı⁵⁸. Yenigün gazetesi; bu sürece kadar basında hiç yayımlanmamış bu önemli fotoğrafı ilk kez yayımlamış ve altına da “Muhabir-i mahsusamıza beyanatta bulunan Teşkilat-ı Milliyenin, Heyet-i Temsiliyesi Erkânından Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri” yazmıştı.

Yenigün'de yayımlanan bu mülakat, Mustafa Kemal Paşa ile 10 Ekim 1919 tarihinde Sivas'ta yapılmış ve gazetenin Sivas'taki muhabiri tarafından telgrafla gazeteye yollanmıştı. Muhabir, “Heyeti Temsiliye ile beraber Sivas'ın en büyük binalarından birinde” kalan Mustafa Kemal Paşa ile mülakat yaptığını ve yanlarında Temsil Heyeti'nden bazı üyelerinin de bulunduğunu belirterek, “Simasında ve bilhassa gözlerinde büyüklüğünün eserinin parladığı Mustafa Kemal Paşa, pek mütevazı ve soylu bir tavır ile bütün sorularıma cevap verdiler” demişti.

Mustafa Kemal Paşa kendisine sorulan “Milli Teşkilatın gücü ve yaygınlığı” ile ilgili soruya; “Mütarekeden sonra millet iki büyük felaket altında kalmıştı. Bunların birincisi, vatan ve milletin uğradığı haksız muameleler; ikincisi de, hükümet-i sabıkanın (eski) bu taaruzat esnasında adeta Yunanlılarla teşrik-i mesai (ortak hareket)eder gibi hareket etmesidir. Bu iki büyük sebep, memleketin her tarafında bir galeyan-ı intibah (uyanış galeyanı) vücuda getirdi. Memleketimizin her kısmında tesir etmiş olan aynı esbap, aynı maksat uğrunda, her yerde Teşkilat-ı Milliye vücuda getirilmesini intaç etmiş (doğurmuş) ve nihayet bütün bu müteferrik (dağınık) teşkilat ittihat ederek (birleşerek) bütün memlekete şamil olmuştur (yayılmıştır)” cevabını vermişti. Mustafa Kemal Paşa'ya;

“Milli Teşkilat'ın İttihatçı olduğuna” dair iddialar da sorulmuş ona da “Teşkilatımızın ne gibi evamil-i milliyeden (milli etkenlerden) doğduğunu izah ettim. Binaenaleyh; esas maksadımız vatan ve milleti kurtarmak olduğuna göre, karşımızda iki muhasım (düşman) zümre bulunması pek tabii idi. Bunların biri, menafi-yi şahsiyesine (şahsi çıkarlarına) menafi-yi umumiye (herkesin çıkarını) feda eden hükümet-i sabıka, ikincisi de inkırazımızı (tükenmemizi) bekleyen bir takım dâhili düşmanlarımızdır. Bunlar cihan nazarında (dünya kamuoyunda) harekât-ı milliyeyi kirletmek ve kendilerini kurtarmak için zaman icabı kuvvetli bir silaha sahiptiler. Bu silah ise, İttihatçılık iftirası idi.” yanıtını vermişti. Mustafa Kemal Paşa devamla; “Bize İttihatçı diyenler unutupyorlar ki, harekât-ı milliyeye bütün millet tarafından icra edilmektedir. Eğer işin içinde İttihatçılık olmak lazım gelse, bütün millet İttihatçılıkla itham edilmiş olur. Fazla olarak, gerek şimdiye kadar neşrettiğimiz beyannamelerle ve gerekse umumi kongrede kabul edilen yemin suretiyle, hiçbir fırkaya mensup olmadığımızı ve İttihatçılıkla alakamız bulunmadığını kâinata ilan ettik. Hatta zatı şahane bile, son beyanname-i hümayunlarında, teşkilat-ı milliyenin münhasıran sadece esbab-ı milliyeden mütevellid (doğmuş olduğunu ilan buyurmuşlardı.”

⁵⁶ Yenigün, 11 Teşrinvevel (Ekim) 1919, “Yedi Ay Sonra”.

⁵⁷ Yenigün, 11 Teşrinvevel (Ekim) 1919, “Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Mülakat”. EK. 1

⁵⁸ Mülakatın yine de bir kısmı sansürlenmişti.

cümleleriyle de hala o süreçte Anadolu'da bir karşılığı olan padişah üzerinden halka seslenmişti. Paşa'nın daha o zaman bile bugün bilinen gerçekleri ifade etmesinin önemi büyüktür.

Milli Mücadele sürecinin en önemli aşaması olan bu başlangıç sürecinde, Mustafa Kemal Paşa bu mülakatı ile Milli Teşkilat hakkındaki her türlü eleştiri ve soruya Temsil Heyeti başkanı olarak açıklık getirmiş ve onun başında bulunduğu Milli Teşkilatı ilk elden kamuoyuna tanıtmıştı. Ancak bu konunun daha da yaygınlaştırılması için farklı gazetelere de mülakat verilmesinin gerektiğinin de farkındaydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Yenigün gazetesindeki bu mülakatı, aynı tarihte ama özetlenerek Akşam gazetesinde de verilmiştir. Akşam gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafını da paylaştığı haberinde, Yenigün gazetesinin Mustafa Kemal Paşa ile bir mülakat yaptığını duyurarak aynı gün Yenigün'ün de kullanılacağını belirtmişti⁵⁹. İki gazete sahibinin daha sonra da örneğini vereceğimiz gibi, Mustafa Kemal Paşa ile yapılan mülakatı aynı anda yayımlama konusunda anlaşmış oldukları görülmektedir.

Akşam gazetesi, özetini verdiği mülakatında Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle *"Teşkilatın Şümülü- İttihatçılık var mı?- Teşkilat-ı Milliye ve Hıristiyanlar- İntihabatta Ne Yapacaklar- Kendisi Mebus Olacak mı?"* konu başlıklarına verdiği yanıtları kısaca özetlemişti⁶⁰.

2. Vakit Gazetesi Muhabiri ile Mülakat

Artık İstanbul basınının çoğunluğu, Anadolu hareketinin *"milli"* yapısını ortaya çıkarmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa ile yapılan mülakatlardan biri de Vakit gazetesinin 13 Ekim sayısında çıkmıştı. Damat Ferit Paşa'nın istifası öncesindeki sansürün sıkı olduğu dönem yerini, yeni hükümetin Temsil Heyeti ile telgrafla görüşmesi ve önemli kararların alınması sürecinde, daha rahat bir ortama bırakmıştı. Hatta gazeteler artık özel muhabirleri aracılığıyla Milli Harekât'tan haber almaya başlamışlardı. Bunlardan biri de Vakit gazetesiydi. Vakit gazetesi, Mustafa Kemal Paşa ile ilk mülakatını, 11 Ekim'de Yenigün ve Akşam gazetelerinden 2 gün sonra, 13 Ekim tarihli sayısında *"Mustafa Kemal Paşa İle Mülakat"* başlığı ile yayımlamıştı. Gazete, bu mülakatı *"Sivas Muhabiri-i mahsusamızın ilk telgrafnamesi"* duyurusuyla ve altında *"Sivas muhabirimize mühim beyannamede bulunan Mustafa Kemal Paşa"* yazılı bir fotoğrafıyla vermişti⁶¹.

12 Ekim 1919'da Sivas'tan çekilen bu telgrafa göre; muhabir Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyetinden Mustafa Kemal Paşa ile Vakit adına geniş bir mülakat gerçekleştirdiğini belirtmiş ve sorduğu sorulara Mustafa Kemal Paşa'nın yanıtlarını madde madde yayımlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın en son verdiği bu mülakatın içeriği daha geniş ve farklıydı. Beş maddelik yanıtların ilkinde hiç bir şekilde

⁵⁹ Necmettin Sadak'ın Akşam gazetesi, bir gün önceki 10 Ekim sayısında küçük bir haberle Yenigün'ün yeniden çıkacağını bildirmişti. (Akşam, 10 Teşrinievvel-Ekim 1919) Akşam'ın haberinde *"inşallah bu sefer ömrü uzun olur"* dileğinde bulunması ilginçti. Ancak Akşam'ın bu dileği yerine gelmeyecek ve yaklaşık 5 ay sonra, İstanbul'un İngilizlerce işgalini sırasında 19 Mart 1920 tarihinde Yenigün gazete binası basılarak kapatılacaktı. Yunus Nadi; gazetelerinin klişelerini de alarak 1910 yılından beri inandığı ve güvendiği Mustafa Kemal Paşa'nın yanına Ankara'ya gitmek için *"1920 Martının galiba 25 veya 26. Günü"* yola çıkmıştı. Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978., s. 210.

⁶⁰ Akşam, 11 Teşrinievvel (Ekim) 1919, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanati"*.

⁶¹ Vakit, 13 Teşrinievvel 1919, *"Mustafa Kemal Paşa İle Mülakat"*.

Temsil Heyeti'nin yetkili bir temsilcisinin İstanbul'da olmadığına yayımlanması istenmiş ve kısa sürede bir temsilcinin belirleneceği yazılmıştı⁶².

Ardından bu milli hareketin sadece sınırlarımız içinde olduğunu ve büyük devletlere karşı bir düşüncede olunmadığını vurgulamış ve özellikle Anadolu'daki gayrimüslimlere karşı iyi niyet duygusu içinde olduğunu eklemiştir. Bu mülakatta diğerlerinden farklı olarak Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nin 1 nci maddesini öne çıkarmış ve devlet ve milletin iç ve dış bağımsızlığının, vatanın bütünlüğünün sağlanması şartıyla barışa da hazır olduğunu belirtmiştir. Son noktada önem verilen konu olan Temsil Heyetinin siyasi ve idari programının asıl amacının milletin haklarını savunmak temelinde olduğunu açıklamıştır.

3. Mustafa Kemal Paşa İttihatçı mı Değil mi?

İstanbul'da merak edilen en önemli konu, Anadolu'daki hareketin; İttihatçılık ile ilgisinin olup olmamasıydı. Nitekim 13 Ekim'de İleri gazetesi de bunu öne çıkarmış ve *"Harekat-ı Milliye, İttihatçılıkla alakadar değildir"* başlıklı haberinde, Enver Paşa'nın Sivas Kongresine başvurarak, memleketin son durumu nedeniyle önemli bir kuvvetle yardım için Taşkent'ten geleceğini bildirdiğini, Kongre'nin de cevap olarak *"devlet ve millete hesabat-ı sabıkasını vermeden firar eden bir vatandaşın aramızda katıyen bir mevki olamayacağı ve hatta kuvvet ile Osmanlı topraklarına bastığı anda kendisine silah ile cevap verileceği"* duyumunun alındığını belirtmiştir⁶³.

Bu konuda Ebuzziya Velid'in sahibi olduğu Tasvir-i Efkâr gazetesi; 18 Ekim sayısının ikinci sayfasında *"son günlerde gazetelerde Enver'in Taşkent'ten 180 bin askerle Kuva-yi Milliye'ye katılmak üzere Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına müracaat ettiğinin ve askeri hapisneden kaçan Halil Paşa (Kut. Enver Paşa'nın amcası) ile Küçük Talat (Muşkara) Bey'in de yine Sivas'a giderek, Kuva-yi Milliye'ye katılmak istediklerinin ve reddedildiklerinin birçok gazetede dillendirilmesi üzerine"* kendilerinin Teşkilat-ı Milliye'ye telgrafla bu konuyu sorduklarını belirten bir haber yayımlamıştı⁶⁴.

Gazete kendilerine 16 Ekim 1919 tarihiyle Sivas'tan ve Mustafa Kemal Paşa'nın da Tokat'tan yazdığı iki telgrafı yayımlayarak, bu konudaki Anadolu'nun görüşlerini kamuoyuna yansıtmıştı. Buna göre; Sivas'tan gelen ve imzasız olan bir telgrafta; *"Enver'in"*⁶⁵ Kafkasya'dan kuvvetlerle Anadolu'ya katılacağı ve Halil Paşa'nın da yine Anadolu harekâtına katılmak için başvurduğu ve reddedildiği ile ilgili haberlerin doğruluğu hakkında *"Enver(Paşa) tarafından böyle bir teklif olmadığı gibi elyevm nerede bulunduğu dair katıyen malumat mevcut değildir."* denildikten sonra Halil Paşa'nın da kaçıışı sonrasında nerede olduğunun bilinmediği belirtilmiştir⁶⁶. Gazete, Tokat'tan 16 Ekim 1919 tarihiyle ve *"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal"* imzalı olarak *"Enver ve Halil Paşa hiçbir zaman ve hiçbir suretle Cemiyetimize müracaat etmemişlerdir. Kendileriyle bir alaka ve münasebet mevcut değildir. Nerede oldukları dahi meçhulümüzdür."*⁶⁷ bilgisiyle gelen telgrafı yayımlamıştı.

⁶² Gazete bu mülakatın hemen altında bu konu ile ilgili bir bilgi vermiş ve yine Sivas'taki muhabirinden aldığına göre, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İstanbul temsilciliğine heyet üyelerinden Miralaylıktan emekli Kara Vasıf Bey'in tayin edildiğini ve bir iki güne kadar yola çıkacağını bildirmişti.

⁶³ İleri, 13 Teşrinvev 1919 *"Harekatı Milliye İttihatçılıkla Alakadar Değildir"*.

⁶⁴ *Tasvir-i Efkâr*, 18 Teşrinvev 1919, *"Kuva-yi Milliye Enver ve Halil Müracaat Etmisler mi?"*.

⁶⁵ Gazete kendisi *"Enver"* olarak vermiş ama Sivas'tan gelen yazıda *"Enver (Paşa)"* olarak *"Paşa"* parantez içinde verilmiştir.

⁶⁶ *Tasvir-i Efkâr*, 18 Teşrinvev 1919, *"Tasvir-i Efkâr Sermuharrirliğine"*.

⁶⁷ *Tasvir-i Efkâr*, 18 Teşrinvev 1919, *"Tasvir-i Efkâr Sermuharrirliğine"*.

D. Ruşen Eşref'in Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile Mülakatları

1. Ruşen Eşref ile Yeniden Mülakat; Mustafa Kemal Paşa ve Tasvir-i Efkâr

Mustafa Kemal Paşa ile önce 11 Ekim'de Yenigün ve Akşam, ardından 13 Ekim'de de Vakit gazetesi yaptıkları mülakatı, özel muhabirleri aracılığıyla yayımlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa; bu tarihlerde Tasvir-i Efkâr'ın sahibi Ebuzziya Velid ile telgraf görüşmeleri yapmaktaydı. Tasvir-i Efkâr geç de olsa nihayet bir özel muhabirini Anadolu'ya Mustafa Kemal Paşa'ya göndermeye karar vermişti. Mustafa Kemal Paşa'nın da gelmesini beklediği o özel muhabir, bir yıl önce Mustafa Kemal Paşa ile Çanakkale Muhabereleindeki rolü nedeniyle ilk mülakatı yapan Ruşen Eşref (Ünaydın) idi.

Mustafa Kemal Paşa haberi aldığı anda, Ruşen Eşref'i daha önce Haziran ayında Anadolu'ya yanına davet ettiğini de belirtmişti. Nihayet Ruşen Eşref, İstanbul'da Matbuat Cemiyeti adına Heyeti Temsiliye ile görüşmek için fotoğrafçısı Kenan Bey ile birlikte 10 Ekim'de Cuma günü Eskişehir-Konya-Ulukışla-Kayseri üzerinden Sivas'a hareket etmişti⁶⁸. Mustafa Kemal Paşa; *"samimi arkadaşım"* dediği Ruşen Eşref'e önem veriyordu ve onların gelişi için yol üzerindeki mülki ve askeri amirlere *"her türlü kolaylık ve yardımın gösterilerek, mümkün olan süratle Sivas'a gelebilmelerinin teminini"* telgrafla rica etmişti⁶⁹.

Tasvir-i Efkâr geç kaldığının farkındaydı ki Vakit ile aynı günkü sayısında *"Ruşen Eşref Bey'in Anadolu telgrafları"* başlığını ve alt başlıkta da *"Anadolu Vukuatını tetkik etmek üzere suret-i mahsûsada Sivas'a izam ettiğimiz Ruşen Eşref Bey gazetemiz namına ilk telgrafları gönderdi."*⁷⁰ Cümlelerini kullanarak diğer gazetelerden geri kalmayacağını göstermek istemişti⁷¹. Bu haberde Tasvir-i Efkâr'ın Milli Teşkilat yerine *"Anadolu Vukuatı"* deyimini kullanması ve fotoğraf olarak da Ruşen Eşref'in ve ona refakat eden fotoğrafçı Kenan Bey'in⁷² fotoğraflarını yayımlaması özellikle dikkati çekmekteydi.

Tasvir-i Efkâr; *"Anadolu ahvalini yakından takip eylemek, Kuva-yı Milliye'nin suret ve esas teşkili cihetinde mahallinde müşahadat ve tahkikat"* ile okuyucularını haberdar etme ve Anadolu'nun uyanışını görme amacıyla *"güzide ve kıymetdar muharrirleri"* Ruşen Eşref'i Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi nezdine Sivas'a gönderdiklerini belirtmişti.

Her ne kadar başlıkta *"Anadolu Vukuatı"* dese de Tasvir-i Efkâr, metin içinde *"Anadolu Harekât-ı Milliye"* deyimini kullandığı gibi ayrıca *"Anadolu Harekât-ı Milliyesinin tarih-i inkılabatımız ve mukadderatımız üzerinde pek mühim roller"* oynayacak bir önem ve durum kazandığının açıkça ortaya çıktığını da belirtmiş ve Ruşen Eşref'in de *"bitaraf"* bir bakış açısı ile araştırma yaparak önemli mektuplar göndereceğini eklemiştir. Ancak gazete Ruşen Eşref'in daha Sivas'a varmadığını ama İzmit ve Eskişehir'de olduğunu bildirmişti. Gazete, diğer gazetelerin özel muhabir göndermesi nedeniyle "haber atlama" endişesiyle

⁶⁸ Yücel Özkaya, *Milli Mücadelede Atatürk ve Basın*, C 1, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2001. s. 69.

⁶⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 4, s. 248.

⁷⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Teşrinvevel 1919, *"Ruşen Eşref Bey'in Anadolu Telgrafları"*.

⁷¹ Ruşen Eşref ve Kenan Beyler 10 Ekim'de yola çıkmışlardı. Ruşen Eşref yolda gördüğü izlenimleri gazeteye telgraf göndermek suretiyle haberleştirmiştir. Özkaya, *a.g.e.*, s. 69.

⁷² Gazetede Kenan Bey için; *"Kenan Bey, harekat-ı milliye ile alakadar olarak bir ehemmiyet-i mahsusa ihraz eden zevat ve mevakii resimleriyle diğer şayan-ı ehemmiyet fotoğrafları da ahz edip sürat-ı mümkün ile gazetemize gönderecektir"* denilmiştir.

Sivas'a birini göndermiş olduklarını, önceden açıklamak zorunda kalmıştı⁷³.

Tasvir-i Efkâr'ın başyazarı Velit Ebuzyiya, hemen işe koyulmuş ve en azından diğer gazeteler gibi telgrafla soru sorulmasına karar vermişti. Aynı gün 13 Ekim'de, Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya ertesi gününe yetişmesi için acil olarak yanıtlanmasını rica ettiği mülakat sorularını göndermişti. Ebuzyiya, Mustafa Kemal Paşa'ya cevapların ajans vasıtasıyla Avrupa'ya gönderilmesine çalışacağını da belirtmişti.

Gündemde olan konularla ilgili sorular şunlardı. *“Kuva-yi Milliye'nin vücuda gelmesinin ilk sebepleri nedir?, Milli Teşkilat ne vakit başladı?, bugün kaç vilayete hükmü yayılmıştır?, Milli teşkilatın başlıca erkani kimlerdir?, asıl maksat nedir?, asıl maksadını elde etmek için başlıca teşebbüsleri nedir?, seçimler hakkında fikri nedir?, Anadolu'da seçimler tamamıyla serbest yapılabilecek midir?, Nisbi seçim esası kabul olunur mu?, Avrupaca teşkili tasavvur edilen Ermenistan sınırı hakkında ne düşünüyorsunuz?, Sizce Ermenistan sınırı ne olabilir?, General Harbord ile ne görüştünüz?, Kuva-yi Milliye'nin ikinci, üçüncü derecede uzuvları içinde bazı İttihatçılar vardır deniliyor; ne dereceye kadar doğrudur?, İttihatçıların Kuva-yi Milliye üzerine tesir etmesi mümkün müdür?, seçimlerden sonra Kuva-yi Milliye ne şekilde kalacaktır?, gelecekteki sınırlarımız sizce ne olabilir?, kısaca özgeçmişinizi bildirir misiniz?, Mebus seçimi için adaylığınızı koyacağınız söyleniyor, doğru mudur? Nereden mebus çıkmak istiyorsunuz?”*⁷⁴.

Tasvir-i Efkâr gazetesinin telgraflarla sorduğu ve acil gönderilmesini rica ettiği sorulara, ancak 17 Ekim'de cevaplar gönderilmiş⁷⁵ ve Tasvir-i Efkâr da 18 Ekim 1919 sayısında yayımlamıştı. Tasvir-i Efkâr'ın soruları kadar cevaplarının da birinci el olarak Mustafa Kemal Paşa'nın elinden çıkması daha önemliydi. Nitekim gazete de sunu yazısında, Milli Teşkilat ile ilgili olan ve bugünlerde önem kazanan bazı konularda *“kamuoyunu aydınlatmak”* için doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya soru sorulduğunu ifade etmişti⁷⁶.

Gazete Mustafa Kemal Paşa'nın cevaplarını, onun bir fotoğrafı ile yayımlamış ve *“Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla bir mülakat”* başlığı altında vermişti. Gazetenin büyük boy ve altında *“Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de başarıları sırasında henüz miralay rütbesinde bulunduğu sırada kahramanca müdafaa ettiği Arıburnu cephesinde aldırıldığı resmi”* yazılı Mustafa Kemal Paşa'nın bu fotoğrafı, bu dönemde ilk kez yayımlanan bir fotoğraf idi⁷⁷. Gazete alt başlıkta *“Mustafa Kemal Paşa Teşkilat-ı Milliye'ye müteallik mesail-i mühimme hakkında telgrafla sordumuz suallere atideki cevapları vermiştir”* diyerek doğrudan Paşa ile yaptıkları telgraf görüşmesini, kamuoyunu aydınlatmak için aktarmıştı.

Mustafa Kemal Paşa; Kuvayi Milliye'nin milletin maruz bırakıldığı haksız muamele nedeniyle ortaya çıktığını belirtmiş ve milletin doğal haklarına karşı yapılan ve yapılacak olan saldırılara karşı, hakkının korumasının amaçlandığı açıklamıştı. Milli teşkilatın mütarekeden hemen sonra başlayıp vatanın her tarafında ortaya çıktığını da belirten

⁷³ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Teşrinvevel 1919, *“Ruşen Eşref Bey'in Anadolu Telgrafları”* Tasvir-i Efkâr bu sayısının iç sayfasında, ABD heyeti Harbord ve yanındakilerin de Sivas'ta bulunduğu haberini vermiş ve o sırada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk-u Milliye Cemiyetini temsil eden Mustafa Kemal Paşa ve eski Bahriye Nazırı Rauf Bey ile de buluşup görüşüklerini duyurmuştu. Gazeteye göre, bu buluşma Milli Teşkilat hakkındaki Avrupalıların büyük çoğunluğu üzerindeki yanlış algının önünü almak için büyük bir fırsat olacaktı. *Tasvir-i Efkâr*, 13 Teşrinvevel 1919, *“Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey”*.

⁷⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 4, s. 294.

⁷⁵ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 4, s. 321.

⁷⁶ Tasvir-i Efkâr 18 Teşrinvevel 1919 *“Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla Bir Mülakat”*.

⁷⁷ Tasvir-i Efkâr 18 Teşrinvevel 1919 *“Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla Bir Mülakat”*. EK. 2

Mustafa Kemal Paşa, teşkilatın kaç vilayette olduğuna dair soruya da, 1919 Ekim ayı için önemli bir tespit yapmış ve “*Bugün Anadolu Rumeli vilayetinde Teşkilat-ı Milliyeden mahrum hiçbir yer kalmamıştır.*” diyerek teşkilatın, milletin tek vücut olarak hakkını korumak için azim etmiş olması nedeniyle etkisinin tüm vatana yayılmış olduğunu eklemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın teşkilatın liderleri ile ilgili soruya verdiği cevapta, liderlerin isimlerini zikrederek uzun uzadıya anlatmaya imkân ve gerek duymadığını belirtmesi ve milletin bağımsızlığı, vatanın ve hakların korunması gibi kutsal amaçlar için kalbi çarpan herkesin Teşkilat-ı Milliyenin bir ferdi ve lideri olduğunu açıklamaları önemli bir stratejik cevap idi. Bir diğer stratejik cevabı ise Teşkilat-ı Milliyenin asıl amacına verdiği, vatanın bütünlüğünü, milletin bağımsızlığını ve yüce hilafet ile saltanatın dokunulmazlık haklarının korunmasından başka bir şey olmadığını belirten cevabı olmuştur. Bunu elde edebilmek içinde milli iradeyi hâkim kılmaya ve bütün milleti bir bütün haline getirmeye ve yaymaya azmettiklerini, bunu da nizamname ve beyannamelerle belirtildiğini eklemiştir.

O sırada seçimle ilgili sorulara da cevap veren Mustafa Kemal Paşa, seçimlere meşru olmayan hiçbir müdahalenin olmayacağını, milletin seçim hakkının tamamen serbest olduğunu belirtmişti. Damat Ferit Paşa'nın Paris Konferansında Ermeni sorununa verdiği milli olmayan yanıtın olduğu bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa da bu konu ile olan soruya, ateşkes imzalandığı tarihteki sınırlarımız içinde kalan kısımlardan bir karış toprağın verilmesine milletin ve kendisinin kesinlikle karşı olduğunu açıklamıştı. Her zamanki gibi en merak edilen konu Kuvva-yi Milliyenin İttihatçı olup olmadığı idi. Mustafa Kemal Paşa bu konuda çok net şekilde “*Cemiyetimizde İttihatçı olarak kimse mevcut değildir. İttihatçılık artık tarihe karışmıştır.*” şeklinde açıklama yapmış devamında da “*Kuvvayı Milliyemize hâkim olan tek etken ancak millet ve yüksek milli amaçlardır. Başka hiçbir fert ve cemaat teşkilat üzerinde etki yapamaz*” demiştir.

Bu çok önemli sorulara çok önemli cevaplar vermeye devam eden Mustafa Kemal Paşa, özellikle seçimden sonra eksiksiz olarak güvenliğinin sağlanması ve kanun yapma ve denetlenmesi görevini yapmayı düşündüklerini ve bunu daha sonraki bir kongrede gerçekleştireceğini ifade etmişti. Sınırlarımız ile ilgili soruya kısa bir süre sonra son Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Misak ı Milli kararlarında alınacak kararı, aynen söyleyen Mustafa Kemal Paşa “*Devletin gelecekteki sınırları bizce, 30 Ekim 1918 tarihinde yani ateşkes imza edildiği gün fiilen sahip olduğumuz sınırdır*” şeklinde kati cevabını vermişti. Meclise aday olup olmayacağı ile ilgili daha önceki mülakatlarda da olduğu gibi, seçimde adaylığını koymayacağını ancak millet herhangi bir yerden kendisinin mebusluğa seçerse iftiharla kabul edeceğini açıklayan Mustafa Kemal Paşa, arkadaşlarının da aynen kendisi gibi düşündüğünü eklemiştir. Mustafa Kemal Paşa mülakatın son sorusu olan İtilaf yetkililerine karşı bakış açısını da, Sivas şehrinde olmamalarına rağmen şehirden gelip geçen Avrupalı ve Amerikan hükümetine mensup memurlara Milli Harekât hakkında bilgilendirme yaptıklarını ve onların da onay verdiklerini memnuniyetle gördüğünü belirterek mülakati sonlandırmıştı.

Görüldüğü üzere Milli teşkilat ile ilgili en merak edilen konulara, Mustafa Kemal Paşa verdiği cevaplarla tüm dünyaya bir istiklal mücadelesi gerçekleştirdikleri mesajını vermiş ve yine tüm dünyaya, milletin haklarının korunacağını da net olarak duyurmuştu⁷⁸.

⁷⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 18 Teşrinvevel 1919 “*Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla Bir Mülakat*”.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da Ruşen Eşref'e Verdiği İlk Mülakat

Ruşen Eşref, 20 Ekim'de geldiği Sivas'ta⁷⁹, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeyi beklerken, aynı gün Amasya'ya gelen İstanbul Hükümetinden Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Temsil Heyeti arasında görüşmeler başlayacağı için Mustafa Kemal Paşa Sivas'tan ayrılmıştı⁸⁰. Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşmek üzere Amasya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Tasvir-i Efkâr muhabiri Ruşen Eşref'i de telgrafla Amasya'ya davet etmişti. Bunun üzerine Amasya'ya geçen Ruşen Eşref, Mustafa Kemal Paşa ile ancak 23 Ekim akşamı Amasya'da görüşmüş ve gazetesi adına, sorularını sorarak mülakata başlamıştır⁸¹.

Ruşen Eşref, belli zamanlarda telgraflarıyla gazetesine izlenimleri göndermesine rağmen, Mustafa Kemal Paşa ile mülakatları ancak bir ay sonra gazetede yazı dizisi olarak yayımlanmaya başlanmıştır. Bunun nedenini de gazete, Ruşen Eşref'in İstanbul'a geri geldikten sonra mülakatı düzenlemesinden kaynaklandığını açıklamıştı. Ruşen Eşref mülakatlarda çevre ve kişi betimlerini çok iyi kullanmış ve edebi bir girişle mülakatları başlatmıştı. Bu da uzun bir hazırlık gerektirmişti. Diğer taraftan da bu mülakatlarda verilen önemli mesajlar nedeniyle de Mustafa Kemal Paşa'nın önceden hazırlıklı olduğu görülmekteydi.

Gazetede ilk mülakattan önce 19 Kasım 1919 tarihli sayıda⁸²; "*Sivas'ta Teşkilat-ı Milliye İntibaatından*" manşeti ve "*Anadolu Hareket-i Milliyesine ait ilk resimler*" alt başlığı ile ilk sayfada 4 fotoğraf paylaşılmıştı. Yukardan aşağıya önce Sivas Kongresinde çekilmiş Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Müfit Bey ve Ahmet Rüstem Bey'in de olduğu Temsil Heyetinin, bugün klasikleşmiş fotoğrafı yayımlanmıştı. Hemen onun altında, kongrenin toplandığı Sivas Mektebi İdadisi'nin salonundan bir görüntü ve en altta da sağda Mustafa Kemal Paşa'nın solda ise Paşa'nın yaverleri olan Cevat Abbas ile Muzaffer Bey'in fotoları bulunmaktaydı. Gazete; editör yazısında "*Kuva-yi Milliye'nin, her ne olursa olsun Türk milleti için pek büyük ehemmiyeti haiz olduğunu takdir ettiğimiz içindir ki Sivas'a, Ruşen Eşref Bey gibi "fırkacılıktan münezze" bir muhabir-i mahsus ile hususi fotoğrafçımızı göndermiştik.*" Dedikten sonra o fotoğrafçının Sivas'ta Kuva-yi Milliye'ye ait olarak aldığı fotoğraflardan dördünü yayımladıklarını belirtmişler ve "*Sabaha akşama şehrimize avdet edecek olan Ruşen Eşref Bey'in yazacağı makalâtı da karilerimize arz edeceğiz.*" diyerek mülakatın duyurusunu yapmıştı.

Ruşen Eşref'in "*Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat 1*" başlıklı ilkyazı dizisi, Tasvir-i Efkâr'ın 23 Kasım 1919 sayısında yayımlanmıştır. Ruşen Eşref bu mülakatın tarihini ise 23 Ekim 1919 olarak tarihlemiştir. Yazı dizisi, "*Amasya'daki İlk Mülakat-Kuva-i Milliye Rüesası Ne Diyorlar- Amasya ve İstanbul –Rauf Bey'in Sözlere*" başlıkları ile verilmişti. Gazete okuyucularına daha önce yayımlanacağını duyurduklarını hatırlattığı editör yazısında "*Anadolu Kuva-yi Milliyesi nezdine giden muharrir-i mahsusumuz Ruşen Eşref Bey ile fotoğrafçımızın avdet ettiklerini (geri döndükleri) ve Anadolu'daki müşahede ve ihtisaslarını kısım kısım derce başlayacağımızı evvelki gün haber vermiştik. Ruşen Eşref Bey, bu ilk makale ile müşahidatını bervechi zir nakle başlıyor.*" cümleleriyle mülakatı sunmuştu.

⁷⁹ Özkaya, a.g.e., s. 79.

⁸⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 1, 1. Baskı. Öğretmen Yayınları, Ankara, 1984, s. 181.

⁸¹ *Tasvir-i Efkâr*, 23 Kasım 1919 "*Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat-1*".

⁸² *Tasvir-i Efkâr*, 19 Kasım 1919 "*Sivas'ta Teşkilat-ı Milliye İntibaatından*" EK. 3

Bir sene önce Çanakkale Muharebesi anısına onunla ilk görüşmeyi yapan Ruşen Eşref, bu ilkyazı dizisine, Amasya Görüşmelerinde çekilen, bugün klasikleşmiş olan Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey, Rauf Bey ve Yaver Muzaffer Bey ile kendisinin de en sağda olduğu fotoğraf ile başlamıştır. Fotoğrafçı Cemil Bey'in çektiği bir diğer fotoğraf da Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın Amasya'da kaldığı ve Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmelerde bulunduğu binanın fotoğrafıydı⁸³.

Ruşen Eşref yazısına, Salih Paşa ile görüşmeler için Amasya'da olan Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine Amasya'ya gidişyle başlamıştı. Ruşen Eşref mülakatını tarihi bir zemine oturmaya çalışarak giriş yapmış ve Yavuz Sultan Selim ve Gazi Osman Paşa gibi önemli kişilerin de doğum yeri olan Amasya'ya acılı günlerde gelindiğinden söz ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'yı bulacağı binaya girmişti. Ruşen Eşref binaya girdiğinde, Mustafa Kemal Paşa'yı memleketin her yerinden, halkın gönderdiği telgrafları okurken bulmuştu. Oda sadeydi ve tek teşrifat ise ortadaki masa idi. Masada telgraf kâğıtları, müsvedde yazılar, yerli ve yabancı gazeteler bulunmaktaydı. İlginç olan Paşa telgraf odasındaydı ve gelen telgraflara anında okuyup yanıt vermekteydi. Ruşen Eşref Paşa'yı okuyuculara betimlemiş *"Geniş bir bol paltonun içinde vücudunu daha dolgun gördüm. Bizi büyük bir iltifatla karşıladı, kendisini böyle merasimden azade (uzak), işbaşında görmek, heyecanımı artırdı. -Maşallah faaliyet yaramış. Toplanmışsınız."* dedikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın da gülerken *"-Sahi mi? Yok canım, sakın öyle sanmayasınız! Bu palto Rauf'undur!"* yanıtını verdiğini aktarmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Rauf Bey de bulunmaktaydı ve önce onlar Ruşen Eşref'i İstanbul ve ortak arkadaşları ile ilgili soru yağmuruna tutmuşlardı. Ruşen Eşref mülakata başlamadan önce, Rauf Bey; *"-Paşam! Şu gazetecilerin elinden nereye kaçsak da kurtulsak! Ama nafile ne yapsalar beni öttüremezler. Siz konuşun"* demişti. Mustafa Kemal Paşa ise hemen söze girerek *"Konuşmak lazım birader. Efkâr-ı umumiye, her şeyi açık bilmelidir. Keşke hepsi gelseydi de şüphelerinin izale etseydi. İş kavramaya çalışsaydı"*⁸⁴ şeklinde önemli bir yanıt vermişti.

Ruşen Eşref, Rauf Bey'in konuşmam demesine rağmen farkında olmadan her soruya yanıt verdiğini de belirterek konuşmanın bundan sonraki kısmında Rauf Bey'in görüşlerini paylaşmıştır. Almanlar konusunda Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya dönerek; *"Bilirsiniz vaktiyle İttihatçılar benim için de Alman aleyhtarı demişlerdi. İtilafçılar çıktı evvela İttihatçı dediler, arkasından da İngiliz aleyhtarı diye kâinata ilan ettiler. Hâlbuki ben ne biriyim ne öteki..."* dediğinde, *"peki nesiniz"* deyince, Rauf Bey kendini şu şekilde tanıtmıştı;

"Ben mi? Ben İslam hilafetinin kuluyum. Meşrutî Osmanlı Saltanatının sadık bir tebaasıyım. Milletimin de hizmetkârıyım. Anamdan babamdan aldığım terbiye böyledir. Tahsilim de bu gayede oldu. Hayatımın rehberi de bu ana kadar budur. Tabii Almanlar memleketimize muzır vaziyet takındıkça, fikirlerinin akamete dâçar (başarısız) olmasına bütün mevcudiyetimle çalıştım. Ben de İngiltere'deki, İngilizlerin de medeniyetlerinin de meftunuyum. Orada birçok şahsi dostlarım vardır ki, samimiyetlerinin hatırasını ömrüm oldukça hürmetle muhafaza edeceğim. Hiç inkâr etmem.

⁸³ Tasvir-i Efkâr, 23 Kasım 1919 "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat 1" EK. 4

⁸⁴ Bu mülakat daha önce iki yerde paylaşılmıştır. 1984'de Necati Birinci tarafından yapılan makalede bu ilk mülakattan daha çok ikinci mülakat geniş verilmiştir. Bkn. Birinci; *a.g.e.* 23, s. Daha sonra son zamanlarda yayımlanmış olan "Atatürk'ün Bütün Eserleri"nde de bu ilk mülakat sadece baş sayfadaki çevrilerek verilmiş arka sayfadaki mülakatın 3 sütünlük kısmı ya genelde Rauf Bey'in sözleri olduğu için es geçilmiş ya da görülmemiştir. Bkn. Atatürk'ün Bütün Eserleri C.4, s. 336.

Tahsilimi İngilizce sayesinde ikmal etmişimdir. İngiliz gemiciliği ise benim için diyebilirim ki gaye-yi tekâmüldür (gelişim amacıdır). Bununla beraber memleketimin istiklalini, hilafet ve saltanatın masuniyetini kâinatta her muhabbetten üstün tutarım. Memleketimi kurtarmak, icab ederse canımı da yoluna vermek, dini ve irki gayemdir”.

Rauf Bey, elleri pantolonunun cebinde bir gemi güvertesinde gibi yürürken, Mustafa Kemal Paşa ise yine telgrafları okumakla meşguldü. Ruşen Bey, hem Paşa'nın hem de Rauf Bey'in İstanbul ile ilgili konuşmalarından, ikisinin de Anadolu'da iken İstanbul'u çok özlediklerini anladığını belirtmişti. Rauf Bey, kendisine sorulan “daha sonra tekrar bir kabineye girer misiniz?” sorusuna kati bir şekilde böyle bir durumun olmayacağını söylemiş ve hayatta şahsi çıkarını temin edecek tek şeyin bir gemi ve ülkesi olduğunu belirtmiştir. Babasının kendisine vasiyetinin; “Oğlum biz Kafkasya'dan, Halifenin memleketine muhacir gibi sığındık, burası bizi bilakaydüşart hiç öyle cinsine minsine bakmadan kabul etti. Bu Hilafet, bu saltanat sayesinde tahsil gördüm. Milletten en büyük mertebesine eriştim. Ben burada ayandanken, Kafkasya'daki ırkdaşlarım namuslarını muhafaza edebilmek için din değiştirmeye icbar ediliyorlar. Bu memleket için çalışmazsak nankörlük etmiş oluruz. Yediğimiz içtiğimiz bize haram olur” vasiyetinde bulunduğunu da ekleyen Rauf Bey “ bu baba nasihatini ben sonuna kadar tutacağım. Beni yetiştiren millete ben de ölünceye kadar vazifemi yapacağım.” demişti.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da Ruşen Eşref'e Verdiği İkinci Mülakat

Ruşen Eşref'in Mustafa Kemal Paşa ile ikinci mülakatı ise iki gün sonra 25 Kasım 1919 günlü Tasvir-i Efkâr'da “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat 2” başlığıyla verilmişti⁸⁵. Ruşen Eşref bu mülakatın yapıma tarihini de 24 Ekim günü olarak vermişti. Bu dizide fotoğraf olarak bugün yine klasikleşmiş olan Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in ayakta birlikte çekildikleri fotoğraf eklenmişti.

Bu mülakat, Mustafa Kemal Paşa ile Ruşen Eşref'in birbirleri arasında geçen konuşmalarda, Milli Mücadele için özellikle basının oynayacağı rolden söz etmeleri açısından önemlidir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa bu mülakat ile gündemde olan konulara yanıt vermek için, çok net ve açıklayıcı cümleler de kullanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa görüşmenin başında, Ruşen Eşref'e kendisini daha önce Anadolu'ya çağırmasını kastederek “başından beri bizimle bulunmuş olsaydınız çok mühim yerler ve hadiseler görecektiniz. Sizin için çok faydalı araştırma sahası olacaktı. Şimdilik ilk safha kapanmıştır.” dediğinde Ruşen Eşref'in “-Hakkınız var, Efendim. Bu yalnız benim için değil, Harekât-ı Milliye'nin istinasını (gerçeklerini) bilmek ihtiyacında olan bütün millet için, bilhassa İstanbul için çok faydalı olurdu. Hem de böyle bir vakanın safhalarını tespit edebilmek, tarih için de lüzumlu olabilirdi. Fakat o vakit imkân bulunmadı. Bununla beraber yine bazı şeyler öğrenilebilir, görülebilir!” yanıtını vermişti. Ruşen Eşref, Paşa'nın sözlerini haklı bulmasına rağmen bundan sonra basın olarak, verilecek mesajlarla bazı konuların halka duyurulabileceğinden söz etmiş ve daha önce imkânsızlıklar nedeniyle Anadolu'ya geçemediğini ima etmiştir. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa bir gazetecinin en başından beri yanında olmasını istemiş ama bu gerçekleşmemiştir. Ruşen Eşref de bunun farkındadır ve milli harekâtın safhalarının başından itibaren bilinmesinin, millet ve özellikle de İstanbul'un yararına olacağını da görmüştür. Ama daha önemlisi bu oluşumun tarihe de geçeceğini de tespit etmiş ve bu nedenle “tarih için de lüzumlu olabilirdi.” diyebilmiştir.

⁸⁵ Tasvir-i Efkâr, 25 Kasım 1919 “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat-2”. EK.5

Karşısındaki Mustafa Kemal Paşa da bunun önemini bilmekteydi ve Ruşen Eşref'in söylediklerini onaylamıştı. Paşa ardından tam da “kendisinin hükümete karşı bir isyan peşinde olduğunu” ve “maceraperest olduğunu” iddia edenlere karşı tarihe kayıt olması için mesajını şu şekilde vermişti.

“-Doğrudur. Fakat daha evvelden anlaşılrsa ve anlatılırsaydı daha iyi olurdu. Mesela bu hareketle alakadar olduğumuz için bundan bir iki ay evvel bizi maceraperestlikle itham eden bir iki İstanbul gazetesi, isterdim yakından temas etseydi de, işin hakikatini keşfedip ona göre tarif etseydi. Milletın hakkını aramasına bir iki, kişi maceraperestlik dediler. O hakkı istirdat için (geri almak) çalışanlar da maceraperest birer muhteris oldu. Fakat durup dururken macera yaratmaya, maceraperest olmaya, bilmem ki lüzum ve ihtiyaç var mıydı? Bu maceraperest denen insanların rütbeleri mi eksikti? Şahsi haysiyetleri mi haleldar olmuştu? Aç mı kaldıladı? Yoksa şahsi istikballeri küsufa mı uğramıştı? (kararmıştı). Hayır, değil mi ya? Her şeyleri yerli yerindeydi. O halde, bilhassa bir harp yorgunluğundan sonra istirahatete muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, gaileler yaratmaya ihtiyacı yoktu. Hâlbuki milletin ve memleketin istikbal ve şerefi mevzubahis oluyordu. Bu mesele her düşüncenin fevkindedir (üzerindedir). Millet ve memleket sayesinde kazanılan rütbe ve refahın bir ehemmiyeti, bir kutsiyeti vardır. Biz bunlardan, ancak yine bu aziz millet ve memlekete borçlu olduğumuz son bir namus vazifesini yapmak için ayrıldık. Milletın kendi hayatını kurtarmak, kendi meşru hakkını müdafaa etmek için çıkardığı sese iştirak etmek (katılmak), her kendini bilen vatandaşın vazifesidir. Eğer bu millet, bu memleket parçalanacak olursa umumi şerefsizliğin enkazı altında, şunun bunun şahsi şerefi de parça parça olur. Biz o umumi şerefi kurtarabilmek için harekete gelen millete, ruhumuzla iştirak ettik. İştirakimize mani olabilecek şahsi rütbeleri, mevkilleri de, umumi şerefi kurtarmaya matuf (yönelmiş) bir gaye uğruna feda ettik. Milletın hakk-ı hayat ve istiklalini talep etmesi birkaç kişi tarafından âleme, güya hükümete karşı bir isyan mahiyetinde yutturulmaya çalışıldı, bir iki kişiyi de müşevvik (teşvikçi) olarak gösterdiler. Hâlbuki geçtiğiniz yerlerde bizzat görmüşsünüzdür. Nüfuz-u hükümet, kavanin-i hükümet her yerde mutaa (geçerli) değil midir?

Eğer konuştuysanız, ahalinin arzusu nedir? Bizzat kendi ağzından duymadınız mı? Şu halde bu şahsi bir isyan, bir siyaset manevrası telakki kabul edilemez. Değil mi ya? Bu hareket milletin bir arzusudur, hatta bir ihtiyacıdır. Bu arzu ve ihtiyacı tevliid eden (doğuran) şey de eşhas (şahıslar) değil, bizzat hadiselerdir. Devletın vahdet (birlik) ve istiklalini bağımsızlığını tehdit eden nameşru birtakım ihtirasat, topraklarımıza hiçbir hakka müstenid olmaksızın (dayanmaksızın) vuku bulan taarruzat ve tehlike karşısında millete, birleşmek lüzumu duyurmuştur. Böyle bir harekete macera demek, bu hareketi takdir edenleri maceraperestlikle taklib etmek (adlandırmak), gafillik, gazezkarlık değil midir? Fakat böyle şahsi şeylerle uğraşılacak vakitlerde değiliz. Böyle birtakım adi, bayağı şeylere zamanın nezaketi müsait değildir. Bence muhalefet şayan-ı hürmettir (saygıya değerdir). Çünkü o da bir netice, bir içtihat mahsülesidir. (sonucudur). Fakat edilecek itirazlar makul ve meşru sebeplere müstenid olmazsa (dayanmazsa), muhalefet müptezel (saygınlığını yitirir) olur.”

O süreçte Hürriyet ve İtilaf taraftarlarınca bu milli harekâtın, İttihat ve Terakki taraftarlarınca yönlendirildiği iddiaları üst seviyedeydi. 28 Şubat 1919 tarihli bir İngiliz belgesinde dahi "Jön Türkler" arasında gösterilen Mustafa Kemal Paşa⁸⁶, özellikle Enver Paşa ile ilgili çatışmalarının sonucunda 1917 Eylül ayındaki Halep raporu ile "İttihatçılık"tan iyice ayrılmış⁸⁷ ve daha İstanbul'a gelmeden bu iddiaları gazetelere demec vererek yalanlamıştı⁸⁸.

Ancak hala "Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olduğu algısı" devam etmekteydi. Ruşen Eşref de bunun bilincindeydi ve Paşa'ya "-Fakat Paşa hazretleri, bu harekete itiraz edenler, bunu bir fırka (İttihat Terakki kastediliyor) manevrası şeklinde görüyorlar. Onun için umuma şamil (herkesi kapsayan) kutsi bir mahiyette telakki etmek istemiyorlar?" sorusunu yöneltmişti. Mustafa Kemal Paşa da;

"-Böyle bir zamanda fırka manevrası yapmak caiz mi (doğru mu)? Memleket olmazsa fırka kaç para eder. Evvela memleket selamete çıkmalı ki, fırkalar da ondan sonra bir siyasi, bir içtimai esasa, içtihadta itina ederek teşekkül edebilsin. Fırka manevrası demek ne demek? Bu bir fırka manevrası olsa idi, Sivas Kongresi'ne memleketin her köşesinden, Ferit Paşa Kabinesinin gayet sıkı tedâbir-i mümanaatkaranesine (engelleme tedbirlerine) rağmen müntehib mümesiller(seçilmiş temsilciler) iştirak eder miydi?

Anadolu'nun arzu ve ihtiyacına tevafık etmeyen (uymayan) bir hareket, Anadolu'nun ta göbeğinde barınmak, müzaheret (yardım) görmek mümkün müydü? Hiçbir tarafta cebir ve tehdit alameti görüldü mü?

Karşıya geçip de gözlerini yumarak; kim bilir hangi hasis ve merdud-u menafi (reddedilmiş menfaatler) uğruna bühtan (iftira) savuranlardan bir ikisi Kongre'ye iştirak etseydiler, fırkalarına, içtihatlarına bakılmaksızın aynı memleketin lüzumlu ve faydalı evladı gibi, şükranla kabul edildiklerini görecektlerdi. İtirazları kemal-i hulûs (tam bir saflıkla) dinlenecekti. Millet'in umumen hakkını talep etmesine fırka manevrası denir mi? Demek doğru mudur?

İhya edilmesinden (canlandırılmasından) en ziyade ictinab olunan (kaçınılan) şey, İttihat ve Terakki Fırkası'dır. Bir kere, Kongre'ye iştirak eden azanın her biri, katiyen böyle bir teşebbüste bulunmayacağına dair yemin etmiştir. Yemin, mukaddes bir taahhüt demektir. Sahib-i namus olan bir kimse, verdiği sözden nükül etmez(geri dönmez). Diğer cihetten, İttihat ve Terakki siyaseti itibarıyla da iflas etmiştir. Öyle değil mi? O fırkaya mensup olan zevat mevki-yi iktidardayken iken milletimizin ihtiyacına, mizacına telakki etmeyen (uymayan) istilacüyane (istilacı) bir politika takip ettiler. Kendi toprağı himmet ve itinaya muhtaç iken, bir millet'in gözlerini başka noktalara tevcih (çevirmeye) etmeye çalışan bir siyaset, tabii bir siyaset değildi. Binaenaleyh (Dolayısıyla) iflasa mahkûm idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin emeli ise, o siyasetten dolayı bu hale gelen zavallı memleketi

⁸⁶ Bilal Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt.1, TTK Yayınları, Ankara, 1973., s. 3.

⁸⁷ Bayur, Atatürk.. s. 134.

⁸⁸ Bu konuyla ilgili bkz. Münir Aktepe, "Atatürk'ün Sofya Ataşeliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alâkalı Bir Belge" *Belleten*, Sayı: Nisan 1974, Cilt 38 - Sayı 150. Bekir Tünay, Mustafa Kemal ve "İttihat ve Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 1984, Cilt: 1 Sayı: 1.

ve toprakları nameşru emperyalizm ve kolonizasyon siyasetleriyle istila edip parçalamaya çalışan yabancı ve mütecaviz kuvvetlere çiğnetmemek!

Bu düşünce ile hareket eden bir cemiyet, ruh ve sebeb-i mevcudiyeti itibarı ile İttihat ve Terakki Fırka-yı münfesiyesini (kendisini feshetmiş olan) tekrar diriltecek kabiliyette değildir. Herhangi bir siyasi fırka, bu fikrin ve bu programın adem-i lüzumunu (lüzumsuzluğunu) iddia edebilir mi? Herhangi bir fırka, memleketinin vahdet (birlik) ve istiklalini, düstur hareketinin birinci maddesi olarak kabul etmez mi?

O halde öyle bir fırkanın kendi emellerini tamamıyla muhafaza ederek bu gruba dahil olması mümkündür. Bu kadar açık bir şeye de İttihatçılık ihyası (canlandırılması), mevki-i iktidara gelme hırsı gibi bühthanlar (iftiralar) savurmak, faziletkârlığa, vatandaşlığa yakışmayacak bir izansızlıktır. Ben kendi hesabıma, takip ettikleri siyasetin vatan ve millete muzır (zararlı) olduğunu yüzlerine karşı söyleyip alenen muhalefette bulunduğum insanların ve sistemlerinin tekrar mevki-i iktidar ve meriyete gelmesine ve bilnetice avakıb-ı feciyesi (feci akıbetleri) şu anda hepimize dilhun eden (kan ağlatan) dünkü hallerin tekrar idamesine mi (devam etmesine mi) çalışacağım? Bunu hangi aklı başında ve insafı yerinde adam düşünebilir? Böyle bir düşünce mantıkla kabil-i telif (uzlaşır) değildir!” demişti.

Ruşen Eşref, elde edilen gücün şahsi menfaatlerden ve mevki hırısından uzak durulmasıyla korunacağı düşüncesinde olduğunu belirttiğinde Mustafa Kemal Paşa da

“- Hırs-ı cahdan (Makam hırısından) anlaşılman mana, hükümette bir nezaret (bakanlık) işgal etmekse, onun için böyle şeyler yapmaya hacet yoktur. İstanbul’da oturup çalışmak, o maksada ulaşmak için daha kolaydı. Fakat millete hizmet etmek için en sağlam vasitanın her türlü zahiri alayışden (dış görünüşten) vazgeçip ancak sine-i millette bulunmakla, manevi mükâfatı maddi mükâfata tercih etmekle kabil (mümkün) olacağını takdir edenlerdenim. Binaenaleyh, hayatta muvaffak olmak için, millete hizmet etmek için, yalnız nezaret mevki tutmak icap edeceğini düşünmedim.

Hırs-ı cah (makam hırsı) dedikleri bu ise, bende ve arkadaşlarımla böyle bir şey yoktur. Bunu herkesin alenen bilmesini isterim. Deruhte ettiğimiz (üstlendiğimiz) vazife çok mukaddestir. Onun kutsiyetine birtakım ihtirasât-ı şahsiye ile halel getirildiğini hiçbirimiz arzu etmeyiz. Bizim istediğimiz şey, bugüne kadar hakkından mahrum yaşatılan, mevcudiyeti ehemmiyete alınmayan milletin hayata, refaha müstehak bir kuvvet olduğunu hükümetimize ve hükümetlere anlatmaktır. Bugün kainât, içtimai inkılâbat (sosyal devrimler) geçirmektedir. Bu sahada ihraz olunan (kazanılan) muvaffakiyetler, cabbarlara (zorbalara) veya lakaytlara teslim ettirilen haklı muharebe meydanlarındaki muzafferiyet kadar, hatta daha mühimdir. Ancak bu emniyeti (emin olmayı) anlayan ve anladığını fiiliyatla da ispat eden hükümetler, herhangi fırkaya mensup olursa olsunlar, milletin tevkir (yükselmesi) ve sapaşına (alkışına) liyakat kesb ederler (kazanırlar). Bunu anlamayıp da, milleti hala kendi kafalarının keyfine göre idare etmeye kalkışan kuvvetler artık birer beladır. Bela çekmeye de bu milletin artık tahammülü kalmamıştır. Millet, yapılan işlere bizzat murakebesini

(denetimini) vaz eylemelidir (koymalıdır); Hayata layık olduğunu âleme bu suretle ispat etmeli. Sonra âlemden de hakk-ı hayatını niyaz eylemeli, talep eylemelidir.

Dünya, milletimizin hayatına ya hürmet edip onun vahdet ve istiklalini tasdik edecektir ya da son topraklarımızı son insanlarımızın kanıyla suladıktan sonra, bütün bir milletin naaşı üstünde merdud-u hırs-ı istilasını (reddedilmiş istila hırsını) tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır.

Bu türlü bir vahsete ise bugünkü insanların asabı artık tahammül edemez. Millet'in bu arzusunu anlayan rical-i hükümetin vazifesi gayet vazıhtır (açıktır). Milletinin emniyetini celb etmek (kazanmak), samimiyetle, bilatereddüt çalışmak, bizi masa başında hesaplaşmaya çağırarak ecnebi ricali ile milletin arzusunu açıktan açığa münakaşa etmektir. ⁸⁹ cümleleriyle önemli mesajlar vermişti⁹⁰.

Öğleden sonra Amasya Panayırında pehlivan güreşlerine gidilmiş ve halk Mustafa Kemal Paşa'yı alkışla karşılamıştı. Mustafa Kemal Paşa halkın bu alkışları üzerine;

"-Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın! Bu palasparaların (eski püskülerin) içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey! Çanakkale'yi kurtaran bunlardır. Kafkas'da, Galicya'da, şurada burada aslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır. Şimdi bu adamcağızların seviyesini içtimaen yükseltmek, herhangi bir hükümetçilik hırs-ı cahından (mevki hırsından) daha iyi değil midir? Bu insani mücadelelerin yanında siyasi mücadeleler bayağı kalır, değil mi ya? Siyasi mücadelelerin çoğu bisürüddür. (sonuçsuz) Fakat içtimai mesai her vakit için müsemmerdir (verimlidir). Bizim münevverler buna çalışmalı. Neden Anadolu'ya gelip uğraşmazlar! Neden milletle doğrudan doğruya temasta bulunmazlar! Memleketi gezmeli, milleti tanımalı, eksikliği nedir, görüp göstermeli. Milleti sevmek böyle olur. Yoksa lafla muhabbet fayda vermez." cümleleriyle geleceğe yönelik fikirlerini daha o zaman ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa, bu mülakatında tam da İttihatçılığın olumsuz algısının en üst seviyede olduğu bu süreçte, özellikle böyle bir zamanda parti ayrımcılığı yapılmasının yanlış olduğunu belirtmiş ve memleket yok olursa partinin ne işe yarayacağını, çok açık anlatarak kamuoyunu ikna etmeye çalışmıştır. Particilik yani ayrımcılık olsaydı, Sivas Kongresine hem de hükümetin engellemelerine rağmen seçilmiş üyelerin gelmeyeceğini de kanıt gösteren Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da halkın arzusu dışında bir hareketin halk tarafından bu kadar yardım almasının da imkânsız olduğunu belirtmişti.

İttihat ve Terakki siyaseti yapılamayacağına dair kongrede yemin de edildiğini belirten Mustafa Kemal Paşa, kendi halkı muhtaç iken istilacı bir siyaset yapan İttihatçı siyasetinin de iflas ettiğini çok açık belirtmiş ve kamuoyuna yansıtmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin amacının da; İttihatçı siyaset nedeniyle durumu sıkıntılı olan ülkeyi ve halkı yasal olmayan "emperyalizm ve kolonizasyon siyasetleriyle istila edip parçalamaya çalışan yabancı ve mütecaviz kuvvetlere çığnetmemek!" olduğunu da konuşmasında dile

⁸⁹ Tasvir-i Efkâr, 25 Kasım 1919 "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat-2".

⁹⁰ Ruşen Eşref Mustafa Kemal Paşa'nın bu cümleleri sonrasında, " Bu adamın da siyasi cereyanlar arasında bugünkü istisnai mevkiini kaybetmemesini çok temenni ederim" demişti.

getirmişti. Her fırkanın memleketin birliğini ve bağımsızlığını düşündüğünden söz ederek, Anadolu hareketine katılmasının doğal olduğunu ve bunun bir fırkayı canlandırmak anlamına geleceğini de belirtmişti.

Ruşen Eşref'in belli ki İstanbul'da konuşulan iddialardan da etkilenerek sorduğu "şahsi menfaat veya makam hırsı" ile ilgili soruya da bundan kastedilen bir nazırlık kapma ise kendilerinin içinde İstanbul'da rahat yaşamak düşünenlerin olmadığını ifade etmişti. Paşa tek istediklerinin de, bugüne kadar haklardan mahrum bir şekilde yaşatılan, varlığına önem verilmeyen milletin, refah hakkının olduğunun şu anki hükümete ve sonrakilere anlatmak olarak açıklamıştı.

Dünya'da sosyal bir devrim yaşadığından bahseden Mustafa Kemal Paşa halkın gelişmesinin anlamayan, halâ milleti kendi keyiflerine yönetmeye kalkan kuvvetlerin artık iyi görülmediğini, halkın artık bela çekmeye sabrının kalmadığını da ekleyerek en sonunda milletin, yapılan işlere bizzat denetim etmesinin gerektiğini de öne çıkarmıştı.

3. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da Ruşen Eşref'e Verdiği Üçüncü Mülakat

Ruşen Eşref Bey, Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile üçüncü mülakatı 25 Ekim 1919 tarihinde yapmıştı ve bu mülakat da 29 Kasım 1919'da Tasvir-i Efkâr'da Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile Mülakat 3" başlığıyla yayımlanmıştı. Bu mülakatta fotoğraf olarak Mustafa Kemal Paşa'nın masada çalışırken bir fotoğrafı ve altta da Amasya'nın bir manzarası kullanılmıştı⁹¹.

Ruşen Eşref bu mülakatı ancak Mustafa Kemal Paşa'nın dinlenme anında yapabilmekteydi. Onun da dediği gibi "Çünkü çok meşguldüler. Onlar için gün, çoğunlukla üç toplantıyı ihtiva edebilen bir zaman mesafesi. İlk toplantıları kahvaltı ile öğle arası, ikincisi öğle ile akşam yemeği arası, üçüncüsü de yemek ile yatak arası. Bu toplantılarda yığınlarla telgraf, rapor, mektup okunuyor. Her birine bizzat cevaplar yazılıyor." İdi.

Ruşen Eşref o gün Mustafa Kemal Paşa'ya "-ihtimal, zat-ı alinizi fazla meşgul ediyorum. Fakat deruhte ettiğim (üstlendiğim) vazife, meslek ve tarih itibarıyla beni daha bazı şeyler öğrenmeye sevk ediyor onun için ..." diyerek mülakatı başlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa da "-Sorunuz. Anlatmak ve anlamak daima lazımdır. Değil mi ya?" diyerek mülakatı devam ettirmişti. Ruşen Eşref'in sorunu, yolda gördüğü halkın yoksul ve harap halinin ne olacağıydı? Mustafa Kemal Paşa bu soruya, Sivas Kongresi'nin sonundaki beyannameden bahsederek yanıt verdi. Özellikle 7.maddeden konuyu açan Mustafa Kemal Paşa önceliğini bağımsızlığa verdi ve 7. maddeyi okuyarak "*Milletimiz insani, asri gayeleri tebci (yüceltir) ve fenni, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dâhili ve harici istiklali ve vatanımızın tamamîyet-i mahfuz kalmak (bütünlüğü saklı kalmak) şartıyla altıncı maddede de musarrâh (belirtilen) hudut dâhilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin, fenni, sınai, iktisadi yardımını memnuniyetle karşılız ve bu şerait-i adile ve insaniyeti (adil ve insani şartları) muhtevi (kapsayan) bir sulhün de acilen takriri, (kararlaştırılması) selamet-i beşer ve sükûn-u âlem namına ahs- âmel-i milliyemizdir (insanlığın selameti ve âlemin sükûnu namına başlıca milli emelimizdir)" şeklinde açıkladı.*

Mustafa Kemal Paşa konuşmasında "yardım" kavramını yanlış anlaşılacağını düşünerek açıklama gereği hissetmiş ve bunun "Şura-yı Saltanatta birkaç kişinin 'şimdilik idareimizi herhangi bir ecnebiye teslim edip onun himayesine girmemiz lazımdır' demesi

⁹¹ Tasvir-i Efkâr, 29 Kasım 1919, "Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat-3". EK. 6

gibi olmadığını belirtmiş ve devamla; *“Altı yüz sene efendi yaşamış tarihinin her sayfasını. Yoksa mali, sınai, içtimai birçok eksikimiz olduğunu kim inkâr eder? Fakat bu eksikliği izale (gidermek) için de dipdiri bir milleti ortadan kaldırmak mı icap eder? Biz mağlubiyetimizin bahasını çok ağır ödedik. Elimizden karyeler, vilayetler değil, ülkeler alındı. Fakat son lokmasını da ağzından kapmak için bir milletin hayatına kıymak, canice bir harekettir.”* diyerek durumun hangi noktada olduğunu tespitini yapmış ve daha sonra *“Öldürülen bir adamınsa, kendini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafaa etmesi tabii ve zaruridir.”* cümlesiyle de dünyaya mesajını net olarak vermişti.

Bunun hemen savaşa girilecek anlamına gelmediğini aksine hızlı bir barışa ihtiyaç olduğunu da ekleyen Mustafa Kemal Paşa, *“Ancak tehlikenin boğaza sarıldığı yerde mücadele kendinden doğuyor. İzmir’de mücadeleyi kim açtı? Oraya haksızca hücum eden Yunanlıların zulmü değil mi? Yoksa durup dururken, zavallı halkın, bilhassa medid bir musâra’a (uzamış bir savaş) devrinden sonra silah patlatmaya istekleri mevcut değildi. Canına kıyılan bir millet her şeyi gözüne alır ...”* cümlelerini kullanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa kongrenin yapılma amacının da *“milli teşkilatı yapıp makul ve meşru haklarını âleme dinletebilmek, sınırlarını ve hayatını kurtarabilmek.”* olduğunu belirtmiş ve *“Toplu bir milleti istila etmek, darmadağın bir milleti istila etmek gibi kolay değildir.”* diyerek de uyarısını yapmıştı. Paşa'nın bir diğer uyarısı da; *“Tabiidir ki, hariçten gelecek sermayeye, irşada (yol göstermeye), usul-ü say’a (çalışma usulüne) ihtiyacımız vardır. Fakat bu, vahdetimize (birliğimize) ve istiklalimize nihayet verecek bir vesayet tarzı demek olamaz. Bize muavenet (yardım) edecek insaniyetkâr menbaalara (kaynaklara) biz de taahhüdât-ı mukabele-yi vahdetimiz ve istiklalimiz dahilinde (birlik ve istiklalimiz için karşılıklı taahhütler içinde) samimiyetle merbut (bağlı) oluruz. Arzuya ve meşruiyete müstenit (dayanan) bir mukarenet de (yakınlaşma) hem daha müsemmer (verimli) olur ve hem de daha payidar! .. Zira bu türlü tarz-ı tesviye (düzeltme tarzı) milletimizin haysiyetini ve istiklalini rahnedar etmez (yaralamaz)”* şeklindeydi.

Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa, kendisi ve milli harekât için kamuoyunda konuşulan tüm konulara açıklık getirecek şekilde net yanıtlar vermişti. Bu onun kurmay aklının bir göstergesiydi. 1 Ekim 1919 sonrası Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşmesi yeni bir dönem açmıştı. Tüm dünya ve tabii Türk kamuoyu da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının bir istiklal savaşı verdiğini, toplanan kongrelerde ülkenin genelinin etkileyecek önemli milli kararlar alındığını anlamıştı. Kimsenin maddi veya makam hırsı ile davranmayacağını açıklamaları yapan Mustafa Kemal Paşa bu mülakattaki birçok noktadaki ilkelerin bütünü, savaş sonrası yeni devlet kuruluşunda, devrimleri gerçekleştirirken ve dış politikada aynen sürdürmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Milli Mücadele'nin temel gücü olacak olan halkı örgütlemeye başarılı olmuştu. Özellikle Sivas Kongresi ile tüm milli kurtuluş derneklerini bir çatı altında toplaması ile halkı arkasına alması da kurtuluş için ümit vermekteydi. Damat Ferit Paşa'nın istifası sonrası yeni hükümet ile görüşmeler Mustafa Kemal Paşa'nın haklılığını ortaya çıkarmıştı. Özellikle son dönemde kafalarında soru işareti olanlar, bu önemli mülakatlarla artık Mustafa Kemal Paşa'ya güvenleri üst düzeye çıkmıştı. Ancak 14 Ekim 1919 itibarıyla basın üzerinden son bir hamle gelmişti. Bu hamle Mustafa Kemal Paşa üzerinde hem İttihatçı algısını kırmış hem de onu artık tam olarak Milli Mücadelenin lideri haline getirmişti.

Bu hamle; Mustafa Kemal Paşa'nın 1917 Eylül ayında Sadrazam Talat Paşa'ya gönderdiği ve özellikle Enver Paşa'yı ve Alman komutanları eleştirdiği Halep Raporunun, önce Akşam gazetesinin 14 Ekim 1919 tarihli sayısında "*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu*"⁹² manşetiyle ön sayfada yayımlanmasıydı. İlk sayfada önlü arkalı uzun tutan bu raporunda Mustafa Kemal Paşa, İttihatçı Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı sertçe eleştirmektedir. Ayrıca bu raporda Paşa, hem ülkenin hem de ordunun durumunun ne kadar kötü olduğunu ortaya koymuş, hem de önemli tespitler yapmıştı. Özellikle Alman subayların gönderilmesini ve Filistin Cephesine bir an önce bir Türk Müslüman komutan atanmasını istemişti.

Bu önemli rapor Akşam gazetesinden sonra ertesi gün, bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla sekiz gazetede de hemen hemen aynı manşetle yayımlanmış⁹³ ve Mustafa Kemal Paşa'nın gücünü artırmıştı. Bu hamleyi kim planladı, arka planı neydi bilinmez ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu raporu daha 1917 yılında teksir ettirip, yaveri ile İstanbul'a önemli İttihatçılara ve gazetecilere verdiği bilinmektedir. Bu rapor ilk olarak Akşam'da yayımlandığı için Akşam gazetesi sahibi Necmettin Sadak Bey önem kazanmakta. Ancak Yenigün'de Yunus Nadi, İleri'de de Celal Nuri Bey, bu raporu orijinalinden yani Halep dönüşü Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerinde kaynağında gördüklerini yayınlarında belirtmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa bu raporu yayarak daha o dönemde İttihat Terakki'nin yanlış politikalarını eleştirebilmişti. Daha güzeli ise bu raporun toplamda dokuz gazetede aynı anda yayımlanmasıyla büyük bir algıyı yıkmaya yaramış ve Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadeledeki liderliğini perçinlemişti. Bu rapor Mustafa Kemal Paşa'nın "milli" duruşunun ne kadar sağlam temellere oturduğunu çok net göstermekteydi. Antiemperyalist tutumu, Alman sömürgeciliğine karşı duruşu; tam da Milli Mücadelede öne çıktığı bir dönemde, bu raporun 9 gazetede yayımlanması ile halk üzerinde olumlu etki yaptığı bir gerçektir. Mustafa Kemal Paşa basın ile Milli Mücadeleyi örgütlemeye devam edecekti. TBMM açılmadan hemen önce, 6 Nisan 1920'de Ankara'da Anadolu Ajansı'nın kurulmasıyla, Atatürk'ün liderliğinde Kuva-yi Milliye'nin faaliyetlerinin birinci elden tüm yurda ve dünyaya doğru olarak ulaştırılabilmesi sağlanmıştı. Bu ulusal ve uluslararası kamuoyunda TBMM'nin meşruiyetini artırmış ve haklı bir mücadelede kamuoyundan sempati toplanmıştı⁹⁴.

Sonuç

Milli Mücadele döneminde İstiklal Mahkemelerinin en çok uğraştığı konulardan birisi de "fitne ve fesat" kavramı idi. Eğitimsiz kesimlere hem emperyalist devletlerin hem de iç cephede İstanbul yanlılarının söylediği yalan ve çarpıtmalar ile halk arasında fitne fesat yaratılmış, bu da Ankara ile İstanbul Hükümeti arasında iç çatışmaya kadar gitmişti. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa dâhil olmak üzere Kuvayi Milliye yetkilileri en çok halkın doğru bilgiyi almasına, halkın aydınlanmasına önem vermişlerdi.

⁹² Akşam, 14 Teşrinievvel (Ekim) 1919. "*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu*".

⁹³ Yenigün, 15 Teşrinievvel 1919 (Ekim) "*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu*"; İleri, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919, "*Tarihe Geçecek Bir Vesika; Mustafa Kemal Paşa-Enver(Paşa)*"; Tasvir-i Efkar, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919, "*Mustafa Kemal Paşa'nın Sinadid-i İttihada Karşı Muhalefetinin Bir Vesikası*"; Vakit, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919, "*Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Raporu*"; Türk Dünyası, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919, "*Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Raporu*"; Tarik, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919, "*Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Raporu*"; İstiklal, 15 Teşrinievvel 1919, "*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Layihası*"; İfham 15 Teşrinievvel 1919, "*Mustafa Kemal Paşa'nın Şayan-ı Dikkat Bir Raporu*".

⁹⁴ Emel Poyraz, "Atatürk'ün İletişim Stratejisi ve Stratejik Hedefi Hakkında Bir Analiz" *Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt/1, Sayı. 4, Bahar 2013, s. 35.

Mustafa Kemal Paşa'nın Basına Verdiği Mülakatları Üzerinden Milli Mücadele'nin Kamuoyu İle İletişim Boyutu (1918-1919)

Mustafa Kemal Paşa bilindiğinin aksine halkı aydınlatma ve bilinçlendirme aşamasını İstanbul'da kaldığı 6 aylık sürede gazetelere verdiği mülakatlarla yapmaya başlamıştı. Bu mülakatlardaki bilgileri okuyanlar hem bilgilendiriliyor hem inandırılıyor hem de motive ediliyordu. Savaş sonrası içine girilen ortamda kaos yaşanmakta ve yanlışlar insanların gözünün içine bakılarak yapılmaktaydı. Örneğin İstanbul'da İtilaf devletleri askerleri karaya çıktığında yaşanan sıkıntılar, Türk subayların selam verme zorunluluğu, İtilaf savaş gemilerinin Boğazlar ve Marmara'da rahat dolaşmaları için balıkçıların bir süre denize çıkamamaları, kitleleri hoşnutsuz bir duruma getirmekteydi. İşgalin diğer bölgelere yayılması özellikle de Yunan askerine İzmir'in işgal ettirilmesi büyük bir kırılma olmuştu. Bir şeyler yapılması gerektiğinin herkes farkındaydı.

Bu doğruları yapacak kişi Mustafa Kemal Paşa olmuştu. Mülakatları gözden geçirildiğinde, tutarlı ve halkın sesini yansıtabilecek sıkıntıların dile getirildiği çok açıktı. Özellikle Damat Ferit Paşa'nın istifası sonrası 1 Ekim 1919'dan başlayan süreçte, sansürün de gevşemesi ve İstanbul'da Anadolu'ya daha sıcak bakan Ali Rıza Paşa Hükümeti sayesinde, İstanbul ile sağlıklı bir iletişim kurulmuştu. İngilizler ve İstanbul'da İngiliz yanlısı olanlar tarafından çıkartılan dedikoduların en önemlisi ise Mustafa Kemal Paşa ve yanındaki arkadaşlarının İttihat ve Terakki geleneğinden gelmiş olmasıydı. Damat Ferit hükümetlerinde iktidarda olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlılarının özellikle Dâhiliye Nezaretinde, Posta Telefon Telgraf Müdürlüğünde ve birçok ilin valiliklerinde bulunması işleri zorlaştırmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa 1909'dan itibaren İttihat ve Terakki ile Enver Paşa üzerinden başlayan çatışması, Balkan Savaşlarında ve özellikle Çanakkale Muharebeleri sonrasında daha da artmıştı. 1917 yılında Halep'ten İstanbul'da yetkililere yazdığı Halep raporu ve bazı grupların o süreçte Enver Paşa'ya karşı darbe yapma planları için içinde olmasa da Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa arasındaki çatışmayı düzeltilemez bir duruma sokmuştu. Bu nedenle İstanbul'daki yetkililer bu ikili arasındaki çatışmayı bilmelerine rağmen Mustafa Kemal Paşa'yı da "İttihatçı" algısıyla itibarsızlaştırmak istemişler ve basında bazıları da bunu dile getirerek yayılmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa ise başından beri, İttihatçı olmadığını yine basına verdiği demeçlerle kamuoyuna duyurmuştu.

Halka ilişkiler boyutunda Mustafa Kemal Paşa, kurmay aklı ile İstanbul'da, daha Samsun'a çıkmadan önce gerekenleri yapmış, basın aracılığıyla mülakatlarla hem ülkenin durum tespitinde bulunmuş hem de İngiliz ve aslında saraya da mesajlarını iletmişti. Millet'in ve devletin bölünmez bütünlüğüne ve bağımsızlığa saygı gösterilmeliydi ve İtilaf askerlerinin yerini diplomatlar almalıydı.

İstanbul ile kopması sürecinde halka mitingler yaptırarak işgallere karşı bir örgütlenme oluşturması da bu halka ilişkiler noktasında önemli adımlardı. Bu adımlar, seçilmiş üyelerle kongrelerde daha güçlenmiş, alınan kararların ülkenin tümüne yayılması sağlanmıştır. Damat Ferit Paşa'nın uzun süreli Sadrazamlığında Mustafa Kemal Paşa'nın işi, geri çağırılması, görevden alınması, istifası, rütbelerinin sökülmesi ve tutuklanma kararlarında zora girmesine rağmen Sivas Kongresi sonrası arkasına güçlü bir halk desteği alması ile Damat Ferit'in istifasına kadar gitmişti. İşte bu noktada artık İstanbul ile görüşülmüş ve basındaki ikinci mülakatlar döneminde eleştirilere cevaplar verilmiş ve Kuvayi Milliye ve amaçları daha ayrıntılı ama stratejik cümlelerle çok net anlatılmış ve büyük güven kazanılmıştır. Özellikle bu dönemde mülakatların tümünde, İttihatçılığın iflas ettiğini açıklayıp, bu için bir parti işi olmadığını ve ülke giderse partinin de kalmayacağını ifade edilmesi, kafasında soru işareti olanları da ikna etmeye başlamıştı. Son aşamada ise Mustafa Kemal Paşa'nın 1917'de Halep'ten yazdığı ve özellikle Almanlara ordunun teslim edilmesini sert kelimelerle yanıtlayan ve Enver Paşa'nın eleştirildiği Halep Raporunun

önce bir, ertesi gün de 8 gazetede aynı anda yayımlanmasıyla artık “doğru kişi” Mustafa Kemal Paşa idi. O ki daha 1917’deki bu raporunu, yaveri aracılığıyla İstanbul’da çoğaltarak, gazetecilere dağıtması, İstanbul’a geldiğinde de gazetecilere bu raporu tekrar iletmesi tamamen onun kurmay aklının eseri idi.

Mustafa Kemal Paşa’nın 1917 Eylülünde üstlerine gönderdiği bu rapor; onun daha Eylül 1917 tarihinde hem ülkenin hem de ordunun durumunun ne kadar kötü olduğunu ortaya koyarken yaptığı önemli tespitlerle doluydu. Türk askeri tarihinde önemli bir yer tutacak olan bu raporun; tam da Mustafa Kemal Paşa’nın ülkenin dört bir yanında tanınmaya başladığı ve ona olan güvenin artmaya başladığı bu süreçte birçok gazetede yayımlanmış olmasının önemi ise daha çok büyüktü.

Aslında bu rapor; bu gazetelerde “Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçı olmadığına kanıt” anlamında yayınlanmış iken; bilerek ya da bilmeyerek Paşa’nın hareketin liderliği anlamında kamuoyundaki kafa karışıklığını da giderecekti. Zira daha iki yıl önce vatanın kurtarılması noktasında bu kadar etkili bir durum tespiti yapıp tedbirler de öneren Mustafa Kemal Paşa’nın tam da *Milli Teşkilatın* yürütücülerinin başında geldiği bu süreçte kamuoyunda “bu işi başarabileceğinin kanıtı” olarak da daha önemli bir katkı yaratacağı.

Ekler

- EK. 1) Yenigün, 11 Ekim 1919. “Yedi Ay Sonra”.
- EK. 2) Tasvir-i Efkâr 18 Ekim 1919 “Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla Bir Mülakat”.
- EK. 3) Tasvir-i Efkâr, 19 Kasım 1919 “Sivas’ta Teşkilat-ı Milliye İntibaatından”.
- EK. 4) Tasvir-i Efkâr, 23 Kasım 1919 “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’le Mülakat 1”.
- EK. 5) Tasvir-i Efkâr, 25 Kasım 1919 “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’le Mülakat-2”.
- EK. 6) Tasvir-i Efkâr, 29 Kasım 1919, “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’le Mülakat-3”.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA İ.DÜİT, 163-31 (H 13.5.1338)

BOA İ.DÜİT 158-73 (H 29.07.1337)

Resmi Yayınlar

Takvim-i Vekayi, 5 Mayıs 1919. “Tevcihat”

Gazeteler

Akşam, “Mustafa Kemal Paşa’nın Beyanati”, 11 Teşrinievvel (Ekim) 1919.

Akşam, “Mustafa Kemal Paşa’nın Mühim Bir Raporu”, 14 Teşrinievvel (Ekim) 1919.

Alemdar, “Şark Kıtaaatı Müfettişliği”, 17 Mayıs 1919.

Atı, “Selamlık Resm-i Âlisi”, 16 Teşrinisani (Kasım) 1918.

Hadisat, “Mustafa Kemal Paşa”, 21 Mayıs 1919.

İfham, “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey”, 1 Ağustos 1919.

- İfham*, “Mustafa Kemal Paşa'nın Şayan-ı Dikkat Bir Raporu”, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- İkdam*, “Selamlık”, 16 Teşrinisani (Kasım) 1918.
- İkdam*, “Mustafa Kemal Paşa”, 21 Mayıs 1919.
- İleri*, “Harekatı Milliye İttihatçılıkla Alakadar Değildir”, 13 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- İleri*, “Tarihe Gececek Bir Vesika; Mustafa Kemal Paşa-Enver(Paşa)”, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- İnkılab-ı Beşer*, “Selamlık Resm-i Âlisi”, 16 Teşrinisani (Kasım) 1918.
- İstiklal*, “Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Layihası”, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- İstiklal*, “Mustafa Kemal Paşa”, 21 Mayıs 1919.
- Minber*, “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”, 17 Teşrinisani (Kasım) 1918.
- Minber*, “Selamlık Resm-i Âlisi”, 16 Teşrinisani (Kasım) 1918.
- Rumeli*, “Dün Geceki Ziyafet”, 17 Mayıs 1911.
- Rumeli*, “Evvelki Geceki Ziyafet”, 18 Mayıs 1911
- Rumeli*, “Siyasiyat: Ordumuz Vatanın Muhafızı, Meşrutiyet'in Nigehebânıdır”, 19 Mayıs 1911.
- Tarik*, “Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Raporu”, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- Tasvir-i Efkâr*. “Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla Bir Mülakat”, 18 Teşrinievvel (Ekim) 1919
- Tasvir-i Efkâr*, “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey”, 13 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- Tasvir-i Efkâr*, “Ruşen Eşref Bey'in Anadolu Telgrafları”, 13 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- Tasvir-i Efkâr*, “Mustafa Kemal Paşa'nın Sinadid-i İttihada Karşı Muhalefetinin Bir Vesikası”, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- Tasvir-i Efkâr*, “Kuvayı Milliyyeye Enver ve Halil Müracaat Etmişler mi?”, 18 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- Tasvir-i Efkâr*, “Tasvir-i Efkâr Sermuharrirliğine”, 18 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- Tasvir-i Efkâr*,. “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat-1”, 23 Teşrinisani (Kasım) 1919
- Tasvir-i Efkâr*, 25 Teşrinisani (Kasım) 1919. “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat-2”,
- Tasvir-i Efkâr*, “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le Mülakat-3”, 29 Teşrinisani (Kasım) 1919.
- Tasvir-i Efkâr*, “Selamlık Resm-i Âlisi”, 16 Teşrinisani (Kasım) 1918.
- Türk Dünyası*, “Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Raporu”, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- Vakit*, 13 Teşrinievvel (Ekim) 1919. “Mustafa Kemal Paşa İle Mülakat”,
- Vakit*, “Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Raporu”, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- Vakit*, “Mustafa Kemal Paşa”, 16 Teşrinisani (Kasım) 1918.
- Vakit*, 16 Teşrinisani (Kasım) 1918. “Selamlık Resm-i Âlisi”,
- Vakit*, “Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat”, 18 Teşrinisani (Kasım) 1918.
- Vakit*, “Dâhiliye Nezaretinin Bir Tamimi”, 12 Temmuz 1919
- Yenigün*, “Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Mülakat”, 11 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- Yenigün*, “Yedi Ay Sonra”, 11 Teşrinievvel (Ekim) 1919.
- Yenigün*, “Mustafa Kemal Paşa”, 14 Teşrinisani (Kasım) 1918.
- Yenigün*, “Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Raporu”, 15 Teşrinievvel (Ekim) 1919.

Yenigün, “Selamlık Resm-i Âlisi”, 16 Teşrinisani (Kasım) 1918.

Zaman, “Mustafa Kemal Paşa”, 21 Mayıs 1919

Zaman, “Selamlık”, 16 Teşrinisani (Kasım) 1918.

Zaman, “Mustafa Kemal Paşa’nın Beyanâtı”, 17 Teşrinisani (Kasım) 1918.

Zaman, “Mustafa Kemal Paşa’nın Nezdinde”, 20 Teşrinisani (Kasım) 1918.

Zaman, “İstifa”, 12 Temmuz 1919

Eserler

Akşin, Sina (2004), İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C 2, Kültür Yayınevi, İstanbul.

Aktepe, Münir (1974), “Atatürk’ün Sofya Ataşeliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alâkalı Bir Belge” *Bellekten*, Sayı: Nisan 1974, Cilt 38 - Sayı 150.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921) (1982), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara.

Atatürk’ün Bütün Eserleri (2003), C.2, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Atatürk’ün Bütün Eserleri (2007), C.4, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Atatürk’ün Samsun’a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşının Başlatılmasına Dair Belgeler (1999) , ATASE Yayınları, Ankara.

Atay, Falih Rıfki (2005), *Mustafa Kemal’in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yayınları, İstanbul.

Bardakçı, Murat (1999), Şahbaba, Pan Yayıncılık, 6.Basım, İstanbul.

Bayur, Yusuf Hikmet (1968), “1918 Bırakışması Sırasındaki Tinsel Durum ve Mustafa Kemal’in İki Demeci”, *Bellekten*. C.32. S.128., s.s. 479 – 498.

Bayur, Yusuf Hikmet, (1997), *Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun’a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997. s.

Birinci, Necat (1984), “Ruşen Eşref’in Mülakatlarına Göre Mustafa Kemal Paşa, (1918-1919)”, *Türk Dili Aylık Dil Dergisi*, Yıl.34, C. XLVIII, S.395-396.

Criss, Nur Bilge, (2020) *100*. Yılında İstanbul’un İşgal Günleri, İBB yayınları 2020, İstanbul, s

Coşkun, Alev (2008), *Samsun’dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

Elmacı, Mehmet Emin (2022), *Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kamuoyunda Tanınması (1911-1919)*, ATAM Yayınları, Ankara.

İnan, Afet (1944), “Trablusgarp’ta Hürriyete Karşı İsyân” *Bellekten*, Yıl, C.8 S.31., s.s. 387–402.

Kocabaşoğlu, Uygur (1981), “Milli Mücadele’nin Sözcülerinden: Anadolu’da Yeni Gün”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 36/1–4, Ankara.

Okur, Mehmet (2011), “Mütareke Döneminde İngiltere’nin Karadeniz Politikası” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.11- S.11., s.s. 51-72.

Orbay, Rauf (2003), *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayıncılık, İstanbul.

Özkaya, Yücel (2001), *Milli Mücadelede Atatürk ve Basın*, C.I, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.

Poyraz, Emel (2013), “Atatürk’ün İletişim Stratejisi ve Stratejik Hedefi Hakkında Bir Analiz” *Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.4., s.s. 72–93.

Refi Cevat (1954), “Cumhuriyet ve Sembölü” *Milliyet*, 29 Ekim.

Mustafa Kemal Paşa'nın Basına Verdiği Mülakatları Üzerinden Milli Mücadele'nin
Kamuoyu İle İletişim Boyutu (1918-1919)

- Refi Cevat (1919), "*Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey*" *Alemdar*, 2 Ağustos.
- Ruşen Eşref (Ünaydın) (1983), "Mustafa Kemal Paşa'yı Nasıl Tanıdım", *Türk Dili, Dergisi*, C. XLVII., s.s. 58-70.
- Ruşen Eşref (1930), *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Ruşen Eşref (1918), "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" *Yeni Mecmua'nın Çanakkale Nüsha-yı Mümtazesini*, C.III.
- Sarıhan, Zeki (1984), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.1, Öğretmen Yayınları, Ankara.
- Selek, Sabahattin (2000), *Anadolu İhtilâli*, Cilt I, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Şimşir, Bilal (1973), İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt.1, TTK Yayınları, Ankara,
- Turan, Şerafettin (1982), "Mondros Mütarekesi Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri", *Bellekten*, C.46, S.182, TTK, Ankara., s.s. 337-346
- Turan, Şerafettin (2004), *Mustafa Kemal Atatürk, Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Tünay, Bekir (1984) "Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 1984, Cilt: 1/1.
- Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (1999) 3.Baskı, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara.
- Yunus Nadi (1978), *Kurtuluş Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

هه‌ياميونلر نده تشکيلات مليه نك منحصر اسباب

مصطفى کمال پاشا حضرتلری ایله ملاقه

سیواسده بولونان محابر مخصوصمزدون مصطفى کمال پاشا حضرتلری ایله
وقوع بولان ملاقاتی بزه تلفرافله تبلیغ ایله مشدر .

موضوع ملاقات : تشکيلات مليه نك قوت و درجه شمولی - تشکيلات مليه نده اتحاد حقیق
واری می ؟ - تشکيلات مليه و عناصر غیر مسلمه - آرایش - تشکيلات اجنبیله مناسبی -
تشکيلات مليه نك و هیئت تمثیله نك اختیاراته کی وضعی - مصطفى کمال پاشا نك مبعوثی .
- سیواس : ۱۰ تشرین اول ۱۳۳۵ -

بوتون ملت اتحاد حقیقه ایتم ایملش اولور . افضله
اولارق کونک شیمی به قدر نتر ایتمکمز بیانا .
مهلرله و کرسه عمومی اولورده قبول ایملش
بین صورتیه هیچ برقره به منسوب اولادیمیزی ،
و اتحاد حقیقه علاقه من

بولونادنی کاشاته
اعلان ایتمک . - حق
ذات شاهانه بیله
صوک بیانامه ها بولر
نده تشکيلات مليه نك
منحصراً اسباب ایملدن
متوله اولدینی اعلان
بو یوزمشلردی . فقط
فرید پاشا حکومتی
یا لکر ملتی دکل !

(تان) غر .

تیمی عابرینه آناطول
حرکات نك اتحادی
تحریر کاندن متوله
اولدینی سوبله دی .
آرتی یوله بر ادعای
ناسلی اهمیت و ربله یایر ؟
حق صوک زمانده
بولسه و یکلی ده
علیه زده بر سلاح
ی قولانق ایسته بن
فرید پاشا طرزون
و صامسودن آناطولیه
آقین آقین بولسه و یکلر
کلدیکی ده ولا بتره
رسی تلفرافله تبلیغ
ایده نك اعلان ایتمک
غرایتمده بولمندی .

تشکيلات مليه و عناصر غیر مسلمه :

س : - تشکيلات مليه نك عناصر غیر مسلمه
علیه بر طاقم قایلاتی اولدینه داژده بر روایت
وار . بو خصوصده فکر دولتری ندر و تشکيلات
مليه ایله عناصر غیر مسلمه نك مناسبانی به سر کرده در ؟
ج : - هر شیدن اول شونی سوبله مک

بوگون اولکهدن سوکره مصطفى کمال پاشا
حضرتلری ایله ملاقات ایتم . پاشا هیئت تمثیله
ایله برابر سیواسک اک بو یوک بنالردن برنده
اقامت ایتمکده در . ملاقات اشاننده هیئت تمثیله

اعضاسدن بر قایچه
بانده ایلی . سپا
سنده و بالخاصه کوز
لرنده بو یوک بر اثر
عزم التباع ایملن مصطفى
کمال پاشا نك متواضع
و نجیبانه بر طور ایله
بوتون و ژالری به جواب
و بر دیلر . محاوره منزی
حرفی تبلیغ ایملدیورم :
تشکيلات مليه نك
قوت و شمولی :

س : - آناطول
و روم ابل مدافعه
حقوق جمیع تشکيلات
تنگ قوت و درجه
شمولی ندر ؟
ج : - متار کهدن
صوکره ملت ایلی
بو یوک فلاکت آئنده
قالعدی . بونلرک
برنجیسی وطن و ملتک
دوچار اولدینی حق
شکن مماله لر ،
ایکنجیسی ده حکومت
سابقه نك بو تمرینات
اشاننده عادتا بونا
نیلرله تشریک مساعی
ایدر کی حرکت
ایتمسیر . بو ایکی
بو یوک سبب ملکتنک

عابر مخصوصمزد بیانامده بولونان تشکيلات مليه نك
هیئت تمثیله ی ارکاندن آناطوله لر قهرمانی
مصطفى کمال پاشا حضرتلری

هر طرفنده بر غلیان ایتمه وجوده کتیدی .
ملکت نك هر قسمده اجرای تأثیر ایتمش
اولان عینی اسباب عینی ماصد اوغورنده
هر برده تشکيلات مليه وجوده کتیرله نی نتاج
ایتمش و نهایت بتون بو متفرق تشکيلات اتحاد
ایده نك بتون ملکتته شامل اولمدره .

EK.1 11 Ekim 1919 Yenigün

مصطفی کمال پاشا ایله تلغرافله بر ملاقات

مصطفی کمال پاشا، تشکیلات ملیه به متعلق مسائل مهمه حقیقده تلغرافله ضرور دینیز

سؤالره آیدیه کی جوابلری ویرمشدر

ارمنستان مسئلهسی :

— اوروپاچه تشکیلی منصور بولک ارمنستان حقیقده دوشونور سکر سزجه ارمنستان حدودی نه اولاییلیر ؟
— متازک تک عقد ابدلیکی تاریخده کی حدود من داخنده قالان آقسام وطندن بر قاریش طریزاتک ارمنستان حکومته الحاقه ملت قطعاً راضی دکدر . بزده ، بومشله ده شه سیز ، بوتون ملتک دوشوندیکدن باشقه دورلو دوشونه م .

قوای ملیه ده اتحاد جلیق واری ؟

— قوای ملیه تک ، اوچینی درجه ده عضولری ایچنده بعض اتحاد جلیق وارد ، دنیلیور . بو اده نه درجه قدر طوغریدرا — جمعیت ده اتحاد جلی اولاریق نه موجود دکدر ، اتحاد جلیق ، آرتق تاریخه قاریشدر . حکومت من کز به وضرب بعض خطبات سیاسیده بولونوب ده اتحاد جلیقک ایحیاسه سیبیت ویرمه دکدر ای قدرده ملت ، اتحاد جلیقک ار جانلانیسی خاطر سیه کتریمک ایسته من . اتحاد جلیق مسئلهسی حقیقده هیئت تمثیلیه جلیکی بر بیاشنامه احضار ایدیشدر که بو کیچه معلوبات جمعیتی ریاستنه تلغرافله بیلدر یله دکدر .

— اتحاد جلیقک قوای ملیه اوزرنده اجرای تأثیر ایلمهسی قابلیدر ؟
— قوای ملیه سزک

حاکم مؤثری آتیق ملت و مقاصد عالیسه ملیدر ، باشقه هیچ بر فرد و جماعت تشکیلات اوزرنده اجرای تأثیر ایله من .

تشکیلات ملیه تک شکل مستقبل :

— اتحاداندن سوکره تشکیلات ملیه

تشکیلات ملیه به متعلق اولوب بو کونلرده اهمیت خصوصه کسب ایتش اولان مسائل مختلفه حقیقده ، افکار عمومی تیور ایچون ، غریبه من نامه طوغریدن طوغری به مصطفی کمال پاشا شه دون تلغرافله مراجعت ایدر که ایضاحات طلب ایتشدر . پاشانک سؤال منزه تلغرافله اعما ایله دیک جوابلری بروجیز بر درج ایدیورز :

قوای ملیه تک اسباب تشکی :

— تشکیلات ملیه تک وجوده کله سنده کی ایلك سبیل نه در ؟

— تشکیلات ملیه ،

ملتک مروض بر اقلق

ایسته نلیدیکی حقیقکانه

معاملات اوزرنیه وجوده

کلهش در تشکیلات ، ملتک

حقوق صریحه سنه قاریش

وقوعه کن وده اده وقوع

بولماسی ملحوظ اولان

بماوزره قاریش صیانت

نفس املندن طوغمشدر .

— تشکیلات ملیه

نه وقت باشلادی ؟

— تشکیلات ملیه ،

متازک من متعاقب باشلامش

و وطنک هر طرفنده وجوده

کلهشدر .

— تشکیلات بو

کون قاج ولایت حکمی

شاملدر ؟

— بو کون آناتولی

وروم ایلی ولایتنده

تشکیلات ملیه دن محروم

هیچ بر بر قالمیشدر .

ملت ، یگوجود اولارق

حقوقک محافظه و سیانتنه

عزم ایتش اولدی ایچون

تشکیلاتک حکمی عموم وطنه شامل دیکدر .

تشکیلات ملیه رؤاسی کیلدر ؟

— تشکیلات ملیه تک باشلیجه ارکان

ورؤاسی کیلدر ؟

— تشکیلات ملیه تک ارکان ورؤاسی

مصطفی کمال پاشا ، جنان لاله نظارنه حاسق ائشاننده ، هر زم آلایر ته سنده بولوندی صروده اهر ساجومده قه ای تیکی آزی بورن ، چیه سنده آلد بونی روسی

سیواسده تشکیلات ملیه انطباعاتدن
آناطولی حرکات ملیهسته عائد ایلک رسمار

آناطولی وروم ایلی مدافعه حقوق عتباتیه جمعی، سوری توهرست محل، سعادت اولان تاریخی سالیون

۱ - مدصلی کال پاشاه ۲ - زوی پاشه ۳ - پکراسی پاشه ۴ - احمد رستم پاشه ۵ - اسحق وایلردن مفید پاشه
۶ - اسحق منصورقاردن ترغ پاشه ۷ - سابق میولوردن هرمانز پاشه آرکاده ۸ و ۹ - نومورالیه کوسقریلان ۱۰ - زورده روشن

سیواسده (آناطولی وروم ایلی مدافعه حقوق عتباتیه جمعی، سوری توهرست محل، سعادت اولان تاریخی سالیون)
(برمانون اولجه منظره تاریخیسی دوچ ایله تیکیز سوریس مکتب اعدالیتی سالیون)

تشیکیلات ملیه پادشاهی شیمیایی به قدری ازادله -
مردن ملکت سیمین طوغان بو قوت حقدسه نه
دو شوندا کمزری
رضاً میدانه
بودق . ملک
یکه عکاشلابان
حقوقی مدافعه
یحیون میدانه
بیلمش اولان
تشکیلات ملیه
ملکت سوک قوتی
سوگ آمیدیدر .
قوای ملیه دن ملکت
ذائق ویا ایلیکی
کله یی خصوصی
به هرزن ماسوله
ریکیز کی زم
بوفوته قاشی گوت
ایده سیکیز . شمت
. بده ک هم حال
وژ اولاجدیره
نکرتمه زم مناسیز
بی ملرله قوای
لیه یی اکلهمکدن
ایسه اوکا کاش
مصلی کال پاشاتک سوکدرسی
(غسوسی فوطوغرافیسیر سمنان پاشه
طرفدن سیواسده انجمنده) طوغوری بولی
کوسترمک، تشکیلات ملیه یی ملک تقبیش و سالیسی
آئنده بولوندره قی (نجادورتق) کت اتری تقبیت
میدان ویردیره ملک تشکیلاتک رؤسای قور بزمده
مهدت جتیزه مرتب پروطیبه .
بوکن هر نه اولورسه ملکک ایستدیکتی

ویز قوتی ده بیقغه چایشتیله وطن و مملت قارشی
شیمسز سوک . غنقله و اعلی کال . ذائق

مصلی کال پاشاتک یاورلی اولوب شیمیایی پاشا
ایله برار بولونان منظره و جواد بکتر
(غسوسی فوطوغرافیسیر طرفدن انجمنده)
ارنکاب ایتمکده دورار . فائق یاتیمی عتبارده دیره
برملک سوزق قوتی، سوک استنادکاهی ده دورمک
ایته و ملتیورولک عد اولونه ساز .
قوای ملیه یکه هر نه اولورسه اولسون، تورک
ملتی ایچون بک بویوک برامیتی سائر اولدینی تقاریر
ایته بکمز ایچوندره که سیواسه روشن اشرف بک
کی فرقه چالقدن موزه پر عتبار غسوس ایله خصوصی
فوطوغرافیسیری کوسدرمکده . فوطوغرافیسیر
سیواسده قوای ملیه یه طاندالازق آلدینی فوطوغرافی

EK.3 19 Kasım 1919 Tasvir-i Efkâr,

آناطولی قوای ملیہی زردنہ کی مشاہدات و احتسابات ۱

مصطفی کمال پاشا ورؤف بکک ملاقات

آماسیہ دہ کی ایک ملاقات - قوای ملیہی زردنہ کی رؤف بکک - آماسیہ و استانبول - رؤف بکک سوزری

آناطولی قوای ملیہی زردنہ کین بحرہ نظری صاحب پاشا ایلہ کوروشمک ہودت ابتکاری و آناطولیہ کی مشاہدہ و احتساباتی قسم قسم درجہ باشاہہ بغیر اولکی کون خیر ورمشکک ، روشن اشرف بکک ، یوایک مقالہ اشہادات و احتساباتی برویہ زیر قلمہ باشاہور ۱

آماسیہ ، ۲۳ تفرین اول ۳۳۵

بحرہ نظری صاحب پاشا ایلہ کوروشمک اورزہ مصطفی کمال پاشا ، رؤف بکک و بکر ساسی بکک آماسیہ بہ اشرف ، تصور افکار عظیمی دہ تلغرافہ اوراہ دعوت ابتدیلر ، سولر قادر بیوردی ، زردہ باطن قایا داغلی بکک آراستہ واردق ، آماسیہ دکلیہ سانکہ قرون وسطیہ معظمہ رقمہ کریور۔

اورادہ بکک بورا دینیلر .

سرت و قالین سہی دیشاریدن دوپولور پوردی . شیشہ سی انیلر بر اوقاق لامیانک ایشیقندہ تلغرافیہ ، غوجوغنہ پورومشک . ماکنہی عجلہ عجلہ طیفردا پوردی . باشاہہ بر آرزو کہ آکیلش ، ماکنہی بر انسان دیکلر کی دیکلہ پوردی . کنیش بر بول

بالطولک ایچندہ وجو .
دنی دہا دولتون
کوردم ، زی بووک
برائتالہ قارشیلادی .
کندیشی بولہ مرالہ
سمندن آزادہ ، ایش
باشندہ کورمک ہیجانمی
آزیردی .

— ماشاہالہ ،
فصاحت یاراش
طوبلا تمسخر ایدیم .
کولدی .

— صحیح ؟ بوق
جام ، سابق اولہ
ساعتاسکز اولاطو
رؤف بککرا دینی .
غربت ایلندہ قانش
بر آدم بکک راست کلدیکی
بر آشاہہ شہرمدن اصل برچوق سوال سوارسہ
باشاہہ بر آندہ افکارجمومیہ دن ، مطوعاندن ،
اوندن ، احیایارندن ، استانبولہ عائد نہوارسہ
ہرشدن و ہر کسمن خیردار اولوق ایستہ دی .
بولہ زمانلردہ آکلانا چقرکنز بینکسزہ ہیپ
پردن عیوم ایدسوردہ سوزلر کزی بر برینہ
قارشد بر بیورسکز .
— شوراسی بوغاز ایچنہ بککزہ مہورمی ؟

(تصویر فوطوغرافی) آماسیہ دہ لشدہ
آماسیہ دہ مصطفی کمال پاشا ایلہ رقمہ سندن سربک بوغروب
۱ مشاہدہ : مصطفی کمال پاشا ، بکک ساسی ، رؤف و مشرف نظر
بکک ، بر قلمہ کہ ایچندہ بالکسز جسکاورلر
رقائلر پاشا ، بالکسز آقنلردن و اسکی
کارہلردن بحث ایدیلر . یاوز سلطان سلیم
کی ، غازی عیان پاشا کی تاریخمزہ غرور
برن انسانلردہ مسقط رأس اولش بولہ ہیبتلی
ر شہردہ شہو آجقلی کونارمزدہ کی ملی
حرکتک نامدار نمائندگی کورمک مؤثر بر
صادقہی . نہایت
تدبیریتہ بر قاج دقیقہ
و کرملق اولواچقدق
تلیجام آریوردی ،
سرسزلانوردہ .
اوطوردقاری او
ارتال یوواسی کی
ایار ، آغاچلر آردہ .
تندہ ... یاوز سلطان
لیمک دوغندقی سرباک
ایاتی باشندہ . . .

آماسیہ اشرف
بحرہ نظری صاحب پاشا بکک آماسیہ کی زیارتندہ اقامتہ تخصیص ایدیلر
مصطفی کمال پاشا ورقاسیہ مذاکراتدہ بولوندی نہانہ

آناتولی قوای ملیهسی زندهکی مشاهدات و احتیاسات :

مصطفی کمال پاشا ورؤف بکله ملاقات

- ۲ -

آمانیه ۲۴ تشرین اول ۳۲۵

بولونمادی. بونیکله بزابر به بعض شینلر اوکره بیلیر ، کوروله بیلیر ، « دیم » - دوغریدر . قط دها اولدن آ کلاشاسه و آ کلاشاسه بیدی دها این اولوردی . مثلا بوحر کتله ملاقه دار بولدیغیز ایچون بوندن بر اینی آئی اول بزی ماچرا برسینکله اهام ایدن بر اینی استانبول عزتمسی ، ایسته ردم ، یقیندن عاس لیتسه بیدی ده ایشک حقیقتی کشف ایدوب اوکا کوره تریف ایشمه بیدی

ملک حقی ارمانسه ، بر اینی کشی ماچرا برسینک دیدیلر . اوجی استردان ایچون چالیشا ندرده ماچرا برست بر محترس اولدی .

قطعه دوروب دورورکن ماچرا یار اتمقه ، ماچرا برست اولفه ، بیلمه که ، لزوم و احتیاج واریدی ؟ بو ماچرا برست دین انانلرک « تشرین اولدی کیسکیدی ؟ شخصی حیثیتلری می بشناسار اولمشدی ؟ آچی قالدیلدی ، بوقسه شخصی استقبالی کیسوفه می اوغر امشدی ؟ خایر ، دنگلی یا ؟ هر شینلری بر لی بدم ایدی . او حالده ، بالخاصه بر حرب بورغ نلندن صد کره استراحته محتاج بر کیمسه ملک بویله قالدوبده ماچرا لر . فائده لری اتمقه احتیاجی بوقدی . حال بو که ملک و مملکتک سنتقان و شرقی موضوع بحث اولوبوردی . بو مسئله هر دو شوکجه تک فونده در . ملت و مملکت سامه سده قازانیلان ربه و رفاهک بر اهمیتی ، برقد بیتی و زوردر . بز بونردن آتیجی بینه بو عزم بر ملت و مملکت بوجلی اولدیغیز سوک بر وظیفه ناموسی اضا ایچون آه بلدق . ملک کنندی حیاتی قورنار مق ، کنندی « شروع حقی مدافعه اتمک ایچون چیقاردیغی سهه اشترک اتمک . هر کنندی بیان وطنداشکک وظیفه سیدر . اگر بوملت ، بومملکت پارچالانجی اولورسه عمومی شرفلرکک اقتضای آلتنده

بر یخچه نادراً آناسیه قدر اسکی وحشتملی بر منظره به چرچیوه اولاییلر . لصل که کوزلرم یک نادر صیاحلرده بو قدر عظمتلی و متنوع بر طبیعت صحنه سنه آچیلمشدر : اوزرته یالکز لمه بر جلری ورد مساسل آمتی کی سوزر بیئتیلری سیوریلن قویور تک ، بکازه و چیرچیلیق بر قلیا

(تصویر لوطوغرائی)
مصطفی کمال پاشا و حسین رؤف بک

EK.5 25 Kasım 1919 Tasvir-i Efkar

آناطولی قوای ملیهسی نزدنده احتیاسات و مشاهدات :

مصطفی کمال پاشا ورؤف بکله ملاقات

- ۳ -

آماسیه ، ۲۵ تشرین اول ۱۹۱۹

حضرت عبدالرحمن حسام الدین « . دائر قیدینی او قوبک : « کوموشلی زاده ، نامیله شهره شهر اولمشلردر . پیر الیاس حضرت تلوتیک دختر زاده سیدر . جهاز ققری شیخ ذکریای خلونیدن کیمشلردر . شیخ مر حومدن صورکه سجاده نشین بودات اولمشدر . برچوق کشف و کراماتی روایت اولونور . حتی مراد نانیکنک اوچ شاهزاده سی بو عزیزک دست شریفی

اویمکه وارمشلر . ایلك ایکی شهزاده مبارک آللری بوس استدلکری حالده شهزاده محمد آیاغنه دوشوب بوس یا ایله همت رجا ایتمش . شیخ ده بوغازندن رضاسنی چیقا روب کردن محمده صارارق « قسطنطنیه ده امور مسلمینه خوشجه خدمت ایله ، بو بور . مشلدر . حکمت خداییکرمی بیل صورکه محمد خان قانع قسطنطنیه اولمشدر ، دیبور . شهبه یوق که اولیا چای بو نلری وقتک روایتلرندن طوبلا یوب

یازدی . شو اعتبارله خلقک تاریخ اعتقادی بو صحیفه لده تثبیت ایدیلدی . بو ایسه هر وقته نویسک بولامایاجنی ، ذهنیت حقیقتیدر . چایینک فتح قسطنطنیه به دائر یازدیجی صحیفه لری او قویانلر صانیرلر که امتانبول طوبله ، توفیکله ،

دون آقشام قونوشامادق . چونکه چوق مشغولدیلر . اونلر ایچون کونا کتیا اوج اجتماعی احتوا ایدیلیر بر زمان مسافه سی . ایلك اجتماعری قهوه آتلیه اوکله آره سی ، ایکنجیسی اوکله ایله آقشام ییکی آره سی ، اوچنجیسی ده یمکله یاناق آره سی بو اجتماعلرده بیغینلرله تلغراف ، راپوره مکتوب او قونوبور . هر برینه بالذات جوابلری یازیلور :

مصطفی کمال پاشا مشاحه بوروندی حله حجره مساعیسنده

مذا کره سنه لزوم کوروان مسئله لر سیواسده کی هیئت تمثیلیه حواله ایدیلور . چوق بورولورلر . بو صباح ، او طه مده بولدیم اولیا چلیبی بر آز او قوم . ذاتا بو آدم ، بوسیا حته بکا وفاکار بر بولداش اولدی . سوزلریته بک

AVUSTURYA SİYASİ MİZAH DERGİLERİNİN BALKAN SAVAŞLARINI SUNUMU

THE PRESENTATION OF THE BALKAN WARS BY AUSTRIAN POLITICAL HUMOR MAGAZINES

Mehmet Ozan GÜLADA*

Geliş Tarihi/Received:12.09.2024

Kabul Tarihi/Accepted:29.12.2024

GÜLADA, Mehmet Ozan, (2025), "Avusturya Siyasi Mizah Dergilerinin Balkan Savaşlarını Sunumu", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 61-84.

Öz

8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilanı ile başlayan Balkan Savaşları, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı harekete geçmesiyle geniş bir alana yayılmıştır. Dört Balkan devletine karşı tek başına savaşan Osmanlı İmparatorluğu, cephelerde peş peşe ağır yenilgiler almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında meydana gelen Balkan Savaşları'nda imparatorluk, Avrupa kıtasındaki topraklarının önemli bir bölümünü kaybetmiştir. Dünya basının yakından takip ettiği Balkan Savaşları, Avrupa'daki siyasi mizah dergilerinin pek çok karikatürüne konu edilmiştir. Balkanlar'da etkinlik mücadelesi içerisinde giren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda da Avusturya siyasi mizah dergileri, savaşa geniş yer vermiştir. Bu dergilerde yer alan karikatürlerin incelenmesi, siyasi mizah dergileri üzerinden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kamuoyunun Balkan Savaşları'na ilişkin ne yönde şekillendirilmeye çalışıldığının ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada Avusturya siyasi mizah dergilerinin Balkan Savaşları'nı ne şekilde sunduğu ve okuyucularına ne tür mesajlar verdiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Balkan Savaşları sırasında Avusturya'nın önde gelen mizah dergileri içerisinde yer alan Die Muskete, Kikeriki ve Wiener Caricaturen mizah dergilerinin Balkan Savaşlarını konu alan karikatürleri, Roland Barthes'ın göstergebilim modeli kullanılarak incelenmiştir. Barthes'ın göstergebilim modeli üzerinden karikatürlerde verilmek istenen açık ve gizli mesajlar ile inşa edilmek istenen mitlerin ortaya konulmasına çalışılmıştır. Karikatürlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf ve çaresiz resmedilirken Balkan devletlerinin ise elde ettiği zafere odaklanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte her üç mizah dergisinde Balkan Savaşları'nda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bölgedeki en büyük rakibi Rusya'nın Balkan devletlerini yönlendirdiği ya da desteklediği üzerinde durulmuştur. Çalışmada mizah dergilerinde Balkan Savaşları'nda Osmanlı İmparatorluğu ve Balkan devletlerine mesafeli bir yaklaşım sergilendiği ve Rusya'nın Balkan devletleri üzerindeki potansiyel nüfuzuna yönelik okurların dikkatinin çekilmesine çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Balkan Savaşları, Mizah, Medya, Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu.*

*Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Akçadağ Meslek Yüksekokulu, mehmet.gulada@ozal.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8233-2321>).

Abstract

The Balkan Wars, which started with Montenegro's declaration of war against the Ottoman Empire on October 8, 1912, spread over a wide area as Serbia, Bulgaria and Greece also took action against the Ottoman Empire. The Ottoman Empire, fighting alone against the four Balkan states, suffered heavy defeats one after another on the fronts. In the Balkan Wars that took place in the last years of the Ottoman Empire, the empire lost a significant part of its lands on the European continent. The Balkan Wars, which were closely followed by the world press, were the subject of many cartoons in political humor magazines in Europe. Austrian political humor magazines also gave extensive coverage to the war in the Austro-Hungarian Empire, which was struggling for influence in the Balkans. The examination of the cartoons in these magazines is important in terms of revealing how the public opinion of the Austro-Hungarian Empire was sought to be shaped regarding the Balkan Wars through political humor magazines. The aim of the study was to determine how Austrian political humor magazines presented the Balkan Wars and what kind of messages they gave to their readers. For this purpose, cartoons about the Balkan Wars in *Die Muskete*, *Kikeriki* and *Wiener Caricaturen*, which were among the leading humor magazines in Austria during the Balkan Wars, were examined using Roland Barthes' semiotic model. Through Barthes' semiotic model, it was sought to reveal the open and secret messages intended to be given in the cartoons and the myths intended to be constructed. It was determined that the Ottoman Empire was portrayed as weak and helpless in the cartoons, while the focus was on the victory achieved by the Balkan States. However, in all three humor magazines, it was emphasized that Russia, the biggest rival of the Austro-Hungarian Empire in the region, directed or supported the Balkan states during the Balkan Wars. The study concluded that humor magazines displayed a distant approach towards the Ottoman Empire and the Balkan States and sought to draw the attention of the readers to the potential influence of Russia on the Balkan States during the Balkan Wars.

Keywords: *Balkan Wars, Humor, Media, Austria, Ottoman Empire.*

Giriş

Balkan Savaşları, 20. yüzyılın ilk yarısında Balkan coğrafyasında meydana gelen ve savaşa dâhil olan devletlerin toprak değişimiyle sonuçlanan bir mücadele olmasına karşılık uluslararası basında geniş yer bulmuştur. Gazeteler, savaşta yaşanan önemli haberleri çeşitli başlıklar altında okuyucularıyla paylaşarak kamuoyunun Balkan Savaşları'na yönelik bilgilendirilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte çeşitli siyasi mizah dergileri de Balkan Savaşları'nı ele alarak yayımlanan karikatürlerinde savaşan taraflara yönelik kamuoyunun şekillenmesinde rol oynamıştır. Balkan Savaşları, bulunduğu coğrafya gereği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından yakından takip edilmiştir. Avusturya'da yayımlanan *Die Muskete*, *Kikeriki* ve *Wiener Caricaturen* siyasi mizah dergileri Balkan Savaşları'na sayılarında geniş yer vermiştir. Bu üç siyasi mizah dergisinin Balkan Savaşları'na ilişkin yayımlarının ortaya konulması, Balkan Savaşları'nda Avusturya-Macaristan kamuoyunun basın tarafından ne yönde şekillendirildiğinin tespit edilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Balkan Savaşları'nın basındaki sunumu inceleyen çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda: Okur, *The Times Gazetesi'nin Balkan Savaşları'nı sunumunu incelemiştir*. Çalışmada gazetede Balkan Savaşı'nı başlatan tarafın Balkan devletleri olarak sunulmasına karşılık savaşın sorumlusunun Türk hükümeti şeklinde yansıtıldığı tespit edilmiştir¹. Dilek, Amerikan basınında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları'ndaki yenilgisini incelemiştir. Çalışmada konuya ilişkin sunulan haberlerin merkezinin büyük bir kısmının Londra olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan çalışmada Balkan Savaşları'nın ilgiyle izlendiği ve savaşın askeri, siyasi ve ekonomik sonuçlarının analiz edilerek değerlendirildiği sonucuna ulaşmıştır². Erdem, Yunan basınında Balkan Savaşları sırasında kolera salgınını ele almıştır. Çalışmada Yunan basınında Birinci Balkan Savaşı sırasında Yunan ordusunun yaşadığı sorunlara pek yer verilmediği, buna karşılık koleranın Osmanlı ordusunda yol açtığı olumsuz etkinin yansıtıldığı ortaya konulmuştur. İkinci Balkan Savaşı sırasında ise Yunan basınında kolerayla mücadeleye odaklandığı tespit edilmiştir³. Yavuz ise *New York Times Gazetesi'nin Balkan Savaşları'na yönelik sunumunu ele almıştır*. Çalışmada Yavuz, gazetenin savaşın gidişatını neredeyse günlük olarak aktardığını, bununla birlikte gazetede savaşın nedenleri boyutunda Balkan devletlerinin haklı olarak yansıtıldığına ve savaşın sorumlusu olarak Türk hükümetinin suçlandığına yönelik hissin uyarıldığını ileri sürmüştür⁴. Demiroğlu, Balkan Savaşları sırasında Rus gazetelerinde Edirne'nin işgali ve kurtuluşuna yönelik sunumu ele almıştır. Çalışmada Rus gazetelerinde Edirne'nin Bulgaristan tarafından işgalinin sevinçle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Edirne'yi geri almasının ise üzüntüyle karşılandığı tespit edilmiştir⁵.

Balkan Savaşları'na ilişkin akademik literatür incelendiğinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu basınında Balkan Savaşları'na bakışını ele alan bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu açıdan çalışmada Avusturya'nın önde gelen siyasi mizah dergileri arasında yer alan *Die*

¹ Mehmet Okur, *The Times Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları ve İngiltere'nin Politikası*. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 12(2), 2012, s. 190

² Mehmet Sait Dilek, *Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndaki Yenilgisinin Amerikan Basınındaki Yankıları*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (33),2013, s. 296-297

³ Nilüfer Erdem, *Balkan Savaşları Döneminde Yunan Basınında Kolera Vakaları*. Atatürk Yolu Dergisi, 13(52), 2013, s. 803

⁴ Fikrettin Yavuz, *New York Times Gazetesi'nin Gözüyle Balkan Savaşları*. Tarih Okulu Dergisi, 2013(XVI), 2013, s. 180

⁵ Hasan Demiroğlu, *Balkan Savaşlarında Edirne'nin İşgali ve Geri Alınışının Rus Gazetelerine Yansıması*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(1), 2016, s. 251

Muskete, Kikeriki ve Wiener Caricaturen siyasi mizah dergileri özelinde yapılan incelemeyle Avusturya basınının Balkan Savaşları'na bakışının yansıtılması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında ilk olarak Balkan Savaşları'nda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve imparatorlukta siyasi mizah değerlendirilmiş ardından her üç dergide Balkan Savaşları'nı konu alan karikatürler, göstergebilim yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

1. Tarihsel Süreçte Balkan Savaşları ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu

93 Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'ya karşı ağır bir yenilgi almış ve 1878 yılındaki Berlin Antlaşması'nda topraklarının bir kısmını kaybetmiştir. Bu dönemde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da Bosna-Hersek'i geçici olarak işgal etmiş, bu işgal Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Sırbistan Devleti hedefi olan Sırbistan'ı rahatsız etmiştir⁶. 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte de Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i resmen ilhak etmiştir.⁷ Bu ilhak, Sırbistan'ın Bosna ile birlik olmasında olumsuz bir durum meydana getirmiş⁸, neticede Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan'ın ilişkilerinin gerilmesine yol açmıştır.

Rusya'nın Balkanlar'da etkin olma mücadelesi Panslavizm politikasıyla desteklenmiş, bu politika çerçevesinde Rusya'nın hedefinde Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yer almıştır⁹. Rusya, Avusturya'nın Balkanlar'da tek başına söz sahibi olmasını karşı çıkmış¹⁰, bu doğrultuda Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlar'da genişlemesini önleyici bir politika izlemiş ve Balkan Birliği'ni oluşturmaya çalışmıştır¹¹. Balkan Birliği'nin kurulması da Balkan Savaşları'na giden süreci tetiklemiştir.

8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilanı ile Birinci Balkan Savaşı başlamış¹², Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın savaşa dâhil olmasıyla mücadele geniş bir alana yayılmıştır¹³. Balkan Savaşları sırasında diğer Avrupa ülkeleri gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na kaptıran Sırbistan'ın Balkan Savaşları sonucunda güçlenmesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için tehdit niteliği taşıyabilirdi. Nitekim Panslavizm politikası içerisinde yer alan Sırbistan, Rusya'nın Balkanlar'da rekabet içerisinde olduğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı etkili bir müttefik haline gelebilirdi.

Birinci Balkan Savaşı, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'ın oluşturduğu birlik tarafından kazanılmış, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da kalan topraklarının büyük

⁶ Memet Yetişgin ve Ömer Fatih Başkan. "Yeni pazar sancağı üzerinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın hakimiyet mücadeleleri (1878-1909)." Türk Dünyası Araştırmaları 118, 2018, no. 232

⁷ Zafer Çakmak. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti ile Yaptığı Antlaşma. Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi, 2(1),2003, s. 19

⁸ Fahriye Engili. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı İşgali, Bosna'yı Değiştirme Çabaları (1878-1918) ve Bunun Millî Kimliklere Etkisi. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 10(33),2022, s. 289

⁹ Mücahit Özçelik, Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun 1918 İstanbul Ziyaretinin Türk Basınına Yansımaları. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (27), 2012, s. 52

¹⁰ Fatma Uygur, Balkan Savaşlarında Düvel-i Muazzam'ın Güçlü Aktörleri: Sazonov, Poincare, ve Grey'in Savaş Öncesi ve Sonrası "Statüko"cu Politikaları. Atatürk Yolu Dergisi, (74), 2024, s.241

¹¹ Hakkı Büyükbaş, Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz. Akademik İncelemeler Dergisi, 8(1), 2013, s. 256

¹² Mustafa Malhut , & Bilgin Çelik, 20. Yüzyıl Başında İngiltere'nin Balkan Politikası ve Balkan İttifakı'nın Oluşumundaki Rolü. Journal of Anglo-Turkish Relations, 3(1), 2022, s.23

¹³ Sezai Öztas and Şenol Koçan, II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtuluşu. HUMANITAS- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2023, 11(INCSOS VIII Özel Sayısı), s. 274.

bir kısmını kaybetmiş, neticede Balkanların haritası önemli ölçüde değişmiştir¹⁴. Buna karşılık Balkan devletleri arasında yaşanan anlaşmazlık, İkinci Balkan Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur¹⁵. Romanya'nın da dâhil olduğu bu savaşta Balkanların haritası tekrar değişmiştir. İkinci Balkan Savaşı sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Adakale Adası'nı işgal ederek doğrudan savaşa müdahale etmeden çok sınırlı da olsa bir toprak kazancı elde etmiştir.

BüyükSırbistanDevleti'ni kurma amacıyla olan Sırbistan'ın amacını gerçekleştirebilmesi için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki toprakların bir kısmını elde etmesi gerekmektedir. Sırbistan'ın Balkan Savaşları'ndan toprak kazanarak ayrılması, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ilişkileri gerginleştirmiştir¹⁶. Önemli bir toprak kazanımı elde etmesine karşılık Sırbistan, Adriyatik Denizi'ne çıkma hedefinde başarılı olamamıştır¹⁷. Bu da Sırbistan'ın Adriyatik Denizi'nde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na tehdit olmasının önüne geçmiştir. Diğer yandan Balkan Savaşları sırasında Arnavutluk'un bağımsızlık elde etmesiyle Arnavutların yaşadığı topraklarda etkinlik mücadelesi içerisinde giren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bölgede doğrudan etkili bir hegemonya kurması engellenmiştir¹⁸.

2. Yöntem

Çalışmada *Die Muskete*, *Kikeriki* ve *Wiener Caricaturen* mizah dergilerinin sayılarına Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nden ulaşılmıştır. Dergilerde Balkan Savaşları'na yönelik verilmek istenen temel mesajın ortaya konulabilmesi için *Die Muskete* ve *Wiener Caricaturen* mizah dergilerinin Balkan Savaşları'nı konu alan kapakları, *Kikeriki Mizah Dergisi*'nin ise -son sayfalarında tam sayfa uluslararası konulara yer verildiği için- Balkan Savaşları'nın konu alan son sayfaları incelenmiştir. Dergilerin doğrudan Balkan Savaşları (8 Ekim 1912–10 Ağustos 1913 tarihleri arası) içerisinde yayımlanan karikatürleri ele alınmıştır. Çalışmada örneklem seçimi yapılırken karikatürlerin benzer içerikte olmamasına, doğrudan Balkan Savaşı'nı konu almasına ve savaşın ana hatlarını yansıtmaya dikkat edilmiştir. Bu açıdan örneklem seçiminde amaçlı örneklem metodu kullanılarak karikatürlerin doğrudan Avusturya siyasi mizahı bağlamında Balkan savaşlarının siyasi temasını yansıtmış olmasına önem verilmiştir. Karikatür seçiminde genel mesaja odaklanılmış ve savaşa ilişkin spesifik konulu karikatürler çalışmanın dışında tutulmuştur.

Balkan Savaşları sırasında *Die Muskete* 45, *Kikeriki* ve *Wiener Caricaturen* ise 44'er sayı yayımlanmış, *Die Muskete*'nin kapaklarının 20'sinde, *Kikeriki*'nin son sayfalarının 25'inde ve *Wiener Caricaturen*'in kapaklarının 28'inde doğrudan ya da dolaylı olarak Balkan Savaşları konu edilmiştir. Bu açıdan her üç mizah dergisinin de Balkan Savaşları'na geniş yer verdiği ortaya çıkmaktadır.

¹⁴ Gizem Kaytan, Balkan Savaşları'nda Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: İşkodra Müdafaası ve Hasan Rıza Paşa. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, 9(17), s. 197

¹⁵ Diana-Ionela Ancheş, *Diplomatic Procedures during the Balkan Wars (1912-1913)*. *Cross Border Journal for International Studies*, 2017, 2(1), 2-14.

¹⁶ Bilge Karbi, Çok Uluslu İmparatorluklar Çağının Sonuna Doğru Avusturya (-Macaristan) İmparatorluğu'nun Dış Politikasının Ana Hatları: 1848-1914. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, (2019). 3(6), s.68

¹⁷ Nurten Çetin, I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda Avusturya-Macaristan ile Sırbistan İhtilafı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 2017, s.392

¹⁸ Murat Bürkan Serbest, 20. Yüzyıl Başında Arnavutluk'un Kuruluş Sürecinde Avusturya-Macaristan ve İtalya Etkisi. *Journal of Academic Value Studies (JAVStudies)*, 9(1), 2023, s. 43

Tablo 1. Die Muskete, Kikeriki ve Wiener Caricaturen Mizah Dergilerinin Balkan Savaşı'nın Konu Alan Kapakları/Arka Sayfaları

	8 Ekim 1912 – 10 Ağustos 1913 Tarihleri Arasındaki Sayıları	Balkan Savaşları'nı Konu Alan Kapak/Arka Sayfa
Die Muskete	45 (%100)	20 (%44,44)
Kikeriki	44 (%100)	25 (%56,81)
Wiener Caricaturen	44 (%100)	28 (%63,63)

Çalışma kapsamında örneklem olarak belirlenen karikatürlerdeki mesajların ve inşa edilmek istenen mitlerin tespit edilebilmesi için Roland Barthes'ın göstergebilim modeli üzerinden inceleme yapılmıştır. Barthes'ın göstergebilim modelinde gösteren, gösterilen, düz anlam yan anlam ve mit kavramları ön plana çıkmaktadır. Gösteren, kavramın ilk anlamı, gösterilen ise kavramın uzlaşısı sonucu oluşan ikinci anlamıdır. Düz anlamda, anlam açıktır¹⁹. Düz anlam, göstergelerin insanların zihinlerinde oluşturulan ilk çağrışımdır. Yan anlam ise bağlama ve/veya kültüre özgü olarak verilmek istenen mesaj çerçevesinde inşa edilen anlamı ifade etmektedir. Bu açıdan göstergelerin açıklanmasında kültürel kodlar önem taşımaktadır²⁰. Mit ise kültüre özgü olarak ortaya konulan ve toplumda genel kabul görebilen düşüncelerdir. Doğa ve gerçekliğin anlamlandırılması sürecinde mit olgusu ön plana çıkabilmektedir²¹. Mit, kültür içerisinde kendiliğinden ortaya çıkabilen düşüncelerdir. Bununla birlikte mitler, kimi zaman da egemen güçlerin kendi düşüncelerini topluma benimsetmek amacıyla yapay şekilde inşa edilebilmektedir. Bu noktada da medya, belli mitleri inşa etme rolünü üstlenebilmekte ve belirli siyasi amaçlar doğrultusunda çeşitli mitleri topluma benimsetmeye çalışabilmektedir. Bu şekilde mitler yoluyla insanların düşünce, tutum ve davranışları üzerinde etki oluşturulması amaçlanabilmektedir.

Çalışmada her üç derginin karikatürleri, Barthes'ın gösteren, gösterilen, düz anlam, yan anlam ve varsa mit boyutunda ele alınmıştır. Elde edilen bulgularla "Avusturya mizah dergileri Balkan Savaşları'nda Osmanlı İmparatorluğu ve Balkan devletlerini ne şekilde yansıtmıştır?" ve "Avusturya mizah dergileri Balkan Savaşı'na ilişkin hangi temsillere ve mitlere yer vermiştir?" sorularının yanıtlanmasına çalışılmıştır.

3. Analiz ve Bulgular

Çalışmanın bu bölümde sırasıyla Die Muskete, Kikeriki ve Wiener Caricaturen mizah dergileri hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Ardından çalışma kapsamında örneklem olarak belirlenen dergilerin Balkan konulu beşer karikatürü göstergebilimsel açıdan analiz edilmiştir. Bu kapsamda karikatürlerdeki hem görsel hem de yazılı göstergeler incelenmiştir.

¹⁹ Roland Barthes, Görüntünün Retoriği, Sanat ve Müzik. Çev., Ayşenaz Koş, Ömer Albayrak. 2. Baskı. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017

²⁰ Roland Barthes, S/Z. Çev., Sündüz Öztürk Kasar. (2016) İstanbul: Sel Yayıncılık. s. 40

²¹ John Fiske, İletişim Çalışmalarına Giriş. Çev., Süleyman İrvan. 5. Basım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. 2017. s.185

3. 1. Die Muskete Mizah Dergisi ve Karikatürlerin Analizi

Die Muskete, 5 Ekim 1905 tarihi itibarıyla Viyana’da perşembeleri yayımlanmış olan bir mizah dergisiydi. Nazi Almanyası’nın, Avusturya’yı ilhakından (Anschluss) sonra da dergi, yayım hayatını sürdürmüştür. Adolf Moßböck editörlüğünde yayımlanmış olan derginin 1941 yılında yayım hayatı son bulmuştur²². Çalışmanın bu kısmında Die Muskete Mizah Dergisi’nin Balkan Savaşları’nı konu alan bir karikatürü incelenmiştir.

Die Muskete’nin çalışmada incelenen ilk karikatürü, 10 Ekim 1912 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Die reife Frucht* (Olgun meyve) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Sonderbar! Man kann davon abschneiden wie viel man will, der Halbmond bleibt doch übrig!* (Garip! Dilediğiniz kadar kesebilirsiniz, hilal hala kaldı!) yazısı bulunmaktadır. Karikatür, Karadağ’ın Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilan etmesinden kısa bir süre sonra yayımlanmıştır.

Görsel 1. Die Muskete’nin 10 Ekim 1912 Tarihli Karikatürü²³

Karikatürde gösteren olarak Balkan devletleri temsilleri, devasa boyutta bir karpuz dilimi ve kılıçlar yer almaktadır. Gösterilen boyutta karikatürde paylaşım güçlü bir şekilde resmedilmektedir. Düz anlam açısından karikatürde Balkan devletlerini temsil eden kıyafetler içerisindeki bir grup kişinin, kılıçlarıyla devasa boyutta bir karpuz dilimini paylaştığı anlatılmaktadır. Yan anlam içerisinde karikatürde “hilal” söylemi üzerinden Osmanlı İmparatorluğu’na vurgu yapılmakta ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlardaki toprakları, karpuz metaforu üzerinden sunulmaktadır. Balkan devletlerini temsil eden kıyafetler içerisindeki kişiler üzerinden doğrudan Birinci Balkan Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele içerisine giren Balkan devletleri anlatılmaktadır. Osmanlı toprakları, “olgun meyve” olarak ifade edilmekte ve Balkan devletlerine tabakta sunulan bir meyve gibi yansıtılmaktadır. Karikatürde hem tabaktaki meyve olarak temsil edilmesi hem de *Dilediğiniz kadar kesebilirsiniz, hilal hala kaldı* söylemiyle Balkan devletlerinin kolaylıkla Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’daki topraklarını ele geçirebileceğine yönelik mesaj verilmektedir. Karikatürde olgun meyve metaforu üzerinden Osmanlı İmparatorluğu’nun altı asrı aşan geçmişine vurgu yapılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu,

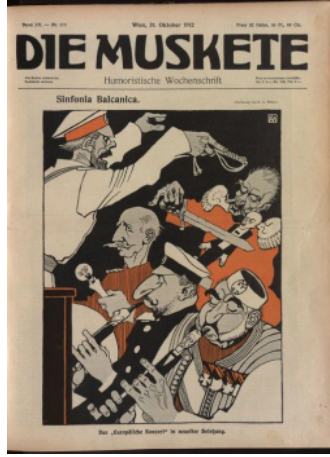
²² Anno, Die Muskete, https://anno.onb.ac.at/info/mus_info.html, Erişim Tarihi: 09.09.2024.

²³ Kikeriki (1912a). Kikeriki’nin 13 Ekim 1912 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ki&datum=19121013&seite=10&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

Dağılma Dönemi'nde katıldığı çeşitli savaşlarda ağır yenilgiler almış ve topraklarının önemli bir bölümünü kaybetmiştir. Bu açıdan olgun meyvenin tabakta sunulmasıyla dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşılması konu edinilmektedir.

Die Muskete'nin çalışmada ele alınan ikinci karikatürü, 31 Ekim 1912 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Sinfonia Balcanica* (Balkan Senfonisi) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Das "Europäische Konzert" in neuester Besetzung* (En yeni kadroyla "Avrupa Konseri") yazısı bulunmaktadır. Karikatür, Birinci Balkan Savaşı'nın yoğunlaştığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yenilgilerini almaya başladığı bir dönemde yayımlanmıştır.

Görsel 2. Die Muskete'nin 31 Ekim 1912 Tarihli Karikatürü²⁴

Gösteren açısından karikatürde II. Nikolay, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos ön plana çıkmaktadır. Karikatürde gösterilen birlik konu edilmektedir. Düz anlam boyutunda karikatürde I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos, insan şeklindeki araçlarla müzik çalmakta, II. Nikolay da onların oluşturduğu orkestraya şeflik yapmaktadır. Yan anlamda karikatürde II. Nikolay, Rusya, I. Petar, Sırbistan, I. Ferdinand, Bulgaristan, I. Nikola, Karadağ ve I. Yeoryos ise Yunanistan'ın metonimi olarak kullanılmaktadır. Dört Balkan devletinin orkestra şeklinde hareket etmesi üzerinden Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı dört Balkan devletinin oluşturduğu birliğe vurgu yapılmaktadır. II. Nikolay'ın dört Balkan devleti liderinin oluşturduğu orkestraya eşlik etmesi üzerinden karikatürde Rusya'nın Birinci Balkan Savaşı sırasında Balkan devletlerini yönettiğine ilişkin mit inşa edilmektedir.

Die Muskete'nin çalışmada incelenen üçüncü karikatürü, 5 Aralık 1912 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Nikolo am Ballhausplatz* (Nikolo Ballhausplatz'ta) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Krampus²⁵ John Bull²⁶: "Ich denke, lieber Niki, diese vier Püppchen werden ihm vorläufig genügen."* (Krampus John Bull: "Sanırım sevgili Niki, bu dört oyuncak bebek şimdilik onun için yeterli.") yazısı bulunmaktadır.

²⁴ Kikeriki (1912b). Kikeriki'nin 3 Kasım 1912 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ki&datum=19121103&seite=10&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

²⁵ Krampus, çocukları ziyaretlerinde Aziz olarak ifade edilen Nicholas'a eşlik ettiği söylenen boynuzlu antropomorfik bir figürdür. Nicholas'ın iyi huylu çocukları hediyelerle ödüllendirirken, Krampus'un kötü huylu çocukları cezalandırdığı söylenmektedir.

²⁶ John Bull, siyasi karikatürlerde kilolu, orta yaşlı, kırsal kesimde yaşayan bir erkek şeklinde tasvir edilen Birleşik Krallık'ın ulusal kişileştirmesidir.

Görsel 3. Die Muskete'nin 5 Aralık 1912 Tarihli Karikatürü²⁷

Karikatürde gösteren olarak II. Nikolay, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos, Krampus ve çizmeler yer almaktadır. Gösterilen boyutunda karikatürde müdahale güçlü bir şekilde resmedilmektedir. Düz anlam açısından karikatürde üstünde "Graf Berchtold" yazılı bir kapı ve kapının önünde bir çift ayakkabı ve bir çift çizme bulunmaktadır. Ayakkabıların içerisinde I. Petar ve I. Nikola şeklinde kurşun askerler yer almaktadır. II. Nikolay, I. Ferdinand şeklindeki kurşun askeri, II. Nikolay'ın arkasında ise Krampus şeklinde başında İngiliz şapkası olan, sırtındaki çuvalda da süngüler olan biri, I. Yeoryos şeklindeki kurşun askeri tutmaktadır. Yan anlam içerisinde karikatürde II. Nikolay, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos üzerinden sırasıyla Rusya, Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan, John Bull üzerinden ise doğrudan İngiltere temsil edilmektedir. 1912-1915 yılları arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı olarak görev alan Graf Berchtold (Leopold Berchtold) de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dış siyasetinin metonimi olarak ön plana çıkmaktadır. Karikatürde II. Nikolay, aziz olduğu ifade edilen Nicholas'a benzetilirken, İngiltere ise Krampus şeklinde yansıtılmaktadır. Kurşun asker şeklinde oyuncaklara benzetilen Balkan devletlerinin liderlerinin Berchtold'un kapısının önündeki ayakkabı ve çizmelerin içine Krampus'un yönlendirmesiyle konulması nedeniyle Balkan devletlerinin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için ceza olduğuna ilişkin mesaj ortaya çıkmaktadır. *Bu dört oyuncak bebek şimdilik onun için yeterli* söylemi üzerinden de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun farklı cezalarla karşılaşabileceği düşüncesi oluşmaktadır. Karikatürde Krampus benzetmesiyle İngiltere'nin, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun zararına olacak şekilde dört Balkan devletini yönlendirdiğine ilişkin mit inşa edilmektedir.

Die Muskete'nin çalışmada ele alınan dördüncü karikatürü, 27 Mart 1913 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Wer den Schaden hat... Vom Sechsmönerrennen im Balkanvelodrom* (Hasar kimde... Balkan Veledromu'ndaki altı aylık yarıştan) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Der Vierbund: "Abtreten, meine Herren! Sie können ja nicht einmal ordentlich auftreten."* (Dörtlü İttifak: "Vazgeçin beyler! Doğru düzgün performans bile gösteremiyorsunuz.") yazısı bulunmaktadır. Karikatür, Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Balkan devletlerinin zaferinin belirginleştiği bir dönemde yayımlanmıştır.

²⁷ Kikeriki (1912c). Kikeriki'nin 1 Aralık 1912 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ki&datum=19121201&seite=10&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024

Görsel 4. Die Muskete'nin 27 Mart 1913 Tarihli Karikatürü²⁸

Gösteren açısından karikatürde I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Konstantin, Avrupa devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu temsilleri ve bisikletler ön plana çıkmaktadır. Karikatürde gösterilen olarak yarış konu edilmektedir. Düz anlam boyutunda karikatürde bir bisiklet yarışında I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Konstantin bir bisikleti sürerek bitiş çizgisinden neşeli bir şekilde geçmekte, onların arkasından ise başka bir bisikletle İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'yı temsil eden kıyafetleri giyen bir grup insan gelmektedir. Karikatürde her iki grubun yanında da bisikletten düşen çarıklı ve şalvarlı bir kişi resmedilmektedir. Yan anlamda karikatürde *Balkan Veledromu'ndaki altı aylık yarıştan* söylemiyle karikatürde Birinci Balkan Savaşı'nın ilk altı ayından bahsedildiği anlaşılmaktadır. I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Konstantin, sırasıyla Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan'ı temsil etmekte ve neşeli bir şekilde bitiş çizgisinden geçmeleriyle Birinci Balkan Savaşı'nda Balkan devletlerinin zafer kazandığı mesajı verilmektedir. Bununla birlikte İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'yı temsil eden kıyafetleri giyen bir grup insanın bisikletle Balkan ülkelerinin arkasında kalması ve *Dörtlü İttifak: "Vazgeçin beyler! Doğru düzgün performans bile gösteremiyorsunuz* söylemiyle Birinci Balkan Savaşı'nda Avrupa'nın önde gelen güçlerinin politik olarak yeterli bir performans sergileyemediğine yönelik düşünce ortaya çıkmaktadır. Bisikletten düşen çarıklı ve şalvarlı kişi ise Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmekte, bisikletten düşmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Balkan Savaşı'nda yenilgisine vurgu yapılmaktadır. Balkan Savaşları'nda hasar alan taraf doğrudan Osmanlı İmparatorluğu olarak sunulmaktadır. Diğer yandan karikatürde Balkan devletlerinin büyük Avrupa devletlerinin müdahalesi olmadan kendi başlarına savaşta başarılı olması üzerinden büyük Avrupa devletlerinin de savaşta geri planda kaldığı mesajının verildiği ileri sürülebilir.

Die Muskete'nin çalışmada incelenen son karikatürü, 29 Mayıs 1913 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Vom Balkanzirkus* (Balkan sirkinden) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Stallmeister Ferdinand: "Mit der Saubagasch spiel ich mein Lebtag nicht wieder auf Teilung!"* (Ahır Sorumlusu Ferdinand: "Hayatımın geri kalanında

²⁸ Kikeriki (1913a). Kikeriki'nin 5 Ocak 1913 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=kik&datum=19130105&seite=10&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

Saubagasch ile bir daha oynamayacağım!”) yazısı bulunmaktadır. *Saubagasch*, sempatik olmayan topluluk için kullanılan kolektif bir terimdir²⁹. Karikatür, Birinci Balkan Savaşı'nın bitimine doğru yayımlanmıştır.

Görsel 5. Die Muskete'nin 29 Mayıs 1913 Tarihli Karikatürü³⁰

Karikatürde gösteren olarak I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Konstantin ve sirk yer almaktadır. Gösterilen boyutunda karikatürde rekabet konu edilmektedir. Düz anlam açısından karikatürde sirk kostümleri içerisinde I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Konstantin'in sirk önünde bulunan bir masanın üstündeki paraları almaya çalıştığı resmedilmektedir. Bu sırada I. Ferdinand'ın engellenmeye çalışıldığı izlenimi verilerek I. Petar, I. Ferdinand'ın sağ elinden, I. Nikola ise I. Ferdinand'ın göğsünden tutmaktadır. Yan anlam içerisinde karikatürde I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Konstantin, sırasıyla Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan'ı temsil etmektedir. *Balkan sirkinden* söylemiyle dört Balkan devletinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı giriştiği mücadele, bir sirkte çalışan dört kişinin çalışmaları gibi yansıtılmakta ve masanın üstündeki paraların alınması ise Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettiği toprakların paylaşımı olarak anlatılmaktadır. I. Ferdinand'ın engellenmeye çalışıldığı izlenimi verilerek I. Petar'ın, I. Ferdinand'ın sağ elinden, I. Nikola'nın ise I. Ferdinand'ın göğsünden tutmasıyla Sırbistan ve Karadağ'ın, Bulgaristan'ın Birinci Balkan Savaşı'nda elde ettiği kazanca müdahale ettiği mesajı oluşmaktadır. Karikatürde Ferdinand'ın *Hayatının geri kalanında Saubagasch ile bir daha oynamayacağım* söylemiyle de Bulgaristan'ın diğer üç Balkan devletiyle birlikte Birinci Balkan Savaşı'nda mücadele etmekten memnun olmadığına yönelik mitin meydana gelmesine yol açılmaktadır.

3. 2. Kikeriki Mizah Dergisi ve Karikatürlerin Analizi

Ottokar Franz Ebersberg tarafından 1861 yılında kurulan Kikeriki, Viyana kentinde yayımlanan bir hiciv dergisiydi. Almanya'da Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne (NSDAP) destek veren dergi, 1933 yılında Engelbert Dollfuß döneminde yasaklanmıştır³¹. Çalışmanın bu kısmında Kikeriki Mizah Dergisi'nin Balkan Savaşları'nı konu alan beş karikatürü incelenmiştir.

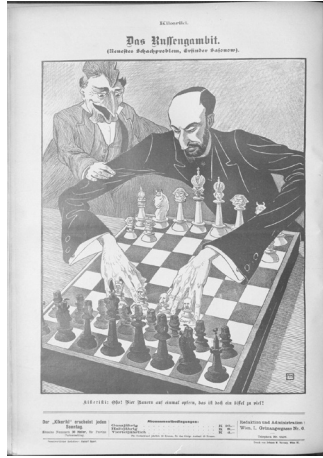
²⁹ KAP (2024). Schwäbische Worterklärungen, <https://kulturelle-alb-partie.de/wissenswertes/schwaebischkurs/schwaebische-wort-erklarungen/>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

³⁰ Kikeriki (1913b). Kikeriki'nin 16 Mart 1913 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=kik&datum=19130316&seite=10&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

³¹ Anno. Kikeriki, https://anno.onb.ac.at/info/kik_info.html, Erişim Tarihi: 09.09.2024.

Kikeriki'nin çalışmada incelenen ilk karikatürü, 13 Ekim 1912 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Das Russengambit Neuestes Schachproblem, Erfinder Sazonow* (Rus Gambiti En Yeni Satranç Problemi, Mucit Sazonow) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Kikeriki: Oho! Vier Bauern auf einmal opfern, das ist doch ein bisser zu viel!* (Kikeriki: Vay be! Aynı anda dört piyonu feda etmek biraz fazla!) yazısı bulunmaktadır. Karikatür, Birinci Balkan Savaşı'nın başlarında yayımlanmıştır.

Görsel 6. Kikeriki'nin 13 Ekim 1912 Tarihli Karikatürü³²

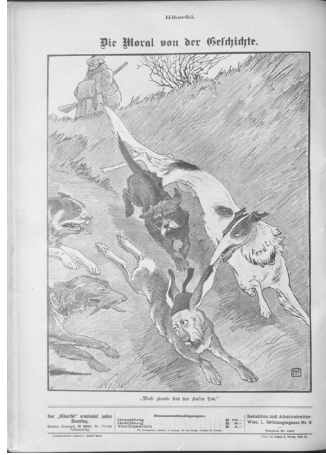

Karikatürde gösteren olarak II. Nikolay, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos şeklinde ve ayrıca fesli satranç taşları, Rus Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov ve Kikeriki'nin simgesi horoz yer almaktadır. Gösterilen boyutunda karikatürde savaş güçlü bir şekilde resmedilmektedir. Düz anlam açısından karikatürde Sazonov bir satranç tahtasının önünde durmakta ve Kikeriki'nin simgesi horoz da Sazonov'un yanında bulunmaktadır. Sazonov, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos'a benzetilen dört beyaz piyonu, fesli siyah satranç taşlarının önüne koymaktadır. Satrançta beyaz şah taşı, II. Nikolay'a benzetilirken, siyah şah taşının başında ise hilal yer almaktadır. Yan anlam içerisinde karikatürde Sazonov, Rus dış politikasının metonimi olarak kullanılmaktadır. Satranç tahtasındaki II. Nikolay'a benzeyen şah taşı, Rusya'yı, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos'a benzetilen dört beyaz piyon, sırasıyla Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunistan'ı, fesli siyah taşlar ise Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmektedir. Sazonov'un I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos'a benzetilen dört beyaz piyonu doğrudan siyah taşların önüne koymasıyla karikatürde Birinci Balkan Savaşı'nda dört Balkan devletinin Rusya'nın kontrolünde hareket ettiğine yönelik mitin oluşmasına yol açılmaktadır. Ayrıca beyaz şah taşının II. Nikolay'a benzetilmesiyle birlikte dört Balkan devleti ve Rusya'nın aynı tarafta olduğu mesajı verilmektedir. Karikatürde Kikeriki'nin *Vay be! Aynı anda dört piyonu feda etmek biraz fazla* söylemiyle Kikeriki Mizah Dergisi, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı dört Balkan devletinin riske edildiği düşüncesini paylaşmaktadır.

Kikeriki'nin çalışmada ele alınan ikinci karikatürü, 3 Kasım 1912 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Die Moral von der Geschichte* (Kıssadan Hisse) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Viele Hunde sind des hasen tod* (Birçok köpek tavşanlar yüzünden öldü) yazısı bulunmaktadır. Karikatür, Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yenilgilerini aldığı bir dönemde yayımlanmıştır.

³² Kikeriki (1912a). Kikeriki'nin 13 Ekim 1912 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ki&k&datum=19121013&seite=10&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

Görsel 7. Kikeriki'nin 3 Kasım 1912 Tarihli Karikatürü³³

Gösteren açısından karikatürde tüfekli bir erkek, dört köpek ve bir tavşan ön plana çıkmaktadır. Karikatürde gösterilen olarak savaş konu edilmektedir. Düz anlam boyutunda karikatürde yüzleri, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos'a benzetilen dört köpek, yüzü V. Mehmed'e benzetilen fesli bir tavşanı kovalamaktadır. Ayrıca köpeklerin tasmalarından birinde *Nikita*, diğerinde *Georg*, bir diğerinde ise *Ferdl* yazılmaktadır. Karikatürün arka planında ise Rus yerel kıyafetleri içerisinde sakallı bir adam resmedilmektedir. Yan anlamda karikatürde yüzleri, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos'a benzetilen dört köpek sırasıyla Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan'ı, yüzü V. Mehmed'e benzetilen fesli tavşan ise Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmektedir. *Birçok köpek tavşanlar yüzünden öldü* söylemi, azın çoğa karşı koyamayacağını ifade eden bir atasözüdür. Atasözünde tek bir köpeğin, tavşanı yakalamasının zorluğu üzerinde durulduğu ileri sürülebilir. Bu açıdan köpek sayısının fazla olmasının tavşanın yakalanmasını kolaylaştıracağı düşüncesini meydana getirebilmektedir. Karikatürde Birinci Balkan Savaşı'nda tek başına olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dört Balkan devletine karşı başarılı olamadığı üzerinde durulmaktadır. Karikatürün arka planında Rus yerel kıyafetleri içerisindeki kişi ise Rusya'yı temsil etmektedir. Bu şekilde karikatürde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı dört Balkan devletini yönlendirdiğine ilişkin mit oluşturulmaktadır.

Kikeriki'nin çalışmada incelenen üçüncü karikatürü, 1 Aralık 1912 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Die letzte Odaliske* (Son Cariye) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Ich bleib dir treu* (sana sadık kalıyorum) yazısı bulunmaktadır.

³³ Kikeriki (1912b). Kikeriki'nin 3 Kasım 1912 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ki&datum=19121103&seite=10&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

Görsel 8. Kikeriki'nin 1 Aralık 1912 Tarihli Karikatürü³⁴

Karikatürde gösteren olarak V. Mehmed, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola, cariyeler ve iskelet yer almaktadır. Gösterilen boyutunda karikatürde işgal güçlü bir şekilde resmedilmektedir. Düz anlam açısından karikatürde üstünde *Cholera* (Kolera) yazılı bir iskelet, V. Mehmed'e sarılmakta, bu sırada I. Ferdinand, üstünde *Rumelia* (Rumeli) yazan bir kızı, I. Petar, üstünde *Macedonia* (Makedonya) yazan bir kızı, I. Nikola ise üstünde *Albania* (Arnavutluk) yazan bir kızı kaçırmaktadır. Ayrıca üstünde *Kreta* (Girit) yazılı bir kayıkta da Yunan yerel kıyafetleri içerisinde bir kişi ve bir kız resmedilmektedir. Yan anlam içerisinde karikatürde V. Mehmed, Osmanlı İmparatorluğu'nu, I. Petar, Sırbistan'ı, I. Ferdinand, Bulgaristan'ı, I. Nikola, Karadağ'ı, Yunan yerel kıyafetleri içerisindeki kişi ise Yunanistan'ı temsil etmektedir. Üstünde *kolera* yazılı iskelet, Balkan Savaşları'ndaki kolera hastalığını yansıtmaktadır. Ölüm metaforu olarak kullanılan iskeletin, V. Mehmed'e sarılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Balkan Savaşı sırasında kolerayla mücadele ettiği mesajı verilmektedir. I. Ferdinand, I. Petar ve I. Nikola'nın sırtında taşıdığı kızlar, üstlerindeki yazılardan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın Birinci Balkan Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ele geçirdiği Balkan topraklarını, *Girit* yazılı bir kayıkta da Yunan yerel kıyafetleri içerisinde bir kişi ve bir kızın olması da Yunanistan'ın ele geçirdiği Girit adasını temsil etmektedir. *Son cariyeye* yazısından karikatürdeki *kolera* yazılı iskeletin cariyeye olarak adlandırıldığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarını kaybetmesinden sonra elinde kalanın kolera hastalığı olduğu anlatılmaktadır.

Kikeriki'nin çalışmada incelenen dördüncü karikatürü, 16 Mart 1913 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Maskenball am Balkan* (Balkanlar'da maskeli balo) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Der Nasenferdil (zum Nikita): Schad, dass die Alte die zwa Madln net auslasst!* (Burun Ferdil (Nikita'ya): Yaşlı kadının iki kızı dışarıda bırakmaması çok yazık!) yazısı bulunmaktadır. Karikatür, Edirne'nin Bulgaristan, İşkodra'nın ise Sırbistan ve Karadağ tarafından kuşatma altında olduğu bir dönemde yayımlanmıştır. Edirne, 26 Mart 1913, İşkodra ise 23 Nisan 1913 tarihinde teslim olmuştur.

³⁴ Kikeriki (1912c). Kikeriki'nin 1 Aralık 1912 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=kik&datum=19121201&seite=10&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

Görsel 9. Kikeriki'nin 5 Ocak 1913 Tarihli Karikatürü³⁵

Gösteren açısından karikatürde I. Ferdinand, I. Nikola, yaşlı bir kadın ve iki kız ön plana çıkmaktadır. Karikatürde gösterilen olarak işgal konu edilmektedir. Düz anlam boyutunda karikatürde başında hilal olan bir kadın, yanında birinin üstünde *Adrianapol* (Edirne) diğerinin üstünde ise *Skutari* (İşkodra) yazan iki kızı tutmaktadır. Kadın ve iki kızın karşısında ise yüzünde burun şeklinde maske olan I. Ferdinand ve I. Nikola resmedilmektedir. Karikatürün arka planında ise cami görselleri bulunmaktadır. Yan anlamda karikatürde I. Ferdinand ve I. Nikola, sırasıyla Bulgaristan ve Karadağ'ın metonimi olarak kullanılmakta, başında hilal olan kadın Osmanlı İmparatorluğu'nu, kadının yanındaki *Edirne* ve *İşkodra* yazan kızlar ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Edirne ve İşkodra şehirlerini temsil etmektedir. Karikatürün arka planındaki camiler ise bulunulan yerin Osmanlı toprakları olduğu mesajını vermektedir. Karikatürdeki *Balkanlar'da maskeli balo* yazısından Balkan Savaşları'ndan bahsedildiği ve *yaşlı kadının iki kızı dışarıda bırakmaması çok yazık* yazısından da iki Balkan devletinin Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki Edirne ve İşkodra'ya yöneldiği anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşları sırasında Edirne ve İşkodra'da uzun süre direniş gösterdikten sonra bu iki şehri kaybetmiştir. Bu açıdan karikatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun bu iki şehri kolay kolay teslim etmek istemediği algısı da çıkmaktadır.

Kikeriki'nin çalışmada ele alınan beşinci karikatürü, 16 Mart 1913 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Die Eroberung von Janina* (Yanina'nın Fethi) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Wieder ein Stück!* (Başka bir parça!) yazısı bulunmaktadır. Karikatür yayımlandığı tarihte Edirne ve İşkodra'nın kuşatması sürmektedir. Buna karşılık karikatür, 6 Mart 1913 tarihinde Yanya'nın Yunanistan'a teslim olmasından sonra yayımlanmıştır.

³⁵ Kikeriki (1913a). Kikeriki'nin 5 Ocak 1913 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=kik&datum=19130105&seite=10&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

Görsel 10. Kikeriki'nin 16 Mart 1913 Tarihli Karikatürü³⁶

Karikatürde gösteren olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun arması, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve tüfek ön plana çıkmaktadır. Gösterilen boyutunda karikatürde savaş güçlü bir şekilde resmedilmektedir. Düz anlam açısından karikatürde I. Ferdinand ve I. Nikola, hasarlı bir Osmanlı İmparatorluğu armasını hedef almakta, I. Petar ise I. Nikola'ya yardım etmektedir. Üstünde Yunan yerel kıyafetleri içerisindeki bir kişi ise elinde *Janina* (Yanya) yazılı olan ve armadan koştığı izlenimi verilen bir parçayı tutmaktadır. Armada *Skutari* (İşkodra) ve *Adrianapol* (Edirne) yazılı parçalar bulunmaktadır. Yan anlam içerisinde karikatürde Osmanlı İmparatorluğu arması, Osmanlı İmparatorluğu'nu simgelemekte, I. Petar, I. Ferdinand ve I. Nikola, sırasıyla Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ'ın metonimi olarak kullanılmakta, Yunan yerel kıyafeti içerisindeki kişi ise Yunanistan'ı simgelemektedir. Karikatürde dört kişinin Osmanlı İmparatorluğu armasını hedef alması üzerinden dört Balkan devletinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı giriştiği Birinci Balkan Savaşı anlatılmaktadır. Yunan yerel kıyafetleri içerisindeki kişinin elinde *Yanya* yazılı parçayı tutmasıyla Yanya'nın Yunanistan tarafından ele geçirildiği mesajı verilmektedir. I. Ferdinand'ın Edirne yazılı parçaya, I. Nikola'nın ise İşkodra yazılı parçaya silahlarını doğrulmasıyla Bulgaristan'ın Edirne'yi, Karadağ'ın ise İşkodra'yı kuşatma altına aldığı anlatılmaktadır. I. Petar'ın I. Nikola'ya yardım etmesi üzerinden de Sırbistan'ın İşkodra Kuşatması sırasında Karadağ'a verdiği desteğe vurgu yapılmaktadır. Karikatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun armasının, hasarlı olması ve Balkan devletlerinin hedefi haline gelmesiyle, Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun zor durumda olduğu mesajı verilmektedir.

3. 3. Wiener Caricaturen Mizah Dergisi ve Karikatürlerin Analizi

Wiener Caricaturen, 1881 yılında yayım hayatına başlayan, her Pazar günü sekiz sayfa olarak çıkan haftalık bir Viyana karikatür dergisiydi. Derginin yayım hayatı, 1925 yılında son bulmuştur³⁷. Çalışmanın bu kısmında Wiener Caricaturen Mizah Dergisi'nin Balkan Savaşları'nı konu alan beş karikatürü incelenmiştir.

³⁶ Kikeriki (1913a). Kikeriki'nin 5 Ocak 1913 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=kik&datum=19130105&seite=10&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

³⁷ Anno, (2024c). *Wiener Caricaturen*, https://anno.onb.ac.at/info/wcc_info.html, Erişim Tarihi: 09.09.2024.

Wiener Caricaturen'in çalışmada ele alınan birinci karikatürü, 20 Ekim 1912 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatürün altında *Der Helfer. Die Balkanzwerge: Onkel, wirst du unsere Feinde recht durchprügeln?* (Yardımcı. Balkan Cüceleri: Amca, düşmanlarımızı iyice döver misin?) ve *Der Russe: Gerne, Kinder, wenn ich nur nicht in Port Arthur so steife Arme und Beine bekommen hätte!* (Rus: seve seve çocuklar, keşke Port Arthur'da kollarım ve bacaklarım bu kadar kaskatı olmasaydı!) yazıları bulunmaktadır. Karikatür, Birinci Balkan Savaşı'nın başlarında yayımlanmıştır.

Görsel 11. Wiener Caricaturen'in 20 Ekim 1912 Tarihli Karikatürü³⁸

Karikatürde gösteren olarak bir yetişkin, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos ön plana çıkmaktadır. Gösterilen boyutunda karikatürde yardım konu edilmektedir. Düz anlam açısından karikatürde cüce olarak resmedilen I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos, bir bacağı tahtadan olan, bir kolu sargılı, sakallı bir erkeğin etrafında bulunmaktadır. Yan anlam içerisinde karikatürde I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos, sırasıyla Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan'ın metonimi olarak kullanılmaktadır. Karikatürdeki Rus yazısından da sakallı erkek, Rusya'yı temsil etmektedir. I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Yeoryos'un cüce olarak resmedilmesiyle dört Balkan devleti ve Rusya arasındaki güç farkı açıkça ortaya konulmaktadır. Karikatürde geçen Port Arthur, 1904-1905 yılları arasındaki Rus-Japon Savaşı'nda Japonya'nın Rusya'ya karşı elde ettiği Port Arthur Zaferi'ne atıf yapmaktadır. Balkan Savaşları öncesi gerçekleşen bu savaşta Rusya, Japonya'ya karşı ağır bir yenilgi almıştır. Karikatürde de Rusya'yı temsil eden kişinin, tahta bacağı olması ve kolunda sargı bulunmasıyla savaşın Rusya'da yol açtığı yıkıma vurgu yapılmaktadır. *Amca, düşmanlarımızı iyice döver misin* söylemiyle Balkan devletlerinin Birinci Balkan Savaşı'nda doğrudan Rusya'dan yardım istediği anlatılmaktadır. Balkan devletlerinin Rusya'ya *amca* şeklinde hitap etmesi üzerinden Rusya ve dört Balkan devleti arasındaki yakınlığa vurgu yapılmaktadır. Rusya'nın Birinci Balkan Savaşı'nda dört Balkan devletine yardım etmekte istekli olduğu, buna karşılık Rus-Japon Savaşı'nın Rusya'yı yıpratmış mesajı verilmektedir. Bu şekilde karikatürde Rusya'nın Birinci Balkan Savaşı'na müdahale edecek gücü olmadığına yönelik mit inşa edilmektedir. Karikatürde Balkan devletlerinin Rusya'dan yardım istemesiyle de Rusya'nın içinde bulunduğu mevcut durumdan Balkan devletlerinin haberdar olmadığına yönelik düşünce ortaya çıkabilmektedir.

³⁸ Wiener Caricaturen (1912a). Wiener Caricaturen'in 20 Ekim 1912 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wcc&datum=19121020&seite=1&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

Wiener Caricaturen'in çalışmada incelenen ikinci karikatürü, 17 Kasım 1912 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Nach dem Erdbeben* (Depremden sonra) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Der Türke: Mich hat's zerquetscht, aber ich hab' einen Trost: die oben können auch nicht ruhig schlafen* (Türk: Beni mahvetti ama bir tesellim var: Yukarıdakiler de rahat uyuyamıyor) yazısı bulunmaktadır. Karikatür, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Balkan Savaşı'nda Balkan devletlerine karşı yenilgiler aldığı bir dönemde yayımlanmıştır.

Görsel 12. Wiener Caricaturen'in 17 Kasım 1912 Tarihli Karikatürü³⁹

Gösteren açısından karikatürde Avrupa devletlerinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun temsilleri ve yıkıntı yer almaktadır. Karikatürde gösterilen olarak savaş konu edilmektedir. Düz anlam boyutunda karikatürde hasarlı binaların penceresinden bakan ve altlarında *Austria, La France, Wutky, John Bull, Serbien, Italia* ve *Michel* yazan insanlar resmedilmektedir. Binaların ortasında ise sağ elini yumruk şeklinde havaya kaldırmış, yıkıntılar içerisinde fesli bir erkek yer almaktadır. Yan anlamda karikatürde altlarında *Austria, La France, Wutky, John Bull, Serbien, Italia* ve *Michel* yazan insanlarla, sırasıyla Avusturya, Fransa, Rusya, İngiltere, Sırbistan, İtalya ve Almanya, fesli erkekle ise Osmanlı İmparatorluğu temsil edilmektedir. Karikatürde *depremden sonra* yazısıyla Birinci Balkan Savaşı, deprem metaforu şeklinde sunulmaktadır. Bu açıdan fesli erkeğin, yıkıntılar içerisinde bulunmasıyla depreme benzetilen Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan devletlerine karşı aldığı yenilgiler sonrası zor durumda olduğu anlatılmaktadır. Karikatürdeki binaların hasarlı olması ve *yukarıdakiler de rahat uyuyamıyor* yazısıyla da Birinci Balkan Savaşı'nın Avrupa devletlerini de etkilediğine yönelik mit inşa edilmektedir.

Wiener Caricaturen'in çalışmada incelenen üçüncü karikatürü, 12 Ocak 1913 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Der Ausgeplünderte* (Yağmalanan) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Der Türke: Aber das Hemd könnt ihr mir doch lassen, Ihr Elenden - habt Ihr gar kein Schamgefühl?* (Türk: Yahu gömleği bana bırakabilirsiniz sizi sefiller, hiç utanma duygunuz yok mu?) yazısı bulunmaktadır. Karikatür, Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı çeşitli yenilgilerden sonra yayımlanmıştır.

³⁹ Wiener Caricaturen (1912b). Wiener Caricaturen'in 17 Kasım 1912 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wcc&datum=19121117&seite=1&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

Görsel 13. Wiener Caricaturen'in 12 Ocak 1913 Tarihli Karikatürü⁴⁰

Karikatürde gösteren olarak tabanca ile V. Mehmed, I. Petar, I. Ferdinand ve I. Nikola yer almaktadır. Gösterilen boyutunda karikatürde işgal güçlü bir şekilde resmedilmektedir. Düz anlam açısından karikatürde I. Petar, I. Ferdinand ve I. Nikola, zor durumda olduğu izlenimi verilen V. Mehmed'e silah çekmekte ve V. Mehmed'in üstündeki eşyaları almaktadır. Yan anlam içerisinde karikatürde V. Mehmed, I. Petar, I. Ferdinand ve I. Nikola sırasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun, Sırbistan'ın, Bulgaristan'ın ve Karadağ'ın metonimi olarak kullanılmaktadır. Karikatürde *yağmalanan* başlığıyla doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'na atıf yapılmakta, I. Petar, I. Ferdinand ve I. Nikola'nın, V. Mehmet'e silah çekmesi ve V. Mehmed'in üstündeki eşyaları almalarıyla Balkan devletlerinin Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirmesi anlatılmaktadır. V. Mehmed'in zor durumda resmedilmesi ve *gömleği bana bırakabilirsiniz* söylemiyle de Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Balkan Savaşı'ndaki toprak kayıplarına vurgu yapılmaktadır. Karikatürde Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Balkan devletlerine karşı koyamayan bir ülke şeklinde yansıtılmaktadır. Balkanlardaki toprakların kaybedilmesinin doğrudan V. Mehmed'in kıyafetlerinin alınması şeklinde resmedilmesiyle karikatürde Balkanların, Osmanlı İmparatorluğu için büyük önem taşıdığı mesajının verilmeye çalışıldığı ileri sürülebilmektedir.

Wiener Caricaturen'in çalışmada incelenen dördüncü karikatürü, 23 Şubat 1913 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Gemütsmenschen* (Duygulu insanlar) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Der Bettler: Um Allahs Willen, schenkt einem armen Krüppel etwas* (Dilenci: Allah aşkına, zavallı bir sakata bir şeyler verin) ve *Der Russe: Unerhört, dass man diese bettelnden Krüppeln nicht abschafft - man kann nicht mehr ruhig promenieren* (Rus: Bu dilenen sakatların ortadan kaldırılmaması çok ayıp; artık ortalıkta huzur içinde dolaşamıyoruz) yazıları bulunmaktadır.

⁴⁰ Wiener Caricaturen (1913a). Wiener Caricaturen'in 12 Ocak 1913 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wcc&datum=19130112&seite=1&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

Görsel 14. Wiener Caricaturen'in 23 Şubat 1913 Tarihli Karikatürü⁴¹

Gösteren açısından karikatürde Rusya, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu ön plana çıkmaktadır. Karikatürde gösterilen olarak yalnızlık konu edilmektedir. Düz anlam boyutunda karikatürde sakallı, çizmeli, yetişkin bir erkek ve yetişkin erkeğin koluna girmiş Marianne*, koltuk değnekli, tahta bacaklı, başında sarık olan, sakallı, yaşlı bir adamın yanından geçmektedir. Yan anlamda Marianne, Fransa'yı, başında sarık olan erkek, Osmanlı İmparatorluğu'nu, karikatürdeki Rus yazısından yetişkin erkek de Rusya'yı temsil etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil eden kişinin, koltuk değnekli ve tahta bacaklı olarak resmedilmesinden Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Balkan Savaşı'nda ağır bir yenilgi aldığı mesajı verilmektedir. Karikatürde *zavallı bir sakata bir şeyler verin* söylemiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Balkan Savaşı sırasında Rusya ve Fransa'dan yardım istediği, buna karşılık *bu dilenen sakatların ortadan kaldırılmaması çok ayıp* söylemiyle Osmanlı İmparatorluğu'na yardım edilmediği anlatılmaktadır. Karikatürde Osmanlı İmparatorluğu, çaresiz ve yardıma ihtiyaç duyan bir ülke olarak sunulurken, dış siyasette de imparatorluğun yalnız kaldığı mesajı verilmektedir. Ayrıca karikatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun dilenen bir kişi olarak sunulmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılıma Dönemi'nde büyük Avrupa devletlerinden aldığı desteğe atf yapıldığı ileri sürülebilmektedir.

Wiener Caricaturen'in çalışmada ele alınan son karikatürü, 18 Mayıs 1913 tarihinde yayımlanmıştır. Karikatür, *Verspielt* (eğlenceli) başlığını taşımaktadır. Karikatürün altında *Der Türke: Alles verspielt, jetzt bleibt mir nur übrig, mit dem Selbstmord zu drohen, damit die Bank mir mit etwas Geld aufhilft* (Türk: Her şeyi kaybettim, artık tek yapabileceğim bankanın bana biraz para yardım etmesi için intiharla tehdit etmek) yazısı bulunmaktadır. Karikatür, Birinci Balkan Savaşı'nın sonlarına doğru yayımlanmıştır.

⁴¹ Wiener Caricaturen (1913b). Wiener Caricaturen'in 23 Şubat 1913 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wcc&datum=19130223&seite=1&zoom=33>, Erişim Tarihi: 06.09.2024.

* Marianne, Fransız Cumhuriyeti'nin ulusal kişiliği olarak kullanılan kadın figürüdür.

Görsel 15. Wiener Caricaturen'in 18 Mayıs 1913 Tarihli Karikatürü⁴²

Karikatürde gösteren olarak kumar ile V. Mehmed, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Konstantin ön plana çıkmaktadır. Gösterilen boyutunda karikatürde işgal güçlü bir şekilde resmedilmektedir. Düz anlam açısından karikatürde bir kumar masasının etrafında I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Konstantin bulunmakta, V. Mehmed ise iki eliyle boş ceplerini tutmakta ve kumar masasından ayrıldığı izlenimi verilmektedir. Yan anlam içerisinde karikatürde V. Mehmed, I. Petar, I. Ferdinand, I. Nikola ve I. Konstantin, sırasıyla Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan'ın metonimi olarak kullanılmaktadır. Karikatürde Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan devletleriyle mücadelesi, kumar oynamaya benzetilmekte, V. Mehmed'in iki eliyle boş ceplerini tutması ve kumar masasından ayrılması üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları'nı kaybettiği anlatılmaktadır. Karikatürde V. Mehmed'in *Her şeyi kaybettim, artık tek yapabileceğim bankanın bana biraz para yardım etmesi için intiharla tehdit etmek* şeklindeki söylemi üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta çaresiz kaldığı ve borçlanmaya yöneleceği mesajı verilmektedir.

Sonuç

Çalışmada incelenen her üç mizah dergisinde de Balkan Savaşları'nda yaşadığı yenilgiler üzerinden Osmanlı İmparatorluğu, çaresiz ve Balkan devletlerine karşı koyamayan ülke imajıyla yansıtılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Die Muskete'de bisiklet yarışında yenilen, Kikeriki'de cariyeleri alınan, Wiener Caricaturen'de eşyaları soyulan ve kumarda kaybeden temsiller üzerinden anlatılmıştır. Bunların dışında Osmanlı İmparatorluğu, Die Muskete'de tabakta sunulan bir karpuz dilimi, Kikeriki'de ise köpeklerden kaçan bir tavşan metaforuyla resmedilmiştir. Diğer yandan her üç dergi de Balkan devletlerinin savaşta tek başına olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı zaferini yansıtmış, bununla birlikte Balkan devletlerinin Rusya ile olan yakın ilişkisine de odaklanmıştır. Karikatürlerde Balkan devletlerinin birlik içerisinde hareket etmesinin Balkan Savaşları'nda Balkan Birliği'ne zaferi getirdiği açıkça ortaya konulmuştur.

⁴² Wiener Caricaturen (1913c). Wiener Caricaturen'in 18 Mayıs 1913 Tarihli Karikatürü, <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wcc&datum=19130518&seite=1&zoom=33>, Erişim Tarihi: 02.09.2024.

Her üç siyasi mizah dergisi de Rusya'nın savaştaki ağırlığını karikatürlerinde resmetmiştir. Die Muskete ve Kikeriki siyasi mizah dergilerinde Rusya'nın doğrudan Balkan devletlerini yönlendirdiğine yönelik mit inşa edilmiş, Wiener Caricaturen'de ise Balkan devletlerinin Rusya'dan yardım istediği üzerinde durulmuştur. Bu şekilde Die Muskete ve Kikeriki'de Balkan Savaşları'nın Rusya tarafından kışkırtılan bir savaş olduğuna yönelik algı meydana getirilerek Rusya karşıtı kamuoyunun güçlenmesine zemin hazırlandığı ileri sürülebilmektedir. Ayrıca Die Muskete, Balkan Savaşları'yla ilgili İngiltere'yi de hedef almış ve dergide İngiltere'nin Rusya gibi savaşta doğrudan rolü olduğuna ilişkin mit inşa edilmiştir.

Çalışmada analiz edilen dergiler genel olarak değerlendirildiğinde her üç siyasi mizah dergisinin anlatımlarının da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dış siyaseti üzerinden şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna Krizi süresinde Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri gerginleşmiş ve Büyük Sırbistan Devleti kurma amacı taşıyan Sırbistan ile de çıkar çatışması yaşamıştır. Karikatürlerde de hem Osmanlı İmparatorluğu'na hem de Balkan devletlerine karşı mesafeli yaklaşım, her iki tarafı haklı gösteren bir söylemden kaçınılmıştır. Ayrıca karikatürler, savaşın kazanan ve kaybeden taraflarını, keskin bir şekilde resmedilen temsiller üzerinden yansıtmıştır. Bununla birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bölgedeki en büyük rakibi Rusya'nın savaştaki rolüne odaklanılarak Balkanlar'da Rusya'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı oluşturduğu potansiyel tehdide yönelik okurların dikkatinin çekilmesine çalışılmıştır.

Dönemin siyasi perspektifinden değerlendirildiğinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda rakip olacağı Rusya ve Birleşik Krallık'a yönelik sert bir politika içerisinde olduğunun net bir şekilde karikatürlerde resmedildiği tespit edilmiştir. Bu açıdan karikatürler üzerinden Birinci Dünya Savaşı sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Rusya ve Birleşik Krallık'ın karşısında olan Alman İmparatorluğu'nun yanında yer alacağına yönelik izlenim rahatlıkla meydana gelebilmektedir. Bunun yanında karikatürlerde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ilerleyen süreçte müttefik olacağı Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan'a yönelik Balkan Savaşları sırasında yakın bir ilişki içerisinde olmadığı da açıkça ortaya konulmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan ile müttefik olurken, Sırbistan, Karadağ ve Romanya ile karşı ittifaklarda yer almıştır. Bu kapsamda gelecek çalışmalarda Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya siyasi mizah dergilerinin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun müttefiklerini ve düşmanlarını ne şekilde yansıttığı ele alınabilir. Böylece Avusturya siyasi mizah dergilerinin, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun değişen siyasi dengeleri çerçevesinde çalışmada incelenen ülkelere yönelik temsillerinde ne gibi değişimlerin olduğu ortaya konulabilir.

Kaynakça

Akademik Dergi Makaleleri:

- Ancheş, Diana-Ionela (2017), "Diplomatic Procedures during the Balkan Wars (1912-1913)", *Cross Border Journal for International Studies*, S.2(1), (ss. 2-14).
- Büyükbaş, Hakkı (2013), "Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz", *Akademik İncelemeler Dergisi*, S.8(1), (s. 256).
- Çakmak, Zafer (2003), "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti ile Yaptığı Antlaşma", *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, S.2(1), (s. 19).

- Çetin, Nurten (2017), "I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda Avusturya-Macaristan ile Sırbistan İhtilafı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19(1), (s. 392).
- Demiroğlu, Hasan (2016), "Balkan Savaşlarında Edirne'nin İşgali ve Geri Alınışının Rus Gazetelerine Yansıması", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.18(1), (s. 251).
- Dilek, Mehmet Sait (2013), "Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndaki Yenilgisinin Amerikan Basınındaki Yankıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.33, (ss. 296-297).
- Emgili, Fahriye (2022), "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı İşgali, Bosna'yı Değiştirme Çabaları (1878-1918) ve Bunun Millî Kimliklere Etkisi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, S.10(33), (s. 289).
- Erdem, Nilüfer (2013), "Balkan Savaşları Döneminde Yunan Basınında Kolera Vakaları", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.13(52), (s. 803).
- Karbi, Bilge (2019), "Çok Uluslu İmparatorluklar Çağının Sonuna Doğru Avusturya (-Macaristan) İmparatorluğu'nun Dış Politikasının Ana Hatları: 1848-1914", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, S.3(6), (s. 68).
- Kaytan, Gizem (2019), "Balkan Savaşları'nda Kuşatılmış Bir Şehir ve Kahraman Bir Kumandan: İşkodra Müdafaası ve Hasan Rıza Paşa", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.9(17), (s. 197).
- Malhut, Mustafa ve Bilgin Çelik (2022), "20. Yüzyıl Başında İngiltere'nin Balkan Politikası ve Balkan İttifakı'nın Oluşumundaki Rolü", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, S.3(1), (s. 23).
- Okur, Mehmet (2012), "The Times Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları ve İngiltere'nin Politikası", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.12(2), (s. 190).
- Özçelik, Mücahit (2012), "Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun 1918 İstanbul Ziyaretinin Türk Basınına Yansımaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.27, (s. 52).
- Öztaş, Sezai ve Şenol Koçan (2023), "II. Balkan Savaşı'nda Doğu Trakya'nın Bulgar İşgalinden Kurtuluşu", *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S.11 (INCSOS VIII Özel Sayısı), (s. 274).
- Serbest, Murat Bürkan (2023), "20. Yüzyıl Başında Arnavutluk'un Kuruluş Sürecinde Avusturya-Macaristan ve İtalya Etkisi", *Journal of Academic Value Studies (JAVStudies)*, S.9(1), (s. 43).
- Uygun, Fatma (2024), "Balkan Savaşlarında Düvel-i Muazzam'ın Güçlü Aktörleri: Sazonov, Poincare, ve Grey'in Savaş Öncesi ve Sonrası 'Statüko'cu Politikaları", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.74, (s. 241).
- Yavuz, Fikrettin (2013), "New York Times Gazetesi'nin Gözüyle Balkan Savaşları", *Tarih Okulu Dergisi*, S.16, (s. 180).
- Yetişgin, Memet ve Ömer Fatih Başkan (2018), "Yeni Pazar Sancağı Üzerinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın Hakimiyet Mücadeleleri (1878-1909)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.118(232).

Kitaplar ve Çeviriler:

- Barthes, Roland (2017), *Görüntünün Retoriği, Sanat ve Müzik*. Çev. Ayşenaz Koş ve Ömer Albayrak. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Barthes, Roland (2016), *S/Z*. Çev. Sündüz Öztürk Kasar. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Fiske, John (2017), *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev. Süleyman İrvan. 5. Baskı. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Dijital Kaynaklar

Anno (2024), *Die Muskete*. Erişim Tarihi: 9 Eylül 2024. https://anno.onb.ac.at/info/mus_info.html.

Kikeriki (1912a), "Kikeriki'nin 13 Ekim 1912 Tarihli Karikatürü". Erişim Tarihi: 2 Eylül 2024. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=kik&datum=19121013&seite=10&zooom=33>.

Kikeriki (1912b), "Kikeriki'nin 3 Kasım 1912 Tarihli Karikatürü". Erişim Tarihi: 2 Eylül 2024. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=kik&datum=19121103&seite=10&zooom=33>.

Kikeriki (1912c), "Kikeriki'nin 1 Aralık 1912 Tarihli Karikatürü". Erişim Tarihi: 2 Eylül 2024. <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=kik&datum=19121201&seite=10&zooom=33>.

KAP (2024), *Schwäbische Worterklärungen*. Erişim Tarihi: 2 Eylül 2024. <https://kulturelle-alb-partie.de/wissenswertes/schwaebischkurs/schwaebische-wort-erklaerungen/>.

AMALTHEIA GAZETESİNE GÖRE ANADOLU'DAKİ GELİŞMELER (1922-1923)

THE EVENTS TAKING PLACE IN ANATOLIA ACCORDING TO THE AMALTHEIA NEWSPAPER (1922-1923)

Arzu ERMAN*

Geliş Tarihi/Received:02.10.2024

Kabul Tarihi/Accepted:11.12.2024

ERMAN, Arzu, (2025), "Amaltheia Gazetesine Göre Anadolu'daki Gelişmeler (1922-1923)", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 85-108.

Öz

Yunanistan, müstakil bir devlet olarak kurulduktan sonra Bizans kültürü ve tarihi üzerinde hak iddia ederek sınırlarını Yunanlık ile örtüştürdüğü yerlere kadar genişletme amacıyla olmuştur. Nitekim bu irredantist politika Balkanların güneyine sıkışmış Yunan Devleti'ne yeni ticari ve stratejik yerler kazandırırken aynı zamanda dağılmış Yunan ulusunu da bir araya getirerek Büyük Yunanistan hedefine ulaşılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı, bu yayılcı ideoloji ve politikanın uygulanabilmesi açısından bir fırsat olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti, 1914'te İttifak grubunun yanında savaşa katılmıştır. Yunanistan da karşı blokta yer almış ve 1917'de resmen İtilaf bloğunun tarafında savaşa girmiştir. Yunan Devleti'nin savaşa dahil olması Paris Barış Konferansında Yunan tezlerini dile getirmesine imkân vermiştir. Öyle ki İtilaf Devletleri'nin kendi aralarındaki güç mücadelesinin bir sonucu olarak Akdeniz'de İtalya'nın güçlenmesinin önlenmesi için, Yunanistan, İzmir ve çevresini işgal etmekle yetkilendirilmiştir. 15 Mayıs 1919'da ideolojik temelli hedefleri doğrultusunda Yunanistan'ın İzmir'in işgaliyle başladığı Küçük Asya seferi, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk milli hareketi ile karşılaşmış ve bu savaş Yunanistan'ın büyük yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu süreç, İzmir Rum basınının kadim gazetelerinden Amaltheia tarafından da yakından takip edilmiştir. Yayın hayatına 1838'de başlayan gazete, 1923 yılına kadar yayınlanmıştır. Bu çalışmada Amaltheia Gazetesinin 1922-1923 yılları arasında Anadolu'daki gelişmeleri nasıl değerlendirdiği incelenmiştir. Bu bağlamda Türk-Yunan savaşı boyunca Küçük Asya seferi, Türk milli hareketi, Mustafa Kemal Paşa, Rumların istekleri, Müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları ve savaş sonunda nihai barışın sağlanması ile ilgili dikkati çeken yazı ve haberlere yer verilmiştir. Amaltheia, Yunanistan'ın Küçük Asya seferini destekleyerek, Venizelist propagandanın Anadolu'daki önemli sözcülerinden biri olmuştur. Bu makale, Yunan kaynaklarının yanı sıra Türk arşiv belgeleri ve Türk-yabancı literatür eşliğinde hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, Osmanlı Devleti, Venizelos, Amaltheia, I. Dünya Savaşı, Türk Kurtuluş Savaşı.

*Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih Bölümü, arzuerman@aybu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-3657-0246>).

Abstract

After Greece was established as an independent state, it aimed to expand its borders to regions it associated with Greek heritage by claiming rights over Byzantine culture and history. Indeed, this irredentist policy would provide the Greek state, confined to the southern Balkans, with new commercial and strategic locations while also uniting the dispersed Greek nation to achieve the goal of a Greater Greece. In this context, World War I was seen as an opportunity to implement this expansionist ideology and policy. The Ottoman Empire joined the war on the side of the Central Powers in 1914. Greece, on the other hand, joined the opposing bloc and officially entered the war on the side of the Allied Powers in 1917. Greece's involvement in the war allowed it to present its claims at the Paris Conference. As a result of the power struggle among the Allied Powers, Greece was authorized to occupy İzmir and its surroundings to prevent Italy from gaining strength in the Mediterranean. The Greek campaign in Asia Minor, which began with the ideologically driven occupation of İzmir by Greece on May 15, 1919, encountered the Turkish national movement led by Mustafa Kemal Pasha and resulted in a major defeat for Greece. This period was closely followed by *Amaltheia*, one of the oldest Greek newspapers in İzmir. The newspaper, which began publication in 1838, continued until 1923. In this study, it was examined how the *Amaltheia* Newspaper evaluated the events that took place in Anatolia. In this context, notable articles and news throughout the Greek-Turkish war, *Amaltheia* covered the Asia Minor campaign, the Turkish national movement, Mustafa Kemal Pasha, the aspirations of the Greeks, the disagreements among the Allies, and the establishment of the final peace. *Amaltheia* supported Greece's Asia Minor campaign, becoming one of the significant voices of Venizelist propaganda in Anatolia. This article was prepared using Greek sources as well as Turkish archive documents and Turkish-foreign literature.

Keywords: *Greece, Ottoman Empire, Venizelos, Amaltheia, World War I, Turkish War of Independence.*

Giriş

I.Dünya Savaşı, sanayileşen ülkelerin dünyadaki siyasi ve ekonomik hakimiyeti ele geçirmek amacıyla birbirleriyle yaptıkları rekabet neticesinde başlamıştır. Bu mücadelede Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın, 1879'da imzaladıkları "İkili İttifak"a 1882'de İtalya'nın katılmasıyla bu blok "Üçlü İttifak" halini almıştır. Bu devletlerin, Avrupa ve Amerika kıtası dışında sömürgeler elde etmeye çalışması dünyayı çok önceden nüfuz alanlarına ayırarak paylaşmış olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu üç devlet de kendi aralarında yaptıkları sözleşmelerle "Üçlü İtilaf"'ı oluşturmuş ve iki blok arasında beklenen savaş 1914 yılı itibariyle başlamıştır.¹ Osmanlı Devleti ise savaşın başlarında, Almanya ve Avusturya'nın içinde bulunduğu blokta yerini almış²bu durum savaşın cephesini genişleterek süresini uzatmıştır.

Akdeniz'de askeri bakımdan güçlü ve stratejik açıdan önemli konumda bulunan İtalya'daki siyasi çevrelerde savaş ile ilgili farklı görüşler mevcut olmuştur. Nitekim tarafsızlığı savunanlar olduğu gibi diğer gruba göre de Adriyatik'e egemen olmanın yolu İtilaf bloğu yanında yer almaktan geçmektedir. Bu nedenle İtalya Hükümeti, 1915'te her iki taraf ile görüşse de Avusturya-Macaristan Hükümeti'ne Adriyatik Denizi programını kabul ettiremediğinden dolayı 26 Nisan 1915'te yapmış olduğu gizli antlaşmayla İtilaf bloğuna geçmiştir. Böylelikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalyanca konuşulan topraklarının yanı sıra Dalmaçya kıyılarına sahip olacaktır. Yunanistan ise Balkan Savaşı'nda Makedonya bölgesinde elde ettiği ancak Bulgaristan ile ihtilafli toprakları korumak niyetindedir. Aynı zamanda Doğu Trakya'ya komşu bölgelerde, Anadolu'da ve Ege Adaları'nda Türk egemenliğinde yaşayan Rumca konuşan halkları "kurtarma" isteği Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'ne yaklaştırmıştır.³

İtilaf bloğu da Yunanistan'ın kendi yanlarında savaşa katılmasını istemiş ve o süreçte Başbakan olan Eleftherios Venizelos'a savaşa girmesi karşılığında geniş topraklar vaat edilmiştir. Fakat o dönemin Yunanistan Kralı Konstantinos, bu planı reddetmiştir.⁴Almanya ve Avusturya sempatizanı olan Kral, ülkesini Almanya ile ittifaka sokmak için eşinin kardeşi Kayzer II. Wilhelm'den gelen baskının altına girse de tercihi tarafsızlıktan yana olmuştur.⁵Bu nedenle 1915'te Kral ile Venizelos arasında oluşan ayrılık yani Ulusal Bölünme⁶, siyasi ve toplumsal kutuplaşmayı şiddetlendirirken Başbakan Venizelos ile

¹ Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", TDVİA, C.6, İstanbul, 1992, s. 196.

² Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, Çev. Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

³ Pierre Renouvin, *I.Dünya Savaşı*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları Cep Üniversitesi, İstanbul, 1993, s.16-17.

⁴ Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007,s.75.

⁵ Andrew Dalby, *Eleftherios Venizelos 1219-1923 Barış Görüşmeleri Sonrası*, Akılçelen Kitaplar, Çev. Dinçer Demirkent, Ankara, 2010, s.62-63.

⁶ Yunanistan Kralı I. Konstantinos ve Başbakan Venizelos arasında Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'na girip girmeme konusunda yaşadığı bir dizi anlaşmazlık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dimitris Mihalopoulos, *O Ethnikos Dihasmos H Alli Diastasi/OEθνικός Διχασμός Η άλλη Διάσταση (Ulusal Bölünme Diğer Boyut)*, Trohalia Yayınevi, Atina, 1997.

Kral arasındaki çatışmayı da derinleştirmiştir.⁷1917’de kralın ülkeden uzaklaştırılarak⁸ Venizelosçu bir hükümetin iş başına getirilmesiyle savaşa girilmesinden yana olan siyaset başarılı olmuş⁹ ve 30 Haziran 1917’de Yunanistan, İttifak Devletleri’ne savaş ilan etmiştir. 1918 yılına gelindiğinde ise savaşta Alman ve Avusturya kuvvetleri, öngördüğü askeri ve siyasi sonuçları alamamışlardır. Almanya’nın üç Amerikan şilebini batırması, ABD’nin savaşa girmesine neden olurken Osmanlı Devleti de cephelerde aldığı yenilgilerin etkisiyle askeri ve idari bir yönetim krizi içine girmiştir. Özellikle İstanbul’un Trakya’dan gelecek bir Müttefik saldırısına açık hale gelmesi ve Almanya’nın da barış isteyeceğinin öğrenilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti, 1918 yılı Ekim başında barış arayışına girmiş ve 27 Ekim’de barış görüşmeleri başlamıştır. Ateşkes için çok fazla seçeneği bulunmayan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918’de İtilaf Devletleri’nin güvenliklerinin tehlikeye girdiği anda ülkenin stratejik noktalarını işgal hakkı veren bir teslim belgesi olan Mondros Mütarekesi’ni¹⁰ imzalamıştır.¹¹

1919’un altı ayında Paris, barışın sağlanması için yapılan barış konferansına ev sahipliği yapmıştır. Müttefikler arasındaki en ciddi anlaşmazlık İtalya’nın Afrika, Ortadoğu ve Avrupa’da üç geniş bölgeyi kapsayan istekleri nedeniyle yaşanmıştır.¹² Yunan isteklerini gerçekleştirmek için Paris’de bulunan Yunan heyeti de özellikle Arnavutluk ve Türkiye toprakları üzerindeki İtalyan-Yunan rekabeti nedeniyle İtalyan heyetiyle yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamamıştır ancak, Paris Barış Konferansı’nda sunduğu muhtıradan Epir, Trakya, Batı Anadolu, On iki Ada ve Kıbrıs ile ilgili taleplerini sıralarken tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri tezler kullanmıştır. İtalya ise, 1917’de imzalanan ve Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgesini İtalya’ya veren Saint Jean de Maurienne Antlaşmasına dayanarak taleplere itiraz etmiştir. İtalya’nın Türk topraklarına yerleşeceği endişesiyle İngiltere Başbakanı Llyod George, bu antlaşmanın geçerliliğinin Rusya’nın onayına bağlı olduğunu belirtmiştir.¹³ İngiltere, Fransa ve ABD Başkanları, Yunanistan

⁷ Thanos Veremis, “1922 Yunan Devleti’nde Siyasal Süreklilikler ve Yeniden Düzenlemeler”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, Çev. Müfide Pekin, Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.73-74.

⁸ İngiltere ve Fransa’nın, 11 Haziran 1917’de Atina’da yaptıkları darbe sonucu Venizelos, iktidara gelmiştir. Bunun üzerine Kral Konstantinos, İsviçre’ye sürgüne gitmiş ve yerine reşit olmayan Prens Aleksander’in gelmesiyle Yunanistan yönetimi Venizelos’un eline geçmiştir. Ancak bu başarı ülkedeki siyasal gerginliği gidermeye yetmemiş, Kral ve Venizelosçular arasında kanlı çatışmalara neden olmuştur. Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, “Yunanistan’ın Küçük Asya Macerası”, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri Bildiriler (20 Temmuz 1974’e Kadar), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.410.

⁹ 25 Eylül 1916’da Girit’e gitmek üzere Atina’dan ayrılarak Selanik’e giden Venizelos, İtilaf devletlerinin koruması altında orada geçici bir hükümet kurmuştur. 1 Aralık’ta Müttefik askerleri, Venizelos yanlısı siviller, Kralcı askerler ile Atina sokaklarında çatışmış ve 11 Haziran 1917’de Kral Konstantinos, Fransa Yüksek Komiseri tarafından tahttan feragata mahkum edilmiştir. Ardından Venizelos, Müttefikler’in refakati ile Atina’ya getirilmiş ve başbakan olmuştur. Böylelikle Yunanistan, İtilaf devletleri tarafında savaşa katılmıştır. Bkz. Toynbee, *age.*, s. 78.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Öztürk, “Mondros Mütarekesi”, *TDVIA*, C.30, Ankara, 2020, s.271-273.

¹¹ Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton University Press, 1968, Princeton, New Jersey, s.352.; David Fromkin, *Barışa son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, Çev. Mehmet Harmancı, 2008, İstanbul, s.255, 307, 310, 313.

¹² Margaret Macmillan, *Paris, 1919: Six Months That Changed the World*, Random House, New York, 2002, s.279.

¹³ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı 1919-1923*, Derlem Yayınları, 2010, İstanbul, s.118, 121, 129,146.

Başbakanı Venizelos'u Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda¹⁴ Mondros Mütarekesi'ni ihlal ederek İzmir ve çevresini Yunan askerleriyle işgal etmekle yetkilendirmişlerdir.¹⁵ Dolayısıyla İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilme kararı Paris Barış Konferansında alınmış ve İzmir, 15 Mayıs 1919'da¹⁶ Yunanistan tarafından işgal edilmiştir. İtalya da ertesi gün Selçuk'u işgal ederek, bu eyleme tepkisini göstermiştir.¹⁷ Aynı yılın Kasım ayında Yunanistan, "Küçük Asya İşgal Ordusu Komutanlığı" kurmuştur.¹⁸ Aslında o zamana kadarki işgaller Osmanlı Devleti'nin savaşta mağlup oldukları güçlerin işgal girişimleridir oysaki İzmir'in Yunanistan tarafından işgali Türk topraklarına yönelik tarihsel ve ideolojik temeller üzerinde şekillenen bir girişimdir. Dolayısıyla bu işgal ile tarih yazımında Türklerin Kurtuluş Savaşı, Yunanların da Küçük Asya Seferi¹⁹ dedikleri yeni bir tarihsel süreç başlamıştır.

İzmir'e çıkarma yapılmasının üzerinden yaklaşık bir yıl sonra 12 bölüm ve 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır.²⁰ İngiliz basını, antlaşmanın şartlarının uygulanması konusunda endişelerini dile getirirse de Sevr Antlaşmasını genel olarak Yunanistan ve Venizelos için bir zafer olarak değerlendirmiştir.²¹ Nitekim bu antlaşmada İzmir'in egemenlik haklarının beş yıl süreyle Yunanistan'a bırakılacağı ve beş yıl sonunda buranın Osmanlı Devleti ya da Yunanistan'a katılması için halk oylaması

¹⁴ Akşin'e göre Yunanlılar İzmir'in işgal ettirilmesi temelde iki gerekçeye dayanmaktadır. Başbakan Llyod George, Dörtler Kurulu'nun 6 Mayıs 1919'daki toplantısında İtalyanların, Türkler ile Rumlar arasında hadise yaratıp asayışı sağlamak üzere asker çıkartacaklarını bildirirken, Yunanistan'ın soydaşlarını korumak üzere İzmir'e 2-3 tümen asker çıkartılmasına izin verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca Llyod George, Türklerin Rumlara katliam iddiasını da dile getirmiştir. Bu iddiaları ise Atina'da oluşturulmuş bir oluşum olan *Kurtarılmamış Yunanlar Merkez Komitesi*'nin telgrafına ve kendisinin çok iyi tanıyarak güvenilir bulunduğu Sir George Riddell'in mektubuna dayandırmıştır. Ancak 7 Ekim 1919 tarihli Amerikan kaynaklı Bristol Raporu, bu iddianın asılsızlığını ortaya koymuştur. Bkz. Sina Akşin, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler (20 Temmuz 1974'e Kadar) Türk-Yunan İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, 1986, Ankara, s.176,181, 182.

¹⁵ Salahi R. Sonyel, İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821- 1923, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.145.

¹⁶ 16 Mayıs 1919'da da İstanbul gazetelerinde yayınlanan ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nün resmi tebliğine dayana habere göre İtilaf Yetkilileri dün, Osmanlı Sadrazamı Ferit Paşa'ya gönderdikleri notada Paris Konferansı kararına göre İzmir kalelerinin İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirilmiş ayrıca İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Calthorpe tarafından Aydın vilayetine tebliğ olunan notada Paris Konferansı kararlarına ve Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanarak İzmir istihkâmlarının işgal edileceği ve öğleden sonra verilen başka notada yine mütareke hükümlerine göre İzmir şehrinin Yunan askeri tarafından işgaline İtilaf Devletlerince karar verilmiş olduğu bildirilmiştir. Bk. M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s.86-87.

¹⁷ Cevdet Küçük, "Sevr Antlaşması", *TDVİA*, C.37, İstanbul, 2009, s.1.

¹⁸ Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 197.

¹⁹ Bilindiği üzere bugün bizim Anadolu olarak adlandırdığımız ve Türklerin binlerce yıldır yurt edindiği topraklar Türk ve Yunan dillerinde ve tarih terminolojisinde farklı şekilde adlandırılmaktadır. Yunancada muhtemelen Anatoli (Ανατολή) yani Doğu ve Şark kelimelerinden alınan Anatolia (Ανατολία) yerine coğrafi terim olarak Küçük Asya (Μικρασία/Mikra Asia) kullanılmıştır. Bkz. Yunanca-Türkçe Sözlük/Ellinotourkiko Leksiko-ΕλληνοτουρκικόΛεξικό, Haz. Faruk Tuncay, Leonidas Karatzas, Doğu Dil ve Kültürleri Merkezi, Atina, 2009, s.56, 469.; Küçük Asya terimi (Mikra Asia, Mikrasia) günümüz Yunancasında standart olarak kullanılmakta fakat bunun aksine Anadolu (Anatolia) sözcüğü hiç kullanılmamaktadır. Bkz. *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, Çev. Müfide Pekin, Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, İstanbul, s.xiv.) Kurat'a göre, tarihte bu terimi ilk kullanan V. yüzyılda artık Bizanslaşmakta olan Doğu Roma'nın tarihçilerinden Orosios olup Yunanların, Anadolu'dan daima Küçük Asya olarak söz etmeleri bu coğrafyanın Megali İdea'nın ayrılmaz bir parçası olarak görüldüğünün kanıtıdır. Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.m.*, s.407. Çalışmada Yunanistan'ın Anadolu'yu işgali Yunan kaynaklarından nakledilirken aslına sadık kalmak için coğrafi terim olarak Küçük Asya kullanılması tercih edilmiştir.

²⁰ Cevdet Küçük, "Sevr Antlaşması", *TDVİA*, C.37, İstanbul, 2009, s.4.

²¹ Paul C. Helmreich, *From Paris to Sévres The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio University Press, Columbus, 1974, s.315.

yapılacağı maddesi,²² Yunanistan açısından bu antlaşmanın en önemli maddesidir zira, Türklerin egemenlik hakları saklı kalmak kaydıyla beş yıl sonunda kurulacak yerel meclisin uygun görmesi halinde bu bölge resmen Yunanistan topraklarına katılacaktır.²³Fakat Yunanistan Krallığı'nın İzmir'i ve tarihsel anlamda Yunanlılık ile örtüştürdüğü yerleri Yunan topraklarına dahil edebilmek için Anadolu'ya başlattığı işgal, Türklerin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlattıkları direnç ile karşılaşacak ve Sevr Antlaşması hiçbir zaman uygulanamayacaktır. Dolayısıyla bu askeri harekât, Yunan tarih yazımında *Büyük Felaket* olarak adlandırılan çok ağır bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmada, Yunanların, Küçük Asya'nın savunulması ya da müdafaa edilmesi olarak gördüğü bu askeri girişim sonrasında 1922 ve 1923 yılları arasında Anadolu'da yaşanan gelişmelerin dönemin İzmir gazetesi *Amaltheia/ Αμαλθεία*²⁴ tarafından nasıl değerlendirildiği incelenmiştir.

Amaltheia gazetesi, yayın hayatına 6 Ağustos 1838 tarihinde İzmir'de başlamıştır. Konstantin Rode adlı bir Rum tarafından Yunanca yayınlanmıştır. 1850-1852 yıllarında Osmanlı devlet salnamelerine kaydedilen bu gazete, önceleri haftalık olarak yayınlanmış ancak,1870'te haftada iki kere, 1882'de de günlük olarak yayın hayatındaki yerini almıştır. Çalışmamıza konu olan Türk-Yunan savaşı nedeniyle 28 Eylül 1922'de İzmir'deki yayın hayatı sona eren bu gazete, 17 Aralık 1922'de Atina'da yayınlanmaya devam etmiştir fakat, bu da çok uzun sürmeyerek 28 Ekim 1923'te son sayısı yayınlamıştır.²⁵ Çalışmada gazetenin 1922 ve 1923 yılları arasındaki ulaşılabilen sayıları kaynak olarak kullanılmıştır. Burada gazetenin, Mustafa Kemal ve hareketini nasıl gördüğü, askeri ve diplomatik alandaki gelişmeler, İtilaf güçleri arasındaki anlaşmazlıkların yanı sıra Rumların Yunanistan'dan ve Müttefiklerden beklentileri, *Amaltheia* gazetesinde yayınlanan haberler ışığında değerlendirilmiştir. Kaynak olarak ele alınan Yunanca gazetenin yanı sıra Türk arşiv belgeleri vekonuyla ilgili hazırlanmış yerli- yabancı araştırmalardan yararlanılmıştır.

A. *Amaltheia*'da "Kemal'in Ülkesindeki" Gelişmeler

İzmir'in işgali Kuva-yi Milliye'nin Anadolu'da teşkilatlandırmasını hızlandırdığı gibi sonrasında gerçekleşen İstanbul'un işgali de yeni bir devlet kurulması sürecine büyük bir ivme kazandırmıştır. Mustafa Kemal Paşa 19 Mart'ta ilan ettiği genelge ile Osmanlı Devleti'nin sona erdiğini ve artık Temsil Heyeti'nin ülke yönetimine resmen el koyduğunu duyurmuştur.²⁶Dolayısıyla artık Türk tarafındaki gelişmelerin esas aktörü Mustafa Kemal Paşa'dır. *Amaltheia* gazetesi ondan bahsederken *Kemal*, Anadolu'daki askeri ve siyasi gelişmelerden söz ederken de *Kemal'in Ülkesi* ya da *Kemal'in Hükümeti* başlığı altında olayları nakletmiştir. Bu tabir tıpkı Enver Paşa'nın Başkumandan vekili olduğu dönemlerde mutlak gücünün bir göstergesi olarak ülkenin Enverland olarak isimlendirilmesine benzer bir adlandırmayı hatırlatmaktadır.²⁷

TBMM'nin açılması sonrası karşılaştığı en önemli konulardan biri düzenli ordunun kurulması olmuştur zira Türklerin karşısında düzenli bir ordu bulunmaktadır. Nitekim bu ordunun kurulmasına karşı en büyük tepki Çerkes Ethem ve kardeşlerinden yani Kuvâ-yi Seyyâre'den gelmiştir. Bu tepkinin eylemsel aşaması zaman ve mekân bakımından I. İnönü Savaşı ile örtüşmüş dolayısıyla düzenli ordu hem Yunanlara hem de yerel güçlere karşı

²² Sevr Antlaşması'nın İzmir ile ilgili orijinal maddeleri (madde 65-83) için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı Andlaşmaları)*, C.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1953, s.552- 557.

²³ Richard Clogg, *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2013, s.99.

²⁴ *Amaltheia* sadece mitolojide yer alan bir isimdir. Bkz. Türkçe-Yunanca Sözlük/ Ellinotourkiko Leksiko, s. 36.

²⁵ Ali Arslan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s.79-80.

²⁶ Küçük, *a.g.m.*, s. 3.

²⁷ Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13.

mücadele vermiştir. I. İnönü Muharebesi Ocak 1921'de Yunan ileri harekâtı ile başlamış ve Türk ordusu yaptığı bu önemli savunma savaşıyla Yunan ordusuna büyük kayıplar verdirmiştir.²⁸ Hemen ardından II. İnönü Muharebesi'ndeki askeri başarı, İngiltere, İtalya ve Fransa'nın daha ılımlı bir politika izlemeye başlamasına neden olmuştur.²⁹

Fakat Yunan ordusu yenilgilerden sonra gerekli hazırlıkları yaparak 10 Temmuz 1921'de ileri harekâtına başlamış ve önemli şehirleri ele geçirmiştir. Bu ileri harekât, 16-17 Temmuz gecesi Türk ordusunun geri çekilmesiyle sonuçlanmış ve Eskişehir, Afyon gibi şehirler Yunan ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Türk ordusu 22 Temmuz'dan itibaren de kuvvetlerini Sakarya'nın doğusuna çekmeye başlamış ve Kütahya-Eskişehir muharebeleri 25 Temmuz itibarıyla Türklerin yenilgisi³⁰ ile sonuçlanmıştır. Bu başarı sonrası Yunan ordusu 14 Ağustos 1921'de Ankara'ya doğru ilerlemiştir. Ancak 23 Ağustos'ta başlayan Sakarya Meydan Muharebesi, 13 Eylül'de Yunanların Sakarya'nın doğusuna çekilmesi ile Türk ordusu zafer kazanmış ve bu başarı nedeniyle Sovyetler Birliği ile Kars Antlaşması, Fransa ile de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden yaklaşık bir yıl sonra 26 Ağustos 1922'de Türk ordusunun Büyük Taarruz harekati başlamış, Afyon, Kütahya gibi yerler geri alınmıştır.³¹

Türk halkı, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yaptığı Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'daki topyekûn savaş ile Yunan ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmış ve askeri güçle kabul ettirilmek istenen Sevr Antlaşmasını, savaş meydanlarında kazandığı bu büyük zaferler ile geçersiz kılmıştır.³² Türklerin kesin başarısı neticesinde 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve böylelikle Türk milli mücadelesinin askeri evresi sona ermiştir. Bu mütareke ile TBMM Hükümeti bütün Müttefik devletler tarafından da tanınmıştır.³³ Mudanya Mütarekesi sonrası sıra Lozan'da bir barış konferansının toplanmasına gelmiştir. Müttefikler, görüşmelere hem İstanbul Hükümeti'ni hem de Ankara Hükümeti'ni davet ederek Türkler arasındaki ayrışmalardan olabildiğince yararlanmaya çalışmıştır.³⁴ *Amaltheia* gazetesi, askeri ve diplomasi alanındaki gelişmeleri çok yakından takip ederek barışa giden süreçte yaşananları ve Rumların isteklerini nakletmiştir. Ancak burada dikkati çeken husus kimi İngiliz ve Fransız gazetelerinden aktarılan ve dezenformasyon içeren Yunan Hükümeti destekli haber, mektup ve makalelerin de gazetede yayınlanmasıdır. Örneğin *Manchester Guardian* bunun bir örneğidir. Nitekim sözü edilen gazete Yunan iş adamı Konstantin G. Nomikos vasıtasıyla tesir edilmiştir. Çünkü Nomikos ve gazetenin yayın müdürü C.P. Scott çok yakın arkadaşlardır. Yunan hükümeti ayrıca *Westminister Gazette* ve *Morning Post* gazeteleriyle de yakın

²⁸ İzzet Öztoprak, "Birinci İnönü Savaşı'nın Anadolu, İstanbul ve Dış Basında Karşılığı ve Yorumu", *Belleken*, C.64, S.240, 2000, s.524.

²⁹ İzzet Öztoprak, "II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara'da Hükümet Değişikliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14, S.42, 1998, s. 1082-1097.

³⁰ Yunanların Afyon Karahisar ve Eskişehir'i ele geçirmesi Atina'da büyük kutlamalara neden olmuştur. Bu başarıdan dolayı Sevr şartlarında değişiklik değil, antlaşmaya yeni eklemeler yapılmasından bahsedilmiştir. Yunanlara göre artık yol Ankara'ya çıkmaktadır. Harrington'un deyişiyle bu ciddi ama kesin olmayan bir yenilgidir. Bkz. Briton Cooper Busch, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918- 1923*, State University of New York Press, Albany, New York, 1976, s. 319.

³¹ Ferdi Çakmak, "*Türk İstiklal Harbi'nde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (10-24 Temmuz 1921)*", Milli Savunma Üniversitesi, Alpaslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, Ankara, s. 98, 106, 109, 136, 178-180.

³² İsmet Güngör, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 53-54.

³³ Cezmi Eraslan, "Mudanya Mütarekesi", *TDVİA*, C.30, Ankara, 2020, s.355- 356.

³⁴ Sina Akşin, "Osmanlıların Sonuncusu", İstanbul 1914- 1923 Kaybolup Giden Bir Dünyanın Başkent ya da Yaşlı İmparatorlukların Can Çekişmesi, Çev. Cüneyt Akalın, Haz. Stefanos Yerasimos, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.124.

ilişkiler geliştirmiş ve Londra Büyükelçiliği aracılığıyla istediği pek çok yazı ve makaleyi kaleme aldirtmiştir.³⁵ Bunun en belirgin örnekleri özellikle askeri, siyasi ve istatistiksel verilerde görülmektedir.

A.a. Cepheden Haberler

Yunan Devleti, Anadolu’da yapmış olduğu işgali haklı çıkartabilmek ve geleceğe dönük olarak bölgede hak iddia edebilmek adına nüfus oranlarına çok önem vermiş ve Rumların sayısal üstünlüğünü çeşitli istatistiklerle kanıtlamaya çalışmıştır. Gazetede yayınlanan haberler incelendiğinde savaş bölgelerindeki Rum nüfusun göçler yoluyla azaltıldığına yönelik haberler dikkati çekmektedir. *Amaltheia* gazetesi, Türk ordusunu “uygulamaları” nedeniyle eleştirmiştir. Örneğin *Manchester Guardian* gazetesinden aktarılan bir haberde bu görülmektedir. Buna göre Ankara Hükümeti, Küçük Asya’daki Yunanlılığı tamamen yok etmek için bir sefere başlamıştır. Mart ayında buldukları bölgeden çıkartılan yaklaşık 20.000 kişi Sivas’tan Harput’a doğru, geriye kalan binlercesi de Bitlis’e ya da civardaki dağlık bölgelere gitmiş bunlardan 10.000’i de Bitlis’ten Diyarbakır’a ulaşmıştır. Buldukları bölgelerde sınır dışı edilen insanlara yanlarında sadece omuzlarında taşıyabileceği kadar eşya almalarına izin verilmiş, sürü halinde yollara çıkan bu insanlar ya yollarda ölmüş/ öldürülmüş ya da yanlarında taşıdıkları paralar nedeniyle zabıta ya da bölgedeki Kürt çetelerin saldırısına uğramıştır. Yaşananlara açlık ve evsizlik de eklenince tüm bu olumsuz şartlar, Rumların yok olmasına sebep olmuştur.³⁶ Ancak bilindiği üzere savaşlar, din ve ırk ayrımı yapmadan tüm halkların hayatını her açıdan olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla yaşanan savaş halinden dolayı memleketlerinden başka yerlere göç etmek zorunda kalan ya da maddi manevi başkaca zararlara uğrayan sadece Rumlar olmamış Osmanlı coğrafyasında yaşayan Müslüman halklar da³⁷ savaştan her açıdan etkilenmiştir.³⁸

Örneğin Konya valisi Ali Subhî tarafından 20-21 Ekim 1919 tarihinde Dahiliye Nezâretine oradan da Hariciye Nezâretine gönderilen bir tezkirede Yunanların İzmir’i haksız yere işgallerinden ve yaptıkları mezalimler nedeniyle Ereğli ve Sultaniye kazalarında protestolar yapıldığı belirtilmiş ve Müdafaa-i Hukuk-i Milli reisleri tarafından çekilen telgrafların birer

³⁵ Dimitris Kitsikis, *Yunan Propagandası*, Meydan Neşriyat, İstanbul, 1963, s. 19.

³⁶ *Amaltheia*, 13/26 Mayıs 1922 Cuma, No:19224, İzmir, s. 1.

³⁷ I. Dünya Savaşı boyunca Doğu’da ve İzmir’in işgali ile Batı’da Osmanlı Müslümanlarının uğradığı can ve mal kayıplarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821- 1922), Çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s. 189-269.

³⁸ Savaşlar neticesinde yaşanan zorunlu göçler ve Yunanların yapmış olduğu kötü muamelelerden zarar gören bir doktorun Türk arşivinde yer alan mektubu bize son derece ilginç bir örnek sunmaktadır. 6 Eylül 1920’de Drama kazası muhacirlerinden Hüseyin karyesi ahalisinden Nazif Ali isimli bir doktor, İstanbul Vilayeti Maârif Müdürlüğüne bir mektup göndermiştir. Burada geçmişte İskeçe belediye tabibliği, Karesi seyyar ve merkez hekimliği ile Kırkkilise liva tabipliği yaparak Balkan savaşında ve Genel Harpte yaklaşık on yıl hizmet ettiğini belirtmiştir. Yunanların Kırkkilise’yi işgali üzerine memleketi İskeçe’ye gitmek zorunda kalmış fakat orada ikamet ederken de Yunanların mezalimi nedeniyle elindeki mal ve mülkünü kaybetmiş, bunun yanı sıra siyasi bir suçtan idam cezasına çarptırılarak 1,5 yıl hapis yatmıştır. Doktor buradan çıktıktan sonra şartların kendisi için çok kötü olduğunu, göç nedeniyle henüz iskan edilmediğini ve geçimini dahi sağlamadığını yazmıştır. Dolayısıyla oğlunu parasız olarak, bu mümkün olmadığı takdirde de yarı ücretiyle Galata Lisesi’ne kaydettirmek istemiştir. Bu mektup Orta Tedrisat Müdürlüğüne 6 Eylül 1924 (1340)’te takdim edilmiş, 9 Eylül 1924 (1340)’te “imkanı yoktur” cevabı verilerek İstanbul Maarif Müdürlüğüne iletilmiştir. Mektup, oradan da 13 Eylül 1340’ta Orta Tedrisat Umumi Müdürlüğüne gelerek 5785 numara ile kaydedilmiştir. Bkz. TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (bundan sonra CCA) Milli Eğitim Bakanlığı- Genel, 99-480-7, 8.9.1923. Dolayısıyla bu tek bir mektup bile savaş ortamında yaşanan her türlü olumsuzluğun, evsizliğin ve memleketinden göç etme zorunluluğunun Türkler açısından da yaşandığının bir kanıtıdır.

suretleri gönderilerek yaşananlar gözler önüne serilmiştir.³⁹Öyle ki İzmir'in Yunanlar tarafından ilhak edilme tasavvuru Gayrimüslim halk tarafından dahi protesto edilmiştir. Örneğin 8 Ocak 1920 tarihinde Dahiliye Nezâreti'ne gönderdikleri bir telgrafta 600 sene Türk ve Müslümanlarla kardeşçe geçindiklerini, bu surette dini ve milli hislerle İzmir ve çevresinde bulunanlara mezalim ve rencide edici hareketlere asla razı olunmayacağı belirtilmiştir. Telgrafta ayrıca tüm bu yaşananların onların İzmir'deki iktisadi durumlarını bozacağı için de bunlara izin verilmeyerek gereğinin yapılması Osmanlı Hükümeti'nden talep edilmiştir. Telgraf tüm Rum ahali adına birkaç Osmanlı Rum uyruğunun adıyla yollanmıştır.⁴⁰ Edirne vilayetine gönderilen başka bir Osmanlı arşiv belgesinde Yunanlar nedeniyle 99 kişilik bir nüfusun Batı Trakya'dan İpsala'ya iltica ettikleri, Doğu Trakya ahalisinden 9 kişinin de emlak ve eşyasının Yunan kayıkçılar tarafından zorla Meriç Nehri yakınında Küçük Ada'ya nakledildiği ve bu nakiller esnasında bir kadının akıbetinden haber alınmadığı ve artarak devam eden vekorkutanbu faciâlara artık son verilmesi için de memurlar nezdinde teşebbüs edilmesi rica ve ümit edilmiştir.⁴¹Dolayısıyla bu örneklerde de görüldüğü gibi savaş ortamında yaşanan her türlü olumsuzluk din ve millet farkı gözetmeden tüm halkları etkilemiştir.

İngiliz *Daily Telegraph*'ın diplomatik temsilcisine dayandırılan bir başka habere göre de savaş sürecinde yaklaşık 500.000 Rum, Türkiye'de yer değiştirmiştir. Ancak, *Amaltheia*'ya göre bu sayı yanlıştır. Çünkü gerçek rakam bu sayının iki katıdır. Nitekim gazete Patrikhanenin verdiği resmi bilgilere göre Rumların bölgeden ayrılmasınınaslında 1914 yılı itibarıyla başladığını ve Avrupa Savaşı arifesinde bu sayının 774.235 kişiye, Balkan Savaşı sırasında da 204.767 kişiye Avrupa Savaşı boyunca da 490.065 kişiye ulaştığını belirtmiştir. Buna göre bu nüfusun 218.767'si Trakya'dan, 298.449'u Küçük Asya'dan ve 257.019'u Pontus'tan çıkartılmış olup bu rakamlara ateşkesten sonra gidenlerin dahil olmadığı da iddia edilmiştir.⁴² Ancak savaş esnasında bizzat Osmanlı ülkesinde bulunan İngiliz tarihçi Arnold Toynbee, eserinde Yalova, Gemlik ve İzmit bölgesinde Yunan askerleri tarafından yapılan kötü muameleler sonucu Müslümanların yanmış ve yağmalanmış evlerine, öldürülen insanlara ve tüm bunlardan kurtulabilenlerin de korkularına bizzat tanıklık etmiştir.⁴³

Amaltheia'ya göre bu yaşananlar, hala ülkede var olan Hristiyan nüfusun özellikle de Konya ve Kayseri bölgesindeki Rumların sabrını taşırmıştır. Yaşananları baskı, kovma, barbarlık dolayısıyla kötü muamele olarak nitelendiren habere göre daha şimdiden bölgedeki pek çok köyde erkek nüfus yok olmuş bunlara açlık ve salgın hastalıklar da eklenince tüm bunlar Hristiyan aileleri canından bezdirmiştir. Gazetenin iddiasına göre geriye kalan Ortodoks nüfus, kurtuluş için tek umudu, Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği

³⁹ TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (bundan sonra COA), Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS), 52-4/44-2/1, H.03.02.1338; BOA, Dahiliye Kalem-i Mahsus, (DH. KMS), 52-4/44-1/1, H.03.02.1338.

⁴⁰ COA, Dahiliye Kalem-i Mahsus, (DH. KMS), 52-5/40-1, H.17.04.1338.

⁴¹ COA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, (HR. İM), 42/48/1-1, M.01.12.1923.

⁴² *Amaltheia*, 13/26 Mayıs 1922 Cuma, No:19224, İzmir, s. 1.

⁴³ Toynbee, *a.g.e.*, s. 316.

Papa Eftim'in⁴⁴ dini hareketine geçmekte görmüştür.⁴⁵

Gazete,12/25 Ağustos⁴⁶ 1922'de yayınlanan sayısında Türk ordusunun yenildiğine dair söylentileri haber yapmıştır. “Yunanlar ve Kemal” başlıklı yazı, Paris'te bulunan Yunan maslahatgüzarından alınan bilgiler ışığında hazırlanmıştır. Buna göre Albay Metaksas, *Le Matin* gazetesine verdiği demeçte, Ankara temsilcisinin Türk ordusunun aslında yenilmediği iddialarını yalanlamıştır. Öyle ki Metaksas'a göre Kemal'in ordusu mağlup olmasına rağmen bir yıldır Yunanları denize dökmekle tehdit etmektedir. Oysaki Mustafa Kemal'in yenilmiş ordusu, Küçük Asya'da özerkliğini ilan ettikten sonra Yunanlara 100.000 kilometrekarelik bir alanı bırakarak tümenlerini de Trakya'ya göndermiştir. Metaksas'a göre Müttefik orduları İstanbul'da olmasaydı halifelik makamı dahi bir yıldır Yunanların elinde olacaktır vetüm bunlar Ankara temsilcisi Ferit Bey tarafından da bilinmektedir.⁴⁷

Amaltheia'da yer alan haberlerde Mudanya Mütarekesi'nin hemen öncesinde Türklerin demiryolu yaptığı belirtilmiştir. 18/31Ağustos 1922 tarihli sayısında “Ankara”nın (Ankara Hükümeti)Ankara'dan Sivas'a doğru uzanan bir demiryolu yapımı ile ilgilendiği, Konya ile Ankara arasında da bir demiryolu bağlantısının askeri yetkililer tarafından sonbahardan önce inşa edileceği, Meclis'in de Mersin'den Ankara'ya uzanacak üçüncü bir hattın yapımına onay verdiği belirtilmiştir. Buna göre bir Fransız şirketi tarafından yapılacak olan bu hatlar, tamamen askeri nitelikte olup mühimmat ve erzak ikmali için kullanılacaktır.⁴⁸Haberde de görüldüğü gibi İtilaf güçlerinden Fransa,1921 yılı itibarıyla o zamana dek uyguladığı politikayı terk etmiştir. Zira Fransa, Yunanistan'ın Doğu'daki oyuna sokulmasında kendi adına bir kazanç elde edememiş aksine bu durum askerleri ve vergi mükellefleri üzerine yeni yükler bindirmiştir. Fransa'nın bu politika değişikliğinin bir diğer sebebi de Fransa ve İngiltere arasındaki eski rekabette İngiltere'nin kalıcı bir üstünlük sağlaması korkusundan kaynaklanan husumettir.⁴⁹

Yine aynı sayıda askeri konularda verilen haberlerin son derece güvenilir olduğu ileri sürülmüştür. Gazete bu iddiasını desteklemek için burada yer alan haberlerin İngiliz basınından alındığını ve onların da diğer ülkelere nazaran olayları daha ayrıntılı tetkik ettiğini ayrıca İngiliz savaş yazarlarının askeri sonuçlarla ilgili doğru, tarafsız ve güvenilir yorumlar yaptığını belirtmiştir. *Amaltheia*'ya göre her şeyden önce Mustafa Kemal,

⁴⁴ 8 Aralık (25 Kasım) 1921'de Yunan vatandaşı olan Meletios Metaxas patrik olarak seçilmiştir. Ancak 1862 tarihli Rum Patriği Nizâmâtı'nın “en azından babasından itibaren Osmanlı vatandaşı olması” şeklindeki yasa/yönetmeliğeaykırı olduğu için Osmanlı Devleti bu seçimi tanımamıştır. Meletios Metaxas patrik seçilince Yunan Devleti çıkarlarına hizmet ederek Yunan ordusuna katılması için gönüllü bir ordu oluşumuna yardım etmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal, *Le Journal* gazetesi muhabirine verdiği demeçte Patrikhane'den fesat ve hıyanet ocağı ayrıca da ülkedeki Hristiyan vatandaşların huzurunu kaçıran bir kurum olarak bahsetmiştir. Fakat Sakarya Savaşı sonunda Anadolu'daki dengeler değişince Eylül 1922'de Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhaneşi kurulmuş başına da patrik olarak Fener Patrikhanesi'nin tüm baskılarına rağmen her daim Ankara Hükümeti ve Milli Mücadelenin yanında yer alan Papa Eftim, getirilmiştir. Bkz. Nilüfer Erdem, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios'un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33, 2016, s. 109-111, 113. Papa Eftim, Konya'dan Ankara'ya kadar Karaman ve Kayseri'yi içine alan bölgede yaşayan Karamanlılar diye adlandırılan Ortodoks topluluğun lideri konumundadır. Türkçe konuşan bu Ortodoks topluluk Karamanlılar, Rum görüşüne göre aslen Rum olup etnik kimliklerini kaybetmiştir. Bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı'dan Cumhuriyete*, Ötügen Yayınları, İstanbul,2018, s. 335-336.

⁴⁵ *Amaltheia*, 25/7 Mayıs 1922 Çarşamba, No:19234, İzmir, s.1.

⁴⁶ Yazar notu: Gazetelerde görülen 2 ayrı tarih, Gregorjen Takvim ile Jülyen takvim arasındaki 13 günlük farktan kaynaklanmaktadır.

⁴⁷ *Amaltheia*,12/25 Ağustos 1922 Cuma, No: 19219, İzmir, s. 1.

⁴⁸ *Amaltheia*, 18/31 Ağustos 1922, Perşembe, No: 19223, İzmir, s.1.

⁴⁹ Toynbee, *a.g.e.*, s. 97, 101.

diplomaside çok başarılıdır. “*Politik Oyun*” başlıklı makaleye göre Mustafa Kemal’in Afyonkarahisar’a saldırısındaki amacı sadece askeri güçleri yanıltmak değildir. O aynı zamanda gerçek ve ciddi bir askeri harekâta karşı diplomatik bir oyunun kazanılmasını da hedeflemiştir. Çünkü bu esnada Müttefikler, muhtemelen Venedik’te bir kongre düzenleyecektir. Mustafa Kemal de bu nedenle bunun öncesinde askeri alandaki başarısını göstermek istemiştir. Fakat gazeteye göre Mustafa Kemal’in burada yapmış olduğu şey tehlike içinde dağılan askeri birlikleri için üst seviyede bir girişimdir. Zira eş zamanlı olarak birbirinden farklı ve uzak cephelerde askeri harekât yapılması halinde askerleri dağılacak ve tehlikeye girecektir. Ancak onun şiddetli saldırılarından dolayı Yunan ordusu kısa sürede içinde hücumdan korkarak endişelense de Mustafa Kemal’in de korkması için sebepler vardır ve belki de o, bu askeri girişimde başarılı olamayacaktır. Ancak yine de makale Mustafa Kemal’in üstün askeri niteliklerinin yanı sıra büyük bir diplomatik zekâyâ sahip olduğunu kabul etmektedir. Öyle ki Mustafa Kemal, bu yeteneği ile Fransa ve İtalya’nın çıkarlarını başarılı bir şekilde birleştirerek dikkatlerini çekmeyi başarmış ve İngiltere’nin de müsamahasını kazanabilmiştir. Dolayısıyla gazeteye göre “*Mustafa Kemal, artık Müttefiklerin ismini söylemeye tenezzül etmeyerek hafife aldıkları bir asi değildir.*” *Amaltheia*, Mustafa Kemal Paşa, için bu görüşleri paylaştıktan sonra Rum kamuoyuna da moral aşılamaı ihmal etmemiştir. Düşman olarak tabir ettiği Türk ordusunun Yunanları asla yıldıramayacağını, nitekim Yunan askerinin eşsiz manevi desteği ile savaşın seyirinin çok kısa sürede Yunanların lehine olacak şekilde değişeceğini ve düşmanın da yok edileceğini iddia etmiştir.⁵⁰

A.b. Ankara Hükümeti’nin Kurduğu Diplomatik Temaslar ve İttifaklar

Amaltheia gazetesi Ankara Hükümeti’nin diğer devletlerle kurmuş olduğu diplomatik temaslara son derece önem vermiş ve bu bağlamda özellikle de Türk-Sovyet yakınlaşmasını yakından takip etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 1920’lerin başında yapmış olduğu konuşmasında Türklerin, milli sınırlar içerisinde varlığını korumak dışında bir isteği olmadığını ve bunun için de dışarıdan herhangi bir yardım almak gerekirse kendi görüş açılarından şaşmadan her kaynaktan yararlanmayı uygun bulduklarını söylemiştir.⁵¹ Bu bağlamda Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Komiseri Çiçerin’in TBMM Reisi Mustafa Kemal’e hitaben yazmış olduğu 21 Temmuz 1920 tarihli mektup Bolşevik Sefaretinin şehre gelen temsilcisi ile iletilmiştir.⁵² Nitekim iki hükümet arasında başlayan temaslar gazetenin 30/17 Nisan 1920 tarihli *Moskova-Ankara* başlıklı haberinde Moskova’dan Türkiye’ye cephan ve para tedarik edildiğine dair rivayetlerin olduğu şeklinde aktarılmıştır. Aristos takma isimli bir gazeteci tarafından hazırlanan haberde, gazeteci bu söylentilerin doğruluğunu araştırmak için Söke’ye gittiğini belirtir. Nitekim dönerken yaptığı tren yolculuğunda İtalyan vatandaşı Yahudi bir tüccar ile tanıştığını ve tüccarın kendisine her biri 10 altın ruble olan yaklaşık 150 Rus altını gösterdiğini ve ellerinden de bunun gibi pek çok paranın geçtiğini söylediğini aktarmıştır. Tüccar bu paraları Mustafa Kemal’in üst düzey görevlilerinden aldığını, bunları İtalyan işgali boyunca kağıt Osmanlı liralarıyla değiştirerek çok para kazandıklarını söyleyerek ayrıca Sovyet temsilci Aralov’un geldiği ilk günkü altınlardan da bahsetmiştir. Habere göre Sovyet temsilci için görkemli bir karşılama yapılmış ve yapılan görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Aralov’a Rusların 10.000.000 altın ruble vermeleri karşılığında bunun tahıl cinsinde geri ödenmesi önerisinde bulunmuştur. Hatta Mustafa Kemal’in askerlerinin gecikmiş maaşları da bu şekilde ödenmiştir. Bunun

⁵⁰ *Amaltheia*, 18/31 Ağustos 1922 Perşembe, s. 1.

⁵¹ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri 1917- 1923*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2000, s.139.

⁵² CCA, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 34724-136606-4, 01.01.1920.

yanı sıra çatışmalara hiç katılmayarak İstanbul'da bekleyen ve Ankara'ya gitmeye çalışan yaklaşık 2000 yetkilinin her birine 5000 ruble verilmiş ve böylelikle Rus yardımı sayesinde paraları ödenmediği için orduyu terk etmeye başlayan askerlerin ordudan ayrılması önlenmiş ve Türk ulusal hareketinin varlığı böylelikle korunmuştur. Yaşanan olaylardan sonra kimsenin Türklerle Bolşeviklerin böylesine yakınlaşmasını hayal edemeyeceğini belirten Aristos, bundan sonra bazı Batılıların Mustafa Kemal'in tarafında olacağı öngörüsünde bulunarak, onun güçlendirilmesinin de savaşın uzaması anlamına geleceğini ifade etmiştir.⁵³

Bilindiği üzere Moskova Antlaşması, Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir aşama olmuştur ve bu iki devletin de tarihinde ilk defa taraflardan birinin diğerine silah zoru ile kabul ettirdiği bir antlaşma niteliği taşımamaktadır. Bu antlaşmadan kısa bir süre sonra Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği temsilcisinin 9 Nisan 1921'de Mustafa Kemal'e yolladığı mektupta Yunanların II. İnönü Savaşı'ndan çekilirken verdikleri zararların ve bölgedeki halkın ihtiyaçlarını hafifletmek için mütevazı 30 bin altın rublelik yardım gönderildiği belirtilmiştir.⁵⁴ Sakarya Savaşı'nın kazanılması Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı görüşünü daha da değiştirmiş ve Moskova, Aralov'u Ankara'ya büyükelçi olarak tayin etmiştir.⁵⁵

"Barış ve Sovyetler" başlıklı bir başka yazı, Ankara'dan Sovyetler Birliği Büyükelçisi Aralov'a gönderilen telgraf ve Aralov'un Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretini konu etmiştir.⁵⁶ Buna göre Fethi Bey'in çabalarıyla kurulan temaslar neticesinde de bir barış antlaşması yapılmış ve bu görüşmede heyet başkanı olarak Rauf Bey yer almıştır. Aralov ise Moskova'dan aldığı direktifler doğrultusunda barış antlaşmasının maddelerini hazırlamış, uzun süren görüşmeler ve incelemeler sonunda ortaya çıkan sonuçlar Meclis'e sunulmuştur. Haberde ayrıca Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Bulgaristan ile temaslara da yer verilmiştir. Buna göre "*Kemal'in Adamları*" ile Bulgar Heyeti arasındaki görüşmeler, vekil Goçikof tarafından İnebolu'da başlatılmış ve hızla ilerleyen temaslar neticesinde Ankara'nın Bulgaristan ile askeri işbirliğini teminat altına alacak gizli bir antlaşma imzalayacakları ve bunun karşılığında da Bulgaristan'a Ege Denizi'ne bir çıkışı olması için Trakya'da bir kara koridoru verecekleri belirtilmiştir.⁵⁷

"Sovyetler ve Kemal" adlı başka bir makale de Cenevre Konferansında yaşananlar ve Mustafa Kemal'in Rus temsilci Çiçerin tarafından desteklenmesinin haberi yapılmıştır. Buna göre Rusların, apaçık bir şekilde Küçük Asya'da ve İstanbul'da Türk siyasi düzeninin korunması ve devamı için Mustafa Kemal'e sistemli bir şekilde yardım etmesi eleştirilmektedir. Çünkü Sovyetler, gözleri önünde gerçekleşen olayları görmemektedir. Oysaki Rusların, Mustafa Kemal'in "kılıçtan geçirdiği" tutsak Yunan kardeşleri için mücadele etmeleri gerekmektedir. Çünkü Türkler, Yunan ordusundan kurtarılan bölgelerde tıpkı geçmişte yaptığı gibi hak iddia edecek ve bunu işleyen bir demokrasi ile değil mutlakiyet ile yapacaktır. Yani burada Yunanların medeniyet getirme projesinin aksine Mustafa

⁵³ *Amalteia*, 17/30 Nisan 1922 Pazar, No: 19202, İzmir, s. 1.

⁵⁴ Yerasimos, a.g.e., s. 313, 317, 355.

⁵⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919- 1922*, C.II, Remiz Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 345.

⁵⁶ Aralov ve Mustafa Kemal Paşa, 30 Ocak 1922'de görüşmüştür. Aralov'un anılarında anlattığı bu ziyarette Mustafa Kemal Paşa, Rusya ile ortak amaçlarının emperyalizm ile savaşmak ve Doğu halklarını sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarmak olduğunu belirtmiş ve Rusya'ya yardımlarından dolayı teşekkür etmiştir. Nisan 1922'de Konya'da bir görüşme daha gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal'in daha önce Rus yetkili ile görüşülen 10 milyon gönderilmesi konusunu Moskova'ya hatırlatılması isteği üzerine başta askeri mühimmat olmak üzere istenenlerin birçoğu Türk ordusuna gönderilmiştir. Bkz. Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları 1922-1923*, Çev. Hasan Âli Ediz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 65, 107.

⁵⁷ *Amalteia*, 18/31 Ağustos 1922 Perşembe, s. 1.

Kemal düzeninin de mutlakiyetçi bir düzen olacağı iddia edilmektedir.⁵⁸ İtilaf Devletleri, savaş sonrası Avrupa'sında ağırlaşan ekonomik durum nedeniyle Cenevre Konferansı'nı toplamışlardır. Aralov'a göre Mustafa Kemal, Cenevre Konferansı üzerine birkaç kez Ruslarla görüşmüştür. Ayrıca Mustafa Kemal'e Çiçerin'in İtilaf Devletleri'ne Türkiye'yi de konferansa davet etmelerini teklif ettiğini ancak bu teklifin reddedildiğini belirtmiştir.⁵⁹

Bolşevik Hükümeti ile olan dostluk ilişkisinin devam etmesine rağmen⁶⁰ Sovyet Rusya'nın Yunan ordusu ile askeri bir temasa girmekten kaçındığı Türk arşiv belgelerine yansımıştır. Nitekim Şark Cephesi Baş Kumandanlığına ve Umûr-ı Hâriciye Vekâletine gönderilen 08.07.1921 tarihli belgede Yunan filosuna karşı Sovyet Rusya'nın Karadeniz'de bulunan denizaltısından yardım talebi Rus yetkilinin, "Rus Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı beslediği iyilikseverliğe ve yardım arzularına rağmen böyle bir yardımının mümkün olamayacağı" belirtilerek reddedilmiştir.⁶¹

A.c. Müttefikler ve Türkler Arasındaki İhtilaflar

Milli mücadele boyunca İtilaf devletlerinin kendi aralarında olduğu gibi Türklerin de kendi aralarında önemli anlaşmazlıklar yaşanmış ve bu durum basına yansımıştır. *Amaltheia* gazetesi, bu haberlere geniş yer ayırmıştır. Örneğin "*Menderes Vadisi'nde Türk Krizi*" başlıklı yazıda bir subayın Menderes ve çevresinde Türk ordusunun geri çekilmesinden sonra bölgenin işgal edilmesi ile ilgili İkdâm Gazetesi'ne⁶² verdiği demece yer vermiştir. Buna göre Menderes Vadisine en yakın Afyonkarahisar ve Aydın hatları olduğu için burayı doğrudan Yunan ordusu işgal etmiştir. *Tevhîd-i Efkâr*⁶³ ise Söke'yi işgal eden Yunanların eylemlerini kınamadığı ve bölgeyi elinde tutamadığı için Türk ordusunu suçlayan *Sabah*⁶⁴ gazetesini ağır bir şekilde eleştirmiştir. Çünkü *Tevhîd-i Efkâr'a* göre İzmir'in en yakınında olan düşman, Türk ordusunun bölgeden çekilmesiyle hemen buraya yerleşmiştir. Ancak Türklerin ulaşım güzergâhları Eskişehir'den Ankara'ya ve Afyonkarahisar'dan Konya'ya doğru olduğundan zaten geçici olan bu işgal Türklerin asıl cephesinin güvenliğini tehdit etmemektedir. Zaten şüphesiz Türk ordusu Söke ve Menderes bölgesi ile işgal edilen diğer yerleri kurtaracak ve hayatta kalacaktır. Dolayısıyla *Efkâr*, Türk ordusunun moralinin bozuk olduğu bir süreçte yazı ve tutumundan dolayı *Sabah* gazetesini suçlamıştır.⁶⁵

⁵⁸ *Amaltheia*, 7/20 Nisan 1922 Perşembe, No: 19193, İzmir, s. 1.

⁵⁹ Aralov, *a.g.e.*, s. 126-127.

⁶⁰ Antalya mutasarrıflığı İtalya temsilcisi Câmî Bey'e Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'den gelen 8 Şubat tarihli notayı göndermiştir. Söz konusu 633/474 numaralı harp telgrafında Bolşevik hükümetiyle devam etmekte olan dostane ilişkinin yegane delili olarak bu mezkur notanın gösterildiği, siyasi girişimlerde bundan faydalanılarak mümkün olduğu takdirde bir suretinin yerli matbuat ile neşredilmesi istenmektedir. CCA, Dışişleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 34723-136599-2, 20.02.1921.

⁶¹ CCA, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 36097-142568-569, 1921.08.07.

⁶² Ahmet Cevdet tarafından çıkartılan İkdâm Gazetesi, mütareke yıllarında Hürriyet ve İtilaf Partisini desteklemiş, daha sonra ortada yer almıştır. Fakat Anadolu hareketinin başlamasıyla birlikte Milli Mücadeleyi desteklemiştir. Bkz. Zekai Güner, "Milli Mücadelede Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın", *Erdem*, Atatürk Kültür Merkezi, C.11, S. 31, s. 94.

⁶³ Kapatılan Tasvir-i Efkâr'ı çıkarmaya izin alamayan Velid Ebuzyiâ'nın milli mücadele döneminde yayınladığı ve Anadolu hareketine destek veren günlük gazetedir. Yayın hayatına 2 Haziran 1921'de başlamış ve İtilaf devletlerine ve İstanbul Hükümeti'ne karşı tavrı almıştır. Bkz. Meltem Koçak, *Tevhîd-i Efkâr Gazetesinin Milli Mücadeleye Bakışı(1921-1923)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 1-2.

⁶⁴ Mihran Efendi'nin çıkarttığı *Sabah* gazetesi daha sonra Ali Kemal'in kurduğu *Peyam* ile birleşecektir. *Peyam-ı Sabah* gazetesi ülkenin geleceğini İngiliz mandasında görmüş ve Damat Ferit hükümetlerinin resmi sesi niteliğinde olmuştur. Anadolu'daki milli hareketin karşısında yer alan bir gazetedir. Bkz. Zekai Güner, *a.g.m.*, s. 96.

⁶⁵ *Amaltheia*, 16/9 Nisan 1922 Cumartesi, No: 19202, İzmir, s.1.

Bir başka ihtilaf da *Daily Telegraph*'ta aktarılan 25/7 Mayıs 1923 tarihli bir haberde görülür. Haber, Ankara'da Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal⁶⁶ ve Fransız Türk severlere dayandırılmıştır. Buna göre İstanbul'da Müttefiklerin yetkilileri, birtakım görüşmeler yapmıştır. Ankara'nın Dışişleri Bakanı, kapitülasyonların kesinlikle kaldırılması konusunda direnmiş ve Türkiye'de bulunan Yunan konsolosluk mahkemelerine, Türk vatandaşlarının böylesi bir ikiliği reddettiğini belirterek itiraz etmiştir. Habere göre bu talep Yunanistan'a karşı olunduğunun açık bir göstergesidir ve Türklerin bu itirazının kabul edilmesi hem Türk-Yunan ilişkilerinde hem de Yunanistan ve Büyük Britanya arasında kırılmalara neden olacaktır. Haberde ayrıca Büyük Britanya Hükümeti'nin, Mustafa Kemal'in temsilcisi ile görüşerek onun "haksız" ve "dayanaksız" taleplerini kabul ettiğini ve bu nedenle Yunanistan'a karşı mesafeli davranmaya başladığını belirtmiştir. Gazeteye göre artık bu durum Büyük Güçlerin başka yöne döndüklerinin kesin bir kanıtıdır ve tüm bunlar Türkler karşısında Yunanların yok edilmesi anlamına gelmektedir.⁶⁷ Mustafa Kemal'in önderliğinde yapılan savaşlarla rüzgarın Türkler lehine dönmesi nedeniyle İtilaf Devletlerinin arasındaki görüş ayrılıkları da artmıştır. Zira İtalya 1922'de faşistlerin yönetimi ele geçirmesiyle sonuçlanan iç karışıklıklarla zayıflarken, İngiltere'de Başbakan Lloyd George'un Yunanlıları destekleme politikasına Dışişleri Bakanı Lord Curzon karşı çıkmış, Savaş Bakanı W. Churchill de Türkiye'nin Bolşeviklere engel olacağını düşünerek Türklerle ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal de bu ayrılıkları en iyi şekilde değerlendirerek bu durumdan faydalanmıştır.⁶⁸

Amaltheia gazetesi kamuoyunun moralini her daim yüksek tutmaya çalışarak Anadolu'daki Rumlarının geleceğine yönelik iyimser bir tablo çizmiştir. Çünkü Nisan 1922 itibarıyla kimi basın organlarının Türkler lehine yayınlar yapmaya başlaması onları son derece tedirgin etmiştir. Örneğin 17/30 Nisan 1922 tarihli sayısında yer alan haberde Yunanistan'ın gerçek dostlarının asla Yunanistan'ı terk etmediklerini belirtilerek bazı yayın organlarının "Kemal'in Altınları" ile yanlı yayınlar yapmaları için desteklendiği ifade edilmiştir. Gazeteye göre Yunanistan, bu durumdan son derece olumsuz şekilde etkilenmektedir. Şayet Türk propagandasından kurtulması halinde Yunanistan'ın güvenilir ve namuslu dostları kalacaktır. Burada yurtdışındaki büyük ve önemli gazetelerin muhabirlerinin aldıkları para karşılığında Türk ordusunun yapmış olduğunu iddia ettikleri şiddeti yazmamalarını eleştirmektedir. Haberde ayrıca Yunan çıkarlarını savunan *Manchester Guardian*'ın yazarı Crosfield'in görüşlerine de yer verilmiştir. Crosfield, İngiltere'nin dürüst ve cömert bir müttefiki olan Yunanistan'a Paris Konferansında alınan son kararlar nedeniyle haksızlık yapıldığını düşünmektedir. Çünkü bazı çıkarıcılar kendi hataları nedeniyle çöken bir devleti yani Türkiye'yi desteklemekte ve bundan da kazanç elde etmeyi beklemektedir. Nitekim Crossfield'e göre Mustafa Kemal'in siyasi kurnazlığı nedeniyle Müttefiklerin diplomatları, Türk diplomatları desteklemeye başlamıştır. Bu nedenle *Amaltheia*'ya göre, Türk siyaseti, baskı, tehdit ve entrikalarla yönetilmekte ve Müttefiklerin imzaladığı antlaşmanın yenilenebileceği duyurulmaktadır. Crossfield'in bir

⁶⁶ Yusuf Kemal Bey, (Tengirşenk), 1919'da yapılan seçimlerde Kastamonu mebusu seçilmiş ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İngilizler tarafından basılmasından sonra da Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle Anadolu'ya geçmiştir. TBMM'nin açılması sonrasında 25 Nisan 1920'de meclisin 15 kişilik Lahiya Encümeni'ne seçilmiştir. 4 Mayıs 1920'den 16 Mayıs 1921'e kadar meclis kabinesinde İktisat vekilliği yapmış ve Rus Hükümeti ile kurulan temaslar çerçevesinde Moskova'ya gönderilen heyet içindedir. Ayrıca Fransa ile yapılan Ankara Antlaşmasının hazırlanıp imzalanmasında yer almıştır. İlerleyen süreçte Mustafa Kemal Paşa tarafından önce Adliye Vekilliğine 1922'de de Hariciye Vekilliğine getirilen Yusuf Kemal Bey, Lozan Antlaşması'ndan sonra İngiltere'ye giden ilk resmi temsilci olmuştur. Bkz. Ömer Akdağ, "Milli Mücadele Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14, S.40, s.120-123,130-131.

⁶⁷ *Amaltheia*, 25/7 Mayıs 1922 Çarşamba, s. 1.

⁶⁸ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774- 2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41.

diğer önemli gözlemi de Fransız politikasının eski düşmanlarını desteklemekten başka hiçbir şey yapmadığıdır. Oysaki bir Hristiyan olan Yunan ordusu, Müttefiklerin emriyle İzmir'e çıkartılmıştır. Dolayısıyla Yunanların İzmir'de bulunması Rumların özgürlüğü içindir. Bunun yanı sıra Yunanistan, Büyük Britanya'ya Mezopotamya'da Fransa'ya Kilikya'da İtalya'ya da Anadolu'da yardım etmiştir. Fakat şimdi aynı Müttefikler, Paris Konferansı'nda Yunan ordusunun buradan uzaklaşmasını istemektedir. Bu tam da Ankara ordularının Boğazlara doğru ilerlemesinin durduğu bir anda olmaktadır. Crossfield'e göre bunun nedeni ya Müttefik liderlerinin Yunan ordusunun Anadolu'dan çıkması halinde Türk diplomatları, kapitülasyonların kalması konusunda ikna edebileceklerine inanmalarıdır ya da amaçları Türkiye'deki paralarını korumaktır. Ancak Crossfield'e göre düşman olarak nitelendirdiği Türklerin, Hristiyan bir müttefike karşı desteklenmesi değerli bir kurtuluşun da ihaneti anlamına gelmektedir. Dolayısıyla gazeteci burada İngilizleri, Britanya'nın en yakın dostu olan Yunanistan'ın yanında durmaya ve Yunanları tiranlık prangalarına bırakmamaya davet etmektedir. Çünkü Rumların yanı sıra Türk olmayan diğer halkların da bağımsızlığı sağlanmadığı takdirde Trakya'da, Pontus'ta, Kilikya'da, İyonya'da ve Ermenistan'da kalıcı ve istikrarlı bir barış sağlanamayacaktır.⁶⁹

B.Rumların Özerklik Talepleri ve Geleceği Meselesi

Amaltheia gazetesi, Rumların mutlaka Anadolu'da kalması gerektiği ile ilgili pek çok haber yapmıştır. Burada dikkati çeken birdiğer husus, San Remo Konferansında Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşması görüşmeleri sürerken dahi bu antlaşmanın yürürlüğe girmeyebileceği ile ilgili söylentilerin bulunmasıdır.⁷⁰Örneğin *Daily Telegraph*'tan aktarılan 17/30 Nisan 1922 tarihli haberde Yunanların düşmanlarını yok etmek için Küçük Asya'da bir sefer düzenleyeceği ve de Sevr Antlaşması'nın yürürlüğe girmeyeceği ile ilgili haberlerin dolaştığı ama bunların gerçeği yansıtmadığı belirtilmiştir. Çünkü *Amaltheia*'ya göre Yunanlar, Küçük Asya'nın muhtelif bölgelerinde barış yapılması için çaba sarfetmektedirler. Ayrıca kimileri Sevr'in geçersiz bir kağıt olduğunu düşünse de⁷¹ da Sevr Antlaşması henüz ölü bir antlaşma değildir. Öyle ki bir kopyası İngiltere'de müzede ya da halk kütüphanesinde. Şayet onun varlığından kuşku duyanların sözü edilen yerlerde antlaşmayı görebileceği ve maddeleri hakkında gerekli tetkikleri yapabileceği de belirtilmiştir. Dolayısıyla Yunanistan'ın asıl amacı aslında düşmanı yok etmek değildir. Aksine Yunanlar, Türk şiddeti altındaki Hristiyan nüfusun özgürlüğü için savaş vermektedir. Yunanistan'ın başarısız olduğuna dair haberler de kesinlikle gerçek değildir. Çünkü galip olmalarına rağmen Yunanistan, sadece daha fazla can kaybına sebep olmamak için bir taarruz planlamamakta bunun yerine Türklerden gelecek saldırıyı beklemektedirler. Ayrıca Yunanistan dahil herkes savaşın bitmesini arzu etmektedir ancak Yunanistan'ın vazgeçemeyeceği belli başlı bazı yükümlülükleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de Küçük

⁶⁹ *Amaltheia*, 17/30 Nisan 1922 Pazar, s. 1.

⁷⁰ Yunan ordusunun 1920'deki geçici başarılarından yararlanan İtilaf güçleri, Osmanlı Devleti'ne ülkeyi tamamen parçalayan bir barış antlaşması dayatmıştır. 1920 yılı Nisan ayında San Remo Konferansında maddeleri kesinleştirilen Sevr Antlaşması, 10 Ağustos 1920'de padişahın temsilcisi bir delege tarafından imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İstanbul ve ona bitişik bölgeler dışında Doğu Trakya, Yunanistan lehine Türkiye'den koparılırken İzmir, Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemeriskelesi merkezlerini oluşturan bölgenin tamamı ve İmroz ve Tenedos adaları fiilen Yunanistan'ın egemenliğine bırakılmıştır. Bkz. A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918- 1923*, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 1992, ss.239-240.

⁷¹ 1921 yılı başlarında İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri henüz onaylanmamış Sevr Antlaşmasını revize etmeye karar vermişlerdi. Fransızlar, Ekim'de Mustafa Kemal Paşa ile anlaşmazlıkları çözerek ona silah ve mühimmat sağlamayı taahhüt eden antlaşmayla taraf değiştirmişlerdi. İtalyanlar ise Yunan karşıtı konumları nedeniyle geri dönmüşlerdi. Bkz. C.M. Woodhouse, *Modern Greece A Short History*, Faber&Faber, Kent, 1998, s. 206.

Asya'daki dindaşlarını korumaktır. Bu nedenle Yunanistan, Küçük Asya'da kalmalıdır ve de kalacaktır.⁷²

Amaltheia ayrıca bir grup Türk gazetecinin Küçük Asya Müdafaaası adına Yunanistan'ın yaptıklarının aslında Müslümanların imhasına yönelik bir hareket olduğu iddialarını reddederek Yunanistan'ı savunmuştur. Gazeteye göre Yunanistan'ın aslında tek amacı vardır o da Küçük Asya'yı savunarak, din ve ırk ayrımı gözetmeden tüm halklara özgürlük, eşitlik ve adalet sağlamaktır. Ayrıca Yunanistan'ın bu sefer ile insanları buldukları yerlerden çıkartmak ya da onları yok etmek gibi bir niyeti de yoktur. Sağlanacak özgürlük ile Ankara'nın baskısı altındaki şanssız Müslümanlar da kurtulacaktır. Dolayısıyla bu mücadelenin Ermeniler ve Yahudiler dışında Kafkasya'dan gelen Müslümanlar ve Türkler gibi Doğu'nun tüm haklarının menfaatine olacağı ifade edilmiştir. Bütün erdemlerin savunucusu Yunan yönetimi, tiranlığa ve barbarlığa karşı savaşırken yapacağı uygulamalarla da bütün sınıfların ihtiyaç duyacağı adil yönetim ve uygulamaların da bir örneği olacaktır.⁷³

Yunan Hükümeti Fransa'da *Temps*, *Journal des Débats* ve *Figaro* gibi bazı gazeteler üzerinde etkili olmuştur. Bu nedenle sözü edilen gazetelerde anlaşma gereği verilen bütün haberler yayınlanmıştır. Örneğin *Figaro*'da Yunan dostu Georgios Bourton ve Dışişleri Bakanı Politis'in kendisi gibi Korfulu arkadaşı Adriyadis'e çok güvenilmiştir.⁷⁴ *Amaltheia*'nın 24/6 Temmuz 1922 tarihli sayısında Fransız gazeteci G. Borton'un *Paris La Figaro*'da çıkan bir makalesi yayınlanmıştır. Özerklik ve Küçük Asya'da Rumlar" başlıklı yazıda İngiliz ve Fransız politikaları arasındaki farklılıklara rağmen varılan uzlaşma neticesinde İzmir ve çevresinde yaşayan Hristiyan nüfus için özerklik içeren bir tasarının hazırlandığından bahsedilmiştir. İzmir'de Küçük Asyalıların sorunları üzerine çalışmalarıyla tanınan Doktor Psaltor'un⁷⁵ İzmir ve çevresinde yaşayan ve Türk olmayan tüm unsurları temsilen Fransız siyasetçileri bilgilendirmesi için Paris'e gittiği belirtilmiştir. İzmir'deki Yahudi cemaatin özerklik talebine karşı olumsuz bir görüşü olmadığı, özerkliğe engel teşkil etmedikleri ancak yine de bu girişimi onaylamadıkları da ifade edilmiştir. Makalenin devamında Küçük Asyalıların 1914'ten itibaren Fransa ve Fransızcaya karşı ilgili oldukları ve Küçük Asya'da bulunan Rum okullarındaki eğitimin tüm kademesinde Fransızca öğretimin zorunlu olduğundan da bahsedilmiştir. Yazıda ayrıca Yunan ordusunun bu topraklardan ayrılarak bölgeye Türk otoritelerinin dönüşünün Rumlara karşı çok büyük katliamlara sebep olacağı da belirtilmiştir. Dolayısıyla gazete, Müttefiklere yardım çağrısı yapmaktadır. Aslında istenen açık ve net bir şekilde İzmir'de Türk olmayan bütün unsurları içine alan gerçek bir özerk yönetimin kurulmasıdır. Böylelikle buradaki Müslüman nüfusun da güvenliği teminat altına alınacaktır.⁷⁶

⁷² *Amaltheia*, 16/9 Nisan 1922 Cumartesi, s. 1.

⁷³ *Amaltheia*, 16/9 Nisan 1922, s.1.

⁷⁴ Kitsikis, a.g.e., Propaganda, s.188-189.

⁷⁵ Nilüfer Erdem, çalışmasında isimleri Apostolof N. Psaltof ve Konstantinos Psaltof olmak üzere İzmirli iki ayrı Rum doktorun varlığından söz etmiştir. Kanaatimiz burada bahsedilen kişinin Rum Doktor Apostolos N. Psaltof olduğudur. Nitekim söz konusu çalışma, Psaltof'un, Sakarya Savaşı sonrası Yunanistan'ın İzmir'i terk edeceğine dair söylentilerin ortaya çıkması üzerine Anadolu Rumlarının haklarını savunmak ve Batı Anadolu'da otonom bir devlet kurulması amacıyla oluşturulan Helen Savunma Örgütü'nü içinde yer aldığı belirtilir. Bu örgütün gerek Avrupa gerekse de Amerika'ya heyetler gönderdiği ayrıca Doktor Apostolof N. Psaltof'un Paris'e giderek orada çeşitli basın temsilcileri ve siyasetçiler ile görüştüğü ve 21 Aralık 1922'de Lozan'daki Venizelos'tan Rumlar adına müdahale istediği bilinmektedir. Bkz. Nilüfer Erdem, "Megali İdea'nın Anadolu'daki Destekçilerinden Doktor Apostolof N. Psaltoff'un 1912-1922 dönemindeki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27, 2013, s. 66,71, 74.

⁷⁶ *Amaltheia*, 24 /6 Temmuz 1922 Pazar, s. 1.

Muhafazakâr *Morning Post*, Yunan davasına en yakın İngiliz gazetesidir. Özellikle Yunanistan'ın Londra elçisinin gazeteci dostları vasıtasıyla yazılan makalelerin, mektup ve mülakatlarınbüyükbirkısmı *WestministerGazetteveMorningPost*'da çıkmıştır.⁷⁷*Amaltheia*, *Morning Post*'tan bazı haberler de aktarmıştır. Buna göreAnkara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı, Mustafa Kemal'in İstanbul'da bulunan bir temsilcisine, telgrafla bazı talimatlar göndermiş ve Anadolu'daki Hristiyan nüfusun sürgüne gönderilmesi söylentilerini tekzip etmiştir. Ancak haberde Rumların ve Kilikya'dan göç eden Ermenilerin mal ve mülklerinin korunacağına dair söz verilmiş olmasına rağmen son günlerde bu mallara devlet tarafından el konulması ile ilgili bir kararname imzalandığından da bahsedilmektedir.⁷⁸Bir İtalyan gazetesi olan *Il Resto Del Carlino*'dan nakledilen "İtalya Krizi" başlıklı başka bir haberde gerek mühimmat gerekse de iletişim ve maneviyat bakımından Yunan askerinin son derece iyi durumda olduğu belirtilir. Bu nedenle Türklerin, Rumları ülkeden çıkarma gibi bir şeye teşebbüs etmeleri halinde kesinlikle başarısız olacakları dile getirilmiştir. Zira Yunan ordusu, idealleri için yani Yunanistan'ın birliği, beraberliği ve kardeşlerini koruma uğruna savaşırken fedakârlıkla işgal ettiği bölgeyi terk etmeye hevesli değildir. Dolayısıyla Yunan Hükümeti'nin de orduya geri çekilme emri vermesi son derece zor ve tehlikeli olacaktır.⁷⁹

Yunanistan her ne kadar Anadolu'daki Rumların nüfus olarak çoğunluğu oluşturduğunu ve onların kurtarılması adına böyle bir seferin zorunlu olduğunu ileri sürse de bu konuda farklı düşüncelerin de olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim 1912-13 Balkan Savaşları'nın yönetiminden sorumlu olan ve daha sonra Genelkurmay Başkanlığına vekalet edecek olan Albay Metaksas'ın görüşleri bunun bir örneğidir. Metaksas, başından beri Yunanistan'a teklif edilen toprağa karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre tüm Anadolu nüfusu etnolojik bakımdan 10.000.000'dur ve bunun ancak 2.000.000 Rum kabul edilmektedir. Rum halkı tek bir bölgede toplanmayı, daha çok kıyılarda küçük gruplar halinde dağılmıştır. Oysaki Müslümanlar ise her yerde çoğunluktadır.En kalabalık Rum grubunun yaşadığı İzmir sancağının bağlı olduğu Aydın vilayetinde bile Rumların Türklere oranı yediye karşı beştir. Sayıları 7.000.000 civarındaki Müslümanlar ise tüm Anadolu'da Rumlardan fazladır. Anadolu'nun herhangi bir yerini ilhak etmek uzun ve çetin bir sefere yol açacaktır. Ülkenin engebeli yapısı ve ulaşımda yaşanacak problemler nedeniyle böylesi bir seferin çok büyük güçlükleri olacaktır. Yunanistan'ın geçici askeri üstünlük kurarak İzmir ve dolaylarını işgal etmesi halinde bile burayı devamlı elinde tutması Yunanistan'ın askeri ve mali kaynakları üzerinde büyük bir yük olacaktır. Anadolu'nun bir parçasının asil gövdeden ayrılarak başka bir devletin egemenliğine verilmesi kaçınılmaz şekilde ekonomik ve etnolojik karışıklıklar yaratacak ve iki parça eninde sonunda birleşecektir diyerek en başından bu sefere karşı olmuştur.⁸⁰

C.Lozan Barışına Giden Süreç

Türkler, milli mücadeleyi kazanıp yapılan ateşkesten sonra sıra barış görüşmelerine gelmiştir. Bu süreçte İsmet Paşa, Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiş ve Türk heyetinin baş delegesi olarak barış müzakerelerini yürütmüştür. Yunan heyetinin başında ise o sırada hiçbir resmi görevi olmayan, ama her türlü belgeyi Atina'ya danışmadan imzalama yetkisine sahip Venizelos bulunmaktadır.Bu, hem onun önemini hem de Yunanistan'ın umutsuz

⁷⁷ Kitsikis, a.g.e., Propaganda, s.182.

⁷⁸ *Amaltheia*, 13/26 Mayıs 1922 Cuma, No: 19224, İzmir, s. 1.

⁷⁹ *Amaltheia*, 24/6 Temmuz 1922, Pazar, s. 1.

⁸⁰ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çev. Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 31-32.

durumunu göstermesi açısından önemlidir⁸¹ Lozan görüşmeleri Kasım 1922'den Temmuz 1923'e kadar yaklaşık 9 ay sürmüş ve müzakerelerde 3 aylık bir kesinti yaşanmıştır.⁸²

Savaşta yenilginin ardından gerek Rum nüfusta gerekse de Yunan Devleti tarafında bu sürecin bir an önce son bulmasına dair beklenti ve istek hat safhada olmuştur. Bu durum İlias Simitopoulos'ın hazırlamış olduğu haberde de net bir şekilde görülmektedir. Nitekim Simitopoulos, İzmir Fransız Mason Locasının temsilcisi olarak Lozan'a gitmiş ve Venizelos ile görüşmüştür. Yapılan görüşmede Yunanistan'da bulunan Rumların, artık harabe haline gelen evlerine geri dönmek istediklerini iletmiştir. Fakat Venizelos, İzmirli Rumlar için acı da olsa açık ve net bir şekilde onların İzmir'e geri dönmelerinin artık mümkün olmadığını söylemiştir. Zira Yunanistan'ın yanı sıra Amerikalılar da Rumların İzmir'e geri dönmeleri için her türlü çabayı göstermiş olsalar da Türkler, bu konuda kararlı bir şekilde hiçbir gerekçeyi kabul etmemektedirler. Venizelos'a göre Yunanların başardıkları tek şey Türklerin Yunan topraklarından gitmesi ve taşınmazların değeri konusunda bir anlaşmaya varılmasıdır. Öyle ki eşitlik ancak Türkler ve Yunanlar arasında yapılacak bir değişim ile mümkün olacaktır. Venizelos, görüşmede ayrıca İzmir'deki önemli kişilerden bahsederek yangından önce mal ve mülklerinin Yunanistan'daki Türklerin mallarından çok daha kıymetli olduğunu ancak İzmir'deki yangının bu üstünlüğü yok ettiğini söylemiştir. Ona göre Yunanistan'daki Türkler, bir nüfus değişimini istememektedirler, fakat böyle değişiminin olması halinde Yunanistan'dan gidecek 200-300 bin civarındaki Türk nüfusun evlerini bırakacaklarını ve böylelikle de belki de bu evlere 500 bin civarında Rum nüfusu yerleştirebileceklerini sözlerine eklemiştir. Venizelos ayrıca İzmir'den ayrılması muhtemel nüfusun bir kısmının Amerika ya da İngiltere'ye gitmesi konusunda, İngilizler ve Amerikalılarla bir anlaşmaya varamadıklarını da ifade etmiştir.⁸³ Bilindiği üzere Rumların Anadolu'daki evlerine dönmesi meselesi Lozan'da konuşulmuş ve bu devasa insan takası Türkiye ile Yunanistan arasında 23 Ocak 1923'te Lozan'da karara bağlanmıştır.⁸⁴

Lozan Barış Görüşmelerinin devam ettiği süreçte dönemin Yunanistan Başbakanı Stilianos Gonatas'ın, 15 Mayıs 1923'te gazeteye verdiği demeç, "*Yunanistan Başbakanı'nın Beyanatları*" başlığıyla yayınlanmıştır. Buna göre Yunanistan temsilcisi Venizelos, barış görüşmeleri sırasında Türkiye'yi temsil eden İnönü'yü ziyaret ederek üç gün içinde savaş tazminatı ile ilgili bir yanıt vermesini istemiştir. Gonatas, Türkiye'nin cevabı her ne olursa olsun tazminat sorunuyla ilgileneneğini şayet konferansta Türkiye'ye tazminat ödenmesine karar verilmesi halinde Yunan temsilcinin müzakerelerden çekileceğini belirtmiştir. Habere göre İnönü, Venizelos'a bu sorunun çözümün ne kadar önemli olduğunu anladığını ancak Ankara'dan bir talimat gelmeden kendisinin herhangi bir şeye karar vermeye yetkili olmadığını söylemiştir.⁸⁵ Ancak bilindiği üzere ilerleyen süreçte Yunan temsilci müzakerelerden ayrılmamış ve Yunanistan, Trakya'da Karaağaç'ı⁸⁶ Türkiye'ye bırakmış, Meriç Nehri Türk-Yunan sınırı kabul olarak edilmiştir.⁸⁷

⁸¹ Baskın Oran, "Lozan Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, C. 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 216-217.

⁸² Lefteris Papakostas, *Anarhikos Politevomenoi Diplomatia kai Politiki stin Neoteri Ellada 1821- 1936/ Αναρχικώς Πολιτευόμενοι Διπλωματικά και Πολιτικά στη Νεότερη Ελλάδα 1821-1936 (Anarşist Siyasetçiler Modern Yunan Yunanistan'da Diplomasi ve Siyaset 1821- 1936)*, Angelaki Yayınları, Atina, 2014, s. 448.

⁸³ *Amaltea Smyrnis*, 18 Ocak 1923 Çarşamba, No: 19261, Atina, s. 1.

⁸⁴ Pallis, *a.g.e.*, s. 105.

⁸⁵ *Amaltea Smyrnis*, 16 Mayıs 1923 Çarşamba, No:19363, Atina, s.4.

⁸⁶ Yazar notu: Yunanlar burayı Palia Orestia olarak adlandırmaktadır.

⁸⁷ Şerafettin Turan, "Lozan Antlaşması", *TDVİA*, C.27, Ankara, 2003, s.214.; Lozan konferansı ile ilgili belgeler ve tutanaklar ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, (4 Cilt), Çev. Seha L. Meray, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.

Anadolu'daki hezimet Yunan siyasetinde büyük çalkantıları da beraberinde getirmiştir. Eylül 1922'de Venizelosçu Nikolaos Plastiras ve Anti Venizelosçu Stilianos Gonatas önderliğinde subaylar iktidarı ele geçirmiş, Kral Konstantinos da istifa ederek yerini oğlu Georgios'a bırakmıştır.⁸⁸Lozan müzakerelerinin uzaması Rumlarda tedirginlik yaratmıştır. *Amaltheia Smyrnis'in* 30 Mayıs 1923 tarihli "Lozan Antlaşması" başlıklı E. Emmanouilidis tarafından hazırlanan haberinde bu görülmektedir. Nitekim yazıda bu tuhaf siyaseti yaratanların ülkenin Kraliyet yanlısı hükümeti olduğu ve Küçük Asya yenilgisi sonrasında devrim komitesi tarafından rütbelerin ellerinden alındığı ifade edilmiştir. Haberde ayrıca kendini bu siyasete adayan ve sonu felaket olan Küçük Asya Seferi'nden mümkün olan en az zarar ile kendilerini kurtaran Venizelos'a duyulan minnettarlık da dile getirilmiştir. Emmanouilidis ayrıca 1918'de Küçük Asya'da yaşayan 1,5 milyonluk Rum nüfustan geriye yıkıntılar kaldığını oysaki Yunan diplomatların, Küçük Asyalıların, Trakyalıların ve Ermenilerin varlığını unutmak isteyen bir tavır içinde olduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla yapılacak barış ile tüm bu olayların unutulmasına çalışılmaktadır.⁸⁹

Gazetenin 30 Haziran 1923 tarihli sayısında yer alan "Lozan Komedi" başlıklı bir diğer yazıda bu gözler önüne serilmiştir. Haberde barış antlaşmasının imzalanması adına herhangi bir adım atılmadan 20 hafta geçtiği ve bu yeni haftada da hiçbir şey yapılmadığından ve hep aynı engellerin tekrarlandığından yakınılmaktadır. Yazıya göre şimdiye kadar kongrede yaşananlar gerçek bir komediden ibarettir. Öyleki Dünya Savaşı sonunda binlerce insan ölmüş, bir dolu para harcanmış ve dünyadaki ekonomik hayat durmuş olmasına rağmen Türkiye'yi ilgilendiren tek mesele Osmanlı borçlarının nasıl ödeneceğidir ve bu nedenle görüşmelerin kesilmesi söz konusu olmuştur. Nihayetinde Ankara Hükümeti'nin temsilcisi İsmet, Türkiye'nin Lozan müzakerelerini sona erdirdiğine ve artık komisyonlara katılmayacağına dair Müttefiklere bir telgraf yollamıştır. Buna göre borçların ödenmesi sorunu, kapitülasyonların kaldırılması, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından asker çekilmesi gibi sorunlar çözülmediği sürece Türk heyeti komisyonlara katılmayacaktır. Gazeteye göre aslında böyle bir telgrafi Müttefiklerin göndermesi gerekmektedir ancak onlar kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve olayların belirsizliği nedeniyle Türkleri hazır hale gelmiş ve böyle bir telgrafi İsmet Paşa, göndermiştir. Habere göre yarın Türklere bir nota Türk gönderilecek ve hemen cevap vermemeleri halinde görüşmeler durdurularak, İstanbul ve Boğazlar da işgal edilecektir. Gazeteye göre Türklerin uzlaşmaz tutumu, belki de bu nedenle Müttefiklerin menfaatine yarar sağlayacaktır. *Amaltheia Smyrnis*, ayrıca Türklerin Suriye'yi işgal eden Fransa'ya karşı düşmanca bir tutum sergilediklerini ve Kemal'in yetkililerinin, Beyrut aracılığıyla Suriye limanlarından biri olan Halep'e ticari boykot ilan ettiklerini ve de Müftünün miting'deki konuşmasından sonra olaylar çıktığını belirtmiştir. Habere göre Suriye'nin Türklere kurtularak bağımsızlığını kazanması yakın bir zamanda gerçekleşecektir. Fransa'nın ise Boğazlar'da İngilizlerin politikasını destekledikleri iddia edilmiştir. Mudanya Görüşmeleri boyunca İngiltere, borçların Fransız frangı olarak ödenmesi konusunda Fransa'nın görüşünü desteklemiş ama Türkler bunu kabul etmemiştir. Çünkü 23.000.000 Türk lirasını bulan yıllık zarar haricinde Osmanlı Devleti'nden 200.000.000 Fransız frangı falacaklı olanlar bunu paylaşacaklardır. Dolayısıyla Fransa ve Müttefikler, Türkiye'nin ekonomik durumundan dolayı ona karşı tolerans göstermek istemektedir. Özellikle de Lord Curzon, artık bu belirsizliğin sona ermesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak İngiltere'nin Türkiye'ye bir nota göndermesi halinde bu durum Lozan'da bulunan Yunan temsilciyi etkilemeyecektir. Çünkü Müttefikler,

⁸⁸ Pavlos B. Petridis, *Elliniki Politiki kai Koinoniki İstoria 1821- 1940 /Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία 1821-1940, (Yunanistan'ın Siyasi ve Toplumsal Tarihi 1821- 1940)*, Paratiritis Yayınları, Selanik, 1986, s.166-167.

⁸⁹ *Amaltheia Smyrnis*, 30 Mayıs 1923 Çarşamba, No:19377, Atina, s.1.

görüşmelerin hiçbir şekilde ertelenmeyeceğine dair Venizelos'a bir güvence vermişlerdir. Yunanistan temsilcisi, Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunu çözerek barış yapılması konusunda ısrar etmesine rağmen halen devam eden bir belirsizlik söz konusudur. İki ülke arasında askerin geri çekilmesi ile ilgili bir açıklama olsa da bu durum Yunanistan'ın haklarından feragat ettiği anlamına gelmemektedir. Müttefikler, bu konunun genel barış antlaşmasında yer almadığı takdirde benzer bir antlaşma durumu için Venizelos'a söz vermişlerdir. Ancak gazete tüm bu yaşananları kukla komedisine benzeterek gelecek hafta bir barış antlaşmasının imzalanmasından ümit edilip edilmeyeceğini sormaktadır. *Amaltheia*'ya göre Türkler, müttefiklerin kendi aralarındaki uzlaşmazlığını görerek küstah bir tavra girmiştir. Ama her ne olursa olsun en kısa sürede bir barış antlaşmasının imzalanmak zorunda olduğu da bir gerçektir. Çünkü Trakyalılar ve şimdiye kadar evlerine dönebilmek ya da daimi olarak Yunanistan'a yerleşebilme umudu kalmamış Küçük Asyalıların bu barış antlaşmasının en kısa sürede imzalanacağına inanmak istedikleri ifade edilmiştir.⁹⁰

Sonuç olarak Yunanistan'ın Sevr ile elde ettiği kazanımlar, Lozan Antlaşması ile Türklerle geri dönmüş ve geleceğe yönelik irredantist iddiaları önlemeye yönelik zorunlu bir nüfus mübadelesi gerçekleşmiştir.⁹¹ Anadolu'da bulunan yaklaşık bir milyon Rum nüfus karşılığında Yunanistan'da yaşayan yaklaşık altı yüz elli bin Müslüman Türkiye ve Yunanistan arasında mübadeleye tabi tutulmuştur. Venizelos'un Girit'ten beri uygulamaya çalıştığı ve 1912-1913 Balkan Savaşları sonunda hedef haline getirdiği iki kıta ve beş denizden oluşan Büyük Yunanistan hedefi 1922'de Yunan ordularının yenilmesiyle büyük bir hezimet ile sonuçlanmıştır.⁹²

Sonuç

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı toprakları, Müttefiklerin çıkar ve güç mücadelesine sahne olmuş, İtalya'nın bölgede önemli bir siyasi aktör olma potansiyeli, diğer Müttefik Devletleritedirgin etmiştir. Bu nedenle daha önce yapılan antlaşmalara aykırı olarak İngiltere'nin desteğiyle Yunanistan sürece dahil edilmiş ve İzmir'i işgal etmekle yetkilendirilmiştir. Bu işgal, Fransa ve İtalya tarafından uygun bulunmamış ve bu devletler bir müddet sonra politika değişikliğine gitmiştir. Söz konusu işgal izni, Yunanistan için uygarlık yayma, Anadolu'daki Rumları özgürleştirme ve Büyük Yunanistan idealini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu hedefler doğrultusunda başlayan Küçük Asya Seferi, öngörülemeden şekilde Osmanlı Devleti'nden ayrı, kendi bağımsız ulusal devletlerini kurmak için savaştan Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk milli hareketinin direnciyle karşılaşmıştır. Söz konusu Türk-Yunan Savaşı, İzmir'in eski gazetelerinden *Amaltheia* tarafından yakından takip edilmiş ve Yunan Hükümeti destekli haber, makale ve mülakatlar ile Rumlar, Venizelist bir propaganda eşliğinde yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Amaltheia, Türk milli hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini çok yakından takip etmiştir. Önceleri Osmanlı Devleti'ne isyan eden bir asi asker olarak değerlendirilen Mustafa Kemal Paşa'nın, ilerleyen süreçte askeri dehasının yanı sıra Müttefikler arasındaki türlü anlaşmazlıkları bir potada eriterek bunları Türk milli menfaatleri lehine kullandığı diplomatik yeteneği takdir edilmiştir. Türk güçlerinin askeri başarıları nedeniyle İngiltere'nin dahi Mustafa Kemal'in taleplerini kabul etmek durumunda kalması

⁹⁰ *Amaltheia Smyrnis*, 30 Haziran 1923 Çarşamba, No:19408, Atina, s. 1.

⁹¹ C.M. Woodhouse, *a.g.e.*, s. 208.

⁹² Murat Eser, *Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 196.

gazetede tarafından eleştirilmiştir. Sovyetler Birliği ile kurulan temas ve askeri-ekonomik yardımlar dindaş Yunanlara yapılan büyük bir kötülük olarak değerlendirilirken gazete her koşulda Rumların moralini yüksek tutmaya çalışmıştır. Nitekim Yunan ordusu yüksek manevi gücüyle eninde sonunda galip gelerek onları özgürleştirecek ve İzmir'de özerk bir yönetim kurulacaktır. Bu medenileşme programı Anadolu'nun Hristiyan halkları kadar Müslümanlara da yöneliktir. Fakat İzmir'in özerkliğinin İzmir Yahudi cemaati tarafından engellenmesi de bunun onaylanmadığı görülmüştür.

Sevr Antlaşması'nın değişikliğe uğrayabileceği ya da uygulanamayabileceği söylentileri bile Rumların en büyük korkusu olmuştur. Bunun nedeni Türk Milli güçlerinin başarılı savaşları ardından Yunan ordusunun bölgeden çekilerek yerine Türk ordunun gelebilme ihtimalidir. Alınan büyük yenilgi Küçük Asya Seferi'nin aslında o kadar gerekli olmadığı ve dahi yanlış bir karar olduğu ile ilgili farklı değerlendirmeler de yapılmıştır. Nihayetinde birtakım ideolojik ve stratejik nedenlerle girmesi kolay olan savaşın bir zaferle sonlandırılması o kadar kolay olmadığı görülmüştür. Bu nedenle Rumların bir an evvel bir barış antlaşmasının imzalanarak belirsizliklerin giderilmesinden yana güçlü talep ve beklentileri dikkati çekmiştir. Rumların, Yunanistan ile dil, din ve kültürel bağlar üzerinden kurduğu temas ve birliktelik arzusu ancak bir nüfus değişimi sağlanabilmiştir. Türkler, kendisine dayatılan Sevr Antlaşmasını reddederek haklı davalarını Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yaptığı savaşlar sonucu kazanmış ve ancak ondan sonra eşit koşullarda imzalanan Lozan Antlaşması ile nihai bir barış ortamı sağlanabilmiştir.

Kaynakça

1-TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

- Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS), 52-4/44/1, H.03.02.1338
Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS), 52-4/44-2, H.03.02.1338.
Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS), 52-5/40-1, H.17.04.1338.
Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), 42/48/01, M.01.12.1923.
TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 34723-136599-2, 1921.02.20.
Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 34724-136606-4, 1920.01.01.
Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 36097-142568-569, 1921.08.07.
Milli Eğitim Bakanlığı Genel/Mektup, 99-480-7, 8.9.1923.

2-Sürelî Yayınlar

- Amaltheia*, 7/20 Nisan 1922, Perşembe, No: 19193, İzmir, s. 1.
Amaltheia, 16/9 Nisan 1922 Cumartesi, No:19201, İzmir, s.1.
Amaltheia, 17 /30 Nisan 1922 Pazar, No: 19202, İzmir, s. 1.
Amaltheia, 13/26 Mayıs 1922 Cuma, No:19224, İzmir, s. 1.
Amaltheia, 25/7 Mayıs 1922 Çarşamba, No: 19234, İzmir, s.1.
Amaltheia, 24/6 Temmuz Pazar, 1922, No: 19283, İzmir, s. 1.
Amaltheia, 12/25 Ağustos 1922 Cuma, No:19219, İzmir, s. 1.
Amaltheia, 18/31 Ağustos 1922, Perşembe, No: 19223, İzmir, s.1.
Amaltheia Smyrnis, 18 Ocak 1923 Çarşamba, No: 19261, Atina, s. 1.

- Amalteia Smyrnis*, 16 Mayıs 1923 Çarşamba, No: 19363, Atina, s.4.
Amalteia Smyrnis, 30 Mayıs 1923 Çarşamba, No: 19377, Atina, s.1.
Amalteia Smyrnis, 30 Haziran 1923 Çarşamba, No:19408, Atina, s. 1.

Kitap, Makaleler

- Akdağ, Ömer (1997), Milli Mücadele Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14, Sayı, 40, s. 116-132.
- Akşin, Sina (1986), "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler (20 Temmuz 1974'e Kadar) Türk- Yunan İlişkileri, Ankara: Genelkurmay Basımevi, s.174-188.
- Akşin, Sina (1996), "Osmanlıların Sonuncusu", İstanbul 1914- 1923 Kaybolup Giden Bir Dünyanın Başkenti ya da Yaşlı İmparatorlukların Can Çekişmesi, Haz. Stefanos Yerasimos, Çev.Cüneyt Akalın, İstanbul:İletişim Yayınları, s. 114- 125.
- Arslan, Ali (2005), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını*, İstanbul: Truva Yayınları.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1999), *Tek Adam Mustafa Kemal 1919- 1922*, C.II, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Bardakçı, Murat (2015), *Enver*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Busch, Briton Cooper (1976), *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, New York Albany: State University of New York Press.
- Clogg, Richard (2013), *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Çakmak, Ferdi (2019), *Türk İstiklal Harbi'nde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (10-24 Temmuz 1921)*, (Yüksek Lisans Tezi), Milli Savunma Üniversitesi, Alpaslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Dalby, Andrew (2010), *Eleftherios Venizelos 1219-1923 Barış Görüşmeleri Sonrası*, Çev. Dinçer Demirkent, Ankara: Akılçelen Kitapevi.
- Eraslan, Cezmi (2020), "Mudanya Mütarekesi", *TDVİA*, C.30, Ankara, s.355- 356.
- Erdem, Nilüfer (2010), *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, İstanbul: Derlem Yayınları.
- Erdem, Nilüfer (2013), "Megali İdea'nın Anadolu'daki Destekçilerinden Doktor Apostolof N. Psaltoff'un 1912-1922 dönemindeki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27, s.63-77.
- Erdem, Nilüfer (2016), Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios'un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XVI, Sayı, 33, s. 105- 134.
- Erim, Nihat (1953), *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı Andlaşmaları)*, C.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Eser, Murat (2019), *Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Fromkin, David (2008), *Barışa son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, Çev. Mehmet Harmancı, 2008, İstanbul: Epsilon.
- Güllü, Ramazan Erhan (2018), *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı'dan Cumhuriyete*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Gökbilgin, M. Tayyip, (1959), *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, C.1, Türk Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Görgülü, İsmet (1992), *Büyük Taaruz*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Güner, Zekai (1998), "Milli Mücadelede Türk Kamuoyunu Oluşturan Basın", *Erdem*, Atatürk Kültür Merkezi, C.11, Sayı, 31, s. 89-104.
- Hale, William (2003), *Türk Dış Politikası 1774- 2000*, Çev. Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Helmreich, Paul C. (1974), *From Paris to Sévres The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Columbus: Ohio University Press, Columbus.
- Kurat, Yuluğ Tekin, (1986), "Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası", Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri Bildiriler (20 Temmuz 1974'e Kadar), Genelkurmay Basımevi: Ankara, s.407- 427.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, (2023), Çev. Seha L. Meray, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınlar.
- Kitsikis, Dimitris (1963), *Yunan Propagandası*, İstanbul: Meydan Neşriyat.
- Koçak, Meltem (2018), *Tevhid-i Efkâr Gazetesinin Milli Mücadeleye Bakışı (1921-1923)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kuran, Ercüment, (1992), "Birinci Dünya Savaşı", *TDVİA*, C.6, İstanbul, s.196-200.
- Küçük, Cevdet (2009), "Sevr Antlaşması", *TDVİA*, C.37, İstanbul, s. 1-5.
- Macmillan, Margaret (2002), *Paris, 1919: Six Months That Changed the World*, New York: Random House.
- McCarthy, Justin (2018), *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sarıkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- McNeill, William H. (2013), *Dünya Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitapevi,
- Mihalopoulos, Dimitris (1997), *O Ethnikos Dihasmos H Alli Diastasi-OEθνικός Διχασμός H άλλη Διάσπαση (Ulusal Bölünme Diğer Boyut)*, Atina: Trohalia Yayınları,
- Oran, Baskın (2009), "Lozan Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, C. 1, Ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 215- 238.
- Öztoprak, İzzet (1998), "II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara'da Hükümet Değişikliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14, Sayı, 42, s. 1082- 1097.
- Öztoprak, İzzet (2000), "Birinci İnönü Savaşı'nın Anadolu, İstanbul ve Dış Basında Karşılanışı ve Yorumu", *Bellekten*, C.64, Sayı, 240, s. 523- 540.
- Öztürk, Cemil (2020), "Mondros Mütarekesi", *TDVİA*, C.30, Ankara, s. 271- 273.
- Pallis, Alexander Anastasius (1997), *Yunanların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çev. Orhan Azizoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Papakostas, Lefteris (2014), *Anarhikos Politevomenoi Diplomatia kai Politiki stin Neoteri Ellada 1821- 1936/Αναρχικώς Πολιτευόμενοι Διπλωματικά και Πολίτικη στη Νεότερη Ελλάδα 1821-1936 (Anarşist Siyasetçiler Modern Yunanistan'da Diplomasi ve Siyaset 1821- 1936)*, Atina: Angelaki Yayınları.
- Petridis, Pavlos B. (1986), *Elliniki Politiki kai Koinoniki İstoria 1821- 1940/Ελληνική Πολίτικη*

και Κοινωνική Ιστορία 1821-1940 (Yunanistan'ın Siyasi ve Toplumsal Tarihi 1821-1940), Selanik: Paratiritis Yayınları.

Renouvin, Pierre. (1993), *I. Dünya Savaşı*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları Cep Üniversitesi.

Shaw, Stanford J. (2014), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, Çev. Beyza Sümer Aydaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sonyel, Salahi R. (2011), İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821- 1923, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şamsutdinov, A.M. (1992), *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918- 1923*, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Toynbee, Arnold Joseph (2007), *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Trumpner, Ulrich, (1968), *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Turan, Şerafettin (2003), "Lozan Antlaşması", *TDVİA*, C.27, Ankara, s. 214- 217.

Umar, Bilge (1974), İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Veremis, Thanos (2005), "1922 Yunan Devleti'nde Siyasi Süreklilikler ve Yeniden Düzenlemeler", *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Renée Hirschon, Çev. Müfide Pekin, Ertuğ Altınay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 73- 88.

Woodhouse, C.M. (1998), *Modern Greece A Short History*, Kent: Faber&Faber.

Yerasimos, Stefanos (2000), *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri 1917- 1923*, İstanbul: Boyut Yayınları.

Yunanca-Türkçe Sözlük /Ellinotourkiko Leksiko-Ελληνoturkικό Λεξικό, (2009), Haz. Faruk Tuncay, Leonidas Karatzas, Atina: Doğu Dil ve Kültürleri Merkezi.

“AVUSTURYA’NIN NADASA BIRAKILMIŞ TÜRKİYE YATIRIMLARI” AVUSTURYA BASININDA KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI SÜRECİ VE TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ

“AUSTRIA’S FALLOW INVESTMENTS IN TÜRKİYE” THE PROCESS OF ABOLISHING THE CAPITULATIONS IN THE AUSTRIAN PRESS AND THE TURKISH ECONOMIC CONGRESS

Hakan GÖKPINAR*

Geliş Tarihi/Received:17.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted:03.12.2024

GÖKPINAR, Hakan, (2025), “Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi, Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 109-139.

Öz

Kapitülasyon sisteminin kaldırılmasını kutsal bir ödev olarak gören Jön Türkler, Eylül 1914’te Avusturya Monarşisinin de taraf olduğu kapitülasyonların kaldırıldığını ilan etmişlerdir. Avusturya, Osmanlı Hükümetinin kapitülasyonların kaldırmasına diğer Batılı devletler kadar güçlü bir itirazda bulunmamıştır. Kasım 1914 itibarıyla Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına dâhil olmasının ardından oluşan doğal siyasi ve askeri ittifak, tarafların ekonomik iş birliklerini de beraberinde getirmiştir. Avusturya Monarşisinin Türkiye coğrafyasındaki ekonomik nüfuzu savaş sürecinde artmışken, 1918 Sonbaharında Osmanlı Monarşisi ile ortak kaderi paylaşmış, her iki monarşi de savaştan mağlubiyet ve büyük toprak kayıplarıyla çekilmişlerdir. Her iki monarşinin ateşkes antlaşmaları imzaladıkları 1918 sonbaharında dahi Avusturya basını ve kamuoyu “Türkiye (Die Türkei)” olarak ifade ettikleri eski müttefiklerinin içinde bulunduğu ekonomik vaziyeti ve I. Dünya Savaşı döneminde elde etmiş oldukları ekonomik nüfuzun akıbeti ve üzerine değerlendirmeler yapmışlardır. Savaş sonrasındaki yeni Türkiye düzeninde dünya savaşında yarım kalmış ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmek adına savaş sonrası yatırımları için Türkiye’deki siyasi ve askeri gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Türk ulusunun Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde yürüttüğü askeri ve siyasi bağımsızlık mücadelesinin ekonomik boyutunu da yakından takip eden Avusturya basını, kapitülasyonların kaldırılması ile güçlenecek Türkiye’de, I. Dünya Savaşını genişleterek yeniden uygulamaya koyma çabalarına karşı Türkiye’nin askeri ve siyasi direnişi Lozan Konferansını iki ayrı döneme bölmüştür. Konferansın ara döneminde İzmir’de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararlar, ekonomik bakımdan tam bağımsızlık iradesinin sembolü olmuştur. Türkiye, ikinci dönem Lozan Konferansında dünya savaşının muzafferlerini mağlup etmiş ve kapitülasyonların kaldırılmasını da sağlayan Lozan Barışı ile Türkiye’yi siyasi ve ekonomik bakımlardan muzaffer bir devlet yapmıştır. Avusturya basınının yakın ilgi gösterdiği Lozan Zaferinin ardından Avusturya ile ekonomik iş birlikleri de yeniden başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Avusturya Basını, Kapitülasyonlar, M. Kemal, Türkiye İktisat Kongresi, Lozan Barışı.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hakangokpinar.31@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-5965-6448>).

Abstract

Considering the abolition of the capitulation system a sacred duty, the Young Turks declared the abolition of the capitulations in September 1914, to which the Austrian Monarchy was also a party. Austria did not object to the abolition of capitulations by the Ottoman government as strongly as other Western states. The natural political and military alliance that emerged after the Ottoman Empire's involvement in World War I in November 1914 also brought about economic cooperation between the parties. While the Austrian Monarchy's economic influence in the Turkish geography increased during the war, it shared a common fate with the Ottoman Monarchy in the fall of 1918, and both monarchies withdrew from the war with defeat and major territorial losses. Even in the autumn of 1918, when both monarchies signed armistice agreements, the Austrian press and public opinion were commenting on the economic situation of their former ally, which they referred to as "Türkiye (Die Türkei)", and the fate of the economic influence they had gained during World War I. In the new post-war Turkish order, they closely followed the political and military developments in Türkiye for their post-war investments in order to continue their economic activities left unfinished during the World War. The Austrian press, which closely followed the economic dimension of the Turkish nation's military and political struggle for independence under the leadership of Mustafa Kemal, Türkiye's military and political resistance against the efforts to reintroduce the World War I by expanding it in Türkiye, which would be strengthened with the abolition of capitulations, divided the Lausanne Conference into two separate periods. The decisions taken at the Turkish Economic Congress organized in Izmir during the interim period of the Conference became the symbol of the will for full economic independence. In the second period of the Lausanne Conference, Türkiye defeated the victors of the World War and made Türkiye a victorious state in political and economic terms with the Lausanne Peace, which also abolished the capitulations. Following the Lausanne Victory, which attracted close attention from the Austrian press, economic cooperation with Austria resumed.

Keywords: *Austrian Press, Capitulations, M. Kemal, Turkish Economic Congress, Peace of Lausanne.*

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

Giriş

Kapitülasyon kelimesi, İtalyanca “*capitolazione*”e dayanan, Latince “*Capitulum*” kelimesinden türemiştir. Savaşlarda bir ordunun bir kale veya şehrin teslim alınması veya bunun için yapılan antlaşmayı ifade etmektedir.¹ Ancak kapitülasyon terimi Türkçedeki anlamlarının yanı sıra yenilen bir devletin “*teslimiyeti*”, “*teslim alınması*” veya “*teslim olması*” anlamlarında “*kapitüle etmek (kapitulieren)*”² ifadesiyle de 19. Ve 20. YY. Almanca kaynaklarda ve basın organlarında sıklıkla kullanılmıştır.

Kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu döneminde “İmtiyazât-ı Atıka” olarak ifade edilmiştir.³ Türkçe kaynaklarda Osmanlı Devleti memleketlerinde, Hristiyan devletlerin vatandaşlarına sürekli veya geçici olarak “*bahşedilen*” ticari, kişisel, siyasi ve adli izinleri ve ayrıcalıkları kapsayan ve Osmanlı Devleti’nin en güçlü olduğu dönemlerde Bâb-ı Âli’nin onay ve yetki vermesiyle yapılan sözleşmelere verilen isimdir.⁴

Büyük devlet olma yolunda, Osmanlı Devleti 1535 yılında Fransa’ya bir takım ekonomik ve adli ayrıcalıklar tanımıştır. Bu ayrıcalıklar yedi defa yenilenmiş ve nihayetinde süresiz hale gelmiştir. Osmanlı dış politikasının siyasi ve ekonomik gereksinimleri doğrultusunda birçok Avrupalı devlete tanınan iktisadi imtiyazların kapsamı, idari ve adli imtiyazların da verilmesiyle kontrolü zorlaşacak kadar çok genişlemiştir.⁵ Avusturya-Macaristan Monarşisine de ilk defa 1567’de tanınmış olan ticari kapitülasyonlar kapsamında, Avusturya, 1615’e kadar ticari etkinliklerini Fransa bayrağı altında sürdürmüştür.⁶ Osmanlı Devleti’nin Avusturya’ya karşı üstünlüğünü kaybettiği 1699 Karlofça Barış Antlaşması ve 1718 Pasarofça Barış ve Ticaret Antlaşması Antlaşmalarıyla Avusturya’ya tanınan iktisadi ayrıcalıkların kapsamı genişlemiş ve bu tarihten itibaren Avusturya bu ayrıcalıkları daha avantajlı bir şekilde kullanabilmiştir. Avusturya’ya tanınan bu haklar, Fransa’ya tanınmış hakları içermiş ve Avusturya’yı olduğu kadar, Avusturya’nın egemenliği altındaki devletlerinde yararlanmalarını sağlamıştır.⁷ Avusturya’ya tanınan ticari imtiyazlar, 1739 Belgrat Antlaşması,⁸ 1784 Senedi ve 1791 Zıştovi antlaşması ile çok daha kapsamlı bir mahiyet almıştır. Böylelikle Avusturya, Fransa ve İngiltere gibi Osmanlı iktisat hayatında egemen bir rol oynamaya çalışmıştır.⁹

¹ Mehmet Emin Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar, Homer Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, 2005, S. 13.

² “*Kapitulation*”, “*Kapitulieren*”, Karl Steuerwald, *Deutsch-Türkisches Wörterbuch*, OttoHarrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1974, s. 321; <https://www.frieden-fragen.de/lexikon/kapitulation.html#:~:text=Wenn%20in%20einer%20Schlacht%20oder,Kapitulation%20ist%20die%20wei%C3%9Ffe%20Fahne.> (Son Görüntüleme Tarihi: 14.11.2024-14:20).

³ Dilek Temiz Dinç, “Kapitülasyonlar”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s.1,2; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kapitulasyonlar/?pdf=3547> (Son Görüntüleme: 25.11.2024-02:41).

⁴ Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar, S. 14, 15.

⁵ Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar, S. 18-22.

⁶ 1606 Zitvatorok Antlaşmasından sonra Avusturya’ya 1615 ve 1617 yılları arasında Osmanlı egemenliğindeki Doğu Akdeniz limanlarında konsolosluk açma hakkı verilmiştir. Avusturya ile imzalanan bir ticaret antlaşması olan 1628 tarihli “Nemçelü Ahidnamesi” ile de Avusturyalı tüccarlara güvenli bir ticaret imkânı temin edilmiştir. Bu ticari imtiyazlara rağmen Avusturya’nın ticari faaliyetleri diğer Avrupa devletlerinininkine kıyasla 1699’a kadar zayıf kalmıştır. 1699’a kadar Osmanlı Devletinin kendi rızasıyla verdiği kapitülasyonlar iken, Avusturya’ya karşı askeri mağlubiyetlerden sonra zoraki verilen imtiyazlara dönüşmüştür; Uğur Kurtaran, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti İle Avusturya Arasındaki Ticaret Antlaşmaları Ve Yaşanan Değişimler (1718-1791)”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Aralık 2016, (s. 743-770), S. 765.

⁷ Max Kunke, *Die Kapitulationen der Türkei, deren Aufhebung und die neuen deutsch-türkischen Rechtsverträge*, J. Schweitzer Verlag, München-Berlin-Leipzig, 1918, S. 61, 65.

⁸ Kunke, *Die Kapitulationen der Türkei...*, S. 66.

⁹ Kurtaran, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti İle Avusturya...”, S. 763.

18. YY'da Sanayi Devrimi ile gelişen Avrupa ekonomisi, iktisadi kapitülasyonlar başta olmak üzere siyasi ve adli imtiyazları Osmanlı Devleti aleyhine hammadde ve pazar tedarikinde bir sömürü aracı olarak kullanmıştır.¹⁰ Bu çerçevede kapitülasyonlar, jeopolitik ve stratejik konumu nedeniyle, Osmanlı Devletinin devlet gelirlerini azaltan; ekonomik, siyasi ve idari yapısını ve tam egemenlik haklarını temelden sarsan ve zincirlere vurarak bağımsız hareket kabiliyetini kısıtlayan bir tehdit unsuru olmuştur.¹¹ Tarihçi H. L. Kieser'in "Yeni Türkiye'nin Ön Savaşçıları" olarak nitelendirdiği Jön Türkler,¹² 1908'de II. Meşrutiyetin ilanını sağladıktan sonra yaptıkları reformlarla Avrupa devletlerinin rızasını kazanıp uzlaşmacı bir şekilde onları kapitülasyon kazanımlarından vaz geçirmeyi öncelikli bir hedef olarak belirlemişlerdir.¹³ Bu hususta Avusturya-Macaristan ile siyasi ve ekonomik ilişkiler bağlamında Türk Hükümeti, ilk somut adımı, Bosna-Hersek'in 1908'de Avusturya tarafından ilhaki döneminde atmıştır. Bosna-Hersek'i geri almak için uluslararası atmosferin uygun olmadığı bu dönemde 1909'da Avusturya ile imzalanmak zorunda kalınan protokole kapitülasyonlara ilişkin bir madde eklenmiştir. Bu Protokole göre Avusturya, diğer devletlerin de kabul etmeleri halinde Türkiye'nin kapitülasyonları kaldırma gayretlerini uluslararası platformlarda desteklemeyi taahhüt etmiştir.¹⁴

Kapitülasyonların kaldırılmasını bir kutsal vazife olarak benimsemiş olan Jön Türklerin İttihat ve Terakki kolu,¹⁵ Avrupa devletlerine verilmiş bütün imtiyazların Türkiye tarafından verilmiş olduğunu ve hukuki bakımdan tek taraflı olarak kaldırılabilirliği görüşünü savunmuştur.¹⁶ Bu kutsal hedefi gerçekleştirmek için, İttihat ve Terakki'nin Eylül 1914'te 1 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere, kapitülasyonların kaldırıldığını ilan etmiştir. Bu karara Avusturya-Macaristan da Almanya ile birlikte itilaf devletleri kadar itiraz edince, kendisine 1909 Protokolünün 8. Maddesi hatırlatılmıştır.¹⁷ Kapitülasyon sözleşmelerinin tarafı olan Batılı devletler, kapitülasyon sözleşmelerinin çift taraflı ve karşılıklılık esasına dayandığını iddia etseler de¹⁸ sadece Osmanlı Devleti'nin sunduğu tek taraflı birer sözleşme, izin ve güvence belgeleriydiler. Bunun somut kanıtlarından bir tanesi, Fransa'ya verilen ayrıcalıklarda Fransa yurttaşlarına tanınan ayrıcalıkların Osmanlı yurttaşlarına verilmemiş olmasıdır. Kapitülasyonlar karşılıklılık ve eşitlik esasına dayansalardı, aynı imtiyazların Osmanlı yurttaşlarına da verilmesi gerekirdi.¹⁹ Avusturya-Macaristan, dönemin siyasi koşulları altında kapitülasyonların kaldırılmasına 1917'ye kadar dönemin siyasi, askeri ve ekonomik koşulları altında kayda değer bir itirazda bulunmamıştır,²⁰ 1916'dan itibaren de Türkiye'de önemli derecede güçlü bir ekonomik nüfuz kazanmıştır.²¹ Ocak 1917'de Almanya ile imzalanan antlaşmanın gizli maddesine "...diğer devletlerin de tanınmaları..." koşulu eklenmekle birlikte Almanya kapitülasyonların kaldırılmasını kabul

¹⁰ Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar..., S. 14, 22.

¹¹ Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar..., S. 30.

¹² Hans-Lukas Kieser, Vorkämpfer der "Neuen Türkei": *Revolutionäre Bildungseliten am Genfersee (1870-1939)*, Chronos Verlag, Zürich, 2005, S. 96.

¹³ Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğunun Sonu", Kent, Marien (Ed.) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, (s. 19-56), S. 33.

¹⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Ankara, 1992, S. 307.

¹⁵ Toprak, Zafer, (1908), *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, S. 381, 388.

¹⁶ Max Kunke, *Die Kapitulationen der Türkei...*, S 135-137.

¹⁷ Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar..., S. 160.

¹⁸ Max Kunke, *Die Kapitulationen der Türkei...*, S. 137, 138.

¹⁹ Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar..., S. 14, 15.

²⁰ Karbi, Bilge, (2021) *Gölgedeki İttifak: Harb-i Umumi'de Osmanlı-Habsburg İktisadi İlişkileri*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2021, S. 92.

²¹ Karbi, Bilge, (2017), "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na İktisadi-Askeri Nüfuzu (1914-1918)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 13, Sayı 25 (Bahar), s. 119, 120, 137-147.

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

etmiştir. Avusturya-Macaristan ise bu hususta direnmiştir. Avusturya-Macaristan’ın direnmesi, gizli antlaşmanın koşulunun yerine gelmesinin önünde bir engeldi. Dolayısıyla Almanya, Avusturya-Macaristan’ın direnişi sayesinde eski avantajlarını yeniden kazanabilmek için açık bir kapıya sahip olduğunu değerlendirmiştir.²² Daha sonra Bolşevik Rusya da 3 Mart 1908 Brest-Litowsk Antlaşması ile kapitülasyonların varlığını geçersiz saydığını onaylamıştır. Bolşevik Rusya ile diğer İttifak Devletleri gibi Avusturya-Macaristan da Brest-Litowsk antlaşmasını imzaladıktan sonra, kapitülasyonların kaldırıldığını kabul ettiğini taahhüt eden antlaşmayı Osmanlı Devleti ile 12 Mart 1918’de imzalamıştır. Bu suretle Jön Türklerin İttihat ve Terakki kolu kutsal hedef addettikleri kapitülasyonların kaldırılması hususunda büyük bir aşama kaydetmişlerdir.²³ Bu başarıyla paralel olarak, kapitülasyonların karşılıklılık esasına dayanmadığı ve Osmanlı Devleti’nin “bahsettiği” tek taraflı ayrıcalıklar olduğu ve tek taraflı olarak kaldırılabilceği bir hukukçu olan Mahmut Esat (Bozkurt)’ın İsviçre’de hazırladığı doktora teziyle de belgelenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Adalet Bakanı olarak da görev yapacak olan Mahmut Esat (Bozkurt) bu akademik çalışmasında, Osmanlı Devleti’nin tanımış olduğu bütün kapitülasyonları karşılaştırmalı olarak incelemiş, Osmanlı Devleti’nin kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırabileceğini ispatlamıştır²⁴.

I. Dünya Savaşı sonrasında diğer yandan Almanya ve Osmanlı Devleti ile birlikte alınmış yenilgiyle yaşanan toprak kayıpları, iktisadi ve idari yapısal sorunları beraberinde getirmiştir.²⁵ 1918’den önce başlamış olan ve 1919 itibarıyla artarak devam eden İtilaf Devletlerine karşı Alman-Avusturya milliyetçiliği ve doğal karşıtıkları Avusturya basınının etnik, dini ve iktisadi siyasi yaklaşım tercihlerine de yansımıştır.²⁶ Avusturya basını, Avusturya’da Cumhuriyet rejiminin pekiştirilmeye çalışıldığı bu dönemde Monarşi dönemine nazaran daha demokratik bir atmosferde yayın yapabilmıştır.²⁷

Türkiye’de kapitülasyonların kaldırılma sürecini Avusturya kamuoyunun bakış açısıyla aydınlatmak için yararlandığımız gazetelerin bir kısmı ulusal ölçekte ve bir kısmı da bölgesel ölçekte yayınlanan gazetelerdi. Bu gazetelerin bazılarının siyasi yaklaşımlar birbirlerinden farklı ve bazılarının ise ortaktı.²⁸ Avusturya’nın ulusal ölçekteki gazetelerinden Arbeiter Zeitung, Avusturya’nın Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin yayın organıydı.²⁹ Deutsches Volksblatt, Avusturya’nın en köklü ve geleneksel gazetelerindendi, Alman milliyetçisi, muhafazakâr, Yahudi ve Siyonizm karşıtıydı.³⁰ Illustrierte Kronen Zeitung siyasi ideoloji

²² Bridge, F.R (2013), “Habsburg Monarşisi Ve Osmanlı İmparatorluğu”, Kent, Marien (Ed.) (2013), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu Ve Büyük Güçler*, Alfa Yayınları, İstanbul, (s. 57-88), S. 84.

²³ Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar..., S. 160-162.

²⁴ Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar..., S. 14, 15.

²⁵ Kerekes L.; Kerekes, J.(1975) “Wirtschaftliche und soziale Lage Österreichs nach dem Zerfall der Doppelmonarchie”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* , Vol. 21, No. 3/4, s. (349-363), S. 355-360.

²⁶ Whiteside, Andrew G. (1961) “ Nationaler Sozialismus in Österreich vor 1918”, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 9. Jhg. Heft 4, Oktober, 1961, (s. 349-363), S. 351-355.

²⁷ “Der Österreichische Tagespresse- Daten und Analysen”, https://www.oeaw.ac.at/cmc/hyppress/per_02.htm#:~:text=Die%20Gesamtauflage%20der%20C3%B6sterreichischen%20Tagespresse,Journalisten%2C%20ver%20A4nderten%20diese%20Strukturen%20nachhaltig. (Son Görüntüleme: 26.11.2024-16:32).

²⁸ Gabriele Melischek,; Josef Seethaler (2019), “Die österreichische Tagespresse der Ersten Republik”, in: Mathias Karmasin, Christian Oggolder (Hrsg.), *Österreichische Mediengeschichte*, Bd. 2: Von Massenmedien zu sozialen Medien (1918 bis heute) Springer Verlag, Wiesbaden, 2019,(s. 37-60), S. 15-17.

²⁹ Melischek, Seethaler, “Die österreichische Tagespresse...”, S. 19.; “Arbeiter Zeitung”, 10 Jahre Wien Geschichte Wiki-Ein Service der Stadt Wien, <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Arbeiterzeitung> (Son Görüntüleme: 24.11.2024-14:14).

³⁰ “Deutsches Volksblatt”, 10 Jahre Wien Geschichte Wiki-Ein Service der Stadt Wien, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Deutsches_Volksblatt, (Son Görüntüleme: 24.11.2024-14:26).

gütmeyen “bağımsız devletin bağımsız yurttaşı” sloganıyla yayın yapan kitlesel bir yayın organıydı.³¹ En köklü gazetelerden olan Neue Freie Presse Viyana’nın Siyonist-Yahudi sermayesinin yayın organı olup demokratik ve faşizm karşıtı liberal bir yayın politikası gütmüştür.³² Wiener Zeitung Avusturya’nın Viyana merkezli resmi yayın organları arasında yer almıştır 1919’a kadar Avusturya’nın resmi yayın organlarından biriyken 1919 itibarıyla Yahudi Milli Partisi’nin görüşlerini savunan bir yayın politikası gütmüştür.³³ Neue Freie Presse ve Wiener Zeitung, Yahudi-Siyonist karşıtı Nasyonsosyalistlerin 1933’ten itibaren güçlenmeleri ve uyguladıkları baskı nedeniyle yayın hayatlarını sonlandırmak zorunda kalmışlardır.³⁴ Neues Wiener Journal ise sosyal yaşam, kültür sanat ağırlıklı konuları işleyen ve siyasi bakımdan tarafsız olarak nitelendirilse de liberal eğilimli olan Avusturya’nın köklü gazetelerindendi.³⁵ Ostdeutsche Rundschau Alman ulusalcı bir çizgide yayınlar yapmıştır. Reichspost gazetesi, Hristiyan Sosyal Parti’nin görüşlerini savunan bir yayın anlayışı gütmüş³⁶ ve Wiener Montags Journal siyasi bakımdan bağımsız bir yayın anlayışı benimsemiştir.³⁷

Avusturya gazetelerinin büyük bir çoğunluğu bölgeseldi ve genellikle buldukları eyaletin veya şehrin adını taşıyan gazetelerdi. Bu gazetelerin de yayın politikalarına yansıyan siyasi yaklaşımları birbirinden farklıydı. Bunlard; Allgemeiner Tiroler Anzeiger Tirol bölgesinde günlük periyodlarla yayınlanan Hristiyan sosyal demokrat bir yayın politikası benimsemiştir. Böhmerwald Volksbote gazetesi, Avusturya’nın haftalık periyodlarla Güney Böhmen bölgesinde yayınlanan sosyal demokrat çizgideki bölgesel bir gazetedir; Neues Grazer Tagblatt, Steirmark-Graz bölgesinde yayınlanmış, Alman ulusalcı ve Nasyonsosyalist bir yayın politikası gütmüştür. Innbrucker Nachrichten, Tirol bölgesinde yayınlanmış ve Alman milliyetçi-nasyonsosyalist bir yayın politikası gütmüştür. Kärnten bölgesinde yayınlanan Kärntner Tagblatt, Hristiyan Demokrat bir yayın politikası gütmüştür. Klagenfurt gazetesi, Kärnten bölgesinin partiler üstü bağımsız bir gazetesi idi ve devletin resmi yayın organları arasındaydı. Linzer Tages-Post Alman milliyetçisi ve sonraları nasyonal sosyalist bir görüşte olup Linz bölgesinde yayınlanmaktaydı.³⁸ Marburger Zeitung, 1920’lerin sonlarına kadar bağımsız bir yayın organı olup 1930’lar itibarıyla Nasyonsosyalizm’in sözcülüğünü yapan Marburg- bölgesi bir gazetedir.³⁹ Mühlviertler Nachrichten, Mühlviertle bölgesinde haftalık periyodlarla yayınlanan Katolik Hristiyan muhafazakâr bir yayın anlayışı olan bir gazetedir.⁴⁰ Neues Grazer Tagblatt, Graz bölgesinde yayınlanan bu gazete, nasyonal sosyalist siyasi bir yayın anlayışı vardır ve Vorarlberger Tagblatt, Vorarlberg-Bregenz bölgesinde yayınlanmış Nasyonsosyalist bir yayın anlayışı olan bir gazetedir.⁴¹

³¹ Melischek, Seethaler, “Die österreichische Tagespresse...”, S. 23, 30.

³² “Neue Freie Presse”, <https://www.diepresse.com/9724/die-neue-freie-presse-das-weltblatt-der-donaumonarchie> Melischek, Seethaler, “Die österreichische Tagespresse...”, S. 31.; “Neue Freie Presse”, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Neue_Freie_Presse (Son Görüntüleme: 26.11.2024-10:18).

³³ Melischek, Seethaler, “Die österreichische Tagespresse...”, S. 15, 31, 32.

³⁴ “Geschichte der Presse-Teil 2: Die Neue Freie Presse-das Weltblatt der Donaumonarchie”, <https://www.diepresse.com/9724/die-neue-freie-presse-das-weltblatt-der-donaumonarchie> (Son Görüntüleme: 26.11.2024-10:57); “Pressewesen”, *10 Jahre Wien Geschichte Wiki-Ein Service der Stadt Wien*, <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Pressewesen> (Son Görüntüleme: 26.11.2024-10:55).

³⁵ “Neues Wiener Journal”, *Wien Geschichte Wiki, Ein Service Stadt Wien*, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Neues_Wiener_Journal (Son Görüntüleme: 24.11.2024-16:10).

³⁶ Melischek, Seethaler, “Die österreichische Tagespresse...”, S. 15, 22, 31.

³⁷ https://www.karl-may-wiki.de/index.php/Wiener_Montags-Journal (Son Görüntüleme: 25.11.2024-17:38).

³⁸ Melischek, Seethaler, “Die österreichische Tagespresse...”, S. 33-35.

³⁹ “Marburger Zeitung”, https://de.wikipedia.org/wiki/Marburger_Zeitung.

⁴⁰ “Mühlviertler Nachrichten”, https://de.wikipedia.org/wiki/M%C3%BChlviertler_Nachrichten.

⁴¹ Melischek, Seethaler, “Die österreichische Tagespresse...”, S. 34, 35.

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

Avusturya’nın ekonomik menfaatleri çerçevesinde Türkiye’de kapitülasyonların kaldırılmasının siyasi, askeri ve iktisadi sürecini takip etmek üzere, *Neue Freie Presse* ve *Linzer Tages-Post* örneğinde olduğu gibi, Avusturya gazetelerinden bir kısmı İstanbul’a olduğu gibi, Türkiye ile ilgili görüşmelerin yapıldığı Avrupa merkezlerine muhabirler görevlendirmişlerdir.⁴²

A. Ateşkes Döneminde Türkiye’nin Ekonomik Durumu ve Savaş Sonrası Avusturya Ekonomik Çıkarları Üzerine Düşünceler (Ekim 1918-Ağustos 1919)

1. Avusturya Basınında Mondros Ateşkesi ile Türkiye’nin Kapitüle Edilmesi

Klagenfurt gazetesi 23 Kasım 1918 tarihli “Türkiye Hakkında Ekonomik Malumat” başlıklı makalesinde, Osmanlı’nın kapitülasyonlar sisteminin 16. YY’dan itibaren güttüğü siyasi ve ekonomik menfaatlerin aksine, 19. ve 20 YY’da günden güne eskiyen Osmanlı Devlet yapısını ve ekonomik sistemini zincirlere vurmuş olduğuna dikkat çekmiştir. Gazete, bütün bunların Osmanlı ekonomisini ve hatta siyasetini Avrupa’nın belirlediği ekonomik ve siyasi sisteme bağımlı hale getirmiş olduğunu değerlendirmesini yapmıştır.⁴³

Hatta ilgili günlerde, *Böhmerwald Volksbote* gazetesi, “Türk Hükümeti Kapitülasyonları Kaldırıyor” başlıklı haber analizinde; kapitülasyonların Fransa ve İngiltere tarafından suiistimal edildiğini ve bu imtiyazların Türkiye’nin hem ekonomik hem de siyasi gelişimine engel teşkil ettiğine ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Türkiye’nin çöküşünden medet uman Fransa ve İngiltere’nin Türkiye’nin işlerine karışmak ve yapılmaya çalışılan reformlardan olumlu sonuç alınmasını engellemek için kapitülasyonları bir araç olarak kullandıklarını belirtmiştir. Gazete, kapitülasyonların kaldırılmasından Avusturya’nın bir kaybı olmayacağı, bilakis kazanım elde edeceği değerlendirmesini müteakip şekilde aktarmıştır:

“...Kapitülasyonların kaldırılması Türkiye’nin güçlenmesinin ve dâhili olarak da iyileşmesinin bir göstergesidir. Bu kapitülasyon antlaşmalarında Avusturya-Macaristan’ın da bir payı var. Fakat bizim ülkemiz Türkiye ile çok daha iyi ilişkilere sahip olduğundan ve Türkiye’nin güçlenmesi de Avusturya’nın çıkarına olacağından kapitülasyonların kaldırılmasına itiraz etmesine de gerek yoktur... Kapitülasyonların kaldırılması daha çok Fransa’nın girişimlerini hedef almaktadır...”⁴⁴

Ekim 1914’e kadar uygulanmış olan ve I.Dünya Savaşı döneminde kesintiye uğrayan kapitülasyonlara ilişkin olarak; Mondros Mütarekesi’nden bir gün önce 29 Ekim 1918’de⁴⁵ ve mütarekenin imzalanmasından üç gün sonra,⁴⁶ *Deutsches Volksblatt*,⁴⁷ “Türkiye’nin Kapitülasyonu” başlığıyla, Türkiye’nin hem siyasi ve askeri bakımdan teslim alındığını hem de kapitülasyonların yeniden uygulanmaya başlamasıyla iktisadi bakımdan yeniden boyunduruk altına alındığını ifade etmişlerdir. Avusturya’nın St. Germain ve Macaristan’ın Triyanon antlaşmaları ile İtilaf Devletleri tarafından boyunduruk altına alınmaları

⁴² Bilge Karbi, “Avusturya Perspektifinden Lozan Barış Antlaşması”, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması, Yay. Haz. Emin Alp Malkoç, İBB Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2023, (s. 970-989), S. 971.

⁴³ “Wirtschaftliches über die Türkei”, *Klagenfurter Zeitung*, 23 Kasım 1918, S. 2, 3.

⁴⁴ “Die türkische Regierung hebt die Kapitulationen auf-Konstantinopel”, *Böhmerwald Volksbote*, 13 Eylül 1914, S. 2.

⁴⁵ “Die Kapitulation der Türkei”, *Arbeiter-Zeitung-Morgenblatt*, 29 Ekim 1918, S. 1.

⁴⁶ “Deutsches Volksblatt”, *Wien Geschichte Wiki-Ein Service der Stadt Wien*, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Deutsches_Volksblatt, (Son Görüntüleme: 24.11.2024-14:26).

⁴⁷ “Die Kapitulation der Türkei”, *Deutsches Volksblatt*, 2 Kasım 1918, S. 4.

manasında “kapitule edilmelerini”⁴⁸ haber vermiştir. *Neues Grazer Tagblatt* gazetesi, Almanya’nın 28 Haziran 1919’da imzaladığı Versay Barışı ile boyunduruk altına alındığını ve olağanüstü kapitülasyonlara maruz kaldığını bildirmiş ve savaş sonrası kapitülasyonlar hususunda “yabancı bir bürokratin” demecine yer vermiştir. Demecinin içeriğinden Bolşevik olduğu anlaşılan bu “yabancı bürokratin” Versay Barışı’ndaki kapitülasyonları Türkiye’nin on yıllardır mustarip olduğu kapitülasyonlarla kıyaslayan değerlendirmesi, kapitülasyonların Türkiye açısından vahametini ve yabancı kamuoyundaki algısını yansıtmaları bakımından dikkate değerdir: “...Versay Barışı Almanya için savaş öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun kapitülasyonlarıyla aynı anlamı taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi kapitülasyonlar ve kamu borçları nedeniyle sadece gölge olarak var olacaktır...”⁴⁹.

2. Türkiye’nin Ekonomik Durumu

Türkiye, I.Dünya Savaşı’nın başladığı 1914’ten savaş sonuna kadar yüksek enflasyon altında ezilmekteydi. Savaşın mağlubiyetle sona erdiği günlerde enflasyon değerleri daha da vahim bir seviyeye yükselmiştir.⁵⁰ Türkiye’nin savaşın sosyal ve ekonomik enkazının altında ezildiği günlerde, 30 Ekim 1918’de İstanbul Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanmış olan Mondros Ateşkes Antlaşması iktisadi ve finansal iki ayrı madde de içermekteydi. İtilaf devletleri; ateşkesin 13. Maddesiyle Türkiye’deki, denizciliğe, askerliğe ve ticarete ilişkin her türlü gerci kendi tekeline almıştır. 14. Madde ile de Türkiye topraklarında elde edilen akaryakıt, kömür ve deniz gereçlerinin fazlasının Türkiye tarafından 3. ülkelere ihracatını yasaklamıştır. Ateşkes koşullarında, İtilaf Devletleri tarafından belirlenmiş bir finans, maliye veya para politikası komisyonu henüz yokken,⁵¹ İstanbul’daki işgal yönetimi keyfi fiyat artışları ve karaborsacılık yaparak hâlihazırda salgın hastalıklarla boğuşan halka bir de iktisadi zulüm uygulamıştır. İstanbul örneğindeki bu acı manzara, Avusturya basınında da gündem olmuştur. 18 Aralık 1919’da *Neues Wiener Journal*, “Fiyat Spekülatörlerinin Cenneti” başlıklı haber analizinde, Mondros Ateşkesi ile fiilen işgal altındaki İstanbul’da halkın temel ihtiyaçlarını karşılamayı organize edecek bir Türk Hükümetinin dahi var olmadığına dikkat çekmiştir. 1914’te kaldırılan Kapitülasyonların Mondros Ateşkesi ile yeniden uygulamaya konulmasını fırsata çeviren işgal güçlerinin ve tarafsız devletlerin tüccarları ve simsarlarının temel gıda maddelerinde dahi keyfi fiyat artışları yaptıklarını bildirmiştir. Gıda ürünü stoklarında herhangi bir sıkıntı olmamasına rağmen, işgal yönetiminin keyfi ve kasıtlı fiyat artışları yüzünden İstanbul’un, Viyana ve Budapeşte’den daha pahalı bir şehre “Fiyat Spekülatörlerinin Cenneti”ne dönüştüğünü belirtmiştir. Bu bağlamda İstanbul’da ekonomik bakımdan da İtilaf Devletlerinin “Karaborsa Diktatörlüğü” yaptıklarını vurgulamıştır.⁵²

3. Avusturya’nın “Nadastaki Türkiye Yatırımları” Üzerine İktisadi Perspektifler (Kasım 1918- Ağustos 1919)

1916’dan 1918’e kadar Türkiye’de önemli derecede iktisadi yatırım yapmış olan eski müttefik Avusturya’da kamuoyu, savaş sonrasında bu yatırımlarının geri kazanımları ve arttırılarak geliştirilmesi yolunda düşüncelere girmiştir. Bu hususta *Klagenfurt* gazetesi,

⁴⁸ Rudolf Breitscheid, “Alldeutsche Dokumente”, *Arbeiterwille*, 11 Ekim 1919, S. 3.

⁴⁹ “Deutschlands traurige Zukunft”, *Neues Grazer Tagblatt-Morgen*, 14 Aralık 1919, S. 1.

⁵⁰ Ecem Doygun, “Enflasyon Gölgesinde İstanbul 1914-1921”, *CTAD*, Yıl 18, Sayı 36 (Güz 2022), (s. 729-744). S. 737-741.

⁵¹ Merve Avcı “Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Türk Tarihi Açısından Tarihsel Önemi Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 105, Haziran (2020), (s. 422-435), S. 426-428.

⁵² “Das Paradies der Preistreiber”, *Neues Wiener Journal*, 18 Aralık 1919, S. 13, 14.

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında
Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

“Türkiye Hakkında Ekonomik Malumat” başlıklı makalesinde Avusturya’nın Türkiye’ye yönelik ekonomik perspektiflerine ilişkin değerlendirmeler de yapmıştır. Gazete, Avusturya Hükümetine ve yatırımcılarına savaş sonrası bu dönemde hissedilir düzeydeki hammadde eksikliğinin giderilebilmesi için harekete geçmesini tavsiye etmiştir. Endüstrileşme kriterleri açısından yeterli düzeyde olmayan Türkiye’nin kendi ham maddelerini işleyemeyeceğine dikkat çeken gazete, savaştan önce Avusturya-Macaristan’ın erişebildiği hammadde kaynaklarına savaşın yeni bittiği bu şartlar altında Avusturya’nın hızlı bir erişimi mümkün olmayacağından, Türkiye’nin mevcut stoklarından istifade etmesini telkin etmiştir. Avusturya-Macaristan Monarşisinden kopan Macaristan’ın bundan sonra Türkiye’deki kendi varlıklarını bizzat işlemek isteyeceğinden, Avusturya’nın Türkiye’deki ticari çıkarlarını ancak kendi sermayesi ile yatırım yapıp iş yürütmesiyle yeniden kazanabileceğini ifade etmiştir. Türkiye ile ticari ilişkileri geliştirmesi için Avusturyalı yetkililerin ve sermaye çevrelerinin, gayretli olmayı sürdürmesini telkin eden gazete, Türkiye ile Avusturya arasında imzalanacak bir ticaret antlaşmasının da Türkiye’yi Avusturya’ya daha da yaklaştıracağını ve Avusturya ticaretine yeni yollar açacağını öngören gazete, bunun da Avusturya ekonomi çevrelerinin çeviklik ve girişimcilik zekâlarına bağlı olduğunu belirtmiştir. Gazete ayrıca, Avusturyalı iş insanlarına, özel girişimcilerin inisiyatif olarak kendi yollarını açmamaları halinde Avusturya siyaset mekanizmasının tek başına bir destek sağlamayacağı uyarısında bulunmuştur.⁵³

Avusturya’nın İtilaf Devletleri ile barış antlaşması hazırlıkları yaptığı günlerde, aylık periyodlarla yayınlanan Viyana İnşaat Endüstri Gazetesi ise Ağustos 1919’da, “Türkiye’deki Ekonomik Görünüm”ü mercek altına almıştır. Sivil mühendis Fritz Bergwald kaleme aldığı makalede, Türkiye’de I. Dünya Savaşına kadar var olan Fransız kültürel ve ekonomik nüfuzunun yerini savaş yıllarında Alman firmalarının da katıldıkları propaganda sayesinde, Avusturya ve Almanya’nın almış olduğunu anımsatmıştır. Savaşın kaybedenlerinden olmasına rağmen, Avusturya’nın nüfuzunun bu sayede varlığını sürdürdüğünü belirtmiştir. Fritz Bergwald, Türkiye için barış koşullarının henüz belli olmadığı bu dönemde Avusturya-Macaristan ve Almanya’nın savaş dönemindeki ihracat endüstrisinin ve kültürel çalışmalarının savaşın henüz sonlandığı bu dönemde nadasta oldukları yorumunu yapmıştır:

“...Türkiye’de nadasa bırakılmış çok sayıda hazine, yoğun bir şekilde işlenmesi koşuluyla Türk İmparatorluğuna büyük bir ekonomik sıçrama olanağını garanti etmektedir. Elbette ki her şey, önümüzdeki barışın nasıl görüneceğine bağlıdır. Fakat burada, ekonomik geleceği birlikte Alman Avusturyalı kardeşlerimizle çalışmak hususunda umudun yitirilmemesi de rol oynamaktadır. İhracat endüstrisi yeni pazarlar arayışındadır. İhracat endüstrisi, Türkiye’de nadasa bırakılmış değerlerin bilinciyle muhtemelen kurulacak olan Milletler Cemiyeti’nde barışçıl kültür faaliyetlerine yeniden başlayacaktır...” Bu ifadeleriyle Fritz Bergwald, Avusturyalı sermaye çevrelerini Türkiye’deki ekonomik gelecek perspektifleri konusunda cesaretlendirmeye çalışmıştır.⁵⁴

⁵³ “Wirtschaftliches über die Türkei”, *Klagenfurter Zeitung*, 23 Kasım 1918, S. 3.

⁵⁴ “Die wirtschaftlichen Aussichten in der Türkei-Der Stand vor dem Kriege und während des Krieges-die Aussichten für die Zukunft”, *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, Ağustos 1919, Nr. 11, S. 87, 88.

B. Bağımsızlık Savaşında Kapitülasyonların Kaldırılması Üzerine Değerlendirmeler (Ağustos 1919-Ekim 1922)

1. Sevr Barışına Kadar Kapitülasyonlar (Ağustos 1919-Mayıs 1920)

Avusturya'dan farklı olarak Türkiye'de kapitülasyonlara karşı kararların alındığı kongreler düzenlenerek siyasi ve iktisadi mücadeleler verilmiştir. Türk ulusal mücadelesinde, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'nde "...Hristiyan milletlere siyasi egemenliğimizi ve tabii dengemizi bozucu ayrıcalıklar verilemez." ifadeleriyle kapitülasyonların tümünden reddedildiği kararlı bir tutumla ifade edilmiştir.⁵⁵ Erzurum Kongresi kararları 9 Ağustos 1919'da *Innsbrucker Nachrichten* tarafından "Türkiye'deki Siyasi Koşullar" başlığı altında verilmiştir. Bu haberde, Anadolu'daki milli direnişçilerin İstanbul Hükümetinin imzalamış oldukları antlaşmaların hiçbirini tanımadıkları bilgisi aktarılmıştır.⁵⁶ Aynı gün, *Allgemeiner Tiroler Anzeiger*, Anadolu'da Türklerin siyasi ve askeri olarak "kapitule" edilmelerine ve yabancılara her türlü siyasi, kültürel ve ekonomik ayrıcalığa karşı, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde tam bağımsızlık mücadelesi başlattıklarını haber vermiştir. "Türkiye'de İtilaf Karşısı Propaganda" başlıklı haberinde gazete, önderliğini Mustafa Kemal Paşa ve İttihatçıların yaptıkları İtilaf Devletleri karşısı ve yerli işbirlikçisi Damat Ferit Paşa karşısı propaganda yapan bir Türk ulusal hareketinin başladığını bildirmiştir.⁵⁷ Erzurum Kongresi kararları 4-11 Eylül 1919'da gerçekleştirilen Sivas Kongresi'nde de yinelenmiş; siyasi, hukuki, mali alanlarda Türkiye'nin gelişimini engelleyici sınırlamalara karşı olunduğu yeniden vurgulanmış ve kapitülasyonları kapsayan her türlü karar reddedilmiştir.⁵⁸ 10 Eylül 1919'da *Neues Grazer Morgenblatt*, hem Erzurum hem de Sivas Kongrelerine atıfta bulunmuş, Türk iktisadi ve siyasi mücadelesini, "Anadolulular İtilafılara Karşı" başlığıyla vermiştir. Anadolu'daki Türk milliyetçilerinin İstanbul Hükümeti'nin ve İtilaf Devletlerinin Türk ulusunu boyunduruk altına almaya çalışan ekonomik ve siyasi kararlarını reddeden birer ultimatom yayınladıklarını bildirmiştir.⁵⁹

Avusturya'nın savaş sonrası ekonomik şartları, Türkiye'ninkiyle kıyaslanamayacak kadar iyiydi. Öyle ki Almanya ve Türkiye'den farklı olarak itilaf devletleri Avusturya'nın varlığını sürdürebilmesi ve kendisiyle hızlı bir barış antlaşması imzalayabilmek için, Avusturya'ya finansal destek ve Avusturya'nın sınırlarında köklü değişiklik yapmama sözü vermişlerdir.⁶⁰ Avusturya'nın 11 Eylül 1919'da St. Germain barışını imzaladığı *Ostdeutsche Rundschau* tarafından 13 Eylül'de haber verilmiştir.⁶¹ St. Germain'in koşullarına karşı Almanya'ya bağlanma karşısı mücadele dışında herhangi bir askeri ve siyasi mücadele vermeksizin 21 Ekim 1919'da Avusturya, Cumhuriyeti ilan etmiştir.⁶² Paris Barış görüşmelerinin Türkiye ile imzalanacak barışın koşullarını belirlemeye çalıştıkları günlerde, 28 Eylül 1919'da *Kärntner*

⁵⁵ Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi -I: Erzurum Kongresi-, Türkiye İş Bankası Yayınları 2. Basım, 2011, S. 120.

⁵⁶ "Die politischen Verhältnisse in der Türkei", *Innsbrucker Nachrichten*, 9 Ağustos 1919, S. 4.

⁵⁷ "Entente feindliche Propaganda in der Türkei", *Allgemeiner Tiroler Anzeiger*, 9 Ağustos 1919, S. 3.

⁵⁸ Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi -II: Sivas Kongresi, Türkiye İş Bankası Yayınları 1. Basım, İstanbul, 2008, S. 91-93.

⁵⁹ "Anatolier gegen den Verband-Ein Ultimatum an die türkische Regierung", *Neues Grazer Tagblatt*, 10 Eylül 1919, S. 9.

⁶⁰ Alfred Verdroß, "Der Friedensvertrag von St. Germain", *Auslandsrecht*, Vol. 1, No. 6 (15. März 1920), S. 93, 94. (s. 92-96); Die Aenderungen im Friedensvertrage- mit Deutschösterreich", "Die Aenderungen im Friedensvertrage-Die territorialen, finanziellen und politischen Bestimmungen", "Heimreise Dr. Renners am Mittwoch-Die Entente für raschen Friedensschluss", Keine wesentlichen territorialen Aenderungen", Die Drucklegung des deutschösterreichischen Vertrages", *Neue Freie Presse-Nachmittag*, 1 Eylül 1919, S. 1-3.

⁶¹ "Die Unterzeichnung des Friedens von St Germain", *Lavanttaler Bote*, 13 Eylül 1919, S. 4.

⁶² "Der neue Name und der verbotene Anschluss", *Arbeiter Zeitung*, 22 Ekim 1919, S. 1, 2.

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında
Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

Tagblatt, [İstanbul’daki] Türk Hükümeti’nin itilaf devletleri tarafından tam manasıyla boyunduruk altına alındığını “kapitüle edildiğini” belirtmiştir.⁶³ Avusturya’nın imzaladığı Villa Gusti ateşkesi⁶⁴ ve St. Germain barış antlaşması ile Türkiye’nin imzaladığı ateşkes⁶⁵ ve Türkiye için hazırlanmakta olan barış koşulları arasında kıyaslanamayacak düzeyde bir uçurum olduğu Avusturya basınında sıklıkla vurgulanmıştır. Hatta 5 Aralık 1919’da *Ostdeutsche Rundschau*, “Alman Avusturyası-Yeni Türkiye” başlıklı makalesinde müteakip değerlendirmeyi yapmıştır:

*“...yabancı imparatorlukların vatandaşları, savaş öncesinde İstanbul’da kendilerini birer efendi olarak hissediyorlardı. [Şimdilerde] Viyana’da gerçekten de öyleler. Türkiye yurtdışına tam bağımlılığa karşı on yıllarca süren direnişinden sonra azar azar tam bağımlılığa mecbur edildi. Bizler [ise] tek bir darbe tam bağımlı olduk. Savaş sürecinde Türkiye, Kapitülasyonlardan kurtuldu. Bu, müttefikleri olarak Avusturya-Macaristan ve Almanya’nın bir hediyesiydi. Türkiye’ye iktisadi olarak diz çöktüren aynı sistem şimdilerde bize uygulanmaktadır. İçinde bulunduğu sefalet Türkiye’yi bütün baskılara boyun eğmeye zorladı. Türkiye bazı zamanlar kendini savunabiliyordu ve bunu yaptı da. Biz ise kendimizi savunmuyoruz...”*⁶⁶

Bu değerlendirmesiyle gazete, Türkiye’nin direnç ve mücadelesinin Avusturya tarafından örnek alınması gerektiğini telkin etmiştir. Bu vesileyle itilaf devletleri kadar Avusturyalı devlet adamlarını da eleştiren gazete, “... Bilgece öğütleri (!) doğrultusunda, Avusturyalılar Batı odaklı olmaya mecbur kaldı. Bu nedenle de Batı’nın Avusturya’ya getirdiği her şeyi iyi bulmak ve kabul etmek zorundayız” şeklinde belirtmiştir: “... ‘Bağımsızlığımızı’, barış antlaşmasında Alman İmparatorluğuyla birleşmemizi akıllıca bir hesaplama yasaklamayı garanti ettiler. Hatta bizler bu ‘bağımsızlığı’ savunmaya (!) mecburuz. Şimdi de sıra iktisadi tarafta...” ifadeleriyle, Paris Barış Konferansı üst komisyonunun Avusturya’da oluşturduğu ekonomik ve siyasi yeni statüko dayatmasını da eleştirmiştir. Türkiye’de sayısız sözleşmelerle kendi varlıklarını garanti altına alan İngiltere, Fransa ve İtalya’nın “...Avusturya’nın ekonomik bağımlılığını kutsayarak tebrik etmek gibi...” alaycı bir politika izlediklerine işaret etmiştir. Avusturya’nın savaş yıllarında Türkiye’de edindiği maden yataklarının, tütün reji payının ve tuz kaynaklarının savaş sonrasında birer birer itilaf devletlerinin eline geçmiş olmasından yakınan gazete, St. Germain ile Avusturya’nın karşılığında gıda ürünleri tedarik ettiği bazı endüstri ürünlerinin satışını yasaklamasını da İtilaf Devletlerinin Türkiye yatırımları bağlamında, Avusturya’ya “...sözde bir ekonomik bağımsızlık...” sunduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

Avusturya kamuoyu İtilaf Devletleri’nin Türkiye’ninkine kıyasla daha hafif olan iktisadi muamelelerinden yakınmaktan öteye geçemezken, Anadolu’daki ulusal direniş hareketi askeri mücadele hazırlıklarının yansira siyasi ve iktisadi mücadelesini de sürdürmüştür. Bu bağlamda, Mustafa Kemal Paşa’nın telkinleriyle, 12 Ocak 1920’de Osmanlı Mebusan Meclisi’nin gizli oturumunda iktisadi bağımsızlığa da atıfta bulunan Misak-ı Milli kararlarının alınması sağlanmıştır: “...Hristiyan milletlere siyasi egemenliğimizi ve sosyal dengemizi

⁶³ “Fiume und der Weltfriede”, *Kärntner Tagblatt*, 28 Eylül 1919, S. 3, 4.

⁶⁴ “Die Friedensfrage”, *Wiener Zeitung*, 10 Kasım 1918, S. 8.

⁶⁵ “Der Waffenstillstand der Türkei mit der Entente”, *Nordböhmisches Volks-Blatt*, 3 Kasım 1918, S. 5.

⁶⁶ “Deutschösterreich-Die neue Türkei.”, *Deutsches Tagblatt-Ostdeutsche Rundschau*, 5 Aralık 1919, S. 1.

⁶⁷ “Deutschösterreich-Die neue Türkei.”, *Deutsches Tagblatt-Ostdeutsche Rundschau*, 5. Dezember 1919, s. 1.

bozucu ayrıcalıklar tanınamaz".⁶⁸ Bu kararlar ve itilaf devletlerinin bunlara tepkileri Mart 1920'den itibaren kapitülasyonlar bağlamında Avusturya gazetelerinde sıklıkla işlenen bir konu olmuştur. Bu kararı ve Ermeni meselesini bahane eden İtilaf Devletlerinin, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgalini *Mühlviertler Nachrichten* bildirmiştir.⁶⁹ İstanbul'un işgaliyle İtilaf Devletleri'nin Türk ulusal hareketine diz çöktürme hedeflerine ulaşamadıkları ve nihayetinde, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi (BMM)'nin açıldığını bildirmiştir. BMM'nin aldığı kararla her türlü yabancı boyunduruğunu ve kapitülasyonu reddettiğini 16 Mayıs 1920'de *Marburger Zeitung* "Barış Antlaşmasına Karşı İsyân" başlıklı haberiyle aktarmıştır: "...İstanbul'dan bildirildiğine göre; Mustafa Kemal Paşa Ankara'da yeni bir hükümet kurdu ve Barış Konferansına bir Nota gönderdi. Bu Notada, Türk delegasyonunun barış antlaşmasını her türden kabulünün yok hükmünde olduğunu bildirdi. Yeni oluşturulan hükümet, ateşkes antlaşmasını imzalayan bir Türk hükümetinin [İstanbul Hükümetinin] bir dış güçle imzalamış olduğu, herhangi bir antlaşma ya da sözleşmeye bağlı hissetmediği kararını almıştır..."⁷⁰

2. Sevr Barışı'ndan Lozan Barışı'na Kapitülasyonların Kaldırılması Mücadelesi

Türkiye'yi boyunduruk altına almak ve aralarında paylaşma planlarından vazgeçmeyen itilaf devletleri, *Wiener Zeitung*⁷¹ ve *Neue Freie Presse*'nin vurguladıkları üzere Damat Ferit Paşa'nın öncülüğündeki İstanbul'daki işbirlikçileriyle⁷² 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşmasını imzalamışlardır.⁷³ Sevr Barışını *Linzer Tages-Post*, "Sevr-Türkiye'nin Parçalanması" başlığıyla ilk sayfadan vermiştir.⁷⁴ Sevr'in siyasi ve askeri koşullarının yanı sıra Ekim 1914'te İttihat ve Terakki iktidarının kaldırdığı kapitülasyonların yeniden uygulamaya konulması koşulu da yer almaktaydı. Dolayısıyla itilaf devletleri kapitülasyonlar hususunda Ekim 1914'ün bir rövanşı olarak kapitülasyonları yeniden uygulamaya koymuştur. Bu meyanda, Türk ulusu, sadece siyasi ve askeri bakımdan değil iktisadi bakımdan da yeniden boyunduruk altına alınmaya çalışılmıştır. *Linzer Tages Post*, Sevr Barışı'nın koşullarının finansal, askeri ve siyasi koşullarını Avusturya'ya St. Germain ile yapılan muamele ile karşılaştırarak aktarmıştır. Bu bağlamda gazete, Sevr "Barışı" ile topraklarının yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü elinden alınan ve Avusturya'ya ya yapıldığı gibi Anadolu'da bir vasalet devletçiğe dönüştürülen ve böylece 20 milyonluk nüfusu da 3 milyona düşen Türkiye için yabancı finans komiserlerinin para kasasına hükmedeceklerini belirtmiştir. Gazete, Sevr'in 136. ve 281-286. maddelerinde yer alan ekonomik ve adli kapitülasyonların genişletilerek daha önce bunlardan yararlanmayan devletleri de yararlandırarak yeniden uygulanmasını da kapsayan⁷⁵ koşullarına atıfta bulunmuştur. İtilaf devletlerinin Sevr Barışı'nın 231. maddesinde İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerden oluşan finans komisyonunun kurulmasını ve bu komisyonda "Danışman" statüsüyle bir Türk temsilci bulundurulmasını öngörmüşlerdir. Bu komisyonun kurulmasına ve bir Türk temsilci bulundurulmasına gerekçe olarak da; I.Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Müttefiklere çok fazla

⁶⁸ Marttin, Volkan (2018), "Misak-ı Milli'nin Kabulü Ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi'nin Önemi Ve Etkisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XVIII/Özel Sayı/Special Issue*, S. 262, 263. (s. 257-295).

⁶⁹ "Türkei-Besetzung von Konstantinopel", *Mühlviertler Nachrichten*, 20 Mart 1920, S. 2.

⁷⁰ "Die Auflehnung gegen den Friedensvertrag", *Marburger Zeitung*, 16 Mayıs 1920, S. 2.

⁷¹ "Die Friedensverhandlungen-Paris", *Wiener Zeitung-Abend*, 18. Juni 1920, s. 12.

⁷² "Der Kampf zwischen der Regierung in Konstantinopel und Mustafa Kemal-Wahrscheinlicher Rücktritt der Regierung", *Neue Freie Presse-Morgen*, 11 Temmuz 1920, S. 4.

⁷³ "Unterzeichnung des türkischen Friedensvertrages", *Klagenfurter Zeitung*, 13 Ağustos 1920, s. 4.

⁷⁴ "Sevres-Die Aufteilung der Türkei", *Linzer Tages-Post*, 18 Ağustos 1920, s. 1, 2.

⁷⁵ Miriam Gassner, *Der Vertrag von Sèvres-Vertragstext und Analyse des Friedensschlusses mit der Türkei vom 10. August 1920 im Kontext Pariser Vorortverträge*, Studien zur Geschichte des Völkerrechts 42, Nomos Verlag, 2023, S. 64-66, 166-176, 181-207.

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

zarar vermiş olduğunu gösterdiklerini belirtmiştir. Buna göre, İtilaf Devletleri, kendisi küçük ve kaynakları kıt olan, fakat verdiği zararları da tazmin etmekle mükellef olan Türkiye’nin verdiği zararları tazmin edebilmesi için ‘gelişmesini gerekli görmüşlerdir.’⁷⁶ *Linzer Tages Post* bu durumu, İtilaf Devletleri’nin oluşturacakları ve tek karar verici oldukları bu finans komisyonuna bir Türk temsilci bulundurma hakkının bir lütuf gibi sunulmasını da ironik bir üslupla kaleme almıştır: “...Türkiye’nin finans komisyonunda 15 kişinin arasında baygın bir şekilde bakan ve yabancıların milletine saldırmalarını salık veren belgeleri imzalama izni olan bir Türk temsilci oturacaktır...”⁷⁷

Sevr Antlaşması’nın kapitülasyonlarla ilgili maddeleri 261. ve 317. maddeler arasında yer almışlardır. 261. maddede müttefik devletlerin lehine olacak şekilde 1 Ağustos 1914’e kadar yararlandıkları bütün ticari ve adli ayrıcalıkların genişletilerek yeniden uygulamaya konulmasını şart koşturmuştur.⁷⁸ Müteakip maddelerde ise Türkiye’yi egemen bir devlet olarak tanımadıklarından uluslararası ticari antlaşmalar dâhil bütün antlaşmalarının İtilaf Devletleri tarafından denetleneyeceği belirtilmiştir. Posta işletmelerinin de yeniden kurulması kararını antlaşma maddesine koyan müttefik devletler, Türkiye’nin sanayisinin ve ekonomisini engelleyecek her türlü engel teşkil edici hususları detaylı olarak belirtmişlerdir.⁷⁹ Türkiye’nin maliyesini ve hazinesini de kendi oluşturacakları bir komisyonla ellerinde tutmak için, Türk parasının değerinin de kendileri tarafından belirleneceği maddesine antlaşmanın mali koşulları altında ayrıca yer vermişlerdir.⁸⁰

Türk ulusunun, 1920-1922 yılları arasında, Doğu Cephesi’nde Ermenilere karşı kazandığı askeri zaferden sonra Gümrü Antlaşması ile siyasi bir zafer,⁸¹ Moskova ve Kars Antlaşmaları ile siyasi zaferler,⁸² Güney Cephesi’nde Fransızlara karşı askeri zaferin ardından Ankara Antlaşması ile⁸³ siyasi zafer ve Batı Cephesi’nde ise İngiliz destekli Yunanlılara karşı kazanılan eşsiz bir asker zafer⁸⁴ dizisinden sonra Müttefik Devletlerin Dışişleri Bakanları, Mart 1922’de Paris’te “Üçler Buluşması” olarak bilinen yeni bir Barış Görüşmesi düzenlemişlerdir.⁸⁵ Bu görüşmelerde BMM’yi Yusuf Kemal Bey ve İstanbul Hükümeti’ni de İzzet Paşa temsil etmiştir. M. Kemal Paşa’nın önderliğindeki Ankara Hükümeti kapitülasyonların kaldırılmasını itilaf devletleri ile imzalanacak bir barış antlaşmasının önkoşulları arasında sunmuştur. Bu görüşmelerin ilk günlerinde ve sonrasında kapitülasyonların kaldırılması veya kaldırılacağına ilişkin bir müttefik kararı olmamakla birlikte, Paris Görüşmelerinin ilk gününden gelen kulis haberlerini aynı günü 22 Mart 1922’de *Linzer Tages Post*, “Yırtılan Barış Antlaşması” başlığıyla manşetten vermiştir. Güncel Paris Görüşmelerinde, Sevr Barışı’nın koşullarının Türklerin lehine değiştirileceğinin kararlaştırıldığı kulis bilgisini aktarmış ve “...Türkler finansal özgürlüklerini de geri kazandılar. Hatta Türk idaresini olağanüstü bir şekilde sakatlayan

⁷⁶ Cahit Kayra, Cahit, *Sevr Dosyası*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, S. 110.

⁷⁷ “Sevres-Die Aufteilung der Türkei”, *Linzer Tages-Post*, 18 Ağustos 1920, S. 1.

⁷⁸ Gassner, Miriam (2023), *Der Vertrag von Sèvres-Vertragstext...*, S. 183.

⁷⁹ Gassner, *Der Vertrag von Sèvres-Vertragstext...*, S. 192-197.

⁸⁰ Gassner, *Der Vertrag von Sèvres-Vertragstext...*, S. 174-176, 217.

⁸¹ Erden, Ömer (2017), *Türkiye’nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-Protokoller-Problemler)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Yayınları, Ankara, S. 87-114.

⁸² Sonyel, Salahi R. (2003), *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II-Büyük Millet Meclisinin Açılışından Lozan Antlaşmasına Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2003, S. 56, 57.

⁸³ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II...*, S. 69-73.

⁸⁴ İbrahim Kamil, *Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Anadolu Ve Trakya’da Milli Mücadele (1919-1922)*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2020, S. 254-262; İsmail Ediz, *Diplomasi Ve Savaş-Batı Anadolu’da Yunan İşgali (1919-1922)*, Ötügen Neşriyat, Ankara, 2015, S. 336-340.

⁸⁵ Howard, Harry N. (2018), *Türkiye’nin Taksimi Bir Diploması Tarihi (1913-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 345.

kapitülasyonların kaldırılması onaylandı...” ifadesini kullanmıştır.⁸⁶ Paris Görüşmelerinin devam ettiği günlerden 31 Mart 1922’de, bu görüşmelerde Türkiye’nin lehine olan hususları *Vorarlberger Tagblatt*, “*Milli Direnişin Meyveleri*” başlığıyla vermiş, askeri ve siyasi zaferleri “...*Sevr Barış Antlaşmasının Tamamen Değişmesi...*” ve “...*Sevr Diktasının Koşullarından Kurtuluş...*” olarak değerlendirmiştir.⁸⁷ Ancak, Paris Görüşmelerinde, Türkiye ile yeniden yapılacak barış antlaşmasının koşullarının Sevr Barışı’nın koşullarında küçük ve şekilsel değişikliklerden öteye geçmemesi, Ankara Hükümetinin İngiltere destekli Yunan işgaline karşı “Büyük Taarruzu” ve zaferi *Neue Freie Presse* “*Anadolu’da Türk Zaferi*” başlığıyla manşet haber olarak vermiştir.⁸⁸ Aynı sayısında gazete, “Mustafa Kemal’in Talepleri” başlıklı haberinde, M. Kemal’in başkent İstanbul dâhil Anadolu ve Trakya’daki Türk topraklarının iade edilmesi taleplerinin yanı sıra, “...Kapitülasyonların Kaldırılmasını...” ısrarla talep ettiği vurgulanmıştır.⁸⁹

Türk bağımsızlık savaşının askeri safhasını sonlandıran ve İtilaf devletlerinin Ankara Hükümetini resmen tanıdıkları 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkesinin imzalanmasının⁹⁰ kapitülasyonların kaldırılması mücadelesinde Lozan Konferansı’nın yolunu açtığını *Grazer Volksblatt* “*Lozan Konferansı*” başlığı altında vermiştir. Buna göre; İsviçre-Lozan’da Benito Mussolini, 19 Kasım’da Fransa Cumhurbaşkanı R. Poincaré ve Lord Curzon ile yaptığı kısa süreli görüşmede, Mudanya Ateşkesinin koşullarını makul bulmuş, Poincaré ve Lord Curzon’u Lozan’da düzenlenecek konferansta samimi ve dostane bir şekilde bu koşullara uymaya davet etmiştir.⁹¹ *Wiener Montags Journal* ise 4 Kasım 1922’de “...1 Kasım 1922’de Saltanatın kaldırıldığını ve Türkiye idaresinde çift başlılığın sona erdirildiğini bildirdikten sonra *Vorarlberger Tagblatt*, Lozan Konferansı’nın 11 Kasım 1922’de başladığını bildirmiştir. “*Mudanya ile Lozan Arasında*” başlıklı makalesinde, saltanatın kaldırılmasının ardından Türkiye’yi “...Cumhuriyetçi Hilal...” olarak tanımlayan gazete,⁹² İsmet Paşa’nın başkanlığındaki bir Türk heyetinin barış konferansında hazır bulduklarını bildirmiştir.⁹³ *Linzer Tages-Post*, 25 Kasım 1922’de “*Lozan*” başlıklı haberinde, o güne değin Türkiye’deki yabancıların Türk yasalarına göre, Türk mahkemelerinde değil kendi ülkelerinin yasalarıyla Türkiye’deki konsolosluk mahkemelerinde hukuki sorunları çözmek gibi bir ayrıcalığa sahip olduklarını hatırlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın konferanstan siyasi ve askeri talepleri ne kadar doğalsa, iktisadi kapitülasyonların ve Türk topraklarında yabancılara ayrıcalıkların kaldırılmalarını talep etmesinin de doğal olduğunu vurgulamıştır. Gazete, Osmanlı borçlarının ve Osmanlı Devlet Bankası’nın yönetimine ilişkin görüşmelerin de konferansta en geniş kapsamlı konular arasında yer alacağını öngörmüştür. Bununla birlikte, Türkiye’nin Avusturya ve Almanya gibi mağlup bir devlet olarak değil, aksine muzaffer bir devlet statüsüyle barış masasına oturacağını müteakip ifadelerle vurgulamıştır: “...kapitülasyonların kaldırılması da dâhil bütün meselelerde, İstanbul Hükümetinin Sevr’de, Almanların Versay’da ve Avusturyalıların St. Germain’de yapmak zorunda olduklarını Türkler Lozan’da yapmak zorunda kalmayacaklardır. Türkler şimdi muzafferler olduklarından hiçbir tecavüze tahammül etmek zorunda değillerdir...”⁹⁴

⁸⁶ “Der zerrissene Friedenstraktat”, *Linzer Tages-Post*, 31 Mart 1922, S. 1, 2.

⁸⁷ “Die Früchte nationalen Wiederstandes”, *Vorarlberger Tagblatt*, 31 Mart 1922, S. 2.

⁸⁸ “Der türkische Sieg in Anatolien”, *Neue Freie Presse-Morgen*, 16 Eylül 1922, S. 1.

⁸⁹ “Mustafa Kemals Forderungen”, *Neue Freie Presse-Morgen*, 16 Eylül 1922, S. 4.

⁹⁰ Ö. F. Kırmit, “Lozan’a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 2021(s. 145-162), S. 157, 158.

⁹¹ “Die Konferenz von Lausanne-Mussolini und die Entente”, *Grazer Volksblatt*, 10 Kasım 1922, S. 2.

⁹² “Zwischen Mudania und Lausanne”, *Vorarlberger Tagblatt*, 14 Kasım 1922, S. 3.

⁹³ “Die Konferenz in Lausanne”, *Vorarlberger Tagblatt*, 14 Kasım 1922, S. 3.

⁹⁴ “Lausanne”, *Linzer Tages-Post*, 25 Kasım 1922, S. 1, 2.

C. Lozan Barış Konferansında Kapitülasyonların Kaldırılması Meselesi Ve İzmir İktisat Kongresi (Aralık 1922-Temmuz 1923)

Linzer Tages-Post’un da vurguladığı üzere, muzaffer olan Türkiye Hükümeti, haklı bir özgüvenle hazırlıklarını Kasım 1922 başlarında yapmaya başlamıştır. İsmet Paşa öncülüğünde Lozan Görüşmelerine katılacak olan Türk Heyetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 14 ana maddeden oluşan yazılı talimat metni verilmiştir. Bu metnin 1. maddesinde “... ‘Ermeni Yurdu’ söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir” ve 8. maddesinde de “...*Kapitülasyonlar kabul edilmez. Müzakerelerin kesilmesi gerekli görülürse kesilir...*”, ifadeleriyle görüşmelerde, Türkiye’nin ve Türk ulusunun siyasi ve iktisadi özgürlüğü bakımından hayati önem arz eden ve bu nedenle barış görüşmelerini kesmeyi dahi göze alacak kadar büyük bir kararlılık siyasetiyle asla taviz verilmeyecek hususlar vurgulanmıştır.⁹⁵ Kapitülasyonların kayıtsız şartsız kaldırılmasını içeren bu talimatların hazırlandığı günlerden, 10 Kasım 1922’de *Neues Wiener Tagblatt*, “*Kemalistlerin Talepleri*” başlıklı haberinde Türklerin barışın ön koşulu olarak kapitülasyonların kaldırılmasını, Türkiye’nin tam bağımsızlığını (ve işgal kuvvetlerinin İstanbul’u boşaltmaları ve Musul’un Türkiye’ye geri verilmesi) bir barış antlaşmasını imzalamak için ön koşul olarak sunduklarını bildirmiştir.⁹⁶ Türkiye’nin taleplerine karşı müttefik devletler de bir talep listesi hazırlamışlardır. Bilge Karbi’nin 22 Kasım 1922 tarihli *Neue Freie Presse* ve *Neues Wiener Tagblatt’tan* aktardığına göre, itilaf devletlerinin siyasi taleplerinin yanı sıra ekonomik kapitülasyonların sürdürülmesi, müttefik devletlerin vatandaşlarının ve Türkiye’deki Hristiyan azınlığın hukuki ayrıcalıklarının sürdürülmesine yönelik istekleri de vardı.⁹⁷ Karşılıklı taleplerden de anlaşıldığı üzere, iktisadi, adli ve siyasi kapitülasyonlar iç içe geçmişti. İtilaf Devletleri Türkiye’deki azınlıkların hukuki ayrıcalıklarının sürdürülmesi üzerinden siyasi ve hukuki, Hristiyan cemaat statüsündeki tüccar vatandaşlarını imtiyazları üzerinden ekonomik nüfuzlarını sürdürmek gayretinde olmuşlardır. Bir defa kapitülasyonların kaldırılmasıyla geri dönüşü olmayan bir kayba uğrayacaklarından kapitülasyon sisteminin devam etmesinde ısrarcı olmuşlardır.⁹⁸

1. Lozan Barış Konferansı I. Dönemi Kapitülasyonların Kaldırılması (Aralık 1922-Şubat 1923)

Türkiye’nin heyetine verdiği talimatları ve konferanstaki muhataplarından talepleri, uluslararası hukuka dayanmaktaydı. Yukarıda da ifade edildiği gibi 1918’de Mahmut Esat (Bozkurt), Lozan’da hazırladığı “Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi” konulu doktora tezinde,⁹⁹ kapitülasyon sisteminin tarafı olan Batılı devletlerin, Türkiye’nin kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldıramayacağı tezini çürütmüş ve Türkiye’nin haklılığını uluslararası hukuk çerçevesinde akademik düzeyde ispatlamıştı.¹⁰⁰

4 Aralık 1922’de *Neue Freie Presse*, Lozan Konferansı’nın kapitülasyonlar ilk oturumunun Marchese Garroni başkanlığında toplandığını ve İsmet Paşa’nın Türkiye’nin kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin kanaatini açıkladığını bildirmiştir. Buna karşı Müttefiklerin “...Kapitülasyon sistemini güncel şartlara artık uymadığını, bundan vazgeçilmesi halinde bunun yerini başka bir düzenlemenin alması zorunluluğu...” hususunda

⁹⁵ Şimşir, Bilal N. (2017), İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, S. 113-116.

⁹⁶ Bilge Karbi, “Avusturya Perspektifinden Lozan Barış Antlaşması”,..., s. 971.

⁹⁷ Karbi, “Avusturya Perspektifinden Lozan Barış Antlaşması”..., S. 973.

⁹⁸ Ahmad, Feroz *Ahmad*, “Osmanlı İmparatorluğunun Sonu”,..., S. 48, 49.

⁹⁹ Kemal Arı “Mahmut Esat Bozkurt: Yaşamı Ve Kişiliği”, Ölümünün 50. Yılında Mahmut Esat Bozkurt Sempozyumu (Bildiriler, Tartışmalar), Kuşadası, 21 Aralık, (1993), (s. 189-200), S. 191.

¹⁰⁰ Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar, S. 14.

hemfikir olduklarına ilişkin beyanat verdiklerini aktarmıştır. “*Türklerin Kapitülasyonların Kaldırılmasına Yönelik Talepleri*” başlıklı bu haberde, Müttefiklerin bu kanaatlerine İsmet Paşa’nın ifadelerini “...Türkiye ile diğer devletlerarasındaki ilişkiler bütün ulusların eşitliği ilkesine göre düzenlenebileceğinden, kapitülasyonların kaldırılmasını talep etti...” şeklinde aktarmıştır. Konferansın Japon temsilcilerinin ise, Japonya’nın da kapitülasyonları kaldırmış olmasından ötürü Türk kanaatini anlayabildiklerini bildirdiklerine ilişkin açıklamalarını aktaran gazete, Japonya’da kapitülasyonların kaldırılma sürecine ilişkin tecrübelerini anımsattıklarını bildirmiştir. Buna göre, Japonya’da kapitülasyonların kaldırılması doğrudan gerçekleşmemiş, kapitülasyonların yerine telafi edici sistemler getirilip bu zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Japonların bu söylemlerine karşı da İsmet Paşa’nın Türk kanaatinde ısrar ettiğini vurgulayan gazete, sorunun çözümü için konferansın bu üst komisyonunun üçlü bir alt komisyon oluşturma kararını aldıklarını bildirmiştir.¹⁰¹ Bu alt komisyonun kurulmasından kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin diplomatik kriz çıkaran olumsuz neticeleri 30 Aralık 1922’de *Grazer Volksblatt*, “*Lozan Konferansının Bitişi Mi?*” başlıklı haberiyle aktarmıştır. Türkiye’nin ölüm uykusundan uyandıktan sonra, bu ölüm zincirlerini silkelemek ve toprağın meyvelerini, ticaretinin zenginliklerini, Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki ticaret trafiğindeki avantajlarını ve aracı rolünü güvence altına almak istediğini belirten gazete, itilaf devletlerinin de kapitülasyonların kaldırılmasına meylettiklerini, fakat Türkiye’deki yabancıların kazanılmış hukuki haklarını da korumak istediklerini belirtmiştir. Ancak kapitülasyonların kaldırılmasıyla bu meselenin çok farklı bir boyut ve isim alacağına işaret eden gazete kapitülasyonların içeriği ve kapsamının genişliğinin müttefik devletlerin iddialarının ötesinde olduğunu ve kapitülasyonların Türkiye lehine karşılıklılık ve eşitlik ilkesine dayanmadığını müteakip ifadeleriyle açıklamıştır:

“...Türkiye bir ulus devlet olursa, Türkler Avrupa ülkelerinde ayrıcalıklı bir muamele görmediklerinden, Türkiye’de yabancıların şimdiye kadar ki istisnai ayrıcalıklı statüleri de sürdürülemez. Kendilerini mandallarla sabitleyen, Türkiye’yi bir koloni ülkesi olarak gören ve imkânlar dâhilinde en hızlı şekilde zengin olmak isteyen yabancı tüccarlar tarafından kapitülasyonlarına çok büyük bir anlam yüklenmektedir. Türk devletine, şehrine ve halkına durmadan küfrediyorlar, ancak devlet ve şehir üzerinde en büyük hak taleplerinde bulunuyorlar. Türkler de bütün bu şikâyet ve yakınmalara şu cevabı veriyorlar: ‘Bizim burası hoşunuza gitmiyorsa, evinize geri dönebilirsiniz, sizleri biz çağırmadık...’...”. Yabancı tüccarların bu yakınmaları ve Türklerin bu haklı tepkilerine rağmen bu tüccarlardan hiçbirinin Türkiye’yi terk etmediklerini belirten gazete, tek bir İngiliz’in dahi Türkiye’yi terk etmeyeceğine ilişkin bin kişinin bir kişiye karşı bahse girecek kadar iddialı olduğunu belirtmiştir. Bu terk edişin ancak kapitülasyonların kaldırılmasıyla önceki şartlara nazaran kötü bir ticaret yapmak istemeyecekleri şartlar altında gerçekleşeceği öngörüsünde bulunmuştur. Türkiye’deki Hristiyan azınlıklara tanınan hukuki, siyasi ve iktisadi ayrıcalıklara da değinen gazete, iddia edilen aksine Türklerin İslam dışında başka dinlere tabi olanlara karşı tahammülsüz olduğu ve Hristiyan azınlıklara da etnik azınlıklar olarak muamele edildiği kanaatinin tamamen bir yanılgı olduğunu vurgulamıştır. Beş yüz yıldır Türklerle Ermeniler arasında hiçbir çatışma yaşanmamış olmasını hatırlatan gazete, Batı dünyasındaki yanlış kanaatlerin 1877/78 Türk-Rus harbinden sonra oluşmaya ve Türklerle Ermeniler arasındaki çatışmaların uluslararası menfaatler çerçevesinde oluşturulup yayılmaya başlamış olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰² Hatta Bolşevik devrimi ile

¹⁰¹ “Die türkischen Forderungen nach Aufhebung der Kapitulationen”, *Neue Freie Presse-Nachmittag*, 4 Aralık 1922, S. 3.

¹⁰² “Vor dem Ende der Lausanner Konferenz?”, *Grazer Volksblatt*, 30 Aralık 1922, s. 1.

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında
Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

İtilaf Devletlerinin gizli antlaşmalarını ifşa etmiş olan Sovyet Rusya da 3 Mart 1918’de Türkiye ve Avusturya dâhil olmak üzere Almanya ve Bulgaristan’la da imzaladığı Brest-Litovsk antlaşması ile kapitülasyonları tanımadığını duyurmuştu.¹⁰³ Bu gelişme, Avusturya basınından *Linzer Tages Post* tarafından da 7 Mart 1918’de kamuoyu ile paylaşılmıştı.¹⁰⁴

Kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin müttefik devletlerin itirazlarına rağmen, Türkiye’nin ısrarlı taleplerine Sovyet Rusya’nın da Lozan Konferansına gönderdiği bir muhtıra ile destek vermiş olması Avusturya kamuoyunda memnuniyet verici bir gelişme olarak geniş yer almıştır. 11 Ocak 1923’te, “*Lozan Konferansına Rus Muhtırası*” başlıklı haberinde, Sovyet Rusya’nın Sevr Barışına sert eleştiriler yönelttiğini ve Sovyet Rus devriminin Türklere verdikleri destekle İtilaf Devletleri’nin hedeflerinin ancak küçük bir kısmına ulaşabildiklerine dikkat çektiğini bildirmiştir. Lozan Konferansı başkanına hitaben yazılan bu muhtırada, Sovyet Rusya, İstanbul’u Çarlık Rusya’sına pay eden gizli antlaşmaları da ifşa ederek hem Türkiye’yi hem de Bulgaristan ve Romanya’yi tehlikelerden koruduğunu belirtmiştir. Bu muhtırasında Sovyet Rusya, Şark’taki krizin çözümüne ilişkin Türkiye ve Müslümanlara uygulanan ekonomik ve siyasi baskının sonlandırılmasını müteakip ifadelerle telkin etmiştir:

“...Şark’taki çatışmaların son bulması ancak ve ancak, emperyalist devletlerin Müslümanlara kendi tebaaları, kulları olarak muamele etmekten vazgeçmeleriyle mümkün olabilir. Bundan dolayı *Türkler, iktisadi, hukuki ve mali alanlarda kesinlikle tamamen bağımsız olmak zorundadır. Rus, Ukrayna ve Gürcü delegasyonları yaptıkları açıklamada, olağan dışı hakları ve [Büyük] Güçlerin baskı yaparak Türkiye’yi vermeye zorladıkları imtiyazların ahlaki ve hukuki bakımdan değersiz ve hükümsüz olduklarını ilan etmişlerdir...*”¹⁰⁵

Sovyet Sosyalist Rusya ile Müslüman Türkiye arasındaki bu diplomatik dayanışmayı, 1913-1918 yılları arasında Türkiye’deki Alman askeri misyon başkanlığını yapmış olan Alman Mareşal Liman von Sanders,¹⁰⁶ *Neues Wiener Journal*’dan Dr. Desiserius Papp’a verdiği demeçte değerlendirmiştir:

“...[Lozan Konferansında] İsmet Paşa’nın, *iki devletin ortak hareket etmeleri hususunda [Sovyet Rus Dışişleri Bakanı] Çiçerin ve Sovyet Rus delegasyonu ile istişareler yapmadığı bir gün dahi yoktur. Elbette ki bu taktiksel ittifak, Bolşevizm’in nüfuz edışı olarak değerlendirilemez. Türkiye, Bolşevik düşüncelerine temelden yabancı olan bir İslam imparatorluğudur. Kapitülasyonları ilgilendiren hususu ise L. von Sanders, ‘...kapitülasyonlar modern bir devlet yapısına kesinlikle uygun değildir...’ sözleriyle bizzat İngilizler tarafından itiraf edilmiştir. Bundan başka, İngilizler’in, İngiliz tebaasına her türlü vergi muafiyeti tanıyan iktisadi kapitülasyonlara siyasi kapitülasyonlardan daha fazla önem verdikleri gözlemlenmektedir. Türkiye, ne türden olurlarsa olsunlar bütün kapitülasyonların tamamıyla silinmesinde ise ısrar ediyorlar. Türklerinin taleplerinin yakın zamanda onaylanması sadece bir an meselesidir...*” şeklindeki öngörülerıyla değerlendirmiştir.¹⁰⁷

¹⁰³ Bayur, Hikmet (1965), “ Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Ve Anlaşmalarımız I. ”, Belleten, Cilt29, Sayı 115, Türk Tarih Kurumu, Temmuz 1965, (s. 499-516), S. 515, 516.

¹⁰⁴ “Aus der Türkei”, *Linzer Tages-Post*, 7 Mart 1918, s. 2.

¹⁰⁵ “Eine russische Denkschrift zur Lausanner Konferenz”, *Kärntner Tagblatt*, 11 Ocak 1923, S. 3, 4.

¹⁰⁶ Uyar, Mesut (2019), “Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)”, *CTAD*, Yıl 15, Sayı 30 (Güz 2019), (s.29-84), S. 30-33.

¹⁰⁷ Desiderius Papp, “Unterredung mit General Liman v. Sanders”, *Neues Wiener Journal*, 24 Ocak 1923, S. 4.

2. Kapitülasyonlar Meselesinin Lozan Konferansını Kesintiye Uğratması

5 Şubat 1923'te Avusturya basını Lozan Konferansının kesintiye uğradığını haber vermiş ve Türk heyeti başkanı İsmet Paşa ile mülakatlar yaparak bu kesintinin gerekçelerini kamuoyuyla paylaşmıştır. 5 Şubat'ta *Illustrierte Kronen Zeitung*;

“Lozan Konferansı Akim Kaldı-Türkler Barış Antlaşmasını İmzalamayı reddediyorlar”, başlıklı haberinde, Türkler'in “...kapitülasyonlar ve iktisadi meselelere ilişkin maddeler kabul edilemez...” şeklinde yanıt verdiklerini, antlaşma metnini imzalamayı reddederek Türkiye'ye dönmek üzere, konferans salonunu terk ettiklerini bildirmiştir.¹⁰⁸ *Neue Freie Presse* ise bu kesintinin temel gerekçelerini en yetkili Türk muhatabı İsmet Paşa ile yaptığı röportaj ile aktarmıştır. “Lozan Konferansı Kesintisinin Nedenleri-Muhabirimizin İsmet Paşa İle Görüşmesi” başlığıyla aktardığı bu röportajda İsmet Paşa'nın “...bütün tavizleri verdim. Ancak, taviz veremeyeceğim şey, Müttefiklerin iktisadi talepleridir ki bu da konferansın geçici olarak akamete uğramasının sebebidir...” dediğini belirtmiştir. Gazetenin İsmet Paşa'dan aktardığına göre Müttefikler yabancı sermaye ile kurulmuş bütün Türk şirketlerini, Türk Hükümetinin yabancı birer şirket olarak kabul etmesini, bu şirketlere işgal döneminde İstanbul Hükümetinin tanıdığı bütün imtiyazları geçerli olarak kabul etmesini talep etmişlerdir. Ancak bu talepleri Türk delegasyonu, “...karanlığa bir sıçrayış ve Türkiye'nin ekonomik bakımdan yükselişini engelleyici talepler olarak...” değerlendirmişler ve heyet başkanı İsmet Paşa da Türk heyetinin verebileceği azami bütün tavizleri verdiğini belirterek “...ülkem için sonsuza değin geçerli olacak sabitlenmiş hiçbir iktisadi kararı kabul edemem...” ifadeleriyle Türkiye'nin ve Türk ulusunun tam bağımsızlığının boyunduruk altına alınmasına asla rıza gösterilmeyeceğini vurgulamıştır. Hatta Türkiye'nin bu uğurda yeniden savaşıma hazır olduğunu da müteakip sözleriyle dünya kamuoyuna duyurmuştur: “...Ancak ordularımız şimdiki konuşlanma vaziyetlerinde daha fazla bekleyemezler...”¹⁰⁹

3. Türkiye İktisat Kongresi Kararları ve Kapitülasyonlar (17 Şubat-4 Mart 1923)

Ankara Hükümeti, Misak-ı Milli ile elde edilen siyasi bağımsızlığı Misak-ı İktisadi kararlarıyla pekiştirip siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan tam bağımsız Türkiye ve Türk ulusu teşekkülü için 15 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi'ni düzenlemiştir.¹¹⁰ Bu kongrenin düzenlenme amaçları arasında, Türkiye'nin ekonomisini yeniden yapılandırmak ve ekonomik bağımsızlığını sağlamak olduğu kadar, Batılı Hükümetlere ve yatırımcılara, yabancı yatırıma açık olduğu mesajı vermek de vardı.¹¹¹

Lozan Konferansı ikinci görüşmelerinde Ankara Hükümetinin Avusturya ve Almanya basın temsilcisi olarak görev yapmış olan Ahmed İhsan Bey,¹¹² Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'ndeki açılış konuşmasının bir sayfalık özetini Almancaya tercüme etmiştir. 8 Mayıs 1923'te, *Linzer Tages-Post* tarafından “Mustafa Kemal Paşa-Bir Hitabı” başlığıyla

¹⁰⁸ “Die Lausanner Konferenz gescheitert-Die Türken verweigern die Unterzeichnung des Friedensvertrages”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 5 Şubat 1923, S. 4.

¹⁰⁹ “Die Gründe des Abbruches der Lausanner Konferenz-Gespraech unseres Korrespondenten mit Ismet Pascha.”, *Neue Freie Presse-Nachmittag*, 5 Şubat 1923, S. 2.

¹¹⁰ Serdar Şahinkaya, Cumhuriyet'ten Önceki Son Kurucu Kongre Türkiye İktisat Kongresi (İzmir, 17 Şubat-4 Mart 1923), Telgrafhane Yayınları, Ankara, 2023, s. 210, 356.; İnan, Afet İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2018, S. 71-79.

¹¹¹ Arı, Kemal, “Ökonomische Errungenschaften der Republik Türkei”, *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, sayı 8, (Kış 2021), S. 11.

¹¹² Hakan Anameriç; Fatih Rukancı “Ahmed İhsan Tokgöz (1868 – 28 Aralık 1942)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmed-ih-san-tokgoz-1868-28-aralik-1942/?pdf=5239>, (Son Görüntüleme: 27.11.2024-15:25).

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında
Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

yayınlanan bu Almanca özetle; M. Kemal Paşa’nın Osmanlı monarşisinin dış politika ve ekonomi politikalarını eleştiren, Türkiye ekonomisinin gelişiminde tarımın ve üretimin önemine dikkat çeken; vasıflı insan yetiştirmek üzere yurt dışına öğrenci gönderilmesinin, yurt içinde de kurslar açılmasının ve kadınların iktisadi hayata katılımlarının önemini vurgulayan bölümleri yer almıştır. Bunun yanı sıra, A. İhsan Bey; Mustafa Kemal Paşa’nın uzun konuşma metnindeki, Amerika, Avrupa ve Osmanlı tarihinden örnekler vererek “Pulluğun” “Kılıca”, “Tarımsal Üretimin”, “Kılıçla Fethetme” her zaman galip gelmiş olduğunu vurgulayan; tarım, ticaret, endüstri ve kültür faaliyetleriyle güçlendirilmiş bir ekonominin milletlerin varlıklarını sürdürüp gelişmelerindeki önemi vurgulayan kısımlarına, vurgular yapmıştır. Bu özetle İhsan Bey ayrıca, Türkiye’de eşitlik ilkesinin uygulanıp hiçbir yabancı sermayeye veya azınlık unsura ayrıcalık verilmeyeceği ve Türklerin kendi yurtlarının efendileri olacaklarının vurgulandığı bölümleri aktarmıştır. Bununla birlikte, Almanca özetleki, M. Kemal Paşa’nın yabancı sermayeye karşı olmadığını ve Türk kanunlarına riayet edilmesi koşuluyla yabancı yatırıma karşı olunmadığını belirten, Amerikan (Chester) firmasının Türkiye’deki güncel faaliyetlerini ve Türk çalışma sistemine katkılarını örnek veren bölümü, savaş sonrası Türkiye ekonomisine yatırım yapmayı planlayan Avusturyalı yatırımcıları da özendirici bir mahiyettedir.¹¹³

27 Şubat’ta *Neue Freie Presse*’nin İstanbul temsilcisi ve emekli asker, Josef Hanz Lazar¹¹⁴ “Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti” başlıklı makalesinde, bir geçit töreni olarak nitelendirildiği Türkiye İktisat Kongresine özel bir önem atfetmiştir. Açılışını M. Kemal Paşa’nın yaptığı kongreye, Anadolu’nun her kazasından sekiz temsilcinin katılım sağladıklarını belirten Lazar, ekonomik güçlerine göre değil, vasıflarına göre tercih edilmiş olan bu delegeler arasında esnaf, zanaatkâr, işçi, üç köylü, iki de şirket ve banka temsilcinin bulunduğu dikkat çekmiştir. Bu kongrede Türkiye’nin mevcut iktisadi gücünün geliştirilmesi ve bundan istifade edilebilmesi için esasların ve planlamaların görüşüldüğünü ve bir sonuç bildirgesi yayınlanacağı bilgisini aktarmıştır. Öngörülen barışın tesisi ile birlikte diplomatik temasların yeniden kurulması temennisini dile getiren Lazar, Avusturya ve Almanya’nın da ticari ilişkiler için şimdiden hazırlık yaptıklarını belirtmiştir.¹¹⁵ Kongre’de kabul edilen kararlar, meslek gruplarından gelen görüş ve önerilerin tutanakları ile Genel Kurulun oy birliği ile kabul ettiği 12 temel maddeden oluşan “*Misak-ı İktisadi*” kararları bastırılarak TBMM Başkanlığı’na gönderilmiştir.¹¹⁶ Avusturya basını tarafından yakından takip edilen bu ulusal kongrenin kararları da *Neues Wiener Tagblatt* tarafından “*Türk Milli İktisat Konferansı’nın Kararları*” başlığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. 12 maddeden oluşan Misak-ı İktisat kararlarının temel felsefesi ve hedefleri üzerinden derleyerek 4 ana madde olarak aktarmıştır:

“...1. Türkler, kendisine düşmanlık ilan etmemiş bütün ülkelerin dostudur.
2. Türkler, Türk diline hizmet etmeyen ya da Türk kanunlarına tabi olmak istemeyen Türkiye’deki herhangi bir şirket veya kuruluşla herhangi bir münasebet istememektedir. Bununla birlikte Türkiye, yukarıdaki koşulları kabul edecek olan yabancı sermayenin düşmanı değildir. 3. Türkler, bütün tekelere karşı çıkmaktadırlar 4. Türkiye, Türklere aittir.”¹¹⁷

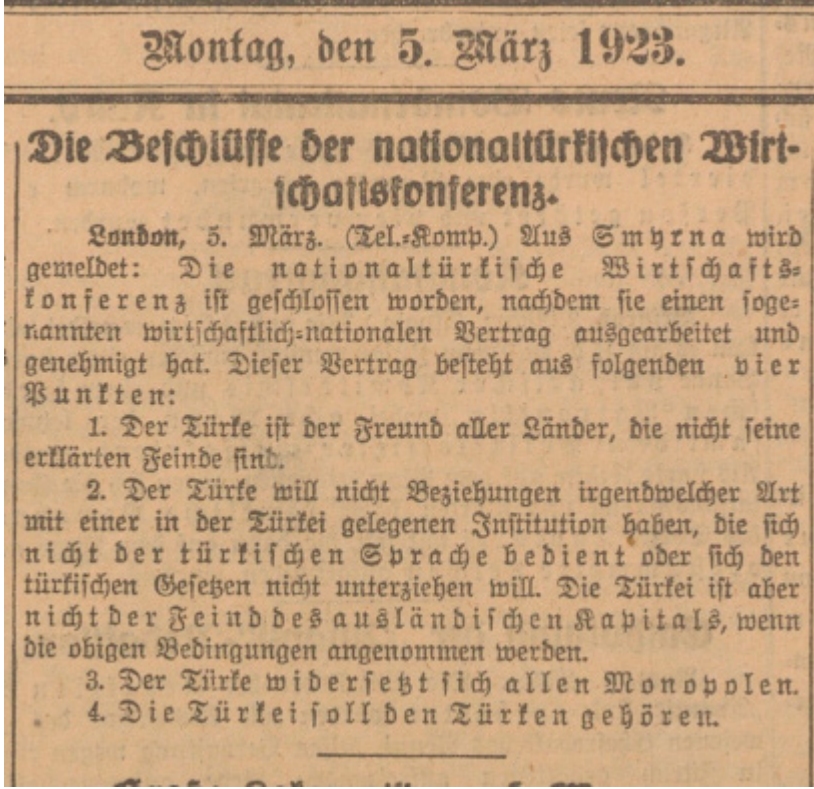
¹¹³ “Ahmed İhsan Bey, “ Mustafa Kemal Pascha—Eine Rede”, *Linzer Tages-Post*, 8 Mayıs 1923, S. 3.

¹¹⁴ Peñalba-Sotorrio, Mercedes “Hans Lazar, master of propaganda”, *IRC Postdoctoral Fellow Centre for War Studies, University College Dublin*, 2016, S. 3, 4, <https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-29407/1-16.pdf> (Son Görüntüleme Tarihi: 15.11.2024-12:00).

¹¹⁵ Karbi, “Avusturya Perspektifinden Lozan Barış Antlaşması” ..., S. 984.; J. H. Lazar, “Die wirtschaftliche Lage der Türkei”, *Neue Freie Presse-Abend*, 27 Şubat 1923, S. 23.

¹¹⁶ Şahinkaya, *Cumhuriyet’ten Önceki Son Kurucu Kongre...*, S. 335, 336.

¹¹⁷ “Die Beschlüsse der nationaltürkischen Wirtschaftskonferenz”, 5 Mart 1923, *Neues Wiener Tagblatt*, S. 1.

Resim 1: “Türk Milli İktisat Konferansı’nın Kararları”, Neues Wiener Tagblatt, 5 Mart 1923, S. 1.

Lozan Konferansına ara verildiği bu dönemde Türkiye’nin kalıcı bir barış antlaşmasını imzalama koşulu olarak, iktisadi, siyasi ve askeri talepleri Avusturya basınından gündeminden düşmemiştir. Türkiye’nin yeni milli sınırları dışında kalan Mısır ve Kıbrıs’tan kaynaklı borç ödemelerinin kaldırılmasını ve Misak-ı Milli sınırlarına ek olarak Misak-ı İktisat’ı için kapitülasyonların ve yabancı güçlerin Türkiye’deki vatandaşlarına kapitülasyonlara dayanarak tanınan ayrıcalıklarının tamamen kaldırılmasını talep ettikleri bu ara dönemde de vurgulanmıştır.¹¹⁸

4. Lozan Konferansı İkinci Dönem Görüşmeleri Ve Kapitülasyonların Kaldırılması (Nisan 1923-Temmuz 1923)

Konferansın ikinci dönem görüşmeleri 23 Nisan’da başlamıştı.¹¹⁹ Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasına henüz iki hafta varken, 10 Temmuz’da, “Şark’ta Barış Antlaşması-Bir Halkın Ayağa Kalkışı”, başlıklı haber analizinde, *Neue Freie Presse*; Lozan görüşmelerinde toprak ve sınırların belirlenmesi ve işgal güçlerinin askerlerinin tasfiye edilmeleri gibi siyasi ve askeri meseleler daha rahat çözümlenirken iktisadi meselelerin çözümünde büyük güçlükler yaşanmış olmasına dikkat çekmiştir. Konferansın son birkaç gününde, iktisadi konulardaki başlıca anlaşmazlık konularının; Türklerin dış borçları ve Türk topraklarında faaliyet gösteren Avrupalı şirketlere tanınan ayrıcalıklar olduğunu

¹¹⁸ “Die Forderungen der Türkei”, *Salzburger Chronik für Stadt und Land*, 13 Mart 1923, S. 6.

¹¹⁹ Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014, S. 159.

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

belirtmiştir. Türkiye’nin yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek adına verdiği tavizlerin imtiyazlar sorununun yarı yarıya çözüme kavuşturulmasını kolaylaştırdığına işaret etmiştir. Gazete, özellikle Amiral Chester projesinin başarısızlığından sonra karar verici bir rol oynayabilecek bir İsviçre şirketi ile ortaklık yapacak olan İngiliz sermayesini Türkiye’ye çekmek adına, bazı tavizler vermiş olduğunu belirtmiştir. Gazete ayrıca, Türkiye’nin bilhassa Fransa’ya ve diğer Avrupa devletlerine borçlarını altın veya Fransız Frangı üzerinden ödeme şeklinin ve vadeleri meselesinin ise bu konferansın görüşme konusu olmaktan çıkarılıp barış antlaşmasının imzalanmasından sonra belirlenecek bir zamanda görüşülmesinin kararlaştırıldığı bilgisini aktarmıştır. Barış antlaşmasının imzasından iki hafta öncesine kadarki Türkiye’nin siyasi, askeri ve iktisadi bu kazanımlarını *Neue Freie Presse* şu ifadelerle özetlemiştir: “...Sağlam temelleri olan bir zeminden gençleşerek çıkan Türkiye’nin bizzat kendisi, Cenevre Gölü’nün kıyısındaki bu konferansta Avrupa’nın Muzaffer Güçlerine diplomatik olarak karşı koyan Muzaffer bir Güç’tür”.¹²⁰ *Neues Grazer Tagblatt* ise, 13 Temmuz’da, Türkiye’nin kapitülasyon yükümlülüklerinin kaldırıldığının, antlaşma taslağında yer aldığını bildirmiştir. Azınlıklarla ilgili düzenlemelerle de azınlıkların Türkiye’deki haklarının Polonya ve Çekya’da olduğu gibi eski antlaşmalar çerçevesinde korunmaya devam edileceği bilgisini aktarmıştır. İktisadi kapitülasyonlarda ve azınlıklara ilişkin adli imtiyazlarda uluslararası karşılıklılık ve eşitlik esasına dayanan düzenlemelerin ön plana çıktığına dikkat çekmiştir. Bu meyanda Türklerin askeri ve siyasi kazanımlarını *Neues Grazer Tagblatt*, “...*Milli Enerjilerin Başarıları...*” olarak nitelendirmiştir.¹²¹ Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923’te imzalanmış¹²² olup kapitülasyonların tümüyle kaldırıldığı “Özel Hükümler”de yer alan, 28. madde’deki “...Antlaşmanın yüksek tarafları Türkiye’de kapitülasyonların bütün bakımlardan tamamen kaldırılmasını; her biri kendisini ilgilendiren bakımlardan kabul ettiklerini beyan ederler...” ibaresiyle kesinleşmiştir.¹²³ Bu suretle Misak-ı Milli, Misak-ı İktisat ile pekiştirilmiş ve Türkiye devlet içinde devlet anlamına gelen imtiyazlardan kurtulmuştur. Türkiye, bu suretle, yabancı güçlerin entrikalarından uzak, ulusal sınırları içinde iktisadi ve siyasi bakımdan tam bağımsız ve egemen bir devlet olarak dünya devletleri arasındaki yerini almıştır.¹²⁴

D. Kapitülasyonların Kaldırılmasının Avusturya Ekonomisi İçin Önemi Ve Siyasi-Ekonomik İlişkilerin Yeniden Tesisi (Temmuz 1923-Nisan 1924)

1. Kapitülasyonların Kaldırılmasının Avusturya Ekonomisi İçin Önemi (Temmuz-Ağustos 1923)

Neue Freie Presse, 25 Temmuz’da, Doğu Avrupa Uzmanı Tarihçi ve Alman Parlamenter Prof. Dr. Otto Hoetzsch’ün¹²⁵ Lozan Barış’ının iktisadi sonuçlarını değerlendiren makalesini yayınlamıştır. “*Lozan Barış’ı İmzalandı-İngiltere’nin Başarısı*” başlıklı bu makalesinde Prof. Hoetzsch, Büyük Güçlerin kapitalist sömürü aracı olarak gördükleri imtiyazlara ilişkin

¹²⁰ “Friedensschluss im Orient-Auferstehung eines Volkes”, *Neue Freie Presse-Morgen*, 10 Temmuz 1923, s. 1, 2; İsmail Görgen, Türk-Amerikan İlişkilerinde Chester Projesi, Erciyes Akademi, 2022, 36(1), 381, 382, 390, 391; Semih Bulut (2020), *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2020, S. 35, 119, 120.

¹²¹ “Der Türksieg von Lausanne-Der Zwangsfriedensvertrag beseitigt; Erfolge nationaler Energien”, *Neues Grazer Tagblatt*, 13 Temmuz 1923, S. 2.

¹²² Elmacı, İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar..., S. 199; Soysal, İsmail *Tarihçeleri Ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, 1. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2000, S. 77.

¹²³ İsmail Soysal, *Tarihçeleri Ve Açıklamaları İle Birlikte...*, S. 100, 101.

¹²⁴ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II...*, S. 336.

¹²⁵ Friedrich Kuebart “Otto Hoetzsch- Historiker, Publizist Politiker: Eine kritische biographische Studie”, *Osteuropa*, Vol.25, No. 8/9, 50 Jahre Osteuropa, Berliner Wissenschaftsverlag, Berlin, (Ağustos/Eylül (1975), (s. 603, 621), S. 604, 617.

taleplerini, yabancı sermayeyi kendi plan ve refahı doğrultusunda ülkesine çekmek isteyen Türkiye'ye kabul ettiremediklerini belirtmiştir. Lozan'daki iktisadi ve finansal meselelerin aynı zamanda birer siyasi mesele olduğuna dikkat çeken Prof. Hoetzsch, Lozan Barışı ile birlikte Türkiye'nin eşit ve egemen bir devlet olarak tanındığına ve Türk Heyetinin kapitülasyonların da kaldırılmasıyla Lozan'dan Türkiye'ye siyasi ve iktisadi bakımdan tam egemenliği taşıdığını vurgulamıştır. Lozan konferansında İngiltere ile Fransa arasında Türkiye üzerinde iktisadi nüfuz yarışını bu defa İngiltere'nin kazandığına işaret eden Prof. Hoetzsch, Türkiye'den en fazla alacağı olan Fransa'nın alacaklarını tahsil edebilmek adına Türk Lirasının Avrupa borsalarında değer kaybetmemesi için özel bir gayret gösterdiğini belirtmiştir.¹²⁶ Bu meyanda, Sevr'deki finansal koşullar arasında, Türk Parasının değerinin aralarında Fransa'nın da bulunduğu, Müttefik devletlerce belirleneceği koşulu,¹²⁷ yokluk ve sefalet içindeki Türk kurtuluş savaşı şartları dikkate alındığında, Josef Hanz Lazar'ın¹²⁸ *Neue Freie Presse*'de "Türk Kâğıt Parası" başlıklı değerlendirmesi dikkat çekicidir: "... Dünya Savaşının mağuplarından sadece Türkiye, parasının değerini istikrarlı bir şekilde bu güne değin koruma olanağını bulmuştur."¹²⁹

2. Siyasi-Ekonomik İlişkilerin Yeniden Tesisi Ve Türk-Avusturya Dostluk ve Ticaret Antlaşması (Eylül 1923-Nisan 1924)

Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmemişken Avusturya Cumhuriyeti'nin Türkiye ile dostluk ve ticaret antlaşması görüşmeleri yapmak üzere Avusturya'nın Bulgaristan Büyükelçisi August (Ritter von) Kral 24 Eylül 1923'te Avusturya Bakanlar Kurulu kararıyla Avusturya Cumhuriyeti adına Türkiye ile birer dostluk ve ticaret antlaşması imzalanması görüşmelerini yapmak üzere görevlendirilmiştir. Avusturya'nın Lehistan (Polonya) ile imzaladığı dostluk ve ticaret antlaşmasının benzeri bir antlaşma imzalamak üzere Ekim 1923 itibarıyla August (Ritter von) Kral'ın, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcisi Adnan Bey (Adıvar) başkanlığındaki Türkiye Heyeti ile görüşmeleri 27 Ekim 1923'te başlamıştır. Bu suretle 1918 ateşkesi ile kopmuş olan Türk-Avusturya siyasi görüşmeleri yeniden başlamıştır.¹³⁰ Türkiye'de 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş ve hem siyasi hem de iktisadi bakımdan tam bağımsız Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı haberini *Vorarlberger Volksblatt*, "Türkiye-Cumhuriyet" başlığıyla Avusturya kamuoyuna duyurmuştur.¹³¹ Cumhuriyetin ilanından bir ay sonra, Avusturya Cumhuriyeti Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni bağımsız bir devlet olarak tanıdığını bildirmiştir. August Kral, Türk Heyeti ile Dostluk ve Ticaret antlaşması görüşmelerini sürdürürken, Avusturya Hükümeti, Ankara'da bir Büyükelçilik açmak üzere Türkiye ile görüşmelerini de ayrıca sürdürmüştür. B. Karbi'nin Avusturya'nın iktisat gazetelerinden Die Börse'den aktardığı üzere, aynı günlerde Avusturya Ticaret Bakanı E. H. Herimberg, Avusturya'nın ticaret kapasitesinden yeterince haberdar olmayan Şark ülkelerine ihracatın ve sanayi atımları yetersiz olan Türkiye'de yatırım için araştırma faaliyetleri artırılmasını telkin etmiştir. E. H. Herimberg'e göre, Türkiye'nin iktisadi gelişimi Avusturya ithalat ve ihracatı için

¹²⁶ Otto Hoetzsch, "Der Lausanner Friede unterzeichnet-Ein Erfolg Englands", *Neue Freie Presse-Morgen*, 25 Temmuz 1923, S. 1, 2.

¹²⁷ Cahit Kayra, Sevr Dosyası... S. 111, 112.

¹²⁸ Mercedes, "Hans Lazar, master of propaganda"..., S. 3, 4. (Son Görüntüleme: 15.11.2024-12:00).

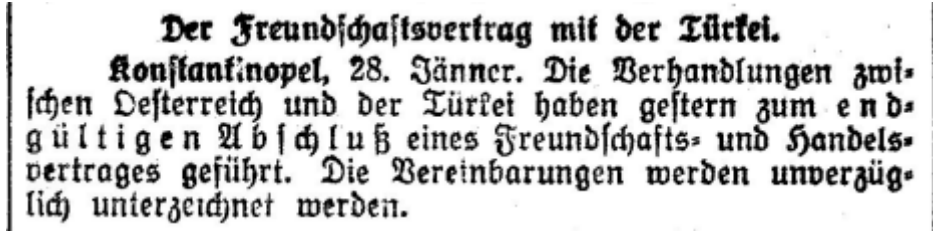
¹²⁹ "Das türkische Papiergeld", *Neue Freie Presse-Morgen*, 22 Ağustos 1923, S. 10.

¹³⁰ Ali Servet Öncü; Erkan Cevizliler, "Türkiye Cumhuriyeti İle Avusturya Cumhuriyeti Arasında 28 Ocak 1924 Tarihinde İmzalanan Dostluk Antlaşması, İkamet Ve Ticaret Mukaveleleri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5 Spring, Ankara, 2013, (s. 531-557), S. 537, 538.

¹³¹ "Türkei-Republik", *Vorarlberger Volksblatt*, 9 Kasım 1923, S. 1.

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında
Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

de bir kazanım olacaktı.¹³² Bu çerçevede *Reichspost* gazetesi, Türkiye’ye yatırım için savaş sonrası elverişli koşulların oluşmasını gözleyen Avusturyalı sermaye çevrelerinin bekledikleri müjdeli haberi vermiştir. 10 Kasım 1923’te “*Türkiye İle Daha Yakın İktisadi İlişkiler*” başlıklı bu haberde, “*Türk-Avusturya Ticaret ve Endüstri Anonim Şirketi*” nin kurulduğu ve bu vesileyle Viyana’da, 1905’ten 1912’ye kadar Maliye ve Ticaret Bakanlık görevlerini yapmış olan Mehmed Ziya Paşa’nın da¹³³ Türkiye’yi temsil ettiği bir açılış töreni tertip edildiğini bildirmiştir. Avusturya adına, Avusturya Ticaret Bakanı ve aynı zamanda Avusturya-Şark Ticaret Odası Başkanı Emil Homann-Herimberg, açılış konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir: “...Türkiye ile Avusturya arasında ticari ilişkiler her zaman canlı olmuştur. Savaşın hüznü neticesi ve savaş sonrası iktisadi koşullar, her iki ülke için dezavantaj olan bir kesintiye beraberinde getirmiştir. Avusturya-Şark Ticaret Odası’nın uzun soluklu ön hazırlıklarından sonra, büyük bir Türk sendikası ile Avusturya Sendikası arasındaki ortak çalışmayla bugün ‘Türk-Avusturya Ticaret ve Endüstri Anonim Şirketi’nin kurulması sağlanmıştır...”. Avusturya ekonomisinin varlığını sürdürebilmesi için, Avusturya Şansölyesi Dr. Seipel’in ve Ticaret Bakanı E. H. Herimberg’in Türkiye ile ithalat ve ihracatın geliştirilmesi yönündeki gayretlerine cevaben Ziya Paşa yaptığı konuşmada, ekonomi ve endüstride yenilikler ve gelişim isteyen Türkiye’nin yabancı sermaye düşmanı olmadığını vurgulamıştır.¹³⁴ Lozan Görüşmeleri döneminde yürütülen ikili çalışmalar Lozan zaferinden ve Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından sonra meyvesini vermiştir. 28 Ocak 1924’te Türkiye-Avusturya Dostluk, Ticaret ve İkamet Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin imzaladığı ilk ticaret antlaşması olması bakımından özel bir önem arz etmektedir.¹³⁵ Bu antlaşmanın “Ticaret Sözleşmesi” 14 ana madde ve iki maddelik bir zabıt belgesinden oluşmuştur.¹³⁶ 29 Ocak’ta *Linzer Tages-Post*, antlaşmanın imzalandığını haber verdikten sonra,¹³⁷ Türk-Alman eski savaş muhabiri Paul Schweder-Rudolfstadt’un dostluk ve ticaret antlaşmasından önce yayınlanmış olan “Türkiye’deki İş Olanakları” başlıklı makalesini, Türkiye ile ticaret yapmak isteyen girişimciler için öğretici olması bakımından yeniden yayınlamıştır.¹³⁸

Resim 2: “Türk-Avusturya Dostluk Antlaşması”, *Linzer Tages-Post*, 29 Ocak 1924, S. 8.

¹³² Karbi, Bilge “Atatürk Döneminde Türkiye-Avusturya İlişkileri”, *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 2, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-avusturya-iliskileri/?pdf=3816> (Son Görüntüleme: 24.11.2024-21:12).

¹³³ Kırmızı, Abdülhamit (2003), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Maliye Nazırları (1838-1922)”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (s. 97-114), S. 103.

¹³⁴ “Engere Wirtschaftsbeziehungen zur Türkei”, *Reichspost*, 10 Kasım 1923, S. 9.

¹³⁵ Ömer Berki, “Türkiye-Avusturya Ticari ve Ekonomi İlişkileri”, *Türkiye Avusturya Ekonomik İlişkilerine Toplu Bakış*, yay. haz. İnanç Atılğan, Ali Alp, Grafiker Yayınları, Ankara, (2010), (s. 31-62). S. 33.

¹³⁶ Karbi, *Gölgedeki İttifak...*, s. 231. ; Öncü; *Cevizliler*, “Türkiye Cumhuriyeti İle Avusturya Cumhuriyeti...”, S. 546-552.

¹³⁷ “Der Freundschaftsvertrag mit der Türkei”, *Linzer Tages-Post*, 29 Ocak 1924, S. 8.

¹³⁸ Paul Schweder-Rudolfstadt, “Arbeitsmöglichkeiten in der Türkei”, *Linzer Tages-Post*, 29 Ocak 1924, S. 9.

Nr. 24

Lin., Dienstag

Arbeitsmöglichkeiten in der Türkei.

Von Paul Schwyder-Rudolfsstadt.

Wir geben den Artikel des ehemaligen deutsch-türkischen Kriegsberichterstatters, allerdings mit einigen Kürzungen, wieder, trotzdem er von einem recht einseitigen, nur reichsdeutschem Gesichtspunkte geschrieben ist. Aber auch dadurch ist er in gewissem Sinn lehrreich.

Leider haben wir sehen müssen, wie verständnislos die ersten Staatsmänner des neuen Deutschland dem Gang der Ereignisse in der Türkei gegenüberstanden. An der Donau, wo man schon immer die Handels- und Industriemöglichkeiten im Orient klarer erkannt hat, war man klüger. Bereits ist eine österreichisch-orientalische Handelskammer in Wien errichtet worden, in die auch mehrere türkische Mitglieder delegiert wurden. Ferner bearbeitet ein österreichisches, aus führenden Wiener Firmen gebildetes Syndikat die orientalischen Exportfragen mit größtem Nachdruck und

Resim 3: "Türkiye'deki İş Olanakları", Linzer Tages-Post, 29 Ocak 1924, s. 9.

Türkiye ile ekonomik ilişkilere özel bir önem atfeden Avusturya Hükümeti, Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin Şarkiyat Akademisi'nde öğrenimini tamamlamış, İstanbul Başkonsolosluğu'nda 1894-1895 yıllarında ataşe olarak görev yapmış olan, Türk dili ve kültürüne hâkim olan August (Ritter von) Kral'ı Ankara Büyükelçisi olarak görevlendirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kurucusu ve İlk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Selanik'teki görevleri döneminde tanıştığı ve Ocak 1924 dostluk ve ticaret antlaşmasını Avusturya'yı temsilen imzalayan August Kral'ın güven mektubunu Mart 1924'te kabul etmiştir.¹³⁹ Avusturya'nın August Kral'ı tercih etmesinin ve Türkiye ile ekonomik ilişkilere verdiği büyük önemi göstermesi bakımından 2 Nisan 1924'te *Neue Freie Presse*'nin Türkiye'ye Büyükelçi atanması haberi dikkat çekicidir. "Avusturya'nın Büyükelçisi İstanbul'da" başlıklı haberdeki değerlendirmede, August Kral'ın Balkan dillerinin tamamına hâkim, görev yapmış olduğu her yerde halkın sempatisini kazanmış, onlarla manevi bir bağ kurup ve güven tesis edebilen Avusturya'nın müstesna yüksek memurlarından biri olarak değerlendirmiştir. Bu meyanda, Avusturya'nın Türkiye'deki iktisadi çıkarlara verdiği önemi müteakip ifadelerle aktarmıştır: "...Avusturyalı her Tüccar August Kral'dan sürekli anlayışlı bir destek ve teşvik görmüştür. Büyükelçi Kral, bizim iktisadi hayatımız için son derece önemli bir görevi yerine getirecek 'İş'in Modern İnsanı', doğru kişidir".¹⁴⁰

Sonuç

Türkiye'deki gelişmeleri, 1918'e kadar Türkiye coğrafyasında faaliyet göstermiş; Türkiye'nin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını iyi bilen Avusturyalı emekli asker, entelektüeller, ekonomi faaliyetleri yürütmüş uzmanlar, İstanbul'a

¹³⁹ Karbi, "Atatürk Döneminde Türkiye-Avusturya İlişkileri"..., S. 2.

¹⁴⁰ "August Kral, österreichischer Gesandter in Konstantinopel", *Neue Freie Presse-Abend*, 2 Nisan 1924, S. 3.

ve Avrupa’nın muhtelif merkezlerine görevlendirdikleri muhabirleri vasıtasıyla sayfalarına taşımışlardır. Bu çalışmada, Avusturya basınının ulusal ve bölgesel ölçekte milliyetçi muhafazakâr, liberal, sosyal demokrat veya bağımsız gazetelerinin hepsinin, Avusturya’nın dış politika ve ekonomi menfaatlerinde uzlaşmış oldukları anlaşılmaktadır. 1918-1923 döneminde, Avusturya’nın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi buhrandan kurtuluşu ve yeniden canlanma için Türkiye’nin siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik koşullarını genel anlamda mağlubiyetin acı meyvelerini birlikte tadan eski müttefiklik yaklaşımıyla ele almışlardır. Eski müttefik Türkiye’yi ve Avusturya’nın iktisadi menfaatlerini ilgilendiren hususları çoğu kez karşılaştırmalı değerlendirmelerle kendi kamuoylarıyla paylaşmışlardır. Avusturyalı ekonomistler ve entelektüeller, mağlubiyetle sonuçlanmış Türkiye’deki savaş sonrası dönemi ve bilhassa da Sevr’in iktisadi ve finansal koşullarıyla Türkiye’nin küçük bir gölge ve vasal devletçiğe dönüştürülmesinin vahametini okurlarıyla paylaşmışlardır.

Avusturyalı basın organlarının da değerlendirdikleri üzere, Türkiye’nin ateşkes koşulları, işgal uygulamasındaki pratiklerle uluslararası savaş hukukunun sınırlarını aşmış ve çiğnenmiştir. Ateşkesin siyasi ve askeri olağanüstü koşulları bir yana, işgal Güçleri başkent İstanbul örneğinde olduğu gibi, savaşın doğal sonucu olarak, sefalet içindeki Türk topluma bir takım ek iktisadi ve mali tedbirler uygulamışlardır. Batı emperyalizminin hedefinin, Türklere daha büyük bir sefalet yaşatmak ve yaşam hakkını gasp etmek olduğu bariz bir şekilde anlaşılmaktadır. Bütün bu uygulamalar Avusturya basınının yayınları ve tanıklıklarıyla da teyit edilmiştir. Mart 1918’de kapitülasyonların kaldırıldığını taahhüt etmiş ve savaş sonrası Türkiye’de yatırım yapmak isteyen bir devlet olarak Avusturya Hükümeti ise bu şartlar altında, Mondros Ateşkesi ve Sevr Barışı ile muzaffer itilaf devletlerinin kapitülasyonları kendileri için genişleterek yeniden uygulamaya koymalarını, itilaf devletleri ile ekonomik ve siyasi çıkar çatışmaları bakımından uygun görmemiştir. Onlar bunu, I. Dünya Savaşı döneminde edinilmiş iktisadi kazanımların nadasa bırakılmış bir geçiş dönemi olarak değerlendirmişlerdir. Nadastaki bu kazanımların yeniden işlenebilmeleri ve geliştirilebilmeleri için de Türkiye’de tesis edilecek barış koşulları ve yeniden şekillenecek siyasi duruma göre bir pozisyon almayı tercih etmişlerdir.

Bununla birlikte, kendilerine birtakım kapitülasyonları dayatmış olan İtilaf Devletlerine karşı Anadolu’da, siyasi ve ekonomik tam bağımsızlık savaşı veren M. Kemal Paşa önderliğindeki Türk ulusunun mücadelesine büyük sempati duydukları ve imrendikleri haber, haber-analiz ve makalelerindeki değerlendirmelerden açık ve net bir şekilde okunabilmektedir. İktisadi olarak güçlenecek bir Türkiye’nin Avusturya’nın ekonomik menfaatlerine uygun olduğu kanaatinde birleşmişlerdir. Anadolu’da Türk askeri zaferlerinin siyasi zaferlerle taçlandırılması ve bu suretle 1923’e kadar kapitülasyonların kaldırılmasında aşamalar kaydedilmesini sayfalarına taşıyan Avusturya gazeteleri, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya ve ABD arasındaki ekonomik nüfuz çekişmesinin de Türkiye tarafından değerlendirilmiş olduğunu tespit etmiştir.

Türkiye'deki ekonomik menfaatleri çerçevesinde, Avusturya da bu çekişmeleri yarım kalmış yatırımları tamamlamak, yeni yatırımlar yapmak ve geliştirmek adına bir avantaj olarak görmüştür. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla Türkiye'yi terk edeceklerini öngördükleri Fransız ve İngiliz yatırımcıların yerine geçip nadasa bıraktıkları toprakları yeniden işleyebilmek için Türk bağımsızlık savaşının askeri safhası döneminden itibaren birtakım girişimlerde buldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu girişimlerini monarşi döneminin paydaşı ve savaş sonrası müstakil bir devlet olan Macaristan'ın sermayesi olmaksızın, gerçekleştirmek zorunda olacağından, yerli Almanlar ile ortak hareket etmeyi öngörmüşlerdir.

I.Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yapılmış yayınlar ve başvuru eserlerden, "Modern Türkiye'nin Ön Savaşçıları Jön Türkler" in kutsal hedef addettikleri kapitülasyonların kaldırılması hususunda büyük bir aşama kaydetmiş oldukları gerçeği ortaya çıkmaktadır. I.Dünya Savaşı'nın Osmanlı yenilgisiyle sonlanması Jön Türklerin belli bir aşamaya getirmiş oldukları bu başarıyı gölgelemişse de Mustafa Kemal Paşa ve askerleri de siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla pekiştirerek tam bağımsız olma kararlılığını göstermişler, hatta bunun için yeniden silahlı mücadeleyi göze almışlardır. Kemalistlerin de Lozan Barış Konferansı'nı terk edip barış görüşmelerinin kesintiye uğramasını göze alabilecek kadar Avrupa'nın Büyük Güçleri'ne karşı tam bağımsızlık iradesi göstermiş olmaları Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunun da "Modern Türkiye'nin Ön Savaşçıları" İttihat ve Terakki kadrosu gibi kapitülasyonların kaldırılmasını kutsal, milli bir görev addetmiş olduklarının ispatıdır.

İtilaf devletleri Mondros ve Sevr Barışı'nda olduğu gibi Lozan Görüşmelerinde de kapitülasyonları Ekim 1914'ten önceki haliyle genişleterek yeniden uygulamaya sokmak isterlerken, Türkiye'deki Hristiyan azınlıkların siyasi ve adli ayrıcalıklarını ve bağımsız bir Ermeni devleti kurulmasını istemelerine karşın, Avusturya basınının da aktardığı üzere, İsmet Paşa başkanlığındaki Lozan heyetine, bir Ermeni devletinin ve kapitülasyonların asla kabul edilemeyeceğinin belirtilmesi ve hatta Türkiye İktisat Kongresi kararlarında da bunun vurgulanması, M. Kemal ve silah arkadaşlarının, itilaf devletlerinin temel hedeflerinin farkında olduklarını ve iktisat kongresinde olduğu gibi kararlarını da bu çerçevede dünya kamuoyuna deklere ettiklerini göstermektedir.

Lozan görüşmelerinin ara döneminde, İzmir'de Türkiye İktisat Kongresinin düzenlenmesi de ekonomik bağımsızlık ve gelişme arzusunun bir simgesi olarak değerlendirilmiştir. M. Kemal Paşa'nın İktisat Kongresi açılış konuşmasında verdiği mesajlar ve alınan kararlar, bağımsız, çağdaş ve milli bir ekonomi oluşturulma iradesinin birer göstergesidir. Uluslararası hukuk ve Türk iktisat kanunları çerçevesinde yabancı sermayenin Türkiye'deki varlığını ekonominin her alanında gelişim için bir gereksinim olarak görülmüştür. Ancak bu yabancı sermayenin yatırım ve faaliyetlerinin Türk ekonomisine teknik bakımdan da katkı sunması da esas alınmıştır. Bu çerçevede yurtiçi ve yurtdışı eğitim ve öğretimle vasıflı insan gücü yetiştirilmesi ve kadınların da ekonomik hayata kazandırılma iradesi, ekonomik bakımdan toplumsal bir dayanışma ve çağdaş bir Türkiye oluşturmak arzusunun göstergeleridir. İktisat kongresinde yabancı yatırımcılara kapı açılması, Avusturya'nın nadasa bırakılmış topraklara dönüşü için de pekiştirici bir motivasyon olmuştur. Türkiye genelinden ve hemen her sektörden katılımcıları ve

Türkiye’nin dâhili ekonomisinin tamamını ve siyasi bakımdan olduğu kadar iktisadi bakımdan da tam bağımsızlığı hedeflemesi nedeniyle “Türkiye İktisat Kongresi” olarak adlandırılabilir. Türk tarih yazımında genel olarak “İzmir İktisat Kongresi” olarak anılan iktisat kongresini, Avusturya basını tarafından “Türk İktisat Kongresi” veya “Ulusal İktisat Kongresi” olarak nitelendirmiş olmaları bu nedenle doğru bir yaklaşımdır.

Lozan Barışı ile iktisadi ve tam bağımsızlık elde edilir edilmez, Türkiye’nin ekonomik verilerinde, mağlup ittifak devletleri arasında parasının değerini koruyabilmiş ve muzaffer olmayı başarmış tek devlet Türkiye’yi örnek göstermişlerdir. Lozan Barışı’nı takip eden ilk haftadan itibaren, “*Cumhuriyetçi Hilal*” Türkiye ile Avusturya ekonomik yakınlaşması ve Avusturya-Türkiye Ticaret Odasının Kuruluşu ve tarafların ithalat ve ihracat faaliyetleri haberleri Avusturya gazetelerinin en önemli ekonomi haber başlıkları arasında yerlerini almıştır.

I. Dünya Savaşı’nın sonunda ortak kaderi paylaşan iki çok uluslu müttefik devletin dağılarak yaşadıkları hazin sonları ve her bir monarşiden millet egemenliğini esas alan cumhuriyet rejimini benimseyen yeni birer devletin kurulması gibi ortak noktaları vardır. Bunun yanı sıra, Türk bağımsızlık mücadelesinin askeri ve siyasi safhalarının Türk iktisadi zaferiyle taçlandırılması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulması ikili ilişkilerin yeniden tesisinin kapılarını açmıştır. Bu çalışmada yararlanılan Avusturya gazetelerindeki haber ve değerlendirmelerin de teyit ettikleri üzere, 28 Ocak 1924’te imzalanan Türkiye-Avusturya Dostluk ve Ticaret antlaşması, savaş sonrasında Türkiye’nin olduğu kadar Avusturya’nın da içinde bulunduğu iktisadi buhrandan çıkması için bir dönüm noktası olmuştur. Ayrıca bir Avrupa devleti olan Avusturya’nın ikili ilişkilerde ekonomik ilişkileri öncelediği değerlendirilebilir. Bu antlaşma, diğer Batılı devletlerin Türkiye’deki iktisadi yatırımlarını teşvik edici emsal bir antlaşma olması bakımından da değerlidir. Kapitülasyonların kaldırılması siyasi bağımsızlığı pekiştirdiği kadar, stratejik ve jeopolitik konumu kapitülasyonlarla sömürülmüş Türkiye’nin kapitülasyonlar olmaksızın yapılan yeni ticaret antlaşmaları ile kısa, orta ve uzun vadelere Avrupa ekonomik sistemine güvenli bir şekilde entegrasyonu için bir dönüm noktası olmuştur.

Kaynakça

1. Gazeteler

“Ahmed İhsan Bey, Mustafa Kemal Pascha – Eine Rede”, *Linzer Tages-Post*, 8 Mart 1923.

Alfred Verdross, “Der Friedensvertrag von St. Germain”, *Auslandsrecht*, Vol. 1, No. 6 (15 Mart 1920);

“Heimreise Dr. Renners am Mittwoch-Die Entente für raschen Friedensschluss”, *Neue Freie Presse-Nachmittag*, 1 Eylül 1919.

“Anatolier gegen den Verband-Ein Ultimatum an die Türkische Regierung”, *Neues Grazer Tagblatt*, 10 Eylül 1919.

“Aufstand zum Schutze des türkischen Territoriums”, *Wiener Morgenzeitung*, 20. Ağustos 1919.

“Aus der Türkei”, *Linzer Tages-Post*, 7 Mart 1918.

“Das Paradies der Preistreiber”, *Neues Wiener Journal*, 18 Aralık 1919.

- “Das türkische Papiergeld”, *Neue Freie Presse-Morgen*, 22 Ağustos 1923.
- “Der neue Name und der verbotene Anschluss”, *Arbeiter Zeitung*, 22 Ekim 1919.
- “Der Kampf zwischen der Regierung in Konstantinopel und Mustafa Kemal-Wahrscheinlicher Rücktritt der Regierung”, *Neue Freie Presse-Morgen*, 11 Temmuz 1920.
- “Der Türkensieg von Lausanne-Der Zwangsfriedensvertrag beseitigt; Erfolge nationaler Energien”, *Neues Grazer Tagblatt*, 13 Temmuz 1923.
- “Der Waffenstillstand der Türkei mit der Entente”, *Nordböhmisches Volks-Blatt*, 3 Kasım 1918.
- “Der zerrissene Friedenstraktat”, *Linzer Tages-Post*, 31 Mart 1922.
- “Deutschösterreich-die neue Türkei”, *Deutsches Tagblatt-Ostdeutsche Rundschau*, 5 Aralık 1919.
- “Die Aenderungen im Friedensvertrage- mit Deutschösterreich”, *Neue Freie Presse-Nachmittag*, 1 Eylül 1919.
- “Die Aenderungen im Friedensvertrage-Die territorialen, finanziellen und politischen Bestimmungen”, *Neue Freie Presse-Nachmittag*, 1 Eylül 1919.
- “Die Auflehnung gegen den Friedensvertrag”, *Marburger Zeitung*, 16 Mayıs 1920.
- “Die Beschlüsse der nationaltürkischen Wirtschaftskonferenz”, *Neues Wiener Tagblatt*, 5 Mart 1923.
- “Die Drucklegung des deutschösterreichischen Vertrages”, *Neue Freie Presse-Nachmittag*, 1 Eylül 1919.
- “Die Forderungen der Türkei”, *Salzburger Chronik für Stadt und Land*, 13 Mart 1923.
- “Die Friedensfrage”, *Wiener Zeitung*, 10 Kasım 1918.
- “Die Friedensverhandlungen-Paris”, *Wiener Zeitung-Abend*, 18 Temmuz 1920.
- “Die Früchte nationalen Widerstandes”, *Vorarlberger Tagblatt*, 31 Mart 1922.
- “Die Gründe des Abbruches der Lausanner Konferenz-Gespraech unseres Korrospondenten mit Ismet Pascha.”, *Neue Freie Presse-Nachmittag*, 5 Şubat 1923.
- “Die Kapitulation der Türkei”, *Deutsches Volksblatt*, 2 Kasım 1918.
- “Die Konferenz von Lausanne-Mussolini und die Entente”, *Grazer Volksblatt*, 10 Kasım 1922.
- “Die Konferenz in Lausanne”, *Vorarlberger Tagblatt*, 14 Kasım 1922.
- “Die Lausanner Konferenz gescheitert-Die Türken verweigern die Unterzeichnung des Friedensvertrages”, *Illustrierte Kronen Zeitung*, 5 Şubat 1923.
- “Die politischen Verhaeltnisse in der Türkei”, *Innsbrucker Nachrichten*, 9 Ağustos 1919.
- “Der türkische Sieg in Anatolien”, *Neue Freie Presse-Morgen*, 16 Eylül 1922.
- “Die türkischen Forderungen nach Aufhebung der Kapitulationen”, *Neue Freie Presse-Nachmittag*, 4 Aralık 1922.
- “Die Unterzeichnung des Friedens von St Germain”, *Lavanttaler Bote*, 13 Eylül 1919.
- “Die wirtschaftlichen Aussichten in der Türkei-Der Stand vor dem Kriege und waehrend des Krieges-die Aussichten für die Zukunft”, *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, Ağustos 1919, Nr. 11.
- “Desiderius Papp, “Unterredung mit General Liman v. Sanders”, *Neues Wiener Journal*, 24 Ocak 1923.

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında
Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

- “Eine russische Denkschrift zur Lausanner Konferenz”, *Kärntner Tagblatt*, 11 Ocak 1923.
- “Engere Wirtschaftsbeziehungen zur Türkei”, *Reichspost*, 10 Kasım 1923.
- “Fiume und der Weltfriede”, *Kärntner Tagblatt*, 28. Eylül 1919.
- “Friedensschluss im Orient-Auferstehung eines Volkes”, *Neue Frie Presse-Morgen*, 10 Temmuz 1923;
- “Keine wesentlichen territorialen Aenderungen”, *Neue Freie Presse-Nachmittag*, 1 Eylül 1919.
- “Lausanne”, *Linzer Tages-Post*, 25 Kasım 1922.
- “Mustafa Kemals Forderungen”, *Neue Freie Presse-Morgen*, 16 Eylül 1922.
- Otto Hoetzsch, “Der Lausanner Friede unterzeichnet-Ein Erfolg Englands”, *Neue Freie Presse-Morgen*, 25 Temmuz 1923.
- “Sevres-Die Aufteilung der Türkei”, *Linzer Tages-Post*, 18 Ağustos 1920.
- “Türkei-Besetzung von Konstantinopel”, *Mühlviertler Nachrichten*, 20 Mart 1920.
- “Unterzeichnung des türkischen Friedensvertrages”, *Klagenfurter Zeitung*, 13 Ağustos 1920.
- “Vor dem Ende der Lausanner Konferenz?”, *Grazer Volksblatt*, 30 Aralık 1922.
- “Wirtschaftliches über die Türkei”, *Klagenfurter Zeitung*, 23 Kasım 1918.
- “Zwischen Mudania und Lausanne”, *Vorarlberger Tagblatt*, 14 Kasım 1922.

2. Kitap ve Makaleler

- Akandere, Osman; Akbolat, Hasan (2011). Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele Karşısı Politikaları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Avcı, Merve, “Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Türk Tarihi Açısından Tarihsel Önemi Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 105, Haziran.
- Bayur, Hikmet. (1965). Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Ve Anlaşmalarımız I. Belleten, 29.
- Bulut, Semih (2020). Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Doygun, Ecem (2022). “Enflasyon Gölgesinde İstanbul 1914-1921”, *CTAD*, Yıl 18, Sayı 36 (Güz).
- Erden, Ömer (2017). Türkiye’nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-Protokoller-Problemler), Atatürk Araştırma Merkezi, Yayınları, Ankara.
- Gassner, Miriam (2023). Der Vertrag von Sèvres-Vertragstext und Analyse des Friedensschlusses mit der Türkei vom 10. Ağustos 1920 im Kontext Pariser Vorortverträge, *Studien zur Geschichte des Völkerrechts* 42, Nomos Verlag.
- Goloğlu, Mahmut (2011). Milli Mücadele Tarihi -I: Erzurum Kongresi., Türkiye İş Bankası Yayınları 2. Basım, İstanbul.
- Görgen, İsmail (2022). Türk-Amerikan İlişkilerinde Chester Projesi, Erciyes Akademi.
- Howard, Harry N. (2018). Türkiye’nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnan, Afet (2018). İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

- Kamil, İbrahim (2015). Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Anadolu Ve Trakya'da Milli Mücadele (1919-1922), Nobel Yayınevi, Ankara, 2020, s. 254-262; İsmail Ediz, Diploması Ve Savaş-Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922), Ötügen Neşriyat, Ankara, 2015.
- Karbi, Bilge (2021). Gölgedeki İttifak: Harb-i Umumi'de Osmanlı-Habsburg İktisadi İlişkileri, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul.
- Kayra, Cahit (2011). Sevr Dosyası, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Kırmit, Ö. F. (2021). Lozan'a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(1).
- Kırmızı, Abdülhamit (2003). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Maliye Nazırları (1838-1922)", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 1, Sayı 1.
- Kieser, Hans-Lukas (2005). Vorkämpfer der "Neuen Türkei": Revolutionäre Bildungseliten am Genfersee (1870-1939). Zürich: Chronos Verlag.
- Kuebart, Friedrich (1975). "Otto Hoetzsch- Historiker, Publizist Politiker: Eine kritische biographische Studie", Osteuropa, Vol.25, No. 8/9, 50 Jahre Osteuropa, Berliner Wissenschaftsverlag, Berlin, (Ağustos/Eylül)
- Marttin, Volkan (2018). "Misak-ı Milli'nin Kabulü Ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi'nin Önemi Ve Etkisi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XVIII/Özel Sayı/ Special Issue.
- Peñalba-Sotorrió, Mercedes (2016). "Hans Lazar, master of propaganda", IRC Postdoctoral Fellow Centre for War Studies, University College Dublin. <https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-29407/1-16.pdf> (Son Görüntüleme Tarihi: 15.11.2024-12:00)
- Sonyel, Salahi R. (2014). Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Sonyel, Salahi R. (2003). Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II-Büyük Millet Meclisinin Açılışından Lozan Antlaşmasına Kadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Soysal, İsmail (2000). Tarihçeleri Ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara,
- Şahinkaya, Serdar (2023). Cumhuriyet'ten Önceki Son Kurucu Kongre Türkiye İktisat Kongresi (İzmir, 17 Şubat-4 Mart 1923), Telgrafhane Yayınları, Ankara.
- Toprak, Zafer (1982). Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918, Yurt Yayınları, Ankara., 1982.
- Uyar, Mesut (2019). Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918), CTAD, Yıl 15, Sayı 30 (Güz).

3. Ansiklopedi Maddeleri

- Anameriç, Hakan. Rukancı, Fatih. "Ahmed İhsan Tokgöz (1868 – 28 Aralık 1942)", Atatürk Ansiklopedisi, 13/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmed-ih-san-tokgoz-1868-28-aralik-1942/?pdf=5239> adresinden erişilmiştir.
- Dinç, Dilek Temiz. "Kapitülasyonlar", Atatürk Ansiklopedisi, s.1,2.; 14/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kapitulasyonlar/?pdf=3547> adresinden erişilmiştir.

“Avusturya’nın Nadasa Bırakılmış Türkiye Yatırımları” Avusturya Basınında
Kapitülasyonların Kaldırılması Süreci ve Türkiye İktisat Kongresi

“Kapitulation”, “Kapitulieren”, Karl Steuerwald, Deutsch-Türkisches Wörterbuch, OttoHarrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1974, s. 321; <https://www.frieden-fragen.de/lexikon/kapitulation.html#:~:text=Wenn%20in%20einer%20Schlacht%20oder,Kapitulation%20ist%20die%20wei%C3%9Fe%20Fahne.> (Son Görüntüleme Tarihi: 14.11.2024-14:20)

4. Dijital Kaynaklar

“Deutsches Volksblatt”, *Wien Geschichte Wiki-Ein Service der Stadt Wien*, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Deutsches_Volksblatt, (Son Görüntüleme: 24.11.2024-14:26).

“Der Österreichische Tagespresse- Daten und Analysen”, https://www.oeaw.ac.at/cmc/hypress/per_02.htm#:~:text=Die%20Gesamtauflage%20der%20%C3%B6sterreichischen%20Tagespresse,Journalisten%2C%20ver%C3%A4nderten%20diese%20Strukturen%20nachhaltig. (Son Görüntüleme: 26.11.2024-16:32)

“Deutsches Volksblatt”, 10 Jahre Wien Geschichte Wiki-Ein Service der Stadt Wien, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Deutsches_Volksblatt, (Son Görüntüleme: 24.11.2024-14:26).

“Geschichte der Presse-Teil 2: Die Neue Freie Presse-das Weltblatt der Donaumonarchie”, <https://www.diepresse.com/9724/die-neue-freie-presse-das-weltblatt-der-donaumonarchie> (Son Görüntüleme: 26.11.2024-10:57)

https://www.karl-may-wiki.de/index.php/Wiener_Montags-Journal (Son Görüntüleme: 25.11.2024-17:38).

“Marburger Zeitung”, https://de.wikipedia.org/wiki/Marburger_Zeitung (Son Görüntüleme: 27.11.2024-18:15).

“Mühlviertler Nachrichten”, https://de.wikipedia.org/wiki/M%C3%BChlviertler_Nachrichten (Son Görüntüleme: 27.11.2024-18:120).

“Neue Freie Presse”, <https://www.diepresse.com/9724/die-neue-freie-presse-das-weltblatt-der-donaumonarchie>

“Neue Freie Presse”, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Neue_Freie_Presse (Son Görüntüleme: 26.11.2024-10:18).

AVUSTRALYA BASININDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

EVALUATIONS ON THE PEACE TREATY OF LAUSANNE IN THE AUSTRALIAN PRESS

Orhan ÖZCAN*

Geliş Tarihi/Received:30.09.2024

Kabul Tarihi/Accepted:29.12.2024

ÖZCAN, Orhan, (2025), "Avustralya Basınında Lozan Barış Antlaşması Üzerine Değerlendirmeler", Belge Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 141-160.

Öz

Lozan Antlaşması, Avustralya basınında yeni dünya düzeninin şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olarak titizlikle ele alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa sınırları yeniden çizilirken, Türkiye'nin uluslararası düzeyde bağımsızlığını kabul ettirmesi, Batı'nın Doğu üzerindeki hakimiyetinin yeniden tanımlandığının açık bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Avustralya basını, Lozan'ı sadece Türkiye için değil, aynı zamanda sömürgecilikten etkilenen tüm uluslar için kritik bir dönüm noktası olarak vurgulamıştır. Antlaşma, askerî zaferlerin diplomatik başarılarla birleştirilerek uluslararası ilişkilerde ne denli etkili olunabileceğini ve savaşların ardından ulusların kendi kaderini tayin etme hakkını savunmanın mümkün olduğunu göstermiştir. Bu çalışmada, İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı Charles Harington'un İngiliz ordusuna yönelik mesajı ile birlikte, Lozan görüşmeleri sırasında ve sonrasında Avustralya basınında Australian Worker, Examiner ve Daily Herald gazetelerinde yayımlanan üç yorum ve analiz incelenmiştir. Avustralya basını, Batı'nın çifte standartlarını eleştiren, Sevr Antlaşması'nın uygulanamamasına yönelik tartışmaları içeren ve Büyük Güçler arasındaki değişen dinamikleri değerlendiren farklı perspektifler sunmuştur. Ayrıca Ağa Han'ın açıklamaları ve bu açıklamaların özellikle İngiliz Hindistanı ve Müslüman topluluklar üzerindeki etkileri de ele alınmış ve 25-31 Temmuz 1923 Avustralya basınında yer alan haberler değerlendirilmiştir. Kaynak analizi, sınıflandırma, eleştiri ve sentez gibi yöntemlerin kullanıldığı bu araştırma, Lozan Antlaşması'nın Avustralya'da nasıl yankı bulduğunu ve Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinin uluslararası medyadaki yansımalarını değerlendirmiştir. Avustralya basınının Lozan Antlaşması'na dair yaklaşımı, Türkiye'nin uluslararası diplomatik algısını şekillendirme sürecini anlamamıza katkı sağlamış ve medya ile kamuoyu oluşturma arasındaki ilişkiye ışık tutmuştur. Çalışma, Lozan Antlaşması'nın tarihsel önemine ek olarak uluslararası ilişkilerde medya ve algı yönetimi üzerine teorik bir bakış açısı sunmuş ve ilgili tarihi olayın Batı ile Doğu ilişkilerinde ve uluslararası sömürgecilik düzeninde yarattığı değişimi irdelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Avustralya Basını, Lozan Antlaşması, Charles Harington, Australian Worker, Examiner, Daily Herald, Aleksandr Lozovsky.

*Dr. Öğr. Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi Balıkesir Astsubay Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Beşerî Bilimler Bölümü, dorukeforhan@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0398-7184>).

Abstract

The Treaty of Lausanne was meticulously examined in the Australian press as a significant turning point in shaping the new world order. Following World War I, as Europe's borders were redrawn, Türkiye's success in asserting its independence on an international scale was perceived as a clear indication of the redefinition of the West's dominance over the East. The Australian press emphasized Lausanne as a critical milestone not only for Türkiye but also for all nations affected by colonialism. The treaty demonstrated how military victories combined with diplomatic achievements could effectively influence international relations and underscored the feasibility of defending the right to self-determination in the aftermath of wars. This study analyzes three key commentaries and reports from the Australian press—published in *Australian Worker*, *Examiner*, and *Daily Herald*—during and after the Lausanne negotiations, along with the message delivered by Istanbul Occupation Forces Commander Charles Harington to the British army. The Australian press offered diverse perspectives, including criticism of Western double standards, debates over the failure to implement the Treaty of Sèvres, and evaluations of the shifting dynamics among Great Powers. The study also examines Aga Khan's statements and their implications for British India and Muslim communities, alongside reports in the Australian press from July 25–31, 1923. Using methods such as source analysis, classification, critique, and synthesis, this research explores how the Treaty of Lausanne resonated in Australia and how Türkiye's independence struggle was reflected in international media. The Australian press's approach to Lausanne sheds light on the process of shaping Türkiye's international diplomatic image and highlights the role of media in influencing public opinion. In addition to analyzing the historical significance of the Treaty of Lausanne, the study provides a theoretical perspective on media and perception management in international relations while addressing the treaty's transformative impact on East-West relations and the colonial order.

Keywords: *Australian Press, Treaty of Lausanne, Charles Harington, Australian Worker, Examiner, Daily Herald, Aleksandr Lozovsky.*

GİRİŞ

Lozan Antlaşması, 20. yüzyılın diplomasi sahnesinde bir ulusun yeniden doğuşunu simgeleyen büyük bir zaferdir. Yüzyıllardır hüküm süren bir imparatorluğun yıkıntılarında doğan Türkiye Cumhuriyeti, bu antlaşmayla yalnızca sınırlarını değil, aynı zamanda egemenliğini ve bağımsızlığını tüm dünyaya ilan etmiştir. Lozan Antlaşması, bir ulusun tarih sahnesine yeniden çıkışının, kendi kaderini tayin etme hakkını kazanışının ve modernleşme yolunda atılan ilk büyük adımın simgesidir. Türkiye'nin, tarihin en zorlu dönemlerinden birinde yeni bir kimlik edinerek dünya sahnesinde özgür ve bağımsız bir aktör olarak yer almasını sağlayan bu antlaşma, ulusal onurun ve bağımsızlık mücadelesinin diplomatik bir manifestosu niteliğindedir. Lozan, yalnızca bir müzakerenin sonucu değil, aynı zamanda bir milletin dirilişinin sembolüdür. Türkiye'nin, uluslararası arenada kurucu ve siyasal bağımsızlık belgesidir. 101. yılını kutladığımız bugün, Lozan Antlaşması önemini ve geçerliliğini korurken, Birinci Dünya Savaşı sonrası Türk milletinin büyük bedeller ödeyerek kazandığı millî mücadelenin ardından imzalanan ve varlığını sürdüren tek antlaşma olma özelliğini taşımaktadır.¹

Lozan Konferansı, dünya genelinde basının yoğun ilgisini çekmiş ve görüşmelere dair birçok haber kamuoyuyla paylaşılmıştır.² Avustralya, doğrudan antlaşmaya taraf bir ülke olmasa da Avustralya basını Lozan Görüşmelerini yakından izlemiştir. Bu çalışmanın amacı, Lozan Görüşmelerini Avustralya basını perspektifinden ele alarak, Türkiye'nin Lozan Antlaşması sürecinde Avustralya kamuoyunda nasıl algılandığını incelemektir. Çalışmada, Avustralya basınında Lozan Antlaşması hakkında yer verilen on dört farklı gazetede yer alan on dört haber incelenmiştir. Çalışmada, Temmuz 1923'te Avustralya basınında yer alan haberler, iki grupta değerlendirilmiştir. İlk olarak, İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı İngiliz General Charles Harington'un Orduya mesajı ve Avustralya basınında Lozan Konferansıyla ilgili yorum ve değerlendirmeler incelenmiş, müteakibinde

¹ Yaşar Yazıcıoğlu (2018), *Her Yönüyle Lozan Antlaşması*, Kripto, Ankara, s.383-384; Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık, Dursun Ali Akbulut, vd (2004), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s. 389-392; İsmail Soysal (2000), *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 75; *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980* (2018), Editör: Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul, s. 219, 222, 223-238; İlhan Tekeli, Selim İlkin (2014), *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 45-46; Çağrı Erhan (2003), "80. Yılında Lozan", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 241, s. 206; *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler* (1972), Takım I, C.1, Seha L. Meray, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, s. v; Umur Bekcan (2021), "Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşması ve Türkiye", *Belgi Dergisi*, Sayı: 22, DOI: 10.33431/belgi.897962, s. 241-253; Bayram Kodaman (1989), "Lozan Andlaşması Hakkında Bir Değerlendirme (24 Temmuz 1923)", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, s. 9; Mevlüt Çelebi (2013), "90. Yılında Lozan Barış Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 28-1, s. 3; Tahir Kodal (2006), "Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 64-65-66, s. 243; Erkan Cevizliler, Seyhan Akbulut (2019), "Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 161-162,193; Erol Yüksel (2020), *Mehmet Asım (Us)'ın Kaleminde Gündem Lozan*, Yeditepe Akademi, İstanbul, s. 15-16; Beşir Hamitoğlu (1978), "İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşmasının Etkisi", *Lozan'ın 50. Yılına Armağan*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul, s. 165.

² Lozan Görüşmeleri; Times, Reuters, Daily Chronicle, Daily Telegraph, Morning Post, Daily Herald, Daily Mail, Petit Parisien, Le Matin, Echo de Paris, Française, La Tribune de Genève, L'Echo National ve Rusça, İtalyanca ve Almanca gazetelerde yayınlanmıştır. Şimşir, a.g.e., s. 103. Tuba Ünlü Bilgiç (2014), "Amerikan Basınında Lozan Konferansı ve Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 47, s. 123-156; Şebnem Oğuz Uzuner (2022), "The New York Times Haberleri ile Lozan Konferansı'nda Azınlık Sorunu", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 189-206; Melih Tinal (2017), İzzet Ege, "Küba Basınında Lozan Barış Konferansı", *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, s.75-88; *Journal Officiel de la République Française Débats Parlementaires*/Fransız Cumhuriyeti Resmî Gazetesi Meclis Tartışma Zabıtlarından faydalanılmıştır. Fatma Uygur (2020), "Lozan Barış Antlaşması'na Dair Fransız Meclis Zabıtlarında İtirazlar ve İtiraf", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 65, s. 147-180.

ise Lozan Antlaşmasının imzalandığı 24 Temmuz 1923'den sonra Avustralya basınında yer alan haberler çalışmaya dahil edilmiştir. Haber içerikleri, yerli ve yabancı kaynaklarla karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

A. CHARLES HARRINGTON'UN BÜYÜK BRİTANYA ORDUSUNA EMRİ VE LOZAN KONFERANSI HAKKINDA ÜÇ YORUM

Lozan Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı sonrası dayatılan haksız antlaşmaları reddeden Türkiye'nin hesaplaşmayı öne çektiği ve millî mücadelesini diplomatik bir zaferle taçlandığı bir antlaşmadır. Bu antlaşma, Türkiye ile Batı arasındaki politik, hukukî, iktisadî ve sosyal ilişkilerin, ulusal onura yakışan bir çerçevede yeniden düzenlenmesini sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, Lozan'da sadece bir barış antlaşması imzalanmamıştır; millî mücadelesini zaferle taçlandıran Türkiye, geçmişteki sözde barış antlaşmalarının dünyayı felakete sürükleyen hatalarından ders alarak, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği istikrarsızlık ortamından da dolaylı olarak uzak kalmayı başarmıştır.³

13 Temmuz'da *Register* Gazetesi, 11 Temmuz tarihine ait İstanbul merkezli Mareşal Sir Charles Harington'un⁴ Büyük Britanya ordusuna emrini yayınlamıştır. Charles Harington Büyük Britanya birliklerine yayımladığı emrinde,

“*Ayrılışımızın* Türkler tarafından belli bir memnuniyetle karşılanmasını beklemenin sadece insani bir şey olduğunun farkına varılmalıdır. Tüm rütbelilerden bu süre zarfında ağırbaşlı ve itidalli davranmalarını ve tahliyenin kuvvet genelinde var olan yüksek standarda uygun olarak yürütülebilmesi maksadıyla çıkabilecek olaylardan kaçınmak için ellerinden gelen her şeyi yapmalarını bekliyorum. Arkamızda İngiliz kuvvetlerine karşı Türk ve İngiliz Askerî tarihinde uzun süre yaşayacak bir saygı hatırası bırakmak istiyoruz. Hepimizin zor bir görevi var, gösterilen sabır ve itidal her türlü övgünün ötesindedir. Bu nedenle adamlarımdan görevi onurlu bir şekilde tamamlamam için bana yardımcı olmalarını istiyorum” ifadelerine yer vermiştir.⁵

İstanbul işgalinde Büyük Britanya'nın İşgal Orduları Komutanı olarak görevli Mareşal C. Harington'un orduya ithafen yayınladığı mesaj, yakın bir gelecekte Büyük Britanya ordusunun İstanbul'dan ayrılacağına dair bir izlenim içermektedir. Bir veda niteliğinde kaleme alınmış mesaj emri, diplomasinin askerî kuruma yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, C. Harington bir asker olarak emir komutasında bulunan askerlerine İstanbul'dan ayrılırken itidalli davranmaları yönünde bir emir vermiştir.

18 Temmuz 1923'te *Register* Gazetesi, 16 Temmuz tarihli habere göre; *Lozan Konferansı, bu sabah erken saatlerde tüm noktalarda anlaşmaya varılarak oturumlarını tamamladı. Daily Telegraph muhabiri şöyle diyor: Müttefik devletlerin her biri, antlaşma*

³ Tekeli, İkin, *a.g.e.*, s. 16,38; Yalçın, Akbıyık, Akbulut, vd, *a.g.e.*, s.436; Hamza Eroğlu (1985), “Şerefli Bir Tarih: Lozan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, s.807.

⁴ Charles Harington, *İngiliz Komutan Anlatıyor: İstanbul'da İşgal Yılları* isimli eserinin Türkiye, Mudanya ve Çanak Hikâyesi isimli alt başlığında İstanbul işgal günlerini anlatmıştır. Otobiyografik eserinden İstanbul'un boşaltılmasıyla ilgili geçen anlatısında orduya emirle ilgili bir bilgiden bahsetmemiştir. Lozan ile ilgili olarak *sonunda Lozan Antlaşması imzalandı ve altı hafta içinde hepimizin Konstantinopolis'i tahliye etmemiz gerektiğinde anlaşıldı* ifadesine yer vererek İstanbul'un tahliyesiyle ilgili yaşananları anlatmıştır. Charles Harington (2023), *İngiliz Komutan Anlatıyor: İstanbul'da İşgal Yılları*, Çev.: Tuğçe Akyüz, Kronik, İstanbul, s. 111-147-167.

⁵ “Evacuating Constantinople”, “Gen. Harington's Message”, *Register*, 13 July 1923, p.7.

yürürlüğe girene kadar ya da 31 Aralık'a kadar hangisi daha erken tarih ise Türk sularında bir kruvazör ve iki muhrip bulunduracaktır. Gazete, ihtilaflı tavizlerden ikisinin çözüme kavuşturulduğunu üçüncüsünün ise antlaşmadan çıkarıldığını belirtirken Müttefiklerin konuyu daha sonra ele alma hakkını saklı tuttuğunu ifade etmiştir. Gazete, haberin devamında Lozan'daki uzmanlar;

“Türklerin, İtilaf ordularının İstanbul'u boşaltmasıyla aynı zamanda Müttefik filolarının da kendi karasularını terk etmesini talep etmelerinin yol açtığı güçlükleri aşmak için Türk izzeti nefsinin (Amour Propre) kurtaracak bir plan tasarladılar. Bu plana göre, Müttefikler boğazlarda filo bulundurma haklarından vazgeçecek ancak Türkiye onları İstanbul açıklarında birer kruvazörle temsil etmeye davet edecektir. Müttefikler ve Türkler, dört saat süren bir konferans yaptıktan sonra boğazlara ilişkin bir anlaşma zemini önerildiğine inanılmaktadır ancak Türkler taviz verme konusunda uzun süre inatçı davranmışlardır” ifadelerine yer vermiştir.⁶

Daily Telegraph Gazetesi, 18 Temmuz'da aynı habere ek olarak “İşgalin Maliyeti” başlığı altında, işgal sürecindeki Büyük Britanya'nın harcamalarını özetlemiştir.

“Başbakan, Avam Kamarasında İstanbul'un işgalinin toplam maliyetinin şu şekilde olduğunu söyledi: Kara Kuvvetleri 22.500.000 sterlin, Donanma 6.000.000 sterlin ve Hava Kuvvetleri 615.000 sterlidir. Kuvvetin büyük bir kısmının başka bir yerde kullanılacağı göz önünde bulundurulduğunda vergi mükellefine ekstra maliyetin şu şekilde olacağı tahmin ediliyordu. Kara Kuvvetleri 13.500.000 sterlin; Donanma 2.500.000 sterlin ve Hava Kuvvetleri 160.000 sterlidir. Barış antlaşması hükümleri uyarınca, şu anda Lozan'da sonuçlandırılmakta olan bu tür harcamalar Türkiye'den geri alınamayacaktır” ifadesine yer vermiştir.⁷

Harcamaların geri dönüşünün olmadığı ve Büyük Britanya vatandaşına yansıyacak vergi bölümü vurgulanırken işgalin üzerinden geçen beş senenin ardından Büyük Britanya'ya sadece borç kaldığına dikkat çekilmiştir. Bu rakamlar göz önüne alındığında Büyük Britanya'nın işgal sürecinde Türkiye'de kara, deniz, hava kuvvetleri toplam harcaması, 23.715.000 sterlidir ve vergi mükelleflerine ekstra maliyeti, 16.160.000 sterlin olmuştur. Büyük Britanya'nın Türkiye işgali sürecinde harcadığı askerî harcamaların toplam maliyeti, 39.875.000 sterlin olmuştur.⁸

⁶ “Lausanne Conference Ended”, *Register*, 18 July 1923, p.10; “At Lausanne Agreement Not Yet Reached”, *Tweed Daily*, 18 July 1923, p.5; “The Near East, Lausanne Conference”, *West Australian*, 18 July 1923, p.7; “Agreement at Lausanne Turkish Treaty”, *Daily Telegraph*, 18 July 1923, p.9; “The Turkish Situation Proposals Regarding Straits”, *Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser*, 18 July 1923, p.?.; “Turkish Demands”, *Cairns Post*, 19 July 1923, p.5; “Lausanne Conference”, *Riverine Grazier*, 20 July 1923, p.1; “Peace With Turkey”, *Albany Advertiser*, 21 July 1923, p.3; “International Matters”, “Near East Conference”, *Western Argus*, 24 July 1923, p.25; “Turkish Demands”, *Northern Herald*, 25 July 1923, p.12.

⁷ “Agreement at Lausanne Turkish Treaty”, *Daily Telegraph*, 18 July 1923, p.9; “International Matters”, “Near East Conference”, *Western Argus*, 24 July 1923, p.25.

⁸ Büyük Britanya'nın Türkiye'de bulunduğu beş yıl süren işgal sürecinde toplam harcanan askerî harcamaları, günümüz Türk Lirası bakımından karşılığı, 1.082.353.000 olup Büyük Britanya halkına yansımaları, 1.819.895.000 Türk lirasıdır. (Sterlin Kur: 45.64. Tarih: 29.09.2024).

18 Temmuz'da *Australian Worker* Gazetesi, *Yüzbaşı E.N. Bennett*'in⁹ *Foreign Affairs*'de (Londra) yayınlanmış makalesine yer vermiştir. E.N. Bennett makalesinde, Büyük Britanya politik elitlerinin Türkiye konusunda duygusal ve ön yargılı olduklarını eleştirmiş ve Lozan Antlaşması hakkında önemli tespitlere yer vermiştir. E.N. Bennett, "Kendini Arayan Emperyalizmin İzi" başlığı altında şu ifadelere yer vermiştir.

"Son İngiliz seçimleri sırasında adayların çoğuna Yakın Doğu sorunlarıyla ilgili sorular sorulduğu ve ilgili sorulara verilen cevapların bilgi ya da soğukkanlı bir muhakemeden ziyade duygu ve önyargılara dayalı olduğu görülmüştür. Anglikan din adamları beş asır sonra bile Ayasofya'nın Hıristiyan kilisesine dönüştürülmesi için yaygara koparıyorlar, Non-Konformistler (Anglikan Kilisesine bağlı olmayan), siyasi ideallerin enkazı ve çürümüşlüğü arasında kapitülasyonlara dokunulmamasını talep ediyorlar. Jingo (Aşırı Milliyetçi) ve Emperyalistler; İstanbul, Odessa ve Batum'da kalıcı bir İngiliz filosunu bırakmak istiyorlar. Son iki sınıf olan finansör ve savaş tacirleri, üst düzey kilise mensupları ve Metodistlerin ittifakını ustalıklı teşvik ederek uygun bir basın atmosferi oluşturuyorlar" sözleriyle Büyük Britanya'nın doğuya özelde Türkiye'ye karşı tutumunu özetlemiştir.¹⁰

E.N. Bennett, "Eski Günlerden Kalan Bir Miras" başlığı altında makalenin devamında İngiltere'de Türk halkına karşı nefretin, sadece Gladstone ile oluşturulmadığını bu durumun zaten Haçlı seferlerinden beri var olduğunu belirttiikten sonra Büyük Britanya'da Yakın Doğu'ya (Ortadoğu) karşı önyargılı ve mantık dışı bir tutum oluştuğunu belirtmiş ve örneklemiştir. Son olarak Canterbury Başpiskoposu ve Lord Bryce'in, Avrupa'da çok az ulusun Türkler kadar iyi bir dini hoşgörüyeye sahip olmasına rağmen Türklerin, Ermeni ve Rumları sadece Hıristiyan oldukları için öldürdükleri¹¹ konusunda ısrarcı söylemlerde bulunmuşlardır örneğini verirken *gerçek şu ki elbette Türkler, Hıristiyan Ermeni ya da Rumları tam da İngilizlerin Müslüman Malabarlılar (Moplahs)*¹² ve *İspanyolların*

⁹ Ernest Nathaniel Bennett (1865-1947), İngiliz akademisyen, politikacı ve savaş muhabiri. 1897 Girit Ayaklanmasına, 1898'de Kitchener ile Hartum Seferine katılmış, 1899'da Güney Afrika'da Boer Savaşı'na, 1911'de Libya'da Osmanlı Devleti-İtalya Savaşı'na ve 1912-1913'de Balkan savaşlarına savaş muhabiri olarak katılmıştır. Türk-İtalyan Savaşında (1911) Mustafa Kemal Paşa'yla tanışmıştır. Savaş muhabirliği görevinde 1900'de İngiliz Ordusunda teğmen rütbesi aldı ve yüzbaşı rütbesiyle 1917'de IX. Kolordu'da görev aldı. 1919'da askerlik görevini İngiliz Ren Ordu Karargahında tamamladı. 1919'da Versay Antlaşmasını sert biçimde eleştirdi. Liberal Parti ve İşçi Partisinde görev aldı ve 1947'de Oxford'da öldü. "Ernest Bennett", [https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Bennett_\(politician\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Bennett_(politician)) (Erişim Tarihi: 11.09.2024).

¹⁰ "Lausanne and After", *Australian Worker*, 18 July 1923, p.19.

¹¹ İsmet İnönü *Hatıralar* isimli eserinde, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Batıda Türk algısı, Anadolu'daki Hıristiyan Ermeni ve Rumları, Türklerin zulüm yaptığı yönünde yoğun bir propaganda olduğunu ve Türklerin azınlık olduğunu belirtir. Ayrıca Türkler aleyhine uzun süredir fena işler yapan Patrikhane'nin Türkiye'den kaldırılması teklifi üzerine Lord Curzon'un kâtabi Nicolson, Patrikhane konusunda ısrar etmenin konuyu Hıristiyanlık karşıtı bir vaziyete getirdiği üzerine Dr. Rıza (Nur)'a tehditle birlikte şikâyet eden bir konuşmada bulunmuştur. Lord Curzon da İnönü'ye Patrikhane'yi İstanbul'dan ayırmakla Hıristiyanlık alemini karşına aldığı ifade eden sözler sarfetmiştir. İsmet İnönü (1987), *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, s.52,130-132. Tuba Ünlü Bilgiç, ABD basınında yer alan haberlerin olumsuz Türk imajı oluşturmada büyük bir gayret gösterdiğini ve Ermenilerin Anadolu'da yurt edinmesi amacıyla, ABD'de yaşayan Ermeniler, misyonerler ve Ermeni yanlısı ABD'lilerin desteğinde yazı, başyazı ve okuyucu mektuplarıyla kamuoyu oluşturulduğunu ifade etmiştir. Tuba Ünlü Bilgiç, genel bir değerlendirme yapıldığında ABD basınında Türkler karşı derin bir önyargı içinde olduklarının altını çizerken ABD basını, Türkler hakkında cahil, savaşçı, kibirli ve küstah gibi haksız isnatlarda bulunmuştur. Bilgiç, *a.g.m.*, s.124-125.

¹² *Malabarlılar*; Hindistan'ın Malabar bölgesinde yaşayan Müslüman topluluktur. 1921-1922'de İngiliz Sömürgesi olan Hindistan'da Büyük Britanyalılara karşı *Malabar İsyanını* çıkarmışlardır.

Müslüman Rifyalıları (Riffians)¹³ öldürmeye iten aynı sebepten dolayı öldürmüşlerdir ifadesini kullanmıştır. E.N. Bennett, *İşçi Partisinde bile bazı siyasilerin dini önyargı ve bağınazlığın savaşın üstünde olması gereken iyi ideal ve gerçeklere sahip olması gerektiğini savunanların olmadığını* dile getirirken özelde Büyük Britanya'yı dolayısıyla Batıyı şiddetle eleştirmiştir. "Kendi Kaderini Tayin Hakkı (Self Determinasyon) Şakası" başlığı altında devam eden değerlendirmede, self-determinasyonun Hıristiyanların olmadığı yerlerde bir şey ifade etmediğini dikkat çekmiştir. "Polonya için kendi kaderini tayin hakkı mı? Evet, Filistin için? Hayır, Yukarı Silezya için bir halk oylaması ya da self determinasyon? Evet, Batı Trakya için?"¹⁴ Hayır cevabını vermiştir. E.N. Bennett batının, ikiyüzlü ve riyakâr tutumunu eleştirirken menfaatleri yönünde tutum ve davranışlarına doğu-batı çatışma alanlarında yaşanan gelişmeleri işaret etmek için sorular sorarak karşılaştırmalı örnekler vermiştir. E.N. Bennett, Batı basınına ise şu sözlerle tarif etmektedir:

"Yarı eğitimli Amerikalı turistler ya da Meindax Graecia'dan gazeteciler tarafından gönderilen mesajlarda söylenen hemen hemen her şey, Türkleri kınayan 'kopya' olması koşuluyla kabul ediliyor ve İngiliz gazetelerinde yayınlanıyor. Diğer yandan, Toynbee Raporları ya da Uluslararası Kızılhaç Komisyonu'nun raporlarının, Carnegie Raporu'nun hesaplanmış zulüm eylemlerinde, basit ilkeler olarak ilan ettiği Yunan birlikleri tarafından Müslüman köylülere uygulanan barbarlıkların korkunç kayıtlarıyla İngiliz kamuoyunda yarattığı etki ne kadar ihmal edilebilirdi. Bay Lloyd George, dört Müttefik amiralin İzmir'de serbest bırakılan Yunan işgalcilerin utanç verici eylemlerine ilişkin raporunu kasıtlı olarak bastırıldığında neredeyse hiç itiraz edilmedi. Uluslararası Kızılhaç tarafından, Türklerin esirlerine zulmettiği iddialarını araştırmak üzere bir komisyon gönderildiğini ve Türkleri kendilerine yöneltilen daha ciddi suçlamalardan akladığı için raporlarının derhal bastırıldığını ve gün ışığına çıkmadığını bilenlerin sayısı ne kadar azdır! "Karanlığı tutun" başlığı altında yazar, Batının iki yüzlü tutumu hakkında Türklere karşı yürütülen karalama kampanyalarına dikkat çekmektedir. Aslında, Türkler söz konusu olduğunda "onlar ahlaki bir kanserdir", "ağza alınamaz", "solgunluğun ötesinde", "gaddarlıktan suçludur" diye bir audi alteram partem¹⁵ yoktur. Evet, Türkler zaman zaman Hıristiyan ve Müslüman isyanlarını korkunç bir şiddet ve şok edici bir zalimlikle bastırılmışlardır ancak Türkiye'nin tebaasıyla olan ilişkilerinin tüm tarihinde Croke Park'ta¹⁶ karışık bir kalabalığa makineli tüfekle ateş edilmesinden ya da vergi ödemeye zorlamak için Arap köylerinin bombalanmasından

¹³ *Rifyalılar*; Fas'ın Rif bölgesinde yaşayan genellikle Sünni Müslüman olan ve Berberî'ce konuşan topluluktur.

¹⁴ İsmet İnönü, Lozan Konferansında Batı Trakya'da plebisit konusunu gündeme getirmesi üzerine Venizelos'un endişelendiğini bölgede Türklerin çoğunlukta olmadığını iddia eden bir konuşma yaptığını nakleder. İnönü, *Hatıralar*, s.65-66.

¹⁵ *Diğer tarafı da dinle* anlamına gelen Latince bir hukuk terimidir. Her tarafa aleyhlerindeki delillere cevap verme fırsatının verildiği adil bir duruşma olmadan hiç kimsenin yargılanmaması gerektiğini vurgulayan terim, adalet ve hakkaniyet ilkesini gözetmek için kullanılır. "Audi Alteram Partem", <https://www.merriam-webster.com/dictionary/audi%20alteram%20partem> (Erişim Tarihi: 14.06.2023); "Audi Alteram Partem", <https://web.archive.org/web/20070914103303/http://www.duhaime.org/LegalDictionary/A/Audialterampartem.aspx> (Erişim Tarihi: 14.06.2023).

¹⁶ Croke Park'taki *Kanlı Pazar Katliamı*nda İngiliz asker ve polisi, 21 Kasım 1920'de İrlanda'nın başkenti Dublin'deki yer alan *Croke Park* (Futbol Kulübünün ismi, Gaelic Athletic Association) isimli futbol stadyumunda maç izleyen İrlandalıların üzerine makineli tüfekle ateş açması üzerine en küçüğü 10 yaşında olmak üzere gerek ateş sonucu gerekse izdiham nedeniyle 14 kişi katledilerek öldürülmüştür. "Bloody Sunday Massacre at Croke Park still resonates in Irish sport 100 years later", www.abc.net.au/news/2020-11-21/bloody-sunday-centenary-gaa-croke-park/12880684 (Erişim Tarihi: 14.06.2023).

daha kötü bir şey bulunabilir mi? Lord Curzon ve arkadaşları Lozan'daki gizli görüşmelerde ısrar etsinler! Çıkarıcı emperyalizmin ve kirli uluslararası finansın izi tüm işin üzerindedir. "Savaş Gemileri için Boğazların Serbestliği", Büyük Britanya'nın Avrupa'nın başlıca deniz gücü olarak Türkiye, Rusya ya da Bulgaristan'ı Marmara Denizi ya da Karadeniz'de istediği zaman zorlama iddiasından başka ne anlama gelmektedir? Bunu yapmak ona uygun olabilir mi? Boğazlar konusunda şimdilik ne karar verilirse verilsin, yenilenmiş ve güçlü bir Rusya'nın, kendi güvenliği için ölümcül olan herhangi bir anlaşmaya süresiz olarak razı olacağına ciddi olarak inanana var mıdır?" sözleriyle eleştiri ve analizini tamamlamıştır.¹⁷

Değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere Batının, iki yüzlülüğü açık bir dille sorgulanmış ve emperyalist tutumuna dikkat çekilmiştir.

21 Temmuz 1923'te *Daily Herald* Gazetesinde "Lozan ve Ruhr" başlığı altında Aleksandr Lozovsky,¹⁸ önemli bir benzerliğe dikkat çekmektedir. A. Lozovsky, *Uluslararası Basın Yazışmaları*¹⁹ adına kaleme aldığı değerlendirmesinde:

"Lozan Konferansı ile Ruhr Bölgesinin işgali arasında herhangi bir bağlantı var mı? Şüphesiz var. Lozan, Versailles'in küçüğü olan Sevr Antlaşması'nın tasfiyesine giden yolda bir aşamayıdır. Lozan, Müttefikler tarafından yaratılan "Ebedi Barış"ın istikrarsızlığını gösterdi. Ruhr Vadisi'nin işgali, Versailles Antlaşmasını karşı taraftan tasfiye etti ve Büyük Savaş²⁰ nedeniyle ortaya çıkan yeni uluslararası hakların aldatıcı doğasını bir kez daha doğruladı ancak Lozan ve Ruhr, yalnızca Avrupa barışının istikrarsızlığını değil aynı zamanda mazzaffer ülkelerin içine düştüğü umutsuz karmaşayı da kanıtlıyor.²¹

Lozan Konferansının asıl önemi nedir? Türkiye, Müttefiklerin beklentilerinin aksine yaşayan bir güç olduğunu kanıtladı. Bu köylü ülkenin devrimci hareketi, dünya hükümdarı İngiltere'yi geri çekilmeye zorladı. Lozan Konferansını ilgilendiren sorular, Çanakkale Boğazı'nın mülkiyeti ve Musul petrolünün sömürülmesiydi. Doğal olarak Lord Curzon, boğazların "uluslararasılaştırılmasından" yanaydı yani şu anda Yakın Doğu'da Avrupa medeniyetini savunan çok sayıda İngiliz savaş gemisinin birkaç Fransız ve bir İtalyan gemisi tarafından desteklenmesini istedi. Bu "uluslararasılaşma" petrol ile aydınlatıldığında, Lozan gerçek yönüyle görülebilir. Şüphesiz petrol, her şeyi gerçek yönüyle gösterme gibi olağanüstü bir özelliğe

¹⁷ "Lausanne and After", *Australian Worker*, 18 July 1923, p.19.

¹⁸ *Solomon Alexandr Lozovsky* (Gerçek Adı: Samuil Abramoviç Dridzo), 1878'de Ukrayna'nın Danilovka kentinde Yahudi bir ailede doğmuştur. 1901'de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne (RSDİP) katılan Lozovsky, partiden 1914 ve 1917'de iki kez atılmasına rağmen 1919'da partiye yeniden dönmüştür. Sonraki yıllarda parti içinde, Sovyetler Birliği'nin devlet kademelerinde ve uluslararası komünist harekette önemli görevlerde bulunmuştur. 1921-1937'de Kızıl Sendikalar Enternasyonal (Profintern) genel sekreterliği, 1939-1946'da Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı ve 1926-1945 arası Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesinde görev yapmıştır. Burjuva milliyetçiliğini savunduğu gerekçesiyle 1949'da tutuklanan Lozovsky, 1952'de 74 yaşında Sovyet Rusya'da idam edilmiş olmasına rağmen 1956'da itibarı iade edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda gazetecilik yapmış, köşe yazarı yazmıştır. "Solomon Lozovsky", https://tr.wikipedia.org/wiki/Solomon_Lozovski (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

¹⁹ International Press Correspondence.

²⁰ Birinci Dünya Savaşı.

²¹ "Lausanne and the Ruhr", *Daily Herald*, 21 July 1923, p.5.

sahiptir. Lozan'da Fransızlar İngilizlere karşıydı²² çünkü Fransızların "uluslararasılaşma" fikri, Fransız savaş gemilerinin sayısının İngilizlerin sayısını geçtiği bir sistemdir. Fransızlar, İngiltere'nin Yakın Doğu'daki haklarını kabul etme eğiliminde olacaklardı eğer İngiltere onlara Ruhr sorununda "serbest" bırakmış olsaydı. Diplomasinin üstü kapalı dilinde "tam yetki", mevcut davada Avrupa üzerinde Fransız hakimiyetine giden açık bir yol bıraktığı anlamına geliyordu."²³

Aleksandr Lozovsky, Lozan Antlaşması'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan *Yeni Dünya Düzeni*'ni temelden sarstığını, bu düzenin artık işlevini yitirdiğini ve güç dengelerinin yeniden oluşturulması gerektiğini ifade eden bir yazı kaleme almıştır. A. Lozovsky, uluslararası basındaki yazışmalarında Lozan-Ruhr bağlantısına dikkat çekmiş ve Müttefikler tarafından "ebedi barış" iddiasıyla yapılan antlaşmaların, Lozan Barış Antlaşması'yla geçerliliğini yitirdiğini belirtmiştir. A. Lozovsky, Lozan Konferansı ile Ruhr Bölgesi'nin işgali arasında bir analogi kurarak her iki olayın Versay düzeninin başarısızlığını ve büyük güçler arasındaki içsel çelişkileri nasıl yansıttığını ele almıştır. "Ebedi Barış" ifadesi, ironik bir dil içermektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan antlaşmaların ve özellikle Versay Antlaşması'nın kalıcı bir barış sağlayacağı iddia edilse de barışın, aslında oldukça kırılğan ve geçici olduğu ima edilmiştir. Yazar, Lozan'ın Sevr Antlaşması'nın ve dolayısıyla Versay düzeninin tasfiyesindeki bir aşama olduğunu iddia etmektedir. İlgili argüman, Lozan'ın yalnızca Türkiye ile ilgili bir antlaşma olmadığını, Avrupa'nın genel barış düzeni üzerinde etkileri olan bir olay olarak görülmesi gerektiğini savunmuştur. Ruhr Vadisi'nin işgaliyle Lozan arasında bağlantı kurarak her iki olayın Versay Antlaşması'nın istikrarını sarstığını ve yeni bir düzen arayışının işaretlerini verdiğini belirtmiştir. Yazar, Lozan ve Ruhr olaylarını Avrupa barışının istikrarsızlığı ve Müttefiklerin "umutsuz karmaşası" olarak nitelendirmektedir. Versay'ın kalıcı bir barış sağlayamadığı, aksine Avrupa'daki istikrarsızlığı körüklediği fikrine dayandırmaktadır. Müttefikler tarafından kurulan düzenin, "ebedi barış" olarak sunulmasına rağmen gerçek dünyadaki sorunları çözmede başarısız olduğu eleştirisi yapılmıştır. Bu durumda Versay sisteminin sürdürülebilir olmadığı aksine daha büyük krizlere zemin hazırladığı öne sürülmektedir. Ruhr işgaliyle birlikte yazar, Versay ve Sevr gibi antlaşmaların yaratmış olduğu "yeni uluslararası hakların" aslında aldatıcı olduğunu ve bu hakların daha fazla karmaşa yarattığını savunmuştur. Lozan ve Ruhr olayları bu bağlamda, büyük güçlerin içsel çelişkilerini ve başarısızlıklarını yansıtmaktadır. Mevcut durum, Müttefiklerin zafer kazanmalarına rağmen kendi aralarındaki rekabet ve anlaşmazlıkların çözülemediğini ima etmektedir. Versay düzeninin istikrarsızlığı ve büyük güçler arasındaki rekabetin altını çizilmiştir. Lozan ve Ruhr arasındaki bağlantının kurulması, bu iki olayın geniş bir uluslararası perspektifte anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Özellikle Müttefikler arasındaki karmaşa ve çıkar çatışmalarının barışın istikrarsızlığına nasıl katkıda bulunduğu güçlü bir şekilde vurgulanmış. Müttefiklerin iç çekişmeleri hem Lozan hem de Ruhr üzerinden daha net bir şekilde görünür hale getirilmiştir.

²² Fransız Milletvekili André Berthon Lozan Antlaşmasını Fransız Meclisinde onaylama görüşmelerinde, *Yeniden Doğu'da İngilizlerin kıskırttığı Türkler ile silah ve kaynak veren Fransızların savunma için cesaretlendirdiği Türkler arasında savaş başlamıştır* sözlerine karşılık Fransız komisyon başkanı *bu doğru değil Fransa yapılan propaganda yalanı, Ankara bunu açıkladı* diye itiraz etmiştir. Berthon'a göre ise aslında Anadolu topraklarında olup biten şey hem dost hem de müttefik İngiltere ve Fransa'nın kişisel mücadelesi olduğunu dile getirmiştir. Uygur, *a.g.m.*, s.72.

²³ "Lausanne and the Ruhr", *Daily Herald*, 21 July 1923, p.5. Büyük Britanya ve Fransa arasında Ruhr Meselesi için Bkz. Yüksel, *a.g.e.*, s.425-427.

Lozovsky, sanayi bakımından geri kalmış bir ülke olan Türkiye'nin Lozan'daki başarısını, kurulu düzenin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini hatırlatan önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirir. Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan Versay ve Sevr gibi antlaşmalarla mağlup devletlere ağır cezalar verildiği ancak bu antlaşmaların Avrupa'da kalıcı bir barışı sağlayamadığı eleştirileri yapılırken Lozovsky bu bağlamda *uluslararasılaşma* kavramına dikkat çekmiştir. Özellikle Boğazlar ve Ortadoğu'daki petrol kaynakları üzerinden Fransa, İngiltere ve İtalya arasında çıkabilecek potansiyel anlaşmazlıkları vurgulaması, ilgili konudaki tespitlerini daha da değerli kılmaktadır. A. Lozovsky, Boğazların uluslararası bir yapıya dönüşeceğini ve para-güç-petrol dengelerinin giderek daha fazla önem kazanacağını vurgulamıştır. İlk argüman, Lozan'daki müzakerelerin asıl merkezinde Çanakkale Boğazı ve Musul petrolü olduğu yönündedir. İngiltere'nin Boğazların uluslararası hale gelmesini istemesi, petrol kaynaklarının paylaşımı ve kontrolü için verilen mücadelenin bir yansıması olarak sunulmuştur. Petrol, büyük güçler arasındaki çıkar çatışmasının simgesi olarak görülmektedir. Ortadoğu'da serbest bırakılan Fransız nüfuz alanının genişleyeceğine dair geleceğe yönelik ipuçları sunmuştur. Fransa ve Büyük Britanya arasındaki rekabet, Ruhr sorunu üzerinden derinleştirilmektedir. Fransa'nın, Yakın Doğu'daki İngiliz hakimiyetine karşı çıkarken, kendi çıkarlarını korumak için bölgede daha fazla nüfuz kazanma çabası vurgulanmıştır. "Tam yetki" kavramı, bahse konu rekabetin, Avrupa üzerindeki egemenlik mücadelesinde Fransa'nın Büyük Britanya karşısında avantaj elde etme girişimini sembolize etmektedir. Bu bağlamda Lozovsky'nin değerlendirmeleri, Türkiye'nin Lozan'daki başarısının uluslararası arenada bir dönüm noktası olduğunu vurgulaması açısından kayda değerdir. Türkiye'nin Lozan'daki başarısı, inkılâpçı bir hareket olarak sunulurken büyük güçler arasındaki çıkar çatışmaları da diplomatik dilin ötesine geçilerek okuyucuya net bir şekilde aktarılmıştır. Petrol metaforu ve Fransa-Büyük Britanya çekişmesi, Lozan Konferansı'nı sadece Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi olarak değil aynı zamanda büyük güçlerin çatışma sahası olarak resmetmektedir. Ayrıca, Lozovsky'nin emperyalizm ve yeni güç mücadeleleri konusundaki analizleri, Avrupa'yı bekleyen çatışmaları, özellikle de yakın gelecekteki savaş tehlikesini (İkinci Dünya Savaşı) öngörmesi bakımından önemli bir yere sahiptir.

B. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASININ İMZALANMASI ÜZERİNE AVUSTRALYA BASININDA YAPILAN HABERLER

25 Temmuz'da *Cootamundra Herald* Gazetesi, *Pax* yani "Barış" başlığı altında Reuter'in Lozan muhabirine dayandırdığı bir haber yayınlamıştır.

Gazete, "antlaşma imzalandı, tören bir ziyafetle kutlandı Palas Hotel'de ki konferans delegelerine, çatıda büyük ışıklı harflerle "Pax" kelimesi aniden belirdi. Kilise çanları çalındı, bayraklar göndere çekildi. Tek uyumsuz nota, Yugoslavya'dan geldi. Delegeler, Türk borçlarının bir kısmının Yugoslavya'ya devredilmesinin aşırı olduğu gerekçesiyle barış anlaşmasını imzalamaktan kaçındı ve konuyu değerlendirmek için üç ay süre istedi. Konferansın son oturumunda delegelere hitap eden İsviçre Cumhurbaşkanı, büyük engelleri akıl ve iyi niyetle aştıkları için tüm dünyanın delegelere minnettar olduğunu söyledi. Delegeler de dünya barışının kesin olarak yeniden tesis edilmesinden duydukları mutluluğu dile getirdiler" sözlerine yer vermiştir.²⁴

²⁴ "Pax", *Cootamundra Herald*, 25 July 1923, p.1; "Joy-Bell Ring", *Herald*, 25 July 1923, p.1; "Joy Follows Grave Doubt", *Sunraysia Daily*, 26 July 1923, p.3; "Pax", *Daily Herald*, 26 July 1923, p.3; "Turkey and Allies", *Armidale Chronicle*, 28 July 1923, p.6; "Joy-Bell Ring", *Riverine Herald*, 26 July 1923, p.2; "Near East Peace", *Ballarat Star*, 26 July 1923, p.1; "Banquet to Delegates", *Recorder*, 26 July 1923, p.1; "Peace Celebrations", *Northern Standard*, 27 July 1923, p.2; "Peace", *National Advocate*, 26 July 1923, p.2.

Aynı tarihte *Argus* Gazetesi, 24 Temmuz'da Lozan'dan aldığı bilgiyi haberleştirmiş ve *Barış Antlaşması bugün imzalanacak. Törene, İsviçre Cumhurbaşkanı M. Carl Scheurer başkanlık edecek* ifadesini kullanmıştır. Gazete, 24 Temmuz'da İstanbul'dan aldığı haberde, "İstanbul'da Sevinç" başlığına yer vermiş ve *bir hafta sürecek kutlamalar bugün başlayacak. Şehir bayraklarla donatıldı, camiler ışıklandırıldı ve fener alayları düzenlendi* haberini duyurmuştur.²⁵

26 Temmuz'da *Argus* Gazetesi, "Türkiye ile Müttefikler arasındaki barış antlaşmasının imza töreni en sade biçimde gerçekleşti. Törene başkanlık eden İsviçre Cumhurbaşkanı M. Scheurer kısa bir konuşma yaptı. Konuşmasında, söz verenleri belgenin satırlarına imzalarını atmaya davet etti. Türk delege İsmet Paşa, ilk imzayı²⁶ atarken *Sir Horace Rumbold (Britanya) da sonraki imzayı attı. Çok duygulanan İsviçre Konfederasyonu Başkanı, konuşmasını bitirdiğinde tüm delegeler ayağa kalkarak el sıkıştılar. Bu, uzun süren bir konferansın son sahnesiydi*" sözleriyle okuyucularına duyurmuştur.²⁷

Register Gazetesi, Lahor'dan bildirdiği haberinde, Hintli Müslümanların Lozan Antlaşmasının Türkiye'yle imzalanmasından dolayı tebrik mesajına yer vermiştir. Gazete, *Hindistan Hükümeti, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye ile imzalanan Lozan Barış Antlaşması'ndan duyduğu memnuniyeti telgrafla bildirmiştir. İmparatorluk Hükümeti, bu minnettarlık duygusunun Hindistan'daki tüm Müslümanlar tarafından paylaşıldığından emindir* ifadesini kullanmıştır.²⁸

27 Temmuz'da *Brisbane Courier* Gazetesi, Lozan'ın Büyük Britanya için bir başarısızlık olduğunu haber yapmıştır. Gazete, *Lloyd George'un yarın Courier'de yayınlanacak olan yirmi üçüncü maddeyi ele alıyor²⁹ ve İngiltere'nin şimdiye kadar imzaladığı en aşağılayıcı barış olarak ilan ettiği Lozan Antlaşması oluşturuyor* ifadesine yer vermiştir.³⁰ İstanbul'da yayınlanan *Tevhîd-i Efkâr* Gazetesinin başyazarı Velid Ebuzyiya Bey de benzer değerlendirmelere dikkat çeker. Gazete, Türklüğün kurtuluş ve bağımsızlığının onayı olan Lozan Antlaşmasını, Türk düşmanlarının beynine inen bir şimşeğe benzetir. Büyük bir üzüntüyle bir makale kaleme alan Lloyd George, Mudanya Antlaşması'nı bir ricat (geri çekilme), Lozan'ı ise bir hezimet olarak ilan ettiğini bildirir.³¹

²⁵ "Signing Near East Treaty", "Rejoicing in Constantinople", *Argus*, 25 July 1923, p.11; "Peace With Turkey", "Public Jubilation", *Advertiser*, 25 July 1923, p.11; "Near East Peace Treaty", "Signature Yesterday", *Daily Mercury*, 25 July 1923, p.5; "Lausanne Treaty", *Examiner*, 25 July 1923, p.5; "Conventions Concluded", *Kalgoorlie Miner*, 25 July 1923, p.5; "Near East Peace", *Queensland Times*, 25 July 1923, p.5; "Lausanne Peace Treaty", *Townsville Daily Bulletin*, 25 July 1923, p.4; "Eastern Peace", *World*, 25 July 1923, p.5; "Turkish Peace", *Cairns Post*, 26 July 1923, p.3.

²⁶ *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi İsmet Paşa'nın belgeyi ilk imzalayan kişi olmasını, nezaket gereği ve zorunluluktan kaynaklandığını belirtmiştir. Seydi Vakkas Toprak (2014), "Lozan Antlaşması'nın İstanbul Basınında Yankıları: *Tevhîd-i Efkâr* Örneği", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 27, s.88.

²⁷ "Peace Treaty Signed", *Argus*, 26 July 1923, p.9; "The Turkish", *Advertiser*, 26 July 1923, p.11; "Turkish Peace Treaty", *Bundaberg Mail*, 26 July 1923, p.3; "The Turkish", *Daily Mercury*, 26 July 1923, p.5; "Handshakes at Lausanne", *Examiner*, 26 July 1923, p.5; "The Near East", *Northern Miner*, 26 July 1923, p.5; "The Turkish Peace", *Register*, 26 July 1923, p.9; "Eastern Peace", *World*, 26 July 1923, p.5; "Peace at Last", *Townsville Daily Bulletin*, 26 July 1923, p.4; "Near East", *Morning Bulletin*, 27 July 1923, p.9; "Peace with Turkey", *Albany Advertiser*, 28 July 1923, p.3; "International Matters", *Western Argus*, 31 July 1923, p.24; "Conventions Concluded", *Western Argus*, 31 July 1923, p.25.

²⁸ "Lausanne Agreement", *Register*, 26 July 1923, p.5; "Peace at Lausanne", *Telegraph*, 26 July 1923, p.9; "Lausanne Peace", *Daily Telegraph*, 27 July 1923, p.5; "Lausanne Agreement", *Examiner*, 27 July 1923, p.5; "Lausanne Peace Treaty", *Warwick Daily News*, 27 July 1923, p.4.

²⁹ "Lausanne Treaty", *Examiner*, 27 July 1923, p.5; "Lloyd George", *Tweed Daily*, 27 July 1923, p.3; "Lausanne Treaty", *World*, 27 July 1923, p.5.

³⁰ "Lausanne Treaty", *Brisbane Courier*, 27 July 1923, p.4.

³¹ Toprak, *a.g.m.*, s.85.

28 Temmuz'da *Daily News* Gazetesi, "Savaş Mezarlıkları" başlığı altında Çanakale Savaşı'yla ilgili olarak Lozan'da bir düzenlemeye dikkat çekmiştir.

*"Lozan Antlaşması hükümleri uyarınca Türkiye, iki buçuk kilometreyi aşan Anzak bölgesindeki Müttefik mezarlıklarının ve diğer hatıra anıtlarının bulunduğu yerleri oluşturan arazinin tamamen kullanımını ebediyen kabul etmekle yükümlüdür. Bu, büyük bir mezarlık olarak kabul edilecek, arazilere hiçbir kira, vergi veya başka bir yükümlülük uygulanmayacak ve Müttefik hükümetlerin temsilcilerine ve ziyaretçilere erişim her zaman serbest olacaktır. İngiltere'nin ayrı bir savaş mezarlığı anlaşması yaptığı Yunanistan, Yunanistan'daki İngiliz mezarlıklarının yerlerinin ve ayrıca Yunanistan'a geçen eski Türk topraklarının sürekliliğini sağlayan ayrı bir savaş mezarları anlaşmasına sahiptir. Savaş Mezarları Komisyonu, gerekli olması halinde ölüleri bir araya toplama hakkına sahiptir. Yarımada söz konusu olduğunda, İngiliz mezarlıklarının inşası fiilen tamamlanmıştır ve bu nedenle daha fazla taşınma düşünülmektedir."*³²

Aynı gün *Examiner* Gazetesi Lahor'dan bildirdiği haberinde, Hintli Müslümanların Türkiye'yle yapılan Lozan Antlaşması'ndan duydukları memnuniyeti haberleştirmiştir. Gazete, "çeşitli merkezlerden gelen raporlar, Bakrid Festivalinin ³³ sakin geçtiğini göstermektedir. Birçok Müslüman toplantısında Türk barış anlaşmasının tatmin edici niteliğine atıfta bulunuldu. Yasama Meclisi üyeleri, Genel Vali'ye barış anlaşmasının imzalanması için gösterdiği çabalardan dolayı Hindistan Hükümeti'ne şahsen teşekkür etmesini bekliyor"³⁴ diye bilgi verirken Büyük Britanya'nın Hintli Müslümanların yaşadığı bölgelerde, taşkınlıkların olma olasılığına karşı tetikte olduklarıyla ilgili bilgi verilmektedir.

28 Temmuz'da *Examiner* Gazetesi, "Lozan Hikayesi" başlığı altında şu satırlara yer vermiştir.

"Ama Sevr'in değiştirilmiş planı özünde sağladı ve uygulandığı takdirde Türk egemenliğinden sonsuza dek kurtulacak milyonlarca insanı özgürleştirebilirdi. Türkiye'nin çalışkan ve zeki Ermeni ve Rum halkına, bir zamanlar nimetler açısından çok cömert olan ve böylece insanın iyi şeyler hazinesini zenginleştiren bu toprakların bereketini yenilemek için sağlanan fırsattan tüm dünya da yararlanırdı. Bu bereketi solduran barbar istilası, Sevr Antlaşması ile iç bölgelere doğru geri püskürtüldü. Lozan Antlaşması, hakimiyetini Karadeniz'den Akdeniz'e kadar genişletmiş ve sürdürmüştür. Lozan hikayesi, milletler ve devlet adamları arasındaki dar görüşlülük, sadakatsizlik, bencillik ve korkaklığın bir bileşimidir. Hepsinden öte, kader bu sorunla uğraşırken en acımasız tarzda oldu. Rus Devrimi, bu büyük ülkeyi Türkiye'nin mazlum halklarının koruma hatlarında sorunun çözümünden uzaklaştırdı ve gücünü zalimin yanında yer almasına neden oldu. Başkan Wilson, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermeniler için bir manda yönetimi üstlenmesini tavsiye etme eğilimindeydi. Başarılı olsaydı, gelecek yıllar ne kadar farklı bir hikâye anlatırdı! sağlığı bozuldu ve Amerika insani yardım

³² "War Graves", *Daily News*, 28 July 1923, p.1; "War Graves", *Daily News*, 30 July 1923, p.9.

³³ *Bakrid/Eid ul-Adha* (Feast of Sacrifice) ya da Hindistan'da yaşayan Müslümanlar için Bakrid, Kurban Bayramı anlamına gelir. "Eid Al-Adha or Bakrid", <https://www.india.com/festivals-events/eid-al-adha-or-bakrid-2020-date-and-time-history-and-significance-of-the-day-4098460/> (Erişim Tarihi: 21.06.2023). Bakrid Festivali olarak geçen ifade, Kurban Bayramıdır.

³⁴ "Lausanne Conference", "Satisfaction in India", *Examiner*, 28 July 1923, p.13.

planlarından hiçbirine sahip olamadı. Sonra Baron Sonnino, Quirinal'den ayrıldı. Onun halefleri daha sade adamlardı. Daha az maceracı ve daha mülayim bir politika izleyerek İtalya'ya en iyi şekilde hizmet edip etmedikleri konusunda hala şüphelerim var. Gelecek bu konuya karar verebilir ancak karar ne olursa olsun, harekete geçme zamanı geçti ve Türkiye'de bir parçalanma olmadıkça İtalya'nın 1919'dan beri kaybettiği şans geri gelmeyecek. Sonra Kilikya'daki Fransız kontrolü ve Ankara'nın Mustafa (Kemal Paşa) ile yaptığı hem tek başına hem de gizli yürütülen müzakereler vardı” diye Ermeni ve Rumlara yardım edilemediği eleştirilmiş, Lozan ile fırsatın kaçırıldığına hayıflanılmıştır.”³⁵

Türklerin, Ermeni ve Rumlardan olmadan ülkeyi yönetemeyeceği üzerine ABD basınının da sıkça haber yapılırken Lozan Görüşmelerinde Ermeni yurdu hususunun bir daha gündeme gelmemek üzere sonlandırılmasıyla ABD’de yaşayan Ermeniler, fırsatın kaçırıldığı yönünde ABD’yi suçlayıcı bir tavır almışlardır.³⁶ Fransız basını ise Yeni Türkiye’yi tanıyan ve tarafsız bir gazetecilik sergilerken Fransız raportör Albert Milhaud meclis konuşmasında, *artık hiç kimse muzaffer Türkiye’nin üstünü çizmeye muktedir değildir* ifadelerini kullanmıştır. Meclis oturumunda Lozan Antlaşmasının Fransa’nın çıkarlarına ters, Türklerin menfaatine uygun bir antlaşma olduğu ifade edilse de Fransız Meclisi tarafından onaylanmıştır. Lozan Antlaşması sonrası İngiliz basını ise ikiye bölünmüştür. Bir taraf Türkiye’yi başarılarından dolayı tebrik ederken muhafazakâr yönde yayın yapan İngiliz gazeteler, antlaşmayı utanç verici olarak nitelendirmiş ve yükselen Türk milliyetçiliğinden endişelerini dile getirmişlerdir.³⁷ *Examiner* Gazetesi de tıpkı Büyük Britanya da yayınlanan muhafazakâr yönde yayın yapan gazeteler gibi Lozan’ı Büyük Britanya için bir hezimet olarak değerlendirmiştir.

Sevr Antlaşmasıyla, Türkiye’yi parçalama planının başarıldığına ve neredeyse Türkleri Anadolu’nun içlerine hapsedmeyi başardıklarına dair inancın Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla bittiğine dikkat çekilmiştir. Sevr Antlaşmasıyla, Anadolu’nun zengin topraklarının Avrupa emperyalizmine açılacağı ve Ermeni, Rum azınlığın özgürleşeceği ifadelerine yer vermiştir. Aslında Sevr Antlaşmasıyla Avrupa’nın Türkleri yok etme planını özetler mahiyette bir yazı kaleme alınmıştır. Metin, Türk milletini kast ederek “Bereketi solduran barbar istilası” gibi güçlü, “Çalışkan ve zeki Ermeni ve Rum halkı” gibi duygusal ifadelerle zıtlık oluşturmaktadır. Lozan’da Türklerin karşısına geçen Avrupalı devlet adamları eleştirilirken “dar görüşlülük, sadakatsizlik, bencillik ve korkaklığın bir bileşimi” tarif edilmiş ve Sevr ile Anadolu’nun içlerine hapsedildiği düşünülen Türklerin, Lozan Antlaşmasıyla, yeniden Akdeniz ve Karadeniz’de var olduğuna dikkat çekmiştir. Diğer yandan, yazı, Rus Devrimi ve Wilson’un manda yönetimi önerisi gibi tarihsel olaylara atıfta bulunarak olayların karmaşıklığını ortaya koymaktadır. “Kader bu sorunla uğraşırken en acımasız tarzda oldu” ifadesiyle Rus Devriminin, istenmeyen ve beklenmeyen bir zamanda gerçekleşmiş olmasının Türkiye’de yaşayan mazlum halkların sorunlarının çözümünden

³⁵ “Story of Lausanne”, *Examiner*, 28 July 1923, p.12. İstanbul’da yayın yapan Tevhid-i Efkâr gazetesi de Müttefik devletlerin kendi aralarında fikir birliği kuramamış olduklarını ve diplomatik bir hamle olarak zaman kazanmak için Lozan’ın uzun süre devam ettiğine dikkat çeker. “Lozan’da büyük devletler zayıf bir anımızı yakalayarak istediklerini kabul ettirmek için müzakereleri uzatıyordu ancak azim ve sebatımız karşısında direnemediler. İzmir zaferi ve Mudanya’dan sonra Avrupa zaman kazanmak peşindedir. Eğer bu sürede zaferimizi unutturabilir ve bize karşı müttefik bir cephe oluşturabilirlerse Lozan’da şartlarımızı kabul etmezlerdi ancak Müttefikler, kendi başlarına çıkarlarının peşine düşmüşlerdir. Yalnız hareket ettiklerinden isteklerimizi kabul ettirebildik” sözlerine yer vermiştir. Toprak, *a.g.m.*, s.85.

³⁶ Bilgiç, *a.g.m.*, s.125,145-146.

³⁷ Uygur, *a.g.m.*, s.152-153,158,164-165.

uzaklaşılmasına neden olduğundan bahsedilmiştir. Rum ve Ermeniler kast edilerek “Mazlum halklar” ifadesiyle duygusal bir argüman üretilmeye çalışılmıştır. ABD Başkanı Woodrow Wilson’un ve dolayısıyla yayınladığı Wilson İlkelerinin ilgili maddesine³⁸ göre Ermeniler için bir manda yönetimini tavsiye etme eğiliminde olduğuna vurgu yapılmıştır. W. Wilson’un sağlığının bozulmasıyla Amerika Birleşik Devletleri’nin ilgili politikadan vazgeçtiğini, başarılı olunsaydı ise gelecek yılların farklı olacağı belirtilmiştir. İtalya’da Başbakan ve Dışişleri Bakanı olmuş *Sidney Constantino Sonnino*,³⁹ Quirinal Sarayı’ndan ayrılması üzerine yerine gelenlerin maceracı politikalar izlemesi de Lozan’da fırsatın kaçırılmasında etkili olan bir faktör olarak belirtilmiştir. İtalya’nın sağduyudan uzak politikalar izlemesine geleceğin karar vereceğini ancak harekete geçme zamanı geçtiğini ve Türkiye parçalanmadıkça İtalya’nın 1919’dan beri kaybettiği şansı geri alamayacağı ifade edilmiştir. Fransa’nın Mustafa Kemal Paşa’yla Sakarya Savaşı’ndan sonra 1921’de imzaladığı Ankara Antlaşması’nın, Sevr Antlaşmasının uygulanabilmesine karşı olumsuz gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Doğal olarak tüm bu gelişmeler, Lozan Antlaşmasının imzalanmasında önemli etkenler olarak sıralanmıştır. İlgili yazıda, Osmanlı Devleti’nin imzaladığı Sevr Antlaşması’nın potansiyelini sorgulayan bir bakış açısı sunulurken Lozan Antlaşmasıyla, Türkiye’yi bölme ve Türkleri yok etme planının nasıl ortadan kalktığının üzüntüsü ve kızgınlığı yansıtılmıştır.

28 Temmuz’da *Tambellup Times* Gazetesi Lahor’a dayandırdığı haberinde, Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla alakalı Hindistan ile ilgili şu habere yer vermiştir: “*Lahor’dan gelen bir mesajda, Hindistan Yasama Meclisi’nin Müslüman üyelerinin, Lozan Barışı ile ilgili çabalarından dolayı Hindistan Hükümeti’ne şahsen teşekkür etmek için Genel Vali’yi bekledikleri belirtiliyor. Kenya kararı, Hindistan’da karışık duygularla karşılandı ancak Avrupalıların çoğunluğu ve ılımlı Hint gazeteleri bunun kötü bir sorunun çok tatmin edici bir çözümü olduğunu söylüyor.*”⁴⁰ 28 Temmuz’da *Toowoomba Chronicle and Darling Downs Gazette*, Türkiye-ABD Antlaşmasına yer verirken Lozan Konferansında ABD gözlemcisi Mr. J.C. Grew ile imzalanan antlaşmada kapitülasyon ve ticari konuların ele alınmadığını haber yapmıştır.⁴¹

30 Temmuz’da *Kalgorlie Miner*, 27 Temmuz tarihli Ağa Han’ın Lozan ile ilgili mesajına yer vermiştir.

Gazete, “Ağa Han’ın Lozan’dan tüm İslam alemine bir manifesto telgrafi gönderdiğini dile getirirken Büyük Batılı Güçlerle, tamamen eşit şartlarda bir

³⁸ 30 Ekim 1918’de İtilaf devletleriyle Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik olarak ayrılmıştır. Mütarekede Ermenilerle ilgili maddeler daha önce ilan edilen ABD Başkanı Wilson’un ilkeleri doğrultusunda belirlenmiştir. İlgili maddeye göre; Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinde bir karışıklık çıkarsa müttefik askerleri burayı işgal edebilecekler (Madde 24). Bayram Akça, “Millî Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mill-i-mucadele-doneminde-ermeni-meselesi/?pdf=3477> (Erişim Tarihi: 28.9.2024). Sevr Antlaşması’nın 89’uncu maddesine göre, “Türkiye’den koparılarak Ermenistan’a verilecek toprakların, yani “Türkiye-Ermenistan” sınırının çizilmesi yetkisinin, ABD Başkanı, Woodrow Wilson’a verilmiştir. Bu durum, Türkiye topraklarında kurulması planlanan Ermenistan’ın “ABD Mandası”nda olması problemini ortaya çıkarmıştır. ABD Fahir Armaoğlu (1997), “Amerika, Sevres Antlaşması ve “Ermenistan Sınırları”, Belleten, Sayı: 230, Cilt: 61, s.133. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Sevr Barış Antlaşmasının ilgili maddeleri uyarınca, Doğu ve Güneydoğuda bir Ermeni Devleti kurulması ve manda idaresi amaçlanmıştır.

³⁹ *Baron Sidney Constantino Sonnino* 1847’de İtalya’nın Piza şehrinde doğmuş ve 1922’de Roma’da vefat etmiştir. 1906 ve 1909-1910 yıllarında İtalya’da başbakanlık görevinde bulunmuş, İtalya’nın Birinci Dünya Savaşı’na girdiği süreçte İtalya Dışişleri bakanlığı görevini yürütmüştür. “Sidney, Baron Sonnino”, www.britannica.com/biography/Sidney-Barone-Sonnino (Erişim Tarihi: 11.08.2024).

⁴⁰ “Lausanne Treaty”, *Tambellup Times*, 28 July 1923, p.2.

⁴¹ “U.S.A. and Turkey”, *Toowoomba Chronicle and Darling Downs Gazette*, 28 July 1923, p.7.

Müslüman ulus adına imzalanan ilk antlaşma olan bu antlaşmanın, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ve tüm İslam ile dost olma konusundaki samimi arzusunu ortaya koyduğunu belirtmektedir. Antlaşma uyarınca, Türkiye bağımsız bir ulusal devlet haline geliyor ve bu da yüz yıllık çekişmelerin sona erdiğini gösteriyor. Hindistan'daki ve dünyanın her yerindeki tüm Müslümanlara, Türkiye'nin İngiltere'nin dostluğunu içtenlikle arzuladığını ve ticaretin canlanmasını memnuniyetle karşıladığını anlatmak istedi ve ticaretin eski günlerde hiç olmadığı kadar gelişeceğini söylerken şu sözleri de ekliyor: Daha fazla küskünlük istemiyoruz. Gelin siyaseti bir kenara bırakalım ve İslam'ın en parlak yıldızı olacağı kesin olan yeni Türkiye'yi inşa etme görevine başlayalım” sözlerine yer vermiştir.⁴²

Tevhîd-i Efkâr Gazetesi, Ağa Han'ın Lozan Antlaşmasını tebrik mesajını kapsamlı biçimde ele alırken beyanname, Lozan başarısını Büyük Britanya ve Fransa'nın iyi niyetiyle ilişkilendirilmesi nedeniyle başta Hintli Müslümanlar olmak üzere İslam dünyasında hoş karşılanmamıştır. Beyanname, İngiliz etkisinde kaleme alınmış ve Büyük Britanya sömürgesi altındaki Müslümanların efendilerine itaatini amaçlamıştır. Tevhîd-i Efkâr, Ağa Han'ın tebrik mesajını hoş karşılarken Büyük Britanya'nın yanında yer alan görüşleri dile getirmesini eleştirmiştir. Ağa Han'ın beyannamesinin ortaya çıktığı gün, Lloyd George'un makalesinde Türkiye'nin parçalanmasından bahsettiği üzerine haber de gazetede yer bulmuştur. Gazete, “Müttefiklerin imzaladığı idam fermanımızı uygulamaktan vazgeçmelerinin sebebinin iyi niyetten değil, üzerimize saldıkları düşmanlarımızı kesin olarak yenmiş olmamızdandır. Ağa Han'ın bu kabahati örtmeye çalışması abestir. Bu beyanname, politik ve askerî zaferimizi örnek alacak Doğu ve İslam milletlerini sömürge altında tutmak isteyen devletlerin almak istediği bir tedbir olarak görülmüştür” ifadesine yer vermiştir.⁴³

31 Temmuz'da *Northern Star*, Türkiye-ABD Antlaşmasını haber yapmıştır. Gazete, “Türk-Amerikan uzmanlar, önerilen antlaşmadaki ABD'nin boğazların sınırlandırılması ve rejiminde yer alan imtiyazlardan barış antlaşmasını imzalayanlara benzer şekilde yararlanacağına ilişkin maddenin lafzında mutabık kalmışlardır. Başka bir deyişle, Amerika en çok kayırılan ulus muamelesinden yararlanacak” ifadelerini vurgulamıştır.⁴⁴Türkiye-ABD ikili anlaşmasının müzakereleri, mayıs ayında başlamış ve Lozan Antlaşmasından sonra 6 Ağustos 1923'te imzalanmıştır.⁴⁵ 25 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı ve çalışma arkadaşlarını teşekkürle tebrik ederken⁴⁶26 Temmuz-31 Temmuz 1923 tarihleri arasında gerek TBMM gerekse yurt dışı temsilciliklerinde Lozan Antlaşması kutlanmıştır.⁴⁷

SONUÇ

Lozan Antlaşması, Avustralya basınında titizlikle ele alınmış ve yeni dünya düzeninin önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın sınırları yeniden şekillenirken Türkiye'nin bağımsızlığını uluslararası arenada kabul ettirmesi, Batı'nın Doğu üzerindeki hakimiyetinin yeniden tanımlandığının açık bir işareti olarak görülmüştür. Avustralya basını, bu antlaşmanın yalnızca Türkiye için değil, aynı zamanda sömürgecilikten etkilenen tüm uluslar için kritik bir dönüm

⁴² “Aga Khan Message”, *Kalgaorlie Miner*, 30 July 1923, p.5; “A New Turkey”, *Telegraph*, 30 July 1923, p.6.

⁴³ Toprak, *a.g.m.*, s.98.

⁴⁴ “Lausanne”, “Turco-American Treaty”, *Northern Star*, 31 July 1923, p.5.

⁴⁵ Fahir Armaoğlu (1991), “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, *Belleten*, Cilt:55, Sayı:213, s.526.

⁴⁶ Bilâl N. Şimşir (2014), *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.711.

⁴⁷ Şimşir, *a.g.e.*, s.712.

noktası olduğunu vurgulamıştır. Lozan, askeri zaferlerin yanı sıra diplomatik başarıların da uluslararası ilişkilerde ne kadar etkili olabileceğini kanıtlamış; savaşın yıkıcı sonuçlarının ardından ulusların kendi kaderini tayin etme hakkını savunmanın ve bunu başarıyla hayata geçirmenin mümkün olduğunu göstermiştir. Avustralya basınındaki değerlendirmelerde, diplomatik başarı, küresel anlamda adalet ve denge arayışının bir örneği olarak görülmüş, mantıklı bir analizle Lozan'ın uzun vadeli etkileri ve uluslararası ilişkilerdeki dengeleyici rolü takdir edilmiştir. Lozan Antlaşması, binlerce kilometre uzaklıktaki Avustralya topraklarında bile yankılanan küresel bir dönüşümün izlerini taşımaktadır. Avustralya basınında Lozan Antlaşması, sadece askerî bir zafer sonrası yapılan barış antlaşması olarak değil aynı zamanda Batı ile Doğu arasında yeniden tanımlanan güç dengelerinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.

Büyük Britanya'nın İstanbul İşgal Komutanı C. Harington'un boğazların tahliyesi bağlamında orduya verdiği emir, dikkat çekici bir haber olarak öne çıkmıştır. C. Harington, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının hemen öncesinde ordunun itidalli ve düzenli bir şekilde İstanbul'dan ayrılması gerektiği ve tahliye hazırlıklarının yapılmasına vurgu yapmıştır.

Lozan Görüşmeleri bağlamında değerlendirmelerden ilki, 18 Temmuz'da *Australian Worker* Gazetesinde yayınlanmıştır. Londra'da yayımlanan *Foreign Affairs*'den alıntı yapılan değerlendirmede *Yüzbaşı E. N. Bennett*, Büyük Britanya'nın politik ve dini elitlerinin Türkiye hakkında tarihsel açıdan duygusal ve önyargılı olduklarını eleştirirken verilen örneklerle Batı kamuoyunun çifte standardını ifşa etmiştir. Bahse konu haberle Avustralya basını, Türkiye hakkında Avrupa'da yayınlanan haberlerin nasıl şekillendirildiği ve bu haberlerin olası önyargıları açığa çıkarması açısından değerlidir. Analizin Avustralya basınında yer alması, Lozan'da Türkiye'nin haklı mücadelesinin anlaşılabilmesi açısından Avustralya kamuoyuna gerçekçi bir yaklaşım sunmuştur.

İkinci değerlendirme mahiyetinde yayınlanan haber ise 28 Temmuz 1923'te *Examiner* Gazetesinde "Lozan Hikayesi" başlığı altında ismi belirtilmemiş bir yazarın değerlendirmeleridir. Oryantalist bir bakış açısıyla kaleme alınmış yazı, radikal ve ırkçı bir mahiyette Sevri'n uygulanma fırsatının kaçırıldığına eleştiri niteliğindedir. Türkleri ve Türkiye'yi yok etme planı olarak kurgulanmış Sevri Antlaşmasının uygulanamamasının yazara göre temel sebebi, Büyük Güçlerin çıkar çatışmaları ve dinamik dengenin bozulmasıyla ilişkilendirilmesi olmuştur. İlgili haberin Avustralya basınında ele alınması, genel olarak Avrupa'nın diplomatik ve politik bakış açısını anlamamız açısından önemli bilgiler sunmuştur.

Üçüncü değerlendirme, Uluslararası Basın Yazışmalarında Aleksandr Lozovsky'in kaleme aldığı yazıdır. 21 Temmuz 1923'te *Daily Herald* Gazetesinde "Lozan ve Ruhr" başlığı altında haberleştirilmiştir. A. Lozovsky, Lozan ve Ruhr üzerinden yaptığı değerlendirmede, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan ağır antlaşmalarla "ebedi barış"ın kurulduğu düşüncesinin Lozan Konferansı'yla sarsıldığını vurgulamıştır. Lozovsky, Lozan'ı bu sürecin bir mihenk taşı veya başlangıç noktası olarak ele almış, bu antlaşmanın uluslararası düzende önemli bir kırılma anı olduğunu ifade etmiştir. Lozan ve Ruhr benzetmesiyle, yakın gelecekte Almanya tehlikesini işaret eden Lozovsky, Büyük Güçler tarafından kurulan düzenin Lozan Konferansı ile çöktüğünü ve Fransa ile Büyük Britanya arasında çıkar çatışmalarına dayalı yeni bir istikrarsız döneme girildiğini öne sürmüştür. A. Lozovsky, Boğazların ve Ortadoğu petrolünün uluslararası bir hale getirilmesiyle sorunun daha da vahim bir hal alacağı ve politik açıdan Fransa'nın önünün açılacağı tespitiyle analizini sonuçlandırmıştır.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Hintli Müslümanların *sözde temsilcisi olarak bilinen Ağa Han'ın* açıklamaları basında yer bulmuş; mesaj, Türk kamuoyunda çeşitli tepkilere yol açmıştır. Çalışmada, Ağa Han'ın beyanatı ve Türk kamuoyunun buna verdiği tepkiler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Türkiye'nin önce askerî, ardından diplomatik zaferinin, İngiliz hegemonyası altındaki Hindistan'da, özellikle Hintli Müslümanlar arasında nasıl bir tepki yaratacağından duyulan endişeyi yansıtmaları açısından önemlidir. Hindistan, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun en stratejik sömürgelerinden biri olarak kabul edildiğinde, Lahor'dan Lozan'a uzanan bu tepkilerin dikkate alınmasının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu tepkiler, yalnızca Hindistan'daki Müslümanlar arasında değil, sömürge sistemine karşı küresel bir direnişin işaretleri olarak da okunabilir.

Antlaşma, terimsel ya da uluslararası ilişkiler bağlamında uzlaşma ve orta yolu bulmayı ifade eder. Lozan Antlaşması, çalışmada değerlendirildiği üzere İtilaf devletleri açısından bir hezimet olarak nitelendirilirken Türkiye açısından bir zafer olmuştur. Günümüzde yakın coğrafyamız ve dünyanın pek çok bölgesinde, barış ve istikrarın uzun bir süredir korunamadığı dikkate alındığında Lozan Antlaşması, varlığını sürdürmekle bölgesel güvenliğin tehdit edilmesini bertaraf ederken çatışmalı hususlara rol model olması açısından önemlidir. Bu bakımdan ilgili araştırma, Lozan Barış Antlaşmasının Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığında merkezi bir rolü olduğunu bir kez daha vurgulamış ve Lozan görüşmeleri sürecinin Türkiye Cumhuriyeti tarihinde etki ve önemini yabancı basında incelemiştir. Avustralya basınında Lozan Antlaşması'nın ele alınış tarzı, Türkiye'nin uluslararası imajını ve diplomatik algısını şekillendirme sürecini anlamamıza yardımcı olmuştur. Uluslararası imaj ve algı yönetimi bağlamında, Türkiye'nin diplomatik başarısının yabancı medyada nasıl yansıtıldığı ve bu durumun uluslararası algı üzerindeki etkilerini incelememize olanak tanımış ayrıca medyanın kamuoyu oluşturmadaki rolünü derinlemesine anlamamıza katkı sağlamıştır.

Çalışma, yalnızca Lozan Antlaşması'nın tarihsel önemini anlamamıza yardımcı olmakla kalmamış aynı zamanda uluslararası ilişkilerde medya, algı yönetimi konularında da önemli teorik katkı sağlamıştır. Avustralya kamuoyunda Lozan Antlaşmanın nasıl algılandığı ve Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinin nasıl yankı bulduğunu analiz edilmiş, ayrıca Avustralya'da Türkiye'nin yeni siyasi yapısının ve liderliğinin nasıl değerlendirildiğini anlamak açısından farklı bir perspektif sunmuştur.

Kaynakça:

1. Süreli Yayınlar

- "Evacuating Constantinople", "Gen. Harington's Message", *Register*, 13 July 1923, p.7.
- "Lausanne Conference Ended", *Register*, 18 July 1923, p.10.
- "At Lausanne Agreement Not Yet Reached", *Tweed Daily*, 18 July 1923, p.5.
- "The Near East, Lausanne Conference", *West Australian*, 18 July 1923, p.7.
- "Agreement at Lausanne Turkish Treaty", *Daily Telegraph*, 18 July 1923, p.9.
- "The Turkish Situation Proposals Regarding Straits", *Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser*, 18 July 1923, p.?
- "Turkish Demands", *Cairns Post*, 19 July 1923, p.5.
- "Lausanne Conference", *Riverine Grazier*, 20 July 1923, p.1.
- "Peace With Turkey", *Albany Advertiser*, 21 July 1923, p.3.
- "International Matters", "Near East Conference", *Western Argus*, 24 July 1923, p.25.

- “Turkish Demands”, *Northern Herald*, 25 July 1923, p.12.
 “Agreement at Lausanne Turkish Treaty”, *Daily Telegraph*, 18 July 1923, p.9.
 “Lausanne and After”, *Australian Worker*, 18 July 1923, p.19.
 “Lausanne and the Ruhr”, *Daily Herald*, 21 July 1923, p.5.

2. Telif Eserler

- Armaoğlu, Fahir (1997), “Amerika, Sevres Antlaşması ve “Ermenistan Sınırları”, *Belleten*, Sayı: 230, Cilt: 61, ss. 133-148.
- Armaoğlu, Fahir (1991), “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, *Belleten*, Cilt: 55, Sayı: 213, ss. 483-528.
- Bekcan, Umut (2021), “Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşması ve Türkiye”, *Belgi Dergisi*, Sayı: 22, DOI: 10.33431/belgi.897962, ss. 241-253.
- Bilgiç, Tuba Ünlü (2014), “Amerikan Basınında Lozan Konferansı ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 47, ss. 123-156.
- Cevzilliler, Erkan, Seyhan Akbulut (2019), “Lozan Barış Konferansı’nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 161-193.
- Çelebi, Mevlüt (2013), “90. Yılında Lozan Barış Antlaşması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 28-1, ss. 1-4.
- Erhan, Çağrı (2003), “80. Yılında Lozan”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 241, ss. 193-208.
- Eroğlu, Hamza (1985), “Şerefli Bir Tarih: Lozan”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, ss. 805-812.
- Hamitoğlu, Beşir (1978), “İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşmasının Etkisi”, *Lozan’ın 50. Yılına Armağan*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin (2014), *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Harrington, Charles (2023), *İngiliz Komutan Anlatıyor: İstanbul’da İşgal Yılları*, Çev.: Tuğçe Akyüz, Kronik, İstanbul.
- İnönü, İsmet (1987), *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Kodal, Tahir (2006), “Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 64-65-66, ss. 215-244.
- Kodaman, Bayram (1989), “Lozan Andlaşması Hakkında Bir Değerlendirme (24 Temmuz 1923)”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, ss. 5-11.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler* (1972), Takım I, C.1, Seha L. Meray, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara.
- Uzuner, Şebnem Oğuz (2022), “The New York Times Haberleri ile Lozan Konferansı’nda Azınlık Sorunu”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 189-206.
- Soysal, İsmail (2000), *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Şimşir, Bilâl N. (2014), *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Tinal, Melih (2017), İzzet Ege, “Küba Basınında Lozan Barış Konferansı”, *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, s.75-88.
- Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980 (2018), Editör: Baskın Oran, İletişim Yay., İstanbul.

- Toprak, Seydi Vakkas (2014), “Lozan Antlaşması’nın İstanbul Basınında Yankıları: Tevhîd-i Efkar Örneği”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 27.
- Uygur, Fatma (2020), “Lozan Barış Antlaşması’na Dair Fransız Meclis Zabıtlarında İtirazlar ve İtirafılar”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 65, ss. 147-180.
- Yalçın, Durmuş, Yaşar Akbıyık, Dursun Ali Akbulut, vd (2004), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Yazıcıoğlu, Yaşar (2018), *Her Yönüyle Lozan Antlaşması*, Kripto, Ankara.
- Yüksel, Erol (2020), *Mehmet Asım (Us)’ın Kaleminde Gündem Lozan*, Yeditepe Akademi, İstanbul.

3. Dijital Kaynaklar

- Akça, Bayram, “Millî Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-doneminde-ermeni-meselesi/?pdf=3477> (Erişim Tarihi: 28.9.2024).
- “Audi Alteram Partem”, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/audi%20alteram%20partem> (Erişim Tarihi: 14.06.2023)
- “Audi Alteram Partem”, <https://web.archive.org/web/20070914103303/http://www.duhaime.org/LegalDictionary/A/Audialterampartem.aspx> (Erişim Tarihi: 14.06.2023).
- Bloody Sunday Massacre at Croke Park still resonates in Irish sport 100 years later”, www.abc.net.au/news/2020-11-21/bloody-sunday-centenary-gaa-croke-park/12880684 (Erişim Tarihi: 14.06.2023).
- “Eid Al-Adha or Bakrid”, <https://www.india.com/festivals-events/eid-al-adha-or-bakrid-2020-date-and-time-history-and-significance-of-the-day-4098460/> (Erişim Tarihi: 21.06.2023).
- “Ernest Bennett”, [https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Bennett_\(politician\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Bennett_(politician)) (Erişim Tarihi: 11.09.2024).
- “Sidney, Baron Sonnino”, www.britannica.com/biography/Sidney-Barone-Sonnino (Erişim Tarihi: 11.08.2024).
- “Solomon Lozovsky”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Solomon_Lozovsky (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

EKLER

Ek-1: İstanbul İşgal Komutanı General Charles Harington'un İstanbul'un Boşaltılmasıyla ilgili 11 Temmuz 1923'te yayınladığı emrin, 13 Temmuz 1924'te Avustralya Basınında yer alan Register Gazetesinde yayınlanması.

EVACUATING CONSTANTINOPLE
GEN. HARRINGTON'S MESSAGE.

CONSTANTINOPLE, July 11.
Field-Marshal Sir Charles Harington has issued an army order to his troops, saying:—"It must be realized that it is only human to expect that our departure will be heralded with a certain amount of satisfaction by the Turks. I look to all ranks to conduct themselves during this period with dignity and restraint, and to do all in their power to avoid incidents, in order that the evacuation may be conducted in accordance with the high standard existing throughout the force. We want to leave behind us a memory of respect for the British forces, which will live long in Turkish history, and also in the history of the British army. We all have a difficult task, and the amount of patience and restraint which has been exercised is beyond all praise. The closing weeks may be difficult ones. This is the reason I ask my men to help me to complete the task with dignity."

Ek-2: Yüzbaşı E.N. Bennett'in Foreign Affairs'de yayınlanmış makalesine 18 Temmuz'da Australian Worker Gazetes'i'nin yer verdiği makalesi.

LAUSANNE—AND AFTER.
The Trail of Self-Seeking Imperialism.

During the recent British elections most candidates were asked questions in connection with the problems of the Near and Middle East, and in many cases both questions and answers revealed once more the fact that the attitude of the average Englishman towards these problems is based far more on sentiment and prejudice than on knowledge and cool judgment. Anglican clergy still clamor for the conversion of Santa Sophia after five centuries into a Christian Church; Non-conformists, amid the wreckage and decay of their political ideals, still believe that the daily task of the Turk is the slaughter of innocent Christians; International financiers demand that the Capitulations shall remain intact; jingoes and Imperialists persist in their cherished plan of placing Constantinople, Odessa, and Batum permanently at the mercy of a British fleet. The two latter classes, the financiers and the war-mongers, skillfully foster the strange alliance of High Churchmen and Methodists in order to create a suitable press atmosphere for the furtherance of their own sinister pur-

led Englishmen to kill Moslem Moplabs, and Spaniards to kill Moslem Riflians. Even in the Labor Party some men of fine ideals and real ability who ought to be "above the battle" of religious prejudice and bigotry seem constitutionally unable to shake off the old-time intolerance.

THE "SELF-DETERMINATION" JOKE.

"Self-determination" seems, in the eyes of these politicians, to have little meaning or force except where Christians are concerned. Self-determination for Poland? Yes, for Palestine? No. A plebiscite for Upper Silesia? Yes. For Western Thrace? No. Almost anything said by anybody—messages sent by half educated American tourists or journalists from mendax Graecia—is accepted and published in British newspapers, provided the "copy" denounces the Turks.

On the other hand, how negligible was the effect produced upon ordinary British opinion by the Toynbee Reports, or those of the International Red Cross Commission, with their hideous record of barbarities perpetrated upon the Moslem peasantry by the Greek troops, declared by the Carnegie Report to be facile principles in deeds of calculated cruelty. Scarcely a protest was raised when Mr. Lloyd George deliberately suppressed the report of the four Allied admirals on the

AHENK GAZETESİ BAŞYAZARI MEHMET ŞEVKİ ERTUĞRUL'UN SERBEST FIRKA HATIRATI VE TEK PARTİ DÖNEMİNE DAİR DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

AHENK NEWSPAPER EDITOR-IN-CHIEF MEHMET ŞEVKİ ERTUĞRUL'S
MEMOIRS OF THE FREE PARTY AND REFLECTIONS ON THE SINGLE
PARTY PERIOD

Fatih SELÇUK*

Geliş Tarihi/Received:29.07.2024

Kabul Tarihi/Accepted:11.12.2024

SELÇUK, Fatih, (2025), "Ahenk Gazetesi Başyazarı Mehmet Şevki Ertuğrul'un Serbest Fırka Hatıratı ve Tek Parti Dönemine Dair Düşündürdükleri", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 161-193.

Öz

1930 yılının Ağustos ayında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından yakın dostu Paris Büyükelçisi Fethi Bey'e kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, sebepleri ve sonuçlarıyla tek parti dönemi açısından bir kırılma olarak kabul edilmelidir. Tek parti dönemine dair araştırmalarda Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili geniş sayılabilecek bir literatür vardır. Bu geniş literatüre rağmen tek parti döneminin bu önemli aşamasına dair birinci el kaynaklar genellikle birbirini tekrar eder niteliktedir. Bu makalede İzmirli gazeteci, eğitimci ve siyasetçi Mehmet Şevki Ertuğrul'un Serbest Cumhuriyet Fırkası günlerine ait hatıratı ilk defa yayımlamak suretiyle literatüre katkı sunulmaktadır. Bu hatırat, diğer pek çok hatıratın farklı olarak kamuoyunu bilgilendirmek yahut bir dönemi aydınlatmak için kaleme alınmamıştır. Bu bakımdan hatıratın yazım süreci belirli bir arka plana ve neden sonuç ilişkisine sahiptir. İlk olarak 1939 Mart'ında genel seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nden milletvekili adaylığı başvurusunda bulunan Mehmet Şevki Ertuğrul, bu girişiminde başarısız olduktan kısa bir süre sonra Muğla için yapılan bir ara seçimde şansını bir kere daha denemiştir. 1939 Kasım'ında Muğla için yaptığı adaylık başvurusunda, herkes için standart bir formalite olan başvuru evraklarını doldurmasının yanında, kaleme aldığı bazı diğer ek yazılarda kendisini parti nezdinde ön plana çıkaracak bilgiler sunmayı amaçlamıştır. Ertuğrul bu yazılarda bir yandan mesleki ve siyasi kariyerini anlatırken, diğer yandan da partiye bağlılığını kanıtlamak amacıyla, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu ve kısa bir süre sonra da belediye seçimlerine girdiği süreçte İzmir'de Cumhuriyet Halk Fırkası için neler yaptığını anlatmaktadır. Bu yazılar arasında bulunan dokuz sayfalık bir daktilo metin, Mehmet Şevki Ertuğrul'un, istemeden de olsa, ardında bir Serbest Cumhuriyet Fırkası hatıratı bırakmasını sağlamıştır. Bu hatırat sayesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesinin İzmir ayağının Cumhuriyet Halk Fırkası bir yerel göz tarafından nasıl görüldüğü anlaşılabilir.

Anhtar Kelimeler: *Serbest Cumhuriyet Fırkası, Mehmet Şevki Ertuğrul, Tek Parti Dönemi, 1930 Belediye Seçimleri, Türk siyasi hayatı.*

*Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, fatihselcuk35@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0505-0539>).

Abstract

Founded in August 1930 by President Gazi Mustafa Kemal to his close friend, Ambassador Fethi Bey of Paris, the Free Republican Party should be considered as a break in terms of the single-party period with its causes and consequences. There is an extensive literature on the Free Republican Party in studies on the single party period. Despite this extensive literature, first-hand sources on this important stage of the single-party era are often repetitive. This article contributes to the literature by publishing for the first time the memoirs of Mehmet Şevki Ertuğrul, a journalist, educator, and politician from İzmir, about the Free Republican Party days. Unlike many other memoirs, this memoir was not written to inform the public or to illuminate an era. In this respect, the process of writing the memoir has a certain background and cause-and-effect relationship. Mehmet Şevki Ertuğrul, who first applied for parliamentary candidacy from the Republican People's Party in the general elections in March 1939, tried his luck once again in a by-election for Muğla shortly after he failed in this attempt. In November 1939, in his application for candidacy for Muğla, in addition to filling out the application documents, which was a standard formality for everyone, he wrote some additional articles in order to provide information that would bring him to the forefront in the eyes of the party. In these writings, Ertuğrul describes his professional and political career and, in order to prove his loyalty to the party, he tells what he did for the Republican People's Party in İzmir during the period when the Free Republican Party was founded and shortly afterwards when he ran for municipal elections. A nine-page typewritten text found among these articles enabled Mehmet Şevki Ertuğrul to leave behind a memoir of the Free Republican Party, albeit unintentionally. Thanks to this memoir, it is possible to understand how the İzmir phase of the Free Republican Party experience was seen by a local Republican People's Party observer.

Keywords: *Free Republican Party, Mehmet Şevki Ertuğrul, Single Party Period, 1930 Municipal Elections, Turkish political life.*

Giriş

Tarih biliminin önemli kaynaklarından biri olan hatırat, kimi zaman diğer kaynakların söyleyemediklerini söylemekte, gösteremediklerini göstermekte, bazen ayna tutmakta, çoğu zaman da tamamlayıcı olmaktadır. Özellikle tarihçinin temel başvuru kaynaklarından olan arşiv belgelerinin yokluğunda hatıratın önemi daha da artmaktadır. Fakat hatıratın bir kişinin elinden çıkıyor oluşu, bu kaynakları öznel ve taraflı kılmaktadır. Ayrıca hatıratın sonradan üretilen metinler olmaları da içeriklerini doğal olarak etkilemektedir. Bu nedenle değerleri ancak kapsamlı bir tenkit ve analiz sürecinden geçirilebildiği ölçüde mevcuttur; aksi takdirde son derece yanıltıcı olabilmektedirler.

Hatırat, özellikle 20. yüzyılın başından itibaren Türk asker, siyasetçi, diplomat vb. kimseler arasında da yaygınlık kazanan bir yazım türü olmuştur. Hatırat kaleme alanların motivasyonunun genellikle bireysel rolleri yahut şahitlikleri olan olaylar hakkında bilgi vermek, kendilerini ön plana çıkarmak ya da aklamak veya birilerini suçlamak şeklinde olduğu söylenebilir. Hatırat çoğu zaman kişinin bizzat kendisi tarafından (yayımlanmak yahut yayımlanmamak şartıyla) kaleme alınmış, kimi zaman da röportaj şeklinde ikinci bir kişiye aktarılarak kayıt altına alınmış olabilir. Bunun üçüncü bir türü olarak hatırat bazen belirli bir amaç doğrultusunda ve son derece sınırlı bir kitle tarafından okunması için de yazılabilir. Bu tür bir hatırat yazımı bu makalenin ana konusunu oluşturmaktadır.

Bu makalede İzmirli gazeteci, eğitimci ve siyasetçi Mehmet Şevki Ertuğrul'un Serbest Cumhuriyet Fırkası'na (SCF) dair hatıratı ilk defa yayımlanmaktadır. Bu hatırat, bizzat Ertuğrul tarafından kaleme alınmıştır. İzmir'de tanınan bir gazeteci olan Ertuğrul, SCF günlerinde İzmir Tayyare Cemiyeti Reisi sıfatını taşımasının yanında,¹ aynı zamanda CHF'nin (Cumhuriyet Halk Fırkası)² İzmir'deki kaza ve vilâyet idarelerinde de faal bir şekilde rol almış bir isim olarak ön plana çıkmaktadır.³ Ertuğrul, SCF günlerine dair kaleme aldığı hatıratını kamuoyuna sunmak veya gelecek nesiller için bir bilgi birikimi oluşmasını sağlamak için değil, 1939 Genel Seçimleri'nden kısa bir süre sonra Muğla için yapılan bir ara seçimde Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) milletvekili adayı olabilmek amacıyla partisine rüştünü ispat etmek için kaleme almıştır. Dokuz sayfadan oluşan bu daktilo metin, Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan CHP kataloğu içerisinde 1939 Genel Seçimleri için yapılan milletvekili adaylık başvuruları kutusunda bulunmaktadır. Hatıratın kime hitaben kaleme alındığına dair somut bir ibare bulunmamakla birlikte, milletvekili adaylarının belirlenmesinde doğrudan inisiyatif sahibi olan Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye ulaştırılması için CHP Genel Sekreterliği'ne iletildiği düşünülebilir. Hatıratta SCF'nin İzmir'deki faaliyetleri, SCF Başkanı Fethi (Okyar) Bey'in İzmir ziyareti ve burada yaşanan olaylar, 1930 Belediye Seçimleri'nin İzmir ayağı ve son olarak SCF'nin feshedilmesi süreci CHF'li ve aynı zamanda yerel bir göz tarafından aktarmaktadır.

1930 yılında bizzat Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey'e kurdurulan ve siyasi hayatı üç ay kadar süren SCF hakkında bugüne kadar bazı hatırat-eserler yayımlanmıştır.⁴ Fakat hadiseleri yerel bir partili

¹ *Milliyet*, 6 Eylül 1930.

² Cumhuriyet Halk Partisi'nin ismi 1935 yılında önce "*Cumhuriyet Halk Fırkası*" şeklinde idi. Bu sebeple dönemine göre yer yer fırka, yer yer parti şeklinde adlandıracağız.

³ Demet Öztekinli Vural, "İzmir'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kuruluşu Ve Teşkilatlanması (1923-1938)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir, 2017, s. 25, 39-40, 58.

⁴ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 65 vd.; Emine Gürsoy Naskali, *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2015; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 1. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.

gözünden aktaran eser sayısı son derece azdır. SCF açısından bu fırkanın Antalya il teşkilatını kuran Burhanettin Onat'ın, Samsun il teşkilatını kuran Şefik Avni Özüdoğru'nun ve İstanbul il teşkilatının kurulmasında görev alan Süreyya İlmen'in hatıratı SCF tecrübesinin yerelden aktarımına birer örnek teşkil etmektedir.⁵ CHP açısından bakıldığında ise SCF günlerini yerelde bir CHP'li (o tarihte CHF'li) gözü ile anlatan müstakil bir hatırat henüz yayımlanmamıştır.⁶ Bu bakımdan Mehmet Şevki Ertuğrul'un hatıratı, SCF'yi CHF'li yerel bir gözün kaleminden aktaran ilk müstakil hatırat olma özelliği taşıması nedeniyle önemlidir. Bu hatıratın önemi, SCF'nin en etkin olduğu bölgelerden birisinin Batı Anadolu olduğu ve ayrıca SCF'yi sona getiren sürecin de Fethi Bey'in 1930 Eylül'ünün ilk haftasında İzmir ve akabinde Batı Anadolu'da yaptığı seyahatler ile başladığı düşünülürse, daha da artmaktadır.

Makale dört başlık olarak kaleme alınmıştır. Birinci ve ikinci başlıklarda Mehmet Şevki Ertuğrul'un 1939 Genel Seçimleri'nde İzmir ve hemen akabinde bir ara seçimde Muğla için yaptığı milletvekili adaylığı başvuruları, doğrudan Ertuğrul'un kaleminden çıkan belgeleri diğer kaynaklar ile sınamak suretiyle ele alınmıştır. Buradaki amaç, Ertuğrul'un İzmir ve özellikle de Muğla'dan yaptığı milletvekili adaylığı başvurularında neden SCF hatıratını bir dayanak olarak sunmak istediği sorusuna yanıt aramaktır. Bu soruya verilecek yanıt, SCF'nin yaklaşık on yıl sonra dahi zihinlerde nasıl bir yer ve anlam ifade etmiş olduğunu ortaya koymamıza yardımcı olacaktır.

Makalenin üçüncü başlığı Mehmet Şevki Ertuğrul'un 1939 Kasım'ında Muğla'daki ara seçim için milletvekili adayı olma girişimde sunduğu dokuz sayfalık metnin doğrudan aktarımından oluşmaktadır. Bu metin Ertuğrul'un dokuz sayfalık SCF hatıratıdır.

Makalenin dördüncü başlığı Mehmet Şevki Ertuğrul'un hatıratının değerlendirilmesine ve tartışılmasına ayrılmıştır. Makalenin bu bölümünde Ertuğrul'un hatıratı kronolojik bir şekilde tetkik ve tenkid edilmekte ve diğer kaynaklarla sınanmaktadır. Bu şekilde hatıratın mevcut literatür içerisinde doğruladığı ve yanlışladığı veriler tespit edilebilecektir. Ayrıca, ilk defa Ertuğrul'un kaleminden dökülen bazı ayrıntılar da SCF ile ilgili bildiklerimizimize katkı sunacaktır. Son olarak, ilgili döneme dair yerel bir gözlemcinin eylemleri üzerinden tümevarımsal değerlendirmeler yapma imkanı ortaya çıkacaktır.

A. Mehmet Şevki Ertuğrul'un 1939 Genel Seçimleri'nde Yaptığı Milletvekilliği Adaylık Başvurusu

Mehmet Şevki Ertuğrul 1892 yılında İzmir'de dünyaya gelmiştir. Asıl mesleği gazetecilik ve yazarlık olan Ertuğrul, idare, maarif ve iktisat üzerine eğitimler almış, İzmir'de Ticaret Mektebi'ni bitirmiştir. Kendi beyanına göre Milli Mücadele'nin ilk dönemlerinde İzmir'de Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının kuruluşlarında yer almış, daha sonra Büyük Millet Meclisi'nde grup katipliği görevini üstlenmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ise İzmir'de Halk Fırkası'nın (daha sonra CHF) Karantina Ocağı, Yalılar (bugünkü Güzelyalı) ve Karantina Nahiye Heyetleri Reisliği görevlerini üstlenmiştir. Bunların dışında İzmir'de çok sayıda okulda eğitim vermiş ve çok sayıda meslek cemiyetinde de faal rol almıştır. Bu siyasi ve mesleki kariyerinin yanında Ertuğrul'u İzmir ile asıl özdeşleştiren, İzmir'de

⁵ Naskali, *a.g.e.*; Abidin Temizer, Şefik Avni Özüdoğru'nun Serbest Fırka Hatıratı, 1. Baskı, Libra Kitapçılık, İstanbul, 2014; Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka*, 1. Baskı, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, İstanbul, 1951.

⁶ Daha sonra CHP Genel Sekreteri de olacak olan CHF Adana İl Başkanı Hilmi Uran'ın SCF döneminde Adana'da yaşananlara dair anlattıkları CHF'den yerel bir gözün aktarımına bir örnek olarak zikredilebilse de, bu konuyla ilgili müstakil bir hatırat değildir. Bkz. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1930)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 193-202.

Ahenk Gazetesi Başyazarı Mehmet Şevki Ertuğrul'un Serbest Fırka Hatıratı ve Tek Parti Dönemine Dair Düşündükleri

yerel bir gazete olan *Ahenk*'te uzun yıllar sürdürdüğü başyazarlık görevi olmuştur. Ertuğrul *Ahenk* gazetesi ile o denli özdeşleşmiştir ki, zaman içerisinde İzmir'de "*Ahenkli Şevki*" adıyla anılır olmuştur.⁷ *Ahenk*'in yönetimi 1929 yılının sonlarında İzmir'deki yerel hükümet ile bazı sıkıntılar yaşamaya başlamış⁸ ve bu nedenle gazete 1930 yılının ilk günlerinde yayın hayatına son vermiştir.⁹ Ertuğrul'un gazetenin son dönemlerine kadar *Ahenk*'te yazmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰ *Ahenk*'in yayın hayatının son bulmasının ardından siyasi faaliyetlere yoğunlaşan Ertuğrul, İzmir'de kaza seviyesindeki CHF teşkilatlarında sürdürdüğü görevlerine devam etmiştir. 1930 yılının Ağustos ve Kasım ayları arasında üç ay kadar süren SCF tecrübesinden hemen sonra Ertuğrul, 1931 yılının Ocak ayında CHF İzmir Merkez Kaza (İlçe) İdare Heyeti üyeliğine, bir yıl sonra da CHF İzmir Vilâyet İdare Heyeti üyeliğine seçilmiştir.¹¹ Bunlara ek olarak, Ertuğrul'un üç seçim devresi boyunca İzmir Belediye Meclisi üyeliği ve aralıksız on bir yıl boyunca İzmir Vilayet Daimi Encümeni üyeliğinde bulunduğunu da eklemek gerekir. Bu bakımdan Ertuğrul'un, özellikle de 1930'ların ortalarına gelinirken, İzmir'deki CHF teşkilatı içerisinde faal bir isim olageldiği söylenebilir. Siyasi kariyerinin yanında Ertuğrul, 1935 yılında İzmir Ticaret ve Zahire Borsası Komiserliği görevini ifa etmeye başlamıştır.¹² Bu görevi en azından 1939 yılına kadar sürdürmüştür.¹³ 1939 yılına gelindiğinde milletvekili olmaya karar veren Ertuğrul, 1939 Genel Seçimleri'nde İzmir'den milletvekili adayı gösterilmek için CHP Genel Sekreterliği'ne başvuruda bulunmuştur.

Mehmet Şevki Ertuğrul'un milletvekili olmaya karar verdiği 1939 yılı, Türk siyasi tarihinde önemli bir sürecin temel taşlarının döşendiği bir döneme tekabül etmektedir. Ülkenin kurucu lideri Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde hayatını kaybetmesi ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), ertesi gün Malatya Milletvekili İsmet İnönü'yü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak seçmişti. 1937 Eylül'ünde Atatürk ile yaşadığı bir anlaşmazlık nedeniyle 1925 yılından beri kesintisiz bir şekilde sürdürdüğü başbakanlık görevinden istifa etmiş olan İnönü, Cumhurbaşkanı olması ile birlikte dizginleri yeniden eline almak üzere kolları sıvadı. İlk olarak, İnönü'nün ardından Atatürk tarafından başbakanlığa getirilmiş olan Celal Bayar 11 Kasım 1938 tarihinde istifasını sundu. İnönü, kabineyi kurma görevini yeniden Bayar'a verdi. Bayar'ın bu ikinci kabinesinde İnönü'ye olan karşıtlığı ile bilinen Atatürk döneminin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras kabine dışı bırakıldı.¹⁴ İnönü bu şekilde kendi iktidarını oluşturma adımları atmasına rağmen, henüz CHP'nin Genel Başkanı değildi. Tek parti döneminde CHP Genel Başkanlığı, 1924 Anayasası'na göre yalnızca sembolik yetkiler ile yetinebilen Cumhurbaşkanı'na partiyi, parti üzerinden meclisi ve dolayısıyla da ülke idaresini dizayn etmesini sağlayan bir güç sağlaması bakımından son derece önemli, hatta vazgeçilmez bir makamdı.¹⁵ Bu nedenle İnönü'nün Cumhurbaşkanı

⁷ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 314, Gömlek No: 1284, Sıra No: 1; *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

⁸ Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, 1. Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006, s. 180-181.

⁹ Turan Akkoyun, "Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 14, 1996, s. 102.

¹⁰ *Ahenk*, 30 Kânunuevvel [Aralık] 1929.

¹¹ Vural, *a.g.t.*, s. 39-40, 58.

¹² *Ulusal Birlik (İzmir)*, 20 Eylül 1935.

¹³ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

¹⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara, 1986, s. 23-173.

¹⁵ Cemil Koçak, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şeflik/Millî Şef", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, Cilt: 2, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 119-137; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 59.

seçilmesinden kısa bir süre sonra CHP, 26 Aralık 1938 tarihinde Olağanüstü Kurultay'a gitti. Bu kurultayda yapılan tüzük değişikliğiyle İnönü CHP'nin "*Değişmez Genel Başkanı*", Atatürk ise "*Partinin bânisi ve ebedî Başkanı*" oldu (mad. 2 ve 3).¹⁶ Böylelikle Türkiye'de İnönü liderliğinde "*Millî Şef Dönemi*"¹⁷ olarak da adlandırılan siyasi dönem başladı. Tüm bu ayrıntılar, 1939 Genel Seçimleri'nde yapılan milletvekilliği başvurularında kullanılan "İsmet İnönü" vurgusunun ve İnönü'yü ikna etme çabalarının anlaşılması bakımından önemlidir. Nitekim Mehmet Şevki Ertuğrul da bu tür bir tutumu benimsemiştir.

İnönü Cumhurbaşkanlığının yanı sıra CHP'nin Değişmez Genel Başkanlığı ünvanını da elde ederken, Bayar'ın henüz kurulmuş olan ikinci kabinesi yeni bir geçiş dönemine işaret ediyordu. Nitekim 1939 yılına girilirken İnönü, TBMM'yi baştan dizayn etmek üzere harekete geçti. Başbakan Bayar ve kabinesi 25 Ocak 1939 tarihinde TBMM'de istifasını sundu.¹⁸ Bu istifanın ardından yeni kabine Dr. Refik Saydam tarafından kuruldu. Aynı gün Cumhurbaşkanı İnönü'nün başkanlığında toplanan Parti Divanı seçimlerin yenilenmesi kararını aldı.¹⁹ 27 Ocak günü toplanan TBMM'de Başbakan Saydam hükümet programını okudu ve hükümet ittifakla güvenoyu aldı. Aynı toplantıda TBMM, bir gün önce Parti Divanı'nda alınan seçimlerin yenilenmesi kararı hakkında verilen teklifi oybirliği ile kabul etti ve 3 Nisan 1939 tarihinde yeniden toplanmak üzere dağıldı.²⁰ Aynı gün Dahiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı) valiliklere, ertesi gün de Parti Genel Sekreterliği illerdeki parti teşkilatlarına seçim için hazırlıklara başlanması talimatını verdi.²¹ Böylelikle, Mart ayında yapılması planlanan 1939 Genel Seçimleri için çalışmalar başladı.²² 10 Şubat 1939 tarihinde ülke genelinde birinci seçmenlerin listeleri tamamlandı ve bu listeler ertesi gün halkın görebileceği yerlere asılmaya başlandı.²³ Hükümetin yarı resmi yayın organı olarak görülen *Ulus* gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı Atay, seçimin sonucunu şimdiden açıklıyordu: "*Neticenin ne olacağı şimdiden tahmin olunabilir: Millî Şef İsmet İnönü'nün etrafında demir gibi millî bir tesanüd!*"²⁴

Bu seçime ilgi, önceki seçimlere göre biraz daha fazla görünüyordu.²⁵ CHP Genel Sekreteri Fikri Tüzer'in açıklamasına göre milletvekili adayı olmak üzere CHP'ye başvuranların sayısı 14 Şubat 1939 itibarıyla bin kişiyi geçmişti.²⁶ Bu sayı Mart ayına gelindiğinde 3.700'ü bulacaktı.²⁷ Bu yoğun ilgi arasında Parti Genel Sekreterliği, 18 Şubat 1939 tarihinde CHP'den milletvekili adayı olmak isteyenlerin nasıl başvurmaları gerektiğine dair bir tamim yayımladı. Bu tamimde, adaylık için başvuruda bulunmak isteyenlerin hangi seçim bölgesinde aday gösterilmek istediklerini ve ayrıca hangi seçim bölgelerinde güçlü olduklarını dilekçelerinde belirtmeleri, o ana kadar başvuruda bulunmuş olanların da dilekçelerini bu şekilde güncellemeleri isteniyordu.²⁸

¹⁶ C.H.P. Tüzüğü (Partinin Üsnomal Büyük Kurultayı Onaylamıştır), Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938, s. 3.
¹⁷ Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, 1. Baskı, Kalite Matbaası, Ankara, 1974; Koçak, *Millî Şef I*; Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara, 2007.

¹⁸ Koçak, *Millî Şef I*, s. 173-228.

¹⁹ *Ulus*, 26 Sonkânun [Ocak] 1939.

²⁰ *Ulus*, 27-28 Sonkânun [Ocak] 1939.

²¹ Önder Duman, "Tek Parti Döneminde CHP'de Bir Parti İçi Demokrasi 'Denemesi': 1939 Seçimleri ve İkinci Seçmenlerle 'İstişare'", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 26, Güz 2017, s. 214.

²² *Ulus*, 30 Sonkânun [Ocak] 1939; *Cumhuriyet*, 31 Sonkânun [Ocak] 1939.

²³ *Ulus*, 11-12 Şubat 1939.

²⁴ Falih Rıfkı Atay, "Yeni Kamutaya Doğru", *Ulus*, 9 Şubat 1939, s. 1, 8.

²⁵ 1939 Genel Seçimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Koçak, *Millî Şef II*, s. 30-40.

²⁶ *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1939.

²⁷ *Cumhuriyet*, 19 Mart 1939; Fevzi Çakmak, *İzmir Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 281.

²⁸ *Ulus*, 18 Şubat 1939.

İzmir'de Ticaret ve Zahire Borsası Komiseri olarak görev yapan eski *Ahenk* gazetesi başyazarı Mehmet Şevki Ertuğrul da İzmir'den milletvekili aday olmak üzere başvuru yapanlardan birisiydi. Ertuğrul, ilk başvurusunu CHP Genel Sekreterliği'nin 18 Şubat 1939 tarihli tamiminden dört gün önce yapmıştı. Bir adet vesikalık fotoğrafın zımba ile tutturulduğu 14 Şubat 1939 tarihli başvuru yazısında Ertuğrul, iktidar ve maarif işlerinde partiye faydalı olacağını düşündüğünü ve bu düşünceden yola çıkarak milletvekilliğine aday olmak istediğini ifade ediyordu. Bunu söylerken Ertuğrul, daha önce (yani Atatürk döneminde) bu türde bir girişimde bulunmadığını da özellikle belirtme ihtiyacı hissediyordu.²⁹ Ertuğrul'un kendisinin de vurgulamaya çalıştığı şekliyle ilk defa 1939 yılındaki seçimlerde milletvekili aday olmak istemesi, İnönü ile birlikte yeni bir dönemin başlayacağına dair bir beklentiyle açıklanabilir. Ertuğrul'un bu makalede yer verdiğimiz hatıratında da görüleceği üzere, kendisi parti içerisinde hakkının yendiği kanısındaydı ve muhtemelen İnönü ile birlikte hak ettiği yerlere gelebileceğini umuyordu. Nitekim İnönü, 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada siyasi hayatta birtakım değişimlerin olacağını sinyali verecekti.³⁰ Milletvekili başvurularındaki yoğunluk da göz önünde bulundurulursa, İnönü ile birlikte bu yönde bir beklentinin yaygın olduğu söylenebilir.

14 Şubat 1939 tarihli dilekçesinden dört gün sonra Ertuğrul, CHP Genel Sekreterliğinin 18 Şubat 1939 tarihinde yayımladığı tamimin ardından kaleme aldığı 20 Şubat 1939 tarihli yeni dilekçesinde bir önceki metne bir madde daha ekliyor ve şöyle diyor: "4- *Namzed gösterilmemi istediğim [istediğim] intihab dairesi (İZMİR) dir.*"³¹ Bu başvuru dilekçesinin yanında Ertuğrul, milletvekili aday olabilmek için kendisine bir dayanak olarak gördüğü hal tercümesini de Genel Sekreterliğe sunuyordu. Hal tercümesi, günümüz ifadesiyle, bir bakıma kişinin hem genel bilgilerini hem de siyasi ve mesleki kariyerini aktaran bir "CV" görevi görüyordu. Hal tercemesinde Ertuğrul, her şeyden önce, "*Katıksız türk oğlu [oğlu] türk*" olduğunu vurguluyordu; İzmir'de doğmuş, İzmir'de büyümüş ve hem İzmir'e hem de CHP'ye çok sayıda hizmette bulunmuştu. Bu hizmetlerini kanıtlamak için de bir yandan Milli Mücadele'de Ankara'da TBMM grup işlerinde vazife aldığını belirtiyor, diğer yandan da kuruluşundan beri bir parçası olduğunu ifade ettiği CHP'nin İzmir teşkilatında, Vilayet Meclisi'nde ve bazı hayır kuruluşlarında çeşitli idare görevlerinde bulunduğunu vurguluyordu. Ayrıca Ertuğrul, İzmir'de çeşitli liselerde öğretmenlik ve İktisat Vekaleti Teftiş Heyetlerinde bulunduğunu da ekliyordu. Tüm bu mesleki ve siyasi kariyerinin yanında Ertuğrul, ününü borçlu olduğu gazetecilik ve yazarlık geçmişinden de bahsetmeyi ihmal etmiyordu. Onbeş yıl boyunca *Ahenk* gazetesinde başyazarlık yaptığını ve sırf bu nedenle İzmir'de "*Ahenkli Şevki*" adıyla tanındığını ifade eden Ertuğrul, birkaç da eser sahibiydi. Halihazırda üstlendiği görev ise İzmir'deki Ticaret ve Zahire Borsası Komiserliği idi.³² Tercemenin asıl dikkat çekici kısmı ise Ertuğrul'un 1930 yılında üç ay kadar süren SCF tecrübesi esnasında yaptıklarına değinmek istemiş olmasıydı. Ertuğrul, hal tercemesinin üçüncü maddesinde şöyle diyor: "3 - *Serbest fırka ile karşılaşıldığı [karşılaşıldığı] zaman izmirde zuhur eden geleyanlara [galeyanlara] ve husumetlere karşı partinin bana verdiği [verdiği] vazifeyi hayatımı istihkar ederek kemali[ye]le ifa ettim. Partime ve liderlerime karşı vaki husumetlere mukabele ettim.*"³³ Ertuğrul, bu ilk başvurusunun ardından CHP Genel Sekreterliği'nden kendisine gelen yeni bir tebligat üzerine, bu sefer 21 Şubat 1939 tarihinde kaleme aldığı yeni bir dilekçe ile, "*hem müracaatımı tekid hemde [hem de]*

²⁹ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

³⁰ Koçak, *Millî Şef II*, s. 21-30.

³¹ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

³² *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

³³ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

istediğim [istediğim] intihab dairesini tasrih için yenilediğim [yenilediğim] ikinci vesikamı” ilişik olarak yeniden Genel Sekreterliğe sundu. Burada sunduğu yeni hal tercümesinde bir öncekine göre yalnızca bazı kelime farkları (Müdafaa-i Hukuk üyeliği ve *Ahenk* gazetesi başyazarlığı vurgusu) vardı.³⁴

Ertuğrul CHP’den milletvekili adaylığı için başvuru yaparken, nüfusun artışına da bağlı olarak İzmir için 14 milletvekilliği ayrılmış ve İzmir’deki seçim çalışmaları 11 Şubat 1939 tarihinde seçim defterlerinin yayınlanmasıyla başlamıştı. 15 Mart 1939 tarihinde yapılması planlanan ikinci seçmen seçimleri için İzmir’deki ikinci seçmen aday listesi 12 Mart’ta yayınlandı. 15 Mart’ta başlayan ikinci seçmen seçimlerinde İzmir’de katılım oranı %82 gibi yüksek bir oranda gerçekleşti. Sonuçlar aynı gün belli oldu.³⁵ Milletvekillerini seçecek olan ikinci seçmenlerin birinci seçmenler tarafından belirlenmesinin ardından CHP, ilk defa bu seçimde yeni bir uygulamaya giderek, bazı illerde milletvekili adaylarının belirlenmesinde o ildeki parti teşkilatlarının da görüşünü almak üzere “*istişare toplantıları*” düzenledi.³⁶ 28 ilde yapılan 22 Mart 1939 tarihli istişare toplantılarında ikinci seçmenler, aday gösterilmek üzere başvuran isimler hakkında partiye görüş bildirdiler. Bu iller arasında İzmir de bulunuyordu. İzmir Valisi ve CHP İl Başkanı Fazlı Güleç başkanlığında 22 Mart sabahı İzmir Halkevi’nde yapılan toplantıda, İzmir’den milletvekili adayı olmak için partiye başvurmuş olan 49 isim 1.327 ikinci seçmene sunuldu ve ikinci seçmenlerden bu isimler arasından seçim yapmaları istendi. Aynı gün tamamlanan istişare toplantılarının sonuçları kamuoyuna duyurulmadan doğrudan parti genel merkezine iletildi.³⁷ Böylelikle, ilk defa yapılan bir uygulamayla 28 ilde ikinci seçmenlerin görüş bildirdikleri milletvekilleri adaylarının belirlenmesinin ardından, 24 Mart 1939 tarihinde İnönü başkanlığında toplanan Parti Divanı, milletvekili adaylarını kamuoyuna resmen açıkladı.³⁸ 14 milletvekili kontenjanı olan ve ikinci seçmenlerin de görüşüne başvuru İzmir için 14 milletvekili adayı belirlenmişti. Aday gösterilenler arasında ise Ertuğrul yoktu.³⁹ Ertuğrul’un adaylık başvurusu için CHP Genel Sekreterliği’ne hitaben kaleme aldığı dilekçenin en altına kurşun kalemle yazılan “241) rey almış; 23) uncu [üncü?]”⁴⁰ ifadesi, Ertuğrul’un İzmir’de yapılan istişare toplantısında 1.327 ikinci seçmenin 241’inin oyunu alarak 23. olduğunu ve kontenjana giremediğini göstermektedir.

B. Mehmet Şevki Ertuğrul’un Muğla Ara Seçimindeki Milletvekili Adaylık Başvurusu ve CHP’yi İkna Çabalarında SCF Etkeni

Ertuğrul’a göre İzmir’de ikinci seçmenlerin kendisini tercih etmemesi, yoklama listesinde belirtilen adresinin yanlış yazılmasından ve bunun da ikinci seçmenleri tereddüde düşüren bir etken olmasından kaynaklıydı.⁴¹ Yine de Ertuğrul kendi potansiyelinden son derece emindi ve tekrar denemek istiyordu. Fakat milletvekili olabilmek için başvurabileceği bir sonraki genel seçim 1943 yılında yapılacaktı. Bunun dışında tek alternatif, bir erken seçim ihtimalini saymaz isek, herhangi bir milletvekilinin hastalık, ölüm vb. durumlar nedeniyle

³⁴ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

³⁵ Çakmak, *a.g.e.*, s. 281; *Yeni Asır*, 15-17 Mart 1939.

³⁶ Duman, *a.g.m.*; Alexandros Lamprou, “Dilekçe Gönderme, İhbar ve Türkiye’de Tek Parti Döneminde Devlet-Toplum İlişkileri: 1939 Genel Seçimi Örneği”, *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek Devlet, Toplum ve Siyaset*, der. Sevgi Adak ve Alexandros Lamprou, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, s. 93-128; Koçak, Millî Şef II, s. 31-32.

³⁷ Duman, *a.g.m.*, s. 214-221; Çakmak, *a.g.e.*, s. 282-283; *Yeni Asır*, 23 Mart 1939; *Cumhuriyet*, 23 Mart 1939.

³⁸ Çakmak, *a.g.e.*, s. 283.

³⁹ *Yeni Asır*, 25 Mart 1939; Çakmak, *a.g.e.*, s. 285.

⁴⁰ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

⁴¹ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

milletvekilliğinin düşmesi neticesinde yapılabilecek bir ara seçim olabilirdi. Bu tür bir ara seçim 1939 genel seçimlerinde Muğla milletvekili olarak seçilen Dr. Hüseyin Avni Ercan'ın 27 Ekim 1939 tarihinde vefat etmesi nedeniyle Muğla'da gerçekleştirildi. TBMM'nin boşalan Muğla milletvekilliği için yeni bir kişinin seçilmesi kararı⁴² üzerine, kısa süre önce İzmir'den aday olmuş olan Ertuğrul, bu sefer Muğla için adaylığını koymaya karar verdi.⁴³ İzmirli bir kimse olarak bu şehirle özdeşleşmiş olan birisinin bir başka şehir için aday olması ilk bakışta garipsenecek bir durum olsa da, tek parti döneminde milletvekillerinin nereli olduğunun ciddi anlamda bir önemi olmadığı unutulmamalıdır.⁴⁴ Bu bakımdan Ertuğrul'un Muğla'dan milletvekilliği adaylığı başvuru yapmasının önünde doğrudan bir engel yoktu. Üstelik bu seçimde ikinci seçmenler ile bir istişare toplantısı yapılmayacaktı ve adayların belirlenmesi, daha önce de olduğu gibi, parti genel merkezinin -fakat daha çok Genel Başkan'ın- inisiyatifindeydi.⁴⁵ Bu sebeple parti yönetimini -aslında İnönü'yü- ikna etmek büyük önem arz ediyordu.

O tarihte CHP'de milletvekili adaylığı başvuruları için parti tarafından hazırlanan ve başvuru esnasında doldurulması istenen bir form bulunuyordu. Bu formda sol üst köşeye vesikalık fotoğraf koyuluyor, en üst kısımda tek bir cümle ile milletvekili olmak istenilen seçim bölgesi ve seçim dönemi belirtiliyor, hemen altında da "*Mebusluk Talebnamesi*" başlığı altında üç kısımdan oluşan bir şablon yer alıyordu. Şablonun birinci kısmında kişinin kimlik, ev ve iş adresi ve eğitim bilgileri, ikinci kısmında partiye kayıtlı olduğu yer ve faal görevi, üçüncü kısmında ise o tarihe kadar bulunulan memuriyetler, görülen fahri hizmetler ve parti içerisinde üstlenilen faal görevlerin belirtilmesi isteniyordu. Sayfanın en altında ise "*Verilecek cevapların, kısa, açık ve okunaklı olması rica olunur*" ibaresi bir "*Hatıra*" olarak eklenmişti.⁴⁶ Bu ibarenin özellikle eklenmiş olması, milletvekili adayı olmak için başvuruda bulunan kişilerin kendilerini partiye ayrıntılı bir şekilde tanıtmak çabası içerisinde olduklarına işaret ediyordu. Ertuğrul, Muğla'daki ara seçimde CHP'den aday olmak isteyen diğer tüm adaylar gibi bu formu doldurdu ve imzaladı. Fakat buradaki bilgileri -formda belirtildiği üzere az ve öz yazılmak zorunda olduğu için- parti idaresini kendisini milletvekili adayı yapmaya ikna etmeye yeterli görmüyordu. Bu sebeple forma ek olarak kısa aralıklarla dört yazı daha yazdı. Bunlardan ilki CHP Genel Sekreteri'ne hitaben kaleme aldığı 18 Kasım 1939 tarihli bir yazıydı. İkinci yazı ise, doğrudan kime hitaben kaleme alındığı açık olmamakla birlikte, CHP Genel Sekreteri tarafından görüldüğüne dair bir ibare taşıyan 22 Kasım 1939 tarihli bir yazıydı. Bunu, yine CHP Genel Sekreteri tarafından görüldüğüne dair bir ibare taşıyan 23 Kasım 1939 tarihli bir diğer yazı izliyordu. 18 Kasım 1939 tarihli ilk yazısında Ertuğrul, "[...] *aşağıda hulasa ederek birer birer saydığım [saydığım] sebepler [sebepler] beni daima parti ve memleket hizmetlerinde hararetli istekle ve bir hak olarak sevk eylemekte [eylemekte] bulduğundan [bulduğundan] açık muğla [Muğla] mebusluguna [mebusluğuna] namzedliğimin [namzedliğimin] kabulünü istirham ediyorum.*" diyor ve hal tercümesini de ek olarak sunuyordu. Bu hal tercümesinde de daha önceki hizmetlerini anlattıktan sonra milletvekilliğini fazlasıyla hak ettiğini ima eden Ertuğrul, bu hak edişi doğrudan SCF günlerinde İzmir'de partisine gösterdiği sadakate bağlıyordu:

⁴² BCA Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu, Katalog No: 30-10-0-0, Kutu No: 76, Gömlek No: 501, Sıra No: 7.

⁴³ BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 314, Gömlek No: 1284, Sıra No: 1.

⁴⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 25; Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 324.

⁴⁵ C.H.P. Tüzüğü, s. 7-8; Cumhuriyet Halk Partisi, *On Beşinci Yıl Kitabı*, Ankara, 1938, s. 8-9; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 1. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 262; Hakkı Uyar, *100 soruda Cumhuriyet Halk Partisi tarihçesi (1923-2012)*, 2. Baskı, Anka Yayınları, Ankara, 2014, s. 37, 42-43.

⁴⁶ BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 314, Gömlek No: 1284, Sıra No: 1.

"[...] Serbest fırkanın zuhuru anında partimiz ve liderimiz [İsmet İnönü] aleyhine kışkırtılan kesif kafiler izmir sokaklarını dolaşiyor, partiye filen [fiilen] hücumlar yapıyordu, liderimiz [İsmet İnönü] hakkında ateş püskürtülüyordu. Bu korkunc [korkunc] anlarda partimin şerefini, benliğini [benliğini] her isnaddan tenzih ederek korumakta [korumakta] ve liderimizin [İsmet İnönü] hususile halen hayatımızı işaretine amade bulundurduğumuz [bulundurduğumuz] büyük liderimizin erişilmez kemal ve faziletini müdafaaada hayatını ortaya atarak benden öne geçmiş bir kimse varsa mebusluk gibi yüksek bir hizmeti ona terk etmek itina ile saygı ile yerine getirilecek bir vazifem olur. [...]"⁴⁷

Devamında Ertuğrul, onca hizmetine rağmen hak ettiği yere gelemediğini vurgulamayı sürdürerek, eğer İnönü döneminde hak ettiği yere gelemeyecek ise bir daha ne zaman gelebileceğini soruyor ve İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ile başlayan bu yeni süreci bir fırsat olarak gördüğünü açık bir şekilde ifade ediyordu: "[...] Ben in önü [Inönü] devrinde kanaat, ehliyet, rabita ve saygımın mebus olarak memlekete ve partiye faide [fayda] vermesini istemez ve temin edemezsem kimin devrinde temin edecek ve isteyeceğim [isteyeceğim?]. Ben onun bahası olmayan faziletinden, ciddiyet ve kemalinden onun için ve partim için işleyen kalbime emniyet ve huzur kuvvetini alamazsam elbet kimsesizliğime [kimsesizliğime] inanarak acı duyacağım [duyacağım]."⁴⁸

Ertuğrul, 18 Kasım 1939 tarihli bu yazısından dört gün sonra kaleme aldığı 22 Kasım 1939 tarihli –ve Başbakan Refik Saydam'a hitaben kaleme almış olduğunu düşünebileceğimiz- ikinci yazısında daha fazla ayrıntıya yer veriyordu. Bu yazısında da kariyerinden ve hizmetlerinden aynı şekilde bahseden Ertuğrul, SCF günlerinde İzmir'de partisi için nasıl bir fedakarlıkta bulunduğunu bir kere daha aktarma ihtiyacı hissediyordu. Ona göre 1930 yılında SCF adlı muhalefet partisi kurulduğu zaman İzmir'de herkes, hatta CHF'liler dahi bu yeni partiye katılmıştı. Saf halk "şimdi başımızda bulunan en büyüğümüz [büyüğümüz] (İNÖNÜ) aleyhine tahrik edil[miş]" olmasına rağmen, kendisi ve az sayıdaki arkadaşı, "İzmirde partinin vefakar mensubları [ve] inönünün şaşmaz ve sadık çocukları" olarak ölüm pahasına partilerini savunmuşlardı. Tüm bu fedakarlıklara rağmen "inönünün şaşmaz ve sadık çocukları", daha sonraları partide geri planda kalarak adeta üvey evlat muamelesi görmüşlerdi. Ertuğrul, tüm bu anlatıyı Muğla'daki ara seçimde gösterilmek istediği milletvekili adaylığına bağlıyor ve şöyle diyordu: "Ben sizi başvekil ve ya [veya] parti reisi olduğunuz [olduğunuz] için değil [değil], (İNÖNÜ) nün kamil, vefakar, merd [mert], asil ve sadık kardaşı [kardeşi], türk ciddiyet ve kemalinin timsali olduğunuz [olduğunuz] için rahatsız ediyorum. [...] MUĞLA [Muğla] intihab dairesinde [dairelerinde] kudretiintihabiyem [kudret-i intihabiyem] vardır. Bunun için açık bulunan muğla [Muğla] mebusluğuna [mebusluğuna] namzedliğimi [namzetliğimi] diliyorum."⁴⁹

Ertuğrul'un Muğla'dan milletvekili adaylığı için başvururken özel olarak kaleme aldığı bu yazılar –ki üçüncü yazının da içeriği benzerdir-, Ertuğrul'un milletvekilliği konusunda ne denli ısrarcı olduğunu göstermektedir. Bu yazılarda Ertuğrul, hemen her partilinin yapması gereken şekliyle eğitimini, mesleki kariyerini ve partiye olan bağlılığını belirtmesi dışında, özellikle üç hususa vurgu yapmaktadır. Bunlardan birincisi, Ertuğrul'un onca fedakarlığa rağmen Atatürk döneminin CHP'sinde görmediği teveccühü şimdi İnönü ile başlayan yeni dönemde görmek istemesidir. Ertuğrul, İnönü dönemi ile birlikte bir yönde bir beklentiye girdiğini açık bir şekilde ifade etmektedir. İkincisi, -burada ayrıntılı olarak yer vermesek de- Milli Mücadele yıllarında yapılan vurgudur. Kişinin Milli Mücadele'de

⁴⁷ BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

⁴⁸ BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

⁴⁹ BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

takındığı tutum ve aldığı pozisyon, aradan neredeyse yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen, önemini sürdürmektedir. Bu durum, Ertuğrul ile birlikte Muğla milletvekilliği için başvuruda bulunan diğer bazı kimselerin Milli Mücadele yıllarında neler yaptıklarına dair o günlere ait bazı belgeleri dilekçelerine ek olarak sunmalarından da anlaşılmaktadır.⁵⁰ Üçüncü ve en önemlisi, Ertuğrul, 1930 yılında SCF kurulduğu ve halktan destek gördüğü zaman kendisinin partisine nasıl bir sadakat gösterdiğini adeta bir kahraman edasıyla anlatmakta ve bunları milletvekilliği adaylığının kabulünde kendisini ön plana çıkaracak bir referans kaynağı olarak görmektedir. Dikkat edilecek olursa Ertuğrul, İzmir için yaptığı ilk başvuruda İnönü döneminin kendisine yarattığı beklentiye ve SCF günlerinde yaptıklarına dair kapsamlı bir anlatımda bulunmamıştı. Ertuğrul'un Muğla'daki ara seçimde bu yönde bir adım atmış olması, İzmir'de ikinci seçmenlerin kendisini tercih etmemesinden kaynaklı başarısızlığının ardından, inisiyatifin tamamen parti merkezinin elinde bulunduğu Muğla ara seçiminde işini şansa bırakmak istemediğini göstermektedir. Bu nedendir ki Ertuğrul, dördüncü bir yazı daha kaleme almıştır.

Ertuğrul, çok istediği milletvekilliğini elde edebilmek için adaylık başvurusu esnasında kaleme aldığı dördüncü ve son yazısını tamamen SCF günlerine ve kendisinin o günlerde İzmir'de oynadığı role ayırmıştır. 30 Kasım 1939 tarihli bu dördüncü yazının da kime hitaben kaleme alındığı somut bir şekilde belirtilmese de, yazının hemen başlangıcında kullanılan ifadelerden bunun CHF Genel Sekreteri'ne ve onun vasıtası ile de İnönü'ye ulaştırılması için kaleme alındığı düşünülebilir. Nitekim belgenin sonunda bulunan ibareler yazının 5 Aralık 1939 tarihinde CHP Genel Sekreteri tarafından görüldüğünü göstermektedir. Neticede, sırf milletvekili adayı olabilmek amacıyla kaleme aldığı bu yazı dizisinin dördüncüsü ile Ertuğrul, aslında istemeden de olsa, ardında SCF günlerinin İzmir ayağı hakkında ayrıntılı bir hatırat bırakmıştır. Ertuğrul'un tamamen şahsi bir amaç çerçevesinde kaleme aldığı bu dokuz sayfalık metin, 1930 Eylül'ünde SCF Genel Başkanı Fethi Okyar'ın İzmir ziyaretini ve 1930 Belediye Seçimleri'ni öncesi ve sonrası ile CHP'li bir kişinin gözünden anlatması bakımından önemlidir.

Bu noktada, Ertuğrul'un hatıratı ile alakalı olarak SCF döneminde oynadığı rolü milletvekili adaylık başvurularında özellikle belirtmesinin nedenleri üzerinde kısaca durmak gerekmektedir. 1930 Ağustos'undan 1930 Kasım'ına kadar süren üç aylık ömrünün ardından SCF tecrübesi, o tarihe kadar tek başına iktidar olan CHP –o tarihte CHF- açısından, halkın hoşnutsuzluğunu ve CHP teşkilatlarının zayıflığını ortaya koyması bakımından büyük bir ders olmuştur.⁵¹ Bu bakımdan SCF tecrübesinin tek parti dönemi CHP'si için bir kırılma anı olduğu kadar aynı zamanda da unutulmayacak bir hatıra, hatta bir tür turnusol ölçütü olarak hafızalarda yer ettiğini söylemek çok yanlış olmayacaktır. SCF, CHP çevrelerinde o denli önemli bir hatıra olarak yer etmiştir ki, uzun yıllar sonra dahi bu konu, özellikle de o “buhranlı günlerde” SCF saflarında yer tutanlar, unutulmamıştır. Cumhuriyet Arşivi'nin CHP Kataloğunda bulunan 1940 tarihli bir belge bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. “23/8/[1]940 Cuma günü [CHP] Genel Sekreter[i] Erzurum Mebusu Dr. A. F. Tuzer[jin talebi üzerine”⁵² hazırlanan 156 sayfalık bir daktilo metin, 1930 yılında SCF teşkilatlarında bulunan kişilerin il ve ilçe bazında isim listesini barındırmaktadır.

⁵⁰ BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 314, Gömlek No: 1284, Sıra No: 1.

⁵¹ Soyak, a.g.e., s. 430-436; Döndü Sena Göndürü, “1930 Yılı Sonlarında Cumhuriyet Halk Fırkası Taşra Teşkilatı: Heyet Raporları Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 66, 2020, s. 123-152; Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi: 1908-1960*, 1. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 125-131; Esat Öz, *Türkiye'de Tek-Parti Yönetimi Ve Siyasal Katılım: 1923-1945*, 1. Baskı, Gündoğan Yayınevi, Ankara, 1992, s. 116-121.

⁵² Ahmet Fikri Tüzer.

Bu listede her bir kişinin karşısına fişleme bilgileri yazılmış ve kişi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bilgilerin içeriğinden, bu listenin SCF günlerinde hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. CHP Genel Sekreteri'nin 1940 gibi geç bir tarihte –yani SCF'den on yıl sonra- bu tür bir listeyi görmek istemesi SCF'nin zihinlerde tuttuğu yer ile ilgili tezimizi de doğrular niteliktedir.⁵³ SCF'nin CHP içerisinde on yıl sonra dahi hatırlandığını ortaya koyan bu belge, tıpkı Ertuğrul'un milletvekilliği başvurularında olduğu gibi partililerin adeta bir "sınav" gibi görülen SCF tecrübesi sırasında nasıl bir pozisyon aldıklarını ve partilerine nasıl bağlılık gösterdiklerini kanıtlamak ihtiyacını hissetme nedenlerini açıklamaktadır. Kısacası SCF tecrübesi, partinin bu yönde açık bir talebi olmamasına rağmen, milletvekili adaylık başvurularında kişilerin kendilerini partiye ispat etmek için açıklamak istedikleri bir hususlardan biri olmuştur.⁵⁴ Bu ayrıntılar, Mehmet Şevki Ertuğrul'un milletvekili olmak için yaptığı başvuruda, neden SCF hatıratını vurgulu bir şekilde anlatmak istediği sorusunun bir diğer cevabını oluşturmaktadır.

C. Ahenk Gazetesi Başyazarı Mehmed Şevki Ertuğrul'un Serbest Fırka Hatıratı⁵⁵

"İzmir: 30/II[11]/[1]939

Aziz üstadım, muhterem liderim.

Büyük babamıza bir arıza takdim etmeği [etmeği] tasmin etmiş [tasarlamış] idim. Fakat şefim olmanız itibari[yle]le münasib [münasip] görüb [görüp] görmeyeceğinizi [görmeyeceğinizi] takdirde tereddüde düşdüğüm [düştüğüm] cihetle ciddiyet ve kemalinizden istiane ederek maksadımı yüksek vasitanızla arz etmeyi muvafık buldum. Affınızı dilerim.

⁵³ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 435, Gömlek No: 1804, Sıra No: 1. Bu belgeye dikkatimizi çeken Sayın Şavgu Aydın'a teşekkür ederiz. İlgili belgenin ilk defa Cemil Koçak tarafından yayımlandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 511-611. Esasen bu tür bir liste SCF kendisini feshetmeden bir gün önce, 16 Kasım 1930 tarihli ve "zata mahsus" ibareli bir yazıyla, Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü (Kaya) Bey tarafından CHF Genel Sekreterliği'ne iletilmişti. Bu liste, SCF'ye üye olanlara dair yapılan fişlemelerin daha o günlerde kayıt altına alındığını bir kere daha göstermektedir. Bkz. *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 435, Gömlek No: 1805, Sıra No:1.

⁵⁴ Bu konuda kaleme alınan bir yüksek lisans tezi bu savı iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Bkz. Yağız Demir, "Milli Şef Döneminde Chp'de Mebusluk Başvuruları ve Siyasi Kültür (1939-1950)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2020. Şunu da ifade etmek gerekir ki, SCF'nin büyük beklentilerin ardından adeta bir hayal kırıklığı şeklinde tezahür eden akıbeti, yalnızca CHP içerisinde değil, kamuoyunun genelinde de uzun yıllar unutulmamıştır. Ne zaman yeni bir parti kurulacak olsa, akla ilk olarak SCF ve onun akıbeti gelmiştir. Örneğin Cumhuriyet Türkiye'sinin SCF'den on beş yıl sonra ilk defa çok partili siyasi hayatı tecrübe ettiği 1945-46 dönemlerinde Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti gibi yeni siyasi partiler kurulduğu zaman, kamuoyunun önemli bir kısmı bu partileri de tıpkı SCF gibi gelip geçici bir süreç olarak görmüş ve kısa sürede sona ereceği endişesiyle bu partilere katılmakta uzun süre tereddüt etmiştir. Özellikle Demokrat Parti bu tür bir "muvazaa" (danışıklı dövüş) partisi olmadığını kanıtlamak için uğraşırken, CHP tarafı da bu yeni partilere SCF örneğini ve onun akıbetini yer yer hatırlatmıştır. Bkz. Cemil Koçak, *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt: 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 371-377, 527-534, 677; Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s. 74-75; Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973)*, Cilt: 1, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 83-84, 96.

⁵⁵ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1. Metnin başlığı bize aittir; başlıkta *Ahenk* gazetesi başyazarlığını vurgulamamızın sebebimiz Ertuğrul'un da yazısının sonunda kendisini bu sıfatla sunmasıdır. Nitekim SCF günlerinde de İzmir'de bu şekilde tanınıyor olması çok yüksek bir ihtimaldir. Metin o günün şartları gereğince yazım ve imla hatalarıyla doludur. Biz okuyucuyu yormamak adına cümle sonlarındaki nokta işaretinin ardından başlayan cümlelerin ilk harflerini büyük harfle başlatmak dışında metne en ufak bir müdahalede bulunmadık. Bunun yanında, burada dikkat çektiğimiz yazım hatalarının hemen yanında da doğru yazımlarını "[]" işaretleri içerisinde belirttik. Anlamını tam olarak çıkaramadığımız ifadelerin yanında da "[?]" ibaresini koyduk.

Bu arıza onun yüksek huzuruna benim tazim duygularımı, fevkalade sevgi ve rabitamı götüren, ona evladının huşu ile ap açık [apaçık] söylemek istediği [istediği] hakikatı nakl eden bir vasıta olacaktı. [olacaktı.]

Aziz üstadım.

Ben kendimi onun ve partinin öz evladı ad etmekteyim. Bunun tarihi ne bugün, nede [ne de] dündür. Bunun tarihi çok eskidir. Onun memleketde [memlekette] benim gibi belki hiç görmediği [görmediği] samimi evladlarında [evlatları da] çokdur [çoktur]. Bunlar onu ne reisicumhur nede [ne de] baş vekil [başvekil] olduğu [olduğu] için kendilerine baba edinmiş deyillerdir [değillerdir]. Onu, mücerred fazilet, ismet, ciddiyet ve kemalin atıye fer salan güneşi saydıklarından dolayı [dolayı] kendilerine baba edinmişlerdir. Ben o evladlardan [evlatlardan] biriyim. Benim tanıdığım [tanıdığım] kardaşlarımda [kardeşlerim de] var, ben o kardaşlarımı [kardeşlerimi] her şeyden çok ve her kasden [herkesten] fazla severim. Ben bu evladlığı [evlatlığı] kendime seadet [saadet] bildim, ve daima bu saadeti nefsim kafi buldum. Hayatıma refaket [refakat] eden ve yegane saadetim olan bu evladlık [evlatlık] beni daima magrur [mağrur], müstagni [müstağni] ve kanaatkar yaşattı. Bu büyük baba, millî, siyasi, ictimai [içtimai] hayatımızın, inkilablarımızın [inkılaplarımızın], tesisatımızın [tesisatımızın] temellerine kendinden yani faziletten, ismetten, ciddiyet ve kemalden nur akıtırken bizlere bilmem daima onun için yaşamaktan [yaşamaktan] başka ne vazife terettüb eder. Onun riyaset ettiği [ettiği] parti dahilinde bu vazifeyi mütevaziane ifaya devam ettik. Günün birinde (Serbest fırka) adını alan bir parti ortaya çıktı. O zaman bu fırkaya bir takım tahrikatçılar [tahrikatçılar] katıldılar. Propagandaya rezilane bir ihtimamla devam ettiler. Husumet ve heyecan iki noktaya tevcih olunuyordu. Biri partimizin manevi şahsiyeti, diğeri [diğeri] onun aziz lideri. Şu bizim büyük babamız.

İzmir dehşet içinde kalmıştı [kalmıştı]. Büyük babanın ve partinin sadık ogullarından [oğullarından] başka parti çatısı altında kimsecikler kalmamıştı [kalmamıştı]. Tahrikatç[ç] ila[rın] peşlerine takılan safdil kafileler bu serbest fırkanın liderini karşılamaya [karşılamaya], dinlemeğe [dinlemeye] koşuyorlardı. Sokaklarda müstehcen sözler, bağışmalar kaynayordu [bağışmalar kaynıyordu]. (Kahr olsun halk fırkası... kahr olsun.... ayagımızda [ayağımızda] pabuç bırakmadı. Ve saire....)

Bu günlere kadar parti içinde (kurbanımız diye ?) partiyi aldatanlar hayallerinden geçen ikbale koşuyorlardı... Partinin bir vekilden fazla terfi ettiği [ettiği] kimseler aralarında vekaletleri paylaşıyorlardı. Mahalli hükümet [hükümet] tereddüde düşmüş, serbest fırkanın izmir idare heyetini teşkil edenlere karşı itina ile müsamahayı iltizama koyulmuştu. Kim bilir? Belki günün birinde memleket idaresinin bu fırkaya intikal edeceği [edeceği] zan edilmişdi [zannedilmişti]. Filhakika onların bu zanlarına vücut veren propaganda çok kuvvetli idi. Deniliyordu ki: [Deniliyordu ki:] ismet paşa vergileri çoğaltmış [çoğaltmış], inhisarlar vücuda getirmek suretile kazanç sahasını [sahasını] daraltmış, tazyik son haddini bulmuş, kimsenin ayakta [ayağında] pabuç bırakmamış.. İsmet paşanın bu halinden müteessir olan gazi, ismet paşayı çağırması [çağırması], halkın senden çektiği [çektiği] nedir[?]. Çekil istifa et. Demiş...? oda [o da]

- İstifa ederim amma [ama] senide [seni de] beraber sürüklerim. Cevabını vermiş.

Bunun üzerine gazi kızmış, fethi beyi çağırması [çağırması].

Haydi seni göreyim, demiş ve yanına kız kardaşını [kardeşini] vermiş ve sevdiği [sevdiği] arkadaşlarındada [arkadaşlarına da] onunla beraber olmalarını tavsiye etmiş. Bunun

için serbest fırka teşkil olunmaga [olunmaya] başlanmış, teşkilat tamamlanınca gazi bu fırkanın başına geçecekmiş..?

Gazetlerin [Gazetelerin] o zamanlara aid [ait] nushalarıda [nüshaları da] bu uydurmanın sıhhatına yalnız safdilleri inandırabilecek şuursuz yazı ve resimlerle dolu idi. Bu fırka liderlerinin gazi ve hemşiresi[y]le beraber çekilmiş çeşid [çeşit] resimleri bunlara mütaallik sütun yazılar, gazetelerin sermayesi olmuştu [olmuştu]. O tariha [tarihe] kadar fırkamızın neşir vasıtaları gibi görünen gazetelerden bir kısmı fırkamızı ve onun aziz liderini tenkide, ve yine fırkamıza mensub [mensup] gibi görünen bazı [bazı] kimselerde [kimseler de] zelil bir ihtirasla safdil halkı tahrike ve bu yeni partinin teskinihtirasa [teskin-i ihtirasa] yarayacak mevkilerini tutmaga [tutmaya] koyulmuşlardı. Ateş püskürüyorlar, mümkün olabilen cüretle safdilleri ayaklandırmaya devam ediyorlardı. Mahalli müsamahada [müsamaha da] bunların cüretini arttırıyordu. Bunlar hep izmirin alsancak sahasında toplandılar. Liderleri [Fethi Bey] söyledi. Onlar dinlediler... Yaşasın lider... Yaşasın serbest fırka..?

Bu hakaretli galeyana tahammül edilemezdi. Fırkamız çatısının altında beş on arkadaş kalmışdık [kalmıştık]. En büyük acı fırkayı terk edenlerin ve bunlardan yeni fırkaya iltihak edenlerin hasil ettiği [ettiği] acı idi. Bunların telkin ve tahriklerine alet olanların savurdıkları sözlerdi. İçimizi dolduran bu acı ile, biz....

[“]Onlarki [Onlar ki] aldatup [aldatıp] seni kurbanımız diye.

kurban eder teseyyübe ikbale, her şeye

sadık çocukların olamaz, hemde [hem de] olmasın.

sen, hiç mükedder olma, senin öz ogulların [oğulların],

şafkatlı [şefkatli?] kızlarında [kızların da] var. Onlar sabur [sabır], asil

bir aşkıfazlühakla, senin şimdi pek melil’

pek münhasif duran cebinine

rahşan hilaleler örecekler ve sen yine

şarkın [Şark’ın] güzel perisi, mübarek melikesi.

hüsün, mahasinin ve füyuzunla, her sesi

pişinde [peşinde?] nagmehiz edeceksin güneş gibi.....[”]

Diyorduk....

Yapılacak vazifelerimiz karşımızda canlanmış sinirlerimize kuvvet, ruhumuza cüret vermişdi [vermişti]. Serbest fırkanın liderine cevab [cevap] vermek, tahrikçilerin [tahrikçilerin] hakaretlerini, kahrolsun sadalarını, bütün müsamahalara ve tehlikelere ragmen [rağmen] kendilerine iade etmek lazımdı...

Fırkamızın manevi şahsiyetine onun aziz lideri İSMET paşaya dil uzatılmışdı [uzatılmıştı]. O dilleri bükmek vazife idi. Her halde ve neye mal olursa olsun bu vazife yapılmalı idi... Mugalatalar bogulmalı [bogulmalı], gayz ve garaz tezahürleri bastırılmalı, safdillerde [safdiller de] hakikata, nedametle döndürülmeli idi.

Vazife aşkı her şeyden üstün

İzmir kazalarında bulunan ve tahammülleri tükenen fırkanın sadık oğulları [oğulları] merkeze kelmişlerdi [gelmişlerdi]. Ertesi günü bunlarında [bunların da] iltihakile [iltihakıyla] [Konak'ta bulunan] bahribaba parkında kesif bir kalabalık toplanmışdı [toplanmıştı]. İlk önce vazifemi ben yapacaktım [yapacaktım]. Hazırlanan kürsiye çıktım [kürsiye çıktım]. Kesafet her dakika artıyordu. Söze başladım...

Gazi ve ismet fırkasının vefakar oğulları [oğulları]..

[“Serbest cumhuriyet fırkasının lideri dün izmire geldi. Kendisine iltihak edenlerin, kandırarak alsancak sahasına götürdükleri safdil vatandaşlar huzurunda beklenen nutkunu söyledi. Onun meharetle [maharetle] yaldızladığı [yaldızladığı] hayallere cevap [cevap] vermeden evvel dünden daha evvelki günlerdenberi [günlerden beri] körüklenen hissiyatdan [hissiyattan] münbais hadiseler ve propagandalara temas etmek isterim.

Yalnız bizler değil, tarih ve bütün dünya ve bizden so[n]rakiler bilirler ve bileceklerdirki [bileceklerdir ki] türk milletini layık olduğu [olduğu] itibar mevkiine çıkaran, layık olduğu [olduğu] hurriyete [hürriyete], istiklale kavuşturan, onu kurtaran [ve] onun bünyesindeki kemali temsil eden cumhuriyet halk fırkasıdır. Bu fırkanın reisi ve banisi gazi mustafa kemaldır ve bilfiil lideride [lideri de] ismet paşa hazretleridir. İsteyen bunların arkasından, isteyende [isteyen de] maharetle yaldızlanmış, hayalden ibaret bir programla ortaya çıkmış olanların arkalarından yürür. Kimsenin vicda[n] ve tefekkür hurriyetine [hürriyetine] karışmayız. Memleketimize nafi olacağını [olacağını] zan ettiğimizden [ettiğimizden] değil, zan edidigini [zannedildiğini] işitdiğimizden [işittiğimizden] bu fırka hakkında saffetle samimiyet izhar ettik. İki gündenberi [günden beri] ceryen [ceryan] eden hadiseler gösteriyorki [gösteriyor ki], bu saffet ve samimiyetimiz suistimal edilmiş, gayz ve garaz eseri olan bir takım meznun dedi kodulara [dedikodulara], propagandalara yol açılmıştır. Evvela sarahatla şunu söyleyeyimki [söyleyeyim ki] bizim fırkamız yani cumhuriyet halk fırkası türk milletinin bünyesindeki kemalin ta kendisidir. Bu, bir varlıkdırki [varlıktır ki] onu hiçbir teşebbüs, hiç bir hareket, hiç bir ihtiras sarsamaz, bilirsizki [bilirsiniz ki] her varlığın [varlığın] ebediyetle hem hudut olması onun bir takım unsurların ihtiva etmesi[y]le mümkündür. Bu unsurların en başında (İsmet) gelir. Bizim fırkamızın hayat unsurlarından biri budur. Yani haya, iffet, ırz, namuz, hicabdır [hicaptır]. Bu güzel kelimenin büyük manasında [manası da] zikudret liderimizin ta kendisidir. Bunlara uzanan dil, tarihimizedir. O dilleri biz bükmesekde [bükmesek de] tarih bükür, biz bükmesekde [bükmesek de] hilkat ve hakikat bükür... Yaşasın halk hırkası, yaşasın ismet paşa.....

Evet arkadaşlar. O, fırkanın ismetidir [İsmet'idir?]. Türk milletinin kemalini temsil eden cumhuriyet halk fırkasının ismetidir [İsmet'idir?]. Onlar daima yaşayacaktır.[”]

Tehlike, hakaret, ve mükabele

Dikkat ediyordum. Toplanan halk arasın[d]a mahalli hukümetin [hükümetin] müsamahasından istifade edilerek dağıtılmış [dağıtılmış] pek çok tahrikçiler [tahrikçiler] vardı. Benim sözlerimi (yaşasın serbest fırka, yaşasın lider.) avazesiy[le] sık sık kesiyorlardı. Kalabalık arasında bıçaklarının saplarını avuçlarının içine[,] gerisini caketlerinin [ceketlerinin] yenlerine gizleyenler göze çarpıyordu. Bu silahlar serbest fırkayı alkışlayan eller hareket ettikçe [ettikçe] çok eyi [iyi] görünüyordu. Tabanca saplarına yapışmış ellerde [eller de] yok degildi [değildi]. Burada elim hadiseler sebeb [sebe] ve zemin hazırlamak isteyenlerin vücuduna hükmetmek [hükmetmek] zaruri idi. Arkadaşların ikazı üzerine sözü kısaltarak toplantıya nihayet verdik. Benim mükerrer (yaşasın ismet paşa.)

sözlerimi yaşasın serbest fırka avazeleri takib [takip] ediyordu. Tahrikçiler [tahrikçiler] mütemadiyen haykırıyorlar, ve bizde [biz de] mükabele [mukabele] ediyor, mübeccel fırkamızın, aziz liderimizin şerefi[y]le bunların arasına hayatımızı koymuş bulunuyorduk. Her dakika karşımıza ölüm çıkıyor, savuşuyordu. Bundan so[n]ra fırka binasında toplanmış mülhakaddan [mülhakattan] gelen vefakar arkadaşlarla baş başa vermişdik [vermiştik]. Sokaklarda nümayişler devam ediyordu. Sakin bir kalabalık geldi. fırkanın kapusu [kapısı] önünde durdu. Fırkayı, gaziyi [ve] ismet paşayı selamladı. Geçti [Geçti]. Onu bir ikinci kafile takib [takip] etti. Bu kafile sadece gaziyi selamladı ve arkasından serbest fırkayı yaşattı. [Fırka binasındaki] Arkadaşlar mükabele [mukabele] ettiler. Yaşasın cümhuriyet [Cumhuriyet] halk fırkası. Yaşasın ismet paşa: bu yolda bir hayli hissiyat taati olundu. Bu kafile beşon [beş on] dakika so[n]ra yetişen bir polis takımı tarafından dağıtıldı [dağıtıldı].

Fırkaya hücum

Aradan on dakika geçmeden bir ikinci kafile çarşının fırka binasına doğru [doğru] uzanan caddesinde mevki almış bulunan polisleri omuzlarına yüklenerek fırkaya bir hücum hareketi yaptılar. Bu sırada süratle fırkanın kalın demir parmaklıklı kapılarını hademelerle kapadım [kapattım]. Hücum vaziyetindeki kafilenin omuzlarındaki polisler ne tuhaf, şuursuz müsamahaya acı bir misal gibi gülmekten katılıyorlardı. Sanki bir bayram şenliği [şenliği], bir zafer eglencesi [eğlencesi] vardı... Kafile şiddetli bir yüklenme hareketi[y]le demir kapiyi [kapiyi] geriye itti ve (kahr olsun halk fırkası, kahr olsun...) [sloganlarıyla] binaya girdi. Ben ayak altında kalmıştım. Biçare hademelere inen tokat ve yumrukların hesabı yokdu [yoktu]. Ara sıra (parkda [parkta] nutuk söyleyen bu idi.) diye tokat ve yumruklardan [yumruklardan] bana hisse ayıranlarda [ayıranlar da] vardı. Üst kata çıkan merdivenin camlı kapısını bir hamlede kırarak merdivenlere tırmandılar. Odalarda mülhakattan gelen arkadaşlarla, fırkadan bir an ayrılmayan ve her hakarete katlanarak fırkanın şerefini korumağa [korumaya] çalışan beş on kardaş [kardeş] vardı. Burada bir silah mücadelesi başladı. Bereket versin bu mücadelenin ömrü kısa oldu. Muhtelif vasıtalarla haberdar edilen vali jandarma kuvveti ile geldi ve nümayişleri dağıttı [nümayişçileri dağıttı]. Bu suretle sağ [sağ] kalabildik. Bunu takib [takip] eden saatların [saatlerin] her birinde nefsimiz için bir tehlike vardı. Mamafi[h] bütün bu hareketlere ragmen [rağmen] yılmadan vazifemize devam ettik. Bunu takib [takip] eden günde, buradaki arkadaşlar, vaziyeti izah ve muktazi tetbirlerin [tedbirlerin] alınmasını rica etmek üz[e]re beni o vakit [vakit] istanbulda bulunan katibumumilik nezdine gönderdiler. Saffet beye ve arkadaşlarına vaziyeti olduğu [olduğu] gibi etraflıca anlatmakla beraber izmirde yapılan propagandalar hakkında uzun boylu izahat verdim. Ve derhal hiç olmazsa fırkamızın malı gibi farz edilen gazetelerden serbest fırka propagandasının refini ve bu gazetelerin bizimmi? [bizim mi?] yoksa serbest fırkanın mı [fırkanın mı] olduklarının fark edilemediğini [edilmediğini] ve her halde gazi hazretlerinin bu fırka ile alakasının olmadığını [olmadığını] beyan ve ilan etmesi lazım geldiğini [geldiğini] ap açık [apaçık] söyledim. Ve ismet paşa hazretlerinede [hazretlerine de] izahat arz etmek emelinde olduğumu [olduğumu] ilave ettim. Filhakika saffet bey ve arkadaşları mütalaa ve taleplerimi [taleplerimi] doğru [doğru] buldular. Beraberce bazı gazetelerin idarehanelerini ziyaret ettik. Saffet bey kendilerine muktazi direktifi verdi. Ve birkaç gün içindedeki [içinde de] gazinin malum beyannamesi intişar etti. Bu beyannamelerden on bin kadarını resen mitakamızın [mıntıkamızın] muhtelif şehir ve kasabalarındaki adreslere yolladım. İsmet paşa hazretleri[y]le ne için [ne için] görüştürülmediğimi [görüştürülmediğimi] bunun negibi [ne gibi] esbab ve mülahazadan münbais olduğunu [olduğunu] hala bilmeyorum [bilmiyorum]. İstanbulda bundan gayri olan vazifem tamamlandığından [tamamlandığından] izmire dönerek mücadeleye ve bilhassa belediye intihabatı işlerine hasrihizmet eyledim.

İntihab İşleri

Belediye intihabatı, bilhassa fırkamız ve liderimiz aleyhindeki hissiyatın ne kadar geniş mikyasta [mikyasta] alevlendirildiğini [alevlendirildiğini] gösteren bir hadise olmuştur. İzmirin en mühim kısmını teşkil eden yalılar intihab dairesinin idaresi bana tevdi olunmuşdu [olunmuştu]. Bu koskoca intihab dairesinde fırkanın benimle beraber daha dört kimseden başka mesub [mensup?] olanı ve çalışanı kalmamışdı [kalmamıştı]. Rey sandıklarının başına toplanan yüzlerce mütemerrid serbestçi [serbestçi] bize her dürlü [türülü] hakareti yapmaktan [yapmaktan ve] bizi tehdit etmekden [etmekten] çekinmiyorlardı [çekinmiyorlardı]. Fasılasız ve geceleri dahi hiç uyumaksızın aldığımız [aldığımız] tedbirler ve sarf ettigimiz [ettiğimiz] emekler neticesi olarak ekseriyeti temin eyledik. Sandıkların başlarında toplananlara münasib [münsaip] şekilde namzedlerimizden [namzetlerimizden] bahs ederken [bahsederken] fırkamıza ve onun aziz liderine mütaallik propaganda münkaşaları çok defa hayatımızı mezarın kenarına kadar götürdü. Bundan so[n]ra alınan umumi tedbirlerin revacını temin için benden ne istenmiş ise yaptım. Bu yolda vasıl olduğum [olduğum] neticeler, çok acı olduğu [olduğu] halde bile şevk ve gayretimde, her dürlü [türülü] hissiyatımda hiçbir menfi tesir hasıl etmedi. Ne olursa olsun benim tahammülümü kırmadı. Serbest Fırka lagvedildi [lağvedildi].

Bize dedilerki: [dediler ki:]

-Onlarda partiyekatilacaklar. [Onlar da partiye katılacaklar.]

-Pekala.

-İkilik yok[.]

-Pekala[.]

-Vahdet ve ahenk.

-Pekala.

-Heb [Hep] beraberiz[.]

-Pekala.

-Partili arkadaşlar uhdelerindeki şerefli vazifelerden birini muhafaza edecekler[,] digerlerinden [diğerlerinden] çekilecekler.

-Pekala...

Bu pekalalar okadar [o kadar] ileri gittiki [gitti ki]: partimizin sadık çocuklarında[n] bir kısmı hem hizmetden [hizmetten] hem maişetden mahrumiyete kadar itildi. Ve netice şu oldu. Dün sevkiihtirasla [sevk-i ihtirasla] partime, onun aziz liderine vebana [ve bana] kıyasıya saldıranlar [partide] ileri saflara geçtiler. Eh, ne yapalım [ne yapalım] bunada [buna da]: pekala demek vazifemiz.....

Fakat nefsimi hadiselerin istihzasından kurtaramıyorum [kurtaramıyorum]. Daima karşıma bu hasidelerin hayali çıkıyor. [:] (Dün hayatımı ortaya koydum. Sadakatla, feragatle partim için ölümlü karşılaştım [karşılaştım], hise[?] hücum ettim, taş yidim [yedim], yomuruk yidim [yumruk yedim], hayatımı çok dafa [defa] dar kurtardım, yılmadım, mücadeleye devam ettim, ne oldu. Bak sen ner[e]de? Biz ner[e]de, sende [sen de] bizimle beraber olaydın.....?)

Bu acı istihsa muvacehesinde insanın kendini boyun [boynu] bükük bir öveyi evlad [üvey evlat] mevkiinde görmesi kadar acı ve feci bir azab yoktur sanırım. İşte ben bundan kurtulmak için Muğla [Muğla] mebusluguna namzedligimi [Muğla mebusluğuna namzetliğimi] istirham etmiş idim. Buna gayet tabii olarak şu kanaatımda [kanaatim de] inzimam ediyor. [:] (Ben idare, maarif, ticaret ve parti teşkilatı işlerinde ihtisasımdan memleket ve partime herhalde veher halde [ve her halde] faydeler [faydalar] arz edeceğim.)

Müsaade buyurursanız tazim ile ellerinizi öpeyim. Aziz üstadım, muhterem liderim.

İzmir: Borsa Sarayı:

Ahenk baş muharriri

M. Şevki Ertuğrul [Ertuğrul]

imza.”

D. Mehmet Şevki Ertuğrul’un Serbest Fırka Hatıratının Değerlendirilmesi ve Tartışma⁵⁶

Mehmet Şevki Ertuğrul’un Muğla’dan milletvekili adayı olabilmek için kaleme aldığı bu hatıratının merkezinde yer alan SCF, Cumhurbaşkanı ve CHF Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal’in 1930 yılı başlarında düşündüğü ve yakın çevresi ile paylaştığı bir fikrinden doğmuştur. Bu fikir, CHF’nin karşısında bir muhalefet partisinin kurulmasıdır. Bu fikrin esas amacının 1925 yılından beri tek bir partinin hakim olduğu TBMM’de bulunacak bir muhalefet partisi sayesinde belirli konularda bir tür “*murakabe*” (denetleme) düzenin oturmasını sağlamak olduğu söylenebilir. Zira 1930 yılına gelindiğinde ekonomi ve idare başta olmak üzere pek çok konu hakkında yapılan şikayetler Gazi’nin şahsi sofrasına uzanacak kadar yaygınlaşmış, buna rağmen TBMM’de bu konuların dile getirilmesi bir sorun haline almıştı. TBMM’de bulunacak bir muhalefet partisiyle hem bu meseleler konuşulacak hem de hükümet—özellikle ekonomi ve idare alanlarında- denetlenebilecekti. Gazi, bu meseleyi Başbakan İsmet (İnönü) Bey ile 20 Nisan 1930 tarihinde görüşmüş ve partiyi kurdurmak üzere de Paris’te Büyükelçi olarak bulunan sadık dostu Fethi (Okyar) Bey’i uygun görmüştü.⁵⁷ 1930 yılının Temmuz ayında ailesiyle tatil yapmak üzere Türkiye’ye gelen Fethi Bey, olacıklardan habersiz bir şekilde, o sırada Yalova’da dinlenmekte olan Gazi’yi ziyaret etti. Burada kendisine, yeni bir parti kurma meselesi açıldı. Karşılıklı fikir teatisinin ardından Fethi Bey, -bu konuda tereddüt duyan bazı kimselerin uyarılarına rağmen- Gazi’nin teklifini kabul etti. Yeni partinin ismi “*Serbest Fırka*” (daha sonra Cumhuriyet ibaresi eklenecektir) olarak kararlaştırıldı. Devamında, partinin hangi çizgilerde hareket edeceği, kaç milletvekilinin bulunacağı, bütçesi vb. konular uzun uzadıya görüşüldü. Gazi, Fethi Bey’e, kurulacak olan yeni parti ile CHF arasında tarafsız bir rol oynayacağını garantisini verdi. Ayrıca Gazi, yeni partiyi teşvik etmek amacıyla kız kardeşi Makbule Hanım’ın da yeni partiye girmesini sağladı. Fethi Bey’den de gazeteler aracılığı ile kendisinden yeni bir parti kurmak üzere izin istediğini belirten açık bir mektup yazmasını istedi; mektubun içeriğinin ne olacağına birlikte karar verildi. Fethi Bey tarafından 9 Ağustos 1930 tarihinde kaleme alınan “izin mektubu”, ertesi gün gazetelerde yayımlandı. Bu arada Fethi Bey, Paris Büyükelçiliği görevinden istifa ederek yeni partiyi

⁵⁶ Bu başlık altında yapılan değerlendirmeler ve alıntılar, aksi dipnotta belirtilmedikçe, doğrudan Ertuğrul’un SCF hatıratını içeren ilgili daktilo metin baz alınarak yapılmıştır. Bkz. *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

⁵⁷ İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Cilt: 1, haz. Ahmet Demirel, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 148.

resmen kurmak üzere kolları sıvadı. Basın yeni partiye dair haberler yapmaya başlarken, Gazi'nin Fethi Bey'e "izin veren" ve onu cesaretlendiren açık cevabi mektubu 12 Ağustos 1930 tarihli gazetelerde yer buldu. Aynı gün partinin adı ve on bir maddelik programı yayımlandı. Gazi'nin de onayının anlaşılmasıyla kamuoyunda ilk günlerde beliren tereddüt ve belirsizlik havası son buldu. Böylelikle "Serbest Fırka", başkent Ankara dışında, özellikle ülkenin gelişmiş yerleri olan Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde hızla örgütlenmeye ve destek görmeye başladı. Ekonomiden, idareden ya da rejimin uygulamalarından memnun olmayan kitleler, kısa sürede bu yeni partiye destek verdi.⁵⁸

SCF'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra Fethi Bey, partinin Ege Bölgesi teşkilatını kurmak üzere İstanbul üzerinden gemiyle İzmir'e hareket etti.⁵⁹ Türkiye'nin önde gelen şehirlerinden biri olan İzmir, 1929 yılında dünya genelinde baş gösteren ekonomik buhranın olumsuz etkilerini hisseden yerlerden birisi olmuştu. Ayrıca mübadelenin ardından yaşanan konut sorunu, şehrin yeniden imarı vb. hususların getirdiği sorunlar bir süre daha devam etmişti.⁶⁰ Bu durumlar da doğal olarak CHF iktidarına karşı hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu bakımdan, programında daha çok ekonomi ve özgürlükler konusunda temas eden Fethi Bey ve onun Serbest Fırka'sı açısından İzmir büyük bir potansiyel barındırıyordu.⁶¹ Fakat olacaklardan CHF'lilerin olduğu gibi Fethi Bey'in de pek haberi yoktu. Fethi Bey, bulunduğu gemi 4 Eylül 1930 günü öğlen saatlerinde İzmir'in meşhur Kordon'una yaklaştığı sırada kendisini karşılamak üzere kıyıyı dolduran kalabalık kitlelerin hangi partili olduğunu ilk bakışta tahmin edemeyecek kadar gelişmelerin farkında değildi.⁶² Fethi Bey ve kafilesi İzmir'de hiç beklenmedik ve Türk siyasi tarihinde uzun yıllar örneğine rastlanmayacak bir coşku ile karşılanmıştı. Kalabalık o denli büyüktü ki, kıyıya zor adım atabilen Fethi Bey izdihamın arasından zorlukla çıkarılabilmiş ve kalacağı otele (Palas) giderken 40 metrelik bir mesafeyi dahi ancak yarım saatte alabilmişti.⁶³ Bu izdiham, Fethi Bey'i şaşırtdığı kadar İzmir halkının SCF'ye olan ilgisini –ya da CHF'ye olan muhalefetini- ilk defa açığa vurmuştu.⁶⁴

Mehmet Şevki Ertuğrul'un SCF hatıratı, yazının kaleme alındığı kişiye ve partiye yönelik bağlılık ifade eden sözlerin ardından, SCF lideri Fethi Bey'in İzmir'de yarattığı bu coşku ile başlamaktadır. Ertuğrul'un bu ayrıntılı hatıratından önce kaleme aldığı 22 Kasım 1939 tarihli ikinci yazısında "Günün birinde serbest fırka adını taşıyan bir fırka çıktı" demesi, böyle bir partinin kurulmasının o tarihte hiçbir şekilde beklenmediğini ve bunun yerelde CHF teşkilatlarınca bir sürpriz olarak görüldüğünü en başından göstermektedir. CHF teşkilatları bu denli bir yarışa öyle hazırlıksızdır ki, bizzat Gazi ve diğer önemli partililer,

⁵⁸ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 65 vd.; Naskali, *a.g.e.*; Ağaoğlu, *a.g.e.*; Feridun Kandemir, *Serbes Fırka Nasıl Kuruldu-Nasil Kapatıldı?*, 1. Baskı, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955; Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008; Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhallif Ege*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, 2019, s. 37-127; Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997; Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, 1. Baskı, Ticaret Borsası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 47-68; Falih Rifki Atay, Çankaya, Sena Matbaası, İstanbul, 1980, s. 461-466; Abdülhamit Aşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, Kitabevi, İstanbul, 1998; Koçak, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*; Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s. 101-113; Soyak, *a.g.e.*, s. 388-394; Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları*, der. Hulüsi Turgut, 9. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 255-279.

⁵⁹ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Ege teşkilatı hakkında bkz. Öz, *a.g.e.*, s. 89 vd.

⁶⁰ Öz, *a.g.e.*, s. 129-145.

⁶¹ Serbest Fırka'nın programı için bkz. Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 141-142; Yetkin, *a.g.e.*, s. 103-110; Emrence, s. 78-86.

⁶² Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

⁶³ Ahmet Gülen, *Kronolojik Serbest Cumhuriyet Fırkası Tarihi*, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2022, s. 43-45.

⁶⁴ Öz, *a.g.e.*, s. 89-94; Gülen, *a.g.e.*, s. 43-58; Çakmak, *a.g.e.*, s. 151-160 vd.; Yetkin, *a.g.e.*, s. 172-175; Kandemir, *a.g.e.*, s. 83-92; Emrence, *a.g.e.*, s. 97-104; Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 31-45.

CHF'nin aslında ne kadar zayıf bir teşkilata sahip olduğunu daha sonraları yakınlıkla ifade edeceklerdir.⁶⁵ Ertuğrul, aniden karşılaştıkları bu yeni mücadelede git gide zayıflayan partisine son ana kadar bağlılık gösterdiğini ifade ederek sözlerine devam etmektedir. “Sadık evlat” ifadesinin Ertuğrul’un hatıratının giriş kısmında en çok kullandığı ifadelerin başında gelmesi bu bakımdan tesadüf değildir. Ona göre SCF ile girişilen bir mücadele CHF safları açısından bir tür sadakat sınavıydı ve pek çok kişi bu sınavı geçememişti. Kendisi, tüm zorluklar karşısında az sayıdaki arkadaşı ile birlikte İnönü’ye sadık kalmış ve CHF’yi adeta bir kale gibi savunmuştu.

O tarihte İzmir’de resmiyette Tayyare Cemiyeti Reisi⁶⁶ olarak görev yapmakta olan ve aynı zamanda CHF içerisinde de faal bir isim olduğu anlaşılan Ertuğrul, hatıratının başında İzmir’in dehşet içinde kaldığına dikkat çekmektedir. Bu, bir CHF’li gözü ile bakılırsa, son derece doğrudur. İzmir oluk oluk yeni partiye akmaktadır; büyük bir kalabalık Fethi Bey’i karşılamak için adeta Kordon’a koşmuştur. Bu noktada Ertuğrul, daha Fethi Bey Kordon’a varmadan kalabalıklar arasında CHF’ye karşı “Kahrolsun” tarzında bağışmaların ve küfürlerin savrulduğuna şahitlik ettiğini ifade etmektedir. Genel olarak bakıldığında İzmir’deki manzara, CHF’ye karşı açık bir hoşnutsuzluğa işaret etmektedir.

Ertuğrul’a göre, SCF’nin de kurulmasıyla birlikte İzmir’de çeşitli söylentiler birbirini takip etmiştir. Öncelikli olarak merak edilen, bir anda neden yeni bir partinin kurulmuş olduğudur. Bu konuda öne sürülen söylentilere bakılacak olursa, Gazi’nin SCF’yi Başvekil İsmet (İnönü) Bey’e karşı kurduğunu görüşünün ilk zamanlarda yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu söylentiye göre Gazi, İsmet Bey’den ve onun –özellikle iktisadi alandaki- politikalarından şikayetçi olmuş ve başvekillikten istifa etmesini istemiştir. İsmet Bey ise istifa edebileceğini fakat beraberinde Gazi’yi de sürükleyeceğini söyleyerek onu tehdit etmiştir. Gazi de İsmet Bey’in bu tavrı üzerine yakın dostu Fethi Bey’i çağırarak ona yeni bir parti kurdurmuştur. Bu söylentiler, Gazi’nin yakında bu yeni partinin başına geçeceğini ve partinin de iktidara geleceğini iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Bu noktada, SCF’nin kuruluşu ile birlikte artış gösteren muhalif söylentilerin Gazi’yi siyaset arenasında ayrı bir konuma oturtmaya ve onu CHF’ye değil de kendilerine mal etmeye çalıştığı söylenebilir. Bir diğer ifadeyle SCF etrafında toplanan kitlesel muhalefet bir yandan CHF’yi eleştirirken, diğer yandan “Gazi bizimdir” demek ve onu ayrı bir yere koymaktadır. Bunun bir göstergesi, bizzat Ertuğrul’un Bahribaba Parkı’nda düzenlenen CHF mitinginde “Gazi bizim reisimizdir. Karşının değil.” demek durumunda kalmasıdır.⁶⁷ Muhalefetin Gazi’yi bu şekilde ayrı bir yere koyarak kendisine mal etmeye çalışması, Türk siyasi tarihinin ilerleyen dönemlerinde çeşitli siyasi görüşlerin Atatürk’ün aslında kendilerinin çizgisinde bir lider olduğu şeklindeki söylemelerinin belki de ilk örneğini teşkil etmektedir. Bu ortam içerisinde muhalif kitleler açısından iktidara yönelik eleştiri okları “birinci adamı” değil, “ikinci adamı”, yani Başvekil İsmet Bey’i göstermektedir; sıkça şikayet konusu olan ekonomik darboğaz başta olmak üzere tüm olumsuzlukların başı “İsmet’tir.” Başvekil İsmet Bey halk arasında iktidar ile özdeşleşmek noktasında o denli olumsuz bir figür haline gelmiştir ki, sırf koltuğunu kaybetmemek için Gazi’yi dahi tehdit edebilecek kadar ileri gittiği düşünülmüş ve söylenmiştir. Tıpkı Atatürk’te olduğu gibi, muhalefetin İnönü

⁶⁵ Kılıç Ali, a.g.e., s. 272-273; Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], “C. H. Fırkası”, *Hâkimiyeti Milliye*, 29 Teşrinisani [Kasım] 1930, s. 1; Ali Naci [Karacan], “Bizim Fırkanın Acınacak Hali”, *İnkılâp*, 24 Teşrinisani [Kasım] 1930, s. 1.

⁶⁶ *Milliyet*, 6 Eylül 1930.

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930. Aynı saatlerde Konak’ta hükümet Konağı önünde 30-40 kişilik bir kalabalığa hitap eden SCF’li bir konuşmacı da şu ifadeleri kullanmıştır: “Yeni fırka, bizi inhisarlardan, fazla vergilerden kurtaracak, hayatı ucuzlatacak, hepimiz ona taraftar olmalıyız. Korkmayınız, korkmıyalım. Reylirimizi ona verelim. Fakat unutmayınız ki Gazi istemeseydi yeni fırka olamazdı. Şu halde yaşasın Gazi!” Bkz. *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

ile ilgili geliştirdiği bu söylem tarzı da Türk siyasi tarihinin ilerleyen dönemlerinde benzer bir şekilde yer edecek olması bakımından ayrıca dikkate değerdir.⁶⁸ Kısacası, Ertuğrul'un hatıratında çizdiği manzara, SCF'nin daha ilk günlerinde İzmir'de CHF'ye ve Başvekil İsmet Bey'e yönelik açığa çıkan olumsuz havayı ortaya koymaktadır. Bu tepki kısa bir süre sonra İzmir'de somutlaşacak ve Başvekil İsmet Bey, Gazi'ye "*Aziz Paşam! Hükümetin otoritesi ve şerefi söz konusudur. İzmir'de fotoğraflarıma kurşun sıkıyorlar. Resimlerimi sokaklarda sürüklüyorlar.*" şeklinde yakınacaktır.⁶⁹

Fethi Bey'in İzmir'e geldiği ilk günün ardından şehir adeta ikiye bölünmüştür. SCF'liler Fethi Bey'in kaldığı otelin bulunduğu Alsancak ve civarını mesken tutarken, CHF'lilerin ise, il başkanlıklarının Kemeraltı'nda bulunuyor olmasından dolayı, daha çok Konak çevresinde etkin oldukları anlaşılmaktadır. Fethi Bey'in Alsancak'ta görkemli bir şekilde karşılanmasının ertesi günü CHF'liler Konak'ta bir karşı miting tertip üzere Bahribaba Parkı'nda toplanmışlardır. Ertuğrul, hatıratında bir kronoloji hatası yapmakta ve bu mitingin Fethi Bey'in 7 Eylül 1930 Pazar günü Alsancak Stadı'nda gerçekleştiği mitingden sonra yapıldığını anlatmaktadır. Fakat esasen bu miting, Fethi Bey'in gelişinin hemen ertesi günü (5 Eylül 1930) öğleden sonra saat 16.00'da yapılmıştır.⁷⁰ Bahribaba Parkı, Türk Ocağı binasının hemen karşısında bulunmaktadır.⁷¹ Bu bakımdan, CHF teşkilatının miting alanı olarak burayı seçmiş olması sebepsiz olmasa gerektir; bir bakıma fırka, bu zorlu günlerde yanında görmek istediği Türk Ocağı'na dayanmak ister gibidir. Buna rağmen, Türk Ocağı'nın hemen karşısında yapılan bu mitingde fırka teşkilatının hem kendi içinden hem de dışarıdan yeterli desteği göremediği söylenebilir. O gün SCF'nin yarattığı olumsuz etki nedeniyle CHF'nin İzmir teşkilatında "*beş on arkadaş*" kaldıklarına dikkati çeken Ertuğrul, Bahribaba Parkı'nda yapılacak olan bu miting için "*İzmir kazalarında bulunan ve tahammülleri tükenen fırkanın sadık oğulları [oğulları] merkeze kelmişlerdi [gelmişlerdi]. Ertesi günü bunlarında [bunların da] iltihakile [iltihakıyla] Bahribaba Parkı'nda kesif bir kalabalık toplanmışdı [toplanmıştı].*" ifadelerini kullanmaktadır. Ertuğrul'un burada verdiği ifadeler kısmen doğrudur; CHF, Fethi Bey'in İzmir'e ayak bastığı gün kendisine gösterilen yoğun ilgi karşısında ertesi gün bir karşı miting yapmak üzere harekete geçmiştir. Fakat Ertuğrul'un da –kendisiyle çelişircesine- vurguladığı gibi "*beş on arkadaş*"tan ibaret kalan CHF teşkilatının bu tür bir miting düzenleme gücü, Ertuğrul'un işaret ettiği ölçüde değildir. Bir diğer ifadeyle, "*İzmir kazalarında bulunan ve tahammülleri tükenen fırkanın sadık oğulları [oğulları]*" diye bir kitleden söz etmek için ortada çok az neden vardır. Nitekim Öz, mitingin fırkanın değil de daha çok eşrafın zorlaması ile yapıldığını değerlendirmektedir.⁷² Diğer kaynaklar da Ertuğrul'un ifade ettiği şekliyle kimi kaza ve nahiyelerdeki insanların (örneğin Buca, Foça ve hatta Manisa'dan) ancak araçlara doldurarak Bahribaba Parkı'na getirilebildiklerini ve bunu yaparken dahi zorluklar yaşandığını ifade etmektedirler.⁷³ Bu konuda CHF'nin düşündüğü bir diğer çözüm ise belediye ve yerel idarenin kontrolündeki çalışanların ve liman işçilerinin Bahribaba Parkı'ndaki mitinge zorla götürülmesi olmuştur.⁷⁴ Bu veriler CHF teşkilatının daha ilk günden İzmir'de nasıl zayıf bir duruma düştüğünü göstermektedir.

⁶⁸ Bunun ilk örneklerini Demokrat Parti'nin kuruluşundan itibaren görmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Gülen, İnönü ve Demokratlar, 1. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2023.

⁶⁹ Kılıç Ali, a.g.e., s. 272.

⁷⁰ Milliyet, 6 Eylül 1930.

⁷¹ Bu bina bugün Devlet Tiyatroları binası olarak hizmet vermektedir.

⁷² Öz, a.g.e., s. 94-95.

⁷³ Emrence, a.g.e., s. 96; Vakıf, 6 Eylül 1930. Ayrıca bkz. Ağaoğlu, a.g.e., s. 36.

⁷⁴ Öz, a.g.e., s. 95; Emrence, a.g.e., s. 96-97.

Ertuğrul, 5 Eylül 1930 tarihinde Bahribaba Parkı'nda düzenlenen karşı mitingde bir konuşma yaptığını aktarmaktadır. Ertuğrul'un bu mitingde bulunduğu ve bir de konuşma yaptığı doğrudur. Konuşma yapanlar arasında Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) ve CHF İzmir İl Başkanı ve *Anadolu* gazetesi sahibi Haydar Rüştü (Öktem) Beyler de vardır.⁷⁵ Adalet Bakanı'nın dahi bu türde yerel bir hadisede konuşma yapmak durumunda kalması CHF açısından durumun vahametini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bahribaba Parkı'ndaki konuşmasında Ertuğrul, SCF'nin peşinden gidenlerin aldatılmış kimseler olduğunu vurgulamıştır. Ertuğrul'un hatıratında aktardığı konuşmasının esas dikkat çekici yönü, kendisinin daima bir "İsmet" vurgusu yapmış olmasıdır. Ertuğrul'un "İsmet" vurgusunu bu denli ön plana çıkarması, Cumhurbaşkanı İnönü'nün milletvekili tercihlerinde birincil rol oynuyor oluşundan bağımsız düşünülmemelidir. Milletvekilliğini çok istediği anlaşılan Ertuğrul, 1930 yılında söylediğini iddia ettiği bu sözleri 1939'un Cumhurbaşkanı İnönü'yü ve onun başında bulunduğu CHP idaresini etkilemek için bu şekilde değiştirmiş olmalıdır. Çünkü Ertuğrul'un hatıratında Bahribaba Parkı'nda yaptığını söylediği konuşmada, bazı ufak istisnalar dışında, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e dair açık bir vurguya rastlanmamaktadır. Halbuki 1930 yılında yapılan bu türde bir konuşmada İsmet Bey'den ziyade, SCF'nin kendisine mal etmeye çalıştığı Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e daha sık vurgu yapılması beklenirdi. Nitekim Bahribaba Parkı'ndaki konuşmasında bizzat kendisinin kullandığı şu ifade, Ertuğrul'un on yıl sonra kaleme aldığı hatıratında nedense hiç aklına gelmemiştir: "*Gazi bizim reisimizdir. Karşının değil.*"⁷⁶ Bu bakımdan, Ertuğrul'un İnönü'nün iktidarda olduğu 1939 yılı şartlarında geçmişi tahrif ettiği, hatta yeniden yazdığı söylenebilir. Bu durum, hatırat türündeki kaynakların genel bir özelliği olması bakımından şaşırtıcı görülmemelidir.

CHF'nin 5 Eylül 1930 günü saat 16.00'da Bahribaba Parkı'nda düzenlediği miting, dinleyiciler arasından gelen bazı tepkiler nedeniyle kesilmiştir. Ertuğrul, mitingde bulunan bazı tahrikçilerin SCF lehine sloganlar atarak ve ellerindeki kesici aletleri ve silahları göstererek tacizlerde bulduklarını aktarmaktadır. Fakat bu kitle içerisinde CHF'ye karşıt olanların Ertuğrul'un düşündüğünden çok daha fazla olduğuna dair göstergeler vardır. Kimi kaynaklara göre "*Fethi Bey konuşacak*" denerek Bahribaba Parkı'ndaki mitingde getirilen kalabalık kitle, Fethi Bey'i görememesi nedeniyle hiddetlenmiştir.⁷⁷ Bu bakımdan Ertuğrul kitlenin hiddetlenmesini içlerinde SCF'yi destekleyen birkaç "*tahrikçiye*" bağlayarak yanılmaktadır. Nitekim Ertuğrul, kalabalıktan gelen tehditler üzerine, bir münakaşaya yer vermemek adına toplantıya son verdiklerini ve fırka binasına geçtiklerini ifade etmektedir. Bunun bir münakaşaya yer vermemekten ziyade, yaşanan korku nedeniyle alınmış bir karar olduğu düşünülebilir. Mitingden kısa bir süre sonra CHF il binasında gerçekleşecek olan şiddet olayları sırasında Ertuğrul'un da orada bulunuyor olması, Bahribaba Parkı'ndaki mitingden kesilmesinden hemen sonra fırka binasına geçildiğini doğrulamaktadır.⁷⁸ Fakat binada Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey yoktur; Ertuğrul ya da diğer kaynaklar da buna dair hiçbir ayrıntı sunmamaktadır. Kaynaklar, Bahribaba Parkı'ndaki kalabalığın hiddetlenmesi karşısında Mahmut Esat Bey'in otomobile hızla uzaklaşarak Reşadiye Polis Karakolu'na sığındığını, hatta Vali Kazım (Dirik) Bey'in de aynı karakolda bulunduğunu işaret etmekte ve bu konuda birbirlerini doğrulamaktadırlar.⁷⁹ Mahmut Esat Bey gibi bakan seviyesinde bir ismin bu tutumu, gergin kalabalığın CHF'lilerde yarattığı korkuyu gösterir niteliktedir.

⁷⁵ Çakmak, *a.g.e.*, s. 154-155; *Milliyet*, 6 Eylül 1930.

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

⁷⁷ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 36-37; Öz, *a.g.e.*, s. 95.

⁷⁸ Bahribaba Parkı'nın bulunduğu alandan fırka binasının bulunduğu Beyler Sokağı'na yürüyerek gidiş mesafesi on-on beş dakika civarındadır. Ertuğrul ve arkadaşlarının otomobil kullanarak çok daha kısa bir sürede sürede fırkaya dönmüş olmaları muhtemeldir.

⁷⁹ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 38; Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 271; Öz, *a.g.e.*, s. 95.

Mitingin sona ermesi kalabalık dinleyici kitlesinin hiddetini daha da artırmıştır. Kaynaklar, mitingün yarıda kesilmesinin ardından kalabalık kitlelerin ilk olarak SCF'nin adeta karargahı haline gelmiş olan Pasaport mevkiine doğru yönelerek Fethi Bey ve arkadaşlarının bulunduğu Palas Oteli önündeki bir diğer kalabalık ile birleştiklerini göstermektedir. Bu birleşimden sonra kalabalıklar, daha geniş bir kitle halinde, yeniden Kemeraltı'na yönelmişlerdir. O günlerde muhalefeti tahrik edecek surette yayınlar yapan *Anadolu* gazetesinin⁸⁰ ve CHF il binasının Kemeraltı'nda bulunuyor olması, tepkili kitlelerin hızla buraya yönelmesine neden olmuştur. Fakat olayların gelişmesi hakkında kaynaklarca aktarılanlar arasında kronolojik farklılıklar vardır.⁸¹ O günün basınına göre tepkili kalabalıklar, saat 17.30 gibi sokaklara dağılmaya başlamıştır.⁸² Bahribaba Parkı'ndaki mitingün öğleden sonra saat 16.00'da başladığı göz önünde bulundurulacak olursa, olayların bir buçuk saatlik bir zaman diliminde geliştiği anlaşılmaktadır. Akşam saat 17.30 civarında Kemeraltı'nda bulunan Beyler Sokağı'na (bugünkü II. Beyler Sokağı'na) gelen hiddetli kalabalık, ilk olarak CHF İl Başkanı Haydar Rüştü Bey tarafından çıkarılan *Anadolu* gazetesi binasına saldırmış ve kanlı hadiselerle sebebiyet vermiş, daha sonra da yine Beyler Sokağı'nda bulunan CHF İl Başkanlığı binasına dönerek şiddet eylemlerinde bulunmuştur.⁸³ O günlere ait gazeteler ve sonradan kaleme alınan hatırat eserler *Anadolu* gazetesinin ardından CHF il binasının taşlanması ve bazı kişilerin yaralanması dışında binanın içerisinde neler olduğuna dair ayrıntılı bir bilgi vermezken,⁸⁴ o sırada CHF il binasında bulunan Ertuğrul bu konuda önemli ayrıntılar aktarmaktadır. Ertuğrul'un anlattıkları, sürece dair kronolojiyi daha doğru bir şekilde saptamamıza yardımcı olmaktadır.

Öncelikle, Ertuğrul'un da aktardıklarına dayanarak Kemeraltı'nda yaptığımız tetkik neticesinde, o tarihte Beyler Sokağı'nda olduğunu bildiğimiz⁸⁵ CHF il binasının tam konumu hakkında bir tahminde bulunabileceğimizi düşünüyoruz. Binanın Kemeraltı'nda bugünkü Anafartalar Caddesi'nden⁸⁶ II. Beyler Sokağı'na (1930 yılında Birinci Beyler Sokağı'na) girişten itibaren yaklaşık yirmi metrelik bir mesafede bulunan ve Ahmet Ağa Konağı olarak hizmet veren yapı olabileceğini düşünmemiz için bazı sebepler vardır. Öncelikle, *Anadolu* gazetesi binasına saldırmak üzere Pasaport mevkiinden Kemeraltı'na doğru yürüyen gruplar için Beyler Sokağı'na gidişte en mümkün rota, sahil üzerinden Konak Meydanı'na ulaşarak buradan bugünkü Anafartalar Caddesi'ne giriş yapmak ve biraz ileride sağdan Beyler Sokağı'na sapmaktır. Alternatif olarak da Konak Pier olarak bilinen yapının önüne ulaştıktan sonra Kemeraltı Camii'ne doğru giden sokaktan Kemeraltı'na giriş yapılmış, Cami'nin bitiminde Anafartalar Caddesi'ne dönen kavşaktan –Polis Karakolu'nun önünden– sağa saparak az ileride solda bulunan Beyler Sokağı'na ulaşılmış olunabilir. Biz, kitlenin birinci rotayı kullanmış olabileceğini daha yüksek bir ihtimal olarak görüyoruz. Burada, Ertuğrul'un da ifade ettiği şekliyle birtakım hiddetli kalabalıkların Beyler Sokağı'ndaki fırka

⁸⁰ Avşar, *a.g.e.*, s. 112-113; Murat Kaya, *Gazeteci ve Siyasetçi Kimliğiyle Haydar Rüştü Öktem (1885-1951)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2024, s. 126-127.

⁸¹ Örneğin CHF üyesi Cevahirci Sabri Bey'in (?) SCF'lilere "Namussuzlar!" diye bağırmasını Öz, CHF il binasına yapılan saldırı anında, Emrence ise Bahribaba Parkı'ndaki mitingde gerçekleşmiş bir hadise olduğunu yazmaktadır. Öz, *a.g.e.*, s. 95-97; Emrence, *a.g.e.*, s. 97-99.

⁸² *Vakit*, 6 Eylül 1930; *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

⁸³ Çakmak, *a.g.e.*, s. 154-155; Gülen, *a.g.e.*, s. 48-49; Öz, *a.g.e.*, s. 95-96; Emrence, *a.g.e.*, s. 94-104; Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 36-38; Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 271.

⁸⁴ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930; *Vakit*, 6 Eylül 1930; *Milliyet*, 6 Eylül 1930; Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 36-37; Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 270-271.

⁸⁵ *Vakit*, 6 Eylül 1930. İttihat ve Terakki'nin İzmir il merkezi binası da Beyler Sokağı'nda bulunuyordu. Bkz. Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2009, s. 140. Bu bakımdan bir devamlılıktan da söz edilebilir. Bu sokak bugün II. Beyler Sokağı olarak anılmaktadır.

⁸⁶ 1905 tarihli bir sigorta haritasında bu caddenin ismi "Hükümet Caddesi (Rue de Konak)" olarak geçmektedir. Bkz. *Plan d'Assurance de Smyrne (Smyrna)*, Juin 1905, Turquie; <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b101006169.r=Smyrna?rk=21459;2> (Erişim Tarihi: 13.12.2024).

binasının önünden geçerek yollarına devam ettiklerini de hatırlamak gerekir. Bir diğer ifadeyle, SCF'li gruplar bugünkü Anafartalar Caddesi'nden Beyler Sokağı'na girmiş ve fırka binasının önünden geçerek asıl hedefleri olan *Anadolu* gazetesi binasına ulaşmış olmalıdır. Bu bakımdan, fırka binasının Beyler Sokağı'nın Anafartalar Caddesi tarafından girişinde bir yerlerde olduğundan emin olabiliriz; ki bu da Ahmet Ağa Konağı'nın konumu ile uyusmaktadır. Dahası, Ertuğrul'un binanın konumuna dair verdiği bu ipucunun yanında fırka binasının demir parmaklıklı kapılarını (Ahmet Ağa Konağı'nda Beyler Sokağı'na bakan iki adet demir kapı bulunmaktadır) kapattığına ve binanın ikinci katına çıkan merdivenlerin camlı bir kapıya sahip olduğuna dair verdiği ayrıntılar da bugün Ahmet Ağa Konağı olarak bilinen bina ile uyusmaktadır. Bu bakımdan, 1930 yılında CHF il binası olarak kullanılan yapının bugün II. Beyler Sokağı'nda bulunan ve Ahmet Ağa Konağı olarak da bilinen iki katlı bina olduğunu değerlendirebiliriz.

Ertuğrul'un anlatımına göre ilk olarak bir grup insan Beyler Sokağı'na girmiş, CHF il binasının kapısına gelmiş ve durmuştur. İlgili grup önce firkayı, ardından da Gazi'yi ve Başvekil İsmet Bey'i selamlayan bir harekette bulunduktan sonra sokak boyunca ilerlemiştir. (Bu duruma göre fırka binası *Anadolu* gazetesi binasına gelmeden önce, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Beyler Sokağı'nın girişinde olmalıdır.) Ertuğrul'un anlattığı şekliyle o gün Beyler Sokağı'ndaki fırka binasının önünden çeşitli grupların geçip gitmesi, kitlelerin ilk hedefinin aslında CHF il binasından ziyade, o gün tahrik edici neşriyatta bulunduğu değerlendirilen *Anadolu* gazetesinin binası olması ihtimalini daha da kuvvetlendirmektedir. CHF il binasına saldırının ise, *Anadolu* gazetesine yapılan taşlı ve silahlı saldırıdan sonra aynı sokak üzerinden geri dönüşte gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁸⁷

CHF il binasındaki hadiseler, Ertuğrul'un bahsettiği ilk grubun ardından fırka binası önünden geçen ikinci bir grup tarafından başlatılmıştır. Bu ikinci grup da bir önceki grup gibi ilk olarak fırka binası önünde durmuş, fakat bir öncekinden farklı olarak bu sefer sadece Gazi'yi –dikkat edilirse İsmet Bey'i değil- selamlamış ve SCF lehine tezahürat yapmıştır. Ertuğrul, fırka binasında bulunanların bu gruba “*Yaşasın cümhuriyet halk fırkası, yaşasın ismet paşa*” şeklinde karşılık verdiklerini ifade etmektedir. *Cumhuriyet* gazetesine göre binada bulunan CHF üyesi Sabri Bey'in (?) SCF'li kalabalığa “*Namussuzlar!*” diye bağırması kalabalık grubu son derece tahrik etmiştir. Fırka binasının camlarının taşlanması ilk olarak bu grup tarafından yapılmış olmalıdır.⁸⁸ Ertuğrul'a göre bu grup beş-on dakika kadar fırka binası önünde kalmış ve kısa sürede gelen polis tarafından dağıtılmıştır –Kemeraltı'ndaki polis karakolu bu sokağa çok yakın bir noktadadır-. Fırka binasının önünden ilerlemeye devam eden bu ikinci grubun *Anadolu* gazetesi binasına geçtiği ve buradaki saldırılara katıldığı düşünülebilir.

CHF il binasının önündeki ikinci kalabalığın dağıtılmasının ardından asıl büyük saldırı, *Anadolu* gazetesi binasını ağır bir şekilde tahrip etmiş olan grubun on dakika içerisinde daha büyük bir kalabalıkla Beyler Sokağı'ndaki fırka binası önüne geri dönmesiyle gerçekleşmiştir. *Anadolu* gazetesinin binasında silahlı çatışmaya varacak ölçüde kanlı olayların yaşandığı da göz önünde bulundurulursa,⁸⁹ buradan CHF il binasına yönelen kalabalıkların çok daha hiddetli oldukları anlaşılabilir. Bu andan itibaren Ertuğrul,

⁸⁷ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930; *Vakit*, 6 Eylül 1930; Avşar, a.g.e., s. 113-114. İnkılâp gazetesi, *Anadolu* gazetesine yapılan taşlı saldırıya dair bir canlandırma görselini okuyucuları ile paylaşmıştır. Bu görsel ayrıntılara dair fikir vericidir. Bkz. İnkılâp, 7 Eylül 1930.

⁸⁸ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

⁸⁹ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930; *Vakit*, 6 Eylül 1930.

buldukları binanın kısa sürede kalabalıkların akınına uğradığını ifade etmektedir. Sokak boyunca mevkii almış olan polisleri de omuzlarına yüklenerek fırka binasına saldırmaya başlayan kalabalık karşısında bina içerisinde bulunan CHF'liler büyük bir panik yaşamıştır.⁹⁰ Son derece dar bir genişlikte olan Beyler Sokağı'nın bu denli kalabalık ve ateşli bir grup tarafından doldurulmuş olmasının, fırka binası içerisinde bulunanlar açısından kaygı verici olabileceği açıktır. Nitekim Ertuğrul ve arkadaşları bina içerisinde mahsur kalmış bir şekilde ölümlerle burun buruna geldiklerini hissetmişlerdir. Emrence, o sırada fırka binasına bulunanlar arasında Ertuğrul'un da olduğunu doğrulamakla birlikte, Ertuğrul dışında beş kişinin daha ismini vermektedir.⁹¹ Ertuğrul ise fırka binasında çalışan hademeleri ve diğer görevlileri de dahil ederek içeride "*beş on arkadaş*" olduklarını ifade etmektedir. Bu bakımdan o gün fırka binasında en az beş, en fazla on kişi olduğu söylenebilir.

Ertuğrul'un kalabalıklar karşısında yaptığı ilk iş, "*süratle fırkanın kalın demir parmaklıklı kapılarını hademelerle kapa[tmak]*" olmuştur. Fırkanın kilitli bulunan ana demir kapısını şiddet zoruyla açmayı başaran kalabalık, CHF'yi aşağılayan sloganlar atarak bir anda binaya dolmuş ve kapının açılmasına engel olamayan hademeler başta olmak üzere içeridekileri darp etmiştir. Ertuğrul, tam da bu anda saldırganların ayakları altında kaldığını ve darp edildiğini hatırlamaktadır; onun Bahribaba Parkı'nda konuşma yapanlardan biri olduğunu anımsayan hiddetli grup yumruklarını ona yöneltmiştir. Şiddet, binanın ikinci katında da sürmüştür. Kalabalık, binanın içerisinde bulunan merdivenlerden yukarı çıkarak ikinci kata açılan camlı kapıyı tek seferde kırmış ve o katta bulunan CHF'lileri de darp etmiştir. Ertuğrul, bu şiddet sarmalı içerisinde silahların konuşulduğunu da anımsamaktadır. Olaylar sırasında bir şekilde Valiliğin haberdar edilmesiyle Vali Kazım Bey, kısa bir süre sonra jandarma kuvvetiyle olay yerine gelmiş ve SCF'lileri dağıtmıştır. Ertuğrul, ancak bu sayede sağ kurtulabildiklerini belirtmektedir.

Gelinen noktada gerek mevcut literatür gerekse Ertuğrul'un aktardığı ayrıntılar, SCF lideri Fethi Bey'in İzmir gezisi sırasında CHF'nin son derece zor anlar yaşadığını göstermektedir. Tek parti döneminde iktidara yönelik kitlesel muhalefetin ilk defa İzmir'deki bu tecrübe ile açığa vurulduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Bu konuda diğer kaynaklarda rastlanmayan ölçüde ayrıntılı bilgiler sunan Ertuğrul'un, kendisini tıpkı ölüme hazır bir fedaî gibi ön plana çıkarmaya çalıştığı da gözden kaçmamalıdır.

Ertuğrul, İzmir'deki CHF il binasında gerçekleşen olayların ertesi günü CHF il teşkilatının, Fırka Genel Sekreterliği ile görüşmesi ve gelişmeleri anlatması için kendisini görevlendirdiğini öne sürmektedir. İzmir'deki olayları etraflıca Genel Sekreterlik ile paylaştığını ifade eden Ertuğrul, özellikle İzmir'de gazetelerin hangi taraftan olduklarını anlayamamış olmaktan yakınmış ve bu sebeple basına müdahale edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Nitekim bu süre zarfında fırka tarafından gazetelere gerekli talimatlar verilmiştir. Fakat Ertuğrul'un Genel Sekreterliğe asıl önerisi, Gazi'nin bir açıklama yaparak SCF ile bir alakası olmadığını açıklaması gerektiği şeklinde olmuş ve bu görüşü fırka üyeleri tarafından da paylaşılmıştır. Ertuğrul'un bahsettiği gibi Gazi gerçekten de bu tür bir açıklama yapacaktır, fakat bunun Ertuğrul gibi yerel bir ismin önerisi ile yapıldığını düşünmek güçtür. Bu noktada Ertuğrul'un kendisini olayların merkezine koymaya ve ön plana çıkarmaya çalıştığı bir kere daha görülmektedir. Yine de hatıratının bu kısmında "*Ve birkaç gün içinde [içinde de] Gazi'nin malum beyannamesi intişar etti.*" şeklinde verdiği

⁹⁰ Ertuğrul, bu anda omuzlar üzerinde yükselen polislerin "*gülmekten katıldıklarını*" da önemli bir ayrıntı olarak sunmaktadır.

⁹¹ İzmir CHF Müfettişi Zühtü, CHF Mutemedi Salih, eski Karşıyaka Belediye Başkanı Fikri, Sağlık Müdürü Lütfi, Polis yöneticisi İhsan ve Tayyare Cemiyeti'nden Şevki Beyler. Bkz. Emrence, *a.g.e.*, s. 98.

ayrıntı, İzmir'deki olayların fırka içerisinde nasıl bir etki yarattığını ve Gazi'nin bir adım atmasının bir süredir beklendiğini göstermektedir. İzmir'deki tüm söylentiler, SCF'nin Gazi'nin partisi olduğu ve hatta Gazi'nin yakında bu partinin başına geçeceği şeklinde gelişmişti. Bu bakımdan CHF açısından Gazi'nin SCF tarafında olmadığını açıklaması çok önemliydi.⁹² Nitekim Yunus Nadi, 9 Eylül 1930 tarihli yazısında Gazi'nden iki parti arasındaki konumunu açık etmesini istiyordu. Bu yazının ertesi günü Gazi, nihayet, CHF'ye olan bağlılığını dile getiren bir açıklama yaptı.⁹³ Bu açıklama CHF teşkilatları açısından o denli önemli görülmüştür ki, Ertuğrul bu açıklamayı on bin nüsha halinde bastırarak İzmir ve çevresinde muhtelif yerlere gönderdiğini ifade etmektedir. O tarih için on bin rakamı biraz abartılı görünmekle birlikte, bu türde bir girişime duyulan ihtiyaç hemen her yerde derinden hissedilmiştir. Açık olan şudur ki, Gazi'nin açıklaması CHF'ye adeta yeniden hayat vermiştir.

İzmir'deki olayların ardından Ertuğrul, Fethi Bey'in İzmir ziyaretinin ardından "İntihab İşleri" başlığı altında 1930 Belediye Seçimleri'ne dair hatıratına değinmektedir. Bu seçim, tek parti döneminde çok partili olarak girilen ilk ve tek seçimdir. Seçimden önce yeni Belediye Seçim Kanunu gereğince İzmir ilk olarak 14 seçim bölgesine ayrılmış ve seçim defteri 21 Eylül 1930'da askıya çıkarılmıştı. Seçmenler, defterlerde bir hata görmeleri durumunda 25 Eylül'e kadar itirazda bulunabileceklerdi. Nitekim SCF'nin İzmir İl Başkanı Ekrem Hayri (Üstündağ) Bey başta olmak üzere pek çok SCF'li listelere itiraz etti; SCF'liler, seçmen sayısında oynama yapıldığını iddia ediyorlardı. Bu itirazlar karşısında Valilik seçmen sayısında bazı düzeltmeler yapsa da, seçim süreci daha en başında sıkıntılı başlamıştı. Bu şartlar altında İzmir'de ilk oy 1 Ekim 1930 tarihinde sandığa atıldı ve seçim süreci 12 Ekim'e kadar sürdü.⁹⁴

Ertuğrul, hatıratında, belediye seçimlerinin CHF ve onun lideri aleyhindeki hislerin nasıl alevlendiğini gösteren bir örnek olduğunu ifade etmektedir. Seçimde kendi kütüğünün de kayıtlı olduğu Yalılar'dan (Güzelyalı'dan) sorumlu olan Ertuğrul, büyük bir seçim alanı olarak kaydettiği muhitinde kendisi ile birlikte sadece dört kişinin fırka adına görevli olduğuna dikkat çekmekte ve İzmir'de CHF teşkilatlarının ne denli kan kaybettiğini bir kere daha göstermektedir. O dönemde sandıkta oylar açık bir şekilde verildiği için, sandığa gelen seçmenlerin hangi partiyi destekledikleri orada bulunan herkesçe görülebilmektedir. O gün Yalılar'da CHF adına sandık başında bulunan Ertuğrul'un iddiasına göre sandığa gelen seçmenler çoğunlukla SCF'lidir. Bu kişiler sandık başında bekleyen CHF'li görevlilere hakaret ve tehditlerde bulunmuştur. Hatta bu muamele onları ölüme götürece kadar tehlikeli bir hal alabilmiştir. Ertuğrul burada bir kere daha partisi için ölümü göze aldığını vurgulamakla birlikte, aktarımlarıyla CHF'ye olan tepkinin bir müddet daha geçmediğini de ortaya koymaktadır.

Ertuğrul sandığa gelenlerin çoğunlukla SCF'li olduğunu bilmesine ve görmesine rağmen, seçimin sonucu beklenenden farklı çıkmıştır. Ertuğrul, kendi sandığından CHF'nin galip çıktığını övünerek aktarmakta ve şöyle demektedir: "*Fasılasız ve geceleri dahi hiç uyumaksızın aldığımız [aldığımız] tedbirler ve sarf ettiğimiz emekler neticesi olarak ekseriyeti temin eyledik. [...] Bundan so[n]ra alınan tedbirlerin revacını temin için benden ne istenmiş ise yaptım.*" Ertuğrul'un sandık başından aktardığı bu ifadeler son derece dikkat çekicidir. Yerel seçimde Ertuğrul ve arkadaşları, sandık başında aralıksız ve geceleri uyumayacak ölçüde devamlı bir şekilde birtakım "*tedbirler*" almıştır. Ertuğrul, bu tedbirler

⁹² Örnekler için bkz. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 45-48; Avşar, *a.g.e.*, s. 122-126.

⁹³ Gülen, *a.g.e.*, s. 58-60.

⁹⁴ Çakmak, *a.g.e.*, s. 200-205.

çerçevesinde kendisinden “*ne istenmiş ise*” yapmıştır. Ertuğrul’dan “*ne istendiği*” tam olarak anlaşılmasa da, seçmenin çoğunlukla SCF’li olduğunun anlaşıldığı bir yerde sandığa yapılmış bir tür müdahaleyi akla getirmektedir. Nitekim 1930 yılındaki şartlar da Ertuğrul’un bahsettiği ayrımının gerçekleşmesi için son derece uygundur. Her şeyden önce oyların – sandığı koruyan emniyet kuvvetleri ve bürokratlar da dahil olmak üzere- orada bulunan herkesin önünde açık bir şekilde verildiği bir seçim ortamının seçmen üzerinde psikolojik bir baskı yaratması son derece doğaldır. Nitekim Ertuğrul da sandığa gelen seçmenlerin, oylarını açık bir şekilde vermelerinden dolayı, çoğunlukla SCF’li olduklarını rahatlıkla gözlemleyebilmiştir. Diğer yandan, bürokrasinin CHF’ye olan –ve olmasının da beklendiği-bağlılığı da unutulmamalıdır. Nitekim bu seçimde SCF’nin pek çok yerde bürokratik baskı ile karşılaştığı ve hemen her yerde seçimi CHF’ye kazandırmaya yönelik hummalı bir çaba olduğu da pek çok kaynak tarafından ortaya konmaktadır.⁹⁵ Belki de tüm bunlara bir tepki olarak İzmir’de 1930 Belediye Seçimleri’ne katılım oranı %35’i geçmemiştir. Yine de SCF, bu düşük katılıma ve yapılan baskılara rağmen İzmir’deki seçimde hatırı sayılır başarılar elde etmiştir. Özellikle İzmir’in merkezinin dışında kalan kaza ve nahiyelerde SCF, CHF karşısında genellikle %80 civarında bir oranla galip çıkmıştır.⁹⁶ Bu bakımdan, Ertuğrul’un hatıratı da İzmir’deki Belediye Seçimleri’nde CHF’nin çok çetin bir mücadele vermek durumunda kaldığını göstermektedir. CHF’yi İzmir’de –ve diğer pek çok yerde- zorlayan Belediye Seçimleri, daha sonra sandıkta hile yapıldığı şeklinde şikayetlere neden olmuştur. Bu şikayetler, bizzat fırka başkanı Fethi Okyar tarafından TBMM’de dile getirilmiştir. Fakat Gazi’nin tüm sürecin sonunda CHF’den yana taraf olduğunu açıklaması ve mevcut manzara içerisinde Fethi Bey’in büyük ölçüde yalnız kalması sonrasında, Fethi Bey 17 Kasım 1930 tarihinde TBMM’de cereyan eden ateşli bir tartışmanın hemen ardından fırkasını bizzat feshetmek zorunda kalmıştır.⁹⁷

Ertuğrul, seçimden sonra “*Serbest Fırka lagvedildi [lağvedildi].*” ifadelerinin ardından, SCF’ye katılarak kendilerini yalnız bırakmış olan eski CHF’lilerin SCF’nin kendisini feshetmesinin ardından yeniden CHF’ye döndüklerini sitemli bir şekilde ifade etmektedir. Bu süreçte fırka tarafından kendilerine, SCF’den CHF’ye geri dönen bu kişilerin ayrımcılığa uğramamaları defalarca telkin edilmiş, Ertuğrul gibi en başından beri CHF’de bulunanlar ise “*pekala*” demek dışında bir şey yapamamıştır. Ertuğrul’un bu ifadeleri, SCF tecrübesinden sonra CHF’ye geri dönen kimselerin fırka teşkilatı tarafından pek de iyi karşılanmadığını göstermektedir. Eğer merkezin bu konuda baskısı olmasa, CHF’liler SCF’ye geçmiş olan eski arkadaşlarını yeniden fırka içerisine almak istemeyeceklerdir. Ayrıca, milletvekili adayı olabilmek için bu satırları kaleme alan Ertuğrul, SCF döneminde CHF için mücadele etmiş olan şahsının değil de o buhranlı günlerde SCF’li olup da daha sonra CHF’ye dönenlerin yüksek mevkilere gelmelerine son derece içerlemekte ve kendisi gibi olanların da adeta üvey evlat muamelesi gördüklerini ifade etmektedir. Bu noktada Ertuğrul, “*Bu acı istihsa muvacehesinde insanın kendini boynu büyük bir öveyi evlad [üvey evlat] mevkiinde görmesi kadar acı ve feci bir azab [azap] yoktur sanırım. İşte ben bundan kurtulmak için Muğla mebusluguna namzedliğimi [Muğla mebusluğuna namzetliğimi] istirham etmiş*

⁹⁵ Öz, a.g.e., s. 163-189; Naskali, a.g.e., s. 31-33; Yetkin, a.g.e., s. 192-194; Koçak, Serbest, s. 224-342; Emrence, a.g.e., s. 163-190. Atatürk’ün en yakınlarından Hasan Rıza Soyak bu konuda şunları yazmaktadır: “*Serbest Fırkacılardan şikâyet ve iddiaları bütün bütün boş değildi; Atatürk bunun farkındaydı. Nitekim bir gün kendisine hemen hepsi Cumhuriyet Halk Fırkası’nın lehinde olarak gelen seçim haberlerini arz ettiğim sırada bana, ‘Hangi fırka kazanıyor?’ diye sormuş; ‘Tabii bizim fırka Paşam’ cevabını vermiştim de gülmüş; ‘Hayır efendim; hiç de öyle değil! Hangi fırkanın kazandığını ben, sana söyleyeyim; kazanan idare fırkasıdır çocuk! Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler. Bunu bilenin’ buyurmuştu.*” Bkz. Soyak, a.g.e., s. 418.

⁹⁶ Çakmak, a.g.e., s. 205-209.

⁹⁷ Öz, a.g.e., s. 190-192; Okyar ve Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 156-163; Yetkin, a.g.e., s. 225-228.

idim." diyerek, bir bakıma, 1939 yılında Muğla milletvekilliği için aday oluşunu 1930 yılına uzanan bu kırınglıklara dayandırmakta ve hak ettiğini düşündüğü mevkii almak istemektedir.

Ertuğrul'un SCF hatıratı burada son bulmaktadır. Önemle belirtmek gerekir ki, Ertuğrul SCF dönemindeki "*kahramanlıklarını*" uzun uzadıya anlatarak Muğla'da yapılan ara seçim için yaptığı milletvekili başvurusundan da istediğini alamamış, Muğla'daki ara seçimde Emekli Orgeneral İzzettin Çalışlar seçilmiştir.⁹⁸ 1941 Eylül'ünde Manisa'da yapılacak olan ara seçim için de başvuruda bulunan Ertuğrul'un bu girişimi de Ali Rıza Artunkal'ın seçilmesi ile başarısız olmuştur.⁹⁹ Ertuğrul, tek parti döneminin son genel seçimi olan 1943 seçimlerinde şansını denemiştir. Doğrudan CHP Genel Sekreterliği'ne hitaben kaleme aldığı 24 Kasım 1942 tarihli dilekçesinde Ertuğrul, tıpkı daha önceki dilekçelerinde olduğu gibi eğitim ve meslek kariyerini, Milli Mücadele'deki rolünü, CHP için yaptığı hizmetleri ve daha önceki seçimlerde aday gösterilmeme sebeplerini kendince aktarmaya çalışmıştır. Ertuğrul'un bu başvurusunda da SCF günlerinde kendisini partisi için nasıl feda ettiğini altı kalın puntolarla çizilmiş bir paragraf olarak vurgulamak ihtiyacı hissetmesi dikkate değerdir.¹⁰⁰ Ertuğrul'un 1943 Genel Seçimleri için CHP'den yaptığı bu son adaylık başvurusunun da başarısızlıkla sonuçlandığı anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Bu durum, -eğer parti ya da İnönü nezdinde Ertuğrul'a özel bir olumsuz durum söz konusu değil ise- milletvekili adaylığı başvurularında SCF günlerinde yapılan fedakarlıkların sunulmasının aday gösterilmek için tek başına yeterli bir kıstas olmadığına işaret etmektedir.

Sonuç

Bu makalede İzmirli gazeteci, eğitimci ve siyasetçi Mehmet Şevki Ertuğrul'un SCF hatıratı ilk defa yayımlanmıştır. Doğrudan Ertuğrul'un kaleminden çıkan bu hatıratın yazılma süreci, öncesi ile sonrasıyla, tek parti dönemine dair önemli sayılabilecek bulgulara ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu bulgular, SCF günlerinde İzmir'de yaşananların CHF'li yerel bir göz tarafından aktarılması, SCF'nin tek parti döneminde uzun vadede bıraktığı izler ve tek parti döneminde milletvekili adayı olmak için girişilen çabaların niteliği üzerinden özetlenebilir.

Mehmet Şevki Ertuğrul'un SCF günlerine dair hatıratını yazma hikayesi, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ile başlayan yeni dönemin ilk genel seçiminin yaşandığı 1939 yılına dayanmaktadır. Bu genel seçimlerde İzmir'den milletvekili olabilmek için CHP'ye adaylık başvurusunda bulunan Ertuğrul, ilk defa bu seçimde uygulanan "*istişare toplantıları*" neticesinde, ikinci seçmenlerin onayından geçemediği için aday gösterilmemiştir. Yine de bu durum, Ertuğrul'un milletvekili olmak arzusunda bir azalmaya neden olmamıştır. 1939 Mart'ında yapılan genel seçimlerden kısa bir süre sonra bir Muğla milletvekilinin vefat etmesi üzerine burada yapılması kararlaştırılan ara seçim için de CHP'ye adaylık başvurusunda bulunan Ertuğrul, parti merkezine ve Cumhurbaşkanı İnönü'ye rüştünü ispat edebilmek için başvuru dilekçesinin yanında kendisini anlatan dört adet yazı kaleme almıştır.

Mehmet Şevki Ertuğrul'un 1939 yılında CHP'den yaptığı milletvekili adaylığı başvurularında kaleme aldığı yazılarında kullandığı yöntem, dil ve üslup bizi bazı bulgulara

⁹⁸ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 314, Gömlek No: 1284, Sıra No: 1; *BCA Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu*, Katalog No: 30-10-0-0, Kutu No: 76, Gömlek No: 501, Sıra No:7.

⁹⁹ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 314, Gömlek No: 1284, Sıra No: 1; *BCA Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu*, Katalog No: 30-10-0-0, Kutu No: 76, Gömlek No: 502, Sıra No: 1.

¹⁰⁰ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 314, Gömlek No: 1284, Sıra No: 1.

¹⁰¹ 1943 Genel Seçimleri'nde İzmir'den gösterilen milletvekili adaylarının listesi için bkz. Çakmak, *a.g.e.*, s. 292-293.

ulaştırmaktadır. Bunlardan birincisi, Atatürk döneminde istediği yerlere gelemeyen kimselerin İnönü dönemini kendileri için bir fırsat olarak görmeleridir. Ertuğrul'un yazılarında kendisini ifade ediş biçimi, İnönü ile birlikte hak ettiği yeri almasının zamanının geldiğini düşündüğünü göstermektedir. İkinci olarak, bu dönemde CHP'den milletvekili adayı olmak için başvuruda bulunan kişiler, mesleki-siyasi kariyerleri ve partiye hizmetleri gibi aslında olması gereken bilgilerin dışında iki hususa vurgu yapmayı önemsemektedirler. Bunlardan birincisi Milli Mücadele yıllarında aldıkları tutum ve yaptıkları hizmetlerdir. Hatta kimi aday adayları, Milli Mücadele dönemine dair ellerinde bulunan bazı belgeleri başvuru evraklarının yanında partiye sunmaktadır. Bu durum, Milli Mücadele'de alınan tutumun ve hangi tarafta bulunulduğunun yıllar sonra dahi önemsendiğini göstermektedir. Milli Mücadele'nin bir vatan savunması olarak görülerek memlekete dair bir tür sadakat göstergesi olarak önemsenmesi olağan karşılanmalıdır. Bundan daha ilginç olan ise ikinci husustur. Bu dönemde CHP'den milletvekili adayı olmak için başvuran kişiler, 1930 yılında üç aylık bir çok partili siyaset tecrübesi olarak hafızalarda yer eden SCF günlerinde nasıl bir tutum takındıklarını da partiye ispatlamak istemektedirler. Bir siyasetçinin yaklaşık on yıl önce gerçekleşmiş ve son derece kısa sürmüş olan bir konuda neden kendisini ispat etmek isteyeceği bu noktada sorulması gereken bir sorudur. Bize göre SCF, CHP'ye mensup çevreler içerisinde pek de iyi hatırlanmayan ve sonraları gayri resmi bir şekilde de olsa partiye olan sadakati ölçmeye yarayan ölçütlerden biri olarak görülmüş ya da öyle sanılmıştır. Zira CHP açısından tek parti döneminde (Takrir-i Sükun döneminin sonrası için söylenecek olursa) SCF dışında bu türde bir "sınavın" söz konusu olduğunu söylemek imkanı yoktur; bu bakımdan SCF'nin üç aylık kısa ömrü, siyasi bakımdan yapılan değerlendirmelerde neredeyse tek kıstas olması bakımından önemli görülmüş olmalıdır. Bu sebeple CHP'den milletvekili adayı olmak isteyenler, SCF günlerinde yaptıklarını ön plana çıkarmak istemişlerdir. Esasen partinin milletvekilliği adaylığı başvurularında bu yönde açık bir sorusu ya da bilgi talebi yoktur; hatta Ertuğrul'un başvurusu esnasında SCF hatıratını bir kanıt olarak sunması da –eğer Ertuğrul'a özel bir durum yoksa- milletvekili adayı gösterilmesi noktasında pek bir işe yaramamıştır. Bu durum, milletvekili adaylığında SCF döneminde takınılan tutumun tek başına yeterli bir kıstas olmadığını göstermektedir.

Mehmet Şevki Ertuğrul'un 1939 yılında Muğla'daki ara seçimde CHP'den milletvekili adaylığı başvurusunda bulunurken dokuz sayfalık SCF hatıratını başvuru dilekçesine ayrı bir ek olarak sunması, kendisini partiye ve partinin liderlerine ispat etme çabasından ileri gelmektedir. Bu sebeple hatırat, doğrudan şahsi bir amaç için yazılmıştır. Hatıratın kamuoyunun değil de sadece dar bir çevrenin (İnönü'nün ve bazı parti idarecilerinin) okuması amacıyla yazılması, metnin içeriği kadar dilini de şekillendirmiştir. Ertuğrul gerek hatıratında gerekse diğer üç yazısında daima bir İnönü (ya da "İsmet") vurgusu yapmakta ve onu adeta yüceltmektedir. Bu, Milli Şef Dönemi olarak da adlandırılan siyasi dönemin genel manzarası bakımından tutarlı ve gerçekçi görünmektedir. İnönü, ilgili dönemde gerek içeride gerekse dışarıda rejimin en başat aktörü konumundadır. Üstelik milletvekili adaylarının belirlenmesi de büyük oranda İnönü'nün inisiyatifine bağlıdır. Bunların yanında kullanılan dil bakımından Ertuğrul, SCF hatıratının genelinde kendisini merkeze koyan ve ön plana çıkaran bir tutum takınmaktadır. Bu tutum, hatırat türü eserlerin genelinde görülebilecek bir husus olması bakımından olağan kabul edilmelidir.

Dokuz sayfalık hatıratın içeriğinin analizine bakılacak olursa Ertuğrul, SCF'nin İzmir'de nasıl karşılandığını bir CHF'li gözülle anlatmaktadır. Hatırat, SCF'nin İzmir'deki CHF teşkilatlarını son derece zor durumda bıraktığını göstermektedir. Burada Ertuğrul, Başvekil İsmet Bey'in zor durumda olduğu SCF günlerinde ona olan bağlılığını yitirmediğini özellikle vurgulamak ister görünmektedir. Gerçekten de SCF ilk kurulduğu zaman İzmir genelinde yayılan söylentiler, CHF iktidarının ekonomi politikaları ve iktidarın başında bulunan Başvekil İsmet Bey etrafında şekillenmiştir. İsmet Bey, iktidar ve onun olumsuzlukları ile o denli özdeşleşmiştir ki, SCF kurulduğu zaman Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Başvekil İsmet Bey'e söz geçiremediği için onun karşısına yeni bir parti ile çıkmak istediği

düşünülmüştür. Bu tür söylentilerde her türlü olumsuzluğun arka planında adeta “İsmet” imgesinin var olduğunun düşünülmesi, buna karşın Gazi’nin CHF’den ve İsmet Bey’den ayrı tutularak daha farklı bir konuma oturtulmaya çalışılması dikkat çekicidir. Muhalefetin Gazi’yi CHF’den ve “İsmet’ten” ayrı tutarak kendisi ile özdeşleştirmeye çalışması, Türk siyasetinin ilerleyen dönemlerinde de benzer bir şekilde kendisini gösterecektir.

CHF’lilerin 5 Eylül 1930 tarihinde Konak’taki Bahribaba Parkı’nda düzenledikleri mitingin ardından başlayan olaylar da bizzat Ertuğrul’un hatıratına konu olmuştur. Güvenlik birimlerinin zorlukla durdurabildiği olaylar, SCF’lilerin saldırısına uğrayan CHF il binasının içerisinde bulunan Ertuğrul tarafından ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktadır. Bu olaylar pek çok kaynağa konu olmakla birlikte, gerek Ertuğrul’un aktardıkları gerekse bizim ilgili muhitte gerçekleştirdiğimiz incelemeler, süreci hiç olmadığı kadar aydınlatabilmektedir.

Ertuğrul’un hatıratının bir diğer kısmını 1930 Belediye Seçimleri oluşturmaktadır. Burada Yalılar’daki (Güzelyalı) sandıklardan sorumlu olduğunu belirten Ertuğrul, sandığa gelenlerin çoğunun SCF’li olduğunu belirtmesine rağmen sandıktan CHF’nin galip çıktığını ve bunu da gece gündüz tedbirler olarak ve kendilerine verilen görevleri yerine getirerek sağladıklarını ifade etmektedir. Bu durum, CHF’nin 1930 Belediye Seçimleri’nde İzmir’de ne derece zorlandığına bir kere daha işaret etmekle birlikte, Ertuğrul’un çoğu zaman çelişkiye düşen ifadelerinden, CHF’nin seçimlerde sandıklara bir şekilde müdahale ettiği izlenimi de doğmaktadır. Bu izlenim, 1930 Belediye Seçimleri esnasında ve sonrasında yaşananlar genel olarak göz önünde bulundurulduğunda, olağandışı görülmemelidir.

Son olarak, hatıratın bir diğer yönünü, daha önce CHF’den SCF’ye geçmiş olan kimselerin SCF’nin kendisini feshetmesinin ardından CHF’ye geri dönmelerinin Ertuğrul ve diğer partililer açısından büyük bir hayal kırıklığı yaratması oluşturmaktadır. Bu kişilerin CHF içerisinde kısa sürede yeniden ön planlara geçmelerine içerleyen Ertuğrul, parti içerisinde adeta üvey evlat muamelesi gördüklerini ifade etmektedir. Ertuğrul’un bu ruh hali, onun SCF’den sonra neden Atatürk döneminde değil de İnönü döneminin ilk genel seçiminde milletvekili adayı olmak istemesini daha bir anlaşılır kılmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Ertuğrul ve diğer pek çok kişi İnönü ile birlikte hak ettikleri yeri alabilecekleri yeni bir dönemin başlayacağını düşünmüş olmalıdırlar.

Bu makalede yayımlandığı haliyle Mehmet Şevki Ertuğrul’un dokuz sayfalık SCF hatıratı, tek parti dönemine dair tarih yazımında araştırmacıların yoğun ilgisini çeken SCF tecrübesinin yerel bir göz tarafından aydınlatılması ve ayrıntılandırılması bakımından önem arz etmektedir. Her ne kadar İzmir SCF’nin siyasi akıbetinde önemli bir kırılma olmuş olsa da bu partinin Türkiye’nin diğer pek çok şehrinde örgütlendiği ve Belediye Seçimleri’ne katılım sağladığı unutulmamalıdır. Bu bakımdan, SCF’nin teşkilatlandığı diğer yerlere dair yeni hatırat-eserlerin de yayımlanması durumunda tek parti döneminin yereldeki yansımaları daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

BCA Başbakanlık Muamalat Genel Müdürlüğü Kataloğu, Katalog No: 30-10-0-0, Kutu No: 76, Gömlek No: 502, Sıra No: 1.

BCA Başbakanlık Muamalat Genel Müdürlüğü Kataloğu, Katalog No: 30-10-0-0, Kutu No: 76, Gömlek No: 501, Sıra No:7.

BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 3.

BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 305, Gömlek No: 1238, Sıra No: 1.

BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 314, Gömlek No: 1284, Sıra No: 1.

BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 435, Gömlek No: 1804, Sıra No: 1.

Ahenk Gazetesi Başyazarı Mehmet Şevki Ertuğrul'un Serbest Fırka Hatıratı ve Tek Parti Dönemine Dair Düşündürdükleri

BCA CHP Kataloğu, Katalog No: 490-1-0-0, Kutu No: 435, Gömlek No: 1805, Sıra No:1.

C.H.P. Tüzüğü (Partinin Üsnomal Büyük Kurultayı Onaylamıştır), Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938.

Cumhuriyet Halk Partisi, *On Beşinci Yıl Kitabı*, Ankara, 1938.

2. Süreli Yayınlar

Ahenk

Cumhuriyet

İnkılâp

Milliyet

Ulus

Ulusal Birlik (İzmir)

Vakit

Yeni Asır

3. Kitap, Makale ve Tezler

Ağaoğlu, Ahmet, (1969), *Serbest Fırka Hatıraları*, 1. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul.

Arıkan, Zeki, (2006), *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, 1. Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Atay, Falih Rifki, "Yeni Kamutaya Doğru", *Ulus*, 9 Şubat 1939, s. 1, 8.

Atay, Falih Rifki, (1980), *Çankaya*, Sena Matbaası, İstanbul.

Avşar, Abdülhamit, (1998), *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, Kitabevi, İstanbul.

Çakmak, Fevzi, (2017), *İzmir Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Demir, Yağız, (2020), "Millî Şef Döneminde Chp'de Mebusluk Başvuruları ve Siyasi Kültür (1939-1950)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Demirel, Ahmet, (2014), *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Duman, Önder, (2017), "Tek Parti Döneminde CHP'de Bir Parti İçi Demokrasi 'Denemesi': 1939 Seçimleri ve İkinci Seçmenlerle 'İstişare'", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 26, Güz 2017, ss. 208-235.

Emrence, Cem, (2008), *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Erer, Tekin, (1963), *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, 1. Baskı, Ticaret Borsası Matbaası, İstanbul.

Eroğul, Cem, (2014), *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul.

Goloğlu, Mahmut, (1974), *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, 1. Baskı, Kalite Matbaası, Ankara.

Göndürü, Döndü Sena, (2020), "1930 Yılı Sonlarında Cumhuriyet Halk Fırkası Taşra Teşkilatı: Heyet Raporları Üzerinden Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 66, ss. 123-152.

Gülen, Ahmet, (2023), *İnönü ve Demokratlar*, 1. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

Gülen, Ahmet, (2022), *Kronolojik Serbest Cumhuriyet Fırkası Tarihi*, 1. Baskı, Berikan

- Yayınevi, Ankara.
- İlmen, Süreyya, (1951), *Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka*, 1. Baskı, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, İstanbul.
- İnönü, İsmet, (2008), *Defterler (1919-1973)*, Cilt: 1, haz. Ahmet Demirel, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kabasakal, Mehmet, (1991), *Türkiye’de siyasal parti örgütlenmesi: 1908-1960*, 1. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Kandemir, Feridun, (1955), *Serbes Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı?*, 1. Baskı, Ekicigil Matbaası, İstanbul.
- [Karacan], Ali Naci, (1930), “Bizim Fırkanın Acınacak Hali”, *İnkılâp*, 24 Teşrinisani [Kasım], s. 1.
- [Karaosmanoğlu], Yakup Kadri, “C. H. Fırkası”, *Hâkimiyeti Milliye*, 29 Teşrinisani [Kasım] 1930, s. 1.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, (1968), *Politikada 45 Yıl*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Kaya, Murat, (2024), *Gazeteci ve Siyasetçi Kimliğiyle Haydar Rüştü Öktem (1885-1951)*, 1. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Kılıç Ali, (2007), *Atatürk’ün Sırdışı Kılıç Ali’nin Anıları*, der. Hulûsi Turgut, 9. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Koçak, Cemil, (2009), “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şeflik/Millî Şef”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, Cilt: 2, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 119-137.
- Koçak, Cemil, (2006), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak, Cemil, (2010), *İkinci Parti: Türkiye’de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt: 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak, Cemil, (1986), *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara.
- Koçak, Cemil, (2007), *Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: 2, 3. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara.
- Lamprou, Alexandros, (2022), “Dilekçe Gönderme, İhbar ve Türkiye’de Tek Parti Döneminde Devlet-Toplum İlişkileri: 1939 Genel Seçimi Örneği”, *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek Devlet, Toplum ve Siyaset*, der. Sevgi Adak ve Alexandros Lamprou, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 93-128.
- Naskali, Emine Gürsoy, (2015), *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları*, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.
- Okyar, Osman ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, (2017), *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Öz, Esat, (1992), *Türkiye’de Tek-Parti Yönetimi Ve Siyasal Katılım: 1923-1945*, 1. Baskı, Gündoğan Yayınevi, Ankara.
- Öz, Eyüp, (2019), *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, 1. Baskı, İletişim Yayınları.
- Soyak, Hasan Rıza, (2010), *Atatürk’ten Hatıralar*, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Sürgevil, Sabri, (2009), *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.
- Temizer, Abidin, (2014), *Şefik Avni Özüdoğru’nun Serbest Fırka Hatıratı*, 1. Baskı, Libra

Ahenk Gazetesi Başyazarı Mehmet Şevki Ertuğrul'un Serbest Fırka Hatıratı ve Tek Parti Dönemine Dair Düşündürdükleri

Kitapçılık, İstanbul.

Toker, Metin, (1990), *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973)*, Cilt: 1, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Turan, Akkoyun, (1996), "Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 14, ss. 101-124.

Uran, Hilmi, (2017), *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1930)*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Uyar, Hakkı, (2014), *100 soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)*, 2. Baskı, Anka Yayınları, Ankara.

Uyar, Hakkı, (1998), *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 1. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul.

Vural, Demet Öztekinli, (2017), "İzmir'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kuruluşu Ve Teşkilatlanması (1923-1938)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.

Yetkin, Çetin, (19

97), *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

4.Dijital Kaynaklar

Plan d'Assurance de Smyrne (Smyrna), Juin 1905, Turquie; <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b101006169.r=Smyrna?rk=21459;2> (Erişim Tarihi: 13.12.2024).

1939 YILINI “OKUYUCU MEKTUPLARI” IŞIĞINDA YENİDEN OKUMAK

REVISITING 1939 THROUGH “READERS’ LETTERS”

Sezen KARABULUT*

Geliş Tarihi/Received:01.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted:10.12.2024

KARABULUT, Sezen, (2025), “1939 Yılıni “Okuyucu Mektupları” Işığında Yeniden Okumak”, Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 195-216.

Öz

1939 yılı Türk Tarihi’nde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Atatürk sonrası dünyanın İkinci Dünya Savaşı’nın eşliğinde olduğu bir dönemde Türkiye’de yeni bir siyasal süreç başlamıştır. Türk milletinin bağımsızlığına kavuşmasını sağlayan liderinin ölümünün ardından devralınan sürecin ve cumhuriyet değerlerinin korunmasına adına da iç politika da önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. “Milli Şef” olarak adlandırılan ve 12 yıl devam edecek olacak yeni bir dönemin de başlangıcıdır. Bu dönem siyaset bilimi, dış politika, ekonomi gibi alanlarda çalışan akademisyenlerin ilgi odağı olmuş ve birçok akademik çalışmada da yer bulmuştur. Bahsi geçen çalışmaların önemli bir kısmı dönemin iç ve dış politikasında yaşanan gelişmeleri içermektedir. Ancak bu dönemde yaşanan olayların halkın üzerinde yarattığı etki üzerinde durulmamıştır. Bu nedenle bu yılın siyasi, ekonomik ve uluslararası alanda yaşananların sıradan vatandaşlar üzerindeki etkilerinin de incelenmesi tarihe önemli ölçüde ışık tutacağı düşüncesi ile bu dönem yeni kaynak grubu ile ele alınmıştır. Aşağıda tarihçilik anlayışı ile kaleme aldığım çalışmamda daha önce birkaç çalışma dışında kullanılmamış bir materyal olan “Okuyucu Mektupları” kullanılmıştır. Buradaki amaç; halkın bakış açısını keşfetmektir. Dönemin önemli yayın organları olan Cumhuriyet, Ulus ve Vakit gazeteleri taranmış, toplam da 112 tane okuyucu mektubu tespit edilmiştir. Tespit edilen okuyucu mektuplarının konu analizi yapılmıştır. Halkın sıkıntılarını devlete iletme yollarından diğeri ise arzuhallerdir. Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde başlayan bu uygulama Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu çalışmada amaç; halkın sıkıntılarının daha iyi anlaşılabilmesi olduğu için okuyucu mektuplarının yanı sıra TBMM arşivinden Arzuhal Encümeni Cedveli temin edilerek dilekçeler incelenmiş ve konu analizleri çıkarılmıştır. Bu yöntem ile okuyucu mektupları ile arzuhal dilekçelerinin konu bazlı tabloları hazırlanarak karşılaştırma yapılabilmesi sağlanmıştır. Temin edilen birincil kaynaklar, kitap ve makale gibi ikincil kaynaklar ile desteklenerek çalışma hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Milli Şef, Okuyucu Mektubu, Dilekçe, Sosyal Tarih, İsmet İnönü.*

*Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, skarabulut@pau.edu.tr, (https://orcid.org/0000_0001_5416_8800).

Abstract

The year 1939 constitutes an important turning point in Turkish History. After Atatürk, a new political process started in Türkiye at a time when the world was on the brink of the Second World War. It also constitutes an important turning point in domestic politics for the protection of the process inherited after the death of the leader who ensured the independence of the Turkish nation and the values of the republic. It is also the beginning of a new period called 'National Chief', which will continue for 12 years. This period has been the focus of attention of academics working in fields such as political science, foreign policy and economics and has been included in many academic studies. A significant part of the aforementioned studies covers the developments in the domestic and foreign policy of the period. However, the impact of the events of this period on the public has not been emphasized. For this reason, with the idea that analysing the effects of the political, economic and international events of this year on ordinary citizens will shed important light on history, this period has been handled with a new set of sources. In my study, which I have written with the understanding of historiography from below, 'Reader Letters', a material that has not been used before except for a few studies, has been used. The aim here is to discover the perspective of the public. Cumhuriyet, Ulus and Vakit newspapers, which were the important media organs of the period, were scanned and a total of 112 reader letters were identified. The identified reader letters were subject analysed. Another way of conveying the problems of the people to the state was the petitions. This practice, which started in the classical period of the Ottoman Empire, continued in the Republican period. Since the aim of this study is to better understand the problems of the people, in addition to the reader letters, the petitions were examined, and subject analyses were made by obtaining the Arzuhal Encümeni Cedveli from the TBMM archive. With this method, subject-based tables of readers' letters and petitions have been prepared and comparisons have been made. The study was prepared by supporting the primary sources with secondary sources such as books and articles.

Keywords: *National Chief, Reader Letter, Petition, Social History, İsmet İnönü.*

Giriş

Edward Hallett Carr, “Tarih hiçbir şey yapmaz, büyük servetleri yoktur ve savaşlarda döğüşmez. Her şeyi yapan, sahip olan ve döğüşen insandır, sahici canlı insan”¹ “tarihin sağduyulu görüşü, tarihi bireyler hakkında bireylerce yazılmış bir şey ...”², Ernst Breisach ise “tarihin uğraş alanı, zamanın içinde akıp giden insan yaşamıdır”³ ifadeleri ile tarihi tanımlarlar. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere tarihin ana ögesini “insan” oluşturur. Ancak uzun yıllar büyük adamlar, büyük savaşlar, büyük devrimler, büyük devletlerin, büyük kişilerin yaşam öykülerinin ya da onların başrol oynadığı savaşların tarihin merkezi konularını oluşturduğu fikri yaygınlık kazanmış ve tarih belge ve arşiv malzemesine dayalı bir zanaat olarak kendini tanımlamış ve sonuç olarak 20. yüzyıla belge ve siyaset merkezli bir üslup olarak devrolmuştur.⁴

20. yüzyıla birlikte her türlü insan eyleminin tarihin konusunun kapsamına girebileceği ve tarih yazımının siyaset merkezli olmaktan ziyade toplumsal merkezli olması gerektiği Annales Ekolü’nün temsilcilerinin çalışmaları ile anlaşılmıştır.

1929 yılında Strasbourg’da *Annales d’Histoire Economique et Sociale* adlı derginin yayımlanmaya başlaması tarihçilik mesleğinde dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu derginin etrafında toplanan Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie gibi tarihçiler, Annales Tarihçiliği veya Yeni Tarihçilik adı verilecek olan bir tarihçilik akımı oluşturmuşlar ve o döneme kadar tarih çevrelerinde kabul görmüş geleneksel tarih anlayışını değıştirmeye başlamışlardır. Annales Ekolü’nün savunduğu yeni tarih anlayışına göre, sadece siyasete yoğunlaşan bir tarih anlayışının değil insanın tüm etkinliklerini ele alan bir tarih yaklaşımının benimsenmesiydi.⁵ Bu yaklaşım, 20. yüzyılda dünyada ve Türkiye’de sosyal tarih alanının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Salgın hastalıklar, iktisadi faaliyetler, nüfus artışı, göç gibi konular tarihçiler için araştırma konuları olamaya başlamıştır. Yeni çalışma konuları beraberinde yeni tartışmaları getirmiştir. Bahsi geçen konularda “insan unsurunun” nasıl işlendiği veya ne kadar işlendiği tartışmaları gündeme gelmiş ve “insansız tarih” yazıldığı eleştiri konusu olmuştur. Bu dönemde Annales tarihçisi Marc Bloch’un, “Tarihin konusu, doğası gereği insandır” fikri daha fazla önem kazanmış ve gündeme getirilmiştir. İngiliz tarihçi E. P. Thompson’un sosyal tarihçiliği “aşağıdan tarih” yaklaşımıyla yenileme çabası önemli sonuçlar vermiş, sıradan insanların tarih araştırmalarının önemli araştırma konuları olarak görülmesi gerektiği fikri giderek yaygınlaşmıştır.⁶ Bu durum tarih yazımında yeni kaynaklara yönelime neden olmuş ve biyografi, otobiyografi, hatıra, gezi notları gibi doğrudan sıradan insanların kaleminden çıkmış kaynaklar önem kazanmaya başlamıştır. Bahsi geçen bu kaynaklardan özellikle hatıratlar ile ilgili son yıllarda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Ancak doğrudan bireyin kaleminden çıkmış kaynaklar sadece onların özel yaşamına ilişkin yukarıda verilmiş örnekler değildir. Bireyin kamusal alanda kendini ifade etme, istek ve şikayetlerini dile getirme şekli olan “okuyucu mektupları” da sosyal tarih çalışmalarının önemli bir materyalini oluşturmaktadır.

¹ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 59.

² Edward Hallet Car, s. 43.

³ Ernest Breisach, *Tarih Yazımı*, Çeviren: Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 17.

⁴ Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s.2.

⁵ Ümit Ekin, “Sosyo-Ekonomik Tarihçilik ve Annales Ekolü”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 73-75.

⁶ Mehmet Beşikçi, *Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak, Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye’de Birinci Dünya Savaşı Hafızası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 33-35.

Yakın dönem tarih çalışmaları yapan araştırmacıların arşiv belgeleri dışında en fazla tercih ettiği kaynak grubunu, dönemin süreli yayınları oluşturmaktadır. Gazete ve dergilerden oluşan bu kaynak grubunda ise özellikle ilk sayfalarda yer alan ve gündemi meşgul eden siyasi, ekonomik konuları içeren haberler ile yine ilk sayfada yer alan köşe yazıları sıkça materyal olarak kullanılmıştır. Elbette ki doğru yöntemler ile kullanılmış bu kaynaklar dönemin aydınlatılması için büyük öneme sahiptir. Ancak yeterli değildir. Çünkü bu haberler doğrudan iktidarın gündemini oluşturan “büyük adamların” rol aldığı konuları oluşturmakta ve bahsi geçen materyal ile yapılan çalışmalar “aşağıdan tarihçilik” anlayışını yansıtmamakta ve “sıradan insanları” merkez almadığı içinde eksik kalmakta. Bu eksikliği giderebilmek ve toplumsal olayları daha iyi ifade edebilmek için süreli yayınlarda yer alan ancak günümüze kadar gerekli önemi görmemiş, sıradan insanların kaleminden çıkmış “okuyucu mektuplarının” da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada da temel kaynak olarak “okuyucu mektupları” kullanılarak Türk Tarihinin önemli bir dönüm noktası olan 1939 yılında halkın bakış açısını keşfetmek amaçlanmaktadır. Bunun için dönemin önemli süreli yayınlarından Cumhuriyet, Ulus ve Vakit gazeteleri taranarak 112 okuyucu mektubuna ulaşılmıştır. Bu mektupların konu bazlı analizleri yapılmış ve grafikleri hazırlanmıştır. Ayrıca 1939 yılına ait TBMM Arzuhal Encümenine gönderilen şikâyet dilekçelerine de TBMM arşivinden ulaşılarak onların da konu bazlı dağılımı yapılmış ve grafikleri hazırlanmıştır. Bahsi geçen grafikler çalışma içerisinde paylaşılacaktır. Buradaki amaç arzuhal dilekçelerine yansıyan sorunlar ile okuyucu mektuplarında yer alan konuların karşılaştırmalarını yapabilmektir. Aynı zamanda çalışma ikincil kaynaklar ile de desteklenerek hazırlanmıştır.

Okuyucu Mektubu Nedir?

“Okuyucu Mektubu”, sıradan insanların talep ve şikayetlerini kamusal alanda dile getirebilmelerini sağlayan gazetelerde yayınlanmış yazılardır. Türk tarihinde halkın dilek ve şikayetlerini iktidara iletebilmesinin yolları tarihsel süreç içinde değişim göstermektedir.

Türk tarihinde halkın taleplerini yetkililere iletme yollarından biri olan arzuhaller, Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar bir yazılı iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Kelime anlamı olarak ‘halini anlatma’ anlamına gelen Arzuhal, bir dilek veya şikâyet bildirmek üzere kağıt üzerinde alttan üste doğru yazılan ve bugünkü karşılığı “dilekçe” olan belge türüdür.⁷ Osmanlı kaynaklarında “Rikâ’, ruk’a, mahzar, kâğıt” ve son dönemlerde bazen “arîza” şeklinde de geçen arzuhal (arz-ı hâl), özellikle Osmanlılarda en tabii bir hak olarak yaygın şekilde kullanılmıştır.⁸ Tarihi kaynak ve belgelerde arzuhaller, devlet ile şikâyet veya istek sahibi kişilerin tek tek veya topluca, yazılı bir dilekçe olarak kabul görmüştür. Osmanlı Devleti’nde, Divan- ı Hümayun başta olmak üzere Cuma Divanı, İkinci Divanı ve taşrada bulunan eyalet divanları gibi önemli toplantılarda, halktan gelen arzuhaller kabul edilmiştir. Sözlü olarak başvurmayı tercih edenler, bizzat divana gelip şikayetlerini anlatırlardı. Merkeze uzak bölgelerde yaşayan vatandaşlar ise şikâyet veya dileklerinin buldukları bölgeden sorumlu kadı vasıtasıyla mahkeme siciline kaydettirip yine kadı aracılığıyla merkeze iletirlerdi.⁹ 19. yüzyıla kadar olan klasik dönemde arzuhaller, özel şahıslar tarafından yazıldığı için belirli bir yazı dili veya türü kural görülmemektedir. Örneğin halk, sınırlar içerisinde kullanılan herhangi bir dil ile bir arzuhal yazabilmekteydi. Ancak arzuhale verilecek cevap dili Türkçe olmak zorundaydı. Klasik devir arzuhallerinde kâğıdın kullanım şekline dair de belirli bir kural yoktur. Buna dair kurallar modernleşme ve

⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, 1998, s.303.

⁸ Mehmet İpşirli, “Arzuhal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1991, C. III, ss. 447-48.

⁹ Mehmet İpşirli, s. 447-448.

bürokratikleşmelerinin hız kazandığı 19. yy. da başlamıştır.¹⁰ Buna göre yazının başlangıcı arzuhalde anlatılan meselenin uzunluğuna göre değişmekle beraber kâğıdın sadece alt yarısına kadar kullanılmaktadır. Kâğıdın geri kalan bölümüne ise soğuk damga, kayıt işleri ve cevap yazılmaktadır. Halk içinde okuma yazma oranının düşük olması ve arzuhal yazmanın belirli kurallar gerektirmesi ise 1762’de padişah fermanıyla arzuhallerin yazılması için “arzuhalci” denilen bir meslek grubunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu işi yapacak kişilerin bu kuralları iyi bilmeleri, dürüst ve namuslu olmaları, mesleği icra etmek için resmi izin almaları gerekmektedir. Aynı zamanda yazılacak olan belgeler, devlete yönelik bir yazı olduğu için ağır ifadeler barındıramazdı. Bu sebeple kelimeler özenle seçilmekteydi. Dilekçenin başka bir kişi tarafından yazılması ve belli kurallar barındırması ise halkın talebindeki istek ve ciddiyetini tam anlamıyla yansıtamamasına neden olmuştur. Dilekçeler zamanla belli bir kalıp haline gelmiştir. Örneğin metnin en başında ve sonunda, genellikle İslam devletlerinde çeşitli görevlilere ve dinî zümre mensuplarına verilen unvan veya sıfatları niteleyen özel bir anlam katan elkabları ortaya çıkarmıştır. Elcablar giriş bölümünde “*Devletlü İnayetlü Merhametlü Atüfetlü Sultanım Hazretleri Devlet-i İkbal Sani olsun*” ve sonunda da “*ahd-ı ferman devletlü inayetlü merhametlü efendim sultanım hazretleridir.*” gibi benzer ifadelerdir.¹¹

20. yüzyılın başında yürütme görevini üstlenen Büyük Millet Meclisi, kuruluşundan bir yıl sonra çıkardığı Teşkilat-ı Esasiye Anayasası’nda dilekçe hakkına dair herhangi bir madde bulunmamaktadır. Ancak, buna rağmen oluşturulan Arzuhal Encümeni, olağanüstü durumlarda dahi dilekçe hakkının saklı kaldığının ve iyi yönetim ilkelerinin yerine getirilmeye çalışıldığının bir göstergesi olmuştur.¹² Encümen, görevini Kanun-ı Esasi’de yer alan hükümler çerçevesinde yürütmüştür. 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 82. Maddesi ile de anayasal güvence altına alınmıştır.¹³ Arzuhal Encümeni, meclise dilekçe ile başvuran halkın istek ve şikayetlerini alarak gerekli cevapları vermiştir. Encümene verilen her dilekçe haftalık olarak, numarası, sahibinin ismi, unvanı, oturduğu yer, dilekçenin içeriği, alınan karar olarak bir cetvel şeklinde *Haftalık Müfredat Cetveline* yazılmıştır.¹⁴ Encümen bu şekilde dilekçeleri derleyip bir rapor haline getirmiş ve meclisteki milletvekillerine teslim etmiştir. Konular mecliste görüşüldükten veya ilgili makama tebliğ edildikten sonra gelen dilekçe ile ilgili son karar verilerek cevap yazısını oluşturmuştur.

Basın-yayın faaliyetlerinin yayınlaması ile halkın iktidara ulaşma yollarına yenisi eklenmiştir. Dilekçeler kadar resmi bir dili olmayan, halkın kendini daha rahat ifade etmesini sağlayan “okuyucu mektubu” örnekleri gazete ve dergi sayfalarında yer almaya başlamıştır. Süreli yayınlar, tarihçiler için önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır. Habermas, kitle iletişim araçlarının kamusal alanı oluşturan kurumlardan biri olduğunu, bu kurumlarda bir toplumun sorunlarının eleştirel bir kamuoyunun incelenmesine açıldığını ve bir tür uzlaşmaya varılabildiğini öne sürer. Ayrıca bilgi bolluğu çağında basının görevi, açık ve özgür kamusal forumlarda rasyonel tartışmanın ürünü olan bilgi

¹⁰ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, s. 306.

¹¹ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, s. 307.

¹² Enes Öz, “TBMM’nin Erken Dönemlerinde İyi Yönetim Geliştirme Örneği: İstida (Arzuhal) Encümeni ve Haftalık Mukarrerat Cetveli”, *Ombudsman Akademik*, C. VIII., S. 16 (2022), s. 120.

¹³ Madde 82: “*Türkler gerek şahıslarına gerek âmmeye mütaallik olarak kavanin ve nizamata muhalif gördükleri hususatta merciine ve Türkiye Büyük Millet Meclisine münferiden veya müctemian ihbar ve şikâyetle bulunabilirler. Şahsa ait olarak vuku bulan müracaatın neticesi müstediye tahriren tebliğ olunmak mecburidir.*” 1924 Teşkilat-ı Esasiye Anayasası, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi Kanunlar Dergisi*, Cilt:2, 20.04.1340.

¹⁴ TBMM İstida Encümeni Haftalık Müfredat Cetveli, (1939), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/763ad391-b621-45f9-98b0-efbdd48d7bcc>, Erişim Tarihi: 24.12.2023.

türlerini geliştirmek için kamusal tartışmayı teşvik etmektir. Basın, özel kişilerin rasyonel eleştirel tartışmalarını aktararak ve güçlendirerek kamusal tartışmanın bir uzantısı olarak hareket etmelidir¹⁵ diyerek basının önemine vurgu yapmaktadır. Eğer ki basın bir kamusal tartışma alanı ise sadece günlük haberlere odaklanmak yerine bireysel talep ve şikayetlerin yer aldığı okuyucu mektupları da araştırmacılar için önemli bir kaynak olmalıdır. Ayrıca okuyucu mektupları, modern toplumlarda, vatandaşların görüşlerini çerçevesiz, kalıpsız bir şekilde ifade etmesine ve bireye kendisini de ilgilendiren toplumsal konularda tartışma alanı yaratmıştır. Jones, 19. yüzyıl İngiltere’inde okuyucu mektuplarını, “...ulusal nabız hissetmenin temel bir aracı ve oy vermek kadar belirleyici olmasa da daha hassas ve karmaşık bir siyasi temsil biçimi” olarak adlandırmıştır.¹⁶

Tarihçi Robert S. Mc Elvaine, belirli bir tarihsel dönemde bir halkın tarihinin bizzat o halkın tanıklılığıyla başlaması gerektiğini yazıyor. Tarihçilerin insanların kendi adlarına konuşmalarına izin vermeleri gerektiğini savunur. McElvaine şöyle yazmıştır: “Zenci tarihi istiyorsanız, bunu ayakkabıyı giyen birinden almanız gerekecek ve zamanla, birinden diğerine, bir kitap elde edeceksiniz.”¹⁷ Elvain’in ifadelerinden de anlaşıldığı üzere bireylerin kendi kaleminden çıkan bilgiler dönemin aydınlatılmasında büyük öneme sahiptir.

Halk taleplerini miting, gösteri ve hatta şiddet yolu ile de dile getirebilir. Unutulmamalıdır ki “okuyucu mektubu” kişinin meramını şiddetle değil kelimelerle anlattığı materyallerdir. Bu nedenle de ulusal nabzın anlaşılmasında daha sağlıklı veriler sunabilir.

Türk tarihinde okuyucu mektuplarına yönelik ilk örnekler ülkenin ilk Türkçe muhalif gazetelerinden *Muhbir*’de “Bir Zat Tarafından Gelen Varakadır”¹⁸ (21 Ramazan 1283, 15 Kânunusani 1282, 27 Ocak 1867) başlığıyla ilk sayfada yer alan ve eğitim sisteminin eleştirildiği yazı, okuyucudan gelen ilk mektup örneklerinden sayılabilir. Dönemin eğitim sisteminde öğrenmenin zorluğuna değinen ve kişinin aldığı onca eğitime rağmen istenilen seviyeye ulaşamamasını eleştiren yazı, tabandan gelen görüşleri yansıtan ve toplumsal katılımın erken dönemli örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka örnek *Hürriyet* gazetesinde “İstanbul’dan Mektup”¹⁹ (27 Rabiulahir 1285, 5 Ağustos 1824, 17 Ağustos 1868) başlığıyla yayınlanan ve zaptiyenin idaresinin konu edildiği bir mektup olmuştur.

20. yüzyıla gelindiğinde okuyucu mektuplarının bireyin sesini duyurma aracı oluşuna yönelik örnekler daha sık rastlanmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi’nde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin desteği ile Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından İstanbul’da çıkarılmaya başlanan *Tanin* gazetesinde 31 Ağustos 1908’de şikâyetle konu olan “Kundakçılar” ve “Bir Varaka” gibi başlıklar altında yayınlanmış okuyucu mektubuna ulaşılmıştır. *Tanin* gazetesine yayımlanan mektup da; “Öteye beriye kundaklandığı ve bu cihetle telaşa düşmek tabii olduğu halde meseleyi emniyetsiz göstermemizden maksad-ı heyecanı teşkilinden ibaret olacağı belli ise de efkâr-ı umumiyeye ancak icraat ile emniyet geleceği beyan ediliyor.

¹⁵ Jürgen Habermas, *Kamusalın Yapısal Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

¹⁶ Allison Cavanagh, “Letters to the Editor as a Tool of Citizenship” *Letters to the Editor*, Allison Cavanagh, John Steel (ed.), London: Palgrave Macmillan, 2019, s. 88.

¹⁷ S. C. Perkins, B. Thornton, and T. Varma, “Letters to the Editor in the Chicago Defender, 1929–1930: The Voice of a Voiceless People”, *Letters to the Editor*, Allison Cavanagh, John Steel (ed.), London: Palgrave Macmillan, 2019, s. 51.

¹⁸ *Muhbir* “Bir Zat Tarafından Gelen Varakadır”, 27 Ocak 1867.

¹⁹ *Hürriyet*, “İstanbul’dan Mektup”, 17 Ağustos 1868.

Evlere kundak sevk eyleyerek yangın çıkarılmak hiç ehemmiyetsiz (önemsiz) bir vaka değildir. Bu gibi vakanın tekrarı daha ziyade calib-i ehemmiyetsizdir (önemsizdir). Ancak şehrimizde kundakçılık vakay-ı tekküsür edince (çoğalınca) zihinlerde başka bir siyah şüphe hasıl olmuştur: Bu yangınların acaba müretteb bir plan (düzenlenmiş bir plan) üzerine bir cemiyet-i menhusa (kötü cemiyet) tarafından mı düzenleniyor?...”²⁰ ifadeleri ile bu konudaki kaygı dile getirilmiştir.

Tanin Gazetesi’ne gelen mektuplar, yine bazı başlıklar altında verilmeye devam edilmiştir. Ancak daha sonra “Şikayetlerimiz” adı altında bir bölüm oluşturulmuş ve gelen şikayetlere göre gazete, ilgili kurumu bilgilendirmeye ve bir kamuoyu yaratmaya çalışmıştır. Örneğin Gazete, 30 Eylül 1908 tarihinde *Terkus Su Kumpanyası* adlı bir su işletme şirketinin, İstanbul’da su dağıtımındaki kötü yönetimini ve halka yönelik zalimane uygulamalar yaptığını şu şekilde yansıtmıştır; “Memleketimizde kanunsuz, rakipsiz, keyfi bir idareye keyfi muamelata tabi olan şirketlerin biri ve belki birincisi *Terkus Suyu Kumpanyasıdır*. Vaktiyle birkaç menfaatperestin kese-i irtikabına müsaade-i istihsal eden *Terkus Kumpanyası* İstanbul’un su ihtiyacatını öyle zalimane bir idare altına almış, suya en ziyade muhtaç olan yerlere katre katre (damla damla) su vermek için öyle bir meslek ittihaz etmiştir ki şehrimiz adeta Kerbela çölü deneyecek hale gelmiştir... “Borular patladı” “Yukarıdan bırakıyorlar”, “Benim elimden ne gelir?”, “Nezarete dert anlatamıyorum”, “Bu gidişle haftada ancak bir defa size nöbet gelecek” sözlerini hangimiz işitmemiştir?... Zavallı ahalimizin bilmeyerek nasıl mezalimin zebunu (acizi) olduğunu yazmak, bunların çare-i hülasası aramak vazifemizdir!”²¹

Tanin gazetesi dışında bir diğer gazete ise Vakit gazetesidir. 6 Ocak 1923 tarihli Vakit gazetesinde “*Karilerimizin Mektupları*” başlığında altında yayımlanmaya başlamıştır. Vakit gazetesinde “Telgraf Memurlarının Bir İzahı” alt başlığında tespit edilen bu mektupta, İstanbul Telgraf Müdürlüğü’nden bir açıklama yapılmaktadır. Buna göre mektup Tanin gazetesinin 5 Ocak günü, Rauf Bey’in beyanatının gazeteye zamanında ulaşmamasının sebebi olarak “beceriksiz telgrafçılar” göstermesi ve Telgraf Müdürlüğü’nün ise bu iddiayı reddettiği görülmüştür. Vakit gazetesine yazan okuyucu memurlar, beyanatın gecikmesine veya karışmasına neden olabilecek herhangi bir durumun olmadığını, aksine telgrafhanenin görevini eksiksiz yerine getirdiğini ve beyanati detaylı bir şekilde gazetelere ilettiğini şu şekilde belirtmektedir; “*Tanin’in bugünkü (5 Kanuni Sani/5 Ocak) nüshasında Rauf Bey Efendinin beyanatının, tamamen alınamaması vesilesiyle mevcut “Beceriksiz telgrafçıların elinde karıştığından dolayı maalesef zamanında gazetelere verilmemiş” kaydı müşahade olunmuştur. Ne burada ne de Ankara telgrafhanesinde bu beyanatın tehirini ve karıştırılmasını mucip bir hal vakıf olmamıştır. Ve vazifesini tamamen müdrük olan (kavrayan) telgrafhane, gayet mufassal (ayrıntılı) olan beyanati hiçbir memleketin telgraf idaresine nasip olamayacağı bir ... almış ve bir taraftan da müretteplerce dizilmesi için ciste ciste gazetelere göndermek gibi teshilatı da (kolaylığı da) düşünmüştür. Binaenaleyh tehirin başka idarede aranması lazım geleceğinden ve artık intizamını ispat etmiş olan idaremizin memurları hakkında (beceriksiz) hitabını kabul edemeyeceğinden tavazzuh buyrulmasını rica eylerim.”²² ifadeleri ile gazeteye ulaşmıştır.*

Türk tarihinde ilk örneklerine 19. Yüzyılın ikinci yarısında rastlanan ve 20. Yüzyıl ile birlikte özellikle Cumhuriyet’in ilanı sonrası sayılarının arttığı tespit edilen okuyucu mektuplarının aynı zamanda ülkedeki yönetim anlayışı konusunda da ip uçları sunduğu

²⁰ Tanin, “Kundakçılar”, 18 Ağustos 1324, 31 Ağustos 1908.

²¹ Tanin, Şikayetlerimiz, “Şehremanetine”, 17 Eylül 1324, 30 Eylül 1908.

²² Vakit, Karilerimizden Mektuplar, “Telgraf Memurlarının Bir İzahı”, 6 Ocak 1923.

açıktır. Yönetim demokratikleşme yolunda gelişmesi, kişisel hakların artması ve halkın kendini ifade edebilme özgürlüğünün olması ile okuyucu mektuplarının sayısının da arttığı gözlenmektedir.

Yukarıda da bahsettiğim gibi araştırmacılar için çok önemli materyaller olmalarına rağmen az sayıda çalışmaya materyal olmuştur. Öyle ki okuyucu mektuplarına dair elimizdeki en kapsamlı çalışma İngiltere *Leeds Üniversitesi* Edebiyat, İnsan ve Kültür Fakültesinde Medya ve İletişim alanında çalışmaları olan Dr. Allison Cavanagh ile İngiltere *Sheffield Üniversitesi*'nde Gazetecilik bölümünden John Steel editörlüğünde 2019 yılında yayımlanmış olan, *Letters to the Editor-Comparative and Historical Perspectives* (Editöre Mektuplar- Karşılaştırmalı ve Tarihsel Perspektifler) adlı çalışmadır.²³ Cavanagh ve Steel haricinde beş iletişimci ve bir gazeteci tarafından hazırlanan çalışmada, okuyucu mektuplarının önemi ve işlevi ele alınmaktadır. İngiltere, Portekiz, Amerika, Kolombiya ve Japonya'da 1867'den günümüze kadar olaylar üzerinden yapılan çalışmanın başında, okuyucu mektuplarının, gazetelerin kimliğine ve okur kitlesiyle olan ilişkisine sunduğu katkının ve mektupların yayının ahlaki duruşunu yansıtan farklı görüşlerin ortaya konduğu bir platform olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir. Ardından, mektupların insanların kişisel ve siyasi konularını tartıştığı bir forum olduğu, gündem olan olayların ve endişelerin ele alındığı görülmektedir. Örneğin, mektupların belirli zamanlarda tekrarlanan endişelerin ve sorunların tanımlanmasında önemli rol oynadığı söylenmektedir.²⁴ Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, farklı dönemlerdeki mektupların incelendiği araştırmalardan örnekler verilmektedir. Örneğin, Chicago Defender'daki mektuplar, ırk ve ekonomi konularını ele almaktadır.²⁵ Ayrıca, Kolombiya'daki gazetelerdeki okuyucu mektuplarının dönemin ulusal kimlik ve vatanseverlik duygularını belirgin bir şekilde yansıttığından bahsedilmektedir.²⁶ Çalışmanın sonunda ise çevrimiçi gazeteciliğin yükselişiyle birlikte mektupların gazetecilik hayatındaki yerinin değiştiği ve okuyucularla olan etkileşimin şekillendiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, okuyucu mektuplarının yayınlanmasıyla vatandaşların kamusal meselelere katılımını artırdığı ve güçlendirilmiş bir vatandaşlık duygusu yarattığı belirtilmektedir.²⁷

Türkçe literatürde ise okuyucu mektuplarıyla ilgili yapılmış en göze çarpan çalışma Fatmagül Demirel'in, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Haftalık Mecmua'da Yayınlanan Okuyucu Mektupları"²⁸ başlıklı çalışmasıdır. Demirel'in çalışması, okuyucu mektuplarının tarihin malzemesi olarak kullanılabilirliğini göstermesi ve projemizde olduğu gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarını ele alması açısından önemli olsa da bunlara yönelik içerik analizleri yapılmamış, istatistiksel veriler yoluyla dönem analizlerine gidilmemiştir. Belirli bir mektup grubunun tek tek değerlendirilmeleri suretiyle ortaya konan çalışma, günümüzün kolaylaştırıcı teknolojilerinden bağımsız, insan yetisiyle gerçekleştirildiği için sınırlı sayıda mektubun değerlendirilmesine olanak tanımıştır.

²³ Allison Cavanagh, John Steel (ed.), *Letters to The Editor-Comparative and Historical Perspectives*, London: Palgrave Macmillan, 2019.

²⁴ Marisa Torres da Silva, "Regular Letters-Writers: Meanings and Perception Of Public Debates", *Letters to The Editor-Comparative and Historical Perspectives*, Allison Cavanagh, John Steel (ed.), London: Palgrave Macmillan, 2019, ss.9-25.

²⁵ Stephynie C. Perkins, Brian Thornton, Tulika Varma, "Letters to The Editor in the Chicago Defender, 1929-1930: The Voice of a Voiceless People", *Letters to The Editor-Comparative and Historical Perspectives*, ss.49-69.

²⁶ Marta Milena Barrios, Luis Manuel Gil, "Letters to The Editor in Colombia: A Sanctuary of Public Emotions", *Letters to The Editor-Comparative and Historical Perspectives*, s.78.

²⁷ Allison Cavanagh, "Letters to Editor as a Tool of Citizenship", *Letters to The Editor- Comparative and Historical Perspectives*, ss.89-109.

²⁸ Fatmagül Demirel, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Haftalık Mecmua'da Yayınlanan Okuyucu Mektupları", *Müteferrika*, Sayı: 37, Yaz 2010, s. 131-142.

Bir diğer çalışma Ayşe Polat'ın, "Sırât-ı Müstakîm ve Okuyucu Mektupları, Sorulan, Tartışılan ve İnşa Edilen İslam"²⁹ başlıklı çalışmasıdır. ("*İslam'ı Uyandırmak*", *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, Ed: Lütfi Sunar, İlem Yayınları, İstanbul, 2018, s. 393-419). Polat'ın çalışması, gerek 1908 gibi erken bir dönemde okuyucu mektuplarının varlığını göstermesi gerekse de İslamcı bir yayın olan *Sırât-ı Müstakîm*'e yansıyan okuyucu taleplerinin toplumun genelinden ziyade daha dar bir kesimin özel bir konuya yönelik ilgi ve taleplerini göstermesi bakımından önemlidir.

Neden 1939?

11 Kasım 1938 'de İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına getirilmesi ile Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Ş. S. Aydemir, İsmet İnönü'nün yönetime geçişini şu cümleler ile tanımlar; "...ülkenin o tarihi anında, ülkenin başına onu şartlar getiriyordu. İnönü, Şartların Getirdiği Adamdı"³⁰ Atatürk'ün hayata gözlerini yumduğu bu süreçte İnönü'nün cumhurbaşkanlığı nasıl karşılanmıştı? İnönü, Atatürk'ün tabii bir devamı sayılmış ve Türk basınında "Milli Şef" olarak ilk defa o günlerde anılmıştır. 13 Kasım 1938 tarihli Bugün gazetesinin başyazarı Ali Naci Karacan; "*Millet Meclisi Atatürk'ten sonra onun eserini en iyi koruyacak, devam ettirecek halefini ittifakla seçti. Ve Atatürk'ün en yakın zafer ve inkılap arkadaşı İsmet İnönü'yü, devletin en yüksek vazifesi başına getirerek, yeni Milli Şef'ini tayin etti*"³¹ ifadeleri ile İsmet İnönü'yü Milli Şef olarak ifade etmiştir. Nihayetinde 26 Aralık 1938 tarihinde toplanan CHP Büyük Kurultayı'nda İsmet İnönü değişmez genel başkan ve Milli Şef ilan edilmiştir. İnönü'nün devlet başkanı olduğu günlerde ülke içi sorunlar önemli olduğu kadar dış ilişkilerde büyük önem taşıyordu. İnönü, cumhurbaşkanı seçildiği günlerin iç ve dış meselelerini şu cümleler ile ifade etmiştir;

"1938 kasımında cumhurreisliğine seçildikten sonra, kendimi karşısında farz ettiğim önemli meseleler şunlardı:

Dış alemin yeryüzü ölçüsünde çatışmaya gittiğini, kesin inanmayla görüyordu. Ufukta beliren bu çetin fırtınayı selametle geçirmek en çok fikrimi işgal ediyordu.

Dış münasebetlerimiz kararsız ve temelsizdi. Sovyetlerle münasebetlerimiz gölgeli, Nazilerle münasebetlerimiz şüpheli ve Garp alemi ile münasebetlerimiz temelsizdi.

İç politikada bir huzur ve nizamına ihtiyacımız vardı. Ve bu mesele benim gözümde acele idi. Devletin iç ve dışışlerini inanılır bir zemine oturtmak ilk görevdi.

*1930'dan sonra bir iktisadi plan tatbik etmeye başlamıştık. Son neticesini yakından henüz bilmiyordum. Zihnimi işgal eden meseleler bunlardır."*³²

İnönü'nün kendi ifadelerinden de anlaşıldığı üzere özellikle dış ilişkiler karmaşık ve belirsizlik içindeydi. Burada yaşanacak sorunlar ve alınacak yanlış kararlar iç politikayı da önemli şekilde etkileyeceği için çok dikkatli davranması ve doğru adımlar atması gereken kritik bir süreci devralmıştı.

²⁹ Ayşe Polat, "Sırât-ı Müstakîm ve Okuyucu Mektupları, Sorulan, Tartışılan ve İnşa Edilen İslam", "*İslam'ı Uyandırmak*", *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, Ed: Lütfi Sunar, İlem Yayınları, İstanbul, 2018, s. 393-419.

³⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 18.

³¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, C.2, s. 29.

³² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, C.2, s. 33.

Dünya'nın yeni bir savaşın eşiğinde olmasından dolayı öncelliği dış politikaya veren İnönü, Avrupa ülkeleri ile bir dizi anlaşma yaparak savaş sırasında oluşabilecek bir tehdidin önüne geçmeye çalışmıştır. Ve bundan sonraki günlerde Türkiye'nin dış politika çabalarında hızlı bir gelişme göze çarpmıştı. 12.6.1939 da Türkiye-İsveç Ticaret ve Kliring Antlaşması ile -buna bağlı Protokol ve Mektuplar Büyük Millet Meclisince onaylanmıştı. Türkiye ile Almanya arasında 30.1.1939 da Berlin'de imzalanmış olan, Südet Alman Bölgesi ile Türkiye arasındaki ticaret alışveriş ve ödeme işlerinin düzenlenmesine ait Protokolü onaylayan 3639 sayılı kanun kabul edilmişti. Bu Protokol; Südet Alman arazisinin Almanya ile birleşmesi üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Almanya Hükümeti arasındaki ticaret anlaşmalarının yürürlükteki hükümlerinin Türkiye ile Südet Alman Arazisi arasındaki alışverişlere de uygulanması hakkında idi. Aynı gün, İstanbul Tramvay Şirketinin imtiyaz hakkı ile tesislerinin satın alınması hakkındaki 8.2.1939 günlü Sözleşmenin onaylanmasına dair olan kanun kabul edilmişti. Bu Şirket, imtiyazlı yabancı şirketlerinin en eskisi idi. 30.8.1869 da süresi 40 yıl olmak üzere İstanbul şehrinde Atlı Tramvay işletmek imtiyazını almış ve süreyi uzatmak için hükümetle on kere “daha Sözleşme yapmıştı.1911'deki ek sözleşme ile elektrikli cer tesislerini kurmayı da üzerine almış ve ilk kez 1913 de İstanbul'da Elektrikli Tramvay işletmeye başlamıştı. Şirketle, türlü konular üzerinde, son sözleşmeler 21 ve 24 Temmuz 1926 da yapılmıştı. Fakat şirket hem tesislerini ferî usullerine uydurmamış hem de taahhüt ettiği yeni hatları yapmamıştı, Bunun üzerine 1934 de Sözleşme feshedilmiş, bu işlem Danıştayın 1935 yılındaki kararı ile kesinleşmiş, hesapların incelenmesi için Şirket ve Hükümet delegelerinden bir karma komisyon kurulmuş ve Tramvay Şirketinin temsilcisi Mühendis M. Henri Speciael ile, 1938 de Şirketfo satın alınma görüşmelerine başlanmıştı. Yine aynı gün İstanbul Tünel Şirketinin imtiyaz hakkı ile tesislerinin satın alınmasına dair olan 8.2.1939 günlü Sözleşmenin onaylanması hakkındaki kanun da kabul edildi. Beyoğlu ile Galata arasında, Yeraltı Demiryolu ile ulaştırmanın sağlanması için 1869 yılında Fransız uyruklu Mühendis Gavan'a verilmiş olan imtiyaz üzerine İngiliz sermayedarlarından meydana gelen ve İngiliz kanunlarına bağlı olan bir İngiliz Şirketi imtiyazı üzerine almış ve tesisleri kurmuştu. 5.12.1904 yılında yapılan Sözleşme gereğince İngiliz Şirketi bir Türk Anonim Şirketi kurma ve tünelin iki ucunda Duraklar ve gelir getirir binalar yapma zorunda bırakılmış, imtiyaz süresi de 75 yılın eklenmesiyle 1939 yılına kadar uzatılmıştı. 16.6.1939 gün ve 3645 sayılı kanunla da İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İdareleri İstanbul Belediyesine devredildi.³³

Tramvay hatlarının yabancı işletmeler de olması ve sürecin sağlıklı ilerlememesi nedeniyle ulaşım konusunda ciddi sıkıntılar yaşandığını 1939 yılı okuyucu mektupları da ortaya koymaktadır. Cumhuriyet gazetesine gönderilen 101 mektubun 20 tanesini yani %19'unu ulaşım ve altyapı ile ilgili mektuplar oluşturmaktadır. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere 1939 yılı hem dış politika da hem de iç politika da önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur.

1939 Yılı Okuyucu Mektuplarının Değerlendirilmesi

1939 yılına ait Cumhuriyet gazetesinde 101 tane, Ulus gazetesinde 6 tane, Vakit gazetesinde ise 5 tane okuyucu mektubuna rastlanmıştır. Bu mektuplar *Cumhuriyet* gazetesinde “halkın Şikayetleri”, “Halk Sütunu”, “Okuyucu Diyor ki” başlıkları ile, *Ulus* gazetesinde “Gelen Mektuplar”, “Okuyucu Mektupları”, “Günün Peşinden” başlıkları ile, *Vakit* gazetesinde ise “Şikayetler”, “Okuyucu Mektupları” başlıkları ile yayınlanmıştır. Bu mektuplardan yola çıkarak dönemin temel sorunlarını anlayabilmek için konu

³³ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Üçüncü Kitap, Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara, 1974, s. 24-25.

analizi yapılmıştır. Ayrıca halkın şikayetlerini iletmesinin bir başka yolu olan TBMM Arzuhal Encümeni Haftalık Karar Cetveline kaydedilen 523 dilekçe incelenerek okuyucu mektuplarındaki sorunlar ile dilekçelere yansıyan sorunların karşılaştırmaları yapılmıştır.

1939 YILINDA YAYIMLANAN OKUYUCU MEKTUPLARI			
Konu Türü	Gazeteler		
	Cumhuriyet	Ulus	Vakit
	Okuyucu Mektubu Sayıları		
Ulaşım-Altyapı Problemleri	20	0	2
Sağlık ve Sağlık Hizmetleri Eksikliği	8	1	1
İş ve Ekonomik Şartlar	9	3	0
İdari Sorunlar	10	0	0
Eğitimle İlgili Talepler	5	0	0
Güvenlik ve Kamu Düzeni	11	0	1
Toplumsal Huzursuzluklar	10	0	0
Cevap Yazıları	9	1	0
Diğer	12	1	1
Mektupların Toplamı	101	6	5
Genel Toplam		112	

1. Ulaşım-Altyapı Problemleri

Şehir içi ulaşım ve altyapı sorunlarını kapsamaktadır. Tramvayların sık olmaması, yolların bakımsız ve bozuk olması gibi konulara odaklanmaktadır. Örneğin, tramvaylarda yer bulamama, uzun süre duraklarda bekleme gibi şikayetler veya bozuk yollarda araçların zarar görmesiyle ilgili mektuplar bu kategoriye girmektedir. Özellikle tramvayların yetersiz olması ile ilgili mektup sayısı burada sıkça yer bulmaktadır. Bir örneğe bakalım olursak;

"Pangaltı'da Bilezikçi sokağında 91 numarada Mükerrerem imzası ile aldığımız bir mektupta deniliyor ki: "Sabahları Pangaltı, Hamam tramvay istasyonundan ve bunu müteakip durak mahallelerinden, saatlerce beklendiği halde kavgaya, dövüş suretiyle tramvaya binmek ve bir istif halinde seyahat etmek işkence teşkil etmektedir. Kurtuluş'tan gelen arabaların adedi bilhassa sabah saat 8, 8.30da fevkalade seyrek ve esasen son duraktan kımıldamayacak kadar dolan araba artık başka bir tek müşteri

alabilecek halde değildir. Şişliden gelen Beyazıt ve Sirkeci arabaları ise keza. Dakikalarca yağmur ve soğukta durak mahallelerinden transit geçen arabaları seyretmekle soğuk ve bin netice hastalığa duçar olmaktadır. Sabah ve akşam bilhassa memurların vazifeye gitme ve gelme saatlerinde arabaların sıklaştırılması sureti ile halkı hiç olmazsa saatlerce ayaküzeri bekletmekten ve kavgasız ayağını tramvaya atamak sureti ile gideceği mahalle kadar bir an evvel gidebilmelerinin temin edilmesini ve bu tramvay derdinin senenin son günü ile beraber bitmiş olmasını gönülden dilerim.”³⁴

Sabah ve akşam saatlerinde tramvay seferlerinin yetersizliğinin yarattığı sıkıntılar Vakıf gazetesine gelen bir diğer okuyucu mektubunda şu cümleler ile ifade edilmiştir;

“Tramvay seferlerinin sabahleyin başladığı ilk dakikadan saat sekize kadar Taksim-Fatih, Harbiye-Fatih doğru seferlerinin işlemediğini bir okuyucumuz gelip söyledi. Buna hemen inanmadık. Çünkü saat sekiz demek vatandaşlardan talebe, muallim, işçi gibi birçoklarının vazifesi başında bulunacağı zaman demektir. Böyle bir zamanda Fatihe gitmek için Harbiye yahut Taksim’de bulunan bir kimse muhakkak iki tramvay mı değiştirmek mecburiyetinde kalacaktır? Kaldı ki bu doğru seferlerin işlemediğinden hiç kimsenin haberi yoktur. Vaziyeti tahkik ettik. Meğerse doğru imiş.. Yani Taksim-Fatih, Harbiye-Fatih seferleri sekize kadar diğer seferlere nispetle yüzde bir denecek kadar az işliyormuş. Sebebini sorduk? Onu da şöyle söylediler: “Bu tramvayların depolan Aksaray’dadır. Halbuki köprü geç açılıyor. Aksaray deposunda bekleyen tramvaylar köprünün açılma saatine göre depodan hareket ettikleri için normal seferler ancak sekizden sonra başlayabilir.” Hayret doğrusu. Şişlide bulunan depo acaba tramvaylar için değil de kibrit kutuları konmak için mi yapılmıştır.”³⁵

Ulaşım sorunu sadece tramvay seferleri ile ilgili sınırlı kalmamış aynı zamanda şehrin merkezinden uzak yerlere ulaşan asfalt yolların yarattığı sıkıntılar da bu mektuplar da dile getirilmiştir. Özellikle yolların eğitimi aksatmasından üzüntü duyan bir okuyucu duygularını şu cümleler ile ifade etmiştir;

“Şehrin en ücra semtlerinde mekteplerimiz var. Her gün binlerce çocuk bu yollardan günde en azı iki defa geçerek gelip gidiyorlar. Üstelik aynı yollardan birçok yolcuların da geçtiğini düşünürsek bu binlerce yolcu yekûnu daha kabarık bir rakam haline gelir. Şehrin mektep bulunmayan bu gibi bakımsız yollarından vazgeçtik. Çünkü bu işin nihayet bir bütçe meselesi olduğu aşikardır. Fakat, mesela Fatih’te At pazarından geçerek Gelenbevi mektebine giden yol ve Yeşilköy’de Şenlik mahallesindeki mektep yolu gibi yolların yapılması niçin ilk planda tutulmasın. Bu yolların vaziyeti için çamur deryası demek hiçbir şey ifade etmek olmayacaktır. Alâkadar makamların ve daha ziyade mahalli kaymakamlıkların bu yollardan binlerce çocuğun bata çıka yürüdüklerine acımaması ve buna da bir çare bulmaman cidden esef edilecek bir vaziyettir.”³⁶

³⁴ Cumhuriyet, “Tramvay Kampanyasının Halka Çektirdiği İstirap”, 02 Ocak 1939.

³⁵ Vakıf, “Tramvay Deposu mu? Kibrit Kutusu mu?”, 17 Aralık 1939.

³⁶ Vakıf, “Bunlar Nasıl Mektep Yolları?”, 14 Aralık 1939.

"Sirkeci-Rami Otobüs İhtiyacı Düşünülmelidir"³⁷, "Akay İdaresinin Nazar-ı Dikkatine"³⁸, "Başvartenik Nahiyesi Köprü İstiyor"³⁹ gibi başlıklar ile çok sayıda okuyucu mektubu gazetelere gönderilmiştir.

2. Sağlık ve Sağlık Hizmetleri Eksikliği

Halkın sağlık hizmetlerine erişimde yaşadığı zorlukları ifade etmektedir. Özellikle hastanelerde doktor veya tedavi yetersizliği gibi sorunlar öne çıkar. Kırşehir ilindeki dış hekimi yokluğunu anlatan bir okuyucu mektubu;

"Kırşehir'den birçok imzalı şu mektubu aldık. Hâdiseyi kısaca anlatalım: bu vilâyette senelerden beri dış doktoru ve hattâ dışçı yokmuş. Dışı ağrılanlar ya Ankara'ya yahut Kayseri'ye gidiyorlarmış. Mektubun sonunda şöyle bir soru var: "Dışçılık sanatı, dış doktorluğu mektebinden mezun olanlara veya bu işi yapmaya ehil olduğunu ispat edenlere hasredilmiştir. Bu, tabii çok güzel bir tedbirdir. Fakat bir vilâyet merkezindeki dışçı çekecek veya tedavi edecek mektepsiz bir dışçı kalfası bile bulamamak hazin değil midir?" Hiç kimse bir serbest meslek sahibini, muayyen bir yerde oturmaya mecbur edemez. Buna şüphe yoktur, Devletin yetiştirdiği ve meslek sahibi ettikleri için bile muayyen bir hizmet mecburiyeti vardır, kadar. Fakat Kırşehir Vilayetine dış doktorsuzluğu, şu iki noktayı insana hatırlatıyor. Evelâ, belediye ve hususî idare, sıhhat bütçelerindeki tahsisattan bir dış doktoru temin edemezler miydi? Sonra 70 küsur bin vatandaşın yaşadığı bir vilâyet merkezinde, bir dış doktoru geçinecek kazanç temin edemez miydi? İlk soru sormak alâkadar yüksek makamlara, cevap vermek de Kırşehir vilâyet ve belediyesine düşer. Fakat bizim burada üzerinde durmak istediğimiz mesele başkadır: sırası geldiği zaman halk hizmeti diye bazı işleri ayırırız. Halk hizmetleri sırasında en ön safta bir yer alması icap eden şey, halk sıhhati değil midir? Bu işlerle uğraşanlarımız, aramızda daima hürmet, saygı ve sevgi görmüşlerdir. Haklı olarak servet, mevki, şöhret sahibi olmuşlardır. Kırşehir, elektriği olmayan, konfor şartları diğer büyük vilâyetlerimiz gibi bol bulunmayan bir şehirdir. Fakat orada yetmiş bin vatandaş yaşıyor. Devleti, doktorlar gibi millet kesesinden okuttuktan sonra buralara göndermek tedbirini almaya mecbur bırakmadan, bazı vilâyetlerimizde her semtte bir tane bulunan dış doktorlarından birisi kalkıp kendi arzusu ile gidemez mi? Bu dış doktorunun orada para, şöhret, mevki kazanması çok kuvvetli bir ihtimal olmakla beraber her şeyden evvel, dişleri ağrıdığı zaman ya Ankara veya Kayseri'ye koşan Kırşehirli kendisine fedakâr bir ilim adamı gibi karşılama töreni yapacaklardır."⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa kazasından gönderilen bir okuyucu mektubunda ise kazada doktor bulunmamasının sıkıntıları şu cümleler ile dile getirilmiştir;

"Mustafa Kemal Paşa kazasında terzi Mehmet Özkan imzasıyla aldığımız bir mektupta deniliyor ki: "Elli ben bin nüfusa yakın olan kazamızda bir seneden beri Belediye doktoru bulunmadığı gibi hükümet doktoru da bu defa diğer bir yere nakledildi. Muayene parası veremeyecek olan fakir hastaların

³⁷ Cumhuriyet, "Sirkeci-Rami Otobüs İhtiyacı Düşünülmelidir", 16 Mart 1939.

³⁸ Cumhuriyet, "Akay İdaresinin Nazar-ı Dikkatine", 25 Nisan 1939.

³⁹ Cumhuriyet, "Başvartenik Nahiyesi Köprü İstiyor", 6 Ağustos 1939.

⁴⁰ Ulus, "Dış Doktorsuz Vilâyet", 30 Nisan 1939.

vaziyeti son derece müşkülleşmiştir. Kazamıza nispetle küçük olan diğer yakın kazalarda bu gibi resmi doktorların kadrosu tamamdır. Bu doktordan birisinin hiç olmazsa vekaleten kazamıza gönderilmesi için nihayet sıhhat müdüriyetine yapılan müracaatımızdan de bir netice elde edilememiştir. Sıhhat Vekaletinin nazar-ı dikkatini celp etmenizi rica ederim.”⁴¹

3. İş ve Ekonomik Şartlar

Vatandaşların iş bulma, çalışma koşulları ve ekonomik sıkıntılarıyla ilgili şikayetlerini içermektedir. Örneğin, bir kişinin işten haksız yere çıkarılması, düşük maaşlar veya kötü çalışma koşullarıyla ilgili şikayetler bu kategoriye girer. Ayrıca iş bulma talepleri de burada yer alabilir.

“Balatta Avcıbey mahallesinde Mahmud sokağında 4 numarada oturduğunu söyleyen ve Kasımpaşa’da Havuzlarda filikacı ustası olduğunu bildiren Hasan isminde bir vatandas, matbaamıza gelerek, bilasebeb, 25 gün evvel işinden çıkarıldığından ve bu yüzden sefil ve perişan kaldığından şikâyet etmiştir. Alakadarların ehemmiyetle nazar-ı dikkatini celbederiz.”⁴²

4. İdari Sorunlar

Yerel yönetimler veya devlet idareleri ile ilgili aksaklıkları içeren konulardır. Belediyelerin görevlerini yerine getirmemesi, resmi işlemlerde bürokratik engeller gibi konulara değinilir. Örnek olarak su kesintileri, altyapı sorunları veya vergi dairelerinde yaşanan gecikmeler verilebilir. Yangın musluklarının sağlıklı çalışmaması üzerine yazılmış okuyucu mektubu örneği;

“Gedikpaşa’da Saraç İshak mahallesinde Esirci Kemalettin sokağında oturan’ bir okuyucumuzdan aldığımız mektupta deniyor ki: “Geçen cuma günü Gedikpaşa’da Saraç İshak mahallesinin Esirci Kemalettin Cami sokağında bir evden yangın çıktı, ihbardan kısa bir müddet sonra itfaiye yangın yerine hemen yetişmişti. Bu sürat şüphesiz ki şayanı takdirdir. Yalnız itfaiye gelir gelmez maalesef su bulamadı ve çarnaçar Kumkapı denizinden motorlar vasıtasıyla su almak mecburiyetinde kaldı. Yangın da bir kısım eşyanın ve tahta döşemelerin yanmasından sonra söndürüldü. Fakat ya vaka mahalli denize çok uzak olsaydı?.. Bütün bir mahalle ve kısa bir zamanda tabiatıyla cayır cayır yanacaktı. Şu halde mahallelerde yangın muslukları ve yangın telefonları bulunmasının ne kadar hayatî bir mesele olduğu bir kere daha ortaya çıkmış bulunuyor. Acaba bu noksanlarımızın tamamlanması o kadar fazla bir masrafa mı lüzum gösterir?... Hattâ gösterse bile bir mahalleyi kül halinde görmektense belediyenin bu masrafı göze almakta hazır olduğunu işitmek isteriz.”⁴³

“Bafra Belediyesinin Ehemmiyetle Nazar-ı Dikkatine”⁴⁴, “Elektrik İdaresinin Nazar-ı Dikkatine”⁴⁵, “Metruk Sokak”⁴⁶ başlıkları ile özellikle yerel yönetimlerin hizmetlerinde yaşanan aksaklıkların dile getirildiği mektuplara rastlanmıştır.

⁴¹ Cumhuriyet, “Sıhhat Vekaletinin Nazar-ı Dikkatine”, 31 Ağustos 1939.

⁴² Cumhuriyet, “İşinden Çıkarılan Bir İşçi”, 23 Temmuz 1939.

⁴³ Vakit, “Mahallelerde Yangın Muslukları”, 17 Aralık 1939.

⁴⁴ Cumhuriyet, “Bafra Belediyesinin Ehemmiyetle Nazar-ı Dikkatine”, 29 Kasım 1939.

⁴⁵ Cumhuriyet, Halk Sütunu, “Elektrik İdaresinin Nazar-ı Dikkatine”, 20 Kasım 1939.

⁴⁶ Cumhuriyet, Halk Sütunu, “Metruk Sokak”, 19 Ağustos 1939.

5. Eğitimle İlgili Talepler

Okul eksiklikleri, öğretmen azlığı, eğitim malzemesi yetersizliği ve öğrenci ihtiyaçları ile ilgili şikayetleri içermektedir. Örneğin, okulların fiziki koşullarının yetersizliği veya öğretmen eksikliği bu başlık altında ele alınabilir. Ankara'da bir üniversite öğrencisinin dekanlık tarafından alınan kararın yanlışlığı ifade ettiği okuyucu mektubu örneği;

"Ankara Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi talebeleri namına Mustafa Demirel imza ile aldığımız bir mektupta deniliyor ki: "Fakültemiz profesörler meclisince yapılan yeni talimatnameye dekanlıkça muvakkat bir madde ilâve edilerek dört sene evvel fakülteye giren talebelere teşmil edilmiştir. Bu yüzden üç yüz talebe bir sömestreden altı sömestre kadar kaybetmektedir. Dekanlık tarafından yapılan bu açık haksızlık hakkında alâkadar makamatin nazarı dikkatini çekmenizi rica ederiz."⁴⁷

6. Güvenlik ve Kamu Düzeni

Asayiş ve kamu güvenliği ile ilgili sorunlar bu başlıkta toplanmaktadır. Mahallelerde güvenlik zafiyetleri, karakol yetersizlikleri gibi durumlar mektuplarda öne çıkabilir. Örneğin, karakolların donanım eksiklikleri veya güvenlik önlemlerinin yetersizliği bu türden şikayetlerdir.

"Hüviyeti bizce malum Taksimde Talimhanede oturan bir kariyemiz tarafından yazılıyor: "Zehirli gazlardan korunma usulleri ismi altında dört yapraktan ibaret bir risaleyi bazıları buradaki apartmanlara -bilhassa erkeklerin bulunmadığı bir saatte-müracaat ederek (almaya mutlaka mecbursunuz, yoksa hükümet tarafından ceza görürsünüz) tehditler on beş kuruş mukabilinde cebren satmaktadırlar. Şüphesiz bu usul, şehrin diğer taraflarında da tatbik edilmektedir. Üzerinde hiçbir resmî dairenin mührü bulunmayan böyle bir risaleyi bu şekilde satmak her halde kanunî bir hareket olmadığına göre Emniyet müdürlüğünün nazarı dikkatini celbetmenizi rica ederim."⁴⁸

"Emniyet Müdürlüğünün Nazarı Dikkatine"⁴⁹, başlığı ile kaleme alınmış birden fazla mektuba rastlanmaktadır.

7. Toplumsal Huzursuzluklar

Mahallelerdeki çeşitli huzursuzluklar, sağlık tehditleri, sivrisinek istilası gibitoplumsal sorunları kapsamaktadır. Örneğin, Üsküdar'da sivrisinek mücadelesi yapılmaması veya mahallerdeki rahatsız edici olaylar bu başlıkta toplanabilir.

"Haliç Fenerinde A. Kaya Elhaliioğlu çivi fabrikası namına aldığımız bir mektupta deniliyor ki: "Memlekette sanayi inkişafı için hükümet bazı fabrikaların hariçten getirecekleri mevaddı iptidaiyeyi gümrük resminden muaf tutmuştur. Halbuki, bu muafiyet şamil olmayıp, birkaç fabrikaya munhasırdır. Fabrikamız da çivi imal ettiği halde, çivinin iptidai maddesi olan teli tam gümrük resmi vererek getiriyoruz. Diğer taraftan bu telleri gümrük muaf olarak getiren fabrikalarla da rekabet etmemize imkân

⁴⁷ Cumhuriyet, "Maarif Vekaletimizin Dikkatine", 15 Nisan 1939.

⁴⁸ Cumhuriyet, "Emniyet Müdürlüğünün Nazarı Dikkatine", 26 Nisan 1939.

⁴⁹ Cumhuriyet, "Emniyet Müdürlüğünün Nazarı Dikkatine", 20 Şubat 1939.

kalmıyor. Karşımızda bulunan iki çivi fabrikası, bu yüzden bizleri ezmede ve çalışmamıza imkân bırakmamaktadır. Fabrikamız da aynı malı aynı şekilde imal etmekte olduğundan bu muafiyetten bizim de istifade etmemizi temenni ediyoruz.”⁵⁰

8. Cevap Yazıları

Gazeteye gelen şikayetlere gazeteden veya resmi makamlardan gelen yanıtları içerir. Bu başlık altında, çözüm önerileri veya açıklamalar yer alır. Örneğin, su kesintisi şikayetine belediyenin verdiği cevaplar veya idarelerin diğer şikayetlere yanıtları bu başlıkta bulunur.

9. Diğer

Teşekkür yazıları, memnun kalan vatandaşların mektupları; öneriler, altyapı ve toplumsal sorunlara yönelik çözümler; kayıp ilanları, kaybolan kişiler veya eşyaların bulunması için yapılan çağrılar; gündem yorumlamaları ise dönemin siyasi ve toplumsal gelişmeleri üzerine kişisel değerlendirmelerdir.

1939 Yılı Cumhuriyet-Ulus ve Vakit Gazetesi Okuyucu Mektuplarının Değerlendirilmesi

- Cumhuriyet: 101 (%90.2)
- Ulus: 6 (%5.4)
- Vakit: 5 (%4.5)

Mektupların büyük çoğunluğu (%90.2) Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Bu, Cumhuriyet gazetesinin halk nezdinde önemli bir iletişim kanalı olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet gazetesindeki okuyucu mektuplarında ise şu temel kategoriler öne çıkmıştır:

1. Ulaşım-Altyapı Problemleri: 20 (%19.8)
2. Güvenlik ve Kamu Düzeni: 11 (%10.9)
3. İdari Sorunlar: 10 (%9.9)
4. Toplumsal Huzursuzluklar: 10 (%9.9)
5. İş ve Ekonomik Şartlar: 9 (%8.9)

T.B.M.M ARZUHAL ENCÜMENİ'NE GÖNDERİLEN ARZUHALER (1939)	
Konu Türü	Arzuhal Sayısı
Maaş ve Emeklilik Talepleri	136
Görev İade ve Tayin Talepleri	68
Hizmet ve Yardım Talepleri	57

⁵⁰ Cumhuriyet, “Çivi Fabrikalarının Getirdikleri İptidai Maddeler”, 10 Mart 1939.

İdare ile İlgili Talep ve Şikayetler	55
Mahkemeye Ait İtirazlar	49
Mülkiyet ve Tapu Sorunları	48
Vergi ve Borçlarla İlgili Talepler	27
Af ve Ceza İndirimi Talepleri	27
İskan-Göç Talepleri	17
Eğitim Konuları İle İlgili Talep ve Şikayetler	15
Diğer	24
Toplam	523

1. Maaş ve Emeklilik Talepleri

Memurların emeklilik maaşıyla ilgili talepleri, mevcut maaşlarının artırılması veya yeniden düzenlenmesi, tekaütlük (emeklilik) maaşı bağlanması gibi konular yer almaktadır. Arzuhallerde genellikle, eski tekaüt kanununa göre maaş alanların yeni kanuna göre maaş farkı istemesi, emeklilik maaşlarının düşük olmasından şikâyet ve emeklilik maaşına ek gelir sağlanması talepleri bulunur.

2. Görev İade ve Tayin Talepleri

Bu başlık, kişilerin çeşitli nedenlerle görevden alınmaları veya işten çıkarılmalarına itirazlarını ve tekrar görevlerine iade edilmeleri için yaptıkları talepleri kapsamaktadır. Ayrıca, farklı bölgelere tayin edilmek veya eski görevlerine dönmek isteyen kişilerin başvuruları da bu kategoriye girer. Genellikle, haksız yere işten çıkarıldıklarını iddia eden kişilerin taleplerini içerir.

3. Hizmet ve Yardım Talepleri

Devlet hizmetlerinde görev almış kişilerin, yaptıkları hizmetler karşılığında yardım veya maaş talep ettikleri konular bu başlık altındadır. Askerlik veya milli mücadelede hizmet etmiş kişiler ya da aileleri, devletten maaş, ikramiye veya özel yardım talep eder. Ayrıca, mağduriyet yaşayan veya hastalık geçiren kişiler de bu kategoride devletten maddi yardım talep eder.

4. İdare ile İlgili Talep ve Şikayetler

Bu başlık, kişilerin çeşitli nedenlerle görevden alınmaları veya işten çıkarılmalarına itirazlarını ve tekrar görevlerine iade edilmeleri için yaptıkları talepleri kapsamaktadır. Ayrıca, farklı bölgelere tayin edilmek veya eski görevlerine dönmek isteyen kişilerin başvuruları da bu kategoriye girer. Genellikle, haksız yere işten çıkarıldıklarını iddia eden kişilerin taleplerini içerir.

5. Mahkeme Kararlarına İtirazlar

Genel olarak mahkemelerin vermiş olduğu kararlarla ilgili itirazları içerir. Mahkeme kararlarına karşı yeniden yargılama, temyiz başvuruları, adli hatalar olduğuna inanılan durumlarda ilgili şikayetler bu kategoride yer almaktadır. Özellikle, adaletin yanlış işlediğini düşünen kişiler, bu kararların gözden geçirilmesini veya yeniden değerlendirilmesini talep eder.

6. Mülkiyet ve Tapu Sorunları

Mülk sahiplerinin tapu kayıtlarıyla ilgili problemleri, arazilerinin haksız yere ellerinden alınması, emlak ve gayrimenkul davalarına yönelik şikayetler bu başlık altında toplanır. Özellikle, mülk sahiplerinin tapu kayıtlarının geçersiz sayılmasına veya yanlış tescil edilmesine karşı verdikleri dilekçeler yer alır. Aynı zamanda, arazi ihtilafları ve mülkiyet haklarıyla ilgili sorunlar da sıkça dile getirilmiştir.

7. Vergi ve Borçlarla İlgili Talepler

Bu başlık, vergi borçlarının haksız yere tahakkuk ettirilmesi, vergi yükünün ağır olması veya vergilerin affedilmesi taleplerini kapsar. Kişilerin devlete veya özelkurumlardan aldığı krediler ve borçlar sebebiyle uğradıkları mağduriyetleri, borçların hafifletilmesi ya da silinmesi için yaptıkları başvuruları da içerir.

8. Af ve Ceza İndirimi Talepleri

Af talep eden kişilerin cezalarının affedilmesi veya indirimi talepleri bu başlık altındadır. Genellikle hapis hanesindeki kişilerin cezalarının kaldırılması, cezalarının hafifletilmesi veya özel af yasalarından yararlanma talepleri bu kategoride yer alır. Butür arzu hallerde, verilen cezaların haksız olduğunu düşünen kişilerin devletten af istemeleri öne çıkar.

9. İskân-Göç Talepleri

Göçmenlerin yeni yerleşim yerlerine iskân edilmesi, yerleştirildikleri bölgelerde yaşadıkları sorunların çözmesi yönünde talepler yer almaktadır.

10. Eğitim Konuları ile İlgili Talep ve Şikayetler

Okullardaki öğretmen eksikliği, sınav sonuçlarına itirazlar, eğitim malzemesi eksikliği, maddi durumu yetersiz olan öğrencilere ücretsiz eğitim sağlanmasına yönelik talepler ve şikayetler yer almaktadır.

11. Diğer

Encümen kararlarına itirazlar, hak talepleri, vatandaşlık sorunları, Kurtuluş Savaşı'nda yer alanların madalya talepleri, savaş sırasında el konulan mallar için tazminat istekleri, buldukları yerleşim yerleriyle ilgili çeşitli talepler ve öneriler gibi konular yer almaktadır.

T.B.M.M Arzuhal Encümenine Gelen Arzuhallerin Değerlendirilmesi

Arzuhallerin analizi sonucunda şu temel kategoriler öne çıkmıştır:

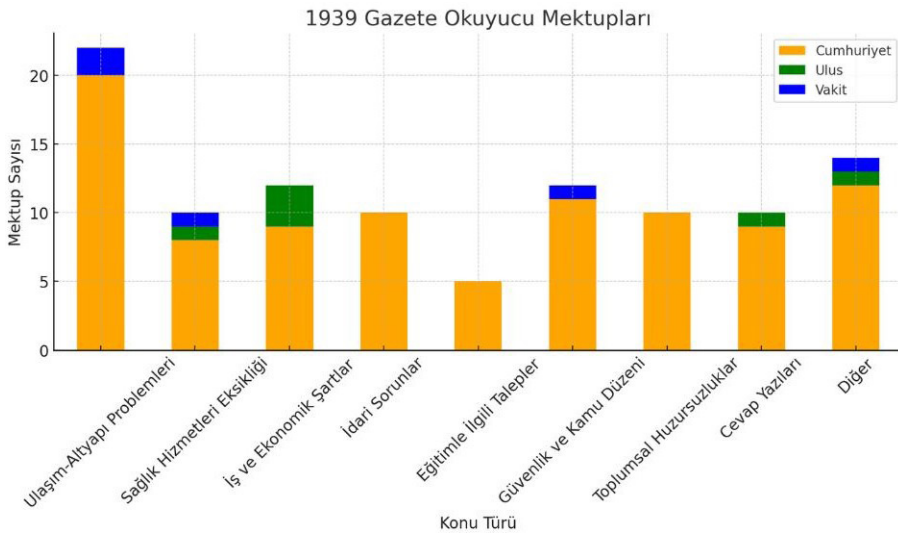
1. Maaş ve Emeklilik Talepleri: 136 (%26,0)
2. Görev İade ve Tayin Talepleri: 68 (%13,0)

3. Hizmet ve Yardım Talepleri: 57 (%10,9)
4. İdare ile İlgili Talep ve Şikayetler: 55 (%10.5)
5. Mahkemeye Ait İtirazlar: 49 (%9.4)

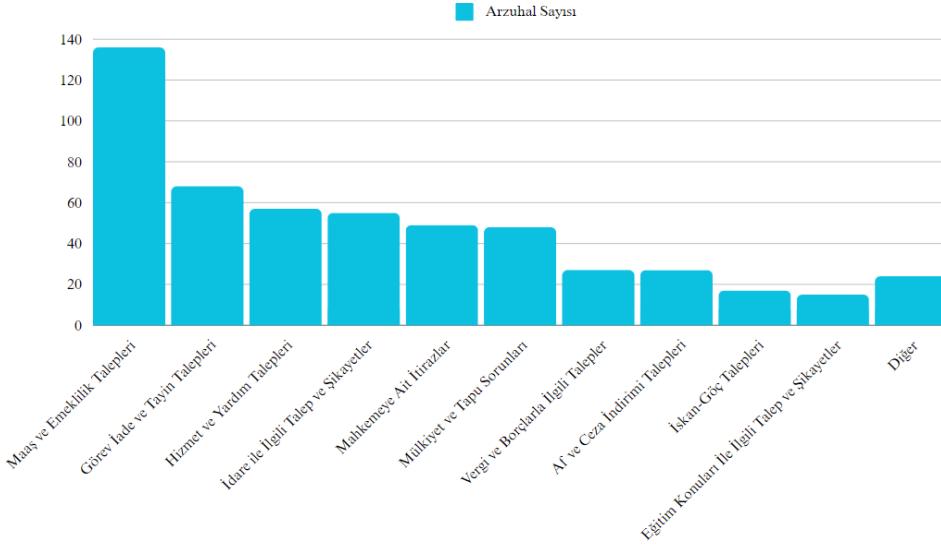
Bu dağılım, vatandaşların devletten öncelikli beklentilerinin ekonomik ve istihdam odaklı olduğunu göstermektedir. Maaş, emeklilik ve görev talepleri, toplam arzuhallerin %39'unu oluşturmaktadır.

Yukarıda sunulan veriler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 16 yıl sonra ve II. Dünya Savaşı'nın eşliğinde olan, ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan önemli değişimler yaşadığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönem, Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme sürecinde kritik bir evre olarak kabul edilmektedir. Halkın devletle olan ilişkileri ve taleplerini dile getirme biçimleri, dönemin sosyal ve siyasi yapısını anlamak açısından önemli göstergelerdir. Bu bağlamda, T.B.M.M. ArzuhalEncümeni'ne gönderilen arzuhaller ve gazetelerde yayımlanan okuyucu mektupları, dönemin toplumsal sorunlarına dair değerli kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Bu iki veri seti, dönemin sosyo-ekonomik koşullarını ve halkın taleplerini farklı platformlar aracılığıyla nasıl dile getirdiğini anlamak için zengin bir içerik sunmaktadır. Çünkü Arzuhaller ve okuyucu mektupları arasında dikkat çeken çeşitli benzerlikler ve farklılıklar, dönemin sosyo-ekonomik koşullarını anlamamıza yardımcı olurken halkın farklı platformlar aracılığıyla taleplerini nasıl dile getirdiğini de gözler önüne sermektedir.

Bu dönemde Arzuhal Encümeni'ne iletilen talepler, halkın bireysel ve toplumsal sorunlarına çözüm arayışlarının resmi birer belgesi niteliğindedir. Özellikle maaş ve emeklilik taleplerinin ön planda olması, halkın ekonomik sıkıntılarının devletin sunduğu sosyal güvenlik ve çalışma haklarına yönelik olduğunu göstermektedir. 136 başvurunun bu konuda olması, ekonomik güvencesizlik ve sosyal hak taleplerinin halk arasında yaygın olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra görev iade ve tayin talepleri, idari sistem içerisindeki kişisel haksızlık iddialarını ve devletle olan ilişkiyi düzenleme arzusunun yansıtılmaktadır.

Öte yandan, gazetelere yazılan mektuplar, halkın gündelik hayatına dair daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Ulaşım sorunları, sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan sıkıntılar ve kamu düzenine ilişkin şikayetler gibi konular, toplumun genel yapısına dair önemli ipuçları taşır. Örneğin, Cumhuriyet gazetesine gönderilen 20 mektupta ulaşım ve altyapı sorunlarının dile getirilmesi, o dönemde kentleşme ve altyapının yetersiz olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra gazetelerde yayımlanan okuyucu mektupları, bireysel taleplerden ziyade daha çok kamu hizmetlerinin eksiklikleri üzerine odaklanmıştır. Bu durum, halkın gazeteleri bir çeşit kamuoyu oluşturma aracı olarak kullandığını göstermektedir.

İstatistiksel açıdan bakıldığında, Encümen'e yapılan başvurular ile gazetelere yazılan mektuplar arasında önemli bazı farklılıklar vardır. Encümen'e iletilen arzuhallerin büyük kısmı bireysel hak taleplerini kapsarken, gazetelere yazılan mektuplar ise daha çok toplumsal sorunlar etrafında şekillenmiştir. Örneğin, maaş ve emeklilik talepleri Arzuhal Encümeni'nde en yüksek başvuru konusuyken (136 başvuru), bu konunun gazetelere çok daha az yansıdığı görülmektedir. Bu dönemde Gazetelere gönderilen mektuplar daha çok kamu hizmetleri eksikliklerine (özellikle ulaşım ve sağlık gibi) odaklanmıştır.

Bu veriler ışığında, 1939 Türkiye'sinde halkın sorunlarını dile getirmek için şu iki farklı yolu da tercih ettiği anlaşılmaktadır: Devlet kurumlarına bireysel başvurular yaparak hak talebinde bulunmak ve gazeteler aracılığıyla kamuoyu oluşturup çözüm aramak. Arzuhal Encümeni'ne yapılan başvuruların daha resmi ve bireysel nitelikte olması, halkın devletten birebir çözümler beklediğini göstermektedir. Buna karşılık, gazetelere yazılan mektuplar, daha geniş kitlelere hitap ederek toplumsal farkındalık yaratma amacı taşıdığı söylenebilir.

Sonuç

Sonuç olarak, bu veriler dönemin halkının sosyal, ekonomik ve idari yapıya nasıl tepki verdiğini ve sorunlarını hangi platformlar aracılığıyla çözmeye çalıştığını gözler önüne sermektedir. Gazeteler daha çok toplumsal sorunların dile getirildiği bir mecra iken, devlet kurumlarına yapılan başvurular bireysel hak taleplerinin yoğunlaştığı bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu da halkın toplumsal sorunlara çözüm ararken farklı yollar izlediğini ve bu yolların amaçlarına göre farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca 112 mektubun incelenmesi ile çok az çalışmaya materyal olan “okuyucu mektuplarının” halkın iktidara ulaşma da dilekçe dışında farklı bir yol izlediğini ve materyalin dönemin toplumsal sorunları anlamak açısından büyük öneme sahip olduğu anlaşılmıştır. Çünkü dilekçeler çoğunlukla bireysel sorunları ve talepleri içerirken okuyucu mektupları daha toplumsal sorunları içermektedir. Dilekçelerde çoğunlukla atama, tayin, maaş, borç gibi konular yer bulmuşken, okuyucu mektuplarında yol, ulaşım, sağlık, eğitim gibi tüm toplumu ilgilendiren konular yer bulmuştur. Bu nedenledir ki okuyucu mektuplarının, dilekçelerden farklı misyonlar taşıdığı söylenebilir. Sıradan vatandaşların, kişisel görüşlerini kamusal alanda paylaştığı ve politik alanı şekillendirmeye çalıştığı bir eylem alanı olarak da tanımlanabilir.

1939 yılı her ne kadar savaşın eşliğinde bir dünyayı ve bu süreçte Türkiye de hükümet ve devlet başkanlığı değişimini hatırlatsa da Türk vatandaşları tarafından yazılan 112 okuyucu mektubunun hiçbirinde bu konulara değinilmemiştir. Bu da gösteriyor ki ya halk İnönü'nün savaşa katılmayacağından emin, ya savaş konusunda yeterli bilgisi yok ya da halkın öncelikleri farklı. Bu nedenledir ki 1939 yılı kritik bir dönemin başlangıcı olarak tanımlansa da ve kaynaklarda dönemin sorunları olarak çoğunlukla dış politika ve hükümet değişikliği ile ilgili konular yer alsa sıradan vatandaşların temel kaygıları farklı. Sıradan vatandaşlarını temel kaygılarını anlamak, dönem analizini daha detaylı yapabilmek ve sosyal tarih çalışmalarına ışık tutabilmek için halk tarafından halkın bizzat tanıklığı ile kaleme alınmış materyallerin kullanılması önemlidir. Bu çalışma da göstermektedir ki, “okuyucu mektuplar” tarih çalışmaları için önemli bir kaynak grubunu oluşturmaktadır.

Kaynakça

Gazeteler

- Cumhuriyet*, “Tramvay Kampanyasının Halka Çektirdiği İstirap”, 02 Ocak 1939.
Cumhuriyet, “Emniyet Müdürlüğünün Nazarı Dikkatine”, 20 Şubat 1939.
Cumhuriyet, “İşinden Çıkarılan Bir İşçi”, 23 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, “Maarif Vekaletimizin Dikkatine”, 15 Nisan 1939.
Cumhuriyet, “Emniyet Müdürlüğünün Nazarı Dikkatine”, 26 Nisan 1939.
Cumhuriyet, “Çivi Fabrikalarının Getirdikleri İptidai Maddeler”, 10 Mart 1939.
Cumhuriyet, “Sirkeci-Rami Otobüs İhtiyacı Düşünülmelidir”, 16 Mart 1939.
Cumhuriyet, “Akay İdaresinin Nazarı Dikkatine”, 25 Nisan 1939.
Cumhuriyet, “Başvartenik Nahiyesi Köprü İstiyor”, 6 Ağustos 1939.
Cumhuriyet, “Sıhhat Vekaletinin Nazarı Dikkatine”, 31 Ağustos 1939.
Cumhuriyet, Halk Sütunu, “Metruk Sokak”, 19 Ağustos 1939.
Cumhuriyet, Halk Sütunu, “Elektrik İdaresinin Nazarı Dikkatine”, 20 Kasım 1939.
Cumhuriyet, “Bafra Belediyesinin Ehemmiyetle Nazarı Dikkatine”, 29 Kasım 1939.
Hürriyet, “İstanbul’dan Mektup”, 17 Ağustos 1868.
Muhbir’de “Bir Zat Tarafından Gelen Varakadır”, 27 Ocak 1867.
Tanin, “Kundakçılar”, 18 Ağustos 1324, 31 Ağustos 1908.
Tanin, Şikayetlerimiz, “Şehremanetine”, 17 Eylül 1324, 30 Eylül 1908.
Ulus, “Diş Doktorsuz Vilayet”, 30 Nisan 1939.
Vakit, Karilerimizden Mektuplar, “Telgraf Memurlarının Bir İzahı”, 6 Ocak 1923.
Vakit, “Mahallelerde Yangın Muslukları”, 17 Aralık 1939.

Vakit, “Tramvay Deposu mu? Kibrit Kutusu mu?”, 17 Aralık 1939.

Vakit, “Bunlar Nasıl Mektep Yolları?”, 14 Aralık 1939.

Kitap ve Makaleler

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1938-1950)*, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Beşikçi, Mehmet, *Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak, Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye’de Birinci Dünya Savaşı Hafızası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Breisach, Ernest, *Tarih Yazımı*, Çeviren: Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir?* İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Cavanagh, Allison, John Steel (ed.), *Letters to The Editor-Comparative and Historical Perspectives*, London: Palgrave Macmillan, 2019.

Cavanagh, Allison, “Letters to the Editor as a Tool of Citizenship” *Letters to the Editor*, Allison Cavanagh, John Steel (ed.), London: Palgrave Macmillan, 2019, s. 89-106.

Danacıoğlu, Esra *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

Demirel, Fatmagül, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Haftalık Mecmua’da Yayınlanan Okuyucu Mektupları”, *Müteferrika*, Sayı: 37, Yaz 2010, s. 131-142.

Ekin, Ümit “Sosyo-Ekonomik Tarihçilik ve Annales Ekolü”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, 73-80.

Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Üçüncü Kitap, Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara, 1974.

Habermas Jürgen, (1997), *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, İstanbul.

İpşirli, Mehmet, “Arzuhal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, C. III, 447-448.

Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, 1998.

Öz, Enes, “TBMM’nin Erken Dönemlerinde İyi Yönetim Geliştirme Örneği: İstida (Arzuhal) Encümeni ve Haftalık Mukarrerat Cetveli”, *Ombudsman Akademik*, C. VIII., S. 16 (2022), 107-128.

Perkins, S. C., B. Thornton, and T. Varma, “Letters to the Editor in the Chicago Defender, 1929–1930: The Voice of a Voiceless People”, *Letters to the Editor*, Allison Cavanagh, John Steel (ed.), London: Palgrave Macmillan, 2019, s.49-69.

Polat, Ayşe, “Sırât-ı Müstakîm ve Okuyucu Mektupları, Sorulan, Tartışılan ve İnşa Edilen İslam”, *“İslam’ı Uyandırmak”, Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, Ed: Lütfi Sunar, İlem Yayınları, İstanbul, 2018, s. 393-419.

Silva, Marisa Torres da “Regular Letters-Writers: Meanings and Perception Of Public Debates”, *Letters to The Editor-Comparative and Historical Perspectives*, Allison Cavanagh, John Steel (ed.), London: Palgrave Macmillan, 2019, ss.9-25.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi Kanunlar Dergisi, “1924 Teşkilat-ı Esasiye Anayasası”, Cilt:2, 20.04.1340.

Dijital Kaynaklar

TBMM İstida Encümeni Haftalık Müfredat Cetveli, (1939),<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/763ad391-b621-45f9-98b0-efbdd48d7bcc>, Erişim Tarihi: 24.10.2024.

TÜRK HAVACILIK TARİHİNDE MERZİFON

MERZIFON IN TURKISH AVIATION HISTORY

Serap TAŞDEMİR*

Geliş Tarihi/Received:06.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted:01.07.2024

TAŞDEMİR, Serap, (2025), "Türk Havacılık Tarihinde Merzifon", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 217-238.

Öz

Sadece yeryüzüne değil, gökyüzüne de hâkim olma duygusu sonucu ortaya çıkan uçaklar kısa sürede orduların savaş gereçleri arasında yer aldı. Dünyadaki gelişmelere bağlı 1 Haziran 1911 tarihinde Tayyare Komisyonunun kurulmasıyla faaliyete başlayan Türk Hava Kuvvetleri bu anlamda dünyada ilk kurulan askeri havacılık teşkilatlarından biridir. Bununla birlikte art arda yaşanan Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları askeri havacılık konusunda önemli adımlar atılmasına izin vermedi. Millî Mücadele yıllarında Ankara Hükümeti'nin kurduğu ilk teşkilatlardan biri Türk Hava Teşkilatı'ydı. Cumhuriyetin ilanı sonrasında yaşanan her türlü ekonomik ve malî sıkıntılara rağmen havacılık desteklenmiş; şartlar elverdiğinde düzenlemeler yapılmış, havacılık millî birlik ve beraberliğin pekişmesine yardımcı güçler içinde önemli bir konumda yer almış; gerek 40 yıl önce savaş uçağı yapan ve bu uçakla Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın belkemiğini oluşturan Türk Havacılık ve Uzay Sanayii AŞ (TUSAŞ)- Turkish Aerospace Industries (TAI)-TUSAŞ Motor Sanayi TUSAŞ Engine Industries (TEI)- Askerî Elektronik Sanayi(ASELSAN)- Hava Elektronik Sanayi ve Tic. A.Ş.(HAVELSAN) gibi dev kuruluşları ve yan sanayii ve gerekse günümüzde Bayraktar'ın insansız gözlem yapan ve/veya bomba atan yerli ve milli uçaklarıyla bu önemini devam ettirmektedir. Merzifon ilçesindeki havacılık faaliyetleri 1935-1936 yılları arası başladı. Hava Atış Okulu 1943 yılında Adana'ya taşınırken, Çorlu'da bulunan 4. Hava Atış Alayı'nın 1942 yılında gelmesiyle Merzifon'da havacılık faaliyetleri devam etmiş; 1951 yılında ismi 4. Hava Üs Komutanlığı olarak değiştirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı'nın 1 Kasım 1961 ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın 14 Kasım 1961 tarihli emirleri ile 5. Hava Üs Komutanlığı üs teşkilatına geçildi. Karadeniz bölgesi hava savunmasından sorumlu olan 5. Ana Jet Üssü, Amasya iline bağlı Merzifon ilçesinde hizmet vermeye devam ederken; 16 Kasım 1986 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı arasında imzalanan protokol ile sivil hava trafiğine de açıldı.

Anahtar Kelimeler: : *Askeri Havacılık, Merzifon'da Havacılık, 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, Merzifon, Türk Havacılık Tarihi.*

*Prof. Dr. Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti ABD, serap.tasdemir@amasya.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1559-828X>).

Abstract

Airplanes, which emerged because of the feeling of dominating not only the earth but also the sky, soon became among the war equipment of the armies. The Turkish Air Force, which started its operations with the establishment of the Aircraft Commission on June 1, 1911, depending on the developments in the world, is among the first military aviation organizations established in the world in this sense. However, the successive Tripoli, Balkan and First World Wars did not allow significant steps to be taken in military aviation. The Turkish Air Force, one of the first organizations established by the Ankara Government during the War of Independence, was supported despite all kinds of economic and financial difficulties experienced after the declaration of the Republic; Regulations regarding aviation were made when conditions permitted, and aviation took an important position among the forces that helped strengthen national unity and solidarity; Both giant organizations and sub-industries such as TUSAŞ-TAI-TEI-ASELSAN-HAVELSAN, which made warplanes 40 years ago and formed the backbone of the Air Forces Command with these aircraft, and today, with Bayraktar's domestic and national aircraft that make unmanned observations and/or drop bombs, this continues to be important. Aviation activities in Merzifon district started between 1935-1936. While the Air Shooting School was moved to Adana in 1943, aviation activities continued in Merzifon with the arrival of the 4th Air Shooting Regiment, which was in Çorlu until 1941; in 1951, its name was changed to 4th Air Base Command. With the order of the General Staff dated 1 November 1961 and the Air Forces Command dated 14 November 1961, the 5th Air Base Command base organization was established. While the 5th Main Jet Base, which is responsible for the air defense of the Black Sea region, continues to serve in the Merzifon district of Amasya province; It was also opened to civil air traffic with the protocol signed between the General Staff and the Ministry of Transport on 16 November 1986.

Keywords: *Military Aviation, Aviation in Merzifon, 5th Main Jet Base Command, Merzifon, Turkish Aviation History.*

Giriş

Mekânların hangi gerekçelerle tarihin ayrılmaz parçası konumu kazanmış olduğu üzerinde düşünülmemelidir. Sadık Kemal Tural Hoca'mız "Mekânlar mı şahsiyetleri ve olayları belirgin ve önemli kılıyor, şahsiyetler ve olaylar mı mekânlara ayrıcalıklı olma hakkı ve imkânı tanıyor konusu zihnimin çözemediği meselelerdendir." ifadesi biz tarihçiler için de, sosyolog ve siyaset bilimciler için de yeni araştırmalara yol açabilecek türden uyarıcı bir cümledir. Bu açıdan bakılınca, farklı dikkat alanı yaratma gerekçesi, gerek mekân, gerek yetiştirdiği ünlü insanlar, gerekse yaşanan olay ve kurumlara merkezlik eden Merzifon (ilçesi) için de geçerlilik gösterir. Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde Tavşan (Taşan) Dağı'nın güney eteklerinde Merzifon Ovası'nın kenarında yer alan Merzifon,¹ Hititler, Frigler, İskitler, Pontus, Roma, Bizans ve Emeviler sonrasında Türk hâkimiyetine geçmiş ve özellikle Osmanlı döneminde yoğun nüfusa ev sahipliği yapmıştı. XVI. yy. başlarında Sivas eyaleti Amasya sancağına bağlı bir kaza olan Merzifon, Cumhuriyetin ilanı ile Amasya iline bağlandı.² Sosyal, kültürel ve ekonomik yönden önemli bir konumda bulunan Merzifon,³ coğrafi olarak Amasya, Çorum ve Samsun illeri arasında bulunmaktadır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ticaret merkezlerinin kesişme noktasında bulunan Merzifon ilçesi⁴ gelişimini sürdürürken, Amasya ilinin nüfus bakımından da en büyük ilçesidir. 1883 yılından beri belediye hizmeti verilen ilçenin, 2022 yılı verilerine göre nüfusu 74.727 kişidir.⁵ Amasya ilçeleri arasında en çok tanınanlardan biri olan Merzifon, Ankara-Samsun yolu üzerinde bulunması sebebiyle, Karadeniz ile İç Anadolu arasında bağlantı yolu özelliği taşır. Tarım ve hayvancılığın yanında sanayisi de gelişmiştir.⁶

¹ Mehmet Öz (2002), "Merzifon", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29. c., Ankara: TDV Yayınları, s. 243.

² Cemile Bahtiyar Karadeniz, (2017), "Merzifon İlçesi'nin Nüfus Özellikleri", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/20 (Eylül 2017), s. 135.

³ Halk eğitimine önem verilen Merzifon'da İkinci Meşrutiyet'ten beri devam eden kültürel çalışmalar Cumhuriyet ilan edildikten sonra halkevleri ve bu kurum faaliyete başlamadan önce de Muallimler Birliği, Türk Ocağı, Gençler Birliği, Musiki, Bando Kurumları, Spor Kulüpleri, Temsil şubeleri gibi yerlerde gerçekleştirmişlerdi. Merzifon Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) açıldığı günden itibaren ilçede hava kuvvetleriyle vatan savunması arasındaki bağlar konusunda halkı bilgilendiren konuşma ve konferanslar düzenledi. Ayrıca dernek için maddi yardımda da bulundu. Halkın havacılıkla bağlarını kuvvetlendirmek amacıyla Hava Şehitleri Anma günü her yıl düzenli olarak kutlandı. Merzifonlu gençler geliri Türk Tayyare Cemiyeti'ne bağışlanmak üzere müsamereler de düzenlediler. Bu etkinliklerden birini Amasya'dan Merzifon'u ziyarete gelen bir konuk şu sözlerle anlatır: "Gece Türk Tayyare Cemiyeti menfaatine fevkalade bir müsamerelere vereceklerini arkadaşşımdan haber almıştım... Müsamere oldukça büyük bir binada veriliyordu. Her taraf dolmuş, iğne atılacak yer yoktu. Gençlerin delaletiyle kenarda iki kişilik bir yer bulundu ve oturduk. Salonda katiyen çıt yoktu. Hüseyini faslından pürüzsüz bir musiki ile müsamerelere başlandı. İkinci perdede idman hareketi gösterildi. Boks, halat mücadeleleri, alafranga güreş, piramid hareketi cidden mahirane yapılmıştı. Gençler burada büyük bir çeviklik gösterdiler. Üçüncü perdede merhum Ziya Gökalp Beyin manzum iki perdelik Alparslan piyesi temsil edildi... Dördüncü perdede Hicazkâr kürdi faslı ile musiki tekrar edildi ve gazel son derece alkışlandı. En son beşinci kısımda altı perdelik (İntibah-ı Milli) piyesi temsil edildi. Bunda da Merzifon gençliği mümtaz bir fevkaladelik göstermeye muvafık oldu. Piyes çok güzel intihab edilmiş, terbiye millie ve içtimaiyemiz için cidden yegâne şaheserdir. Asıl şayanı iftihar cihet bütün gençliğin bir nokta etrafında toplanması ve aralarında pek metin tesanüd vücuda getirmeleridir. Birliğe bağlı gençler kahvehanelerde oturmuyorlar." Merzifonlu gençleri bu çalışmalarından dolayı kutlayan yazar düşüncelerini: "Amasya gençliğinin de müttehiden yürüyerek Merzifonlular gibi varlık vücuda getirmelerini temenni eylerim" sözleriyle tamamladı. Merzifon'da havacılıkla ilgili bu tür etkinlikler düzenlenmesine rağmen Atatürk dönemi başış uçak kampanyasına Amasya merkez ve Gümüşhacıköy birer uçak başışlayarak katılmasına rağmen Merzifon katılmamıştı. Serap Taşdemir, "Tek Parti Döneminde Merzifon'da Siyasal ve Sosyo-Kültürel Yaşam", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25/74 (2009), s. 296-297.; *Gönüllerden Göklere (2005)*, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı, s. 56-57.

⁴ Serap Taşdemir, (2009), "Tek Parti Döneminde Merzifon'da Siyasal ve Sosyo-Kültürel Yaşam", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25/74 (2009), s. 284.

⁵ www.nufusu.com. Erişim tarihi: 12.06.2022.

⁶ Şehrimiz Amasya, Ed.: Yalçın Yılmaz', Ankara: MEB Devlet Yayınları, t.y., s. 92.

Merzifon ilçesinin Türkiye ve Amasya tarihi için önemli bir diğer yönü 5. Ana Jet Üs Komutanlığı'na ev sahipliği yapmasıdır. Bu çalışmada havacılık tarihinde Merzifon ve burada gerçekleştirilen havacılık faaliyetleri ele alınacaktır.

Merzifon 5. Ana Jet Üs Komutanlığı veya Merzifon ilçesinde havacılık faaliyetleri ile ilgili yayınlar genelde Türk Hava Kuvvetlerine ait çalışmalarda veya yazarı Türk Hava Kuvvetleri Tarihçe Şubede görev alıp yüksek lisans ve/veya doktora çalışmalarında konuyu Tarihçe Şube arşivlerini de inceleyerek kaleme alan tezlerden oluştuğu görülür. Sivil kullanıcıların Türk Hava Kuvvetleri Tarihçe Şube Arşivi veya Merzifon 5. Ana Jet Üssü arşivini kullanma izni olmadığı için bu çalışmada da Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube ve/veya 5. Ana Jet Üs Komutanlığı arşiv belgelerinin kendisi kullanılamamış, onun yerine çalışmalarının temelini ve/veya tamamına yakını Tarihçe Şube Arşiv belgelerine de dayandırılan kitap, makale ve yüksek lisans/doktora çalışmalarına dayalı olarak ele alınmıştır. Altının çizilmesi gereken bir diğer konu Merzifon Hava Üssü ile ilgili yayınları Hava Kuvvetleri Komutanlığı içinde görev alan/çalışan komutan/bilim insanları yapınca Merzifon'daki havacılık faaliyetlerini meydan tarihi ve üs tarihi olarak ikiye ayırarak ele almaları olmuştur. Şu an var olan 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, Merzifon'a Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın 11 Eylül 1956 tarihli emri sonrasında intikal etmiştir. Halbuki Merzifon'da havacılık faaliyetleri veya ilk uçuşlar 1935-1936 yılında başlamıştır. Burada karşılaşılan sorun Merzifon'da havacılık faaliyetleri anlatılırken konu genelde meydan ve üs diye ikiye ayrılarak açıklanmakta, ancak bilgiler –neredeyse her kaynakta- meydan ve üs olarak farklı başlıklar altında yer almaktadır. Bu makalenin amacı, gerek Türk tarihinde gerekse Amasya tarihinde önemli bir yeri olan Merzifon ilçesiyle ilgili kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Merzifon 5. Ana jet Üs Komutanlığı ve üssün Türk havacılık tarihi ve Merzifon/Amasya için önemini ortaya koymaktır. Amaç Merzifon'daki havacılık faaliyetlerinin genel olarak ele alınması olduğundan, bilgiler meydan ve üs şeklinde ikiye ayrılmadan kronolojiye uygun bir biçimde incelenecektir.⁷

Konu Merzifon'da havacılık faaliyetleri olmakla birlikte doğru bir durum değerlendirmesi yapmak adına havacılık faaliyetlerini kısaca özetleyerek çalışmaya başlanacaktır.

A. Dünyada Askeri Havacılık

Bir ulaşım aracı olmak adına, ilk kontrol edilebilir ve motorlu uçuşun 17 Aralık 1903 tarihinde gerçekleşmesinin ardından insanlığın övünçleri arasında yer alan uçaklar, savaşlarda üstünlük sağlayıcı öge işlevini çok çabuk kazandı. Trablusgarp Savaşı'nda İtalya tarafından ilk kez kullanılan uçaklar, hemen ardından başlayan Balkan Savaşlarında savaşan tarafların tamamının kullanmasının da etkisiyle, savaşın vazgeçilmez araçları arasındaki yerini aldı. I. ve II. Dünya Savaşında önemini kanıtlayan hava gücü Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından 1991'deki Körfez Savaşı, devamında Balkanlar, Irak ve Libya'da yürütülen hava harekâtları, hava gücünün kara ve deniz kuvvetleri karşısında etkin hale gelerek artık savaşların sonucunu tek başına belirleyebilecek olgunluğa ulaştığı iddialarını beraberinde getirmişti.⁸

⁷ Bu çalışmanın yazarı asker/askeri tarihçi olmadığından dolayı askerî usule ve düşünüşe bağlı askerlerin/askeri tarihçilerin bu konuda söyleyecekleriyle farklılık gösterebileceği; konunun açık kaynağın içinden zamana bağlı olanı hüküm haline getirme şeklinde ele alınacağı ifade edilmelidir.

⁸ Sıtkı Egeli, (2021), "Hava Gücünün Tarihi Gelişimi: Nitelikler, Bileşenler, Görevler ve Etkinlik Açısından Bir Değerlendirme", *Güv. Str. Dergisi*, 17/39 (2021), s. 604. Dergi başlık sayfasında künye bilgisi *Güv. Str. Derg.* 2021, 17(38): 603-638 şeklinde verilmekle birlikte makale 17 cilt sayı 39'da yayınlanmıştır. Bu çalışmada künye bilgisinde Sayı: 39 olarak verilmiştir.

İki dünya savaşı arasındaki yıllarda hava savunması konusundaki düşüncelerden biri stratejik hava bombardımanı sayesinde gelecekte yapılacak savaşların daha süratli ve daha az insan kaybı ile sonuçlanacağı öngörüsüydü. Douhet ile Mitchell, Seversky ve Sykes gibi dönemin hava gücü vizyonerlerince hararetle savunulan bu görüşün de etkisiyle başta İngiltere ve İtalya olmak üzere bazı devletler hava güçlerini stratejik bombardıman taktikleri ve filoları etrafında şekillendirdiler.⁹

B. Türkiye’de Askeri Havacılık

Türk askeri havacılığı içinse 1909–1911 yılları fikri hazırlık, 1911–1913 yılları kuruluş, 1913–1919 yılları gelişme, 1919-1923 yılları yeniden doğuş ve 1923- 1938 yılları¹⁰ ise yükseliş dönemi şeklinde nitelenebilir.¹¹

Teşkilatlanma konusunda ise dünyadaki teknolojik gelişmelere bağlı olarak Osmanlı Devleti’nde 1911 yılında Tayyare Komisyonunun kurulmasıyla gerçek anlamda hava kuvvetlerinin temeli atılmış, Birinci Dünya Savaşı’nı (1914-18) Osmanlı Devleti’nin kaybetmesi üzerine Mütareke şartları kabul edilmeyerek Milli Mücadele başlatılmıştı. 13 Haziran 1920 tarihinde TBMM tarafından Harbiye Dairesine bağlı bir Hava Kuvvetleri Şubesi ile tayyare bölükleri teşkil edilirken, Eskişehir’de ise “Hava Okulu” kurulmuştu.¹²

1 Şubat 1921 tarihinde yapılan teşkilat değişikliği üzerine Kuva-yı Havaiye Şubesi’nin ismi de Kuva-yı Havaiye Müdüriyeti Umumiyesi şeklinde değiştirildi. Müteakiben, 5 Temmuz 1922 tarihinde bir teşkilat değişikliği daha yapılarak, Kuva-yı Havaiye Müfettişliği kuruldu.¹³ Daha sonraki dönemde müfettişlik İzmir’e taşınarak faaliyetlerini orada sürdürdü. 1928 yılında Hava Kuvvetleri Müfettişliği lağvedildi. Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde Hava Müsteşarlığı kurulurken,¹⁴ grup ve hava istasyon komutanlıkları kaldırılarak hava taburları oluşturuldu.¹⁵ Uzun yıllar müfettişlik biçiminde idare edilen Hava Kuvvetleri 1940 yılında harekât ve eğitim bakımından Genelkurmay Başkanlığı’na, ikmal bakımından Milli Savunma Bakanlığı’na bağlıyken,¹⁶ 1944 yılında Hava Kuvvetleri Komutanlığı müstakil kuvvet komutanlığı haline gelmiş ve 1947 yılında komutanlık ordu

⁹ Egeli, a.g.m., s. 614-615.

¹⁰ Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1924 günü Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmayla hava kuvvetleri için meclisin özel ilgisini talep etmiş; verdiği direktifler sonucunda, dünyada yeni olan havacılık mesleğini memleketle tanıtarak gençliğe sevdirmek, yurttaki gelişmesini teşvik etmek, milli hava sanayi kurmak ve hava kuvvetlerine eleman ve tayyare sağlamak amacıyla 1925 yılında Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) kurulmuştu. (Erdal Akkaya (2006), *Türk Ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*, Yayınlanmamış YL Tezi, Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, s. 115.) Bu dönemde havacılık konusundaki zihniyet, Mustafa Kemal Atatürk’ün: “*Türk, yurdun dağlarında, ormanlarında, ovalarında, denizlerinde, her bucağında, nasıl bir bilgi ve kendine güvenle yürüyor, dolaşıyorsa, yurdun göklerinde de, aynı şekilde dolaşabilmelidir...*” sözlerinde açıkça ifade edilmişti. *Ulus Gazetesi*, 4 Mayıs 1935, s. 3.

¹¹ Cengiz Tatar, (2018), *Türk Havacılık Tarihi (1909-1954) Milli Mücadele Dönemi Öncesi ve Sonrası Türk Havacılığı*, Doktora Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, s. 379.

¹² <https://hho.msu.edu.tr/sayfadetay.aspx?Sayfald=17&ParentMenuId=14>. Erişim Tarihi: 21.07.2022).

¹³ <https://www.hvkk.tsk.tr/Custom/Hvkk/79>: Erişim tarihi: 21.07.2022).

¹⁴ 16 Ocak 1928 tarihinde 1189 sayılı kanunla, Kara Müsteşarlığı, Deniz Müsteşarlığı, Hava Müsteşarlığı kurularak Millî Müdafaa Vekâleti’ne bağlanmıştır. Hüsnü Özlü, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mudafaa-i-milliyev-vekaleti/?pdf=3445>. Erişim Tarihi: 15.05.2023).

¹⁵ <https://www.hvkk.tsk.tr/Custom/Hvkk/79>: Erişim tarihi: 21.07.2022).

¹⁶ Hava Kuvvetlerinin harekât ve eğitim yönünden Genelkurmay Başkanlığı’na, İkmal açısından ise Millî Savunma Bakanlığı’na bağlanırken, 1938 yılında Eskişehir, İzmir ve Diyarbakır’da üstlenen 160-200 kadar tek veya iki kişilik mürettebat taşıyan avcı ve bombardıman uçaklarından oluşan keşif ve muharebe uçağı bulunmaktaydı. Hüsnü Özlü, “İkinci Dünya Savaşı’nda, Türkiye’ye Gelen İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve İngiltere’den Alınan Askeri Yardımların Sonuçları”, *Atatürk Dergisi*, 2/2 (2013), s. 60.

seviyesine çıkarılmıştı. Bu komutanlık 1948 yılında lojistik destek kuruluşları ve 1950 yılında Harp Akademisi dışında Hava Kuvvetleri ile ilgili bütün birlik ve kurumları emrinde toplayarak yapısal bütünlüğü sağlandı.¹⁷

Kuzey Afrika, Balkan ve I. Dünya Savaşı/Çanakkale Cephesi'ndeki savaşlarda hava gücünün etkinliğine bizzat tanık olan Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, Cumhuriyetin ilanı sonrasında ülkenin bekası için hava savunmasının çağın araç gereçleriyle yönlendirilmesi konusunda önemli girişimler hayata geçirildi. 1925'den itibaren hava harp sanayinin kurulması amacıyla çalışmalar başlandı.¹⁸ Hava savunmasının her geçen gün önemini artırması gerekçesiyle, II. Dünya Savaşı sonrası Etimesgut Uçak Fabrikasında birçok uçak ve planör gövdesi imal edilmesine rağmen,¹⁹ Türk Hava Kuvvetleri uçak siparişlerini yabancı yatırımcıya vermişti. Doğru olmadığı açık tercihlerin sonrasında, yerli uçak üreticilerin sahibi fabrikalar ya iflas etmiş ya da kapanmıştı. Fabrikaları kapatmaya iten en önemli etkenlerin başında Amerikalı Max Weston Thornburg'un hazırladığı raporunun geldiği konunun uzmanlarınca ifade edildi. Bu gelişme bir anlamda milli savunma sanayinin gelişmesini de engellemişti.²⁰ II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet yayılmacılığına karşı Marshall ve Truman yardımları sonucunda²¹ Türkiye-ABD ilişkilerinin stratejik ortaklığa dönüşmesiyle ABD askeri yardımları kapsamında ilk jet uçakları 22 Kasım 1951 tarihinde Türkiye'ye getirilmiştir.²²

Hava Kuvvetleri Komutanlığı 1944 yılında kurulduğu sırada eğitim sistemi İngilizlerden alındı. Daha sonra Amerikan eğitim sistemi benimsenmesine rağmen 1951 yılına değin İngiliz ve Amerikan teşkilatı alınmayarak hava teşkilatı kara ordusu teşkilatına benzerliğini devam ettirdi. 1951 yılında tümenlerin altındaki Alaylara üs deyiminin kullanılması yanında uçuş taburlarının da filo olması ile Amerikan teşkilatının Hava kuvvetlerine uyarlanmasına

¹⁷ Hasan Karakuzu- Yücel Namal (2016), "Demokrat Parti'nin İlk Yıllarında Türk Ordusu (1950-1953)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/44 (Haziran 2016), s: 453.

¹⁸ Tatar, a.g.t., s. 379.

¹⁹ Ayrıca Bkz: Mehmet Arif Demirel (2017), *Atatürk'ün Tayyarelerinin Tarihçesi 1926-1955*, Ankara: Sonçağ Yay.

²⁰ Atatürk döneminde Harp Sanayisine önemli yatırımlar yapan Türkiye'nin 1945'dan itibaren bu yatırımları göz ardı edilmiş; Özellikle, Marshall yardımı sonucunda hazırlanan görüş ve raporlar ile tayyare ve tayyare motor fabrikaları kapatma yoluna gidilmişti. 1952 tarihinde Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile havacılık alanındaki çöküş hız kazanmış, tüm yatırımlar MKEK'ye devredilerek traktör fabrikasına dönüştürülmüştür. Türkiye, bunun sonucunda Hava Harp Sanayii konusunda dışa bağımlı hale getirilmişti. 1922-1950 arasında farklı tercih kavgaları ve yok edilen Demirağ hadisesi başta olmak üzere Polonyalılarla işbirliğimiz de var. Tatar, a.g.t., s: 381-382.

²¹ "Türk havacılık sanayiinin henüz filizden fidana dönüşmesi evresinde, Türk-ABD ortak yatırım şirketinin (TAI) faaliyete geçtiği 1984'e dek, 25 yıllık bir önemli kesintiye uğramasının içeride ve dışarıda birçok sebebi bulunmakla birlikte en ciddi hataların başında dış yardımların kayıtsız şartsız kabul edilmesi gelir. Bu yardımların başında ise Truman doktrininden sağlanan yardımlar bunların başında gelir. Fransız devlet adamı De Gaulle, "Fransa'nın ülke güvenliği sadece silahlı kuvvetlere değil aynı zamanda yabancı ülkelerden yetki ve izin alınmadan kullanabileceği, yüksek teknoloji silah ve askerî sistemleri üretecek bir savunma sanayii ve teknoloji tabanına sahip olmasına..." bağılıdır diyerek Fransa'nın da dış politik vizyonunu şekillendirirken Türkiye'de tam tersi bir yol izlendiği görülür. Celal Kürşad Konukçu, "Türk Hava Sanayiinin Oluşum Sürecinde Fırsatlar ve Engeller (1912-1959)", *Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 11/1 (Mayıs 2022), s. 217-220.

²² Karakuzu-Namal, a.g.m., s. 453-454.

başlandı. 23 Mart 1951 tarihinden itibaren de Tümenler için kuvvet deyimi kullanılmış,²³ yeni teşkil edilen bu yapılanmada, T-33, F-84G, F-84F, F-86E ve nihayet F-100 gibi o dönemin en modern jet uçakları yer almıştı.²⁴

Türk Hava Kuvvetleri tarihinde bazı birlikler kuruluşlarından itibaren varlığını, teşkilatta ortaya çıkan genişlemeden/büyümeden kaynaklı değişim haricinde aynı isimle devam ettiren, bir kısım birliklerse lağvedilmiştir. Öte yandan aynı isimle ikinci defa kurulan birlikler bulunmaktadır. İkinci defa aynı isimle kurulan birliklerin bir öncekinin devamı olup olmadığı konusu tam olarak belli olmayıp, bazı tarihi belge ve bilgilerle aydınlatılmasına ihtiyaç duyulduğu durumlar da vardır. Merzifon 5. Ana Jet Üs Komutanlığı'nın tarihinde de benzer bir durum bulunmaktadır. Kısaca Merzifon öncesi ve Merzifon sonrası şeklinde ifade edilebilecek iki ayrı 5. Hava Üs Komutanlığı bulunmaktadır.²⁵

C. Merzifon'da Havacılık Faaliyetleri

12 Haziran 1939 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı emriyle 1. Hava Tugay Komutanlığı'na 1. ve 4. Uçak Alayları; 2. Hava Tugay Komutanlığı'na 3. Uçak Alayı bağlanmıştı. Bunun sonucunda 2. Uçak Alayı, Hava Okulu Eskişehir, Atış Bombardıman Okulu Merzifon, 5. Müstakil Deniz Taburu, 9. Müstakil Bombardıman Uçak Taburu Genelkurmay Başkanlığı'nın hareket kontrolüne alınmıştı.²⁶

Elde edilen bilgilere göre, Merzifon'daki ilk uçuşlar 1935-1936 yıllarında eski Merzifon Askeri Hastanesi civarındaki düzlükte Eskişehir Hava Okulu'nun teşkilinde yer alan ve Merzifon'da konuşlu Hava Atış Okulunda başladı. Uçuşlar o tarihlerde Balkan ve Doğu Avrupa ülkeleriyle olan dostane ilişkiler ve işbirliği neticesi Çekoslovakya'dan alınan 16 adet Letov S-16T "Smolik" tipi uçakların 9 tanesinin Merzifon'a gönderilmesi ile gerçekleştirilmiştir. 1940 senesinde Lysander'ler gelince meydan bugünkü yerine taşınmış ve 103. Keşif Grubu kurulmuştur. Smolik uçakları ise Eskişehir'deki 1. Uçak Alayının Tatbikat Taburu emrine girmiştir.²⁷

Genelkurmay Başkanlığı'nın 8 Kasım 1939 tarihli emri ile Merzifon Atış Bombardıman Okulu, Hava Okulu ismini alırken, Merzifon Hava Okulu'nun 1. ve 4. Uçak Bölüklerinin İstanbul'a geçmesiyle Harp Akademileri Tatbikat Taburu meydana getirilmişti. Eskişehir

²³ *Havacılık Tarihinde Türkler 4* (2005), Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube yay., s. 92. 1948 yılı Ekim ayında ABD Başkanı Truman Türkiye'ye yapılan bir yıllık askeri yardım konusunda kongreye rapor verir. Verilen raporda Türk Silahlı Kuvvetlerinin Deniz ve Hava Kuvvetlerinin her birine 13 milyon dolar, Kara Kuvvetlerine ise 62 milyon dolar yardım yapıldığı, verilen malzemenin toplamının ise 140.000 ton tuttuğunu ifade etmişti. Amerika'nın Yakın ve Orta Doğu politikalarında yaptığı büyük değişikliklerin yanında, Türkiye'nin dış politikasında da bir dönüm noktası teşkil eden Truman Doktrini ile o güne değin Sovyet Rusya karşısında bir denge unsuru olarak yanında yer aldığı İngiltere'nin yerine, daha güçlü bir denge unsuru olarak gördüğü ABD'yi yerleştiren Türkiye bu şekilde Türk-Amerikan ilişkilerini sıcak seviyeye getirmiş ve Sovyet taleplerinin geri çevirmesine yardımcı olmuştu. Bununla birlikte, Sovyetlerin Ortadoğu'da izlediği politikalar neticesinde, İngiltere'nin de etkisiyle, Türkiye'nin tamamen Batı ve Amerikan yanlısı bir dış politika yürütmesine neden olduğu artık herkesin bildiği gerçeklerdir. Akkaya, a.g.t., s. 181.

²⁴ İkinci Dünya Savaşı'ndaki sürat mefhumu Jet devriyle birlikte iki misline çıkmıştı. Bu durumun hava savunmaları üzerinde de çok büyük etkisi olmuştur. Savunma unsurları için düşmanı tespit etmek, tanımak ve tahrip etmek, zaman kavramı açısından yarı yarıya kısılırken, ek olarak küçük birliklerin, etkisi bombardımanlar ile düşman üzerinde büyük tahripler yaratabilme imkân ve kabiliyeti oluşmuştur. Akkaya, a.g.t., s. 252.

²⁵ 5. *Ana Jet Üs Komutanlığı Tarihçesi, 1939-2009*, (2009), Yay. Haz.: 5. Ana Jet Üs Komutanlığı Tarihçe Kurulu, s. 1.

²⁶ *Havacılık Tarihinde Türkler 3* (2005), Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube yay., Ankara, s. 21; Hulusi Kaymaklı (2006); *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt: 2-3, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, s. 42).

²⁷ "Yolların ve Kültürlerin Kesitiği Şehir" *Merzifon* (2015), Merzifon: Merzifon Belediyesi Kültür Hizmetleri Yay., s. 160.

Hava Okulu Tatbikat Taburu 1. Uçak Bölüğü ile Merzifon Hava Okulu 3. Bölüğü Keşif Birliği haline getirildi.²⁸ 1940 senesinde gelen Lysander'ler 1943 senesinde Adana'ya gönderildi. 1943'te kalan uçaklar Merzifon hava alanından çıkartılırken, yerini 2. Dünya Savaşı'nın en tanınmış uçaklarından olan Hurricane MK.IIC'ler aldı.²⁹

1941 yılına gelindiğinde, eski Orduevi olan 100 yataklı Hava Hastanesi'nin kuzeyinde, Tavşan dağları arasında kalan bölgede yer alan eski meydandan yararlanarak uçuşlarını gerçekleştiren Merzifon Hava Okulu'nda 1941 yılı içinde açılan atış eğitim kursuna birliklerden gönderilen pilotlara 15 gün süre ile atış eğitimi verilmişti.³⁰

Milli Savunma Bakanlığı'nın emriyle, 19 Haziran 1942 tarihinde, Merzifon Hava Okulu Teşkilatına Hava Okulu Park Müdürlüğü ile Seyyar Tamirhane Müdürlüğü eklenirken, 7 Temmuz 1942 tarihinde ise Genelkurmay Başkanlığı'nın emirleri ile Merzifon Hava Okulu Malatya'da Hava Okulu ve Diyarbakır'da Hava Makinist Okulu olmak üzere iki kısma ayrıldı. Üçüncü Keşif Bölüğü ise Merzifon'da kalacak ve muvakkaten 4. Uçak Alayı emrine girecekti.³¹

1942 yılına kadar Hava Okulunun bünyesinde görev yapan Hava Atış Okulu, beton pist inşası sonrası 26 Temmuz 1942 tarihinde Merzifon'a taşınan 4. Uçak Alayı bünyesinde bir yıl daha görev yaptıktan sonra 1943 yılında Adana'ya geçerken, onun yerine 1937 yılında Kütahya'da kurulan ve 1941 yılına kadar Çorlu'da bulunan 4. Uçak Alayı, 1942 yılında Merzifon'a intikal etti.³²

Türkiye'nin 1942 yılı sonlarında artan modern av uçağını karşılamak amacıyla yılbaşı arifesinde ilk üç Hurricane MK.IIC tipi uçak teslim edilmiş, ilk teslimat tarihi ile 1943 yılı Ağustos ayı sonları arasında toplam kırk yedi MK.IIC tipi uçak teslim alınmış ve on dört uçaktan oluşan iki grup, Merzifon'daki 4. Uçak Alayı'nın 1. Tabur'una ait iki bölüğe tahsis edilmişti. Bu uçaklara MK.I seri numaralarının devamı olarak 2736-2782 seri numaraları verildi ve 1947 yılında Spitfire tipi uçaklarla değiştirilinceye kadar hizmette kaldı.³³

15 Eylül 1942 tarihinde Eskişehir ve Merzifon Hava Okullarında foto takımları lağvedildi. 1942 yılındaki diğer bir değişiklik ile, Merzifon Hava Okulu 4. Tatbikat Bölüğü Genelkurmay Başkanlığı'nın 28 Eylül 1942 tarihli emriyle, İstanbul'dan Ankara'ya intikal eden Hava Harp Akademisi'nin emrine verildi. 3. Tatbikat Bölüğü unvanı alarak Akademi öğretmenlerinin uçuşlarını tamamlamalarında büyük yararlılıkları oldu. 6 Ekim 1942 tarihinde ise Kayseri Hava İkmal Merkezi'ne bağlı meydana getirilen Merzifon Hava Deposu'nun Havza'ya nakli emredildi.³⁴

Genelkurmay Başkanlığı'nın 30 Aralık 1942 tarihli emirleri ile Merzifon 4. Uçak Alayı'na geçici olarak bağlanan 3. Keşif Bölüğü'nün Adana'ya gidişi onaylandı.³⁵

²⁸ Zeynep Gülten (2010), *Havacılık Tarihinde Yeşilköy*, Ankara: Hava Harp Okulu Hava Kuvvetleri Müzesi Yayınları, s. 44; Emin Kurt (2011), *Türkiye'de Jet Üslerinin Kuruluşu ve Gelişimi (1951-2010)*, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yay. YL Tezi, Ankara, s. 78-79.

²⁹ Ole Nikolajsen, (2007), *Turkish Military Aircraft Since 1912*, Scramble, s. 71-72.

³⁰ *Havacılık Tarihinde Türkler 3*, s. 131.

³¹ Sabit Çetin (2014), *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu: Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askeri Hazırlıklar*, T.C. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, s. 290.; *Havacılık Tarihinde Türkler 3*, s. 176.

³² *5. Ana Jet Üs Komutanlığı Tarihçesi, 1939-2009*, s. 1.

³³ Hüsnü Ufuk Aydın, (2021), *Türk Hava Kuvvetlerinde Pervaneli AV/AV-Bombardıman Uçakları (1911-1954)*, T.C. Milli Savunma Üniversitesi, Yay. YL Tezi, İstanbul, s. 52.

³⁴ *Havacılık Tarihinde Türkler 3*, s. 181-182.

³⁵ *Havacılık Tarihinde Türkler 3*, s. 183; Kurt, 2011, s. 104.

Eskişehir’de Hava Okullar Komutanlığı’nın 1943 yılında teşkil edilmesiyle, Komutanlık emrinde 1 No’lu Hava Okulu (Eskişehir), 2 No’lu Hava Okulu (Malatya), Hava Makinist Okulu (Diyarbakır) ve Hava Astsubay Okul Komutanlıkları (Ankara) bulunması kararlaştırıldı. Hava Makinist Okulu’nun teşkili için Merzifon’daki Hava Okulu ile Eskişehir’den Diyarbakır’a intikal eden kafilenin birleşmesi öngörülmüştü. Hava Makinist Okulu, 1950 yılına kadar Diyarbakır’da kalmış, daha sonra İzmir’e gönderilmesi sonrasında İzmir’de Hava Teknik Okullar Komutanlığı kurulmuştu.³⁶

II. Dünya Savaşı başlarında, çeşitli tip ve cinsten -298 harp ve 189 eğitim uçağı-toplamda 487 uçaktan oluşan Türk Hava Kuvvetleri, Balkanlardaki en güçlü hava kuvveti haline geldi. Sahip olunan uçak sayısı Hava Kuvvetlerini muhtemel bir savaşa karşı da hazır hale getirmişti. Savaşın başlamasıyla, 7. Uçak Alayı Merzifon’da, 8. Uçak Alayı Erzincan’da oluşturulurken, o yıldan itibaren toprak pistler beton pist haline dönüştürülmeye başlandı.³⁷

1942 yılı Temmuz ayından itibaren birliklerin yerlerinde de büyük değişiklikler meydana geldi. 1942 yılında beton pist inşası sonrası 1 Haziran 1937’de Kütahya’da kurulan 4. Uçak Alayı 26 Temmuz 1942 tarihinde Kütahya’dan Eskişehir’e gönderilmiş; Hava kademesinde Alay’ın biri PZL, diğer taburu Hawk ve Morane uçakları³⁸ ile donatılmıştı. 27 Temmuz günü Eskişehir’den Merzifon’a saat 10’da hareket emri verilmişti. Bununla birlikte, PZL uçakları eski olmaları nedeniyle, biri İskilip, diğerleri Çorum ve Gümüşhacıköy civarına zorunlu iniş yapması nedeniyle 27 PZL uçaktan ancak 24’ü Merzifon’a ulaşmıştı.³⁹

II. Dünya Savaşı’nda cephelerin Balkanlara ve Türkiye sınırına kayması sebebiyle İstanbul hava savunması için 4. Uçak Bölüğü 1944 ortasından 1945 Aralık’ına kadar Sarıgazi’ye;⁴⁰ 1945 yılında ise 5. Uçak Alayı’nın bulunan iki bölüğü Merzifon meydanına görevlendirildi. Eksilen uçak sayısı Spitfire MK.V uçakları ile takviye edilmiş ve 5. Uçak Alayı üç uçak bölüğüne indirilmişti. Bu teşkilat ve konuş değişikliği, Avrupa cephelerinde birbirlerine hasım olarak uçan iki uçak, Fw 190 A3 ve Spitfire MK.V aynı hava kuvveti içinde kol uçuşu yapar hale gelmişti.⁴¹

13 Mart 1945 tarihinde Merzifon 4. Uçak Alayı’nda 1 Dragon İrtibat, 24 Hurricane II C, 22 Hurricane II B, 4 Falcon, 2 Henriot-182 Eğitim bulunmaktaydı.⁴² 1947 yılında Hurricane’ler Spitfire’lerle modernize edildiler.⁴³

Savaş sonrası -4 Nisan 1947 tarihinde- yeni bir teşkilatlanmaya gidildi. Eskişehir Merkezli Birinci Hava Tümeni ve İzmir Merkezli İkinci Hava Tümenlerine ek olarak Erzincan Merkezli Üçüncü Hava Tümeni kuruldu. Bu Tümen, Mart 1947’de Hurricane tipi uçaklarını Spitfire Mk.IX tipi uçaklarla değiştiren dört bölüklü Merzifon’da bulunan 4. Uçak Alayı ile birlikte 1

³⁶ Kurt, 2011, s. 81.

³⁷ Beton pist olarak uçuşa hazırlanan ilk yer Eskişehir alanıydı. Akkaya, a.g.t., s. 160-161.

³⁸ Bu makalede bütünlük oluşturması açısından Havacılıkla ilgili kurumlar dışında tayyare sözcüğü yerine uçak kelimesi kullanılmıştır.

³⁹ *Havacılık Tarihinde Türkler 3* (2005), s. 172.; Çetin, a.g.t., s. 278.

⁴⁰ Merzifon’da bulunan 4. Alay, Ankara ve Kırıkkale’nin havadan savunulması amacıyla 4 Temmuz 1944 tarihinde 1. Taburu ile Etimesgut’a, diğer taburu ile de Esenboğa’ya intikal etmişti. Cumhuriyet Bayramı merasim uçuşuna intikal meydanlarından katılan Alaylardan 4. Alay 4 Kasım 1944 tarihinde Merzifon’a dönmüştü. *Havacılık Tarihinde Türkler 3*, s. 279.

⁴¹ Aydın, a.g.t., s. 100.

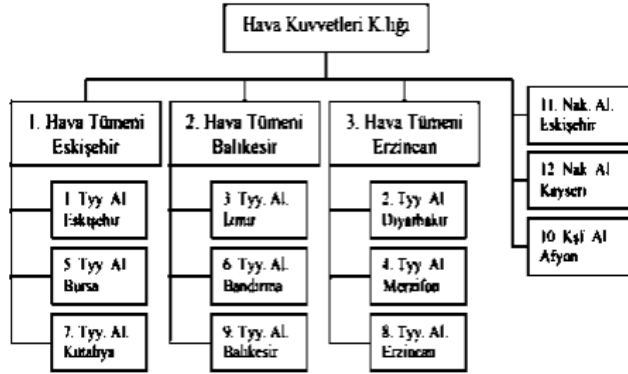
⁴² Sabit Çetin, (2013), “Türk Hava Kuvvetlerinin Yeniden Yapılanması (1939-1945)”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu 8-10 Şubat 2011*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, s. 335.; Çetin, a.g.t., s. 359-361.

⁴³ “Yolların ve Kültürlerin Kesiştiği Şehir” *Merzifon* (2015), s. 160.

Mayıs 1947'de Kütahya'dan Diyarbakır'a taşınan, Baltimore Mk.V tipi uçaklardan oluşan dört bölüklü 2. Bombardıman Alayı ve Ağustos 1947'de Spitfire Mk.IX tipi uçaklardan oluşan dört bölük teslim alarak 4 Nisan'da Erzinca'da oluşturulan 8. Av Alayından oluşmaktaydı.⁴⁴

Spitfire MK.IX tipi uçakların başlangıçtaki sayısı, Amerikan P-47D'lerin hizmete girmesiyle hızlı bir biçimde eksildi. 5. Hava Alayı, Mayıs 1948'de; 8. Hava Alayı Ocak 1949'da Spitfire uçaklarını P-47 uçakları ile değiştirirken, Mart 1950'de 7. Hava Alayı lağvedildi. 31 Mart 1951 tarihinde birliklerini yeniden düzenleyen Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Merzifon'daki 4. Hava Alayını 4. Hava Üssü haline getirdi ve alayın Spitfire tipi uçakları, yirmi beş uçaktan oluşan iki filo olarak, 141. Filo ve 142. Filo adında yapılandırıldı. Burada uçaklar, Kasım 1954'te F-86E tipi jet uçaklarıyla değiştirilinceye kadar Türkiye'nin tek hava savunma av çağı olarak hizmet vermeyi sürdürdüler.⁴⁵

Türk Hava Kuvvetleri yapısı NATO'ya uygun hale getirilirken üs ve filo deyimleri hava kuvvetleri literatürüne girmekle sınırlı kalmamış, bir anlayış ve teşkilat değişikliği de meydana gelmiş; mevcut uçak alayları için derhal üs tabiri kullanılmaya başlanmıştı. Üs teşkilatına geçmeden önce (1950 yılında) Türk Hava Kuvvetleri Teşkilat yapısı şu şekildeydi:

Tablo: 1950 Yılı Türk Hava Kuvvetleri Teşkilat Yapısı. Aktaran: Kurt, 2011, s. 58.

Öte yandan 1937 yılında Kütahya'da kurulan ve 1941 tarihine değin Çorlu'da bulunan ve 1942 yılında Merzifon'a intikal eden 4. Uçak Alayının ismi, 1951 yılında 4. Hava Üs Komutanlığı şeklinde değiştirildi.⁴⁶

Hava pilot astsubay A. İhsan Uzakman'ın anılarında Merzifon'da görevliken kullandığı uçaklara bakıldığında 1944-1950 yılları arası Merzifon'daki ve/veya Hava kuvvetlerimizin

⁴⁴ Ole Nikolajsen- M. Haluk Sevel,,Türk Hava Kuvvetleri Uçakları, CD/Prf Versiyonu, s. 177. <https://www.scribd.com/document/666200193/Turk-Hava-Kuvvetleri>.

⁴⁵ Aydın, a.g.t., s. 79-80.

⁴⁶ Kurt, 2011, s. 105; 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, 2009, s. 1, 41.1953 yılında Merzifon Meydanı NATO standartlarına göre altyapı programına uygun tadili gerektiğinden 4. Hava Üs Komutanlığı iki filosuyla birlikte Eskişehir meydanına intikal etti. (5. Ana Jet Üs Komutanlığı, s. 1.)

kullandığı farklı uçakları ifade eder.⁴⁷

Merzifon 1944-1950	Falcon B 22 Harvard T-6 Hurricane B 2 Hurricane B 1 Spitfire 9 AT-6C AT-11 Rütbesi: Hv.Plt.Astsb.Çvş. - Hv.Plt. Üçvş. Görev süresi: 4 Eylül 1944 - 30 Ağustos 1950	4 ncü Tayyare Alayı Komutanlığı 2 nci Tabur 4 ncü Av Bölüğü Not: 1 Haziran 1951'den itibaren 4 ncü Hava Üs, 142 nci Filo olarak güncellenmiştir.

(<http://www.havaciyiz.com/Havacilarimiz27.htm>)

Merzifon'da bulunan 4. Hava Üssü 1954-1955 tarihleri arasında Eskişehir'e geçti. Eskişehir'de bulunan 4. Hava Üs 44. Uçuş Grup Komutanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığının 11 Eylül 1956 tarihli emriyle tekrar Merzifon'a getirildi.⁴⁸

Merzifon'da o yıllarda havacılık konusundaki bir gelişme de radar mevzi için yer seçimi faaliyetleriydi. 1949 yılında başlayan çalışmalar, 1951 yılına gelindiğinde 4. Üs Nizamiyesi yanına kurulan SCR-615 ile hayata geçirildi. Devamında Merzifon ilçesinin 17 km. kuzey batısında Tavşan Dağı'nda 1960 (6234 feet) rakımlı tepede bulunan yere "AN/CPS-1 B radarı" kuruldu ve 1951 yılında Milli Kontrol İhbar Merkezi olarak çalışmaya başladı.⁴⁹

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde havacılık alanında önemli değişiklikler yaşanmış, tepkili motorlar yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştı. Modernizasyon sürecine 1952 yılından itibaren taktik birliklerinde ilk envantere giren jet uçakları F-84G ve F-86E uçaklarıydı. 142. Filo Komutanlığı 1 Şubat 1955 tarihinde F-86E uçakları ile modernize edilirken, 143. Filo Komutanlığı ise 1955 yılı içinde F-86E uçaklarına geçmiştir. Daha sonra 142. ve 143. Filo Komutanlıkları Merzifon Meydanına, 141. Filo Komutanlığı Akıncı (Mürted) Meydanına⁵⁰; 1 Şubat 1955 tarihinde ise 142. Filo Komutanlığı Merzifon'dan Eskişehir'e gönderildi.⁵¹

⁴⁷ Türk Hava Kuvvetleri bünyesinde farklı uçak kullanımı konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilkinde göre: 1934 yılı Aralık ayında Fransa'dan on iki Dewoitine 510TH savaşçısı sipariş edildi ve ödemesi yapıldığı halde Fransa -siyasi nedenlerle- teslimata hazır olduklarında uçağı ihracat için serbest bırakmadı. Bunun üzerine, kısa bir süre sonra, 1936'da on dört P-24A'nın teslim edilebilmesi koşuluyla Polonya PZL-24'ler için büyük bir sipariş imzalandı. Anlaşmada ayrıca avcı uçağının üretiminin kademeli olarak Kayseri Fabrikası'na devredilmesi çağrısında bulunuldu. Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, silahlı tarafsızlık politikasını sürdürmenin önemli olduğunu düşündü. Bu nedenle silah alımlarında çeşitlilik aranmıştır. 1936-37 yıllarında Almanya ve Polonya'da 100 kadar PZL avcı uçağı, temel eğitim uçağı ve ağır bombardıman uçağı siparişi, ABD'de hafif ve ağır bombardıman uçağı, İngiltere'den orta bombardıman uçağı ve eğitim organizasyonu alındı. Diğer bakış açısına göre ise on iki Dewoitine 510TH önleme uçağı 1934'te Fransa'dan sipariş edilmişti. Bunlardan biri, Türk renkleriyle 2 Haziran 1935'te Paris Airshow'da sergilendi, ancak bir ay sonra Türkiye'ye teslimata ambargo uygulandı. Bunun üzerine Türk Hükümeti ağustos ayında Dewoitine 510 sözleşmesini iptal etti. Ocak 1936'da 900HP Gnome-Rhone 14 motorlu Polonya P-24/III savaş uçağı Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Estonya, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından değerlendirildi. İlkbaharda, uçak (SP-ATO) Türkiye'de gösterildi ve Dewoitine 510TH yerine P-24, aynı baharda Türkiye tarafından standart önleyicileri olarak diğer üç Balkan ülkesiyle birlikte sipariş edildi. Nikolajsen, a.g.e., s. 63, 71.

⁴⁸ 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, 2009, s. 3.

⁴⁹ H. Kaymaklı, 4. Cilt, 2005, s.94.

⁵⁰ Kurt, 2011, s. 56.

⁵¹ Kaymaklı, 4. Cilt, 2005, s. 150.

Uluslararası barışa katkı sağlamak amacıyla Türkiye, 1950 yılında Kore Savaşı'na asker göndermiştir.⁵² Kore Savaşı başladığında Kore'ye giden ilk Türk tugayında, Hava Kuvvetleri adına gönderilen 2 pilot subay, Merzifon 4. Uçak Alayı 2. Uçak Taburunda Bölük komutanlığına vekâlet eden Yzb. Nusret Erdem ile Plt. Ütğm. Muzaffer Erdönmez'di. 7 Nisan- 21 Nisan 1951 tarihleri arası çok çetin geçen çatışmalar sırasında Türk birliklerinde yaralılar olmuş, kayıp verilmişti. Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı'nca yayımlanan Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950-1953) adlı kitapta da ifade edildiği üzere 21 Nisan 1951 tarihinde 2. Uçak Bölüğünden Hava Pilot Üsteğmen Muzaffer Erdönmez (İstanbul doğumlu), Üs çavuş Mustafa Sözeri, Er Halis Akgül, Er Abdullah Kara ve Er Halil Gedigüzel'in şehit oldu.⁵³ Kore'deki ilk ve tek (havacı) şehidimiz Muzaffer Ersönmez'in B-26 savaş uçağıyla Kuzey Kore üzerinde taarruz sırasında uçağın düşürülmesi sonucu şehit olduğu belgelendi. Böylece Türkiye, Kore Savaşı'na hava desteği sağlayan 8. ülke olarak tanındı.⁵⁴ Kore Savaşı'nda şehit verdiğimiz Merzifon Hava Üssünde görevli Hava Pilot Üsteğmen Muzaffer Erdönmez, savaşa katılıp Çin ve Kuzey Korelilerle çarpışan onaltı ülkenin bayraklarının dalgalandığı, Birleşmiş Milletlerin Güney Kore, Pusan'daki Anıt Mezarlığında yatmaktadır. Hava Pilot Üsteğmen Muzaffer Erdönmez 28 yaşındaydı.⁵⁵

13 Mayıs 1953 tarihli *Hava Barış ve Sefer Kuruluşu* kitabına göre üs bünyesinde 141., 142. Filo komutanlıkları mevcut olup, 143. Filo Komutanlığı ise gerektiğinde teşkil edilmek üzere planlanmış gözükmemektedir. 1954 yılında Kanada askeri yardımından alınan F-86E uçakları ile 141. Filonun teçhizine başlanırken, 142. Filo'nun F-86E⁵⁶ uçağıyla modernizasyonu 1 Şubat 1955 tarihinde tamamlanmıştır. 1956 yılı Eylül ayında F-86'larla modernize olan 142. (151) Filo ile yeni teşkil edilen 143. (152.) Filo Komutanlıkları 44. Uçuş Grubu olarak Merzifon'a intikal etmiştir.⁵⁷

Genelkurmay Başkanlığı'nın 1 Kasım 1961 ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın 14 Kasım 1961 tarihli emri ile Merzifon'daki 142 ve 143. Filo Komutanlıklarından müteşekkil 44. Grup Komutanlığı, 5. Hava Üs Komutanlığı adını alarak üs teşkilatına geçildi. Bugün varolan 5. Ana Jet Üs Komutanlığının oluşumu 14 Kasım 1961 tarihli emre dayanmaktadır.⁵⁸

⁵² *Cumhuriyetin 100. Yılında Milli Savunma Bakanlığı* (2023), Ankara, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, s. 178.

⁵³ T.C. Genelkurmay Başkanlığı (1975), *Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri adlı (1950-1953)*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1975'den aktaran: Vural Şahbenderoğlu (2018), *Kore Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya Kabul Edilmesi*, Ankara: Yason Yayınları, s.88. Hava Pilot Üsteğmen Muzaffer Erdönmez 729. bombardıman filosu 452. Wing'e atandı. Bu görevde Amerikan pilotları ile aynı filoda B-26 Invader uçaklarında uçarak, hava taarruzlarına katılıyordu. 21 Nisan 1951 tarihinde 6 uçaklık taarruz kolu ile Kunuri yakınlarında Yalu nehri üzerinde Vonsang kasabası 6 km kuzey doğusunda bir köprüyü imha görevi verilir. Bu taarruz için hedef üzerine geldiklerinde uçaksavar savunması ile karşılaşılır. Üsteğmen Erdönmez'in uçağı vurulur ve irtifa kaybı başlar. 6'lı kolun diğer elemanları atlamasını ikaz etse de Erdönmez atlamaz ve uçağını hedef köprüye çevirir. Tüm bomba ve roketleri ile köprünün tamamen imha edilmesini sağlar.(KORE DE BİR TÜRK PİLOT ÜSTEĞMEN MUZAFFER ERDÖNMEZ www.tayyareci.com)

⁵⁴ www.memleket.com.tr.

⁵⁵ Wally Mc Dannel (Miho Üssü Hrk. Sb), *Fly Till You Die, 452nd Bomb Wing (Light)*, Turner Publishing Co, Paducah, KY 1994, (Çevirmen : Akif Sayar)'dan aktaran: KORE DE BİR TÜRK PİLOT ÜSTEĞMEN MUZAFFER ERDÖNMEZ www.tayyareci.com

⁵⁶ Amerikan North American Aviation firması yapımı olan F-86E uçakları, 1956 yılında Merzifon'a geldi. F-15'lerin doğuşuna kadar Amerika Birleşik Devletleri Hava Kuvvetleri(USAF) tarafından kullanılmış ilk ve tek hava üstünlük savaşı, hava muharebe uçağı olan F-86E'ler, gösterdikleri performansla kendini Kore Savaşları'nda, kendileri gibi üstün yeteneklere sahip MiG-15'ler karşısında ispatlamıştır. USAF'ın 1948 Temmuz'unda uçak kodlaması değiştirmesi üzerine, takip karşılığı olan "P" yerine avcı karşılığı olan "F" kullanıldığından uçağın yeni tanımı F-86A olmuştur. Bunu takip eden üretim modeli gündüzleri görev yapabilen F-86E olmuştur. *Yolların ve Kültürlerin Kesistiği Şehir" Merzifon (2015)*, s. 162.

⁵⁷ 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, s. 2.

⁵⁸ 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, s. 3-4.

Merzifon Hava Üssü'ndeki diğer önemli gelişme Bursa'daki 5. Alaya verilen sancağın Merzifon'a getirilmesi idi. 15 Aralık 1949 tarihinde Bursa'da 5. Alaya verilen sancak, birliğin lağvedilmesi üzerine, on yıl süreyle Eskişehir ve Diyarbakır'da muhafaza edildi. Sancak, 8 Haziran 1962 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral İrfan Tansel tarafından, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel adına 5. Hava Üs Komutanlığına verildi.⁵⁹ 1967 yılında 141. Filo, 1968 yılında da 143. Filo düşük maliyet, kolay bakım ve büyük esnekliği birleştiren bir süpersonik savaş uçağı olarak nitelenen F5 uçakları ile modernize edildi.⁶⁰

1965 yılından itibaren Türk Hava Kuvvetleri, Askeri Yardım Programı (MAP) dâhilinde 75 adet F-5A, 20 adet RF-5A ve 13 adet F-5B aldı. Bu uçakların dağıtımının yapıldığı yerlerden biri de Merzifon'du. 1971 yılına gelindiğinde birçok Türk Hava Kuvvetleri filosu yeniden adlandırıldı. Buna göre Merzifon'daki 142 ve 143. Filolar 151 ve 152. Filo olarak değişti. TUSAŞ'ın ürettiği F-16C ve D serisi sonrasında Merzifon'daki 151 ve 152. Filoların F5'lerini değiştirmek için F16 verildi.⁶¹ Tarihler 28 Mart 1972'yi gösterdiğinde ise Filoların ismi sırasıyla 151. Filo Komutanlığı ve 152. Filo Komutanlığı şeklinde değiştirildi.⁶²

Londra Anlaşması'nın gereği olarak 16 Ağustos 1960 tarihinde ilgili taraflarca Kıbrıs Anayasası yanında Garanti ve İttifak Anlaşmaları da imzalanmıştı. Türkiye, Garanti Anlaşmasınının 4. maddesinin son paragrafına dayanarak 20 Temmuz 1974'te barışı sağlamak, Kıbrıs'ta yaşayan soydaşlarımızı korumak ve bozulan anayasal düzeni yeniden sağlamak için "Barış Harekâtı'na" girişti.⁶³

1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı'nda 152. Filo 16 Temmuz'da Yenişehir'e, 18 Temmuzda ise ½ filo esasına göre Antalya'ya intikal ederek fiilen harekâta katılmıştı. 151. Filo Komutanlığı ise 17 Haziran 1974'te 8 adet F 5 uçağı ile Çiğli ve Akhisar meydanlarına intikal ederek harekâta katıldılar. Bundan dolayı 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, Genelkurmay Başkanlığı tarafından 15 Kasım 1983 tarihinde Silahlı Kuvvetler Üstün Cesaret ve Feragat Madalyası (altın) ile taltif edilmiştir.⁶⁴

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ilk safhası olan 20 Temmuz sabahı başlatılması kararı alındığında, Barış Harekâtı'na (20-22 Temmuz 1974 tarihleri arası) 12. Hava Ulaştırma Ana Üs Komutanlığı'ndan Ulaştırma Filoları (C-47,C-160, C-130), 1. Ana jet Üssünden 111 (F-100D/F) ve 112. Filolar (F-100C/F), 3. Ana Jet Üssü'nden 131 ve 132.Filolar (F-100C), 4.Ana Jet Üssü'nden 141. Filo (F104-G), 5. Ana Jet Üssü'nden 152. Filo (F-5), 7. Ana Jet

⁵⁹ 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, 2009, s. 4.

⁶⁰ Müttefik ülkelerin kullanımı için USAF tarafından 2000'den fazla F5 uçağı sipariş edilmişti. USAF Northrop T-38 eğitim uçağına benzeyen F5'ler cephelerdeki ham pistlerden hareket kabiliyetine sahip değişik kara destek ve hava önleme görevlerini yapabiliyorlardı. "Yolların ve Kültürlerin Kesiştiği Şehir" Merzifon (2015), s. 162.

⁶¹ <https://www.trmilitarynews.com/turk-hava-kuvvetleri-gururla-108-yil>. Erisim tarihi:12.06.2022.

⁶² 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, s. 4.

⁶³ Atasay Özdemir, "1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Kapsamında Türk Hava Kuvvetleri Tarafından İcra Edilen Hava Harekâtı ve Görevleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu 8-10 Şubat 2011*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, s. 487.; (<https://docplayer.biz.tr/68185741-Havacilik-tarihi-ve-ucaklar-dosyasi.html>., Erişim Tarihi: 18.08.2022).

⁶⁴ 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, s. 5.; Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında 35 Subay, 41 Astsubay, 421 erbaş ve er ile 1 sivil işçi olmak üzere toplam 498 şehit vermiştir. Bunlardan 58'i kayıp olmuştur. Şehitlerin; 411'i Kara Kuvvetleri, 69'u Deniz Kuvvetleri, 5'i Hava Kuvvetleri ve 13'ü Jandarma Genel Komutanlığına mensup olan askerlerdir. Şehitlerden Kıbrıs'ta medfun olanlarda, 70'i Karaoğlanoğlu şehitliğinde, 287'si Boğaz şehitliğinde, 57'si Lefkoşa şehitliğinde, 1'i Mağosa Canbulat şehitliğinde, 25 şehit ise Türkiye'dedir. Türkiye'nin her ilinden olduğu gibi Amasya ile kazalarından toplam 353 şehit ve gazi harekâta katıldı. Harekâta bilfiil cephede mücadele edenlerin yanında, cephe gerisinde din, meteoroloji ile birlikler arasında haberleşme görevi yapan ve 1 tanede sivil memur yer aldı. Katılanlardan üç asker ise şehit oldu. Selim Özcan, "Kıbrıs Barış Harekâtı Ve Harekâta Katılan Amasyalı Şehit Ve Gaziler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/2 (Ağustos2019), s. 235, 254.

Üssü'nden 171 ve 172. Filolar (F100D/F), 8. Ana Jet Üssü'nden 181. (F-100C/F) ve 184. Filolar (RF-84F) ile 9. Ana Jet Üssü'nden 191. Filo (F-104) çeşitli görevler üstlendiler.⁶⁵

1974 Kıbrıs Barış Harekâtında sadece askeri uçaklar değil, THY'nın İstanbul'daki uçak filosu (F-28, DC-9, B-707, DC-10 ve B-727) ve gerekli personeli birkaç aylığına devlet emrine alınmış uçaklar Ankara Esenboğa ve Merzifon Hava Üssüne konuşlandırılmıştı. Bu uçaklardan bazıları, yolcu koltukları sökülerek boş kabinde askeri mühimmat (Savaş Gereçleri-Cephane) taşıma işlerinde görevlendirildiler.⁶⁶

5. Ana Jet Üs Komutanlığı'ndaki bir diğer değişiklik Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle yaşandı. 151. Filo Komutanlığı, 6 Aralık 1990 tarihinde tam filo olarak Batman Hava Meydan Komutanlığı'na intikal etmesinin ardından 2. Taktik Hava Komutanlığı'nın 20 Aralık 1990 tarihli emriyle emir-komuta bağlantılarında değişiklik yapıldı. 5. Ana Jet Üs Komutanlığını kriz sonuna kadar Batman Ana Jet Üs Komutanı olarak görevlendirilmiştir. 152. Filo Komutanlığı 6 Ocak-6 Şubat 1991 tarihlerinde 1/2 filoyla Muş Hava Meydan Komutanlığı'na, 11 Ocak- 28 Şubat 1991 tarihlerinde 1/2 filoyla Batman Hava Meydan Komutanlığına intikal etmiştir.⁶⁷

Türkiye'de savunma sanayiinin geliştirilmesi amacıyla kararlaştırılan en önemli proje 1973 yılında kurulan TUSAŞ ile yerli uçak üretimidir. F-16 uçaklarının Türkiye'de üretimini esas alan projenin hayata geçmesi ile üretilen uçaklar yurtdışına ihraç edilmeye başlanırken, proje sonrasında Türkiye'de hava kuvvetlerine yönelik sürekli bir modernizasyon faaliyeti uygulanmıştır. Hava Kuvvetlerimizin modernizasyonu sonrasında F-16 savaş uçakları ile vurucu güç olarak bölgede en kuvvetli hava kuvvetleri olma niteliği kazanılmıştır.⁶⁸

5. Ana Jet Üs Komutanlığının tarihinde 2 Mayıs 1997 gününün önemli bir yeri vardır. Türk Hava Kuvvetlerinde av/av önleme yani hava-hava ve bombardıman yani hava yer görevleri bulunan F-16 filolarının bulunduğu yerlerden biri de Merzifon'dadır.⁶⁹

Toplam 12 F-16 filosu arasında en farklı görevi Merzifon 5. Ana Jet Üs Komutanlığı konuşlu 151. Filo üstlenmektedir. Filonun görev tanımı incelendiğinde, uçaktaki sistemlerin yerdeki radar sistemlerinden yayılan sinyalleri bulması ve ardından Füzenin bu sinyalleri takip ederek hedefini yok etmesine dayanan, SEAD olarak adlandırılan Hava Savunma Baskısı-Suppression of Enemy Air Defence. Bu görevde HARM füzeleri (High-speed Anti-Radiation Missile-Yüksek-hızlı Anti-Radar Füzesi) kullanıldığı görülmektedir.⁷⁰ Kısaca ifade edecek olursak, 2 Mayıs 1997 tarihinde 5. Ana Jet Üs Komutanlığından havalanan ilk uçak, Türkiye'nin uçan ilk F-16C BLOCK 50 uçağı, Türk Hava Kuvvetlerinin ilk SEAD uçağı ve 5. Ana Jet Üs Komutanlığı'nın ilk F16 uçağı olmuştur.⁷¹

Merzifon üssü 1997'de elindeki F-5 uçaklarını Konya'ya verdikten sonra ilk F-16 kullanıcısı 152. Filo oldu. Ardından Merzifon'da yer alan 151. Filo da TAI'nin ikinci pakette

⁶⁵ Özdemir, a.g.m., s. 489-490.

⁶⁶ <https://www.airlinehaber.com/ingilterenin-demiryolu-hava-hizmetleri-ortaklik-oykusu/>(erişim tarihi: 16.08.2023).

⁶⁷ 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, 2009, s. 6.

⁶⁸ Hüsnü Özlü, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi (1939-1990)*, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.2006, s. 364.

⁶⁹ <https://www.trmilitarynews.com/turk-hava-kuvvetleri-f-16-sead-filosu/>(erişim tarihi: 21.07.2022).

⁷⁰ <https://www.trmilitarynews.com/turk-hava-kuvvetleri-f-16-sead-filosu/>(erişim tarihi: 21.07.2022).

⁷¹ Günümüzde havacılık konusundaki güçlü bir ülke olmamızın temellerini atan F-16 Uçaklarının ülkemizde üretilmesinde büyük katkısı olan dönemin bürokrati Sayın Saim Dilek'in Merzifonlu olmasını da burada eklemek yerinde olacaktır.

imal ettiği Block 50 serisi F-16C ve eğitim amaçlı D modellerini kullanıyor. Bu filo bir dönem SEAD görevi yaptı.⁷² Ardından uçak sayısının artması ile filo personeli 151'e geçti.⁷³ 152. Filo Komutanlığı'nın adının, Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın 1 Mart 1999 tarihli F-16 Projesi Uygulama Direktifi doğrultusunda 151. SEAD Filo Komutanlığı olarak değiştirilmesine karar verilirken, 11 Haziran 1999 tarihinde bu değişiklik gerçekleştirilmiştir. 152. Filo Komutanlığı'nın adının 151. Filo Komutanlığı olarak değiştirilmesiyle 1999 yılı Ekim ayında modernizasyonu tamamlanan diğer F-16 Filosu, 152. Filo Komutanlığı adıyla 19 Ekim 1999 günü Hava Kuvvetleri Komutanı. Orgeneral Ergin Celasin'in katılımıyla ikinci defa açılmıştır. 1997-1999 tarihleri arasındaki dönem 151. Filo Komutanlığının faaliyetlerini 152. Filo adıyla yürüttüğü dönem olarak tarihteki yerini almıştır.⁷⁴

5. Ana Jet Üs Komutanlığı, 9 Temmuz-8 Ağustos 1999 tarihleri arasında NATO'nun uyguladığı Hava Harekatında 151. Filo Komutanlığı Bosna Hersek ve Kosova'da; 152. Filo Komutanlığı ise aynı bölgede Deliberate Force/Decisive Guardian Hava Harekâtlarını desteklemek amacıyla Aviano/İtalya'da 7 Kasım 1999-5 Mayıs 2000 tarihinde görev yapmıştır. 19 Temmuz 2002 ve 15-20 Ağustos 2002 tarihlerinde üç adet Cougar helikopterin envantere girmesiyle, mevcut iki adet UH-1H helikopter envanterden çıkarıldı. Ayrıca, 2003 yılında "Arama Kurtarma Kol Komutanlığı", Meydan Hareket Komutanlığı bünyesinden çıkarılarak Harekât Komutanlığına doğrudan doğruya bağlı bir birlik haline getirilirken, ismi "Arama Kurtarma Komutanlığı" olarak değiştirilmiştir.⁷⁵

25 Aralık 2016 tarihinde Muharip Hava Kuvvetlerinin emri ile Hava Kuvvetlerinin yeniden yapılandırılması kapsamında 141. Jet Filo Komutanlığı ve 143. Öncel Filo Komutanlığının teşkilat bağlantısı 5. Ana Jet Üs komutanlığına yapıldı. 141. Jet Filo Komutanlığının kuruluş unvanı korunarak kadroları 151. Jet Filo Komutanlığına ilave edildi. 143. Öncel Filo Komutanlığının da kuruluş unvanı 153. Filo Komutanlığı şeklinde değiştirildi. 152. Filo Komutanlığı Teşkilat Bağlantısı 10. Tanker Üs Komutanlığına yapıldı.⁷⁶

Merzifon ilçesinin havacılık tarihindeki özelliklerinden biri de geçmişte var olan iki akrotim ev sahipliği yapmasıdır. Türk Hava Kuvvetlerindeki akrobasi tarihi 1914'e dayansa da, Pervaneli uçakların yerini jet uçaklarının almasıyla, 1950'li yıllarda kurulan jet filoları ile tim hâlinde akrobasi gösterileri yapılmaya başlandı. "Millî" adıyla 1952'de kurulan ilk akrotimin ardından⁷⁷ 1955 yılında kurulan ikinci timin çağrı adı "Uçan Kuğular"dı,⁷⁸ 1957 yılı sonlarına doğru kurulan "Akrep" çağrı adlı üçüncü timi⁷⁹ 1964'te kurulan ve iki yıl süreyle faaliyet gösteren "Yarasalar" çağrı adlı dördüncü akrotim,⁸⁰ 1966'da kurulan ve 1971'e kadar gösteriler yapan "Kartal" çağrı adlı beşinci tim⁸¹ ile 1971'de Malazgirt Zaferi'nin 900'üncü Yıl Dönümü kutlamaları dolayısıyla oluşturulan altıncı akrotim tarihteki yerini almıştır.⁸² Türk Silahlı Kuvvetlerinin gücünü ve Türk Hava Kuvvetlerinin yetilerini dünyaya

⁷² SEAD Filosunda görevli pilotların hazırlanarak uçağın havalanması süresi NATO standartlarının yarısı zamanda tamamlanmaktadır. <https://www.trmilitarynews.com/turk-hava-kuvvetleri-f-16-sead-filosu/> (erişim tarihi: 21.07.2022).

⁷³ <https://www.trmilitarynews.com/turk-hava-kuvvetleri-f-16-sead-filosu/> (erişim tarihi: 21.07.2022).

⁷⁴ 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, 2009: 6-7.

⁷⁵ 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, s. 7.

⁷⁶ *Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Tarihçeleri* (2018), Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 223.

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz: Fatih Danacı, *Türk Yıldızları: Bir Yıldızın Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s. 83-100.

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz: Fatih Danacı, *Türk Yıldızları: Bir Yıldızın Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s. 100-113.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz: Fatih Danacı, *Türk Yıldızları: Bir Yıldızın Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s. 113-120.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz: Fatih Danacı, *Türk Yıldızları: Bir Yıldızın Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s. 120-128.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz: Fatih Danacı, *Türk Yıldızları: Bir Yıldızın Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s. 129-136.

⁸² *Cumhuriyetin 100. Yılında Milli Savunma Bakanlığı* (2023), s. 183.; Ayrıntılı bilgi ve fotoğraf için Bkz: Fatih Danacı, *Türk Yıldızları: Bir Yıldızın Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s. 136-166.

tanıtarak Türk milletinin ülkesinin silahlı kuvvetlerine duyduğu güveni ve hayranlığını artırmayı/kuvvetlendirmeyi amaçlayan Türk Yıldızları ise -diğer bir ifade ile günümüzde faaliyet gösteren son akronim- 1992 yılında kurulmasına karar verilip 1993 yılında faaliyete başlayan Türk Hava Kuvvetlerinin 7. akrotimidir.⁸³ Bu akrotimlerden Merzifon'da faaliyet gösteren 4. Akrotim Yarasarlar, Necati Artan'ın Merzifon'da görev yaptığı sırada, 1964 yılında, 9 adet F-86 uçağından oluşan akrotimi kurmasıyla oluştu. Daha sonra Hava Kuvvetlerinde Necati Artan tarafından ilk kez 12 F-86 uçağından oluşan bir akrotim de kurulmuş ancak bir gösteri sonrasında yeniden 9'lu Akrotim koluna dönülmüştü.⁸⁴

Türkiye'nin ilk jet pilotlarından Necati Artan o dönemde Merzifon'a tayini ve ilk günlerini anılarında anlatırken, mezuniyetinin ardından Eskişehir Hava Okulu'nda uçuşlara başladığını; uçuşların sona ermesinden sonra kurada Merzifon'u çektiğini; ailesi Bursa'da yaşadığından dolayı kurada Bursa'yı çeken arkadaşına iki aylık maaşını teklif etmesine rağmen ikna edemediğini: *"Bursa'ya meyil iznimi kullanmak için ailemin yanına gittim, Merzifon hazırlıklarımı; gaz ocağı, radyomu, kitaplarımı ve harp okulunu bitirirken bizlere verilen tahta portatif karyolamı hircumun işine yerleştirerek tamamladım. O zamanlar (hele kışın kara yolu ile) Bursa'dan Merzifon'a gitmek imkânsızdı. Tek yol tren ile İstanbul-Havza yapmak ve buradan otobüsle Merzifon'a ulaşmaktı. Zaten İstanbul'da bir iki gün kalmam da şart olmuştu. Niye mi? Çünkü gazete ve radyolarda benim için çok heyecan verici bir haber patlamıştı. İlk jet tayyaresi gemi ile Yeşilköy iskelesine indirilmiş ve askeri hava alanına nakledilmişti."* Sözleriyle ifade etmekteydi. Necati Artan İstanbul Yeşilköy'e gittiği 17 Aralık 1951'de Türk Hava Kuvvetleri envanterine giren ilk jet uçakları olan iki T-33A uçağı daha büyük çelik konteynırlardadır. Kendisini ileride bu jeti ilk defa kullanacak olan ve ilk jet akrotimini kuracak olan Lütfi Gündoğdu karşılar. Konteynır içindeki T-33 uçağının kuyruk, kanat ve gövde parçalarını göstererek jet hakkında bilgi verir. Merzifon'a Spitfire'lara gittiği için üzülmemesini de söyleyerek Necati Artan'ı yolcu ederken, Artan Merzifon'a "Kanatlanmak üzere olan yüreğim huzur dolu idi. Koşa koşa değil, uça uça Merzifon yolunu tuttum."⁸⁵ duygusuyla gider. Merzifon'da uçuşlara başlayan Necati Artan'ın Merzifon'da olduğu sırada Bursa'daki 5. Uçak Alayı lağvedilerek Merzifon'a taşınacaktır. 4. Uçak bölüğü bulunan 5. Uçak Alayı Şubat 1943 tarihinde Bursa'da kurulmuş ve 15 Haziran 1952'de lağvedilmiştir. Bursa'daki tüm uçaklar ve Necati Artan'ın sınıf arkadaşları da Merzifon'a gelirler. Hemen arkasından ilk jet üssü olan

⁸³ Ayrıntılı bilgi ve fotoğraflar için Bkz: Fatih Danacı, *Türk Yıldızları: Bir Yıldızın Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017.

⁸⁴ <https://www.havaciyiz.com/Anilar155.htm> (erişim tarihi: 28.04.2023).

⁸⁵ Anıların devamında: "Uçtuğu tayyaresini çok sevdiğini dile getiren Artan'ın günlük yaşamında artık uçuştan başka bir şey yoktur. Bursa'dan arkadaşlarından gelen mektuplar bu güzel şehirde nasıl tatlı bir hayat yaşadığından bahsetmekte, Necati Artan için nasıl üzüldüklerini bildirmektedir. Necati Artan'ın ise akıllı fikri uçuştadır. O günlerdeki en büyük derdi İngiltere'den yardım olarak gelen kalın uçuş tulumları ve çizmelerle uçmak mecburiyetinde kalışıdır. Artan o günleri şöyle anlatır: "Bu giysiler çok ağır idiler ve onlar sanki yalıtıldılar, tayyarem ile benim arama giriyorlar ve onu hissetmeme mâni oluyorlardı. Aramızda ah o hantal tefferuatlar bir olmasa; örneğin çıplak elle levveyi bir tutabilsem, çıplak ayakla bir direksiyona basabilsem... Nabız nabza, tayyarem ile bütünleşir ve mutlaka daha iyi uçardım." Doymak bilmez bir hırsıyla uçuşlarına devam eder Necati Artan. Hatta bir sorti daha fazla uçabilmek için işin hilesine başvurduğu da olur. O yıllarda uçuşları kayıt edebilmek için duvarda tek bir çizelge vardır. O gün pilot hangi uçuşu yaptıysa o uçuşun bir karesi kurşunkalemle doldurulmaktadır. Artan, bir sorti daha fazla uçabilmek için yaptığı hileyi şöyle anlatır: "Bir akşam filoyu terk ederken eğitim odasının penceresini tam kapamadım ve herkes gittikten sonra o pencereden içeri girerek akrobasi uçuşlarından bir karenin kurşun kalem siyahlığını sildim, Bana bir kaç gün sonra tekrar bir sorti daha akrobasi uçuşu yazdılar. Fakat o gece çok heyecanlanmışım. Korkudan dizlerim titremiştii, tabii bir daha öyle bir şey yapmadım. Sual: Değer miydi? Cevap: Değmez miydi?" *Kanatlarımdaki Cesaret: Havacılık Tarihinden Notlar* (2021), İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi, s. 212-214.

Balıkesir'e üç pilotun daha gideceği söylenir. Bunlardan birisi de Necati Artan'dır.⁸⁶

Kendisinden önce faaliyet gösteren Uçan Kuğular akrotiminin kırmızı beyaz olan rengi siyah beyaz olarak değiştirilmiş, F-86E Sabre kullanılmıştı. 5'li, 9'lu ve 12'li gösteriler yapan Yarasalar iki yıl sonra faaliyetlerini durdurmuştu. Hem Uçan Kuğular Akrotimi (1955-1965) ve hem de Yarasalar Akrotimi (1964-1965) F-86 uçakları ile uçmuşlardı. F-86 uçakları 1964 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Hava Harekâtı sırasında intikal meydanlarında Av-Önleme görevlerinde de kullanılmıştı.⁸⁷

Malazgirt Meydan Zaferi'nin 900. yıldönümünün kutlandığı 1971 yılında, sadece bu tören için Merzifon 5. Ana Jet Us Komutanlığı'nda kurulan 6. akrotim için F-5A Freedom Fighter uçakları kullanıldı.⁸⁸

D. Merzifon 5. Ana Jet Üs Komutanlığında Kahraman bir Pilot: Cengiz Topel

Merzifon Hava Üssündeki unutulmazlardan biri de 1964 yılında gerçekleşen Kıbrıs Hava Harekâtı'nda uçağının ateş alması sonucu paraşütle atlamak zorunda kalan ve Rumlar tarafından ağır işkencelerle şehit edilen Hava Pilot Yüzbaşı Cengiz TOPEL'in⁸⁹ Merzifon Hava Üssünde görev almasıdır.

Cengiz Topel, Kanada'da uçuş eğitimi sonrası aktif filo görevi olarak 6 Ocak 1958 tarihinde 44. Uçuş Grup Komutanlığı'na bağlı 143. Filo Komutanlığına tayin edilmesi sonucu Merzifon'da göreve başladı.⁹⁰

E.Hv.Plt.Alb. Selahattin Yılmaz anılarında Merzifon'daki o yılları: "... Merzifon 1956 yılında Eskişehir'den intikal eden F-86 uçakları ile faaliyete geçti. Üs olarak değil Uçuş Grup Komutanlığı olarak kurulmuştu. O yıllarda Merzifon'da paranız ile kiralayabileceğiniz bir ev yoktu. Daha doğrusu hiç ev yoktu. Bu yüzden bütün bekâr subaylar üçerli, dörderli bulabildikleri evlerde beraber kalırken, ev bulamayanlar meydan inşaatından kalan boş barakalarda yatıp kalkarlardı..." sözleriyle hatırlıyordu.⁹¹

⁸⁶ Balıkesir'de 191. Filo'da ilk akrobasi timini kuran Üsteğmen Lütfi Gündoğdu ile yeniden karşılaşacak ve burada onunla uçacaktır. İki sene sonra ise Lütfi Gündoğdu akademiye giderken Necati Artan da akrotimin yedeği olacaktır. Necati Artan'ın Merzifon'dan Balıkesir'e geldiğini duyan annesi Seher Hanım oğlunun hüsretine dayanamaz. Ne de olsa daha yakın bir ile gelmiştir. Diğer çocuklarını ve torunlarını Bursa'da bırakarak o dönemde bekâr olan en küçük oğlu Necati'nin yanına gelir. Böylece Artan, mütevazı bir mahallede, küçük bir evde, annesinin sayesinde en rahat günlerini yaşayacaktır. *Kanatlarımdaki Cesaret: Havacılık Tarihinden Notlar* (2021), İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi, s. 212-214.

⁸⁷ Kurt (2011), a.g.t., s. 56.

⁸⁸(<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/T%C3%BCrk%20Y%C4%B1ld%C4%B1zlar%C4%B1-1161#panel2>. Erişim tarihi: 12.06.2022); <https://www.havaciyiz.com/Anilar155.htm> (erişim tarihi: 28.04.2023).

⁸⁹ *Cumhuriyetin 100. Yılında Milli Savunma Bakanlığı* (2023), s. 180. Cengiz Topel, 1964'te Türk Hava Kuvvetlerinin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği uyarı uçuşunda, uçağı Rum uçaksavarlar tarafından vurulunca paraşütle atlamış ve hiç yara almadan Rumlara esir düşmüştü. Rumlar tarafından işkenceye maruz kalıp hayatını kaybeden Topel'in naaşı Türk yetkililerin ısrarlı talebi sonunda 12 Ağustos 1964'te ancak iade edildi. İlk yapılan açıklamalarda Kıbrıs'taki ilk Türk hava harp şehidimiz olan Cengiz Topel'in hastanede öldüğü ifade edildi. Cengiz Topel'in işkenceye maruz kaldığı oda restore edilip, bugün Kıbrıs'ta bulunan Cengiz Topel Kışlası'nda bulunmakta ve müze olarak kullanılmaktadır. "*Otopsi raporuna ve cenazesinin fotoğrafını çeken İngiliz hemşireye göre bilinci açıkken işkenceye maruz kalarak öldürülmüştür. Kendisini esir alan Rumlar; Topel'in çeşitli uzuvlarını kesmiş, ezmiş, darp etmiş, iç organlarından bazılarını da çıkarmıştır. Kıbrıs'ta, Adana'da, Ankara ve İstanbul'da yapılan törenlerden sonra 14 Ağustos 1964 tarihinde Edirnekapı'daki Sakızağacı Hava Şehitliği'nde toprağa verildi.*" <https://www.pusulahaber.com.tr/cengiz-topel-kimdir-1444081h.htm>(Erişim tarihi: 12.08.2022) Cengiz Topel'in şehadeti, Rum vahşiliğinin tipik bir örneğidir. Düşman saydığı askeri öldürmek başka, onu yaşarken parçalara bölmek başkadır. İnsanlık, Cengiz Topel'in önünde utançla eğilmeli, Türkiye'nin hazırlıklı bir girişimiyle, Kıbrıs Rum kesimi için, olayın 60. yılında Bilemiş Milletlerden bir kınama kararı çıkarılmalıdır.

⁹⁰ Kurt,2009, a.g.e., s. 61.

⁹¹ Kurt, 2009, a.g.e., s. 62.

Merzifon'a tayin olduktan sonra benzer zorluklar yaşayan Cengiz Topel, kısa bir süre sonra Gözlek Sokak'ta bir ev kiralayarak; arkadaşları Sebahattin Çelik, Nejat Sezenler ve Selahattin Yılmaz ile birlikte oturmaya başlamış ve tayin olana kadar da bu evde yaşamış, hatta bir süre sonra da annesi Mebuse Hanımı yanına getirmişti. Sosyal ve kültürel imkânların yeterli olmadığı yılların Merzifon'unda uçuşlardan arta kalan sınırlı zamanlarda futbol takımı oluşturan havacılar Hava Gücü Takımı'nı kurmuş, takımın değişmeyen oyuncularından biri de Cengiz Topel olmuştu. Anılarda ifade edildiğine göre Hava Gücü Takımı'nın en büyük rakibi Amasya Spor'du. Yapılan her karşılaşmada Amasya Sporlu futbolcular Hava Gücü takımına en az 3-4 gol atınca bir sonraki maça kadar o yenilgiden duyulan acı ve "o gol yenir miydi? Şu hata yapılır mıydı?" nidaları sohbeti başlatacak cümlelerin başlıcasını oluşturuyordu. 1961 yılında üç yıllık hizmetini tamamlayan Cengiz TOPEL aynı yıl doldurduğu atanma dilekçesinde Ankara ve Eskişehir garnizonlarına atama isteğinde bulunmuş, tayini 1. Ana Jet Üs Komutanlığı 112. Filo Komutanlığına çıkmıştı. Böylece Merzifon'da yaşadığı günler tamamlanmıştı.⁹²

Merzifon'u havacılık konusunda öne çıkaran durumlardan biri de Türkiye'de dokuz farklı şehirde ismi hava şehitliği olarak geçen dokuz adet şehitlikten birinin -Merzifon Hava Şehitliği'nin- burada bulunmasıdır. Diğerleri: Afyon Hava Şehitliği, Erzincan Hava Şehitliği, Eskişehir Hava Şehitliği, İstanbul'da bulunan Edirnekapı Sakızağacı Hava Şehitliği, İzmir Hava Şehitliği, Kayseri Hava Şehitliği, Muş Hava Şehitliği, Tokat'ta bulunan Zile Asri Mezarlık ve Hava Şehitlikleridir.⁹³

Merzifon ilçesinde 5. Ana Jet Üs Komutanlığı ve Radar Mevzi Komutanlığı yanında İlçe Jandarma Komutanlığı ve Askerlik Şube Başkanlığı dışında kalan topçu alayı yer değiştirmek suretiyle ilçede 229. Motorize Piyade alayı konuşlandırılmıştır. Bu alay daha sonraları Motorize Piyade Taburuna dönüştürülmüş ve Çankırı'ya taşınmıştır. Alay yerleşkesine daha sonra polis meslek yüksek okulu açılmıştır.⁹⁴

E. Amasya Merzifon Havalimanı ve Sivil etkinlikler

Askeri havaalanlarının sivil hava ulaşımına da açılması konusunda Genelkurmay Başkanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı arasında 16 Kasım 1986 tarihinde imzalanmış olan protokol ile belirlenen esaslar doğrultusunda, 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu gereğince, Türk Silahlı kuvvetlerine ait 40 adet Havaalanı/Heliport - içlerinde Merzifon'un da bulunduğu- sivil havacılık işletmelerinin yararlanmasına açıldı.⁹⁵ Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMI) Amasya Merzifon Havalimanı, Merzifon'a 6 km, Amasya'ya 45 km ve Çorum'a 63 km uzaklıkta bulunmaktadır. Hava Kuvvetleri Komutanlığı envanterindeki askeri havalimanına sivil tesisler eklenerek, 20 Haziran 2008 tarihinde Amasya Merzifon Hava Meydanı açılmıştır.⁹⁶

Sonuç

Kurmay. Yb. Süreyya (İlmen) Bey tarafından 1 Haziran 1911 tarihinde kurulduğu kabul edilen Türk Havacılık Teşkilatı, Cumhuriyetin ilanı sonrasında hızla büyümüş ve ülkenin önemli/stratejik yerlerinde hava birlikleri meydana getirilmiştir. Var olan hava birlikleri, 1928 yılında bölük seviyesinden tabur seviyesine, 1932 yılında alay seviyesine çıkarılırken

⁹² Kurt, 2009, a.g.e., s. 63-64.

⁹³ Mustafa Gökhan Erdemli, Dünden Bugüne Türk Havacılık Tarihi ve Eskişehir (2011), T.C. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.s. 78.

⁹⁴ https://yenisehir.fandom.com/tr/wiki/Merzifon,_Amasya.

⁹⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, B: 138, 11.7.1995, O: 5: 335.

⁹⁶ H.Akın Uğurlu, *Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Merzifon İlçe Raporu*, Şubat 2018, s. 4.

1939 tarihinde hava birliklerinin, uçak sayı ve çeşidinin artması, hava subaylarının rütbelerinin yükselmesi gibi nedenlerle hava tugayları kurulmuş, 1943 yılında ilk hava tümeni oluşturulmuştu. 1940 yılından itibaren lojistik destek yönünden Millî Savunma Bakanlığı bünyesindeki Hava Müsteşarlığına, harekât ve eğitim yönünden Genelkurmay Başkanlığına (Hava Müşavirliği) bağlı olarak faaliyet gösteren hava birliklerinin, tek bir komuta altında toplanmasına karar verildi. Bu amaçla 23 Ocak 1944 tarihinde Genelkurmay Başkanlığının emriyle Hava Kuvvetleri Komutanlığı müstakil bir kuvvet seviyesine çıkarılmış ve Türk Hava Kuvvetleri'nde 1950 yılına kadar çok fazla isim ve yer değişikliği meydana gelmişti.

Merzifon Meydanında ve birlik bünyesinde 1938-1940 yılları arası PZL XXIV, 1939-1941 yılları arası Martin 139 WT, 1939-1942 yılları arası Focke Wulf FW-58, 1938-1940 yılları arası Curtis Falcon CW22 R, 1941-1942 yıllarında Westland Lysander, 1941-1942'de Hawkeer Hurricane, 1944-1945 yılları arası Spitfire MK-VC, 1943-1946 tarihleri arasında Focke Wulf FW-190/A-3, 1946-1947 Spitfire MK-V, 1947-1953'te Supermarine Spitfire MK-IX, 1948-1952'de Thunderbolt P-47 D, 1956-1968 F-86 Super Sabre, 1953-1983 yılları arası Beech Craft AT-11, 1959-1997'de T-33 Shooting Star, 1967-1997 yılları arası F-5 Freedom Fighter, 1997'den günümüze F-16 Fighting Falcon, 2002'den günümüze UH- 1H ve 2002'den günümüze AS- 532 Cougar kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir.⁹⁷ Türk Hava Kuvvetleri tarihinde bazı birlikler kuruluşlarından itibaren varlığını, teşkilatta ortaya çıkan genişlemeden/büyümeden kaynaklı değişim haricinde aynı isimle devam ettiren, bir kısım birliklerse lağvedilmiştir. Öte yandan aynı isimle ikinci defa kurulan birlikler bulunmaktadır. İkinci defa aynı isimle kurulan birliklerin bir öncekinin devamı olup olmadığı konusu tam olarak belli olmayıp, bazı tarihi belge ve bilgilerle aydınlatılmasına ihtiyaç duyulduğu durumlar da vardır. Merzifon 5. Ana Jet Üs Komutanlığı'nın tarihinde de benzer bir durum yaşanmıştır. Bu nedenle, günümüzde Merzifon'da bulunan 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, Türk Hava Kuvvetleri tarihinde yer alan 5. Uçak Alayı'nın devamı olarak kabul edilebilir.⁹⁸

Günümüzde Merzifon 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, Türkiye'nin kuzey sınırları başta olmak üzere sınırlarını korumada her geçen gün çağın araç gereçleriyle kendini yenileyerek üstlendiği görevi başarıyla yerine getirmeye devam etmektedir.

Mekânın bir büyük oluşumla anılmasının, bu oluşuma katkıda bulunanların tarihî gerçekliği var etmesinin anlamlı örneklerinden birinin Merzifon'daki hava üssü olduğu açıktır. Bu konudaki bir anlamlı iş yapılabilirse ulusal ve uluslararası havacılık hafızasına yeni bir boyut kazandırılmış olur. Bunun sağlanması için yapılması gerekeni de ifade edelim: Dünyada ilk kurulan Hava Kuvvetleri arasında yer alan Türk Hava Kuvvetlerinde kurulduğu 1911 yılından itibaren içinde bulunduğu dönemin en modern savaş uçaklarıyla uçulmuştur. Ancak ne yazık ki bu uçaklar hatıra olarak saklanmamış, havacılık müzelerin envanterine girememiştir.⁹⁹ Bundan daha da elim olan konu ise askeri ve sivil havacılığımızın bir bütün olarak sergilendiği ulusal bir havacılık müzeminin halen bulunmamasıdır. Havacılık konusunda geldiğimiz noktayı bölgede ifade etmek üzere Merzifon'da Havacılık ve Teknoloji Parkı kurulması önerilirken başkent Ankara veya havacılık konusunda önem arzeden bir ilimizde sivil ve askeri havacılığımızın tüm aşamalarını sergileyeceğimiz bir Ulusal Havacılık ve Teknoloji Müzesi'nin kurulması için çalışmalara bir an önce başlanması gerekmektedir.

⁹⁷ Buradaki uçak adlarının yazılışında kaynaktaki verilen şekil esas alınmıştır. (ST) 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, 2009: 20-25.

⁹⁸ Kurt, 2011, s. 111; 5. Ana Jet Üs Komutanlığı, 2009: 1.

⁹⁹ İrfan Sarp (2016), *Bir Jet Pilotunun Anıları*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, s. 112-113.

Kaynakça

5. *Ana Jet Üs Komutanlığı Tarihçesi, 1939-2009* (2009), Yay. Haz.: 5. Ana Jet Üs Komutanlığı Tarihçe Kurulu, Amasya: Hava Basımevi Neşriyat Müdürlüğü.
- Akkaya, Erdal (2006), *Türk Ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Aydiner, Hüsnü Ufuk (2021), *Türk Hava Kuvvetlerinde Pervaneli AV/AV-Bombardıman Uçakları (1911-1954)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: T.C. Milli Savunma Üniversitesi.
- Cumhuriyetin 100. Yılında Milli Savunma Bakanlığı* (2023), Ankara, T.C. Milli Savunma Bakanlığı.
- Çetin, Sabit (2013), "Türk Hava Kuvvetlerinin Yeniden Yapılanması (1939-1945)", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu 8-10 Şubat 2011*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, s. 322-341.
- Çetin, Sabit (2014), *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu: Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askeri Hazırlıklar*, Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Danacı, Fatih (2017), *Türk Yıldızları: Bir Yıldızın Doğuşu*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Demirer, Mehmet Arif (2017), *Atatürk'ün Tayyarelerinin Tarihçesi 1926-1955*, Sonçağ Yay., Ankara.
- Erdemli, Mustafa Gökhan (2011), *Dünden Bugüne Türk Havacılık Tarihi ve Eskişehir*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Eskişehir: T.C. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Egeli, Sıtkı (2021), "Hava Gücünün Tarihi Gelişimi: Nitelikler, Bileşenler, Görevler ve Etkinlik Açısından Bir Değerlendirme", *Güv. Str. Dergisi*, 17/39 (2021), s. 603-638.
- Gönüllülerden Göklere* (2005), Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı.
- Gülten, Zeynep (2010), *Havacılık Tarihinde Yeşilköy*, Ankara: Hava Harp Okulu Hava Kuvvetleri Müzesi Yayınları.
- Havacılık Tarihinde Türkler 3* (2005), Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube yay.,
- Havacılık Tarihinde Türkler 4* (2005), Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube yay.
- Kanatlarımdaki Cesaret: Havacılık Tarihinden Notlar* (2021), İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi.
- Karadeniz, Cemile Bahtiyar (2017), "Merzifon İlçesi'nin Nüfus Özellikleri", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/20 (Eylül 2017), s. 119-137.
- Karakuzu, Hasan- Namal, Yücel (2016), "Demokrat Parti'nin İlk Yıllarında Türk Ordusu (1950-1953)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/44 (Haziran 2016), s. 448-465.
- Kaymaklı, Hulusi (2005); *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt: 2-3, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü.
- Konukçu, Celal Kürşad (2022), "Türk Hava Sanayiinin Oluşum Sürecinde Fırsatlar ve Engeller (1912-1959)", *Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 11/1 (Mayıs 2022), s. 201-222.

- Kurt, Emin (2009), *Kıbrıs Şehidi Hv. Plt.Yzb. Cengiz Topel ve 1964 Kıbrıs Hava Harekatı*, Hv.K.K. Genel Sekreterliği, Ankara.
- Kurt, Emin (2011), *Türkiye’de Jet Üslerinin Kuruluşu ve Gelişimi (1951-2010)*, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yay. YL Tezi, Ankara.
- Mc Dannel, W. (Miho Üssü Hrk. Sb) (1994), *Fly Till You Die, 452nd Bomb Wing (Light)*, Turner Publishing Co, Paducah, KY.
- Nikolajsen, Ole (2007), *Turkish Military Aircraft Since 1912*, Scramble.
- Öz, Mehmet (2002), «Merzifon», *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29. c., Ankara: TDV Yayınları, s. 243-245.
- Özcan, Selim (2019) “ Kıbrıs Barış Harekâtı ve Harekâta Katılan Amasyalı Şehit Ve Gaziler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/2 (Ağustos2019), s.223-254.
- Özdemir, Atasay (2011), “1974 Kıbrıs Barış Harekatı Kapsamında Türk Hava Kuvvetleri Tarafından İcra Edilen Hava Harekatı ve Görevleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu 8-10 Şubat 2011*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, s. 487-502.
- Özlu, Hüsnü (2006), *İkinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939-1990)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özlu, Hüsnü (2013), “İkinci Dünya Savaşı’nda, Türkiye’ye Gelen İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve İngiltere’den Alınan Askeri Yardımların Sonuçları”, *Atatürk Dergisi*, 2/2 (2013), s. 57-105.
- Özlu, Hüsnü, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mudafaa-i-milliyeye-vekaleti/?pdf=3445>.Erişim Tarihi: 15.05.2023)
- Sarp, İrfan (2016), *Bir Jet Pilotunun Anıları*, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Şahbenderoğlu, Vural (2018), *Kore Savaşı ve Türkiye’nin NATO’ya Kabul Edilmesi*, Ankara: Yason Yayınları,
- Şehrimiz Amasya, Ed.: Yalçın Yılmaz, Ankara: MEB Devlet Yayınları, t.y.
- Taşdemir, Serap (2009), “Tek Parti Döneminde Merzifon’da Siyasal ve Sosyo-Kültürel Yaşam”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25/74 (2009), s. 283-308.
- Tatar, Cengiz (2018), *Türk Havacılık Tarihi (1909-1954) Milli Mücadele Dönemi Öncesi ve Sonrası Türk Havacılığı*, Doktora Tezi, Afyon: T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TBMM Zabıt Cerideleri*, B: 138, 11.7.1995, O: 5.
- Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Tarihçeleri* (2018), Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı
- Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı (1975), *Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri adlı (1950-1953)*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1975.
- “Yolların ve Kültürlerin Kesiştiği Şehir” *Merzifon* (2015), Merzifon: Merzifon Belediyesi Kültür Hizmetleri Yay .
- Uğurlu, H. Akın (2018), *Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Merzifon İlçe Raporu*, Şubat 2018. *Ulus Gazetesi*, 4 Mayıs 1935.

Dijital Kaynaklar

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mudafaa-i-milliyevakaleti/?pdf=3445>. Erişim Tarihi: 15.05.2023)

<https://www.hvkk.tsk.tr/Custom/Hvkk/79>: Erişim tarihi: 21.07.2022)

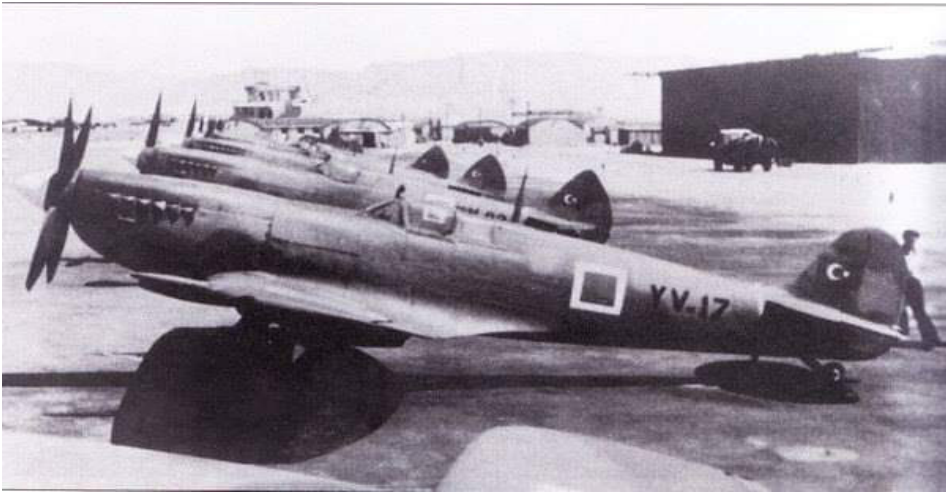
www.nufusu.com.(Erişim tarihi: 12.06.2022)

<https://www.tarihiolaylar.com/tarihiolaylar/T%C3%BCrk%20Y%C4%B1ld%C4%B1zlar%C4%B1-1161#panel2>. (Erişim tarihi: 12.06.2022.

<https://www.pusulahaber.com.tr/cengiz-topel-kimdir-1444081h.htm>(Erişim tarihi: 12.08.2022)

www.tayyareci.com (Erişim Tarihi: 12.08.2022)

https://yenisehir.fandom.com/tr/wiki/Merzifon,_Amasya (Erişim Tarihi: 22.08.2022)

Günümüzde Merzifon 5. Hava Üs Komutanlığı

KIBRIS SORUNU VE RAUF DENKTAŞ'IN AYDIN ZİYARETLERİ

THE CYPRUS ISSUE AND RAUF DENKTAŞ'S VISITS TO AYDIN

Adil Adnan ÖZTÜRK*

Geliş Tarihi/Received:07.10.2024

Kabul Tarihi/Accepted:18.12.2024

ÖZTÜRK, Adil Adnan, (2025), "Kıbrıs Sorunu ve Rauf Denktaş'ın Aydın Ziyaretleri", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 239-276.

Öz

Kıbrıs, jeo-stratejik bakımdan önemlidir. Türk egemenliğinde 1571'den 1878'e kadar kaldıktan sonra adanın 1878'de İngiltere'ye kiralanmasıyla adada yaşayan Türkler sıkıntı yaşamaya başlamış; adanın Yunanistan'a ilhakı (Enosis) Rumlar için başlıca amaç olmuştur. Kıbrıs Türkleri ise varlıklarını sürdürebilmek için örgütlenmişlerdir. Türkiye, Kıbrıs'ı önce İngiltere'nin bir iç sorunu olarak görmüş ve 1958'den itibaren Kıbrıs konusuna müdahil olmuştur. 1958'den itibaren Rumların Enosis'ine karşı adadaki Kıbrıslı Türkler ve Türkiye Taksim tezini benimsemiştir. İngiltere Kıbrıs üzerindeki garantörlüğünü Yunanistan ve Türkiye'ye paylaşmak istemiş ve "Kıbrıs Cumhuriyeti", adanın iki halkı arasında ortaklık temeline dayandırılan uluslararası antlaşmalar uyarınca 1960 yılında kurulmuştur. Ortak devlet 1963'te Akritas Planı çerçevesinde Rum saldırıları nedeniyle fiilen sona ermiştir. Enosis'i gerçekleştirmek isteyen Rumlar adada şiddeti arttırmış; bunun üzerine Türkiye 1963'te adaya ihtar amaçlı iki savaş uçağı göndermiştir. Ancak Akritas Planı'nı gerçekleştirmek isteyen Rumların saldırılarını giderek artırmaları üzerine Türkiye adaya 1974'te Barış Harekâtı gerçekleştirmiş; sonrasında ada iki coğrafi bölgeye ayrılmış, ardından önce 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti ve 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurulmuştur. 1983-2003 arasında müzakerelere rağmen iki toplumun da benimseyeceği bir çözüm gerçekleşmemiştir. Öte yandan Türkiye'de 2002 seçimleriyle iktidar değişmiştir. Yeni hükümet önceki Kıbrıs konusundaki politikalarda değişiklik yapmıştır. BM'nin Annan Planı 2004'te iki kesimde halk oylamasına sunulmuş; oylama öncesinde hayatını Kıbrıs davasına adayan Rauf Denktaş Türkiye ve Kıbrıs'ta pasif hale getirilerek ötekileştirilmiştir. Çalışmanın amacı; Kıbrıs meselesinin tarihçesi, Denktaş'ın Aydın'da meseleyi anlatırken hangi noktalara değindiği; müzakerelerde tarafların istek ve tavırlarının ne olduğunu birincil kaynaktan ortaya çıkarmak ve meselenin ulusal ve Aydın yerel basınında nasıl ele alındığını belirlemektir. Denktaş, Aydın'a birkaç defa gelmiş, ancak hiçbiri 2005'teki ziyareti kadar etki etmemiştir. Bu ziyaretinde Denktaş, TV konuşması ve konferansla Türk milliyetçiliği ve Atatürk, KKTC'nin tanınması, kendisine neden "uzlaşmaz adam" dendiği, Kapalı Maraş ve Annan Planı üzerinde durmuş ve yaşananları anlatarak halkın bilinçlenmesini hedeflemiştir. Denktaş Aydın'da yoğun ilgi ve sevgi ile karşılanmış bu durum da basına yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: : Rauf Denktaş, Kıbrıs, KKTC, Annan Planı. Aydın Basını.

*Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, aozturk@adu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3457-2229>).

Abstract

Cyprus is of geostrategic importance. After being under Turkish sovereignty from 1571 to 1878, the island began to face difficulties for its Turkish residents following its lease to England in 1878. The annexation of Cyprus by Greece (Enosis) became a primary goal for the Greek Cypriots. Turkish Cypriots on the island organised themselves in order to sustain their existence. Türkiye initially viewed Cyprus as an internal issue for England and became involved in the Cyprus issue from 1958 onwards. From that point, both the Turkish Cypriots on the island and Türkiye adopted the partition (Taksim) thesis against the Greek Cypriots' push for Enosis. England sought to share its guarantorship over Cyprus with Greece and Türkiye, leading to the establishment of the "Republic of Cyprus" in 1960 based on international agreements founded on partnership between the island's two communities. However, this joint state effectively ended in 1963 due to Greek attacks within the framework of the Akritas Plan. The Greek Cypriots increased violence in their pursuit of Enosis, prompting Türkiye to send two fighter jets to the island in 1963 as a warning. Following the escalating attacks by the Greek Cypriots, who aimed to implement the Akritas Plan, Türkiye launched a Peace Operation in 1974. Subsequently, the island was divided into two geographical regions, leading to the establishment of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) in 1983, after the formation of the Turkish Federated State of Cyprus in 1975. Despite negotiations between 1983 and 2003, a mutually acceptable solution for both communities was not reached. Meanwhile, the government in Türkiye changed with the 2002 elections, leading to alterations in previous policies regarding Cyprus. The UN's Annan Plan was put to a public vote in 2004. Prior to the vote, Rauf Denktaş, who dedicated his life to the Cyprus issue, was marginalised in Türkiye and Cyprus. Thus, the aim of this study is to explore the history of the Cyprus issue, the points emphasised by Denktaş while explaining the matter in Aydın, the desires and attitudes of the parties during negotiations based on primary sources, and how the issue was addressed in national and Aydın local media. Denktaş visited Aydın several times, but none of these visits had as much impact as his visit in 2005. During this visit, Denktaş focused on topics such as Turkish nationalism and Atatürk, the recognition of the TRNC, why he was referred to as the "intransigent man," the the issues of Maraş, and the Annan Plan. Through his TV speech and conference, he aimed to raise public awareness by discussing these issues and sharing the experiences involved. He was received with great interest and affection in Aydın, which was reflected in the media.

Keywords: *Rauf Denktaş, Cyprus, TRNC, Annan Plan, Aydın Media.*

Giriş

Kıbrıs meselesi, uzun zamandır birçok uluslararası kuruluşun ve pek çok ülkenin dâhil olduğu Avrupa'nın önemli sorunlarından biridir. Tarihsel geçmişi uzun olan sorunun önemli aşamaları vardır. Bunlardan birisi 1960'ta kurulan ve 1963'e kadar varlığını sürdüren "İstenmeyen bebek¹" olarak tanıtılan Kıbrıs Cumhuriyeti'dir.

1960-1963 yılları arasında Kıbrıs Rum ve Türk toplumu arasında kurulan ortaklık yerini 1963'ten sonra şiddete ve çatışmaya bırakmıştır. Bu çatışmalara son vermek ve problemleri çözmek için İngiltere ve Birleşmiş Milletler (BM) devreye girmiştir. Nitekim 1960-2016 yılları arasında Kıbrıs ile ilgili olarak BM 139 karar almıştır.² Günümüze kadar iki tarafın da istediği şekilde çözülemeyen Kıbrıs sorunu bir çözüme kavuşturulamamıştır. Sorunun uzun zamandır çözülememesinde Kıbrıs adasının Doğu Akdeniz'deki jeostratejik ve jeopolitik konumunun yanı sıra çok önemli geçiş yolları üzerinde yer alması rol oynamıştır.³ 9251 km²'lik alana sahip olan Kıbrıs, Sardunya ve Sicilya adalarından sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Kıbrıs, Türkiye sınırlarına 70 km uzaktadır.⁴

Coğrafi olarak Anadolu'nun bir parçası olarak görülen Kıbrıs'ın batısında Yunanistan, kuzeyinde Türkiye, güneyinde Mısır ve doğusunda Suriye bulunmaktadır.⁵ Tarih boyunca çeşitli toplulukların ve uygarlıkların yönetimi altında kalan Kıbrıs, son olarak Venedik, Osmanlı ve İngilizlerin egemenliğinde kalmıştır.⁶

Kıbrıs Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği Doğu Akdeniz'e açılan bir kapı özelliği taşıması ve Sicilya Kanalı, Cebelitarık Boğazı, Süveyş Kanalı, İstanbul ve Çanakkale Boğazına çıkışı sağlayan konumuyla stratejik önemi olan bir adadır. Kıbrıs Doğu Akdeniz'de büyük bir uçak gemisi özelliği taşımaktadır. Bu özellikleri sayesinde Süveyş Kanalı başta olmak üzere zengin petrol kaynaklarına sahip olan Ortadoğu'dan Afrika'ya kadar olan bölgenin kontrol edilmesini sağlayabilecek niteliklere sahiptir.⁷ Ayrıca Kıbrıs zengin petrol kaynaklarına sahip Ortadoğu bölgesinde oluşabilecek herhangi bir değişikliğe müdahale edilebilecek bir konuma sahiptir. Günümüzde ise Doğu Akdeniz doğalgaz rezervleri ve diğer hidrokarbon kaynaklarıyla dikkati çekmektedir. Nitekim Kıbrıs bu özellikleri ile geçmişte ve günümüzde Doğu Akdeniz'de egemenlik kurmak isteyen güçler tarafından hedef haline gelmiştir.⁸

¹ Görkem Göktuna, "Kıbrıs'ta 'İki Eşit Egemen Devlete' Dayalı Çözüm Önerisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Özel sayı, 2012, s. 1487.

² Fatma Çalık Orhun, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın Annan Planı Sürecindeki Mücadelesi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne 2018, s. V.

³ Süleyman Koç, *Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu ve Stratejik Yaklaşımlar*, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s.19.

⁴ Zeki Koday, "Kıbrıs'ın Jeopolitik Önemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 33, 1998, s. 419.

⁵ Halil İnalçık, "A Note the Population of Cyprus", *Journal For Criot Studies*, 3(1), 1997. s. 3.

⁶ Nuri Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de bir Osmanlı Adası (1570-1878)*, Numara Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 17-18.

⁷ Ayçan Kahya, *Kıbrıs'ta Dondurulmuş Bir Sorun: Kapalı Maraş, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2022, s. 3.*

⁸ Bakan Özersay: "Hidrokarbon konusuyula Kıbrıs Türkü bölgesel bir aktör olmuştur", (<https://mfa.gov.ct.tr/tr/bakan-ozersay-hidrokarbon-konusuyula-kibris-turku-bölgesel-bir-aktor-olmuştur/>), Erişim tarihi: 05.11.2024; Doğu Akdeniz'de yaklaşık olarak toplam değeri 1,5 trilyon dolar olan 30 Milyar varil petrole eşdeğer hidrokarbon yatakları bulunduğu bunun da 2010 yılı tüketim miktarı dikkate alındığında Doğu Akdeniz'de hidrokarbon rezervinin Türkiye'nin 572 yıllık, Avrupa'nın 30 yıllık doğalgaz ihtiyacını karşılayabilecek seviyede olduğu belirtilmektedir, "Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Rezervleri Türkiye'nin 572 Yıllık İhtiyacını Karşılıyor", (Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Rezervleri Türkiye'nin 572 Yıllık İhtiyacını Karşılıyor | BAU | Bahçeşehir Üniversitesi), Erişim tarihi: 04.11.2024; konu ile ilgili ayrıca bkz. İlkay Türkeş, "Doğu Akdeniz'de Uyuşmazlık Teşkil Eden Deniz Alanlarında Gerçekleştirilen Hidrokarbon ve Doğalgaz Çalışmalarının Kıbrıs Sorununa Yansımaları ile Soruna Getirdiği Yeni Dinamikler", *Euro Politika*, S. 11, 2021, ss. 86-107; Kahya, a.g.t., s. 3-4.

Daha önce pek çok topluluğun egemen olduğu Kıbrıs, 1489'da Venediklilerin eline geçmiştir.⁹ Venedikliler bu dönemde Osmanlı Devleti'ne vergi vermekle yükümlü idi. Ada Venedik hâkimiyetinde iken adada barınan korsanlar sık sık ticaret gemilerine ve dini ibadetlerini yerine getirmek için hacca giden yolcuları taşıyan gemilere saldırıyorlardı. Korsanlar 1517'de Mısır'ı alarak üç kıtaya egemen olan Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in daha şehzadeligi döneminde Mısır'dan kendisine gönderilen hediye yağmalamışlardı.¹⁰ Diğer yandan adaya hâkim olan Venedikliler adada bulunan insanların toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısını dikkate almadığı gibi burada yaşayan yerli halk üzerinde baskı ve şiddet uygulamalarını arttırmıştır. Baskıdan yılmıyana düşen halk, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Venediklilerle birçok kez görüşen ve bir sonuç alamayan Osmanlı Padişahı II. Selim adaya bir sefer düzenlemeye karar vermiştir. Bir yıllık mücadeleden sonra Lala Mustafa Paşa 1 Ağustos 1571'de Kıbrıs'ı fethetmiştir.¹¹

Osmanlı Devleti adada Türk nüfusu arttırmak için "Sürgün Hükümü'nü" uygulamıştır. Nitekim adaya 21 Eylül 1571'de 5720 hane Anadolu'dan göç ettirilmiştir.¹² Daha sonra göçler devam ettirilerek ilk etapta adaya 20.000 asker yerleştirilmiştir.¹³ Devamında yerleştirilenlerle bu sayı 30 bine ulaşmıştır. Böylece adada hem Türk nüfusunun artışı, hem de otorite sağlanarak ada daha güvenli bir yerleşim merkezi haline getirilmiştir.¹⁴ Öte yandan adada yaşayan Rumlar, 307 yıl (1571-1878) Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşamış ve bu süre içerisinde Katolik baskısından kurtularak kendi papazlarını seçme hakkı elde etmişlerdir.¹⁵

Bölgede millet sistemini uygulayan Osmanlı Devleti gayr-ı Müslimleri inançlarında özgür bırakmıştır. Uzun süre iyi giden bu durum Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda gerilemeye başlamasıyla değişmeye başlamıştır. Nitekim Fransız İhtilali sonrası Avrupa'da yayılan milliyetçilik akımı Kıbrıs'ta bulunan Rumları da etkilemiştir. 13. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın kışkırtmaları sonucu ortaya çıkan 1821 Mora İsyanı ile başlayan hareket Yunanistan'ın kuruluşuna yol açmıştır.¹⁶

Daha sonra Girit'i topraklarına katan Yunanistan, ilk kez Rum Şair Rigas Ferreos tarafından gündeme getirilen Megali İdea (Büyük Fikir) fikrini gerçekleştirmek için Kıbrıs'a da göz dikmiştir.¹⁷ Bu düşünceyi benimseyen Yunanlar bunu gerçekleştirmek için 'Enosis' uygulamasını başlatmışlardır.¹⁸ Nitekim bu düşüncelerini gerçekleştirmek için adaya casuslar göndermişler ve adada sık sık isyan çıkmasına neden olmuşlardır.¹⁹

⁹ Ahmet Şükrü Esmer, Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 1975, s. 77.

¹⁰ Semiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Damla Yayınları, İstanbul 1975, s. 6-7.

¹¹ Erhan Afyoncu, *Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 11-12.

¹² Philip Neverman, *A Short History of Cyprus*, Logmans Yayınları, London 1940, s. 2106; Bener Hakkı Hakeri, *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayını, KKTC 1993, s.238.

¹³ Mehmet Akif Erdoğan, *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yayınları, KKTC 2008, s. 15-16.

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskan Politikası", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu TATAV Yayınları, İstanbul 2001, s. 43.

¹⁵ Yusuf Halaçoğlu ve Mehmet Akif Erdoğan, "Kıbrıs'ın Alınmasından Sonra Ada'ya Yapılan İskânlar ve Kıbrıs Türkeri'nin Menşei", *Rauf Denktaş'a Armağan*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ed. Yakan Cumalıoğlu-Erol Cihangir, Ankara 2000, s. 209-211.

¹⁶ Serap Toprak, "1821 Mora İsyanı", *Tarihin Peşinde*, Sayı: 6, 2011, s.319-320.

¹⁷ Kahya, a.g.t., s. 13.

¹⁸ Ahmet Aydoğdu, *Kıbrıs Sorunu Çözüm Arayışları: Annan Planı ve Referandum Süreci*, Asil Yayın Dağıtım, Birinci Baskı, Ankara 2005, s.10-11; Nazım Güvenç, *Kıbrıs Sorunu Yunanistan ve Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1984, s. 60.

¹⁹ İbrahim Kamil, Ümran Güneş, "Megali İdea'dan Enosis'e Kıbrıs", *Asia Minor Studies-İnternational Journal of Social Sciens (AMS)*, Cilt: 2, Rauf Denktaş Özel Sayısı, 2014, s.174-182.

Öte yandan Osmanlı Devleti tarihinde 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti yenilmiş ve Ruslarla 3 Mart 1878'de Ayestafanos Antlaşmasını imzalamıştır. 93 Harbi sonrası Osmanlı Devleti başta Balkanlar olmak üzere Anadolu'da pek çok yeri kaybetmiştir. Kıbrıs, İngilizlerin Uzak Doğu'daki sömürgelerine giden yolu engelleyecek stratejik bir konumdaydı. İngilizlerin esas korkusu Hindistan'daki sömürgelerinin güvenliğinin tehlikeye girmesiydi. Bu nedenle Kıbrıs'ı Osmanlılardan almak istemişlerdir.²⁰ Nitekim 1878'de İngiliz Başbakanı Benjamin D'Israeli, Kraliçe Viktorya'ya Kıbrıs'ın Ön Asya'nın anahtar konumunda olduğu ifade ederek, adanın mutlaka İngilizlerin elinde olması gerektiğini belirtmiştir.²¹

Kıbrıs'ın yönetimini ele geçirmek isteyen İngiltere Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamış ve Osmanlı Devleti de Ruslara karşı bir önlem olarak adanın mülkiyeti padişahta kalmak üzere yönetimi 4 Haziran 1878'de yapılan bir anlaşmayla İngiltere'ye bırakmıştır.²² Bu anlaşma ile İngilizler adayı 92.800 sterlin karşılığında kiralayarak adada yönetimi devralmışlar ve 12 Temmuz 1878'de yönetimlerini başlatmışlardır.²³

İngilizlerin devralmasıyla adada pek çok şey değişmiştir. Türkler 307 yıldır yönetici oldukları adada azınlık statüsüne düşmüştür.²⁴ İngilizler adada yönetimi devraldıktan kısa bir süre sonra adanın idari yapısında görev yapan Türklerin yerine ilk önce İngiliz vatandaşlarını daha sonra Rum ve Ermenileri yerleştirmişlerdir.²⁵ Ayrıca benzer uygulamayı mülk ve arazi alım satımında da uygulamışlardır. Böylece zamanla Rumlar ve Türkler arasında ekonomik açıdan gelir dengesizliği ortaya çıkmış ve bu durum Türk toplumunun giderek refah seviyesinin düşmesine yol açmıştır.

Diğer yandan idari kadrolarda yerleşen ve giderek zenginleşen Rumlar kilise ile işbirliği yaparak Enosis'i gerçekleştirmek için İngilizleri ikna etmeye çalışmışlardır. Nitekim 22 Temmuz 1878'de Kıbrıs'a gelen Yüksek Komiser Gornet Wolseley'i karşılayanlar arasında bulunan Piskopos Kyprianos, yaptığı konuşmada: "...İngiltere'nin İyonya adalarına yaptığı gibi Kıbrıs'a yardım edeceğine ve doğal olarak bağlı olduğu anavatan Yunanistan'la birleşmesini sağlayacağına güveniyoruz" diyerek adanın Yunanistan'a ilhak edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁶ Rumlar Enosis'i gerçekleştirmek için İngilizlere ilk kez 1907'de başvurmuşlardır.²⁷ Ada'ya incelemeler yapmak için gelen Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı Winston Churchill'e Enosis'i gerçekleştirmek için uygun gördükleri 6 maddelik taleplerini iletmışlerdir. Churchill Rumların bu isteklerini reddetmiştir. Fakat 12 Ekim 1907'de adada yaptığı konuşmada Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birleşme isteklerine saygı duyulması gerektiğini belirtmiştir.²⁸

²⁰ Gürhan Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", ÇTTAD, Cilt: XII, Sayı:24, s. 14-20; Murat Tüzünkan ve Umut Koldaş, "Hükümlerlikten Annan Planına: Ana Hatlarıyla İngiltere Dış Politikasında Kıbrıs: 1878-2004", *Akademik Ortadoğu*, Cilt:8, Sayı:1, 2013, s.74.

²¹ Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs Ada'sının Jeopolitik ve Stratejik Önemi", *Türk Kültürü*, Cilt: XXXIII, 1995, s.322.

²² Soyalp Tamçelik, "Kıbrıs'ın Siyasi Tarihi İle İlgili Bir Belgenin Değerlendirilmesi", *Bellekten*, Cilt: LXIII, Sayı: 236, 1999, s.184-190.

²³ Tamçelik, a.g.m., 1999, s.181.

²⁴ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, Cilt: 1, Kaynak Yayınları, Ankara 1984, s.41.

²⁵ Tamçelik, a.g.m., 1995, s. 193.

²⁶ Selahi Sonyel, "Historical Causes of the Cyprus Problem", *Proceeding of the First International Congress on Cyriat Studies*, Ed. Emel Doğramacı, William Honey, Güray Konig, Gazimoussa Eastern Meditessanean University Press, 1997, s.37.

²⁷ Yellice, a.g.m., s.17.

²⁸ Hilal Erdoğan, Kıbrıs Meselesinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri, Beykent üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 10; Turgay Bülent Göktürk, *Türkiye'nin 1974 Öncesi Kıbrıs Politikası, Vizyonu ve Uygulamaları*, 2. Baskı, Güneş Yayıncılık, Gazimagosa 2018, s.17.

Bu arada Yunanistan'ın 1913'de Girit'i ilhak ettiğini açıklaması ve burada Enosis'i gerçekleştirmesi Kıbrıslı Rumları cesaretlendirmiştir. Diğer yandan adada Rumların Enosis faaliyetlerine karşılık Türkler de örgütlenmeye başlamışlardır. Avrupalı devletler Girit'i (1898) Osmanlı Devleti'nden çıkararak Yunan Kralı'nın oğlunu yönetime getirmeleri adada bulunan Enosis taraftarlarını daha da cesaretlendirmiştir. Enosis taraftarları sonraki yıllarda adada şiddet olaylarına başvurarak gerginliğin giderek artmasına sebep olmuştur. Nitekim 24 Mayıs 1912'de Mandıralar'da (Hamitköy), 2 Haziran 1912'de Limasol'da Türklere saldırmışlardır.²⁹ Bu saldırılarda 4 Türk ölmüştür. Pek çok Türk'ün işyeri ve camı tahrip edilmiştir. Rum saldırıları bununla kalmamış, Türk malları boykot edilmiş, Türklerden alışveriş yapmaları engellenerek Türklerin ekonomik olarak güçlenmeleri engellenmeye çalışılmıştır. 1912'de Mandıralar ve Limasol'daki olaylar ilk kez kitlesel olması ve ölümlerle sonuçlanması açısından önemlidir.³⁰

Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı Devleti'nin üçlü İttifak Devletlerinin yanında savaşa girmesine bahane eden İngiltere 5 Kasım 1914'de yayımladığı Kraliyet Emirnamesi (Order in Council) ile Kıbrıs'ı ilhak etmiştir.³¹ Osmanlı Devleti İngiltere ile yaptığı anlaşmaya aykırı olduğunu gerekçe göstererek adanın İngiltere tarafından işgalini protesto etmiş ancak herhangi bir müdahalede bulunmayarak müzakere yoluyla görüşmeyi teklif etmiştir.³²

15 Mayıs 1919'da İzmir'e giren Yunanlar, bu işgallerini daha da genişleterek Batı Anadolu'ya yayılmışlardır. Yunanların Batı Anadolu'yu işgali sırasında Rumlar, Paris ve Londra'ya temsilciler göndererek adanın Yunanistan'a katılmasını sağlamaya çalışmışlar ama bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Sevr Antlaşması ile adanın İngiliz yönetiminde kalması bir kez daha kabul edilmiştir.

Kıbrıs Türkleri, Rumların Enosis çabalarına karşı çıkmışlar; 10 Aralık 1918'de "*Meclis-i Milli*" adıyla kongre oluşturmuşlar ve adanın Osmanlı Devleti'ne iade edilmesini istemişlerdir.³³ Nitekim İngiltere, Lozan Antlaşması ile hukuken Kıbrıs'ın kendi toprağı olduğunu hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye kabul ettirmiştir. Antlaşmanın doğrudan Kıbrıs'la olan maddeleri 16, 20 ve 21. maddelerdir. Türkiye yapılan müzakerelerle 16. Madde'de değişiklik yaptırarak, İngiltere ileride herhangi bir nedenle Kıbrıs'taki egemenlik hakkından vazgeçerse adanın geleceğinin ilgili devletlerle belirleneceğini eklettirmiştir. Böylece Türkiye ada üzerinde söz sahibi olma hakkını kabul ettirmiştir.³⁴

Kıbrıs 1925-1959 yılları arasında statüsünde değişiklik yapılarak Taç Koloni (Crown Colony) haline getirilmiş ve burada bir Valilik Makamı oluşturulmuştur.³⁵ Adada 6 Şubat 1925'te anayasa da birtakım değişiklikler yapılarak Kavanin Meclisindeki üye sayısı 24'e çıkarılmış, 15 seçilmiş üyeden 3'ünün Türk, 12'sinin Rum olması kararı alınmıştır. Son

²⁹ Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırımı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s.7-8.

³⁰ Sabahattin İsmail, *Kıbrıs Barış Harekâtı: Nedenleri, Gelişimi, Sonuçları*, Kastaş yayınları, İstanbul 1988, s. 17.

³¹ Erdem Karaca, "Birinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs: İlhak ve İşgal Sürecinin Neve Frei Presse'de (Viyana) Takdimi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:2, 2016, s. 93-96.

³² Tamçelik, a.g.m., 1999, s. 43.

³³ Barış Özdal ve Mine Akkuş, "Lozan Barış Antlaşmasının Ardından Türkiye'ye Gelen Kıbrıslı Göçmenler-Mülteciler", I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Bildiri Kitabı 1, Der. Ulvi Keser, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2008, s. 95.

³⁴ Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eski, *Kıbrıs Sorunu*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1975, s.6-7.

³⁵ Sarıca, Teziç, Eski, a.g.e, s.7.

karar yine de İngiliz valinidir.³⁶ Böylelikle etkisiz kalan Rumlar bu durumdan memnun olmamışlardır. 1925'ten sonra adadaki halk ile İngiliz yönetimi arasında sorunlar giderek artmıştır. 1927'de arttırılan vergiler ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile yeni vergiler konması Enosis'i gerçekleştirmek isteyen Rumlara ve papazlara gerekçe olmuştur.³⁷ Bundan başka Rumlar 1931'de de isyan ederek İngiliz valinin evini ateşe vermek suretiyle ayaklanma başlatmışlardır.³⁸ İngiltere çıkan isyanı Mısır'dan getirdiği takviye güçle zorlukla bastırabilmiştir.³⁹

Öte yandan II. Dünya Savaşı'nın ardından eski gücünü kaybeden İngiltere geleneksel sömürge siyasetini gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Rumlar Enosis çabalarını II. Dünya Savaşı sonrası daha da hızlandırmışlar ve 28 Şubat 1947'de Yunan Parlamentosu adanın ilhaki kararı almıştır. Bu karara karşılık olarak İngiltere ve ABD'ye adada üs kurma hakkı verebileceklerini belirtmişlerdir.⁴⁰ Nitekim Paris Antlaşması (10 Şubat 1947) ile Yunanistan, Ege ve Akdeniz'deki adaların egemenliğini eline geçirecek topraklarını %2 daha genişletmiştir.⁴¹

Eski gücünü kaybeden ve 1947'de Hindistan'ı terk etmek zorunda kalan İngiltere için Kıbrıs stratejik açıdan daha değerli hale gelmiştir. Çünkü Kıbrıs İngiltere'nin sanayide ihtiyaç duyduğu petrol yataklarını kontrol edebilecek bir konumdadır. İngiltere çıkarlarını korumak için Kıbrıs'taki varlığını sürdürme çabası içerisinde olmuştur. Öte yandan Rumların sık sık Enosis istekleri İngilizlerin adada varlığını tehdit eder hale gelmiştir. Bu nedenle İngiltere Kıbrıs'ta ortamı yumuşatmak amacıyla özerk bir yönetim oluşturmaya çabalamıştır. Bunun için, 1947'de Winster Önerileri, 1948'de Jackson Planı, 1955'te I. Macmillan Planı, 1955'te I. ve II. Harding Planları, 1956'da Rodcliff Planı, 1958'de II. Macmillan Planı ve 1958'de Spaak Planları hazırlanmıştır.⁴² Bu planların hepsi Rumlar tarafından reddedilmiştir.

Yunanlar ve Rumlar bu yıllar içerisinde Enosis'i gerçekleştirmek için çalışmalarına devam etmiştir. Nitekim 21 Kasım 1949'da AKEL (Kıbrıs Rum Komünist Partisi) plebisit için BM'ye başvurmuş ve Kıbrıs Ortodoks Kilisesi de sonucu önceden belli olan plebisiti 15 Ocak 1950'de uygulamaya koyarak Kıbrıs'taki Rum halkının (oy kullanan yaklaşık %45'lik nüfustan) %96'sının Enosis'e "Evet" dediğini kamuoyuna açıklamıştır.⁴³ BM kendisine sunulan ikinci plebisitin sonuçlarını da reddetmiştir. Bunun üzerine Rumlar, İngilizlere karşı organize saldırılara başlamıştır. Bu saldırılar zamanla Türklere yönelmiş, saldırıların şiddeti her geçen gün artmıştır.⁴⁴

³⁶ Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977, s. 13.

³⁷ Mustafa Haşim Altan, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2000, s. 70-71.

³⁸ Halil Fikret Alasya, "Tarihi Perspektiften Kıbrıs Meselesi", *Tarihsel Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 232.

³⁹ Zafer Çakmak, *Kıbrıs'ta İsyân, Kıbrıs Rumlarının 1931 Enosis İsyânı ve Kıbrıslı Türklere Etkisi*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s.103-110.

⁴⁰ Orhun, a.g.t., s. 28.

⁴¹ Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:36, 2013. s. 7.

⁴² Kahya, a.g.t., s. 28.

⁴³ Kahya, a.g.t., s. 29.

⁴⁴ Rifat Önsoy, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Meselesi (1939 Sonrası)*, KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversiteleri Rektörlükleri Yayınları, No:8, Ankara 1993, s.14-34.

Kıbrıs Türkleri Rumların saldırı ve yayılcı politikalarının artması üzerine adada varlıklarına devam edebilmek için örgütlenmeye başlamışlardır. Nitekim adada plebisit isteyen Rumlara karşı 28 Ağustos 1948'de Türk toplumunun önde gelen isimlerinden Faiz Kaymak'ın da konuşma yaptığı Ayasofya Mitingi düzenlenmiştir.⁴⁵ Rumların adayı ilhak etme çabasına karşılık Kıbrıs Türkleri örgütlenmeye başlamışlardır. Resmi olarak Türklerin siyaset hariç her türlü ihtiyaçlarını karşılamak ve adada kurulan diğer Türk kurumlarıyla işbirliği içerisinde çalışmak amacıyla kurulan kurumların bir tanesi de Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF)'dur. 8 Eylül 1949'da kurulan federasyonun ilk başkanı Faiz Kaymak'tır (1949-1957). Kaymak'ın 27 Ekim 1957'de yapılan IV. Olağan Kongrede Denктаş'ın lehine adaylıktan çekilmesi üzerine Rauf Denктаş geçmiştir.⁴⁶ Rauf Denктаş'ın önderliğinde Kıbrıs'ta Enosis'e karşı yapılacak faaliyetlerin tek bir çatı altında birleşmesi için faaliyetler başlatılmış ve Dr. M. Rauf (Başkan), Mehmet İzzet (Başkan Yardımcısı), Fadıl Korkut (Genel Sekreter) olmak üzere 11 kişinin yönetim kurulunu oluşturduğu KATAK⁴⁷(Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu), Dr. Fazıl Küçük, A. Pertev, A. Faiz Kaymak, Siret Bahçeli ve M.Münir'den oluşan heyet tarafından KTMHP (Kıbrıs ve Türk Millî Halk Partisi) cemiyetleri kurulmuştur. Daha sonra bu cemiyetler, "Türk Kurumları Federasyonu" ismiyle birleşmişlerdir.⁴⁸

Diğer yandan Michail Hristodulu Muskos, III. Makarios ismiyle başpiskopos olmuştur. Makarios, sonraki yıllarda adanın Yunanistan'a ilhaki konusundaki çabalarını yoğunlaştırmıştır.⁴⁹ Yunanistan'da 1952'de Papagos hükümetinin iktidara gelmesiyle birlikte Kıbrıs meselesi Rumların bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. Nitekim 1950-1954 yılları arasında Rumlar ve Yunanlar sık sık BM'ye başvurarak kendilerine self-determinasyon hakkının verilmesini istemişlerdir.⁵⁰ 6 Ağustos 1954'te Yunan başbakanı ve Yunan hükümetinin desteği ile terör örgütü EOKA'nın (Ethniki Organosis Kyprion Agoniston (Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü) başına getirilen Albay Grivas,⁵¹ Enosis'i gerçekleştirmek için adada Türkleri ve İngilizleri düşman ilan etmiştir.⁵² Rumların Türklerden alışveriş yapmasını, Türklerden toprak alınmasını, hatta Türklerle konuşulmasını yasaklamış ve buna uymayanları kendi yöntemleri ile cezalandırmıştır.⁵³

Adaya çıkmadan önce adayı silahlandıran Grivas, Digenis⁵⁴ imzasıyla 1 Nisan 1955'te ilk bildirisini dağıtmış ve adada tehdit ve terör eylemlerine başlamıştır. Saldırlara maruz kalan ve can güvenliğini tehlikede gören 33 Türk köyünün halkı güvenli gördükleri yerlere

⁴⁵ Ulvi Keser ve Barış Özdal, "Kıbrıs Mücadele Tarihinde Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu ve Rauf Denктаş" *Asia Minor Studies - International Journal of Social Sciences (AMS)*, Cilt: 2, Rauf Denктаş Özel Sayısı, s.133.

⁴⁶ Emre Güler, "Basında Rauf Denктаş ve Kıbrıs Mücadelesi", *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2020, 3(2), s. 96-112.

⁴⁷ Emrah Mihçioğlu, "KKTC Millî Arşiv Belgeleri Işığında Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumunun (KATAK) Kıbrıs Türk Toplumunu Yararına Yürüttüğü Faaliyetler (1943-1946)", *VAKANİVÜS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2019, S. 4, s. 26-50.

⁴⁸ Keser ve Özdal, a.g.m., s.129-132.

⁴⁹ Kahya, a.g.t., s. 30.

⁵⁰ Melek Fırat, "1945-1960 Yunanistan ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt:1, 6. Baskı, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.597.

⁵¹ Kıbrıs Güvenlik Teşkilatı'nın bozulması ve EOKA lideri "Colonel" (Albay) Grivas'ın faaliyetleri için bkz. Panagiotis Dimitrakis, "British Intelligence and the Cyprus Insurgency, 1955-1959", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 21:2, s. 375-394; David Frech, Fighting EOKA: The British Counter-Insurgency campaign on cyprus, 1955-1959, *Journal of the Society for Army Historical Research*, Summer 2016, Vol. 94, No: 378, s. 160-162.

⁵² İsmail, Şahin, "Düşünceden Eyleme EOKA", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 37, 2020, s. 30 / 21-49.

⁵³ Ahmet C. Gazioğlu, *Direniş Örgütleri, Gençlik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik Durumu (1958-1960)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi Yayınları, Lefkoşa 2000, s. 5-6.

⁵⁴ Derviş Manizade, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, KTKD İstanbul Bölgesi Yayını, İstanbul 1975, s.174.

göç etmişlerdir.⁵⁵ EOKA'nın terör faaliyetlerinin artması karşısında İngiltere uzlaşmazlık üzerine oturan stratejisini uygulamak ve iki ülkeyi uzlaştırmamak amacıyla, Yunan ve Türk hükümetlerini Londra Konferansına çağırıştır. 29 Ağustos 1955'te yapılan konferansta Yunanlar her zaman savundukları tezlerini, yani Enosis'i savunurken, Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu var olan statükonun devam ettirilmesini istemiş, eğer bu olamayacaksa adanın kendilerine verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylece Türkiye, Kıbrıs sorununa dâhil olmuştur.⁵⁶ Türkiye Kıbrıs meselesinde Yunanistan'a karşı rol oynamaya İngiltere tarafından sokulmuştur.⁵⁷ Macmillan Londra Konferansının 6 Eylül'de yapılan oturumunda değişiklik planını sunmuştur. Bu plan Yunanistan tarafından reddedilmiştir. 1956'da ortaya çıkan Süveyş Krizi ile İngiltere ve ABD arasında Ortadoğu'da çıkan gerginlik sonucu İngiltere Türkiye'yi yanına çekmek için 'Taksim' tezini Enosis'e alternatif olarak ileri sürmüştür.⁵⁸ İngiltere'nin Yunanistan'la Kıbrıs konusunda fikir birliğinde olması üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, bütün Avrupa devletleri karşı da gelseler "Taksim" fikrinden taviz verilmeyeceğini açıklamıştır.⁵⁹

Bu sırada Türkiye'de 6-7 Eylül Olayları (1955) ortaya çıkmıştır. Bu olaylar öncesinde Rumlar ve Yunan tedhişçiler tarafından Komi Kebir (Komikebir/ Büyükkonuk) köyünde camide asılı bulunan Türk bayrağının 25 Mayıs 1955'te indirilmesi, 4 gün sonra papazların Rum gençlerini silahlaltına alarak silahlandırmaları, Atina Radyosu'nun Türkiye ve adada bulunan Türklere hakaret etmesi, Türk mahallelerinin 14 Temmuz'da taşlanması, Ayvasıl köyü mezarlığının yakılması olayları tetikleyen nedenlerden bazılarıdır.⁶⁰ İstanbul'da Taksim Meydanı'nda bulunan Aya Triada Kilisesi önünde binlerce insan toplanmıştır. İstiklal Caddesi'nde bulunan Rumların işyerlerinin yağmalanmasıyla başlayan hareket giderek yayılmış ve 7 Eylül'de saat 2.30'da sona ermiştir. Bu süreçte, başta Rumlar olmak üzere gayri Müslimlere ait çok sayıda iş yeri, kilise, ev ve okul zarar görmüştür. Olaylar sırasında yakalanan 5104 kişi mahkemeye verilmiştir. Olaylar sırasında İstanbul'da 4025 dükkân, 50 kilise, 1021 ev, 19 okul, 2 sinema, 33 gazino, 28 lokanta başta olmak üzere pek çok yer zarar görmüştür.⁶¹ İstanbul'da zarar verilen işyerlerinin %12'si Yahudilere, %17'si Ermenilere, %59'u Rumlara aittir.⁶²

6-7 Eylül Olayları Türk-Yunan ilişkilerini gerginleştirdiği gibi Türkiye'nin dünya çapında imajına zarar vermiş ve Yunanistan bundan yararlanmış. Diğer yandan adayı ilhak etmek isteyen Rumlar Türklere karşı saldırılarını daha da arttırmışlardır. Bunun üzerine Kıbrıs Türkleri kendilerini savunmak için örgütlenmeye başlamışlardır. Daha önce Kıbrıs'ı İngiltere'nin bir iç sorunu olarak gören Türkiye'de bakış açısında ve uygulanan politikalarda değişiklik olmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak adada Kıbrıs Türkleri direniş örgütleri kurmaya başlamışlardır. İlk bölgesel direniş örgütü olarak Volkan kurulmuştur. Bunu

⁵⁵ "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi", (mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa), Erişim Tarihi: 03.11.2024. İsmail, a.g.e., s.30. ; Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı", (https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa), Erişim Tarihi: 04.11.2014.

⁵⁶ İsmail Bozkurt, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", *Avrupa Birliği Kısacasında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Ed. İrfan Kaya Ünver ve Ertan Efeğil, HD Yayıncılık, Ankara 2001, s. 14.

⁵⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Süresinde Türkiye 1945-1980*, Çev: Ahmet Fethi, Hil Yayınevi, İstanbul 1994, s. 490; İdris Boston, *Uzman Röportajları Işığında Kıbrıs Meselesi*, Ed. Mehmet Direkli, Karahan Kitapevi, Adana 2016, s.9-10.

⁵⁸ Doğan Harman, *Emperyalizm, Kıbrıs ve Akel*, Kıbrıslı Yayınları, Lefkoşa, try., s. 48.

⁵⁹ Süleyman Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, Güven Yayıncılık, Ankara 1956, s. 207.

⁶⁰ Cengiz Atlı, "İngiliz ve Cumhuriyet Arşiv Belgeleri Işığında 6-7 Eylül Olayları", *Turkish Studies, International Periodical For the Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 9/10, Ankara 2014, s.1185.

⁶¹ Atlı, a.g.m., s. 1188.

⁶² Keser ve Özdal, a.g.m., s. 202.

Karaçete, Dokuz Eylül Cephesi ve Türk Mukavemet Birliği takip etmiştir.⁶³Bu örgütler EOKA'nın faaliyetleri karşısında halka bildiri dağıtmak, gösteri düzenlemek ve herhangi bir Türk'ün canına ve malına zarar verilmesi halinde karşılık vermek gibi faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. 23 Kasım 1957'de kurucuları arasında Rauf Denктаş'ın da bulunduğu Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuştur.⁶⁴ TMT'nin girişi ile 27 Ocak 1958'de Lefkoşa'da bir miting düzenlenmiş ve bu mitingi engellemek isteyen İngilizler, ölüm ve çok sayıda yaralanmaya neden olmuştur.⁶⁵ Bunun üzerine Kıbrıslı Türkler; Baf, Limasol ve Larnaka'da mitingler düzenlemişlerdir.⁶⁶

Kıbrıs Türklerine destek vermek amacıyla Türkiye'de de 44 ilde gerçekleştirilen mitinglere toplam iki buçuk milyondan fazla insan katılmıştır.⁶⁷ Bu mitinglerde pek çok kişi konuşma yapmıştır. Bu mitinglerde konuşanlar arasında Kıbrıs Türk Lideri Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denктаş da bulunmaktadır. Dr. Küçük yaptığı konuşmalarda "Taksim" tezini ısrarla savunmuş ve parolası "Ya Taksim Ya ölüm" olmuştur.⁶⁸ Bundan sonra "Ya Kıbrıs Ya Ölüm" sloganı değişerek "Ya Taksim Ya Ölüm" şeklini almıştır.

Yunanların Enosis fikrine karşı oluşturulan Taksim tezi sonrası İngiltere adada stratejik çıkarını korumak için Kıbrıs üzerindeki garantörlüğünü Yunanistan ve Türkiye'ye paylaşmak istemiş ve ABD, Türkiye ve Yunanistan'ın ortak kararıyla 27 maddelik Zürih Antlaşması 11 Şubat 1959'da, Londra Antlaşması 19 Şubat 1959'da imzalanmıştır. Daha sonra Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla kabul edilen maddelere ek İttifak ve Garanti Anlaşmaları da taraflarca Lefkoşa Antlaşmaları ismiyle tekrar imzalanmış ve 15-16 Ağustos 1960'ta "Kıbrıs Cumhuriyeti" kurulmuştur.⁶⁹

Böylece İngiltere'nin ada üzerindeki 82 yıllık hâkimiyeti sona ererken Türkiye "Taksim", Yunanistan "Enosis" iddialarından vazgeçmiştir.⁷⁰ Bu arada Kıbrıs Anayasası, 199 maddesi ve ekleri ile birlikte tarihinin en uzun anayasalarından birisi olarak kabul edilmiştir.⁷¹ Buna göre Cumhurbaşkanı Rumlardan, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Türklerden oluşacak ve veto yetkisi olacaktı. Temsilciler Meclisi 5 yıl için seçilecek ve 50 üyeden oluşacaktı. Bu üyelerin %70'i Rum, %30'u Türk milletvekillerinden oluşacaktı. Bakanlar Kurulu'nda 7 Rum, 3 Türk üye olacaktı. Önemli konularda nitelikli oy çoğunluğu ve Türk üyelerin çokluğu aranacaktı. Resmi dili Türkçe ve Yunanca olacak, Kıbrıs Cumhuriyeti herhangi bir devletle birleşmeyecek ve ilhak edilemeyecekti.⁷²

Bu anlaşmalardan başka İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında 'Garantörlük Anlaşması' yapılmıştır. Nitekim bu anlaşma Türkiye'ye 1974'de gerçekleştirilecek olan Kıbrıs Barış Harekâtına hukuksal bir zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Rum ve Türk halkının kurucu ortakları olarak iki toplumlu Kıbrıs Cumhuriyeti varlığını 1963'e kadar

⁶³ Ayşe Aydın ve Başak Tuncay, "Türk Mukavemet Teşkilatı İçinde Rauf Denктаş'ın Faaliyetleri", *Asia Minor Studies-International Journal of Social Sciences*, Cilt:2, Rauf Denктаş Özel Sayısı, 2014, s. 54.

⁶⁴ Aydın ve Tunay, a.g.m., s. 55.

⁶⁵ Fevzi Çakmak, "Türk Kamuoyunda Kıbrıs Algısı:1958 yılı Kıbrıs Mitingleri", II. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu, 21-25 Ekim 2010, Ankara 2011, s. 6.

⁶⁶ Çakmak, a.g.m., s.6.

⁶⁷ Çakmak, a.g.m., s.16.

⁶⁸ Çakmak, a.g.m., s. 9.

⁶⁹ Müge Vatanserver, "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Özel sayı, 2012, s.1501.

⁷⁰ Süleyman Özmen, *Avrasya'nın Kırılma Noktası*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 24.

⁷¹ Kahya, a.g.t., s. 36.

⁷² Orhun, a.g.t., s. 32; Kahya, a.g.t., s.36; Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı*, Yay Yayıncıları, Ankara 1975, s. 30.

sürdürebilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak Makarios, Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak da Dr. Fazıl Küçük seçilmiştir. Makarios hiçbir zaman Kıbrıs ulusu yaratmak için uğraşmamıştır. Bunu da açıkça şöyle ifade etmiştir: "...Anlaşmalar bir devlet yaratmıştır, bir ulus değil."⁷³ Bağımsız bir devletin kurulması adadaki bütün sorunları çözmediği gibi iki toplum arasında tam bir barış ortamı oluşturmamıştır. Türklerin anayasal olarak elde ettikleri haklar, başta Makarios olmak üzere, Rumları memnun etmemiştir. Makarios Türk toplumunu ekonomik ve sosyal açıdan zayıf düşürmek için bazı adımlar atmış ve Türk toplumunu azınlık durumuna getirmek istemiştir. Zamanla iki toplum arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Makarios Türklerin anayasal haklarını tamamen ortadan kaldıracak ve onları Rumlar karşısında ikinci sınıf hale getirecek şekilde anayasada 13 maddelik değişiklik istemiş ve bu düşüncesini 22-26 Kasım 1962'de Türkiye ziyareti sırasında iletmış ve Türkiye'den ret cevabını almıştır.⁷⁴

Bu gelişmeler sonucunda adada gerilim tekrar başlamıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis liderliğindeki derin devlet yapılanması olan Akritas Planı'nı gerçekleştirmek isteyen Rumlar adada Yunanistan'ın da destek vermesiyle silahlanmaya devam etmiştir.⁷⁵ Rumlar, Vadilli köyünde bulunan Türk okulunu 4 Aralık 1962'de bombalamıştır.⁷⁶ Nitekim Rumlar adanın çeşitli yerlerinde Türklere karşı saldırılarını arttırmışlar ve Türk milletvekillerini ve yöneticilerini tehdit etmişlerdir. Bu durum üzerine Kıbrıslı Türkler; Mağusa, Lefkoşa, Limasol ve Bağ'ın beş ayrı belediye kurmuşlardır.⁷⁷

Bu arada Yorgacis Akritas, planını gerçekleştirmek için 20 bin kişilik Rum muhafız ordusu oluşturmuştur.⁷⁸ Rumlar yaptıkları ve yapacakları eylemleri haklı göstermek için EOKA'cı Markos Dragos'un heykeline bomba atmışlar (4 Aralık 1963) ve bombalama olayı sonrasında halkı kızdırmak ve kargaşayı arttırmak için bu olayın Türkler tarafından yapıldığını belirten bildirimler dağıtmışlardır.⁷⁹

Aralarında Olimpiyakos futbol takımından Yanni adında bir Rum'un da bulunduğu bir grup, 21 Aralık 1963 gecesi Lefkoşa'nın Tahtakale Mahallesi'nde taksici olan ve TMT'ye istihbarat toplayan Zeki Halil'in arabası kimlik kontrolü bahanesiyle durdurularak arabasından indirilmiş, Zeki Halil kendisini aracından indirenden Olimpiyakos kulübünde futbol oynayan Yanni isimli Rum'u tanımış ve kendilerini çevirenlerin polis olmadığını yanındakilere bağırarak söylemiş, bunun üzerine Zeki Halil ve Cemaliye Emiralî'ye Rum Polis Başmüfettişi Pandelis'in adamlarının ateş açması sonucu öldürülmüştür.⁸⁰ Bu olaylar, daha sonra Türk ve Rum bölgelerini birbirinden ayıran dar sokaklara taşmıştır.⁸¹ Ertesi günü olaylar daha da büyümüş, Lefkoşa Lisesi bahçesinde olayları protesto eden Türk gençlerinin üzerine Rumlar tarafından ateş açılmıştır.⁸²

Bundan sonra Akritas Planı dahilinde Rumlar giderek şiddet olaylarını arttırmışlar ve 24 Aralık 1963 gecesi saat 19.00-19.45 sularında Kumsal bölgesinde 7 farklı yerde çatışma

⁷³ Kemal Akmaral, *Akritas Planı ve Kıbrıs*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2004, s.113.

⁷⁴ Orhun, a.g.t, s. 33-34.

⁷⁵ Erol Mütercimler, *Satılık Ada Kıbrıs*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s.123.

⁷⁶ Akmaral, a.g.e., s.114.

⁷⁷ Kamil ve Güneş, a.g.m., s. 198.

⁷⁸ Rauf R. Denktaş, *Seçenekler ve Kıbrıs Türkleri*, KKTC Enformasyon Dairesi Yayını, Lefkoşa 1986, s.17-24.

⁷⁹ Halil Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayını, KKTC 1988, s. 219.

⁸⁰ Ulvi Keser, "Bayrak Radyosu Öncesi Dönemde Kıbrıs'ta Var Oluş Mücadelesi ve Laleli Sokağı Radyo İstasyonu", *Atatürk Yolu Dergisi*, 70 (2022), s. 268-269.

⁸¹ Keser, a.g.e., s.268-269.

⁸² Servet Cömert, "Kıbrıs Sorunu, Tarihsel Perspektif ve Annan Planı Eleştirisi", *Kıbrıs ve Geleceği, Ekonomi-Politik bir Tartışma*, Ed. İrfan Kalaycı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 344; Orhun, a.g.t., s. 35-36.

çıkması⁸³, silahlı Rumlar görevli olan Tabip Binbaşı Nihat İlhan'ın evine girerek eşi Mürvet İlhan'ı, altı aylık Hakan, 4 yaşındaki Kutsi ile 6 yaşındaki oğlu Murat'ı banyo küvetinde kurşunlamışlardır.⁸⁴

Kıbrıs'ın tamamına kısa sürede yayılan ve tarihe "Kanlı Noel" olayları olarak geçen olaylar sonucu 103 köyde yaşayan Kıbrıs Türk'ü köylerinden ayrılmak zorunda kalmıştır Gibbons'a göre bu köylerden ayrılanların sayısı 18.666.⁸⁵ Kahya'ya göre 30.000 kişidir.⁸⁶ Rumların Türk köylerini talan edip Türkleri katletmeye devam etmeleri üzerine Kıbrıs Türkleri Türkiye'den yardım istemişlerdir.

Bunun üzerine dönemin başbakanı (Başbakanı) İsmet İnönü Kıbrıs Türklerinin çağrısına duyarsız kalmamış ve bir toplantı yaparak bir dizi karar alınmasını sağlamıştır. Türkiye garantör devletlere başvurmuş ve birlikte müdahale talep etmiştir. Olumlu sonuç alamayınca Türkiye 25 Aralık 1963'te adaya ihtar amacıyla hava filosu göndermiştir. Bu hava harekâtı sonrası olaylar tamamen durmamış ve sonraki yıllarda artmıştır.⁸⁷ Garantör devletler; İngiltere, Türkiye ve Yunanistan 30 Aralık 1963'te Londra'da toplanmışlardır. 27 Aralık 1963'te üç garantör ülkenin askerlerinden "Barış Koruma Kuvveti" oluşturulmuştur. Toplantıda İngiliz Tümgeneral Peter Young'ın adanın, özellikle Lefkoşa'nın, derhal ikiye ayrılması halinde TMT'nin eyleme başlayacağı tehdidi (tehdidi) sonrası 30 Aralık 1963'te yapılan toplantıda yine kendisinin masa üzerindeki haritada Lefkoşa'yı yeşil bir kalemlle ikiye ayırması, Kıbrıs'ta iki yönetimin kurulmasının başlangıcı olmuştur.

Diğer yandan Makarios, Kıbrıs Antlaşmalarını feshettiğini açıklamıştır. Böylece 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen (24 Aralık 1963) ortadan kalkmıştır.⁸⁸ Artık anlaşılmıştır ki olaylar iki toplumu bir arada yaşayamaz hale getirmiştir. Nitekim Rumların Türklere karşı saldırıları durmamıştır. Bunun üzerine Türkiye'nin, 13 Mart 1964'te adaya askeri müdahalede bulunabileceğini bildirmesi üzerine, ABD Başkanı Lyndan Johnson tarafından Türkiye'ye bir mektup gönderilerek İnönü tehdit edilmiştir. Başbakan İnönü de ABD'ye gönderdiği mektupta ABD'nin tutumunun Türkiye'yi hayal kırıklığına uğrattığını belirtip karşı tavır almıştır.

Bunun üzerine ABD I.ve II. Acheson Planlarını devreye sokmuştur. (Bu planlara göre Kıbrıs adası Türkiye ve Yunanistan arasında ikiye bölünerek paylaşılacak, böylece iki müttefik ülkeyi karşı karşıya getiren bir sorun çözülmüş olacak ve NATO dışındaki güçlerin adaya müdahalesi engellenecekti) Yunanistan bu planları reddetmiştir. Öte yandan İngiltere konuyla ilgili BM'ye başvurmuş ve 4 Mart 1964'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde 186 sayılı karar kabul edilmiştir. Bu kararda Kıbrıs Hükümeti'nden adada güvenliğin sağlanması için her türlü önlemin alınması istenmektedir. Bu durum Rumların oluşturduğu hükümetin Kıbrıs'ın meşru hükümeti olarak tanınmasını sağlamıştır.⁸⁹

⁸³ Ulvi Keser, <https://www.kibrisligazetesi.com/ozel-haber-ve-roportajlar/prof-dr-ulvi-keserin-kanli-noel-iddialari/> (Erişim Tarihi: 19.11.2024).

⁸⁴ Sinan Kıyanç, "Rauf Denктаş ve TBMM", Yalnız Kurt: Toros Rauf Denктаş'a Armağan, Ed. Saadettin Yağmur Gömeç ve Mustafa Gökçe, s. 222; Ulvi Keser, 21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XI/23, s. 93-121; Dilek Yiğit, Kıbrıs'ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 34 (2), s. 347-350; Manizade, a.g.e., s. 140.

⁸⁵ Henry Scoot Gibbons, *The Genocide Files*, Charles Bravos Publishers, London 1977, s. 3.

⁸⁶ Kahya, a.g.t., s. 42.

⁸⁷ Berna Aksoy, Kıbrıs Sorununun Yunanistan ve Türkiye Dengesinde Çözüm Sürecine AB'nin Etkisi ve Sürecin Sonu Annan Belgesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.82.

⁸⁸ Kahya, a.g.t., s. 43.

⁸⁹ Ömer Göksel İsyar, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, 2. Baskı, Dora Yayınları, Bursa 2013, s. 44.

Öte yandan 1965'te Kıbrıs sorununu çözmek amacıyla gerçekleştirilen Türk-Yunan görüşmeleri, Rumların 15 Kasım 1967'de Boğaziçi ve Geçitkale köylerine saldırısına kadar sürmüştür. Bu saldırılar sonucu (16-20 Kasım 1967) 24'ü mücahit olmak üzere 27 Türk hayatını kaybetmiştir⁹⁰. Bu saldırılar karşısında hükümet TBMM'yi toplayarak (16 Kasım 1967) adaya askeri müdahale için gerekli yetkiyi istemiş ve hükümete yetki verilmiştir.⁹¹ Öte yandan Yunanistan'da 21 Nisan 1967'de yapılan bir darbe ile askeri cunta yönetime el koymuş ve 15 Temmuz 1974'e kadar Makarios'a üç kez suikast düzenlenmiş,⁹²EOKA'cı Nikos Sampson 15 Temmuz 1974'te Makarios'u devirerek iktidara geçmiş ve Türklerin aleyhine saldırılara başlamıştır. Yunanistan'daki darbe döneminde Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde yapılan bütün uluslararası antlaşmalar ihlal edilmiştir. Haziran 1968'de başlayan toplumlararası görüşmelerde de 1974'e kadar bir sonuç alınamamıştır⁹³. Diğer yandan Türkiye'de 14 Ekim 1973'te yapılan seçim sonucu 26 Ocak 1974'te Milli Selamet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi koalisyon hükümeti kurulmuş ve Başbakanlığa Bülent Ecevit getirilmiştir. 1964, 1967 ve 1974 krizlerinde Türk kamuoyu, Türk basını ve ordusu Kıbrıs'a yapılacak bir müdahaleye hazırды. Türkiye 1964'te İsmet İnönü ve 1967'de Süleyman Demirel hükümetleri döneminde Kıbrıs'a müdahale etmeyi gözden geçirmiş ancak harekâtın amfibi olması nedeniyle vazgeçmiştir. Türkiye'nin o yıllarda yeterli çıkarma gemisi, helikopter, kargo uçağı, paraşüt vb. askeri teçhizatı bulunmuyordu. Aksoy'a göre Demirel'in iktidarı döneminde Türkiye'de 2 çıkarma gemisi, 150 adet paraşüt, 6 helikopter, 6 C 130 kargo uçağı vardı. 1965'ten sonra askeri malzeme tedarik edilmeye başlanmış ve yeterli askeri malzeme ve mühimmat elde edilince 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı yapılmıştır.⁹⁴

Kıbrıs Barış Harekâtından kısa bir süre sonra adada bulunan her iki toplumun güvenliğini sağlamak amacıyla 8 Ağustos 1974'te II. Cenevre Konferansı'nın toplanmasına karar verilmiştir. Konferansta Türklerin bütün istekleri Yunanistan ve Rumlar tarafından reddedildiği gibi Glafkos Ioannu Klerides zaman kazanmak için konferansa 36 saat ara verilmesini teklif etmiştir. Güvensiz bir ortamın oluşması üzerine Türkiye, 14 Ağustos 1974'te II. Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirmiştir⁹⁵. Girne'den başlamak üzere Türk tankları adanın kuzey kısımlarını 14-16 Ağustos tarihlerinde ele geçirmiştir. 16 Ağustos 1974'te BM tavsiyesine uyarak Türkiye harekâtı durdurmuştur. Bu sayede bugünkü Türk-Rum sınırı fiilen oluşmuştur.⁹⁶ İkinci harekâtla Türk ordusunun haklı gerekçelerle müdahale etmesi ve sınırın Doğu-Batı yönünde genişlemesi dünya kamuoyunun tepkisine neden olmuştur. Türkiye'nin I. harekâtındaki haklılığını kabul eden ülkeler, II. harekât sonrası Türkiye'nin adadaki durumunu "işgalci" olarak değerlendirmişlerdir. İkinci harekât sonrası ada iki coğrafi bölgeye ayrılmıştır.⁹⁷

Nitekim Kıbrıslı Türkler bu harekâtlarla Rum ve Yunanistan tehdidinden uzak bir yaşam alanına kavuşmuştur. Kıbrıs Türkleri 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşunu dünyaya ilan etmiştir. Toplumlar arasında oluşan gerginlikler ve bozulan güven ortamı savaş sonrasında Nüfus Mübadelesini zorunlu kılmış ve 2 Ağustos

⁹⁰ Derya Ç. Şimşek, "Kıbrıs Basınında Türk Mukavemet Teşkilatı Kıbrıs Meselesindeki Rolü (Halkın Sesi, Zaman, Bozkurt)", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 10/13, 2015, s. 257.

⁹¹ Şimşek, a.g.m., s. 257.

⁹² Orhun, a.g.t., s. 3.

⁹³ Armaoğlu, a.g.e., s. 801.

⁹⁴ Aksoy, a.g.t., s. 102.

⁹⁵ Eroğlu, a.g.e., 29.

⁹⁶ Orhun, a.g.t., s. 59.

⁹⁷ Aksoy, a.g.t., s. 120.

1975'te BM gözetiminde Viyana'da Glafkos Klerides ile Rauf Denктаş arasında "Nüfus Mübadelesi" antlaşması yapılmıştır.⁹⁸ Sonraki yıllarda Kıbrıs sorununun çözümü için müzakereler sürmüştür. Nitekim Denктаş'ın liderliğinde 12 Şubat 1977'de ve 1979'da uyum sürecine ilişkin Doruk Görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmelerde pozitif ilerlemeler olmasına rağmen 1977'de Makarios'un ölümü üzerine görüşmeler yarıda kalmıştır. 1979'da yapılan güvenlik konusundaki müzakerelerde de bir sonuca varılamamıştır.⁹⁹ 17 Kasım 1983'te Kıbrıs'ta bulunan Türk birliklerinin adadan çekilmesini ve KTFD'nin sona erdirilmesini isteyen ve aynı zamanda Rumları Kıbrıs'ın tek egemeni olarak kabul eden BM'nin kararlarına karşılık 15 Kasım 1983'te KTFD self determinasyon hakkına dayanarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Böylece Kıbrıs Türkleri ayrı bir devlet olarak varlıklarını sürdürmeyi seçmişlerdir. Bu arada genel seçimler yapılmış ve oyların % 70'ini alan Rauf Denктаş ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁰⁰ Türkiye yeni devleti tanıyan ilk ülke olmuştur. Ancak bugüne kadar KKTC'yi tanıyan ülke olmamıştır. Sadece Bangladeş tanımış, daha sonra bu ülke de geri adım atmıştır. Nitekim 1983-2003 yılları arasında Kıbrıs sorununu çözmek amacıyla bir dizi girişim ve müzakereler yapılmasına rağmen beklenen çözüm gerçekleştirilememiştir. Öte yandan Rumlar adayı temsilen 1990'da AB üyeliğine başvurmuşlardır. AB 1995'te Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin adaylık statüsünü, 2004'te de AB üyeliğini tek yanlı, uluslararası hukuka ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan antlaşmalara aykırı olarak kabul etmiştir. Sonraki yıllarda da görüşmeler sürmüş ve Annan Planı hazırlanmış, taraflarca 24 Nisan 2004'te ayrı ayrı referanduma sunulması konusunda uzlaşımıştır.

Bu çalışmadaki amaç, Rauf Denктаş'ın davet edildiği bir ilde yıllardır bizzat katıldığı müzakereler ve görüşmeleri halka anlatırken hangi noktalara değindiğini, Türk ve Rum taraflarının tarihsel süreçte amaçlarının ne olduğunu, Kıbrıs konusunda fikirlerinin değişip değişmediğini Denктаş'ın gözünden ortaya koymaktır.

YÖNTEM

Araştırma nitel yapılandırılmış ve doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada Kıbrıs sorununun ortaya çıkışı ve tarihi gelişimi üzerinde yapılan bilimsel yayınlar incelenmiş, konuyla ilgili ulusal ve yerel gazeteler taranmıştır. Konunun örneklemini, Rauf Denктаş'ın 26-27-Kasım 2005 tarihleri arasında Aydın'a yaptığı ziyaret sırasında 26 Kasım 2005'te AY TV'de (Aydın Televizyonu) Musa İlhan'ın yapmış olduğu ve telefonla yerel halkın da katılabildiği "Mercek Programı" ile 27 Kasım 2005 tarihinde Adnan Menderes Üniversitesi Kültür ve Spor Salonu'nda yapmış olduğu "Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs" konulu konferans dokümanları oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmanın örneklemine Rauf Denктаş'ın Aydın'a gelişlerini ve Aydın'da yaptığı çalışmalara yer veren; Ses gazetesi, Şafak gazetesi, Yeni Kıroba gazetesi, Hedef gazetesi, Flaş gazetesi, Aydın gazetesi, Mücadele gazetesi, Aydın Güzel Hisar gazetesi taranarak dâhil edilmiştir. Rauf Denктаş'ın AY TV'de yapmış olduğu konuşma 5 CD'yi içermektedir. CD'ler Word belgesine aktarılmış ve 18 sayfa tutmuştur. Adnan Menderes Üniversitesi Kültür ve Spor Salonu'nda yaptığı konuşma ise 12 sayfa tutmuştur. Toplam 30 sayfalık bir metin elde edilmiştir. Elde edilen bulgular kategorize edilerek farklı temalar altında incelenmiştir. Buna göre;

⁹⁸ Hamza Eroğlu, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 54, 2002, s. 738.

⁹⁹ Bahar Maral, *Kıbrıs Sorunu ve Annan Planı Çerçevesinde Türkiye, Yunanistan ve Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Çalışmaları Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014, s. 51.

¹⁰⁰ Akmaral, a.g.e., s. 150; Aydın Zeki Tuğ, *Bütün Yönleriyle Kıbrıs Sorunu ve Denктаş*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 324-325.

1. Rauf Denktaş'ın Aydın Ziyaretleri

2. Türk Milliyetçiliği ve Atatürk

3. Tanınma

4. Uzlaşmaz Adam: Mister No

5. Kapalı Maraş

6. Annan Planı

konu başlıkları altında bir sınıflama yapılmıştır.

BULGULAR

A. Rauf Denktaş'ın Aydın Ziyaretleri

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 1. Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, Aydın ilini birkaç defa ziyaret etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

21 Haziran 1995 Çarşamba günü Aydın Türk Ocağı'nın davetlisi olarak Aydın'a gelmiştir.¹⁰¹ Aydın Türk Ocağı Başkanı Osman Yılmaz ve şehrin önde gelen bürokratları kendisini karşılamıştır. Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs Meselesi hakkında konferans vermiştir. Rauf Denktaş'ın Aydın'a bir diğer gelişi ise, 26 Kasım 2005 Cumartesi günüdür. Aydın'a gelmeden bir gün önce kendisini Aydın'a davet edenler arasında olan Merc ek gazetesi sahibi Musa İlhan bir basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda İlhan, Şehit Aileleri Derneği, Aydın Türk Ocağı, Türk Eğitim-Sen, İncirliova Ziraat Odası ve Merc ek gazetesi'nin ortaklaşa düzenlediği bir program çerçevesinde Aydın'a Rauf Denktaş'ın davet edildiğini açıklamıştır.¹⁰² Aydın Hedef gazetesi, 24 Kasım 2005 tarihli nüshasında "Rauf Denktaş Aydın'a geliyor" başlığı ile Denktaş'ın gelişini vatandaşlara duyurmuştur.

İkinci geliş tarihi olan 26 Kasım 2005 Cumartesi günü öğle saatlerinde Aydın'ı ziyaret eden Denktaş'ı Aydın-İzmir Otoyol Gişelerinde ellerinde Kıbrıs bayrakları ve Rauf Denktaş posterleri bulunan kalabalık bir konvoy karşılamıştır.¹⁰³ Daha sonra Denktaş, Vali Recep Yazıcıoğlu Kültür Merkezi'nde Çanakkale, Kıbrıs ve yurdun muhtelif yerlerinde şehit olanları gösteren "Şehitler Sergisi'nin" açılışını yapmıştır. Burada yaptığı konuşmada Aydınlılar tarafından sevgi gösterisiyle karşılanmış ve kalabalık tarafından atılan "Şehitler Ölmez, Vatan Bölünmez" sloganıyla desteklenmiştir.¹⁰⁴ Serginin açılış konuşmasında Denktaş, şehitler konusundaki hassasiyetini belirttikten sonra sergide bulunan şehit yakınlarına ve topluluğa "Biz onların fedakârlıkları sayesinde var olduk" demiştir.¹⁰⁵ Sözüne devam eden Denktaş herkesin "Şehitlik" konusuna sahip çıkmasını istemiş ve şehitlerin vatanın bekçileri olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶ 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtına Aydın'dan katılan Mehmetçiklerden; Şakir Cezayir, Şefik Kaçar, Rıdvan Çakır, Mustafa Bakar şehit

¹⁰¹ Aydın Türk Ocağı Karar Defteri, Karar No: 6, Karar Tarihi: 29.05.1995.

¹⁰² "KKTC I. Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş Yarın Aydın'da", *Ses gazetesi*, 25 Kasım 2005.

¹⁰³ "KKTC I. Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş İki Günlüğüne Aydın'daydı", *Flaş gazetesi*, 28 Kasım 2005.

¹⁰⁴ "KKTC I. Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş Aydın'a Geldi", *Aydın Güzelhisar gazetesi*, 28 Kasım 2005.

¹⁰⁵ "Denktaş: Şehitler, Bu Vatanın Bekçileridir", *Hedef gazetesi*, 28 Kasım 2005; "Kıbrıs Türk'tür Türk Kalacak", *Flaş gazetesi* 28 Kasım 2005.

¹⁰⁶ "Denktaş: Şehitler, bu vatanın bekçileridir", *Hedef gazetesi*, 28 Kasım 2005.

olmuştur.¹⁰⁷Denktaş Vali Vekili Nurdoğan Kaya'yı makamında ziyaret etmiş, Kaya ziyaret anısına Denktaş'a efe figürünün olduğu bir heykel ile Aydın'ın sembollerinden incirin de bulunduğu hediyeler takdim etmiştir. Denktaş Valilikten sonra Aydın Belediyesine gitmiştir. Burada Belediye personeli ve Belediye Başkan Yardımcıları Tahsin Tonay, İlhan Erdemir, Mehmet Gür ve Mustafa Kozacıoğlu tarafından karşılanmıştır. Ziyaretinin ardından Aydın'da kaldığı süre içerisinde kalacağı Sultanhisar'a doğru hareket etmiştir.¹⁰⁸

Denktaş 26 Kasım 2005 Cumartesi akşamı Aydın yerel televizyonu olan AY TV'de Musa İlhan'ın sunduğu *Mercek Programı'na* katılmıştır. 27 Kasım 2005 Pazar günü Adnan Menderes Üniversitesi Kültür ve Spor Salonunda "*Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs*" konulu konferans vermiştir.¹⁰⁹ Rauf Denktaş 27 Kasım 2005 Pazar günü Adnan Menderes Üniversitesi Spor ve Sergi Salonu'nda yaptığı konuşmada Anadolu'yu gezdiğini ve aldığı bütün davetlere katılmaya çalıştığını gittiği her yerde Aydın'da gördüğü coşkuyu gördüğünü Kıbrıs'la ilgili sorulara cevap vermeye çalıştığını söylemiştir.¹¹⁰ Halkın bilinçli olarak olaylardan haberdar edilmediğini vurgulayan Denktaş:

"...AB yolundaki mayınlar, çukurlar ve tehlikeler nelerdir? Bunları bile konuştuğumuzda büyük basın bunları yazmıyor. Sizlere duyurmuyor ve halka pembe bir tablo çiziyor. Her şey yolundadır merak etmeyiniz diye söylüyor. Hâlbuki benim gezerek söylemeye çalıştıklarımı, gazete yazmış olsa, biz de bu zahmete katlanmayacaktık. Herkes gerçekleri bilecekti. Türk ulusunun gerçekleri bilerek karar vermesi şarttır." diyerek gezilerine neden durmadan devam ettiğini açıklamıştır.¹¹¹

Rauf Denktaş üçüncü sefer, 10 Kasım 2007'de Aydın'ı ziyaret etmiştir. Ancak bu ziyareti, Aydın'a bağlı Kuşadası ile sınırlı olmuştur. Denktaş Atatürk'ü Anma Etkinlikleri kapsamında çeşitli etkinliklere katılmış ve Aydın'ın Kuşadası ilçesinde Uygulamalı Turizm Meslek Lisesi Konferans Salonu'nda "*Kuşadası'ndan Kıbrıs'a Gönül Bağlı*" konulu konferansı vermiştir. Konferansta Denktaş:

*"Kıbrıs davasının Türkiye'nin davası ve ulusal bir dava" olduğunu, bu davanın dönüşü olmadığını dile getirmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde hakkı olduğunu belirten Denktaş; "Türk gençliği ve Türk halkı, Türkiye üzerinde oynanan oyunlara çok dikkat etmelidir. Türkiye Kıbrıs'tan elini ayağını çekmesin. Bizim tek güvencemiz Türkiye. Kıbrıs'taki dava Türkiye'nin davasıdır. Bu milli davadır... Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde hakkı vardır ve anahtarı bizde değil Türkiye'dedir. Türkiye, Anadolu ve Atatürk deyince Kıbrıs ve dolayısıyla ayağa kalkan bir halk demektir."*¹¹²

B. Türk Milliyetçiliği ve Atatürk

Kıbrıs'ta 1878-1955 yılları arasında Türk milliyetçiliğinin kaynağını Kemalist ideoloji oluşturmuştur. Bu oluşumda adada yayımlanan gazetelerin büyük rolü olmuştur. Nitekim Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesine karşı çıkmak, Kıbrıs Türkü'nün varlığına sahip

¹⁰⁷ Ahmet Saruhan, *Aydın'daki Kıbrıs Gazilerinin Gözüyle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Üzerine Sözlü Tarih Çalışması*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2020, s. 117.

¹⁰⁸ "Kıbrıs Türk'tür Türk Kalacak", *Flaş gazetesi*, 28 Kasım 2005.

¹⁰⁹ "Denktaş Aydın'da Kıbrıs'ı Değerlendirdi", *Aydın gazetesi*, 28 Kasım 2005; "Aydın'da Denktaş İzdihamı", *Şafak gazetesi*, 28 Kasım 2005; "Denktaş'a Aydın'dan Sevgi Seli", *Yeni Kıroba gazetesi*, 28 Kasım 2005.

¹¹⁰ "Şehitler ölmez, Vatan bölünmez", *Flaş gazetesi*, 28 Kasım 2005; "Aydın'da Denktaş İzdihamı", *Şafak gazetesi*, 28 Kasım 2005.

¹¹¹ "Şehitler Ölmez, Vatan Bölünmez", *Flaş gazetesi*, 28 Kasım 2005.

¹¹² "Denktaş: "Türkiye Kıbrıs'tan Elini Ayağını Çekmesin", *Kıbrıs Star*, 22 Mayıs 2024.

çıkarak, Enosis'e karşı durmak, Türk diline ve kültürüne sahip çıkarak, Rum milliyetçiliği tezine karşın Türk milliyetçiliğini savunmak adadaki basının yaptığı önemli çalışmalardır.¹¹³ Özellikle II. Dünya Savaşı ve sonrası yıllarda Kıbrıs konusu "milli dava" olarak ele alınmıştır.

Kıbrıs'ta Atatürkçü ve milliyetçi ideolojinin önemli figürlerinden birisi olan Rauf Denktaş, her şeyi ile Türk olduğunu ve kökleri ile Orta Asya'dan geldiğini belirterek kendisini bir Anadolu çocuğu olarak tanımlamıştır. Kıbrıs'ı anavatanından koparılmış bir toprak parçası olarak görmüştür.¹¹⁴Bu söylem, daha sonra biraz değişmiş olmasına rağmen, Denktaş adada Türk milliyetçiliğinin en önemli lideridir. Denktaş'a göre Kıbrıs'ta Atatürk ilkelerini takip etmek ve uygulamak çok önemlidir. Denktaş'ın fikirleri 1963'ten itibaren değişmiştir. Rumlarla aynı çatı altında olmaya sıcak bakmamıştır. "Onların Yunanistan'ı bizim de Türkiye'miz varken neden aynı cumhuriyet çatısı altında yaşayalım."¹¹⁵"Türkiyesiz cennete gitmem. Benim bir devletim ve anavatanım var. Kıbrıs kültürümü, Kıbrıslı Türk'ümü, Kıbrıslı Rum'umu, ortak cumhuriyetmiş hepsi boş laflar."¹¹⁶ Rauf Denktaş hem Türk milliyetçisi, aynı zamanda da Atatürk hayranıydı. Aydın'da daha önce adı geçen spor salonunda yaptığı konuşmada bu durumu şöyle değerlendirmiştir:

"...Onun ötesinde beni en çok üzen Atatürk ilkeleri Avrupa Birliği normlarına uymazmış, Atatürk ilkelerinden vazgeçmek lazım. Gözlerine bakıyor, o ihtiyar adamı indirin diyor, gözünüz çıksın. Adam 57 yaşında ihtiyar adam diyorlar. 57 yaşında öldürdünüz. Atatürk ilkeleri bizim normlara uymazın manası nedir? Atatürk; ilkeleriyle ırk, dil, din, mezhep ayrımı gözetmeksizin bir bayrak altında bir milleti toplamış bir devlet adamıdır. Sevr Antlaşması'nı uygulamaya çalışıyorlar. Zaten Avrupa'nın kuzeyinden Sevr Antlaşmasını uyguluyorlar. Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'den istediği şartlara bakıyoruz diğer taraftan Sevr Antlaşması'nı koyunuz göreceksiniz ki Avrupa Parlamentosu'nun isteklerini Türkiye yerine getirirse Sevr'i geri getirmiş oluruz. Şunu söylemek zorundayım. Basın bunları yazmıyor. Bütün dünyaya duyurmuyor. Çünkü Türkiye daha iyi pazarlık yapabilir. Özellikle Kıbrıs meselesinde. Bizim durduğumuz nokta ne idi? İki halk var, iki devlet var. Bunlar arasında bir antlaşma olur."¹¹⁷

Denktaş konuşmasında Kıbrıs'ta Türk milliyetçiliğinin örgütlenmesinde önemli rolü olan öğretmenlere de değinmiştir:

"...Öğretmenler gizlice bize Atatürk'ü, İstiklal Savaşı'nı öğrettiler ve o baskı altında milliyetçiliğin ne olduğunu anlattılar. 'Türk'sünüz Türk kalacaksınız!' dediler. 'Burası Türk adasıdır. 70 bin şehit vardır. Siz onların nefesisiniz. Onları ezdirmeyeceksiniz. Allah hepsine rahmet eylesin. Onlardan aldığımız ilhamla ayakta durduk. Atatürk'ün yolunda yürüdük, Atatürk'ü benimsedik. Atatürk'ü damarlarımızdaki kan yaptık. 'Hürriyet benim karakterimdir!' diyen oydu. 'Yurtta sulh cihanda sulh!' diyen Atatürk: 'Hiçbir zaman egemenliğinizden ödün vermeyin.' demiştir. Bağımsız değilseniz hiçbir şey yapamazsınız. Bağımsız olmanız lazım ki başkaları ile barış yapabilesiniz. 1931'den 1945'e kadar savaş bitti. Papazlar geri geldiler. Bunlar bu sefer Enosis bayrağını daha yüksekte dalgalandırmaya başladılar. 1945'te daha da bir haykırmaya başladılar. Bunların karşısına

¹¹³ Cemalettin Ünlü, *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1981, s. 24.

¹¹⁴ (Hande Erol, "Bir Siyaset Adamı Olarak Rauf Denktaş'ın Fikirleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 18, s. 363.

¹¹⁵ Erol, a.g.m., s. 368.

¹¹⁶ Ümmü Bayraktar, "Annan Planı Referandum Sürecinde Rauf Denktaş'ın Ötekileştirilmesi: Yeni Düzen gazetesi Örneği", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 42, s. 304.

¹¹⁷ "Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs", ADÜ. Konferans Salonu, 26.11.2005.

bir gençlik toplandı. Öğretmenler toplandı. Enosis'e hayır. Kıbrıs Türk'tür, Türk kalacaktır diye yola çıktık. 21 yaşındayız. Hâlâ Kıbrıs Yunan olmasın diye uğraşyoruz. Olabilir mi? Evet olabilir. İçine girdiğimiz yol tehlikeli bir yol. Avrupa Birliği'ne girişimiz için Kıbrıs'ı önümüze koydular."¹¹⁸

Denктаş, Anadolu'nun Türk yurdu kalmasını sağlayan Büyük Taarruza da atıf yaparak geçmişle bugünkü tehlikeye değinir ve şöyle der:

"...25 Ağustos'ta Kocatepe'deydim. Binlerce insan da oradaydı. Önünde saygıyla dururken düşündüm. 25 Ağustos'un ertesi günü Türk milletini 'Ya istiklal ya ölüm!' diye sahaya sürecektir Atatürk. Ve düşünüyordu o müthiş gecede, o müthiş günde ne düşünüyordu acaba, ne görüyordu Anadolu'ya baktığında. Dedim ki herhalde emperyalistlerin uşağı Yunanistan'ın kahpe askerlerini görüyordu. Ant içiyordu. Ya istiklal ya ölüm. Peki dedim kendi kendime. Şimdi Atatürk Anadolu'ya aynı tepeden bakınca ne görüyor? Aynı emperyalistler Avrupa Birliği'nde toparlanmış, aynı maşayı, Yunanistan'ı kullanmak suretiyle, Yunanistan'ın kaybettiklerini kazanmak için yeni bir uğraş peşinde. Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne alacaklar ama avuçlarının içine alabilecekleri bir Türkiye'yi alacaklar."¹¹⁹

Ayrıca Denктаş, konuşmasında Türkiye'nin ve Kıbrıs'ın jeopolitik konumunun ne kadar önemli olduğunu vurguladıktan sonra petrole sahip olmak isteyen batılı devletler ile ABD'nin bölgede ve Türkiye'de etnik ve dinsel terörist grupları desteklediğini ve ülkeyi bölmek istediğini belirtmiştir. Özellikle dinsel tehlikeden Atatürk'ün laiklik anlayışı ile etnik terörizmden de Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı ile kurtulabileceğimizin üzerinde durmuştur.¹²⁰

C. Tanınma

Türkiye uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan garantör devlet olarak 1974'te adaya haklı olarak müdahale etmiş. Öte yandan 14 Ağustos 1974'te yaptığı II. Harekât adada askeri güvenliğin sağlanması için yapılmış olsa da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin geleceğini tehlikeye atan bir harekât olarak GKRY ve Yunanistan tarafından Dünya kamuoyuna lanse edilmiş ve önemli destek görmüştür. Bu arada ABD ve Rusya arasındaki Soğuk Savaş sırasında Yunanistan ve GKRY ABD yanında yer almıştır. Nitekim Rusya'nın dünya hâkimiyeti teorisine karşın o dönemde popüler olan sömürge ve emperyalizme karşıtlık ve mazlum toplumların ezilmemesi konularını Rumlar ve Yunanlar sık sık kullanmışlardır. Bunun sonucu olarak Arap ülkelerinden de destek bulmuşlardır.¹²¹ Uzun süre Osmanlı Devleti egemenliği altında kalan Arap toplulukları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ayrıca Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı mücadele sonucunda ilk kez Edirne Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan ülke olması Yunanlara karşı Arapların sempati duymalarını sağlamıştır. Yine Mısır'da Nasır tarafından Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi sırasında Türkiye'nin Batılı devletlerinin yanında yer alması, 1948'de kurulan İsrail'in Türkiye tarafından tanınması Arap ülkelerini rahatsız etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin aksine Yunanistan kendi çıkarlarını müttefiki olduğu kuruluşlarında çıkarlarından üstün tutarak "*Eisenhower Doktrini*"ne dolayısıyla Arap ülkelerinin iç işlerine müdahale edilmesine karşı çıkmıştır.¹²² Bu durumu Araplar sempati ile karşılamışlardır.

¹¹⁸ "Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs", ADÜ. Konferans Salonu, 26.11.2005.

¹¹⁹ "Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs", ADÜ. Konferans Salonu, 26.11.2005.

¹²⁰ "Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs", ADÜ. Konferans Salonu, 26.11.2005.

¹²¹ Gordon A. Craig ve Alexander L. George, *Güç ve Devlet Yönetimi*, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 110.

¹²² Aksoy, a.g.t., s. 140.

Yunanistan'ın 1956'da Irak ve Lübnan krizlerinde emperyalist ülkelere karşı bu ülkelerin bağımsızlığını desteklemesi Yunanistan'a karşı Arap ülkelerinin sempati duymalarına neden olmuştur. Nitekim Türkiye'nin 1974'te adaya harekât düzenlemesi Arap ülkelerinde tepkiyle karşılanmıştır. Yunanistan 1973 Arap-İsrail Savaşlarında ülkesinde bulunan NATO üslerinden ABD tarafından İsrail'e gönderilecek malzemelere izin vermemiştir.¹²³

1974'ten sonra İngiltere Yunanistan'ı desteklemiştir. İngilizler adada bulunan Ağrotur ve Dikelya egemen askeri üslerinin güvenliğini sağlamak için Türkiye'nin adadan askerini çekmesini ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ne geri dönülmesini arzulamıştır.¹²⁴

26.11.2005 AY TV Mercek programının sunucusu Musa İlhan'ın sorduğu soruya: *“Sayın Cumhurbaşkanım Pakistan ve Bangladeş KKTC'yi tanımak istemişlerdi. Daha sonra fikirlerini değiştirdiler. KKTC Devleti kurulduktan sonra başta İslam ülkeleri olmak üzere pek çok ülkenin KKTC'yi tanımalarını beklemiştik. Ancak değişik nedenlerle bu tanımlar gerçekleşmedi. Sizce bunların sebepleri nelerdir?”*

Denktaş bu soruya şu şekilde cevap vermiştir:

“... Bangladeş bizi resmen tanıdı. Ertesi gün ABD, bu fakir devlete eğer geri çekmezsen bu sanayi yardımlarını keseriz derhal dedi ve bizi tanıyan Dışişleri Bakanı görevinden oldu. Pakistan bir grup olalım da tanıyalım sizi dedi. Bir türlü o grubu oluşturamadılar. Çünkü ABD hepsinin önüne geçti. ABD bir taraftan Sovyetler diğer taraftan. Şimdi tanınma nasıl olur? Sizi kimse karakaşınız kara gözünüz için tanımaz. Çıkar için tanır. Arafat'la konuşuyoruz. Arafat teklif etti bana dedi ki; 'Biz Mağusa Limanına sandıklar içerisinde su motoru vesaire yazılı silah gönderelim' tabiatıyla bunu Türk makamlarıyla konuşmam lazım. Onlar da haklı olarak dediler ki İsrail Intel Ajansı bunu 24 saatte bulur. Bombalar Mağusa limanını bombalarken Türk askeri ölür, İsrail'le biz harbe girmiş oluruz. Yapamayız. Söyledik Arafat'a biz bu şekilde yapamayız. Mümkün değil. 'öyleyse ben size bin genç insan göndereyim otele turist diye. Bir gece onlar kayboldun göz yumalım. Onları asker olarak geçirelim. Filistin'e'. Aynı nedenle reddedildi. Birkaç yıl sonra İslam Konferansında buluştuk yine Arafat'la. Orada Arafat Rumlardan yana müthiş nutuk attı. Ara verdiler orada. Yanına gittim. 'Yav sen ne yapıyorsun?' Arafat, 'Denktaş kalbimiz sizinlidir dedi', ama bu adamlar ve Yunanistan, sizin reddettiğiniz konularda bize muazzam yardım ediyorlar dedi. 'Ne yapmamı bekliyorsunuz dedi.' Tanıma budur. Vereceksin ki alasin. Biz hiçbir şey verecek durumda olmadık bir, İkincisi görüşmeye devam ettik. Kiminle? Birleşeceğimiz Rum'la. Onun hikâyesini de size söyleyeyim. O da önemlidir. 1983'te cumhuriyeti ilan ettik. Bizi güvenlik kuruluna şikâyet ettiler. Tekrar gittik oraya orada ben masaya yumruk vurarak, bağırarak çağırarak yaptıkları haksızlıkları söyleyerek kendimi müdafaa ettim. Pakistan delegesi de orada, o da benden daha güzel ifade etti. Kol kola çıktık. Fransız delegesi geldi dedi ki 'temenni ederdim bu konuşmayı Paris'te yaparsın. Ben talimatımı aldım aleyhinde oy kullanacağım' kararı çıkardılar, tavsiye ettiler. Tanınmaması lazım, yasa dışıdır dediler. Kıbrıs'a geldiler bu sefer Rumlar şikâyet ettiler. Türkiye Güvenlik Konseyi'nin kararını dinlemedi diye. Tekrar New York'a gideceğim bu sefer Ankara'dan bana talimat. Silah ambargosu devam ediyor hafiften al sert davranma. Federasyon olacağımızın birleşeceğimizin altını çiz. Gittik öyle yaptık. Çıkarken bana Pakistan sefiri dedi ki 'Denktaş Bey, devlet ilan ettiniz, bir devlet ilan eden tanınma ister, tanınmadan başka iş yapmaz. Şimdi federasyon yapacağım birleşeceğim diyorsun o halde Yunanistan ve Rumlarla bizi niye kavga ettiriyorsunuz?' tanınma yoluna çıkmadık, Türkiye görüşmelere

¹²³ Aksoy, a.g.t., s. 143.

¹²⁴ Mendelson, a.g.e., s. 25.

devam tanınma gecikebilir, bekleyebilir diye bekledik. Şimdi ben hala diyorum ki Rumlar artık yüzlerini gösterdikten sonra vazgeçin bu görüşme merakından ve tanınmadan. Rum, hiç olmazsa bizi ayrı devlet olarak kabul etmeden görüşme yok deyin ki dünya anlasın ne istediğimizi hiç olmazsa şimdi de yapılabilir”¹²⁵ demiştir.

D. Uzlaşmaz Adam Denkaş: Mister No

Kıbrıs meselesi kişilerin bakış açılarına göre değişken özellikler taşımaktadır.¹²⁶Bazılarına göre güvenlik, din, ekonomi, kültür, milliyetçilik, self-determinasyon, etnisite ve psikoloji sorunudur. Sorunun detayına baktığımızda sorun adadaki Türk ve Rum halkı arasındadır. Bu iki halk kendisini Yunan ve Türk etnik kimliği ile tanımladıkları için Yunanistan ve Türkiye soruna direkt dâhil olmuşlardır. İngiltere, ABD ve diğer batılı devletler olaya kendi çıkarları açısından katılmışlardır.¹²⁷

Nitekim konuya müdahil olan taraflar görüş ayrılıklarını algı operasyonunda tutmaya çalışmıştır. Bunun sonucu ‘Ben’ ve ‘Öteki’ kavramları kimliksel açıdan oluşturulan algılar ve algı değişiklikleri Kıbrıs Türk toplumu içerisinde de yaşanmıştır. Özellikle bu Annan Planı referandumu sürecinde de yaşanmıştır. Diğer yandan, 1821’den itibaren adayı Yunanistan’a bağlamak isteyen Rumlar adada baskılarını daha da arttırmışlardır. Özellikle 1878-1960 yılları arasında İngiliz desteğini de arkasına alan Rumlar, adanın taksim planını savunan ada Türklerine karşı baskılarını 1960’tan sonra giderek arttırarak mezalimlere başlamışlardır. Bunun sonucu 1974 Barış Harekâtı’nın ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Harekât sonrası ada ikiye bölünmüştür.

Bu arada yapılan görüşmelerde Enosis’i kendilerine düstur olarak gören Rum ve Yunan tarafı ile bir türlü uzlaşma sağlanamamıştır. Denkaş’a göre soruna doğru teşhis konulmadıkça suçlu arayıp uzlaşmaz kişi aramak boşunadır. Denkaş’a göre, uzlaşmaz Andros Kiprianu ile on bir yıl, “ Çok medeni anlayışlı Türkleri seven milyoner iş insanı ile yapılan Fikirler Dizisi görüşmeleri ile de imza aşamasında vazgeçen Yorgos Vasiliu ile beş yıl boşuna harcanmıştır”¹²⁸. Bu görüşmeler esnasında adada ve Rauf Denkaş’ta 1950’ye kadar Türk kimliği, 1950’den sonra Müslüman ve sonraki yıllarda “Türk İslam Sentezi” kimliği etken olmuştur.¹²⁹

1970’lerde dünyadaki gelişmelere paralel olarak Ada’da sendikal hareketler ve solculuk gelişmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) kurulmuştur. Kıbrıs Rumlarının kurmuş olduğu AKEL ile iş birliği yaparak Kıbrıslı Rumlarla “Ortak Vatan” “Ortak Devlet” kavramlarında anlaşarak ortak bir devlet mücadelesine girmişlerdir. Böylece Ulusal Birlik Partisi (UBP) ve Rauf Denkaş’a karşı bir politika yürütmüşlerdir.¹³⁰ Nitekim CTP KKTC’nin ilanına karşı çıktığı gibi Türkiye’yi Kıbrıs’ta asimilasyon yapmakla suçlamıştır. CTP’ye göre;“Kıbrıs Kıbrıslıdır”, “Ortak Vatan” Kıbrıs’tır.¹³¹ Denkaş karşıtlarına göre eşit olarak iki halkın egemenliğine dayalı iki ayrı bağımsız devlet varlığında ısrar eden Denkaş’la sorun çözülemez. Nitekim 3 Kasım 2002 seçimleri ile Türkiye’de iktidar değişmiştir. Yeni iktidar daha önceki hükümetlerden Kıbrıs

¹²⁵ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

¹²⁶ Bayraktar, a.g.m., s. 300.

¹²⁷ Z. Kütük, Kıbrıs Adası’nın Türkiye İçin Stratejik Önemi, Derleyen: Gamze Güngörmüş Kona. IQ Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 410.

¹²⁸ Denkaş, a.g.e., 11.

¹²⁹ Bayraktar, a.g.m., s. 303-304.

¹³⁰ Elif Küçük Durur, Kuzey Kıbrıs Türk Basınında Milliyetçilik Söylemi (Referandum Süreci), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 111.

¹³¹ Bayraktar, a.g.m., s. 305.

konusunda farklı bir yaklaşım izlemiştir. Bu süreçte Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine engel olacağı düşüncesi ve Annan Planı'nın ortaya çıkması, Kıbrıs'ta yapılan seçimle Denktaş'ın iktidardan uzaklaşmasına neden olmuştur.¹³² Öte yandan CTP'nin ve Denktaş karşıtı muhalefetin ve basın organlarının siyasi ve ekonomik sıkıntılardan Annan Planı çerçevesinde kurtulacağına beklentileri özellikle Annan Planı öncesinde çeşitli Sivil Toplum Örgütleri, gruplar, dernekler, gençlik oluşumlarıyla oluşturulan “*Bu Memleket Bizim Platformu*” (BMBP) ve medyanın yön vermesiyle ortak devlete dayalı çözüm ile Avrupa Birliği'ne üye olunacağı düşüncesi ve Denktaş'ın Ak Parti tarafından eleştirilmesi ve bunun sonucu olarak gerek Türkiye'de gerekse Kıbrıs'ta Denktaş'ın otoritesinin sarsılmasına yol açmıştır.¹³³Bu arada Denktaş'ın deyişimiyle; “*uzlaşma formülü olarak ortaya konan her formüle yapıcı yaklaşmamız “uzlaşmaz” unvanımızı silmeye yetmez.*”¹³⁴

AY TV Mercek programında Musa İlhan'ın sorduğu; “*Niçin sizin bilgilerinizden yararlanılmadı?*” “*Niçin sizi uzlaşmaz bir tutum izliyor diye anlatmaya çalıştılar?* Sorusuna, Denktaş:

“*...Efendim uzlaşmazlık ithamı beni yumuşatmak içindi. Bana ayrıca devletten vazgeç, egemenlikten vazgeç. Şu Rumlarla kâğıt anlaşmasını imzala. Bak ne güzel planlar koyuyoruz önünüze kabul et. Hakikaten büyük ithamdı. Bütün dünyanın önünde uzlaşmayan adam. Bana ‘Mister No’ diye isim taktılar. Büyük baskı altındaydım ama Türk basını da artık Kıbrıs gidebilir ve yeter ki Türkiye'nin önündeki engel kalksın. Onlar da bizi uzlaşmaz diye takdime başlayınca Türk hükümeti de uzlaşmazlığı bende görünce tabiatıyla yolun sonu göründü benim için ve Kıbrıs'ın sonu da göründü. Eğer böyle devam ederlerse, şimdi bütün dünyaya siz kendi kendinizi yahut masada temsil eden insanı uzlaşmaz adamdır diye gösterirseniz demek ki önünüze uzlaştırılacak bir şeyler konu da bu uzlaşmaz adam inat adam reddediyor. Böyle bir şey şimdiye kadar önümüze konmadı ve ben de reddetmedim. İşte 18 ay geçti. 18 ay geçti evet dedirttikten sonra bize bir değişme oldu mu? Niye uzlaşmıyorlar şimdi? İspat ettik Rum uzlaşmaz. Peki, daha ispat etmedik mi biz bunu? Ben Kipriano ile 11 yıl konuştum. Federasyon konuştum. Adam en sonunda ilan etti. Dedi ki ‘ben federasyona hiçbir zaman inanmadım.’ Benim o zaman şimdi yapıldığı gibi sırtım okşandı. Amerika, İngiltere gibi bütün devletler tarafından devlet adamı oldum. Kabul ettiğim için. Uzlaştığım için. İki ay sonra Kipriano'yu konuşalım diye davet ettiğimde, dediler ki “Adamın kabul etmeyeceği bir şeye davet etmek ‘uzlaşmazlık’ vazgeç bundan dediler.”¹³⁵Şeklinde cevap vermiştir:*

İlhan'ın içişleri ile ilgili sorduğu: “*... Kıbrıs'ta seçimler oldu. Sayın Cumhurbaşkanı, başbakan seçimleri oldu. Kıbrıs'ta siyasetçiler, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve siyasi partilerin sizin bu bizlere aktardığınız, çocukluğumuzdan beri bizleri yetiştirdiğiniz fikirleri aynen taşıyorlar mı? Yoksa bu konuda onlara karşı bir eleştiriniz var mı?*” sorusuna Denktaş; “*... Bunlar muhalefetteyken Rumlarla birlikte hem benim takip ettiğim siyasetteki benim takip ettiğim siyaset Türkiye ile birlikte kabul edilen bir siyasetti. Millî siyasetti. Devamlı surette Rumlarla birlikte bunun karşısındaydılar ve bunu uzlaşmazlık olarak niteliyorlardı. Böyle geldiler ‘Biz uzlaşıcıyız, biz uzlaşırız. Biz derhal anlaşma yaparız.’ diye geldiler. Geldikten sonra ve makama oturduktan sonra biraz önce söyledim. Şimdi kendileri söylüyorlar ki ‘Rum elinden gelse memleketin havasını bile paylaşmayacak’. Yani uzlaşmaz olan taraf Rum’dur. Peki, siz geldiniz de Rum uzlaşır mı oldu? Hayır. Benim zamanımda da*

¹³² Bayraktar, a.g.m., s. 305-306.

¹³³ Bayraktar, a.g.m., s. 306.

¹³⁴ Rauf. R. Denktaş, Yeniden 12'ye 5 Kala, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 11-168.

¹³⁵ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

uzlaşmazdı ama dünyaya biz kendi kendimizi uzlaşmaz taraf biziz diye takdim etmiştik. Bunlar yemin ederek gelmiştir. Devlete ve egemenliğe sahip çıkacağız diye. Biz kendilerini bu çizgide tutmaya çalışıyoruz. Ben onun için karşlarına sert çıkmıyorum. Cepheleşmemek için hep bir cephede olmak için gayret içerisindeyiz. Nereye kadar gidecekler bilmiyorum. Bir mücadeledir devam ediyor ama şimdi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vardır. Onun Cumhurbaşkanı vardır. Bakanları vardır. Meclisi vardır. Bunları ortadan kaldırmak isteyenlere karşı mücadelemizi sürdürüyoruz. Onlar da İnşallah bu mücadelede sağlam dururlar” cevabını vermiştir.¹³⁶

E. Kapalı Maraş

AY TV Mercek programına katılan Denктаş programa uzaktan telefon aracılığıyla katılan Reşat Tayanç Bey'in : “ Maraş Bölgesi yerleşime açılmaz mı?” sorusu üzerine Maraş konusuna değinmiştir. Denктаş'ın Maraş Bölgesi ile ilgili konuşmasına değinmeden önce Maraş Bölgesinin tarihsel geçmişine kısaca değinmekte yarar vardır. Maraş, KKTC'de Mağusa'da 6 kilometre karelik adayı ikiye ayıran Yeşil Hat'ın üzerinde sahil şeridinde yer almaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti 1571'de Kıbrıs'ı ele geçirmiştir. Maraş'ın bulunduğu Mağusa 11 aylık uzun bir kuşatma sonucunda ele geçirilmiştir. Kıbrıs Kuşatması sırasında Lala Mustafa Paşa'nın karargâhı da burada bulunmaktaydı. Karargâhı Maraşlı askerler ve Maraş Beylerbeyi savunmuştur. Savunma esnasında binlerce asker şehit düşmüştür. Onun için bu bölgeye “Maraş” ismi verilmiştir.¹³⁷ Maraş Bölgesi şehrin kenarında olduğu için Macarca “Varoşa” olarak da adlandırılmıştır. Mağusa 1572'de 20 mahalleden oluşmaktaydı. Şehirde yerleşen 6000 kişinin neredeyse tamamı Hristiyanlardan ve Rumlardan oluşmaktaydı. 1574'te Mağusa Kalesi içinde oturan gayr-ı Müslimlerin malları satılmış ve şehirle bağlantıları kesilmiştir. Öte yandan kale içinde iş yerleri olan gayr-ı Müslimlerin gece Mağusa'da surların içinde kalmaları yasaklanmıştır. Şehrin dışında sahil kenarında yerleşen gayr-ı Müslimler, daha sonraları yasağın kaldırılmasına rağmen şehir merkezine dönmeyi tercih etmemişlerdir. Zamanla Mağusa bölgesi ve Maraş bölgesinde şehirleşme gelişmiş ve yapı olarak bu iki bölge bütünleşmiştir. Ancak halklar arasında bir bütünleşme ve gelişme olmamıştır. Osmanlı Devleti bölgeyi bir üs olarak kullanırken kale Tanzimat Dönemi'nde hapishane olarak da işlev görmüştür.

Ekonomik ve sosyal açıdan iyi durumda olmayan Mağusa Bölgesi'nin aksine Maraş Bölgesi, ekonomik ve sosyal açıdan gelişmiş bir durumdaydı. Özellikle 1960'tan sonra bölge iyice canlanmıştır.¹³⁸ Bu canlanmada bölgenin tarihi ve kültürel bir coğrafyaya sahip olmasının yanı sıra bölgenin sahil güzergâhı ile jeopolitik konumu önemli rol oynamıştır. Nitekim Lübnan'da iç savaşın çıkması üzerine Ortadoğu'nun eğlence merkezi konumunda olan Beyrut'un yerini Maraş almaya başlamıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti Dönemi'nde surlarla çevrili Mağusa'da Türkler, Maraş Bölgesi'nde ise Rumlar çoğunlukta bulunmaktaydı. Her iki taraf da kendi toplumunun oluşturduğu belediyelerce yönetilmekteydi. 1963 ve sonrasında yaşanan çatışmalar ve sonrasında gördükleri mezalim üzerine Kıbrıslı Türkler kendilerini daha güvenli hissedecekleri bölgelere doğru göç etmişlerdir.¹³⁹ Öte yandan Kıbrıslı Türklerin Maraş'a girişleri mümkün olmadığı gibi Rumların da surların içine girebilmeleri çok zordu. Bu durum 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar sürmüştür.

¹³⁶ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

¹³⁷ Kemal Çiçek, “Magosa”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), Cilt: 27, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 312.

¹³⁸ Kahya, a.g.t., s. 50-51.

¹³⁹ Pierre Oberling, *Bellapais'e Giden Yol – Kıbrıslı Türklerin Kuzey Kıbrıs'a Göçü*, Çev. Emk. Alb. Mehmet Erdoğan, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1987, s. 9.

Kapalı Maraş 14–15 Ağustos 1974'te gerçekleştirilen harekât sırasında 187 kişinin savunma esnasında şehit olduğu bir yerdir. 14 Ağustos 1974'te başlayan harekât sonrası burada bulunan halk kendi isteği ile bölgeyi terk etmiş ve bölge Türk Silahlı Kuvvetleri'nin eline geçmiştir. Nitekim o tarihten günümüze kadar yerleşime açılmayan tek bölge olmuştur.¹⁴⁰ Türklerin denetimi altına giren Maraş'ta 1970'lerde adanın turizm konaklamasının %53'ü bulunmaktadır. Maraş'ta aynı tarihlerde 10.000 yatak kapasitesine sahip 100 otel bulunmaktadır. Bu bölge 1970'lerde Türkiye'nin tüm yatak kapasitesinin üzerindedir.¹⁴¹ Maraş Bölgesi 1981'de askeri yasak bölge ilan edilmiş ve 29 Temmuz 1990'da KKTC Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı'na devredilmiştir.¹⁴²

Diğer yandan 1974 Kıbrıs Barış Harekati'nin 2. harekâtı sonrası Kıbrıs'ta etnik bakımdan iki bölge oluşturulmuştur. Türkiye bu aşamada uluslararası alanda destek görmediği gibi baskıya maruz kalmıştır. Bu arada 13 Şubat 1975'te KTFD kurulmuş ve bağımsızlığını bütün dünyaya duyurmuştur. Bu durum askeri olarak oluşturulan düzenin hukuksal olarak da zeminini oluşturmuştur.¹⁴³ Sonraki yıllarda Birleşmiş Milletler defalarca soruna çözüm bulmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Nitekim taraflar görüşmelerin başlatılması noktasında anlaşmışlar ve Dört İlke Antlaşması'nı imzalamışlardır.¹⁴⁴ Bu antlaşmayla taraflar ilk kez kurulacak bir federasyonda "iki Kesimli" bir yapıya sahip olacaklarını kabul etmişlerdir (31 Mart–7 Nisan 1977). 18–19 Mayıs 1979'da Kiprianu ve Denktaş arasında On Nokta Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Kapalı Maraş Bölgesi Sorunu ilk kez resmi olarak taraflar arasında imzalanmış olan bir antlaşmada yer alarak Kıbrıs Sorunu'na eklenmiştir.¹⁴⁵

1994-1997 yılları arasında AB üzerinden yapılan görüşmeler, Kıbrıslı Rumların sınır ihlalleri, Rusya'dan alınmak istenen S-300 füzeleri ve GKRY'nin AB'ye üyelik talebi üzerinden olmuş ve bir sonuca ulaşılamamıştır. Nitekim Denktaş, 10 Ocak 1997'de yayımladığı bir beyanda taraflar arasında güvenin giderek azaldığını, görüşmelerde ortaya atılan güvenlik artırıcı önlemlerde Kapalı Maraş'ın açılması gibi Türklerden fedakârlık istemenin bir mantığının kalmadığını bildirerek Maraş Bölgesi'nin sosyal ve ekonomik açıdan Gazimağusa* şehri ile bütünleştirileceğini bildirmiştir.¹⁴⁶

Kapalı Maraş Bölgesi'nde mülkiyetle ilgili önemli bir konu da Denktaş'ın AY TV'deki konuşmasında belirttiği gibi "Vakıf arazi" olduğuna dair iddialardır. Nitekim Kıbrıs Vakıflar İdaresi'nin (EVKAF) elde ettiği belgeler ve yaptığı çalışmalara göre bölge, 1571 sonrası burada kurulan, Bilâl Ağa, Abdullah Paşa ve Lala Mustafa Paşa vakıflarına aittir.¹⁴⁷ 4637 bin dönüm olan arazi, 3583 dönümü Kıbrıs Rum Kilisesi, Kıbrıslı Rumlar ve Yunanlar ile Rum okul komisyonu yağma edilmiştir.¹⁴⁸ Mağusa Kaza Mahkemesi'nde adı geçen vakıflarla ilgili hak iddiasında bulunan davalar gündeme gelmesine karşın tapu kayıtlarının iptali ile

¹⁴⁰ Kahya, a.g.t., s. 96.

¹⁴¹ Orhun, 2018: 58

¹⁴² (Ceren Boğaç, "The Process of Developing An Emotional Nexus Between The Self And Uncanny Geography: An Autoethnography", *Emotion, Space and Society*, Cilt: 36, 2020, s. 14; Emete Gözügüzelli, "Uluslararası Hukuk ve Maraş (Varoşa) Vakıfları", *Adalet Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 67, 2021, s. 65.

¹⁴³ Orhun, a.g.t., s. 60.

¹⁴⁴ Oberling, a.g.e., s. 27.

¹⁴⁵ Sibel Akgün, "Atatürk Dönemi Türkiye ve Kıbrıs Türk Toplumu İlişkileri (1923-1938)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 5, 2012, s. 102.

¹⁴⁶ Süha Bölükbaşı, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözümüzlük*, Türk Dış Politikası Analizi, Der Yayınları, İstanbul 2001, s. 94. *26 Aralık 1975'te Mağusa kentine "Gazi" unvanı verilerek, adı "Gazimağusa" olarak değiştirilmiştir.

¹⁴⁷ Kahya, a.g.t., s. 97.

¹⁴⁸ Gözügüzelli, a.g.m., s. 67.

İlgili herhangi bir talepte bulunulmamıştır. Daha sonra KKTC Bakanlar Kurulu Kararı ile tek taraflı olarak Kapalı Maraş'ın %3,5'u 12 Temmuz 2021'de askeri bölge statüsünden çıkarılarak halkın kullanımına açılmıştır. Bu karar ile önemli bir statüko değişikliğine gidilmiş ve uluslararası görüşmelerde Türk tarafı federasyon yerine, iki devletli çözüm önerisini getirmiştir.

Yukarda belirttiğimiz Tayanç Beyin: “ Maraş Bölgesi yerleşime açılmaz mı? Sorusuna Denктаş şöyle cevap vermiştir:

“...1974'te Kıbrıs Türk Barış Harekâtından hemen sonra biliyorsunuz Amerika silah ambargosu koydu Türkiye'ye bu feci bir karardı. Yanlış bir karardı ama koydu. O sıkıntı içerisinde Türk hükümeti gerçeği söyledi. Dedi ki Maraş'ı almak bizim planımızda yoktu. Ama Rum askeri korktu kaçtı. Biz bu şehri boş bırakamazdık bunun için sınırlarımıza aldık. Mal sahipleri buyursunlar gelsinler dedi. Bu kayda geçti. Hiçbir Rum geri gelmedi. Tabiatıyla Güvenlik Konseyinden bir karar çıktı. Maraş'tan sorumlu Türkiye'dir. Mal sahipleri gelinceye kadar Türkiye bu sorumluluğu omuzlamıştır. Bu nedenle Maraş'ı açamadık. Bizim üniversitemiz açıldığında ben iki oteli yurt olarak çocuklara açtım. Beni Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine şikâyet ettiler. Oraya götürdüler. Orada herkes çullandı üzerime. Nasıl yaparım nasıl dinlemem diye bir Güvenlik Konseyi'ne kararını vesaire dedim ki efendiler ben bu otelleri sırtlayıp bir yere götürmüş değilim. Oteller orada, çocuklar var sokakta mı kalsınlar. Açtık ve binalarda muhafaza edilmiş oldu. Sonra ben çok özür dilerim ama benim ülkemde böyle sokak meselesi, bina meselesi, vesaire lokal bölgesel belediyeler tarafından incelenir ve takip edilir. Ben hayretler içerisinde kaldım. Nasıl beni buralara kadar getirdiniz diye. O zamanlar keşke 20 tanesini açsaydık. Yanımıza kar kaldı ve diğerleri harap oldu. Şimdi bilinmeyen bir şey var. Maraş denilen sitenin %70 toprağı Lala Mustafa Paşa Vakfı'na aittir. Vakıf arazisidir. Vakıf arazini Rumlar nasıl kendilerine geçirdiler. Sahtekârlıkla geçirdiler. İngiliz'in göz yummasıyla geçirdiler. Şimdi bütün bunların tapularını çıkarttık, bunlar elimizdedir ve bunların davası açılması lazım veyahut Rumların iddialarının karşısında gösterilmesi lazım. Ancak bu şekilde tazminatlar meselesi yavaşlatılabilir, azaltılabilir, idare edilebilir bir duruma getirilir. Dolayısıyla Maraş'ı açamıyoruz. Çünkü güvenlik konseyinde Türkiye'nin rızası ile kayda geçirilmiştir. Şimdi biz ancak toprak vakıftır diye bir hak iddiasıyla bazı şeyleri kurtarabiliriz mesele budur”.

F. Annan Planı

24 Nisan 2004'te referanduma sunulan Annan Planı aslında 5. Plandır. BM 1964'te Genel Konseyi'nde çıkardığı bir kararla Kıbrıs'ta ortaya çıkan sorunu çözmek için genel sekreterlerine arabuluculuk görevi vermiştir. Nitekim bu görüşmeler 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası yoğunlaşmıştır. 1991'de BM Genel Sekreteri Perez De Cuellar, 1992'de Boutros Ghali çözüm için bir harita hazırlamış ve çözüm planı ortaya koymuştur. Birinci tur görüşmeler 18 Haziran 1992'de ikinci tur görüşmeler ise 15 Temmuz 1992'de başlamıştır. Burada bir dizi kararlar alınmıştır. Bu kararlara “Gali Fikirler Dizisi” (Set of Ideas on an Overall Framework Agreement on Cyprus) adı verilmiştir. Fikirler Dizisi'nin çözüm önerileri; toprak, güvenlik, mülkiyet, anayasal değişiklikler ve garantörlük konularından oluşmaktaydı. Rum tarafı garantörlük ve ittifak antlaşmalarının gözden geçirilerek hafifletilmesini, Türk tarafı ise adada daha önce yaşadığı kötü tecrübeleri göz önüne alarak güvenlik önlemlerinin sağlanması üzerinde durmuşlardır.¹⁴⁹ Ancak taraflar kesin

¹⁴⁹ Hilal Erdoğan, Kıbrıs Meselesinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 97.

bir çözüme varamamıştır. 3 Aralık 1999'da tekrar bir araya gelen liderlerden Denktaş, iki egemen ve iki eşit toplumun bir arada olduğu konfederasyon, Kıbrıs Rum Lideri Klerides ise tek egemenlik ve tek vatandaşlık için federasyon istemiştir. 2000 yılına kadar süren görüşmeler Klerides'in müzakerelerden çekilmesiyle son bulmuştur. İlk Annan Planı 11 Kasım 2002'de ABD ve İngiltere'nin desteğiyle hazırlanarak Annan tarafından Türk ve Rum tarafına sunulmuştur. Burada taraflar arasında zaman sorunu ortaya çıkmıştır. Denktaş bu durumu şöyle belirtir:

"... Bu plan İngiliz, Amerikan icadıdır. Rumlarla iş birliği içerisinde hazırlandı. Onu artık biliyoruz. Kendileri de itiraf etmişlerdir. Bizi hep kovuşturdular, konuşturdular. Belgeler verdik vs. Ben artık ameliyata gideceğim New York'a Rum basınında da haberler çıkmaya başladı. Bir plan hazırlanıyor diye. Desoto'ya sordum: 'Plan hazırlıyormuşsunuz?' 'Ne münasebet!' dedi. Lord Hani'ye sordum 'Plan hazırlanıyormuş.' 'Yok!' dedi. 'öyle bir şey'. Ben gittim ameliyata yattım. Bir hafta sonra bu plan önüme geldi hastanede. Nefes alacak durumda değilim. Bir hafta içinde de cevap bekliyorlar. Acele olarak Kıbrıs artık AB'ye üye olacak. Zavallı Türkler dışarıda kalsın. Yani havucu koydular önümüze, hiçbir zaman yiyemeyeceğimiz havucu. Muhalefet zaten hazırmış."¹⁵⁰

Birinci Annan Planı'nın zamanlaması kötüydü. Çünkü plan Türkiye'nin AB'den görüşme tarihi alma dönemine ve Kıbrıs Cumhuriyetinin AB üyeliğine alınması aşamasına rast gelmiş/getirilmiş/tir. Bu planla Kıbrıs tek egemenliğe, tek kimliğe sahip bir devlet olacaktı.¹⁵¹ Birinci planda çözüm önerileri ve kavramlar net olarak ortaya konmadığı gibi taraflar arasında siyasi tanınma konusunda da ortak görüşe varılamamıştır. Hatta planın hazırlanmasında rol oynayan ABD, KKTC'yi hiçbir zaman tanımamıştır.¹⁵²

Aralık 2002'de taraflara sunulan II. Annan Planı, hukuki açıdan bir çözüm önerisi getirmemiştir. Sadece siyasi öneriler yer almaktadır. Buradaki amaç (GKRY) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB'ye üyeliğinin önündeki siyasi engelleri ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle planı Türk tarafı reddetmiştir.¹⁵³ Rum ve Türk taraflarının istekleri doğrultusunda yeniden revize edilen III. Annan Planı 10-11 Mart 2003'te Lahey'de ve Annan'ın alışlagelmişin dışında Rum ve Türk tarafına belgeyi o gün Lahey'de imzalamalarını istemiştir. Ancak her iki taraf da bunu reddetmiştir. Ancak Denktaş plan üzerinde değişiklikler yapılırsa görüşmeye hazır olduğunu bildirmiş, Tasos Papadopoulos ise metnin birinci maddesinde yer alan taraflar arasında herhangi bir uzlaşmaya gerek kalmadan referanduma sunulması ile metin üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmasına karşı olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴

Lahey'de beklediği sonucu elde edemeyen Kofi Annan 10-13 Şubat 2004'te Rum ve Türk tarafına birer mektup göndererek Kıbrıs sorununun 1 Mayıs 2004'ten önce gerçekleştirilmesi gerektiği üzerinde durup, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini kullanarak Türk tarafını çözüm sürecine zorlamıştır. Bu durum AB'nin ve Annan'ın tutumlarının ne olduğunu ortaya koymaktadır. Tarafların üçüncü belge üzerinde de anlaşamaması 4. ve 5. Annan Planı'nın hazırlanmasına neden olmuştur. Nitekim hazırlanan 4. Belge 21-31 Mart 2004 tarihleri arasında gerek Burgenstock Görüşmeleri'nde gerekse BM Genel Sekreteri

¹⁵⁰ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

¹⁵¹ Osman Metin Öztürk, *Stratejik Açıdan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs*, Altın Küre Yayınları, Ankara 2003, s.200.

¹⁵² "ABD: Tek Kıbrıs Tanıyoruz", *Milliyet gazetesi*, 23.02.2007.

¹⁵³ Haluk Kabaalioğlu, "GreekCyriot Application For EU Membership", *Perceptions*, September-November 1999, Volume IV, Number 3, s. 27.

¹⁵⁴ Ferda Tuncer Tutaman, "1489-1570 Kıbrıs'ta Venedik Hâkimiyeti", *Tarihte Kıbrıs 1 (İlkçağlardan 1960'a Kadar)*, 1. Baskı, Ed. O. Köse, Akdeniz Karpaz Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 270-271. 2017: 270-271).

ve Kıbrıs Özel Temsilcisi Alvaro de Sato'nun Mekik diplomasisinde yapılan görüşmelerde bir sonuca varılamamıştır. Çünkü AB kendi istediği takvim aralığını taraflara empoze etmeye çalışmıştır.¹⁵⁵

New York görüşmelerinde Türk tarafının her koşulda çözümden yana olduğu izlenimi vermesi elini biraz zayıflatmıştır. Denктаş, *Aydın AY TV Mercek programında* yaptığı konuşmasında bu durumu şu şekilde belirtmiştir: *"... Tekrar New York'a gideceğim. Bu sefer Ankara'dan bana talimat. 'Silah ambargosu devam ediyor. Hafiften al. Sert davranma. Federasyon olacağımızın, birleşeceğimizin altını çiz.' Gittik öyle yaptık."*¹⁵⁶ 31 Mart 2004'te Annan Planı hazırlanmış ve 24 Nisan 2004'te Kıbrıs'ta hem güneyde hem de kuzeyde referanduma sunulmuştur. Planda iki ortak devletin *"Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti"* adı altında ve federal bir hükümet ile Kıbrıs Türk Devleti ve Kıbrıs Rum Devleti olmak üzere iki eşit kurucu devletten oluşacağı belirtilmiştir. Kuruluş anlaşmasının 1. Maddesinde Kıbrıs'ın 1 Mayıs 2004'ten sonra tam üye olacağı belirtilmiştir.¹⁵⁷

Annan Planı 2002'de ilk olarak 9000 sayfa hazırlanmış ve 11 Kasım 2002'de taraflara sunulurken 12-13 Aralık'ta Kopenhag Zirvesi'nde kabul edilmesi beklenmiştir. Bu kadar kısa sürede okunup eksiklerinin düzeltilip, öneriler sunmak mümkün değildir. Mart 2004'te de sunulan esas plan 220 sayfa ve 9000 sayfa eklerden oluşuyordu.¹⁵⁸ Denктаş'a göre Annan Planı bir mutabakat planı değildi. Bir Akritas Planı idi. 9000 sayfalık metni okumak ve anlamak zordu. Bu nedenle beş kez değiştirilmiştir.¹⁵⁹

Daha önce de belirtildiği gibi Denктаş taleplerinin kabul edilip yerine getirilmediği takdirde planın kabul edilemez olduğunu bildirmiştir. Denктаş'ın görüşleri, ABD, İngiltere, AB ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin hoşuna gitmemiştir. Bu nedenle Denктаş'ın gerek Kıbrıs'ta gerekse Türkiye'de ve uluslararası kamuoyunda itibarını zedelemek için Avrupa Birliği Türkiye Temsilcisi Karen Fogg görevlendirilmiştir. Fogg, elektronik postalar yoluyla Denктаş'ın uluslararası kamuoyundaki değerini düşürmek ve böylece Kıbrıslı Türklerin haklı davalarında haksız duruma getirmek için çabalamıştır.¹⁶⁰ Denктаş'a göre referandumda sunulan sorular çok çekici görünen AB havucuna bağlanıyordu. Denктаş'a göre:

*"...Zavallı Türkler dışarda kalsın. Yani havucu koydular önümüze, hiçbir zaman yiyemeyeceğimiz havucu önümüze koydular. Zaten muhalefet hazırlanmış, Türkiye hazırlanmış kabul etmeye. Nasıl hazırlanmış? Rumlar kabul ediyor ama yine şu Denктаş'a uyup reddetmeyin açıkta kalırsınız. Sizin de Avrupa Birliği'ne girmeniz zorlaşır yahut imkânsız hale gelir. Rumlar kabul edecek. Bu inanç üzerine Sayın Talat da bunu söylüyor. Bu inanç üzerine Türkiye bütün ağırlığını koydu ve kabul ettirdi."*¹⁶¹

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Kültür ve Spor Salonu'nda yaptığı konuşmada referandum konusuna bir kez daha değinen Denктаş şöyle demiştir:

"...Referanduma gideceğiz, referandum benim Vasiliu ile yaptığım anlaşma. Referandum demek iki ayrı halkın varlığını kabul etmek demek. Referanduma gidilecek ABD, İngiltere, Avrupa Birliği(AB) ülkeleri paralarıyla, tüm kuvvetleriyle 'evet' denmesi

¹⁵⁵ Aksoy, 2010: 256).

¹⁵⁶ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

¹⁵⁷ Aksoy, a.g.t., s. 256.

¹⁵⁸ Kahya, a.g.t., s. 83.

¹⁵⁹ Denктаş, a.g.e., 2005, s. 31-160.

¹⁶⁰ Hüseyin Macit Yusuf ve Sabahattin İsmail, *AB Karen Fogg ve Kıbrıs*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 2005, s.31.

¹⁶¹ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

lazım diye uğraşırken, Türkiye'yi ikna ederler. Derler ki Denktaş'a bakarsanız açıkta kalacaksınız. Avrupa Birliği yolunuz da tıkanacak. Rumlar 'evet' diyecek esası üzerine Türkiye ağırlığını koydu. 'Evet' derseni kurtuluş, zenginlik, iş, aş, refah, serbest dolaşım. 'hayır' derseni başınıza geleni çekersiniz. Rum'un 'hayır' diyeceğini herkesin bilmesi lazımdı. Niçin? Çünkü Rum, 42 yıldır Kıbrıs'ın meşru idaresi olarak görünmektedir. Makarios'un kendilerine vasiyeti var. En yakın zamanda, Enosis için geri çekilebilirsiniz. Türklerle anlaşma yaparak değil. Vasiliu bu vasiyeti yerine getirir. 'Biz masaya taktik icabı oturduk, amaç Türk tarafını uzlaşmaz göstermekti. En büyük başarımız Türkiye'ye karşı Türk tarafını uzlaşmaz göstermek oldu'. Zaten uzlaşma taraftarı değildiler.”¹⁶²

24 Nisan 2004 tarihinde referanduma sunulan Annan Planı'na Türk tarafı %64,91 “evet”, Kıbrıs Rum tarafı %75,38 “hayır” oyu vermiştir. Annan Planı'nın Rumlar tarafından reddedilmesi başta AB olmak üzere İngiltere ve ABD'nin çıkarına olmuştur. İngiltere'nin adada bulunan ve ABD ile işbirliği yaptığı Ağrotur ve Dikelya üslerinin varlığı Kıbrıs Cumhuriyeti tanıdığı sürece varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Nitekim Annan Planı görüşmeleri sırasında basına yansıyan ABD'nin İspanya'da bulunan Maron üssü ile adada bulunan İngiliz üsleri ile birleştirmeyi amaçladığı düşüncesi aşama aşama uygulanmaya konmuş oluyordu¹⁶³ Denktaş da aynı tarihlerde bu durumu görmüş ve basına demeç vermiştir. Demecinde Denktaş, petrol kaynaklarını denetim altında tutmak isteyen AB, ABD ve İngiltere'nin Kıbrıs'ı bir üs bölgesi haline getirerek Türkiye'yi ve Arap ülkelerini kontrol etmeyi amaçladıklarını belirtmiştir¹⁶⁴. Diğer yandan gerek Annan Planı öncesi gerekse Annan Planı'nda Kıbrıs meselesine çözüm önerisinde bulunan çalışmalara bakıldığında çoğunlukla Türk tarafının önemli kayıplarına neden olacak çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı durum Annan Planı'nda da göze çarpmaktadır. Annan Planı'nda daha çok toprak düzenlemesi, anayasal düzenlemeler, garantörlük, asker bulundurma konusu ve göç düzenlemelerine yer verilmiştir.

Denktaş AY TV'de yaptığı konuşmada Kıbrıs Türk tarafının yorumunu yaptıkları üzerinde durarak şöyle demiştir:

“...Evet'imizin yorumunu da yaptılar. En korkunç şey budur. Kim yaptı? Amerika Birleşik Devletleri, Desoto ve Genel Sekreter yaptılar. Şimdi Avrupa Birliği de aynı şeye dayanıyor. Biz Annan Planı'na 'evet' demekle devletimizden vazgeçmişiz. Egemenlikten vazgeçmişiz. Türkiye'nin adadan çıkmasını kabul ediyormuşuz. Hâlbuki 'evet' diyenler çeşitli nedenlerle 'evet' dediler. Gençler askerlik kalkacak iş bulacağız diye. Diğerleri aman bu iş bitsin, bir an önce tazminatımızı alalım rahat edelim diye vesaire. Türkiye'nin tehdidi, Türkiye'nin vaatleri bir tarafa, dolayısıyla biz propagandaya yenildik. Benim halkım 'evet' dedi. Eğer böyle bir yorum yapılacağını bilseydi çok azı 'evet' derdi. Muazzam baskı yapıldı.”¹⁶⁵

Denktaş, AY TV Mercek Programı sunucusu İlhan'ın:

“Sayın Cumhurbaşkanım siz Rumlarla nüfus mübadelesi yapmıştınız. Bugünkü yapılan çalışmalar, sizin yaptığınız çalışmalara ters düşüyor mu?” sorusuna şu cevabı vermiştir: “Tamamen ters. Bir vizyonunuz yoksa ne kurtarırsam kârdır vizyonu ile yürürseniz, hatta kurtaramayacağız artık diye düşünürseniz yanlış yaparsınız. Yanlış yaptılar. 40 sene yanlış yaptılar derseni, doğrusunu bulamazsınız. Bu milli davada, partiler üstü yaklaşımlarla

¹⁶² “Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs”, ADÜ. Konferans Salonu, 26.11.2005.

¹⁶³ “Kıbrıs'a ABD Üssü”, Cumhuriyet gazetesi, 13.12.2003.

¹⁶⁴ “ABD Kıbrıs'a Üs Kaydırıyor” Akşam gazetesi, 13.12.2003.

¹⁶⁵ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

Büyük Millet Meclisi'nde alınan kararlar varken, bütün bunları bir tarafa iterek Annan Planı adında bir planı kabul etmek suretiyle yeni bir safhaya girdik. Tabii ki şimdi toprak meselesini istedikleri şekilde halledersek zaten Annan Planı'na göre içimize 80.000 Rum yerleşecek. Nerede kaldı iki kesimlilik. Birlik nerede kaldı, nüfus mübadelesi nerede kaldı? Kıbrıs Türkü'nün güvenliği dolayısıyla tersyüz ediliyor. Neden? Çünkü devletimizi korumak azmiyle dünyanın karşısında duramadık. 22 yıl Türkiye'nin tanıdığı bu devleti sanki ortadan kaldıracabiliriz ve bunu ortadan kaldıran Annan Planı'nın çok iyi olduğunu savunabiliriz diyerek çok tuhaf bir yere geldik. Tekrar ediyorum, vizyon yoksa. Ben şimdi soruyorum, Sayın Sezer'in söyledikleri olmasa iki halk, iki devlet ve Kıbrıs üzerindeki dengeler bu olmasa ben Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin milli siyaseti nedir?' sorusuna cevap verecek durumda değilim maalesef."¹⁶⁶

İlhan: *"Bu çok düşündürücü gerçekten. Anamlı bir cevap, teşekkür ediyorum. Türk milletinin eğer uzun vadeli plan ve projeleri yoksa milli meselelerde her zaman kazanma şansı yoktur. ...Rumların bir tezi var. Rumların, Türkleri eriterek çözüm sağlaması ne anlama geliyor sizce?"*¹⁶⁷ Denктаş; *"Ozmosis. Bir soykırımı. Bir mainin içerisine küçük bir maiyi döküp karıştırarak o maiyi yok etmek anlamına gelir. Güzel bir kelimedir. Bunu adam genel kurulda söyledi ve alkışlarla indi. Sayın Talat'a söyledim. Görüştüğü diplomatlara bundan bahsetti. Serdar bundan şikâyet etti. Türk basınında bundan şikâyet ettiğini görmedim henüz.*"¹⁶⁸

Öte yandan Denктаş'a göre: *"Türkiye'yi Rumlar 'evet' diyecek diye kandıranların ağız açık kaldı. Desoto 'kandırıldım' diyor. Ama kandıran tarafı başlarına taç yapıp Avrupa Birliği'ne koyuyorlar. Türkiye'nin karşısına meşru Kıbrıs hükümetiyle çıkıyorlar. Buna verilecek cevap olamaz. Buna verilecek cevap, ayıp yapıyorsunuz. İnsan haklarını çiğniyorsunuz. Kendinizden utanın. Buna verilecek cevap; Rum idaresinin sicilini, neler yaptığını, her gün ve her saat Avrupa Birliği'nin diplomatlarına devamlı suretle göstermektir. Utanılacak bir şeyimiz yoktur. Haklıyız, güçlüyüz. Kıbrıs'tan vazgeçilmez.*"¹⁶⁹ Annan Planı kabul edilseydi Türkiye'nin Kıbrıslı Türklerle ilişkileri zamanla azalacak, hatta kesilmek zorunda kalacaktı.¹⁷⁰

Planda Türk askerinin sayısının kademeli olarak azaltılması, Rum göçmenlerin kademeli olarak Kuzey'e göç etmesi benimsenmişti. Türk askerinin adadan ayrılması sonrası adanın güvenliğini AB askerleri tarafından sağlanacaktı. Denктаş bu duruma karşı çıkar ve şöyle der; *"...Türkiye'nin garantörlüğünü savunalım. Türkiye'yi çıkaracaklar adadan. Türkiye çıkarsa bize ne hak verirse versin üzerinde kıymeti yok. Yırtıp attığında artık Türkiye'de yok. Türkiye'nin müdahale hakkı da yok. Allah için olsun, aklınızı başınıza toplayın diye yırtındım ama Türkiye ağırlığını koyduktan sonra bir tarafta Amerika parasıyla puluyla ağırlığıyla, bunların karşısında eğer Türkiye'nin ağırlığını koymamış olsaydı, 'hayır' dersiniz başınıza geleceği siz düşünün. Türkiye'ye dayanarak mücadele etmiş, 40 yıl ayakta durmuş bir halka bundan daha büyük bir tehdit olabilir mi?"*¹⁷¹

AB, Türkiye ile katılım müzakerelerine başlamasının bir koşulu olarak Türkiye'den ek protokolün kabul edilmesini istemiştir. Nitekim AY TV Mercek programında İlhan'ın; *"Ek protokol hakkında ne düşünüyorsunuz?"* sorusuna Denктаş şöyle cevap vermiştir:

¹⁶⁶ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

¹⁶⁷ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

¹⁶⁸ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

¹⁶⁹ "Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs", ADÜ. Konferans Salonu, 26.11.2005.

¹⁷⁰ Erol Manisalı, *Avrupa Kışkacında Kıbrıs*, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s. 111.

¹⁷¹ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

“...Türk hükümeti bizim uyarılarımız karşısında beyanatlarda bulunmuştur. Ve diyor ki; biz hiçbir zaman uzlaşma oluncaya kadar Kıbrıs Rum idaresini meşru Kıbrıs hükümeti olarak tanımayacağız. Limanlarımızı onlar Kıbrıs Türklerine bütün limanları, kuzeydeki limanları açıncaya kadar da açmayacağız. Bunu söylüyor. Ama Avrupa Birliği ısrarla diyor ki ve en son ısrarları bugündür. Daha açık konuşmuşlardır. Diyorlar ki ‘ Ek protokolü süratle meclisten geçiriniz. Bir deklarasyon yaptınız. Bunu tanıyacaksınız. Limanları açacaksınız. Bunu meclisten geçireceğinize dair söz verdiniz... Kıbrıs’ın Rum idaresi bütün Kıbrıs’ı temsilen meşru Kıbrıs olarak var. ‘Siz bu sözü verdiniz’ diyorlar, hükümete. ‘Bundan dönemezsiniz biz sözümüzü tuttuk karşılığında müzakereleri başlattık.’ Şimdi efendim Türk hükümeti iki şeyden birini yapacak. Ya diyecek ki Ne yapalım baskı çok fena müzakereler ertelenebilir, başlamayabilir. Onun için biz işte şu ve bu şekilde bir formül bularak limanlarımızı açacağız diyebilir. Derse ne olur? Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin ortadan kalkmasının fetvası okunmaya başlar. Şimdi bakın Annan Planı’nı kabul etmeden önceki halimiz neydi? Şimdi ne olmuştur? Annan Planı’nı kabul etmeden önce Rum meşru hükümet değildir. 1960 anlaşmaları vardır. Türkiye üye olmadan Kıbrıs Avrupa Birliği’ne giremez. Eğer sen bütün bunları çiğneyen Rum idaresini meşru hükümet olarak alırsan ben de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile birleşirim. Güçlü bir kozumuz vardı. Avrupa Birliği ne yapacağımızı biliyordu. Ve Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girmesi ile Kıbrıs meselesi ilişkili değildir. Bunun teminatını da almıştı. Avrupa’dan mektuplar geliyordu vesaire biliyorsunuz. Ne oldu yeni hükümet gelince yenilikçi, hayır efendim eş zamanlı görüşülebilir deyince, bunları birleştiren Rum’un ve Avrupa Birliği’nin istediği oyuna geldik. Şimdi ne alakası vardı! Birinin diğeriyle hiçbir alakası yok. İkincisi; sen yaparsan ben de yaparım. O da ortadan kalktı. Müzakereler başlasın kararı alınmıştır. Çok çok ertelenir. Nedir ertelenecek olan, zaten 10-15 yıl hatta ucu açık bir yol vermişler size 21 yıl olabilir. Bu ertelenmiş zaman içerisinde Avrupa Birliği’ni uyarırsınız. Gidersiniz devlet devlet gidersiniz. Niçin yapamadığınızı, Rum’un ne olduğunu, Rum’un sicilini; 16 günlük bebekleri, 1 ile 5 yaş arası çocukları, ilkökul talebelerini, genç anneleri, doksanlık ihtiyarları öldürdüğünü toplu mezarlara gömdüğünü ve bunları yaptığı için özür dilemediğini, ne de tazminat vermediği gibi yalan söylemeye; ‘tek bir Türk öldürmedik’ diye devam ettiğini belirtirsiniz. Tek Türk öldürmedik, diyen insanlarla Kıbrıs Türklerini bir araya getirmek için yaptığınız bu oyun insafsızlıktır, insanlık dışıdır. Bunları bağırarak haykırmak lazım. Dolayısıyla bizim halkımızdan istediğimiz, mebuslara söyleyiniz. Kıbrıs’ı feda edecek misiniz, etmeyecek misiniz? Etmeyecekseniz protokolü imzalamayınız.”¹⁷²

Nitekim Kıbrıs Cumhuriyeti ile diğer 10 ülkeyi de kapsayacak olan ek protokol 1 Ağustos 2005’te imzalanmıştır. AB yetkilileri, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin üyeliği ve Annan Planı’na Rum tarafının ‘hayır’ demesi sonrasında Türkiye ve adada yaşanan sorunlarda yaptıkları hataları geç de olsa anlamışlardır¹⁷³. Denktaş çarenin ne olduğu üzerinde de durmuştur; “...Çare direneceksin, dik duracaksın, vermiyorum diyeceksin. Zorla Türkiye’yi adadan çıkaramazlar kardeşim zorla çıkaramazlar. Türkiye’nin yapması gereken, bu kadar Yunan ve Rum tarafı açık verdikten sonra bütün Avrupa’ya yönelmektir. Propaganda vasıtasıyla Rum idaresinin ne olduğunu, Kıbrıs meselesinin ne olduğunu anlatmaktır. Sayın Annan ne diyor? Diyor ki “Çok üzgünüm iki milletten bir millet yaratmak istedim. Ben başaramadım.”¹⁷⁴

Öte yandan AB, referandum sonrası Kıbrıs Türk tarafına verdiği sözleri yerine getirmemiştir. AB taahhüt ettiği Yeşil Hat Tüzüğü’ne göre taahhüt ettiği 259 milyon Euro

¹⁷² AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

¹⁷³ “Bir itiraf da Merkel’den: “Rumları Almak Bir Hataydı”, *Zaman gazetesi*, 07.07.2007.

¹⁷⁴ AY TV, Mercek Programı, 26.11.2005.

tutarındaki yardım tüzüğünü 2006'da onaylamıştır. Yapılacak mali yardımın 120 milyonluk kısmı Rum vetosu nedeniyle KKTC'ye verilmemiştir.¹⁷⁵ Referandumdan günümüze uzun bir süre geçmesine rağmen KKTC'nin tanınması sağlanmadığı için uluslararası ticaret anlaşmalarında çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Ayrıca Türkiye AB ilişkilerinde de Türkiye'yi sıkıntılara sokmaktadır.

SONUÇ

1571'de Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı almasından itibaren Kıbrıs'ı bir vatan olarak gören Kıbrıs Türkleri, 1878'de Kıbrıs'ın İngilizlere kiralanmasından itibaren var olma mücadelesine girmek zorunda kalmışlardır. Ada, İngilizlerin yönetimine girdiği andan itibaren ada Rumlarının başlıca amacı, adayı Yunanistan'a ilhak etmeye çalışmak olmuştur. Böylece "Megali İdea" düşüncesini gerçekleştirmek için önemli bir adım atmış olacaktı. Bu durum Kıbrıslı Rumlarla, Kıbrıs Türklerinin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Kıbrıs Türkleri adada azınlık olmadıklarını ve adanın bir Türk toprağı olduğu ve kendilerinin de adada yaşam haklarına sahip oldu düşüncesiyle Rumlarla mücadeleye girmişlerdir. Bu mücadele yapılırken Kıbrıs Türk toplumuna pek çok kişi liderlik yapmıştır. Bunlar arasında Necati Özkan, Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denктаş önemli yer tutmaktadır. Rauf Denктаş, Dr. Fazıl Küçük ile birlikte yer aldığı bu mücadelede daha sonra en öne çıkan isim olmuş ve Kıbrıs'ta Kıbrıs Türklerinin gerek basın yoluyla gerekse çeşitli cemiyetler kurarak örgütlenmelerinde ve Kıbrıs Türklerinin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda dayanışmalarında çok önemli rol oynamıştır. Denктаş, Kıbrıs meselesinin Türkiye'siz çözülemeyeceğini her fırsatta ve çeşitli platformlarda dile getirmiştir. Denктаş Kıbrıs'ta bağımsız bir devletten yana olan bir lider olmasına rağmen zaman zaman Türkiye ile Denктаş'ın fikirleri örtüşmemiştir. Buna rağmen Türkiye'nin Kıbrıs politikasını savunmaktan da vazgeçmemiştir. Nitekim Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Haziran 1950'de "Türkiye'nin Kıbrıs diye bir meselesi yoktur" açıklamasını yapmış ve Türkiye Kıbrıs sorununu İngilizlerin bir iç sorunu olarak görmüştür.

Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki politikası Yunanistan'ın 16 Ağustos 1954'te BM'ye başvurarak Kıbrıs'ta halk oylaması istemesiyle değişmiştir. Bundan sonra Kıbrıs Türkiye için bir "milli" konu olarak değerlendirilmiştir. Ağustos 1955'te İngiltere, Türkiye'yi Londra'da yapılacak konferansa davet etmiş böylece Türkiye Kıbrıs sorununa dâhil olmuştur. Burada Yunanlar "Enosis" tezini ileri sürmüş, buna karşılık da Türkiye de "Taksim" tezini benimsemiştir. Daha sonra yapılan Londra ve Zürih Antlaşmalarıyla iki toplum da karşılıklı tezlerinden vazgeçerek 16 Ağustos 1960'ta iki eşit kurucu devlet olarak *Kıbrıs Cumhuriyeti'ni* kurmuşlardır. Bu devlet ancak 3 yıl sürmüştür. 1963'te Makarios Türklere nüfuslarıyla kıyaslandığında çok haklar verildiğini düşünerek anayasanın 13 maddesinde değişiklik yapılmasını istemiştir. Bu istekleri Türk hükümeti tarafından reddedilmiştir. Böylece 1963'ten itibaren Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen ortadan kalkmıştır. Bu arada silahlandırılan EOKA militanları ve Kıbrıslı Rumlar adada terör eylemlerine başlamışlardır. Adada bulunan 103 karma köy dağıtılmış bu köylerde bulunan Türkler can güvenliklerinin olmaması nedeniyle göç etmişlerdir. Rumlar 24 Aralık 1963 gecesi tabip Binbaşı Nihat İlhan'ın evine girmişler, banyodaki küvetin içerisinde saklanan eşi ve üç oğlunu kurşunlayarak öldürmüşlerdir.¹⁷⁶ Tarihe bu olay "Kanlı Noel" olarak geçmiştir. İnönü hükümeti bu olaylar karşısında Kıbrıs'a müdahale kararı almış ancak o günkü şartlarda Türk Silahlı Kuvvetlerinin denizasıırı çıkartma yapmaya müsait araç ve gereçlerinin yeterli olmaması ve

¹⁷⁵ Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Raporları No: 08-02, s. 10.

¹⁷⁶ Ulvi Keser, 1963 Kanlı Noel Sonrasında Kıbrıs Türklerine Bilinmeyen Bir Yardım Girişimi Üzerine, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, 2013-1, Kıbrıs Özel Sayısı, s. 281, ss. 277-308.

5 Haziran 1964'te Johnson Mektubu da çıkartma yapmayı engelleyen sebeplerden birisi olmuştur. Türkiye Kıbrıs'a 2 jet uçağı göndermiş ve bu jet uçaklarının Kıbrıs üzerinde alçak uçuş yapması adadaki Rumların belli bir süre taşkınlık yapmasını engellemiştir. Sonraki yıllarda Rumların adada bulunan Türklere baskı ve şiddet eğilimlerinin artması üzerine Türkiye garantörlük hakkını kullanarak 20 Temmuz 1974'te adaya müdahale etmiştir. Daha sonra Cenevre'de yapılan görüşmeler sırasında Yunanistan'ın uzlaşmaz tavrı nedeniyle Türk Ordusu kendisini güvence altına almak amacıyla 14 Ağustos 1974'te "Ayşe tatile çıksın" parolasıyla II. harekâtı yapmıştır. Böylece ada ikiye ayrılmıştır. 13 Şubat 1975'te KTFD ve 15 Kasım 1983'te KKTC kurulmuştur. 1983–2004 yılları arasında Türkiye'de çeşitli hükümetler görev yapmıştır. Türkiye'de 2002 genel seçimlerinde iktidar değişmiştir. Yeni hükümet Kıbrıs konusunda 40 yıldır aynı şeylerin yapıldığını, bu anlayışla gidilirse sorunun çözülemeyeceğini belirtmiş ve köklü bir değişiklik yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu düşüncesini de eyleme geçirmiştir. Diğer yandan 1983–2004 yılları arasında Kıbrıs konusunda çok sayıda görüşmeler ve müzakereler yapılmasına rağmen iki toplumun istediğı kalıcı bir sonuç alınamamıştır. 1960-1963 yılları arasında Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran ve 3 yıl birlikte yürüten her iki toplum, hiçbir zaman amaç, dil, kültür ve ekonomik birliğini sağlayamamıştır. Rumların Enosis düşüncesi Türklerin de Türk kimliğini ön plana çıkarması ve Rumların Kıbrıs Türklerini azınlık statüsüne getirmek istemesi ayrımcılığın ortaya çıkmasında ve birleşmemelerinde önemli etkenler olarak ortaya çıkmıştır.

Dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın 9000 sayfadan oluşan 5 ayrı belge, beşinci Annan Planı olarak taraflara Mart 2004'te sunulmuş, istekleri sorularak 24 Nisan 2004'te her iki kesimde halk oylaması yapılmıştır. Bu plana Türk tarafı %64, 91 evet, Rum tarafı %75,38 hayır oy vermiştir. Türkiye'nin üye olmadığı Avrupa Birliği'nin Kıbrıs sorununun çözüm sürecine dâhil olması ve ağırlığını Yunanistan tarafına koyması Türkiye ve Kıbrıs Türklerine baskıya artırmıştır. AB'nin aslında amacı, 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devamını sağlamaktır.

Kıbrıs meselesine 40 yıl mesai harcamış Rauf Denktaş Annan Planı sürecinde adada ve Türkiye'de ötekileştirilmiş ve değersizleştirilmiştir. Buna rağmen Denktaş Annan Planı'na karşı olduğunu her platformda ortaya koymuştur. Kıbrıs meselesini anlatmak için hiçbir fırsatı kaçırmamış, çağrıldığı her yere gitme gayretini göstermiştir. Zaman zaman sivil toplum kuruluşları ve iktidar, Denktaş'ın Türkiye'deki bu çalışmalarından rahatsız olmuşlardır. Bu çalışmadaki amacımız Rauf Denktaş'ın davet edildiğı taşrada bir ilde yıllardır bizzat katıldığı müzakereler ve görüşmeleri halka anlatırken hangi noktalara değindiğini, Türk ve Rum taraflarının tarihsel süreçte amaçlarının ne olduğunu, Kıbrıs konusunda fikirlerinin nasıl değişip değişmediğini Denktaş'ın gözünden ortaya koymaktır. Denktaş Aydın'ı birkaç kez ziyaret etmiştir. Bunlar içerisinde en önemlisi ve ulusal ve yerel basının en çok yer verdiği ziyareti 26-27 Kasım 2005 tarihleri arasında yaptığı ziyaretlerdir. Bu ziyaretleri esnasında yaptığı konuşmalarda, Atatürk ve Türk milliyetçiliğı ve bu milliyetçiliğın Kıbrıs Türk halkının milli kimliklerinin oluşmasında önemli rol oynadığını vurgulanmıştır. Ayrıca şehitler üzerinde durmuş ve bu şehitlerin Türk kurtuluş Savaşı'nda ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nda oynadığı önemli rollere değinmiştir. Ayrıca Kıbrıs'ta Kapalı Maraş bölgesi hakkında bilgiler vererek bu bölgeyi çok az bir alan da olsa halkın kullanımına açtıklarını belirtmiştir. Annan Planı ve Türkiye açısından sakıncalar üzerinde duran Denktaş aynı zamanda bu belgenin Türkiye ve Kıbrıs Türk halkı açısından büyük sakıncalar taşıdığını belirtmiştir. Aradan geçen bunca zaman Denktaş'ın bu konularda haklı olduğunu ortaya koymuştur.

Denktaş yıllarca mücadele ettiği Kıbrıs davasında gerçeğı görmüş ve her türlü zorluklara karşın fikir ve düşüncelerinden vazgeçmeyerek uyarmıştır. Doğal bir uçak

gemisi konumunda olan Kıbrıs'ı kaybetmek Türkiye için Akdeniz'in kapısını kaybetmesi ve güneyden savunmasız bir duruma gelmesi demektir. Kıbrıs sorununun çözümünde milli bir politika izlenmeli ve bu milli konuda partiler üstü bir tavır sergilenmelidir. Yine Kıbrıs, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişinde müzakere konusu edilmemelidir, her iki konu ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Rauf Denктаş'ın da defalarca belirttiği gibi Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesi bir pazarlık konusu edilmemelidir. Son söz olarak, Denктаş'ın Aydın ziyaretleri ve bu ziyaretler esnasında yaptığı gerek televizyon konuşmaları, gerekse konferanslar yoluyla Aydın halkının Kıbrıs konusunda bilinçlenmesini sağladığı söylenebilir.

Kaynakça

1. Gazeteler

- "KKTC 1. Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş Yarın Aydın'da", *Ses gazetesi*, 25 Kasım 2005.
- "KKTC 1. Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş Aydın'a Geldi", *Aydın Güzelhisar gazetesi*, 28 Kasım 2005.
- "Türk Eğitim-Sen Aydın Şube Başkanı Rıdvan Naci Devli (Mücadele özel)", *Mücadele gazetesi*, 13 Nisan 2004.
- "Aydın'da Denктаş İzdihamı", *Şafak gazetesi*, 28 Kasım 2005.
- "Bir itiraf da Merkel'den: Rumları Almak Bir Hataydı", *Zaman gazetesi*, 7 Temmuz 2007.
- "ABD: Tek Kıbrıs Tanıyoruz", *Milliyet gazetesi*, 23 Şubat 2007.
- "Denктаş: Şehitler, Bu Vatanın Bekçileridir", *Hedef gazetesi*, 28 Kasım 2005.
- "Denктаş'a Aydın'dan Sevgi Seli", *Yeni Kıroba gazetesi*, 28 Kasım 2005.
- "Şehitler ölmez, Vatan Bölünmez", *Flaş gazetesi*, 28 Kasım 2005.
- "Denктаş Aydın'da Kıbrıs'ı Değerlendirdi", *Aydın gazetesi*, 28 Kasım 2005.
- "ABD Kıbrıs'a Üs Kaydırıyor", *Akşam gazetesi*, 13 Aralık 2003.
- "Kıbrıs'a ABD Üssü", *Cumhuriyet gazetesi*, 13 Aralık 2003.
- "Kıbrıs Türk'tür, Türk Kalacak", *Flaş gazetesi*, 28 Kasım 2005.
- "KKTC 1. Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş İki Günlüğüne Aydın'daydı", *Flaş gazetesi*, 28 Kasım 2005.
- "Denктаş: Türkiye Kıbrıs'tan Elini Ayağını Çekmesin", *Star gazetesi*, 22 Mayıs 2024.
- "Kıbrıs'a ABD Üssü", *Cumhuriyet gazetesi*, 13.12.2003.
- "ABD Kıbrıs'a Üs Kaydırıyor" *Akşam gazetesi*, 13.12.2003.
- "Bir itiraf da Merkel'den: "Rumları Almak Bir Hataydı", *Zaman gazetesi*, 07.07.2007.
- "KKTC I. Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş İki Günlüğüne Aydın'daydı", *Flaş gazetesi*, 28 Kasım 2005.

2. Tezler

- Aksoy, Berna (2010), *Kıbrıs Sorununun Yunanistan ve Türkiye Dengesinde Çözüm Sürecine AB'nin Etkisi ve Sürecin Sonu Annan Belgesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Orhun, Fatma Çalık (2018), *KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş'ın Annan Planı Sürecindeki Mücadelesi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Edirne.

- Durur, Elif Küçük (2011), *Kuzey Kıbrıs Türk Basınında Milliyetçilik Söylemi (Referandum Süreci)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Erdoğan, Hilal (2015), *Kıbrıs Meselesinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri*, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kâhya, Aycan (2022), *Kıbrıs'ta Dondurulmuş Bir Sorun: Kapalı Maraş*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Maral, Bahar (2014), *Kıbrıs Sorunu ve Annan Planı Çerçevesinde Türkiye, Yunanistan ve Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Saruhan, Ahmet (2020), *Aydın'daki Kıbrıs Gazilerinin Gözüyle 1974 Kıbrıs Barış Harekati Üzerine Sözlü Tarih Çalışması*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Tuğ, Aydın Zeki (2003), *Bütün Yönleriyle Kıbrıs Sorunu ve Denktaş*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

3. Kitap, Makale ve Bildiriler

- Afyoncu, Erhan (2001), *Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Ahmad, Feroz (1994), *Demokrasi süresinde Türkiye 1945-1980*, Çev. A. Fethi, İstanbul: Hil Yayınevi.
- Akgün, Sibel (2012), "Atatürk Dönemi Türkiye ve Kıbrıs Türk Toplumunu İlişkileri (1923-1938)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 5, s. 1-14.
- Akmaral, Kemal (2004), *Akritas Planı ve Kıbrıs*, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Aksaygun, Mustafa G. (2000), "Kıbrıs Millî Mücadele Tarihinde Kanlı Noel", Denktaş'a Armağan, Ed. Y. Cumalıoğlu ve E. Cihangir, İstanbul:Turan Kültür Vakfı Yayınları, s. 44-59.
- Alasya, Halil Fikret (1990), "Tarihi Perspektiften Kıbrıs Meselesi", *Tarihsel Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 230-242.
- _____ (1988), *Tarihte Kıbrıs*, KKTC: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- Altan, Mustafa Haşim (2000), *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketleri*, Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.
- An, Ahmet (2003), *Kıbrıs Nereye Gidiyor?*, (2. baskı). İstanbul: Everest Yayıncılık.
- Armaoğlu, Fahir (1991), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atlı, Cengiz (2014), "İngiliz ve Cumhuriyet Arşiv Belgeleri Işığında 6-7 Eylül Olayları", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 9, s. 1183-1197.
- Aydın, Ayşe ve Tuncay, Başak (2014). *Türk Mukavemet Teşkilatı İçinde Rauf Denktaş'ın Faaliyetleri*. *Asia Minor Studies - International Journal of Social Sciences*, 2, Rauf Denktaş Özel Sayısı, 42-51.

- Aydın Türk Ocağı Karar Defteri (1995), Karar No: 6, Karar Tarihi 29.05.1995.
- Aydoğdu, Ahmet (2005), Kıbrıs Sorunu Çözüm Arayışları: Annan Planı ve Referandum Süreci, (1. baskı), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Ayverdi, Semiha (1975), Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, İstanbul; Damla Yayınları.
- Bayraktar, Ümmü (2016), "Annan Planı Referandum Sürecinde Rauf Denktaş'ın Ötekileştirilmesi: Yeni Düzen Gazetesi Örneği", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, S. 42, s. 298-321.
- Boğaç, Ceren (2020), "The process of developing an emotional nexus between the self and uncanny geography: An autoethnography", Emotion, Space and Society, S. 36, s. 1-8.
- Boston, İdris (2016), "Uzman Röportajları Işığında Kıbrıs Meselesi", Ed. M. Direkli, Adana: Karahan Kitapevi.
- Bozkurt, İsmail (2001), "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", Ed. İrfan Kaya Ülger ve Ertan Efeğil, Avrupa Birliği Kısacında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını), Ankara: HD Yayıncılık.
- Bölükbaşı, Süha (2001), Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözümüzlük, İstanbul: Der Yayınları.
- Cömert, Servet (2004), "Kıbrıs Sorunu, Tarihsel Perspektif ve Annan Planı Eleştirisi", Kıbrıs ve Geleceği: Ekonomi-Politik Bir Tartışma, Ed. İrfan Kalaycı, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Craig, Gordon A., ve George, Alexander L. (1997). Güç ve Devlet Yönetimi, Ankara: Dış Politika Enstitüsü Yayınları.
- Çakmak, Fevzi (2011), "Türk Kamuoyunda Kıbrıs Algısı: 1958 yılı Kıbrıs Mitingleri", II. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu, C. 1, 21-25 Ekim 2010, Ed. Ulvi Keser, Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, ss. 549-567.
- Çakmak, Zafer (2009), Kıbrıs'ta İsyân, Kıbrıs Rumlarının 1931 Enosis İsyanı ve Kıbrıslı Türklere Etkisi, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Çevikel, Nuri (2006), Kıbrıs: Akdeniz'de bir Osmanlı Adası (1570-1878), İstanbul: Numara Yayın.
- Çiçek, Kemal (1999), "Magosa", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 27, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Denktaş, Rauf R. (26.11.2005) "Türk- Yunan İlişkileri ve Kıbrıs", (Konferans), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Kültür ve Spor Salonu.
- Denktaş, Rauf R. (2005), Yeniden 12'ye 5 kala, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Denktaş, Rauf R. (1986), Seçenekler ve Kıbrıs Türkleri. Lefkoşa: KKTC Enformasyon Dairesi Yayını.
- Dilek, Mehmet Sait (2013), "Paris Barış Konferansı'nda Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", Karadeniz Araştırmaları, S. 36, s. 31-42.
- Dimitrakis, Panagiotis (2008), "British Intelligence and the Cyprus Insurgency, 1955-1959", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 21:2, s. 375-394.
- Erdoğan, Mehmet Akif (2008), Kıbrıs'ta Osmanlılar, KKTC: Galeri Kültür Yayınları.
- Eroğlu, Hamza (1975), Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Kıbrıs Barış Harekâtı, Ankara: Yay Yayınları.
- Eroğlu, Hamza (1976), Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Kuruluşu, Anayasası ve Bağımsızlığı, Ankara: Türk Devrim Kurumu Yayınları.

- Eroğlu, Hamza (2002), "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 54, s. 735-793.
- Erol, Hande (2015), "Bir Siyaset Adamı Olarak Rauf Denktaş'ın Fikirleri", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 18, s. 361-376.
- Esmer, Ahmet Şükrü (1975), "Kıbrıs, Dün, Bugün Yarın ", İstanbul: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, Ed. Derviş Manizade, s. 75-83.
- Fırat, Melek (2002), "1945-1960 Yunanistan İle İlişkiler", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. 1, 6. Baskı, Ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Frech, David (2016), "Fighting EOKA: The British Counter-Insurgency campaign on cyprus, 1955-1959", *Journal of the Society for Army Historical Research*, Summer 2016, Vol. 94, No: 378, s. 160-162.
- Gazioğlu, Ahmet C. (2000), Direniş Örgütleri, Gençlik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik Durumu (1958-1960), Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Gibbons, Harry Scott (1997), The Genocide Files, London: Charles Bravos Publishers.
- Göktuna, Görkem (2012), "Kıbrıs'ta "İki Eşit Egemen Devlete" Dayalı Çözüm Önerisi Üzerine Bir Değerlendirme", Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, C.:12, Özel sayı, s. 1487-1530.
- Göktürk, Turgay Bülent (2018), Türkiye'nin 1974 Öncesi Kıbrıs Politikası, Vizyonu ve Uygulamaları, 2. Baskı, Gazimagosa: Güneş Yayıncılık.
- Gözügüzelli, Emete (2021), "Uluslararası Hukuk ve Maraş (Varoşa) Vakıfları", Adalet Dergisi, S. 67, s. 29-75.
- Güler, Emre (2020), "Basında Rauf Denktaş ve Kıbrıs Mücadelesi", *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), s. 96-112.
- Gürel, Şükrü Sina (1984), Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika, C. 1, Ankara: Kaynak Yayınları.
- Güvenç, Nazım (1984), *Kıbrıs Sorunu Yunanistan ve Türkiye*, İstanbul: Çağdaş Politika Yayınları.
- Hakeri, Bener Hakkı (1993), Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi, KKTC: Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayını.
- Halaçoğlu, Yusuf (2001), "Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası", Düünden bugüne Kıbrıs Meselesi, Ed. A. Ahmetbeyoğlu ve E. Afyoncu, İstanbul: TATAV Yayınları, s. 39-46.
- Halaçoğlu, Yusuf ve Erdoğan, Mehmet Akif (2000), Kıbrıs'ın Alınmasından sonra Ada'ya Yapılan İskânlar ve Kıbrıs Türkleri'nin Menşei, Rauf Denktaş'a Armağan, Ed. Y. Cumaloğlu ve E. Cihangir, Ankara: Turan Kültür Vakfı Yayınları, s. 208-220.
- Harman, Doğan (Yayın tarihi yok), Emperyalizm, Kıbrıs ve Akel. Lefkoşa: Kıbrıslı Yayınları.
- Hüner, Tuncer (2005), Kıbrıs Sarmalı, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- İnalçık, Halil (1997), "A note the population of Cyprus", *Journal for Cypriot Studies*, C. 3(1), s. 17-22.
- İsmail, Sabahattin (1988), Kıbrıs Barış Harekâtı: Nedenleri, Gelişimi, Sonuçları, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- İsmail, Sabahattin (2000), Kıbrıs'ta Yunan Sorunu (1821-2000), Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansları Yayınları.

- İsyar, Ömer Göksel (2013), *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınları.
- Kabaalioglu, Haluk (1999), "Greek Cypriot application for EU membership", *Perceptions*, IV(3), s. 37-52.
- Kamil, İbrahim ve Güneş, Ümran (2014), "Megali İdea'dan Enasis'e Kıbrıs", *Asia Minor Studies - International Journal of Social Sciences (AMS)*, 2, Rauf Denктаş Özel Sayısı, s. 174-182.
- Karaca, Erdem (2016), "Birinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıs: İlhak ve İşgal Sürecinin Neve Frei Presse'de (Viyanalı) Takdimi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: IX, Sayı:2, 2016, s. 93-96.
- Keser, Ulvi (2002), "Bayrak Radyosu Öncesi Dönemde Kıbrıs'ta Var Oluş Mücadelesi ve Laleli Sokağı Radyo İstasyonu", *Atatürk Yolu Dergisi*, 70 (2022), s. 264-286.
- Keser, Ulvi (2011), "21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XI/23, s. 93-121.
- Keser, Ulvi (2013), "1963 Kanlı Noel Sonrasında Kıbrıs Türklerine Bilinmeyen Bir Yardım Girişimi Üzerine", *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 2013-1, Kıbrıs Özel Sayısı, s. 277-308.
- Keser, Ulvi ve Özdal, Barış (2014), "Kıbrıs Mücadele Tarihinde Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu ve Rauf Denктаş", *Asia Minor Studies - International Journal of Social Sciences (AMS)*, 2, Rauf Denктаş Özel Sayısı, s. 128-164.
- Kıbrıs Vakıflar İdaresi'nin Resmi Web sitesi, <http://www.evka.org/site/sayfa.aspx?pkey=891> (erişim tarihi: 12.04.2024).
- Kıyanç, Sinan (2020), "Rauf Denктаş ve TBMM", *Yalnız Kurt: Toros Rauf Denктаş'a Armağan*, Ed. Saadetin Yağmur Gömeç ve Mustafa Gökçe, s. 219-260.
- Koç, Süleyman (2005), *Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu ve Stratejik Yaklaşımlar*, İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- Koday, Zeki (1998), "Kıbrıs'ın Jeopolitik Önemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 33, s. 419-428.
- Kütük, Z. (2015), *Kıbrıs Adası'nın Türkiye İçin Stratejik Önemi*, Derleyen: Gamze Güngörmüş Kona. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat
- Manisalı, Erol (2003), *Avrupa Kısacasında Kıbrıs*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Manizade, Derviş (1975), *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, İstanbul: KTKD İstanbul Bölgesi Yayınları.
- Mendelson, Maurice (2001), *Why entry into the European Union would be illegal*, London.
- Mihçioğlu, Emrah (2019), "KKTC Milli Arşiv Belgeleri Işığında Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumunun (KATAK) Kıbrıs Türk Toplumuna Yararına Yürüttüğü Faaliyetler (1943-1946)", *VAKANİVÜS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 4, s. 26-50.
- Mütercimler, Erol (2007), *Satılık Ada Kıbrıs*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Neverman, Philip (1940), *A short history of Cyprus*. Logmans, Londra: Longmans Yayınları.
- Oberling, Pierre (1987), *Bellapais'e Giden Yol: Kıbrıslı Türklerin Kuzey Kıbrıs'a Göçü*, Çev. M. Erdoğan, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Önsoy, Rifat (1993). *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Meselesi (1939 sonrası)*. *KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversiteleri Rektörlükleri Yayınları*, 8, 14-34.
- Özdal, Barış., & Akkuş, Mine Ersevinç (2008), "Lozan Barış Antlaşmasının Ardından Türkiye'ye Gelen Kıbrıslı Göçmenler-Mülteciler", *I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C. 1., Der. U. Keser, Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, s. 91-112.

- Özkaleli, Umut (2011), "Annan Planı Öncesinde Kıbrıslı Türklerin Değişen Kimlik Algısı", 'Kıbrıs'ta Kimlik ve Değişim Post Annan Sürecinde Ada", Der. Mehmet Hasgüler ve Murat Özkaleli, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özmen, Süleyman (2005), *Avrasya'nın Kırılma Noktası*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Öztürk, Osman Metin (2003), *Stratejik açıdan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs*, Ankara: Altın Küre Yayınları.
- Sarıca, Murat, Teziç, Erdoğan, Eski, Özer (1975), *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Serter, Vehbi Zeki (2008), *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırımı*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Merkezi Yayınları.
- Sonyel, Selahi (1997), "Historical causes of the Cyprus problem". E. Doğramacı, W. Honey, G. König (Ed.), *Proceedings of the first international congress on Cypriot studies*. Gazimağusa Eastern Mediterranean University Press.
- Şahin, Haluk (2002), *Johnson Mektubu: Türk-ABD İlişkilerini Değiştiren Olayın Perde Arkası*, İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Şahin, İsmail (2020), "Düşünceden Eyleme EOKA", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 37, s. 21-49.
- Şimşek, Derya Ç. (2015). "Kıbrıs Basınında Türk Mukavemet Teşkilatı Kıbrıs Meselesindeki Rolü (Halkın Sesi, Zaman, Bozkurt)". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 10, s. 249-262.
- Tamçelik, Soyalp (1999), "Kıbrıs'ın Siyasi Tarihi İle İlgili Bir Belgenin Değerlendirilmesi", *Bellekten*, C. LXIII(236), s. 184-190.
- Tamçelik. Soyalp (1995), "Kıbrıs Ada'sının Jeopolitik ve Stratejik Önemi", *Türk Kültürü*, C. XXXIII, s. 344-349.
- Tarakçı, Mustafa (2010), *Kıbrıs Barış Harekâtı*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Toluner, Sevin (1977), *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Toprak, Serap (2011), "1821 Mora İsyanı". *Tarihin Peşinde*, S. 6, s. 317-328.
- Tutaman, Ferda Tuncer (2017), "1489-1570 Kıbrıs'ta Venedik Hâkimiyeti", *Tarihte Kıbrıs 1 (İlkçağlardan 1960'a kadar)*, 1. Baskı, Ed. O. Köse, İstanbul: Akdeniz Karpaz Üniversitesi Yayınları.
- Türkeş, İlkay (2021), "Doğu Akdeniz'de Uyuşmazlık Teşkil Eden Deniz Alanlarında Gerçekleştirilen Hidrokarbon ve Doğalgaz Çalışmalarının Kıbrıs Sorununa Yansımaları ile Soruna Getirdiği Yeni Dinamikler", *Euro Politika*, S. 11, s. 86-107.
- Tüzünkan, Murat ve Koldaş, Umut (2013). "Hükümlerlikten Annan Planına: Ana Hatlarıyla İngiltere Dış Politikasında Kıbrıs: 1878-2004", *Akademik Ortadoğu*, C. 8(1), s. 71-101.
- Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (2008), *Kıbrıs Sorununa Alternatif Açılımlar: Çok Bileşenli Adım Modeli* (Rapor No: 08-02).
- Ülger, İrfan Kaya ve Efeğil, Ertan (2002), *Avrupa Birliği Kışkırtıcılığında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını)*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Ünlü, Cemalettin (1981), *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)*, Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları.

Vatansever, Müge (2012), “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 12, Özel Sayı, s. 1487-1530.

Yellice, Gürhan (2012), “1878’den 1931’e Kıbrıs’ta Enosis Talepleri ve İngiltere’nin Yaklaşımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*, C. XII(24), s. 13-26.

Yeşilyurt, Süleyman (1956), Bayar Gerçeği, Ankara: Güven Yayıncılık.

Yiğit, Dilek (2018), “Kıbrıs’ta Yaşananlar ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34 (2), s. 311-376.

Yusuf, Hüseyin Macit ve Sabahattin İsmail (2002), AB Karen Fogg ve Kıbrıs (AB’nin Türkiye Üzerine Bitmeyen Oyunları), İstanbul: Akdeniz Haber Ajans Yayınları.

5. Dijital Kaynaklar

“Hidrokarbon Konusuyla Kıbrıs Türkü Bölgesel Bir Aktör Olmuştur”, (<https://mfa.gov.ct.tr/tr/bakan-ozersay-hidrokarbon-konusuyla-kibris-turku-bölgesel-bir-aktor-olmuştur/>), Erişim Tarihi: 05.11.2024.

“Doğu Akdeniz’deki Hidrokarbon Rezervleri Türkiye’nin 572 Yıllık İhtiyacını Karşılıyor”, (Doğu Akdeniz’deki Hidrokarbon Rezervleri Türkiye’nin 572 Yıllık İhtiyacını Karşılıyor | BAU | Bahçeşehir Üniversitesi), Erişim Tarihi: 04.11.2024.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı, (https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa), Erişim Tarihi: 04.11.2014.

“Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Politikaları ve Kıbrıs”, (Greek and GC Perceived EEZs), Erişim Tarihi: 06.11.2024.

“Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi”, (mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa), Erişim Tarihi: 03.11.2024.

Ulvi Keser, <https://www.kibrisligazetesi.com/ozel-haber-ve-roportajlar/prof-dr-ulvi-keserin-kanli-noel-iddialari/>, Erişim Tarihi: 19.11.2024.

TRAVELS OF PRIME MINISTER SÜLEYMAN DEMİREL TO EASTERN AND SOUTHEASTERN ANATOLIAN PROVINCES IN 1968

BAŞBAKAN SÜLEYMAN DEMİREL'İN 1968 YILI DOĞU VE
GÜNEYDOĞU ANADOLU İLLERİ GEZİLERİ

Resul KÖSE*

Geliş Tarihi/Received:18.10.2024

Kabul Tarihi/Accepted:09.12.2024

KÖSE, Resul, (2025), "Travels Of Prime Minister Süleyman Demirel To Eastern And Southeastern Anatolian Provinces in 1968", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/I, ss. 277-301.

Abstract

Founded in 1961, the Justice Party (AP) emerged victorious from the 1965 elections and came to power alone. Among the issues that the AP Government had to solve during its years in power, the primary objective was to prevent the growing Kurdish activities facilitated by the freedoms introduced by the 1961 Constitution and to finish the ongoing discussions regarding the neglect of the Eastern provinces. The efforts of the Kurdish circles and the left-leaning Workers' Party of Türkiye (TİP) to organise a certain segment of the population by using the ethnic belonging of the citizens living in the region, to organise rallies further increased the interest of the government and political parties in the region. In this study, Prime Minister Süleyman Demirel's trips to the Eastern provinces with a large group of politicians and bureaucrats, the first of which took place on 18-24 August and the second on 16-22 September 1968 were examined. A total of 4,500 km was covered in the first trip and 3,000 km in the second trip. During the visits, the foundations of many investments were made or completed projects were put into service. Demirel, who mingled with the citizens during the visits and held rallies in about 70 places, said that the accumulated problems of the East would be solved as soon as possible. In addition, he advised the people not to give credence to the ideas trying to divide the country and gave messages of unity and solidarity. Archival documents, periodicals and studies in the literature were utilised in this study. Document analysis method was used in this qualitative study.

Keywords: *Justice Party, Süleyman Demirel, Eastern development, Workers' Party of Türkiye (TİP), Eastern rallies.*

*Assoc. Prof., University of Health Sciences, Hamidiye Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, 34668, Istanbul, Türkiye, resul_kose80@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-4658-6778>).

Öz

1961 yılında kurulan Adalet Partisi (AP), 1965 seçimlerinden zaferle çıkarak tek başına iktidara gelmişti. İktidar yıllarında AP Hükümetinin çözmek zorunda olduğu konular arasında, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamında artan Kürtçülük faaliyetlerini engellemek ve Doğu vilayetlerinin ihmal edildiği tartışmalarını sonlandırmak ilk sıralarda yer almıştır. Kürtçü kesimlerin ve sol eğilimli Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) bölgede yaşayan vatandaşların etnik aidiyetlerini kullanarak halkın belli bir kesimini örgütlemeye çalışması, mitingler tertip etmesi Hükümetin ve siyasi partilerin bölgeye yönelik ilgilerini daha da arttırmıştı. Bu çalışmada Başbakan Süleyman Demirel'in kalabalık bir siyasetçi ve bürokrat grubuyla ilki 18-24 Ağustos ikincisi de 16-22 Eylül 1968 tarihlerinde gerçekleşen Doğu illeri gezileri konusu işlenmiştir. İlk gezide toplamda 4.500 km. ikinci gezide ise 3.000 km. yol kat edilmişti. Ziyaretlerde birçok yatırımın ya temelleri atılmış ya da tamamlanan projeler hizmete alınmıştı. Ziyaretlerde vatandaşla kaynaşan, yaklaşık 70 yerde miting yapan Başbakan Demirel, Doğu'nun biriken sorunlarının en kısa zamanda çözüleceğini söyledi. Ayrıca ülkeyi bölmeye çalışan fikirlere itibar edilmemesi gerektiğini tavsiye etmiş ve halka, birlik ve beraberlik mesajları vermiştir. Çalışmada arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve literatürdeki çalışmalardan istifade edilmiştir. Nitel bir çalışma olan bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Adalet Partisi, Süleyman Demirel, Doğu kalkınması, Türkiye İşçi Partisi (TİP), Doğu mitingleri.*

Introduction

On 27 May 1960, following the military coup d'état, the Democrat Party (DP), which had been in power for ten years, was dismissed from office and its leaders were arrested. The Justice Party (AP) was one of the new parties founded after the military paved the way for civilian politics once again. AP was founded on 11 February 1961 by retired Chief of General Staff Ragıp Gümüşpala.¹ As soon as it was founded, it wanted to be against the Republican People's Party (CHP) and the heir of the old DP votes. In this regard, its biggest rivals were the New Türkiye Party (YTP) and the Republican Peasant Nation Party (CKMP), but it was one step ahead of these parties in political life both in terms of organisation and staffing and because it adopted DP values earlier than the other two parties. In the 1961 general elections, AP emerged as the second largest party just behind CHP (CHP 36.7%, AP 34.8%, YTP 13.7% and CKMP 14%).²

After the elections, since the military wanted a government to be formed under İsmet İnönü as the prime minister, President Cemal Gürsel gave the task of forming the government to İnönü. Parties other than the CHP did not want to join the government headed by İnönü. However, after a while, due to the political conjuncture, AP became a partner in the government even though it did not want to. This reluctant partnership ended with a split after only seven months, especially when the issue of amnesty for former DP members came to the agenda.³ Thus, the AP's years of opposition began. In this process, upon the death of Ragıp Gümüşpala in 1964, Süleyman Demirel, who was supported by the business and press circles and who was believed to keep the relations between the army and the party in a positive direction, was elected as the general president at the Second Grand Congress on 28 November 1964.⁴ Under Demirel's leadership, the Party had increased its political power. As a matter of fact, on 13 February 1965, the budget of the İnönü Government was rejected and the government was overthrown. AP took part in the new coalition government formed under the prime ministership of Suat Hayri Ürgüplü until the general elections to be held eight months later.⁵

With 52.9 per cent of the votes it received in the 1965 general elections, AP had 240 deputies out of 450 deputies. CHP, on the other hand, managed to get 134 deputies with 28.7 per cent of the votes.⁶ Between 1965 and 1969, when AP was in power alone, Demirel kept good relations with the military⁷ and İnönü and wanted to spend his energy more

¹ Merve Dişiaçık Teknaz, Turkey under the power of Justice Party (1965-1971), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Unpublished Doctoral Thesis, İstanbul, 2023, p. 5.

² Filiz Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2003, pp. 55-60.

³ Cemal Fedayî, "The First Era Of The Justice Party: 1961-1971", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(57), 2019, p. 125.

⁴ Tanil Bora, *Demirel*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, p. 75; For a political biography of Süleyman Demirel, see also: Murat Arslan, Süleyman Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

⁵ Derya Şimşek, *Life and political activities of Süleyman Sami Demirel*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Unpublished Doctoral Thesis, Ankara, 2011, p. 69-71.

⁶ *1950- 1965 Milletvekili 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri ve Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, p. 1.

⁷ Zeynep Çağlıyan İçener, *Presidents, the state and "democracy" in Turkey: The ideas and praxis of Süleyman Demirel*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi/ Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Unpublished Doctoral Thesis, Ankara, 2010, p. 96.

on the economy and the problems of the peasantry, apart from internal party conflicts. In this direction, he established the Road, Water and Electricity Organisation in 1965 and gave importance to the construction of dams and power plants. The significant facilities initiated during this period included the following: Keban Dam and Hydroelectric Power Plant (1966), Ambarlı Thermal Power Plant (1969), Gökçekaya Dam (1967), Seyit Ömer Thermal Power Plant (1969), Istanbul Bosphorus Bridge (1970). Demirel was known as the “King of Dams” due to the importance he attached to dam construction.⁸

In this study, the subject of the visits to the eastern and southeastern provinces of the Republic of Türkiye (AP) by Prime Minister Süleyman Demirel, who travelled to the eastern and southeastern provinces on two campaigns in 1968, together with many ministers and bureaucrats, is examined.

1. Reasons for Prime Minister Süleyman Demirel’s trips to the Eastern Provinces

In addition to the obvious reason that Prime Minister Demirel travelled thousands of kilometres in August and September of 1968 and visited many places, either to lay the construction foundations of many investments or to put them into service, there are two other reasons. One of these is the increasing Kurdish activities in those years and the other is the intensification of the debates on the neglect of the East. Of these two reasons, the issue of the Kurdish movement was addressed first. Although the history of Kurdish activities dates back to ancient times⁹, it can be said that¹⁰ one of the events that contributed to the increase in Kurdish activities in those years was the developments in the neighbouring state of Iraq. On November 14, 1958, a military coup took place in Iraq. The ruling King Faisal was removed from office by the coup d’état carried out by General Abdulkarim Qasim. In the new Iraqi constitution prepared after the coup, it was declared that Iraq was the homeland of Arabs and Kurds. In order to consolidate his power, Qasim asked support from Soviet Russia and Mustafa Barzani, the head of the Barzan tribe, who had been in exile there for a long time.¹¹ Mustafa Barzani came to Iraq after 11 years and restarted the activities of the Kurdistan Democratic Party (KDP). These developments in Iraq also excited some people in Türkiye. One of the events caused by this excitement was the opening of a case known as “the 49s” in those years. The defendants were accused of establishing a ‘Kurdish Independence Party’, but the case was dropped due to statute of limitations before a verdict could be reached. Thus, the detainees were released without any punishment.¹²

It can be said that one of the most important developments that accelerated Kurdish activities in the country in the early 1960s was the establishment of the Workers’ Party of Türkiye (TİP) in the atmosphere of freedom brought by the 1961 Constitution. TİP was founded in 1961 by 12 trade unionists. A year later, with Mehmet Ali Aybar taking the

⁸ Cüneyt Arcaş, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, 2nd Edition, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, p.78-79; Cemal Fedayi, “The First Era Of The Justice Party: 1961-1971...”, p. 134.

⁹ Fatih Ünal, *Kürt Meselesinin Ortaya Çıkışı (II. Meşrutiyet Dönemi)*, İstanbul Üniversitesi Unpublished master’s thesis, İstanbul, 1995, p. 23-24.

¹⁰ Şadillili Vedat, “Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar 1”, Kon Yayınları, Ankara, 1980; Oya Girit, *Kurdish Movement in the Period of National Struggle*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Unpublished Doctoral Thesis, İstanbul, 1994; Bilal Şimşir, *Kürtçülük II 1924-1999*, Bilgi Yayınevi, 2011.

¹¹ Resul Köse, “The Wave Of Migration To Turkey Caused By 14 July 1958 Revolution In Iraq”, *Middle East International Conference On Contemporary Scientific Studies-V*, March 27-28, 2021, Ankara, Volume II, Farabi Publishing House, p. 362. pp. 362- 373.

¹² Hıdır Göktaş, *Kürtler II Mehabad’dan 12 Eylül’e*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991, pp. 68-70.

presidency, it transformed into a class party with a socialist character.¹³ In the words of its chairman Mehmet Ali Aybar, there were three main groups in the leadership of TİP. These were trade unionists, Easterners and socialist intelligentsia.¹⁴ Eastern intellectuals thought that the TİP was the right place for them to engage in politics. For this reason, even before the Party's grand congress was held, there was a request from Diyarbakır to establish a provincial organisation of TİP. In response, the Party administration gave permission for the Diyarbakır organisation in order to spread throughout the country. Approximately two months after the establishment of the Diyarbakır organisation, a meeting of the Party's executive board was held in Gaziantep on 12 May 1963. In the statement made on behalf of the Party, it was claimed that the citizens living in the East who "speak Kurdish and Arabic and belong to the Alevi sect" could not benefit from constitutional rights sufficiently and that this geography was neglected, and this issue was considered a "big issue". The party's interest in the region led to an increase in the number of supporters in the region.¹⁵ The Party, which increased its number of supporters with these discourses, made more courageous statements or engaged in activities regarding the people of the region or the issues of the region.

At its congress held in Izmir on 10-12 February 1964, TİP gave a special place to the issue under the title "Eastern Development" in its party program. In the program, it was claimed that the issues of the region should not be examined only from an economic perspective, and that the citizens in the region were also socially and culturally lagging behind and even discriminated against on the basis of their ethnic identities and sects.¹⁶

On 10 October 1965, during the general elections, in the election manifestos distributed, TİP stated the following "... The Workers' Party of Türkiye will give priority to this region in the establishment of new industrial facilities, schools, hospitals and all kinds of welfare projects in order to put an end to the shameful situation of our eastern and south-eastern provinces as soon as possible."¹⁷ After the grand congress, TİP started to organise rapidly in the eastern provinces. In the general elections of 1965, four of the 14 deputies who came from Diyarbakır, Kars, Şanlıurfa and Malatya were elected from all over Türkiye.¹⁸ Shortly after the elections, the Party organised some groups of people from the region and organised the Eastern rallies.

As mentioned above, TİP was closely interested in the "Eastern problem" in line with the suggestion of Eastern intellectuals in order to find a base for itself. The social movements arising from this interest emerged in the form of Eastern rallies. The first Eastern rally was held in Silvan on 13 August 1967 with the organisation of TİP district executives. One of the speakers at the rally was TİP Diyarbakır MP Tarık Ziya Ekinci.¹⁹ Ekinci makes the following statement about the role of TİP in the rallies: "Among the contributions of the TİP to the Kurdish enlightenment movement, one of the most important activities

¹³ Tarık Ziya Ekinci, *Sol Siyaset Sorunları Türkiye İşçi Partisi ve Kürt Aydınlanması*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2004, p. 221.

¹⁴ Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi 3*, BDS Yayınları, İstanbul, 1988, p. 66.

¹⁵ Tarık Ziya Ekinci, *Sol Siyaset Sorunları...*, pp. 273-284.

¹⁶ Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi 3*, p. 64; Tarık Ziya Ekinci, *Sol Siyaset Sorunları...*, p. 296.

¹⁷ İbrahim Etem Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği*, Kömen Yayınları, Ankara, 1977, p. 93.

¹⁸ Tarık Ziya Ekinci, *Sol Siyaset Sorunları...*, pp. 300-301.

¹⁹ Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Peri Yayınları, İstanbul, 2002, p. 577.

it pioneered was the mass meetings called the Eastern rallies.”²⁰ The Silvan rally was followed by rallies in Diyarbakır (16 September), Silvan again (24 September), Siverek (1 October), Batman (8 October), Tunceli (15 October), Ağrı (22 October) and Ankara (19 November). These rallies were called “Protest rallies against the underdevelopment of Eastern and Southeastern Anatolia”.²¹

The slogans chanted at the rallies, it can be said that these rallies were not only rallies to demand rights, but also there wanted to make Kurdishness based on a certain segment of society. In addition, by using discourses such as the Kurds being treated as “second class people” and being “especially left behind”, a certain segment of the population may have hostile feelings towards other segments of the society or the government forces, which can be said to be a very dangerous attitude in the context of the unitary structure. The claim that Republican Türkiye has ulterior motives towards the region and its people is not acceptable. Because it was not possible for a state and nation that had just emerged from many years of wars to produce solutions to the centuries-old problems of the region at once. The fight against epidemics, the world economic crisis towards the end of the 1920s, and the outbreak of World War II prevented the desired investments in the region. However, in the last years of the CHP government after the war, very important investments were made in the region by allocating special appropriations to the budget under the name of “Eastern Provinces Development Program”. These investments continued in many areas such as education, health and public infrastructure, although not under a special program during the DP period. In fact, these investments were periodically carried out at levels exceeding those in the Western provinces. In other words, regional provinces were subjected to positive discrimination. However, it can be said that centuries-old socio-economic problems, geographical and climatic conditions of the region, periodical budget and personnel problems were the most important reasons for the failure to reach the desired level in the development of the region. For this reason, it is not consistent with the realities of the history of the Republic that the Republican Governments treated the people of the region as “second class people” because of their ethnic belonging.²²

As a matter of fact, these activities and discourses were met with reactions from both the state-government forces and the public. In Erzurum, about forty right-wing-nationalist organisations came together and issued a declaration that a counter-demonstration would be held against the eastern rallies. In the declaration, it was stated that “we will always oppose the mentality that is active to divide the country by any means whatsoever”. On 12 November 1967, this rally, called the “Rally for the Rise of Anatolia”, was organised by the Tradesmen’s Associations, the Associations for Combating Communism, the Erzurum Executive Committee of the National Union of Turkish Students and the Nationalist Teachers Union. At the rally, the slogans such as “Communists are coming”, “Religion is being lost”, “Our National Integrity is disintegrating” were chanted with the slogan “Act before Religion, Faith, Homeland before gone”.²³

²⁰ Tarık Ziya Ekinci, *Sol Siyaset Sorunları...*, p. 304.

²¹ İsmail Beşikçi, *Doğu Mitingleri'nin Analizi (1967)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1992, p. 15.

²² See Resul Köse, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Devletin Şefkatli Yüzü (1923-1960)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021; Resul Köse, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hükümet Politikaları (Asayiş, Adli, İdari, Eğitim) (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022.

²³ İsmail Beşikçi, *Doğu Mitingleri'nin Analizi (1967)*, p. 71.

Travels Of Prime Minister Süleyman Demirel To Eastern And Southeastern Anatolian Provinces in 1968

Eastern rallies were among the agenda items of the National Security Council meeting held under the chairmanship of President Cevdet Sunay in October 1967. Informing the members of the Council, the officials claimed that “there was provocation in the Eastern rallies” and asked the parties to take measures in this regard.²⁴ In this context, during the Mardin portion of his tour to Mardin, Siirt and Muş in October 1967, AP’s Deputy Chairman Talat Asal, after evaluating that inciting the people of one region against the people of the other region would lead the country to disaster, warned that “no patriotic person can allow or tolerate such a situation. The adventurers will hit their heads against the wall of law.”²⁵

The second reason for Prime Minister Demirel’s visits to the Eastern provinces—addressing the debates regarding the region’s neglect—can be understood within the context of the 1960s, when discussions about increasing investments in the East intensified both within Kurdish circles and in Parliament compared to previous years. Undoubtedly, these debates had existed in previous years, especially after the transition to multi-party rule.²⁶ However, the establishment of many parties in Turkish political life during the period of the 1961 Constitution, the existence of ideological parties, the parties’ concern to win votes, and the advancement of Kurdishism by taking advantage of the constitutional freedom exacerbated these debates.

After the 1965 elections, the first budget law negotiations prepared by the AP were an example of this issue. Erzincan MP Nafiz Giray had submitted a parliamentary question to the Presidency of the Parliament to learn from the Prime Minister whether a special plan was being considered for the underdeveloped Eastern and Southeastern Anatolian regions of the country. The parliamentary question was answered by State Minister Cihat Bilgehan on behalf of the Prime Minister on 30 November 1965.

Cihat Bilgehan stated that the answer to this question was given in detail in the Government program²⁷ and that it was accepted in the program that these regions would be given “greater attention by the Government”, but that the underdevelopment was not only in the East, and that there were structures in other regions similar to the ones in the East, and that there was a need for special attention and importance for the Eastern provinces. However, Bilgehan stated that there was no need to consider a special program when the government program and the Development Plan had already set targets to overcome the underdevelopment in the East. Bilgehan said that the Development Plan gave priority to the Eastern provinces in the investments to be made in the fields of education, health, transport and agriculture, and that the Government’s main objectives included the development of the region’s transport network, mining and animal husbandry, development of water resources, advancement of industry in the region, completion of the university being established, establishment of new universities, opening of technical schools, completion of the Keban Dam, and that these objectives

²⁴ *Milliyet*, 17 October 1967, p. 1.

²⁵ *Milliyet*, 23 October 1967, p. 3.

²⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Period 8, Volume 19, Meeting: 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1949, pp. 288-289; *TBMM Tutanak Dergisi*, Period 8, Volume 23, , Meeting: 4, TBMM Matbaası, Ankara, 1950, pp. 54-56.

²⁷ Türker Sanal, *Demirel Hükümetleri Koalisyon Protokolleri ve Programlar*, Sim Matbaacılık, Ankara, 2000, p.105-107.

would be taken into consideration in the annual budget programs. Bilgehan continued his speech by giving examples and listing the objectives of the Government. Accordingly, while the amount of public investments allocated for the Eastern provinces was 568 million liras in the 1963 budget, it was increased to nearly two billion liras in the 1966 budget. Investments to be made by local administrations were excluded from these figures. In addition to public investments, it was considered important for the development of the region to direct private enterprise investments for the aforementioned regions. In this context, it was planned to support private enterprise investments by opening branches of the Industrial Development Bank in a few cities of the Eastern provinces. It was also considered to establish branches of the Mining Bank in some centres of this region. Cihat Bilgehan, who gave this information, stated that the government, as Prime Minister Süleyman Demirel had said in his Diyarbakır speech, considered “the development of the Eastern region as the most sacred ideal”. Bilgehan went on to say that in order to realise the investments to be made in the East and to carry out other state affairs, serious and important emphasis had been placed on the adequacy of the state organisation and personnel from the central administration to the local administration. In this context, necessary legal arrangements had been made. According to this regulation, it was decided to grant deprivation allowances to civil servants working in the underdeveloped regions of the country. This would ensure a more balanced distribution of administrators and civil servants throughout the country.²⁸

The issue of making more investments in the eastern provinces came to the agenda again during the 1968 budget negotiations, in a debate in which Prime Minister Süleyman Demirel took part. The two major parties of those years, CHP and YTP, had criticised or made demands to the government. For this reason, Prime Minister Demirel himself gave the answer.

Bülent Ecevit, who took the floor on behalf of the CHP group at the 15 February 1968 session of the budget negotiations, started his speech by accusing the AP government of neglecting social justice among the regions. As evidence for this, he stated that “nothing specific had been done to develop the East” and that no concrete measures could be presented in the Second Five-Year Plan. In his speech, Ecevit also addressed the claims and concerns about whether there was a Kurdish movement in the region. According to him, “There are undoubtedly some individual Kurds in the East. But there is no Kurdish movement that has taken hold among the people. The people of this region were not longing to break away from Türkiye, but rather to be part of Türkiye”. The cause of the people of the region was the fight against poverty. Saving the East from poverty and developing it was not as difficult and expensive as it was thought to be.

Bülent Ecevit suggested to the government that the livestock potential of the region should be utilised at the highest level. He also stated that if the region’s need for bread wheat was met, the region could also meet Türkiye’s meat demand. However, the decrease in the number of pastures in the region and the fact that the existing pastures were owned by the rich or rented to the poor at very high prices had a negative impact

²⁸ *Resmî Gazete*, 23 July 1965, No: 12056; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Period 2, Volume 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1965, pp. 422-427.

on animal husbandry. This problem had to be solved and a feed industry had to be established rapidly in the region. State leadership and assistance should be provided so that the people of the region could export their animals, and smuggling should be prevented.

The lands in the Iğdır and Kağızman region could provide both the livelihood of the people of the region and a large foreign exchange inflow to the country with a number of measures to be taken. Ecevit said that the money necessary for the realisation of all these proposals was the hundreds of millions of liras allocated from the state budget every year for the creation of private enterprise should be used for the development of the East by giving up this passion, so that the region could develop beyond recognition in five years. If these were to be done: “Neither separatists, nor exploiters, nor aghas, nor sheikhs would be able to exist in the region. The sheikhs and aghas of the East, some of them do not actually own any land or assets. In fact, they fill the void left by the state in the East, or pretend to fill that void and take advantage of it.” At the end of his speech, Ecevit stated that in the past, the CHP had put special funds in the budget for the development of the East, but the DP and the AP, which came to power later, did not put these special funds, and that these parties either slowed down or neglected the measures taken by the CHP for the East.²⁹ As for the issue Ecevit was referring to, during the period when the CHP was in power (1923-1950), 10 million liras were allocated to the budget in 1949 and 13 million liras in 1950 for the development of the Eastern provinces.³⁰

The day after Bülent Ecevit’s speech, the YTP was another party that brought the issues of the East to the agenda. Speaking on behalf of his party’s group, Ağrı Deputy Kasım Küfrevi said that CHP Secretary General Ecevit’s remarks about the East were in line with the truth and that he was “fully in favour” of these issues. He started by saying that he agreed. According to him, it was important that for the first time in the parliament, a secretary general of a party had boldly put forward his observations on the East. On behalf of the Party Group, Küfrevi listed the measures to be taken in this region. Accordingly, the population of the region should be made more productive through education. Moreover, since only 15 per cent of the land in the region was suitable for cultivation, attention should be paid to animal husbandry. In addition to state investments, it was important to encourage private sector investments in the region.³¹ It is observed that YTP differed from the CHP in its views on private sector investment.

Prime Minister Süleyman Demirel responded to the spokespersons of both parties in the Parliament on 28 February 1968. The Prime Minister preferred to start his speech by responding to the propaganda in the Eastern rallies held a short while ago. In his speech, the Prime Minister stated that all three claims used in the rallies, namely “The Second Five Year Plan does not bring anything to the East”, “Nothing has been done to the East”, “Nothing can be done to the East”, were not true and that it was obvious that the rallies were organised with “separatist provocation” and that the claim of seeking the right to

²⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Period 2, Volume 24, TBMM Matbaası, Ankara, 1968, pp. 548-549.

³⁰ Resul Köse, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Devletin Şefkatli Yüzü (1923-1960)*, p.179.

³¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Period 2, Volume 24, pp. 617-618.

freedom was also a lie. Because, according to the Prime Minister, the government was genuinely committed to making investments in the East. While the Development Plan outlined the amount of investment allocated to various sectors, it did not specify the exact locations where these investments would be implemented. Therefore, these criticisms were unwarranted. Demirel said that it was not possible to make a separate plan for the East without amending the Constitution, which was criticised by the opposition. In his speech, Prime Minister Demirel gave some information about the East. According to this, 16 per cent of the investments made by the State in the Eastern provinces during the First Five Year Plan³² had been realised. The population in the Development Plan period was 18 per cent. Looking at the figures, it could be said that there was a consistency.

Prime Minister Demirel had previously stated that roads were the first priority in the East and that nothing could be achieved without transport. Accordingly, at that time there was no asphalt-free road in the East. Work was only continuing in the Pervari, Şırnak and Uludere, Beytüşşebap, and Şemdinli districts. When the bridge over the Tigris River between Cizre and Zahar was completed, it would be possible to travel from Istanbul to Baghdad on asphalt roads. The project, which had started in Iğdır in 1934 in co-operation with the Russians, was left unfinished due to the breakdown of relations with the Russians.³³ The project, which was put into effect and completed in 1952, irrigated three to four hundred thousand decares of land. A hydroelectric power plant was built in Iğdır. During the AP government, a meat plant was started to be built in Kars and some studies for a cement factory were started. In Erzurum, plans were initiated for the construction of the Erzurum Cement Factory. Additionally, sugar factories were established in both Erzincan and Erzurum, and irrigation projects were underway in Uluova, Elazığ. The construction of the Keban Dam was underway. The construction of a fertiliser factory in Sivrice had begun under the AP government.

From Elazığ to Tatvan, it was possible to travel by railway and asphalt road along the Murat Valley. A meat plant in Tatvan, a cement factory in Van and a hydroelectric power plant were built. Erciş, Muradiye and Gevaş Plains were provided with water. An irrigation network was built in Nusaybin, Mardin. The construction of a 27-thousand-kilowatt hydroelectric power plant was about to completion. In Diyarbakır, the Devegeçidi Dam was being constructed together with an irrigation system. A meat combine was about to completion in Elazığ. A cold storage depot and a cement factory were established in Gaziantep, and a meat plant in Urfa. In addition, electricity was being supplied to Gaziantep and Urfa from Seyhan. In the last three years, 95 million liras had been spent to supply drinking water to another 3,700 villages in the Euphrates Plain. A railway from Van to Kotur was being built at a cost of 300 million liras and was to be operational in 1969. Thus, the railways in Türkiye would be connected to the Iranian railways. Meat combines were to be built in Ağrı and Bingöl in 1969.

³² *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1963.

³³ Resul Köse, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Devletin Şefkatli Yüzü (1923-1960)*, pp.147-148.

Travels Of Prime Minister Süleyman Demirel To Eastern And Southeastern Anatolian Provinces in 1968

Prime Minister Demirel also touched upon the issue of land reform³⁴ in his speech and said, "We are totally against the mentality that makes Turkish peasants slaves in the hands of landlords". According to Demirel, there were 240 million acres of land in Türkiye. Three million families cultivated up to 500 acres of this land. The proportional equivalent of this land was 93 per cent. More than 500 acres of owned land constituted only seven per cent of the total land. The number of families cultivating this land was 15,000. According to Demirel's own calculations, 15,000 families owned 18 million acres of land. If 500 acres of this land were left to the landowners, 7.5 million acres would have to be left to the landowners. This left 10 million acres of land. If this land was distributed as 100 acres each, it would have 100,000 families, but this would not solve the problem since there were 398,000 families with less than five decares of land, 375,000 families with 6-10 decares, and 495,000 families with 11-20 decares. Because there was an imbalance between the distribution of land and population in Türkiye. While there was a shortage of land in the Black Sea region, there was plenty of land in the Southeast. For this reason, Demirel stated that the problem could not be solved by taking these 10 million lands from their owners and that maquis lands and hillside lands could be utilised, but then the Forestry Law was brought against the Government. At the end of his speech, Demirel stated that with the Second Development Plan, which was in force during the 1968-1972 period, large investments would be made in the Eastern provinces in the fields of education, health, industry and infrastructure. He also stated that in this program, very favourable conditions in terms of tax reductions, interest and credit rates were offered to private sector representatives who wished to invest in the East.³⁵

2. Prime Minister Süleyman Demirel's First Eastern Provinces Tour

Months after his speech to the opposition parties in February 1968, Prime Minister Demirel embarked on a multi-day tour of the Eastern provinces, the first in August and the second in September. The aim of these visits was to commission the investments already made and to lay the foundations for new investments. In addition, although it was not an election period, he wanted to mingle with the people through public meetings and rallies.³⁶ In this context, he warned the public against harmful activities. Wherever he went, Demirel said that solutions would be produced together by being patient against the problems of the country and the region that had accumulated for years. In this way, it can be said that he wanted to put an end to the discussions that the East was neglected both in political circles and in the environments where Kurdish activities were carried out.

³⁴ For the Justice Party's policy on land reform, which could not be solved in Türkiye in those years, see: Ezgi Aydoğmuş, *Agricultural policies applied during the period of Justice Party governments and its socio-economic reflections in Turkey (1961-1980)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Unpublished Doctoral Thesis, Balıkesir 2021, p.113-118; The number of landless families was higher in the eastern and south-eastern provinces than in other regions. For example, the number of landless families in Urfa was 29,564 in these years. In Diyarbakır, the figure was 26,750. The proportional equivalent of these figures within the total number of families was 53.7 per cent in Elazığ and 46.7 per cent in Diyarbakır. Fehmi Yavuz, "Toprak ya da Tarım Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol.22, Issue: 2, (1967), p.39.; See also about this subject: Reşat Aktan, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 21, (1971). pp.37-83.

³⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Period 2, Volume 26, TBMM Matbaası, Ankara, 1968, pp. 717- 726; *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, no date, pp. 268-269.

³⁶ Demirel was born into a rural family, which made him a political leader with a talent for connecting with the people. For more on Demirel's personality, see also, Fuat Süreyya Oral, *Süleyman Demirel'in Kişiliği*, Cihan Matbaası, Ankara 1973; Ayşegül Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul 2008.

The distance to be travelled by Prime Minister Süleyman Demirel during his first visit to the Eastern provinces was approximately 4,500 km. He visited the provinces of Van, Hakkâri, Muş, Bitlis, Siirt, Mardin, Urfa and Diyarbakır. Minister of State Seyfi Öztürk, Minister of Industry Mehmet Turgut, Minister of Energy and Natural Resources Refet Sezgin, Minister of Rural Affairs Turgut Toker, some senators and deputies, undersecretaries, general managers and members of the press participated in this trip together with the Prime Minister.³⁷

Prime Minister Demirel started his tour of the Eastern provinces from Van. In his first speech in Van, he had stated that citizens should not be provoked and should be in unity and solidarity with the following words “We have no problems that we cannot solve. We should work without paying heed to discord, mischief and provocations.” In his speech, Demirel explained that the country had many long-standing and accumulated problems and that these problems could be solved by working together, but that there were conditions: “This country will live as one, it will live together, and the people of this country will not let the intellectual struggle of ideas turn into fights and discord. This is the condition: a Türkiye living in peace and tranquility. This does not imply a Türkiye devoid of noise. Rather, it is a Türkiye that maintains the struggle of ideas within appropriate bounds, ensuring that resentment and anger do not transform into hostility.” These remarks by Demirel can be interpreted as a response to the slogans frequently voiced during the rallies held in the East.

During his speech, the Prime Minister stated that he had started his first tour of the country in 1968, except for election trips, in Van and said that he had not come to ask for votes from the citizens, but to greet them and to see the work done on the spot.³⁸ During Demirel’s speech, the people asked for the elimination of unemployment, the construction of a large mosque in Van, the establishment of an Eastern university and an increase in the number of doctors.³⁹ In fact, the idea of establishing an Eastern university on the shore of Lake Van was also Atatürk’s dream.⁴⁰

After the inauguration of the Ergil Hydroelectric Power Plant, Prime Minister Demirel visited and received information about the construction of the Cement Factory and the Van-Kotur railway, which would be put into operation in 1969, opened the 100-bed state hospital and the Erciş Hydroelectric Power Plant, and travelled to Tatvan.⁴¹

After Van, Prime Minister Demirel was the first Prime Minister in the history of the Republic to visit Hakkâri. In his speech to the people there, after mentioning that the country had many problems, he said that all problems would be solved “as long as Türkiye is in peace, tranquillity and togetherness, brotherhood and unity. There will always be supporters of sedition, mischief and separatism.” In Hakkâri, Demirel visited the state hospital, ordered to those concerned for the construction of an indoor sports hall and other facilities, and received the delegations of the districts. Meanwhile, speaking at the

³⁷ Zafer, 18 August 1968, p. 1.

³⁸ Zafer, 19 August 1968, pp. 1, 7.

³⁹ Cumhuriyet, 19 August 1968, p. 1, 7.

⁴⁰ Resul Köse, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Hükûmet Politikaları...*, p. 415.

⁴¹ Zafer, 20 August 1968, pp. 1, 7.

groundbreaking ceremony of the new hydroelectric power plant in Hakkâri, YTP Hakkâri MP Ali Karahan thanked the Government as a Hakkâri resident, saying that the services provided to Hakkâri in two and a half years had not been provided in the 45-year history of the Republic. Ahmet Zeydan, a former CHP MP from Hakkâri, had said to Demirel: "You are the apple of our eye".⁴²

Following his visit to Hakkâri, Prime Minister Demirel addressed the citizens in Erçiş and Tatvan. In his Tatvan speech, he said: "Our country is great. Its problems are not the problems of today. Problems have accumulated. There are two ways for the development of this beautiful country. Either to enter into each other in the absence, poverty, or to work in a way worthy of our ancestors by pushing away the discordant, the corruptor. We desire unity, solidarity, brotherhood, peace, tranquility and harmony. We are in the love of serving the nation. The common sense of the nation distinguishes the discordants and defeatists very well."⁴³

Within the scope of the Prime Minister's visit to Tatvan, the foundation of the Meat Production Plant was built in Tatvan. As for the objectives of the government in the establishment of the meat plant, this plant was to be of great importance in the development of the East, especially in the valorisation of animal products. The fact that Tatvan was located on the CENTO road would also increase its value. For years, the livestock in the region had been smuggled to Iran, Syria and Iraq and replaced by goods of no monetary value. In addition to this, there was a considerable amount of outage due to weight loss in animals while being transported live to distant cities such as Istanbul, Ankara and Adana. With the establishment of the plant here, a large hinterland would be covered and butchered animals would be bought on time and at their value, providing the producer with the expected profit. Smuggling would be prevented and export of slaughtered meat to Iran and Syria would be realised when necessary. The meat shortage experienced in the region in some seasons would also be prevented with the slaughtering in meat plant and the protein needs of the citizens would be met through normal means and at normal prices. Unemployment would be prevented by creating a new employment area in the region and the people of the region would not leave their families and go to distant neighbourhoods. With the Combine, the spread of animal diseases in the region would also be prevented. The meat and bone obtained from the destroyed meat and offal would be used in the feed industry to produce protein, one of the main ingredients of this organisation. By combining the slaughterhouses in the vicinity, by-products would be better valued, and business lines such as the leather industry would develop. Thanks to the storage feature and capacity of the meat plants, cheeses produced in the region would be stored and foodstuffs not available in the East would be stored in this plant, enabling citizens to consume these foodstuffs easily and at their value whenever they wanted. This facility was planned to be completed in 1969 and its budget was organised accordingly.⁴⁴ This plant was conceived as a requirement of the decision in the Second Five-Year Development Plan to prioritise the Eastern region, where livestock breeding is more intensive, for the establishment of meat plants and the leather industry.⁴⁵

⁴² Zafer, 29 August 1968, p. 7; See also for details of the joy that Demirel's visit to Hakkâri caused among the people of Hakkâri: Tekin Erer, *Lider Demirel*, 1977, p.42-43.

⁴³ Zafer, 21 August 1968, pp. 1, 7.

⁴⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 16, p. 10.

⁴⁵ *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, p. 416.

Prime Minister Demirel then visited Muş and Varto to see the houses built after the Varto earthquake of 19 August 1966 and addressed a crowd of thousands in Muş. In Muş, the Prime Minister spoke in front of a banner reading 'We are Turks, we are brothers, we are together' in front of the State House. The Prime Minister had given the following information in his speech in Muş: 'In the last disaster, no one was left hungry or in deficit. We have recovered from the earthquake disaster by spending one hundred million liras. It is necessary to appreciate what has been done. In the Muş plain, 175 million liras worth of construction has been put out to tender. Irrigation canals will be constructed. We are endeavouring to do much more. One billion liras will be spent on the Muş plain and the yield will be increased five times. Thus, Muş will take its place in the great Türkiye.' In the rest of his speech, the Prime Minister said that he had not come to ask for votes from the people of Muş and concluded his speech as follows: 'As long as our country is in order, peace and tranquility, it will develop in a very short time.'⁴⁶ In Muş, the Prime Minister inaugurated Muş Public Education Centre, Tandoğan Topraksu Cooperative Artesian Wells and Irrigation Canal and 50 houses built for flood disaster victims in Sungu Village, and laid the foundations of Varto NCO Lodgings, Muş Central Gendarmerie Officer Lodgings, Central Post Office Building and Muş Real Estate Credit Bank.⁴⁷

Prime Minister Demirel had spoken at the handover ceremony of 554 houses and 122 shops destroyed in the earthquake in Varto two years ago to the people of Varto. Demirel was welcomed in Varto with a banner reading 'Architect of Varto'.⁴⁸ The groundwork for the Bitlis high school hostel building was laid in Bitlis.⁴⁹

Prime Minister Demirel was also welcomed with a great flood of love in Siirt and addressed tens of thousands of Siirt residents. In Siirt, Siirt State Hospital and Batman Institute of Art for Men were opened and the groundwork for the Central Regional Agricultural School and the Central Institute for Girls was laid.⁵⁰ In his Siirt speech, Prime Minister Demirel stated that Siirt had many local problems and that efforts were being made to resolve these problems, 'First of all, we are endeavouring to connect the districts of Siirt to Siirt. We are trying to make it possible to go to Pervari, Şırnak, Eruh and all districts in all seasons'. Demirel also said that efforts were being made to complete health and education facilities, to develop various industrial investments in Siirt, which is an oil region, and to open new business areas. In the continuation of his speech, Demirel said that the country had many troubles and that the condition for getting rid of these troubles was that peace and tranquillity prevailed in the country.

On his way from Siirt to Batman, Prime Minister Demirel also visited Kurtalan and Beşiri. In his speeches there, he emphasised in particular: 'Freedom is an essential condition. This country will never again see what it is like to be without freedom. As a nation, it is necessary not to give opportunity to those who sow discord, those who exploit poverty, those who want to make it seem as if centuries-old problems can be solved in a day. We are striving to provide every corner of the country with all civilised

⁴⁶ *Hürriyet*, 21 August 1968, p. 7.

⁴⁷ *BCA*, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 16, p. 3.

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 21 August 1968, pp. 1, 7.

⁴⁹ *BCA*, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 16, p. 1.

⁵⁰ *BCA*, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 16, p. 2.

Travels Of Prime Minister Süleyman Demirel To Eastern And Southeastern Anatolian Provinces in 1968

means.' Demirel, who travelled to Batman after his Siirt visits, addressed thousands of citizens in Batman and said, 'We will make the land of none a land of haves'. Demirel had visited İPRAŞ and Batman Refinery facilities in Batman and asked for acceleration of the works by getting information from the relevant people. After the opening of Batman Institute of Art for Men, the delegation travelled to Mardin.⁵¹

Addressing a large group of people in Mardin, Prime Minister Demirel particularly mentioned the water problem and said that they were closely interested in every problem of Türkiye. Demirel stated that they had laid the groundwork for 245 houses in order to rescue the people living in the caves in Hasankeyf and that these citizens would be able to live in their houses in the spring of next year. During his visit to Mardin, Demirel also attended the ceremony of providing 60 villages with drinking water in Gülharrin village. Because of Demirel's interest in Mardin, the Mardin Municipality Council, composed of AP, CHP and Trust Party (GP) members, held an extraordinary meeting and unanimously decided to grant Demirel an honorary citizenship certificate for Mardin.⁵²

Prime Minister Demirel also addressed large crowds in Kızıltepe and Ceylanpınar.⁵³ Çağçağ Hydroelectric Power Plant, Cizre Bridge, Mardin Agricultural Vocational School, Mardin Agricultural Vocational School, additional construction of Provincial State Hospital, 48 km of Midyat-Nusaybin road, Gercüş Regional Boarding School and drinking water of 329 villages were put into service in Mardin and the groundbreaking of a primary school in Kızıltepe was symbolically laid for the construction of 57 primary schools in Mardin in 1968.⁵⁴

Within the scope of the trip, the construction of E Type Regional Prison in Urfa, Harran 60 village group drinking water and electricity network facilities to be provided to Harran Sub-district, Central Direkli Drinking Water, Central High School Building were put into service, while the construction of the drinking water group that will provide water to 205 villages in Edene Village of the Centre and the construction of the Viranşehir drinking water group for 96 villages were put into service.⁵⁵ In Diyarbakır, the bazaar and business centre in the provincial centre were put into service and the foundation stone was laid for the Çınar-Aşağıkonak Group Drinking Water facilities for 38 villages. The Prime Minister and the accompanying delegation left Diyarbakır for Ankara by plane on 24 August.⁵⁶

Prime Minister Demirel and his delegation travelled 4,500 km. in seven days, averaging 643 km. per day. During this time, Demirel made a total of 25 hours of speeches in 32 places.⁵⁷ As part of the tour, he visited Van, Hakkari, Bitlis, Siirt, Mardin, Urfa and Diyarbakır. Aşkale, Gevaş, Erciş, Muradiye, Adilcevaz, Ahlat, Tatvan, Varto, Baykan, Kurtalan, Beşiri, Batman, Gercüş, Midyat, Savur, Viranşehir, Hilvan and Siverek districts

⁵¹ BCA, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 16, p. 2.

⁵² Zafer, 24 August 1968, pp. 1, 7.

⁵³ Zafer, 25 August 1968, p. 1.

⁵⁴ BCA, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 16, p. 4.

⁵⁵ BCA, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 16, p. 6.

⁵⁶ BCA, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 16, p. 5.

⁵⁷ Zafer, 28 August 1968, p. 1, 3.

and Güzelsu, Gümüşdere, Edremit, Sarmansuyu, Tandoğan, Timar, Mercimekkale, Çukur, Bölük yazı, Sarıkonak, Narlıdere, Hasankeyf, Ceylanpınar, Çamlıdere, Akziyaret, Karacadağ, Mercihan sub-districts and Hasköy, Harran, Akıncı and Karabağçe towns as well as Çavuştepe, Gülharri, Yeşilli, Kalaba, Altınova, Karaağaçlı, Güroymak and in nearly 100 villages he had identified the wishes and needs of the people.⁵⁸ While Demirel was inaugurating the facilities built in the villages, his wife Nazmiye Demirel talked to the village women and listened to their requests.⁵⁹ The Prime Minister was given honorary citizenship of 13 places during his visit. Citizens showed their love for the Prime Minister wherever he travelled. The number of sacrifices slaughtered had reached 500. He was welcomed with military ceremonies in every place he visited.⁶⁰ The investment value of the facilities that the Prime Minister laid the ground for or inaugurated during the trip amounted to 720 million liras.⁶¹

When the Prime Minister's seven-day visits evaluated, it can be said that the fact that he stayed in the region as much as any prime minister had stayed in the past and travelled to more places than any other prime minister did in the past is an indicator of the importance given to the region and the people of the region. For this reason, the visit was considered as a 'historical event' by the people of the region.⁶² On the other hand, it could be argued that this visit was not of a political nature, but rather a research-oriented journey, as it involved traveling to the most remote areas and villages of the region and engaging directly with the local population. Thanks to such a visit, the problems of the citizens and the region could be seen on the spot. The fact that this visit had the characteristics of a research trip can also be understood from the participants. In fact, the Prime Minister was accompanied by many executive ministers as well as general managers and technical delegations in charge of road, water and electricity works. One of the most important aspects of the Prime Minister's speeches during the trip was the theme of the fraternity. For this reason, in every speech he spoke of unity and solidarity and advised the citizens not to give any opportunity to 'separatists and spoilers'.

3. Prime Minister Süleyman Demirel's Second Eastern Provinces Tour

Prime Minister Süleyman Demirel's second visit to the Eastern provinces took place between 16-22 September 1968. The Prime Minister was accompanied by State Ministers Seyfi Öztürk and Hüsamettin Atabeyli, Minister of Industry Mehmet Turgut, Minister of Agriculture Bahri Dağdaş, Minister of Rural Affairs Turgut Toker, Minister of Energy and Natural Resources Refet Sezgin, some senators, deputies, general managers and press members. The tour covered a distance of 3,000 km. and visited the provincial centres of Malatya, Elazığ, Tunceli, Erzincan, Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı and nearly 30 district centres, as well as the easternmost districts of the country, namely Iğdır and Doğubayazıt. Within the scope of the tour program, the groundworks of some facilities were laid in villages, towns and provincial centres, while others were put into service.⁶³

⁵⁸ Zafer, 29 August 1968, p. 7.

⁵⁹ Zafer, 22 August 1968, p. 1, 7.

⁶⁰ Zafer, 28 August 1968, p. 7.

⁶¹ Zafer, 28 August 1968, p. 3.

⁶² Zafer, 22 August 1968, pp. 1, 7.

⁶³ BCA, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 17, p. 1.

Travels Of Prime Minister Süleyman Demirel To Eastern And Southeastern Anatolian Provinces in 1968

Prime Minister Süleyman Demirel started his second Eastern provinces tour from Malatya, where he landed on 16 September. The Prime Minister, who was welcomed with a military ceremony, addressed the enthusiastic crowd gathered in front of the Malatya Provincial Governor's Office and expressed his desire to equip every corner of the country with works and said: 'I am not in favour of the division of citizens in any way. Every Turkish citizen has equal rights under Turkish laws, will be treated equally under Turkish laws, and will get her/his share from the developing Türkiye'.⁶⁴

During the Elazığ phase of his visit to the eastern provinces, the Prime Minister inspected the ring road after making inquiries in the city and listened to the concerns and wishes of the citizens by receiving delegations at the Governorate.⁶⁵ In the meantime, the Keban Dam in Elazığ, the construction of which was continuing rapidly, was visited. This project was seen as one of the important development moves of the Government. Elazığ Atatürk High School with 12 classrooms and Elazığ Meat Plant with a capacity of freezing 20 tonnes of meat per day were opened.⁶⁶

Demirel, who travelled to Tunceli after his visit to Elazığ, first visited Sivrice and examined the construction of the Sivrice Azote Factory on site.⁶⁷ Demirel made a speech to a large group of people there and then visited Pertek and Tunceli on 17 September.⁶⁸ Demirel had received a request for a football field in Pülümür.⁶⁹

As the first prime minister to visit Tunceli after Şemsettin Günaltay, in his speeches, he mentioned the investments made in Tunceli, especially in the field of education, and said that the investments would continue to increase. Demirel opened the public library in Tunceli and gave proprietorship certificate to the houses of the residents of Cumhuriyet Neighbourhood in Pülümür who were relocated due to landslides. He had also laid the groundwork for a regional boarding school.⁷⁰ After laying foundations of the regional boarding school, Demirel told the people that no sacrifice would be avoided in order to raise the level of education in Tunceli to higher levels. Demirel also handed over the keys of 82 prefabricated houses built for the people whose houses were destroyed in the earthquake on 26 July the previous year to their rightful owners. Demirel had announced that 1,050 families whose houses had been damaged had been provided with dwellings and that 200 kilometres of village roads had been constructed.

In his speech to the people in Erzincan on 18 September, following Tunceli, Prime Minister Demirel compared the budgets of 1963 and 1968 and stated that while the budget had doubled in five years, the money spent on the Eastern provinces had tripled. During his visit to Erzincan, Demirel made inspections in the city and distributed deeds

⁶⁴ *Hürriyet*, 17 September 1968, s. 7; *Zafer*, 17 September 1968, pp. 1, 7.

⁶⁵ *Zafer*, 18 September 1968, p. 1, 7.

⁶⁶ *BCA*, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 17, p. 2.

⁶⁷ *BCA*, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 17, p. 2.

⁶⁸ *Zafer*, 18 September 1968, p. 1, 7.

⁶⁹ *Cumhuriyet*, 18 September 1968, p.1, 7.

⁷⁰ *Hürriyet*, 18 September 1968, p. 7; In 1968-1969, the number of regional boarding schools in the country increased to 42, 37 of which were located in Eastern and Southeastern Anatolia. See also: Muhabbet Doyran, Education policies of Adalet Party governments between the years 1965-1971, Marmara Üniversitesi Unpublished Master Thesis, İstanbul, 2004, p.84; Şengül Büyükboşacı, *The reflections on the Turkish media of educational policies and their implementations during the era of Suleyman Demirel (1965-1971)*, Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Unpublished Doctorate Thesis, Isparta 2018, p.94.

to 250 farming families from Sazlıpınar and Değirmenköy for 3,200 decares of land given by the Treasury. Demirel then laid the groundworks of the Municipality Commercial Site and the Foundation Business Inn. He then travelled to Tercan, laid the building grounds of the regional boarding school, listened to the wishes and wishes of the people and then moved to Aşkale.⁷¹ Prime Minister Demirel had given some directives to the general directors accompanying him during his Eastern tour up to Erzincan. One of these directors was the General Director of Highways. The Prime Minister had requested that the work on the asphaltting of the roads in this part of the country from Elazığ onwards should be accelerated and that the villages in the region should be connected to the main connection roads and provided with electricity. In response, General Director Servet Bayramoğlu said that the asphalt works in this region would be completed in 1970 at the latest and that from this year onwards, a person travelling from Edirne would be able to go all the way to Kars without passing through dusty roads.

The Prime Minister officially opened a cement factory in Aşkale, which would produce 350,000 tonnes of cement per year.⁷² On the fourth day of the tour, he addressed thousands of people of Erzurum and touched upon various problems of the country and explained that the Government did not discriminate between East and West by giving examples based on figures. On 19 September, he inaugurated Atatürk University Morphology Institute and Higher Education Student Residence in Erzurum and laid the foundation of the first part of the construction of the Faculty of Medicine Research Hospital. The Research Hospital was to include 675 beds, and the polyclinic and service building was to care for 800 patients a day. The foundations of the Industrial Estate, indoor sports hall, Erzurum Maternity Home, Foundation Business House, Special Administration Business House and Lignite Briquette Factory were also laid. This factory would serve to meet the region's need for fuel. Erzurum Air Terminal Building was also inaugurated on the same day.⁷³

Prime Minister Demirel, while inaugurating the facilities of Atatürk University in Erzurum, complained about one issue. That was that doctors did not come to the East for service. Demirel said in his speech that there were 72 health centres in Erzurum, but only 18 of them had doctors.⁷⁴ In fact, the problem of doctors in this region was not a problem was not a problem in this region, but this region, but it was a problem that was felt throughout the country except for the big cities such as Istanbul, Ankara and Izmir. In other words, doctors preferred to live in big cities both because of their high earnings and high living standards. So much so that even doctors from the Eastern provinces did not want to work in their own regions.⁷⁵ Nevertheless, the state sought ways to send more doctors to the East. In 1960, there were 11,400 inhabitants per doctor in the Eastern provinces, while in 1965 this number had fallen to 7,700.⁷⁶ Erzurum was the place where the Prime Minister stayed the longest during his trip. While inaugurating or laying the foundations of many facilities here, he had also travelled around Erzurum from district

⁷¹ Zafer, 19 September 1968, p. 1, 7; *Hürriyet*, 19 September 1968, p. 1.

⁷² Zafer, 19 September 1968, p.1, 7; *Hürriyet*, 19 September 1968, p.1.

⁷³ Zafer, 20 September 1968, p. 1, 7.

⁷⁴ *Hürriyet*, 20 September 1968, p. 9.

⁷⁵ Resul Köse, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Devletin Şefkatli Yüzü (1923-1960)*, pp. 294-315.

⁷⁶ *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, p. 265.

Travels Of Prime Minister Süleyman Demirel To Eastern And Southeastern Anatolian Provinces in 1968

to district and even street to street. He had contacted people from all classes, including university professors, students and delegations from villages, and listened to their problems and received their wishes and hopes.⁷⁷

After Erzurum, Demirel travelled to Kars on 21 September. On the way, he listened to the problems of the citizens in Güzelova village and Dumlu sub-district. On his way to Tortum, Demirel visited the health centre and received information. Demirel then visited Narman, Oltu, Kömürlü, Şenkaya, Akşar, Şenkaya and Şenkaya districts and sub-districts before travelling to Göle, where he spent the night and departed for Kars in the morning.⁷⁸

Demirel visited six districts and nearly 20 towns and villages in Erzurum and Kars. The Prime Minister addressed a large crowd in Kars. He laid the foundations of some facilities and inaugurated others. Among the facilities opened were a 200-bed state hospital and a secondary school building. The foundation of Kars Meat Factory was laid.⁷⁹ In a public speech, a citizen had asked the Prime Minister for coal.⁸⁰

On the sixth day of the tour, the Prime Minister visited Iğdır district. In his speech there, he talked about the efforts for the development of the region in every field. Demirel visited the Serdarabad Regulator on the Turkish-Russian border and made inspections, followed by a visit to the Karakale Border Post. Demirel also visited the Iğdır Plain Irrigation Facilities, the project of which was prepared during his term as the General Directorate of State Hydraulic Works and the construction of which had begun.⁸¹ During Demirel's visit to Iğdır, the people of the region presented him with a three and a half metre petition with 1,500 signatures for the construction of a canning and spinning factory in Iğdır.⁸²

In his speech to the people during his visit to Ağrı, the Prime Minister, after talking about the country's progress in a short period of time, said that electricity would be brought to Ağrı from Keban, unemployment in Ağrı would end, and roads would be built, and emphasised the sentence 'We will save our Eastern provinces from the pain of the East, and our Eastern citizens from the pain of the East, this is the goal of our development philosophy'.⁸³

Before leaving Ağrı, the Prime Minister visited the 12th Division, the Ağrı Girls' Primary School and took a tour around the city. On his way from Ağrı to Eleşkirt, the Prime Minister visited some irrigation facilities and inaugurated the fountain built by the Ministry of Rural Affairs, which would provide drinking water to the village of Güvence. Demirel then visited Tahir Nahiyesi on the way and inaugurated the second fountain that would provide clean water to this neighbourhood. The Prime Minister made a speech to the crowded group waiting for him in Eleşkirt and said that the region and the country would have better opportunities with the new investments to be made.⁸⁴

⁷⁷ Zafer, 21 September 1968, p. 1, 7.

⁷⁸ Zafer, 22 September 1968, p. 7.

⁷⁹ Zafer, 23 September 1968, p. 1, 7.

⁸⁰ Hürriyet, 22 September 1968, p. 1, 9.

⁸¹ Zafer, 23 September 1968, p. 7.

⁸² Hürriyet, 23 September 1968, p. 1, 9.

⁸³ Zafer, 24 September 1968, p. 7; Hürriyet, 24 September 1968, p. 1.

⁸⁴ Zafer, 24 September 1968, p. 7.

In his speech in Hınıs, the Prime Minister mentioned that the country's resources were abundant and sufficient for everyone and then warned the people against some ideological movements as follows: 'We are ready for the struggle and debates in any form, provided that they remain within civilised boundaries, are not directed against the survival of the state and are not mired in some outdated doctrines. If the debate and struggle of ideas are carried out in our country within these limits, our country can only benefit from it. However, those who have the ambition of injecting our beloved nation with some doctrines which are not accepted by the Turkish Constitution or which are directed against the survival of the state and the integrity of the nation will always be disappointed.'

In Pasinler, the last stop of the tour, the Prime Minister said, 'Those who say that AP neglected the East are telling the biggest lie.' As proof of this, he said that when they came to power, there was only a plant in Erzurum in the East, while the plants in Urfa and Elâzığ were in service, the foundation of the Diyarbakır plant would soon be laid, and the foundations of Tatvan and Ağrı were also being laid. In addition to increasing the capacities of Gaziantep, Elazığ and Sivas factories in order to meet the need for cement, which is one of the most important needs of the East, he said that six more cement factories were established or would be established in this region during his term. At the end of his speech, the Prime Minister said, 'Turkish homeland is a whole. It is a whole from one border stone to the other border stone. It is an indivisible and indivisible whole. For this reason, what is it, dear citizen, that some ignorant people want to achieve by sowing some seeds on the surface of the country by some purposeful ignorant people?'

The Prime Minister returned to Ankara from Erzurum by plane on 22 September after making nearly 35 speeches during an eight-day tour covering seven provinces and nearly 30 districts. On the plane on his way back to Ankara, he said, 'It is necessary to tell the Turkish people the truth. When we took over power in 1965, only 20 per cent of the development plan had been realised. None of the big investments had been made' and he explained that the people should be given dreams and promises that could be realised instead of unrealisable dreams. In this regard, he said that development without electricity was unthinkable and that education and social services would follow, and he expressed his opinion on the investments to be made and said that he had ideas to add new links to the 1969 budget program.⁸⁵

4. Results of Prime Minister Süleyman Demirel's Eastern Provinces Travels

Prime Minister Demirel's travels to the Eastern provinces had many consequences. One of these outcomes was that the CHP and YTP became more interested in the Eastern provinces and even organised research trips to the region. Just a few days after the Prime Minister's second visit to the Eastern provinces, CHP Secretary General Bülent Ecevit embarked on a ten-day tour of the Eastern Black Sea and Eastern provinces, which started on 24 September. YTP Chairman Yusuf Azizoglu also planned to visit the Eastern provinces on the same days.⁸⁶

⁸⁵ *Zafer*, 25 September 1968, p. 7.

⁸⁶ *Cumhuriyet*, 22 September 1968, p. 1.

For the results of the trip, the report titled 'Eastern Development' prepared by the AP shortly after the trip should also be analysed. Although it is not clear when and by whom the report was prepared, it refers to the AP as 'four years in power' in its content. For this reason, it can be said that the report was prepared in 1969. In the report, it is possible to get an idea about how the AP viewed the regional issues after the trips.

In the report, the importance of the problems of the region by the Party was expressed as follows: 'The dire need for the economic, social and cultural development of Eastern and Southeastern Anatolia is a national issue of vital importance that will unite us all as a nation'. According to the report, the reasons for the region's backwardness were listed as the neglect of the region for centuries, the long history of wars, invasions and migration movements. These reasons also responded to the claims of some circles such as TIP that the East was particularly neglected. AP was also very uncomfortable with the fact that discussions on the underdevelopment of the East were being dragged towards 'divisive, separatist and disintegrative ideas'.⁸⁷

In the report, it was stated that it was wrong to attribute the deficiencies of the East to only one government, especially to their own government, and that the Second Five-Year Development Plan gave importance to the economic, social and cultural development of the East. In addition to infrastructure investments such as roads, water and electricity, investments in agriculture, animal husbandry and mining were made in the region in the last four years to pave the way for industrialisation.⁸⁸

AP complained that the issue of the development of the East was made a subject of ideological exploitation by some circles. What these circles wanted was that the development of the East could only be possible through the statist model and not through private enterprise. AP, on the other hand, believed that the development of the East could be realised within the same economic and social constitutional order as was applied throughout the country, and that this was not a choice but a legal obligation. In other words, different practices between regions were not possible. For this reason, AP advocated a mixed economic model for the development of the East. However, it was also of the opinion that the private sector should be encouraged to invest in the East, and prior to this, it was necessary to establish the necessary infrastructure facilities in the region.⁸⁹

The report also rejected the opposition parties' recommendations, made since 1965, for a separate program dedicated to the development of the East, countering them with the following reasoning: 'The idea of a separate Eastern program is far from having any serious meaning beyond a political concession to the people of a particular region.'⁹⁰ Thus, it can be understood that besides the legal impossibility of implementing a separate program specific to the East, AP also had such a concern.

⁸⁷ BCA, Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No: 133 863 5, p. 1.

⁸⁸ BCA, Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No: 133 863 5,p. 2.

⁸⁹ BCA, Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No: 133 863 5,pp. 3-5.

⁹⁰ BCA, Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No: 133 863 5, p. 6.

The AP also deemed the criticism from the opposition and certain circles, which argued that the government had failed to implement land reform, as unjustified. The rationale behind this view was that seizing land from large landowners without simultaneously creating opportunities to enhance agricultural production in the region would yield no tangible benefits, aside from fulfilling ideological goals.'

In the report, it was stated that the policies of the leftist circles to organise and mobilise the people were also carried out for the purpose of exploitation and were actions that would disrupt the unity and solidarity of the people: 'The extreme leftist politicians who exploit the psychological ease of mobilising people around feelings of hatred and enmity against each other are more concerned with their own propaganda interests than with the welfare of the people. In our country, as elsewhere in the world, they find class struggle and the division of the masses of the people into hostile groups, and finally the creation of divisions and enmities between the regions, suitable for their own destructive purposes.' For this reason, AP believed that the fate of the East could only be changed through big projects. Keban project, oil facilities and pipelines, development of animal husbandry, irrigation facilities, investments in health and education were listed among these big projects.⁹¹ When the report is evaluated in general, it can be said that there is a consistency in the AP's perspective and policies towards the region before and after the visits.

Another outcome of this trips is that it is necessary to look at the results of the general elections held in the year immediately following the trips. In the general elections held in 1965, AP had won 52.9 per cent of the votes and 240 deputies out of 450 deputies, while CHP had won 28.7 per cent of the votes and 134 deputies. In the 1969 general elections, although AP received 46.6 per cent of the votes and decreased its votes compared to the previous elections, due to the changed electoral system, it was able to get 256 deputies out of 450 deputies and CHP was able to get 143 deputies with 27.4 per cent of the votes. Compared to the 1965 elections, AP increased its number of deputies in the Eastern provinces. The number of deputies, which was 34 in 1965 elections, increased to 41 in 1969 elections.⁹² Of course, the policies implemented throughout the country had an impact on this result. In addition, as a result of the AP's interest in the problems of the region, it can be said that it was also effective in mingling with the people by travelling to the remotest corners of almost all Eastern provinces shortly before the elections.

Conclusion

Between 1965 and 1971, AP came to power alone in Türkiye. During these years, the development of the eastern provinces and the prevention of Kurdish activities, which increased during these years, were among the issues that AP was most occupied with.

It can be said that the environment of freedom caused by the 1961 Constitution was effective in the increase of Kurdish activities. The organisation of Eastern rallies by some Kurdish figures and the left-leaning TİP, based on the ethnic belonging of a group of the people of the Eastern region, drew the attention of state authorities, the government and political parties to this region. Although these rallies were called as protest rallies

⁹¹ BCA, Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No: 133 863 5, pp 8-9.

⁹² 1950- 1965 Milletvekili... s. 1; 12 Ekim 1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1970, p. 7.

against the underdevelopment of the East, the chanting of slogans and the carrying of banners that would harm the unitary state structure aroused the opinion of Prime Minister Demirel that something should be done by the Government. For this reason, in order to take this material from the hands of both Kurdish figures and all groups who used the issue of the neglect of the East as political material, Prime Minister Demirel went to the Eastern provinces with a large group, the first on 18-24 August 1968 and the second on 16-22 September 1968. A total of 7,500 kilometres were travelled during these trips. In a period of more than two weeks, almost all the Eastern and Southeastern provinces were visited from district to district and even to villages in some places.

During the tour, many investments were put into service and the foundations of many projects were laid. During his visits, Prime Minister Demirel held rallies in nearly 70 places and also held public meetings and listened to the problems and complaints of the citizens. In fact, it can be argued that these visits were not politically motivated, but rather investigative and research-oriented, aimed at directly observing the region's issues and gaining the support of the local population, the Prime Minister emphasised in many places that these visits were not a visit to ask for votes. The general elections were still a year away. Therefore, it can be said that this statement of the Prime Minister was sincere. In addition, considering that the region's greatest need is for infrastructure investments such as roads, water and electricity, the fact that the participants were ministers, bureaucrats and technicians who manage these tasks strengthens the impression that the visit was an investigation and research trip. In addition to this, Demirel travelling to places where no Prime Minister had ever been before and spending weeks in the region was unprecedented until then. The people of the region had already considered this as a 'historical event'. As mentioned above, the fact that a prime minister inaugurated even a village fountain should be proof that this visit was not made for political purposes.

At the rallies during the visits, Prime Minister Demirel, as the highest executive authority of the country, did not hesitate to admit that the country and the region had many long-standing and accumulated problems. He did not promise that these problems would be solved immediately. In this respect, he had tried to be honest with the people and had drawn a sincere image. Wherever he went, he insisted that citizens should work together to solve the problems of the region, and that in doing so, they should not be caught up in ideas and movements that would divide the country and its citizens.

REFERENCES

1. Archive Documents

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 16.

BCA, Fund Code: 30 1 0 0, Location No: 2 16 17.

BCA, Fund Code: 30 1 0 0 Location No: 133 863 5.

2. Official Publications

12 Ekim 1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları (1970), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

1950- 1965 Milletvekili 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri ve Sonuçları (1966), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972 (no date).

Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967 (1963), Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1965), Period 2, Volume 1, Ankara: TBMM Matbaası.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1968), Period 2, Volume 24, Ankara: TBMM Matbaası.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1968), Period 2, Volume 26, Ankara: TBMM Matbaası.

TBMM Tutanak Dergisi (1949), Period 8, Volume 19, Meeting: 3, Ankara: TBMM Matbaası.

TBMM Tutanak Dergisi (1950), Period 8, Volume 23, Meeting: 4, Ankara: TBMM Matbaası.

3. Periodicals

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Resmî Gazete

Zafer

4. Research Works

Arcayürek, Cüneyt (1985), *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, 2nd Edition, Ankara: Bilgi Yayınevi,

Arslan, Murat (2019), Süleyman Demirel: İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktan, Reşat (1971), "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 21, pp.37-83.

Aybar, Mehmet Ali (1988), *Türkiye İşçi Partisi 3*, İstanbul: BDS Yayınları.

Aydoğmuş, Ezgi (2021), *Agricultural policies applied during the period of Justice Party governments and its socio-economic reflections in Turkey (1961-1980)*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Unpublished Doctoral Thesis.

Beşikçi, İsmail (1992), *Doğu Mitingleri'nin Analizi (1967)*, Ankara: Yurt Yayınları.

Bora, Tanıl (2023), *Demirel*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Büyükboyacı, Şengül (2018), *The reflections on the Turkish media of educational policies and their implementations during the era of Suleyman Demirel (1965-1971)*, Isparta: Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Unpublished Doctoral Thesis.

Çağlıyan İçener, Zeynep (2010), Presidents, the state and "democracy" in Turkey: The ideas and praxis of Süleyman Demirel, Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi/ Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Unpublished Doctoral Thesis.

Demirci Güler, Filiz (2003), *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

Dişiaçık Teknaz, Merve (2023), Turkey under the power of Justice Party (1965-1971), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Unpublished Doctoral Thesis.

Doyran, Muhabbet (2004), Education policies of Adalet Party governments between the

- years 1965-1971, İstanbul: Marmara Üniversitesi Unpublished Master Thesis.
- Ekinci, Tarık Ziya (2004), *Sol Siyaset Sorunları Türkiye İşçi Partisi ve Kürt Aydınlanması*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Erer, Tekin (1977), *Lider Demirel*.
- Fedayi, Cemal (2019), "The First Era Of The Justice Party: 1961-1971", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(57), pp. 123-150.
- Girit, Oya (1994), *Kurdish Movement in the Period of National Struggle*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Unpublished Doctoral Thesis.
- Göktaş, Hıdır (1991), *Kürtler II Mehabad'dan 12 Eylül'e*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Gürsel, İbrahim Etem (1977), *Kürtçülük Gerçeği*, Ankara: Kömen Yayınları.
- Komşuoğlu, Ayşegül (2008), *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, İstanbul: Bengi Yayınları.
- Köse, Resul (2021), "The Wave Of Migration To Turkey Caused By 14 July 1958 Revolution In Iraq", *Middle East International Conference On Contemporary Scientific Studies-V*, March 27-28, 2021, Ankara, Volume II, Farabi Publishing House, pp. 362- 373.
- Köse, Resul (2021), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Devletin Şefkatli Yüzü (1923-1960)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Köse, Resul (2022), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hükümet Politikaları (Asayiş, Adli, İdari, Eğitim) (1923-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kutlay, Naci (2002), *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, İstanbul: Peri Yayınları.
- Oral, Fuat Süreyya (1973), *Süleyman Demirel'in Kişiliği*, Ankara: Cihan Matbaası.
- Sanal, Türker (2000), *Demirel Hükümetleri Koalisyon Protokolleri ve Programlar*, Ankara: Sim Matbaacılık.
- Şadillili Vedat (1980), *"Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar 1"*, Ankara: Kon Yayınları.
- Şimşek, Derya (2011), *Life and political activities of Süleyman Sami Demirel*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Unpublished Doctoral Thesis.
- Şimşir, Bilal (2011), *Kürtçülük II 1924-1999*, Bilgi Yayınevi.
- Ünal, Fatih (1995) *Kürt Meselesinin Ortaya Çıkışı (II. Meşrutiyet Dönemi)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Unpublished master's thesis.
- Yavuz, Fehmi (1967), "Toprak ya da Tarım Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 22, Issue: 2, pp. 29-41.

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI TÜRK DİPLOMATİK ARŞİVİ BELGELERİNE GÖRE TÜRKİYE’DE TOPLUM KALKINMASI ALANINDA ÇALIŞAN AMERİKAN BARIŞ GÖNÜLLÜLERİ

AMERICAN PEACE CORPS VOLUNTEERS WORKING IN THE FIELD
OF COMMUNITY DEVELOPMENT IN TÜRKİYE ACCORDING TO THE
DOCUMENTS OF THE TURKISH DIPLOMATIC ARCHIVES OF THE
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS

Tuğba BELENLİ*

Geliş Tarihi/Received:10.07.2024

Kabul Tarihi/Accepted:09.12.2024

BELENLİ, Tuğba, (2025), "Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi Belgelerine Göre Türkiye’de Toplum Kalkınması Alanında Çalışan Amerikan Barış Gönüllüleri", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 303-327.

Öz

20. yüzyılın ikinci yarısında, ABD ile yapılan ikili anlaşmalar kapsamında Türkiye’ye yardım etmek için gelen Amerikan Barış Gönüllüleri (Peace Corps Volunteers), başta eğitim olmak üzere sağlık, toplum kalkınması ve turizm gibi çeşitli alanlarda görev yapmışlardır. Bu çalışma, genel olarak Amerikan Barış Gönüllüleri ve özel olarak Türkiye’de toplum kalkınması alanında çalışan barış gönüllüleri (1965-1968) hakkındadır. Çalışmanın ana kaynağı olan Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi Belgeleri ilk defa tarafımızca incelenmiştir. Gönüllüler hakkında en fazla ve en güvenilir bilgi, resmî kayıtlardan oluşan Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Dairesinde yer almaktadır.Sadece Türkiye’ye değil dünyanın diğer birçok ülkesine gönderilen barış gönüllüleri, ev sahibi ülkenin talebi üzerine görev yapmışlardır. Türkiye başlangıçta barış gönüllüsü talep ederken, sonradan öngördüğü bazı tehlikeler üzerine yeni gönüllü talep etmemiş ve böylece bunların sayıları giderek azaltılarak uygulama sonlandırılmıştır. Uygulamanın sonlandırılmasında özellikle toplum kalkınması alanında çalışan gönüllülerin durumu etkili olmuştur. Toplum kalkınması alanında çalışanların en önemli özelliği, gittikleri ülkelerin özellikle köylerine gönderilmeleridir. Bu alandaki gönüllülerin çalışma alanları şu şekilde planlamıştır; köy yapıları ve altyapı hizmetleri, tarımsal çalışmalar, eğitsel çalışmalar ve sağlık çalışmaları. Türkiye’nin ABG ile daha fazla çalışmama kararı almasında, şehirlerden uzak köy ve kasabalarda toplum kalkınması alanında çalışan gönüllülerin şüphe uyandırıcı faaliyetleri birinci derece etkili olmuştur. O dönemde hem kamuoyunda ve gazete haberlerinde hem de Bakanlıklararası Danışma Komitesi toplantılarında ve TBMM’de gönüllülere yönelik itiraz ve eleştirilerin odağında köylerde gözlerden uzak çalışan ve aslında ne yaptıkları çok da anlaşılmayan toplum kalkınması gönüllüleri vardır. Diğer alanlarda çalışan gönüllüler de dikkate alındığında yaklaşık 10 yıl gibi bir süre Türkiye’de bulunan gönüllülerin varlıkları ve gerçek amaçları, o günlerde olduğu gibi günümüzde de sorgulanmakta ve tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri, Amerikan Barış Gönüllüleri, İkili Anlaşmalar, Toplum Kalkınması.*

*Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, tbelenli@gazi.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-5923-9222>).

Abstract

In the second half of the 20th century, American Peace Corps Volunteers (Amerikan Barış Gönüllüleri), who came to Türkiye under bilateral agreements with the United States, worked in various fields such as education, health, community development and tourism. This study is about American Peace Corps Volunteers in general and Peace Corps Volunteers working in the field of community development in Türkiye, in particular (1965-1968). The main source of the study, the Documents of the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, were accessed by us for the first time. The most reliable information on volunteers is available in the Documents of the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, which consists of official records. American Peace volunteers, who were sent not only to Türkiye but also to many other countries around the world, served upon the request of the host country. While Türkiye initially requested Peace Corps Volunteers, it did not request any new volunteers due to some dangers it foresaw, and thus the number of these volunteers was gradually reduced, and the practice was terminated. The situation of volunteers working in the field of community development was particularly influential in the termination of the practice. The most important characteristic of those working in the field of community development is that they are sent especially to the villages of the countries they visit. The areas of work of volunteers in this field were planned as follows: village structures and infrastructure services, agricultural work, educational work and health work. The suspicious activities of the volunteers working in the field of community development in villages and towns far from the cities had a major impact on Türkiye's decision not to work with the ABG any further. At the time, the focus of objections and criticism of the volunteers, both in public and newspaper reports, as well as in the meetings of the Inter-Ministerial Advisory Committee and in the Turkish Parliament, was on the community development volunteers who were working out of sight in the villages and not really understood for what they were doing. When the volunteers working in other fields are taken into consideration, the existence and real purpose of the volunteers who were in Türkiye for about 10 years is still being questioned and discussed today, as it was in those days.

Keywords: *Republic of Türkiye, United States of America, American Peace Corps, Bilateral Agreements, Community Development.*

Giriş

Türkiye’deki Amerikan Barış Gönüllüleri (ABG) ile ilgili ilk ve en önemli çalışma 1970 yılında Müslim Özbalkan tarafından yayımlanan “Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri” başlıklı kitaptır. Teşkilatın Türkiye’deki faaliyetlerine karşı olan Özbalkan bu çalışmasında, Türkiye’nin toplumsal kalkınma çabasının öz kaynaklarıyla yapılması gerektiğini, teşkilatın Türkiye için verimsiz ve zararlı olduğunu ifade etmiştir. 2005 yılına gelindiğinde, Fatih Erboz ve Macit Soydan dönemin bir gazetesinde dizi yazı halinde yayımladıkları belgeleri derleyerek “Barış Gönüllüleri-10 Karanlık Yıl” isimli kitap çalışmasını yayımlamışlardır. Ercan Haytoğlu, “Amerikan Barış Gönüllüleri’nin Denizli Merkez ve Çevresindeki Faaliyetleri (1962-1972)” başlıklı sunumunu Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumunda 2008 yılında yapmış ve bölgede gönüllülerle temas etmiş kişilerden aldığı bilgileri aktarmıştır. Gönüllülerle ilgili olarak Murat Soysal’ın, “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri (1962-1972)” isimli yüksek lisans tezi Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsünde 2010 yılında; Ezgi Durmaz’ın “Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu’daki Faaliyetleri (Muğla-Aydın)” başlıklı yüksek lisans tezi Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2013 yılında ve Gökhan Eşel tarafından hazırlanan “Amerikan Barış Gönüllüleri’nin Türkiye’deki Faaliyetleri” başlıklı doktora tezi 2014 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde savunulmuştur. Durmaz ve Eşel tez çalışmalarında, gönüllülerle temas eden Türkler ve bizzat gönüllülerin kendileriyle sözlü mülakatlar yaparak birinci elden bilgi sağlamışlardır. Eşel, doktora çalışmasını 2016 yılında “Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri” ismiyle kitap olarak da yayımlamıştır. “Kendi Anılarında Türkiye’de Bulunan Amerikan Barış Gönüllülerinin Yaşadıkları Değişim Süreci” ve “Amerikan Barış Gönüllüleri ve Talat Sait Halman” başlıklı makaleler Zafer Parlak’a aittir. 2018 yılında Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları dergisinde Mehmet Gündüz tarafından yayımlanan “Türk Milli Eğitim Sisteminde Barış Gönüllüleri ve Faaliyetleri” isimli çalışma ise gönüllülerin eğitim ve özellikle Maarif Kolejlerindeki faaliyetleri hakkındadır. Burada yer verdiğimiz ve veremediğimiz diğer çalışmalar genel olarak ABG’nin eğitim alanındaki faaliyetleri hakkındadır. Çünkü bu alanda çalışanların sayısı olarak çok olmaları ve şehirlerde çalıştıkları için daha fazla göz önünde olmaları nedeniyle dönemin gazete haberlerinde de bu gönüllüler ön plana çıkmış, haklarında diğer alanlarda çalışanlardan daha fazla bilgi sahibi olmak mümkün olmuştur. Toplum kalkınması alanında çalışanlar ise kamuoyunun değil daha çok Türk Devleti’nin farkında olduğu ve takip ettiği gönüllülerdir. Dolayısıyla bu alanda çalışan gönüllüler hakkından en fazla ve en güvenilir bilgi resmî kayıtlardan oluşan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi belgeleri olup ilk defa tarafımızdan bu çalışmada kullanılmıştır. Belgeler yaklaşık 100 klasör içerisinde yer almış olup hepsi incelenmiş, konuyla ilgili kısımlara bu çalışmada yer verilmiştir. İçerik yoğun olarak toplantı tutanakları ve Bakanlıkların kendi aralarında yaptıkları yazışmalardan oluşmaktadır. Kullanılan dil ağırlıklı olarak Türkçe olmak üzere, ABG resmî temsilcileriyle yapılan yazışmalarda ise İngilizce’dir.

ABG teşkilatı, 1961 yılında ABD Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak kurulmuş -yarı bağımsız- resmi bir teşkilattir. Bu teşkilatı Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) ve diğer resmi Amerikan kurumları ile sıkı bir iş birliği içerisinde yöneten¹ Amerika Dışişleri Bakanı, Amerikan Başkanının emri altında sistemin uygulanmasından sorumludur. Gönüllü gönderilen ülkelerde takip edilecek program o ülkedeki Amerikan kurumlarıyla, Amerikan diplomatik heyetinin en kıdemli başkanı tarafından koordine edilir.²

¹ TDA, 2303/6366294; TDA, 2303/9174232.

² TDA, 54/1728157.

Teşkilatın kurucusu olan ABD Başkanı John F. Kennedy, Amerikan Kongresinde ABG hakkında yaptığı konuşmada; kalkınma çabası içinde bulunan ülkelerde yaşayan halkın ekonomik ve sosyal kalkınması için mücadele ettiklerinden bahsederek dünyada ABD'nin egemenliğinin geleceği için bu ülkelerin açlık, yoksulluk ve cehaletten kurtulmuş, kalkınan ülkeler durumuna gelmelerinin şart olduğunu ifade etmiştir. Bahsedilen amaçlara ulaşabilmenin en büyük engellerinden biri, az gelişmiş ülkelerde kalkınma projelerini hazırlayacak/uygulayacak, modern sağlık ve temizlik koşullarını oluşturacak ve buna benzer öteki görevleri yerine getirecek bilgiye sahip eğitilmiş yetişkin insan gücünün olmamasıdır.³ Bu noktada ABD bu yetişkin insan gücünü sağlamak üzere yola çıkmış gibi gözükse de ilgili bölümlerde az gelişmiş ülkelere gönderilen gönüllülerin alanlarında yeterince eğitilmiş ve bilgili olmaktan uzak oldukları görülecektir. Teşkilat, Kennedy'nin 1 Mart 1961'de ABG'nin kurulması için idari bir talimat yayınlaması ve 22 Eylül 1961'de Amerikan Kongresinin "Barış Gönüllüleri Kanunu" nu kabul etmesiyle kurulmuştur.⁴

ABG teşkilatının ilk amacı; "Az gelişmiş memleketlerin eğitim, tarım ve sağlık gibi alanlarda ihtiyaç duydukları elemanları temin suretiyle hızlı kalkınmalarına yardım etmek", ikinci amacı "Amerikalıların diğer memleketleri ve bu memleketler halklarını daha iyi tanımaları sağlamak" ve son olarak "Diğer memleketler halkının Amerika'yı, Amerikalıları ve Amerika'nın öncülüğünü yaptığı ülkü ve ilkeleri daha iyi tanımalarını sağlamak." tır.⁵ Çalışmamızda gönüllülerin bu amaçlardan ilkinde yer alan çalışma alanlarından en fazla eğitim alanında faydalı oldukları görülmüştür. İkinci amaç oldukça başarılıdır, hatta gidilen ülkelerin halkını tanıma faaliyetlerinin yerel halkları ve hükümetleri tedirgin ettiği söylenebilir. Üçüncü amaç ise Amerikan halkının tanınmasından ziyade Amerikan halkına sempati duyulmasının sağlanması olarak anlaşılabilir. Bu amaçları gerçekleştirmek için denizasırlı ülkelere giden Amerikan gençleri gönüllü olarak bu işi yapmaktadır. Dolayısıyla bu proje ABD Hükümeti ile organik bağları olan bir gönüllülük projesidir. Proje, II. Dünya Savaşı'nın yıkımlarından sonra bir de Soğuk Savaşın olumsuz koşullarında mücadele eden gelişmekte olan ülkelere ABD tarafından sağlanan "mâli yardımların" "beraber çalışma" şekline devşirilmesiyile daha faydalı ve etkili olacağı düşüncesine dayanmaktadır.⁶ ABD -örneğin Marshall yardımında olduğu gibi- sadece para yardımı yapmaktansa hizmet göndererek ve beraber çalışma prensibiyle yardım alan ülkeyi de işin içine sokarak yeni bir yardım stili geliştirmiştir. Bu uygulamayla hem gönüllülerin istihdam edilmeleriyle Amerikalı gençlerin işsizlik sorununa çözüm bulunması hem de mali yardımların azalmasıyla daha kârlı görülmüş olmalıdır.

Gönüllülük sadece bu görevi yapacak Amerikalı gençler için değil, gönüllü kabul edecek ülke için de önkoşuldur. Bir ülkeye gönüllü gönderilmesi öncelikle o ülkenin gönüllü talep etmesiyle mümkündür. Gönüllülerin sayısını ve çalışma alanlarını talepte bulunan ülkenin hükümeti belirlemektedir. Türkiye örneğinde de gerçekten gönüllülerin çağırılması ve bu uygulamaya son verilmesinde Türkiye'nin taleplerinin geçerli olduğu görülmüştür. Çalışmanın başarıya ulaşması için gönüllülerin gittikleri ülkelerde aynı alanda çalışan yerel memurlarla uyumlu ve temas halinde olmaları önemli görülmüştür. Aradaki iletişimi sağlamak ve gönüllüleri takip edebilmek için gidilen ülkelerde bir de Barış Gönüllüleri Teşkilatı Müdürü görevlendirilmiş, teşkilat merkezi/merkezleri kurulmuştur.⁷ Fakat incelenen arşiv belgeleri, gönüllülerin yerel yetkililerle uyumlu ve temas halinde

³ John F. Kennedy, *Special Message To The Congress On The Peace Corps*, 1.3.1961'den nakleden; TDA, 54/1728157.

⁴ TDA, 2387/8817640; Stephen Magu, *Peace Corps and Citizen Diplomacy: Soft Power Strategies in U.S. Foreign Policy*, Lexington Books, USA 2018, s. XII.

⁵ TDA, 54/5171617; TDA, 2303/6366294; TDA, 2303/9174232.

⁶ TDA, 2387/8817640.

⁷ TDA, 2387/8817640.

olmaları konusunda da bazı sıkıntıların yaşandığını göstermektedir. Gönüllülerin bazı durumlarda kendi başlarına buyruk olmaları ve faaliyetleri hakkında bilgi vermek konusunda isteksizlikleri Türk tarafında rahatsızlık yaratmıştır. Gönüllü işlerini takip edebilmek amacıyla Türk Hükümeti tarafından kurulan Bakanlıklararası Danışma Komitesi (BDK) ilgili başlıkta görüleceği üzere gönüllülerin bu tür olumsuz tutumları konusunda bilgi sahibidir ve yapılan toplantılarda uygulamanın Türkiye’de sonlandırılmasına kadar giden önlemleri almaktan geri kalmamıştır.

Bu teşkilatın üyeleri genellikle 21-45 yaş aralığındadır. Gönüllü olabilmek için üniversite mezunu olmak şart değildir.⁸ Gönüllüler birtakım inceleme, test ve denemelerden geçirilir, seçildikten sonra 2 ila 6 aylık bir eğitim alırlar.⁹ Eğitim sırasında; gidecekleri ülkenin dili, tarihi, adetleri, gelenekleri, iktisadi durumu, çalışacakları alan, sağlık bilimleri, Amerikan siyasal sistemi, tarihi ve gelenekleri hakkında düzenlenen derslere katılırlar. Fakat aldıkları eğitim genel bir kültür kazandırmakla birlikte belli bir alanda uzmanlaşmalarına yeterli değildir. Gönüllülerin gidecekleri ülkelerin hayat şartlarına uyum sağlamaları ve düşük bir hayat standardından şikâyet etmemeyi de kabul etmeleri gerekmektedir. Gönüllüler, gittikleri ülkelerde kendileri ile aynı işleri yapanlarla denk bir maaşı ABG teşkilatından almaktadırlar.¹⁰ Çoğu gönüllü orta halli ve fakir Amerikan ailelerinden gelmektedir.¹¹ ABG’nin hizmet süreleri 21 aydır.¹² Gönüllüler, çalıştıkları kurumlarda kendileriyle aynı işleri yapan personele uygulanan şartlara tabidirler.¹³ ABG hakkındaki bütün bu çalışma koşullarının ayrıntıları, Türk Hükümetinin konu hakkındaki görüş ve emirleri ve bu çalışmada yer alan bilgilerin neredeyse tamamı ilk defa tarafımızca kullanılan Türkiye Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi Belgelerine göre ele alınmış olup, bu alanda çalışacaklara katkı sağlaması beklenmektedir.

Türkiye ve Amerikan Barış Gönüllüleri

ABD, gönüllüleri dünyada başlıca dört ana bölgeye göndermiştir; Latin Amerika, Afrika, Doğu Asya/Pasifik ve NANESA (North Africa, Near East, South Asia/Kuzey Afrika, Yakın Doğu, Güney Asya). Türkiye; Afganistan, Hindistan, İran, Fas, Nepal, Pakistan ve Tunus’la birlikte NANESA ülkeleri içerisinde yer almıştır.¹⁴

⁸ Barış gönüllülerinin eğitim durumlarına bakıldığında; %77’sinin üniversite mezunu, %9,2’sinin üniversite üstü öğretim gördükleri anlaşılmaktadır, ayrıca %2,6’sı yüksek öğrenime hiç devam etmemiş, %9,2’si ise yüksek öğrenime bir süre devam edip ayrılmıştır. (Fatih Erboz, Macit Soydan, *Barış Gönüllüleri, 10 Karanlık Yıl*, Berikan Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2009, s. 43)

⁹ Gönüllü adaylarının ABD’de ve Türkiye’de aldıkları eğitim hakkında bkz.: Gökhan Eşel, Amerikan Barış Gönüllüleri’nin Türkiye’deki Faaliyetleri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2014; Genç Osman Geçer, Gökhan Eşel, “Amerikalılara Amerika’da Türkçe Öğretmek Amerikan Barış Gönüllüleri Örneği”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı 6/3, Erzurum 2017, s. 1656-1665.

¹⁰ Daha öncesinde köy kalkınmasını sağlamak üzere öğretmen, teknisyen, sağlık memuru vs. gibi profesyoneller yetiştiren Köy Enstitüleri, kırsalda çalışma fonksiyonlarını ABG gelinceye kadar işlevsel olarak yürütmüştür. Fakat bu dönemde Köy Enstitüleri kapatılmış olduğundan, Türkiye’deki köylerde toplum kalkınması alanında çalışan gönüllüler ile aynı işi yapan Türk görevli yoktur. Toplum kalkınması alanında çalışanların maaşları, benzer işi yaptıkları düşünülmüş olsa gerek, işe yeni başlayan köy öğretmenleri ile aynı olacak şekilde belirlenmiştir. (Heath W. Lowry, Yarım Asırlık Tutku: Türkiye ve Ben, I. Kitap: Bereketli Yılları, 1964-1966, çev. M. Alper Öztürk, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 63; Ezgi Durmaz, Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadolu’daki Faaliyetleri (Muğla-Aydın), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2013, s. 113.)

¹¹ TDA, 2303/6366294. Eşel’in gönüllüler ile yaptığı mülakatlardan anlaşıldığına göre; Barış Gönüllüleri Yasası’nın gönüllüleri askerlik hizmetinden muaf tutması, birçok genç erkeğin Vietnam Savaşı’na katılmamak için gönüllü olmasına neden olmuştur. (Gökhan Eşel, *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri*, İleri Yayınları, İstanbul 2016, s. 49.)

¹² TDA, 2387/6175010; TDA, 2387/6189979; TDA, 2387/8067342.

¹³ TDA, 2303/6366294.

¹⁴ TDA, 2387/6290350; TDA, 54/1728157.

ABG teşkilatının işleyiş şekline uygun olarak Türkiye, teşkilattan istifade etmek arzusunu 28 Haziran 1961 tarihinde Ankara'daki ABD Büyükelçiliğine iletmıştır. Bundan sonra Türkiye Dışişleri Bakanlığı ile ABD Büyükelçiliği arasında yapılan müzakereler neticesinde 27 Ağustos 1962 tarihinde iş birliği anlaşması imzalanmıştır. İmzacı taraflar Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ile ABD Başkan Yardımcısı Lyndon B. Johnson'dur.¹⁵

ABD ile Türkiye arasında imzalanan barış gönüllüleri anlaşmasının maddeleri şöyledir:

1. ABD Hükümeti, Türkiye'de müştereken tespit edilen görevler ifa etmek üzere ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından talep ve ABD Hükümeti tarafından kabul edilen sayıda barış gönüllüsünü Türkiye'de vazifelendirecektir. Gönüllüler Türkiye'de her iki hükümetimizce tayin edilen resmi veya özel kurumların doğrudan doğruya denetlemesi altında çalışacaklardır. Türkiye Hükümeti, gönüllülere ve mallarına, Türkiye'de ikamet eden ABD uyruklu özel kişilere genellikle uygulanan muameleden aşağı olmamak üzere adilane muamele gösterecek ve gönüllülerle ilgili bütün meselelerde ABD Hükümeti temsilcilerine tam bilgi verecek, onlarla istişarede bulunacak ve iş birliği yapacaktır.

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin yürürlükte bulunan kanunlarında derpiş edildiği şekilde

a) Gönüllülere ikamet tezkereleri harçsız olacak şekilde verilecek,

b) Gönüllülerin geçim masraflarını karşılamak üzere alacakları meblağlar hiçbir vergi veya resme tabi tutulmayacaktır.¹⁶ Türkiye Cumhuriyetinin yürürlükte bulunan kanunlarında derpiş olduğu üzere ve Türkiye Cumhuriyetinde ithal edilmiş eşyanın elden çıkarılmasına ait kanun hükümlerine uyulması şartıyla, gönüllülerin kendi ihtiyaçları için gelişlerinden iki ay önce veya altı ay sonra Türkiye'ye ithal edecekleri kullanılmış zat ve ev eşyalarıyla beraberlerinde getirecekleri yeni zatî eşyalar için hiçbir gümrük vergisi veya başka bir resim ödenmeyecektir.

3. Hükümetlerimizin ilgili temsilcileri Türkiye Cumhuriyeti'nde barış gönüllüleri ve barış gönüllüleri programlarıyla ilgili olarak zaman zaman bu anlaşmanın uygulanması bakımından gerekli veya arzuya şayan görülen düzeltmeleri yapabilirler. İki hükümetten birinin bu anlaşmayı sonlandırmak niyetini yazılı olarak diğerine bildirmesi üzerine, ihbar tarihinden itibaren doksan gün sonra anlaşma yürürlükten kalkar.¹⁷

Bu anlaşmanın TBMM tarafından onaylaması hakkındaki kanun 27 Mart 1963 tarihinde Meclise gönderilmiştir. Kanun tasarısında; Başbakan, 3 tane Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı, Adalet Bakanı, Milli Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı, Maliye Bakanı, Millî Eğitim Bakanı, Bayındırlık Bakanı, Ticaret Bakanı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Gümrük ve Tekel Tarım Bakanı, Ulaştırma Bakanı, Çalışma Bakanı, Sanayi Bakanı, Basın Yayın ve Turizm Bakanı ile İmar ve İskân Bakanı'nın imzaları vardır. Tasarı, TBMM'nin 15 Ocak 1965 tarihli toplantısında öncelikli ve ivedilikle görüşülerek açık oy ile kabul edilmiştir. 19 Ocak 1965 tarihinde Cumhuriyet Senatosuna sevk edilen tasarı, senatonun 2 Nisan 1965 tarihli toplantısında kabul edilmiştir. Tasarı 2 Nisan 1965

¹⁵ TDA, 54/1620238.

¹⁶ ABG, Türk Hükümetinden maaş almamışlardır ve Türk Hükümeti teşkilatın hiçbir masrafına da iştirak etmemiştir. Uygulanan tek ayrıcalık gönüllülerin maaşlarının vergiden muaf olmasıdır. Anlaşmanın görüşmeleri devam ederken, Amerikalılar ABG'ye diplomatik ayrıcalıklar verilmesini talep etmişler fakat bu teklif kabul edilmemiştir. (TDA, 2303/ 6366294.)

¹⁷ TDA,2387/6293012. Bu anlaşma metninin ABD Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson tarafından Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'e gönderildiği ve Erkin'in Johnson'a Türkiye Cumhuriyeti'nin mutabakata muvafakat ettiğini bildirdiği, bazı değişiklikler içeren, mutabakat metni versiyonu için bakınız; TDA, 2387/6294242. Türkiye'nin, münferit olarak teşkilatın amaçları dışında faaliyetleri görülen barış gönüllülerinin mukavelelerini iptal etmek suretiyle vazifelerine son verme ve Türkiye'den gönderme yetkisi de vardır. (TDA, 54/1620238.)

tarihinde kanunlaşmış olup, kanun numarası 568’dir.¹⁸ ABG hakkındaki anlaşmanın yürürlüğe girmesi için Başbakanlıkça Resmî Gazete’de yayınlama formalitesinin bir süre yerine getirilmediği ve dolayısıyla bu anlaşmanın fiilen devam ederken yürürlükte olmadığı kabul edilmiştir.¹⁹ Dışişleri Bakanlığı, yaptığı araştırmada Anayasanın 65. maddesi gereğince anlaşma metninin 568 sayılı kanuna ithal edilmediği ve Resmî Gazetede yayımlanmadığını tespit etmiştir. Bakanlık, bu durumda Başhukuk Müşavirliğine Barış Gönüllüleri Anlaşmasının Türkiye’de geçerli olup olmadığını ve değilse ne gibi işlemlerin yapılması gerektiğini sormuştur.²⁰ Hukuk Müşavirliğine bu konuda bir mütalaa sorulmuş ve şu cevap alınmıştır; *“Söz konusu anlaşmanın yürürlüğe konulabilmesi için Anayasanın 97 ve 244 sayılı kanununun 3. maddesi hükümleri gereğince, işbu anlaşmanın bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile onaylanıp, onaylama kararnamesiyle birlikte, anlaşmanın Türkçe ve İngilizce metinlerinin Resmî Gazetede yayınlanmasının gerekeceği”* mütalaa edilmiştir.²¹

Türkiye bu teşkilatın faaliyetlerini “teknik yardım” başlığı altında mütalaa etmiştir.²² ABG konusu, Türkiye’de Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki IV. Şubenin sorumluluğundadır.²³ Bir eksiklik olarak, 1966 yılının bitimine kadar Türkiye’de ABG hakkında herhangi bir koordinasyon ve planlama müessesesinin kurulmadığı görülmektedir. 1966 yılının kasım ayında yapılan Bakanlıklar ve kuruluşlar arası toplantıda Türkiye’deki gönüllü sayısının kesin olarak bilinmediği gönüllü istihdam eden kuruluşlar tarafından ifade edilmiştir. Fakat sonraki yıl içerisinde yapılan çalışmalarda ayrıntılı bilgiler toplanmış ve durum açıklığa kavuşturulmuştur. 1966 yılının aralık ayından itibaren Türkiye’de ABG’nin kişisel bilgilerinin yer aldığı fiş sistemi uygulamasına geçilmiştir.²⁴

17 Ağustos 1962’de yapılan ikili anlaşma sonrasında, aynı yılın eylül ayında 39 barış gönüllüsü Türkiye’ye gelmiş, bunlardan 31’i İngilizce öğretmeni olurken kalan 8 kişi de Tarım Bakanlığı Mersin Bölge Müdürlüğünde görevlendirilmiştir. 39 kişiyle başlayan program, 1965 yılında hızlanmış, bu yıl Türkiye’de 65 il ve 200’den fazla ilçe ve köyde barış gönüllüleri yerlerini almıştır.²⁵

¹⁸ TDA, 2387/6287818.

¹⁹ TDA, 2387/6290350.

²⁰ TDA, 2387/6292019.

²¹ TDA, 2387/6291469. Anlaşmanın onaylandığına dair “Barış Gönüllüleri adlı Amerikan Teşekkülünden faydalanma hususunda Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında yapılan Andlaşmaya ait teati olunan mektupların onaylanmasının uygun bulunduğuna dair Kanun” başlıklı kanunun Resmî Gazetede yayımlanma tarihi, 10 Nisan 1965’tir.(https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc048/kanuntbmmc048/kanuntbmmc04800568.pdf)

²² TDA, 2387/8907630. Bakanlıklararası Danışma Komitesi (BDK) toplantısında, DPT temsilcisi ABG’nin teknik yardım olarak kabul edildiğinden, kurumların gönüllü taleplerindeki öncelik sırasını kendilerinin belirlemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Dışişleri Bakanlığı IV. daire başkanı ise gönüllülerin tam bir teknik yardım personeli olarak görülemeyeceklerini, bu meselenin siyasi yönlerinin de bulunduğunu dolayısıyla gönüllü talebi kararlarının toplanan bu komite tarafından verilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. (TDA, 2387/9055214.) Türkiye, 1970 yılında BDK tarafından alınan bir karar ve protokolle ABG programına “teknik yardım” mahiyeti vermeye başlamıştır. Bundan sonra Türkiye’ye gelecek gönüllülerin çalışacakları alanda yetişmiş teknisyen niteliğine sahip olmaları aranacak ve bu uzmanlara Birleşmiş Milletler ve Teknik Yardım Programı çerçevesinde çalışan uzmanlara uygulanan esaslar (Gönüllü talep eden kurum teşkilatın sunduğu adaylar içerisinde kendisi seçecek, gönüllü çalıştığı kurum ya da Bakanlığa bağlı olarak çalışacak, gönüllünün ücretinin ana kısmını teşkilat ödeyecek fakat buna gönüllü istihdam eden kurum da katkı sağlayacaktır.) uygulanacaktır. (TDA, 2387/9595460.) Yeni program “Gönüllü uzman programı” adını alacaktır. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti istihdam edeceği gönüllü uzmanlara en fazla 1.300 TL olacak şekilde mali katkıda bulunacaktır. (TDA, 2387/9597381.)

²³ TDA, 2387/6996467.

²⁴ TDA, 2387/6996467. Bundan sonra Türkiye’ye gelecek ABG’nin başvuru formlarını doldurarak gelmelerinden önce ilgili Bakanlık veya kuruluşun onayına sunmaları ve Türkiye’de bulunan ABG için Dışişleri Bakanlığında bir fiş sisteminin itihaz olunarak her barış gönüllüsüne ait olan bu fişlerin doldurulmasına karar verilmiştir. (TDA, 2387/7413475.)

²⁵ TDA, 54/1728157.

Türkiye'deki gönüllülerin çalıştıkları programlara göre dağılımları şöyledir; İngilizce programı (%67), toplum kalkınması (%14,8), çocuk bakımı (%5,6), hasta bakımı (hemşire) (%4), tüberküloz (%2,6), ev ekonomisi öğretimi (%1,3), turizm (%0,9), üniversitede okutman (%2,3), ötekiler (%1,4). Bu alanlarda çalışan toplam gönüllü sayısı 1.136'dır.²⁶ Görüldüğü üzere Türkiye, gelen gönüllülerin yarıdan fazlasını İngilizce eğitimi alanında istihdam etmiş²⁷, bunu toplum kalkınması alanında çalışanlar takip etmiştir.

Bu dağılım ABG'nin gönüllü gönderdiği hemen her ülkede aynıdır denilebilir. Gönüllü gönderilen ülkelerdeki hizmet alanlarının oranlarına bakıldığında, 1966 yılı verilerine göre, dağılımın Türkiye'deki ile benzer olduğu görülmektedir. Gönüllü gönderilen ülkelere toplamda toplum kalkınması alanında çalışan gönüllü oranının %27 olduğu görülürken, bu oran %50 oranına sahip eğitim alanından sonra en çok hizmet verilen ikinci alandır.²⁸

Bakanlıklararası Danışma Komitesi

Türkiye'de gönüllülerin durumları, talep edilecek yıllık gönüllü sayısı ile bunların dağılımı, Türkiye Dışişleri Bakanlığının çağrısı ile toplanan ilgili bakanlıklar, kurumlar ve üniversite temsilcilerinden oluşan bir "Bakanlıklararası Danışma Komitesi" (BDK) tarafından tespit edilmiş, bu komitede alınan kararlar ABG Teşkilatının Ankara'daki merkezine iletilmiştir. BDK'nin ilk toplantısı 4 Ocak 1963 tarihinde, Dışişleri, Millî Eğitim, Tarım, Sağlık ve Sosyal Yardım, İmar ve İskân, Bayındırlık Bakanlıkları ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) üyelerinin katılımıyla gerçekleştirilmiş, bu üyeler tarafından verilen projeler üzerinden Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ABG sayısı tespit edilmiştir. Bu toplantıda ayrıca ABG'nin uzman olmadıkları, çalışacakları işin içeriğine göre buldukları muhtle kaynaklarının sağlanması gerektiği ve imkân dâhilinde "pek ücra yerlerde çalıştırılmamaları" zarureti vurgulanmıştır.²⁹

Türkiye'de ABG için takip edilen işleyiş şekli zaman içerisinde şöyle şekillenmiştir;

- a. Kuruluşlar, her yıl Dışişleri Bakanlığına bir yıl sonrası için ihtiyaçlarını ileteceklerdir,
- b. Toplam ihtiyaç tespit edildikten sonra Bakanlıklararası toplantıda takip eden yılın kotaları tespit edilecektir,
- c. Tespit edilmiş sakıncalı vilayetlerde ABG istihdam edilmeyecektir,

²⁶ TDA, 54/1728157. Dışişleri Bakanlığının verdiği bilgilere göre Türkiye'de; 1963 yılında 47, 1964 yılında 130, 1965 yılında 317, 1966 yılında 590, 1967 yılında 443 gönüllü vardır. (TDA, 54/1620238.) Başka bir belgede ABG sayısı 1963 yılında 39, 1966 yılında 532 kişi olarak ifade edilmiştir. (TDA, 2387/6290952.) Meclis tutanaklarına geçen bilgiler ise şöyledir; "Türkiye'ye de barış gönüllüleri 27 Ağustos 1962 yılından bu yana gelmeye başlamış ve bugüne kadar ülkemize, yani ülkelerine döndükleri güne kadar ülkemizde 1.201 adet barış gönüllüsü faaliyette bulunmuştur, çalışmıştır. Bu 1.201 adet barış gönüllüsünün 803'ü, yani %68'i İngilizce öğreniminde görevlendirilmiş, %14'ü toplum kalkınması faaliyetlerinde bulunup birtakım projeler hazırlamış, yine 77'si yani %6,4'ü çocuk bakımı alanlarında görev yapmış, %54'ü hasta bakımı, 30'u tüberküloz kontrolü, 15'i ev ekonomisi, 10'u turizm, 37'si de üniversitelerde, yani Orta-Doğu Teknik Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesinde okutmanlık programlarında çalışmıştır." ("Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal'ın, Barış gönüllüsü olarak Türkiye'ye gönderilen Amerikalılara dair Başbakan, İçişleri, Dışişleri, Millî Savunma ve Millî Eğitim Bakanlarından sorusu ve Millî Eğitim Bakanı Orhan Oğuz'un sözlü cevabı", *Millî Meclis Tutanak Dergisi*, Dönem:3, Cilt 12, Toplantı: 2, 72. Birleşim, 17 Mart 1971,s. 277, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__d03/c012/mm__03012072.pdf)

²⁷ Türkiye'deki gönüllülerin içerisinde İngilizce öğretmeni sayısı 803 ve üniversitede okutmanlık görevi yapanların sayısı 37'dir. (Müslim Özbalkan, *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri*, Ant Yayınları, İstanbul 1970, s. 163). Türkiye'de eğitim alanında çalışan ABG hakkında geniş bilgi için bakınız; Tuğba Belenli, *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Eğitim Faaliyetleri (1962-1971)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019.

²⁸ TDA, 2303/6366294.

²⁹ TDA, 2387/8121446.

- d. Talepler toplantı sonrasında ayrıntılı bir şekilde ABG teşkilatına iletilecektir,³⁰
- e. Gecikmiş talepler bir yıl sonraki programa dâhil edilir,
- f. ABG, Türkiye’ye gelmeden önce kimlikleri hakkında ayrıntılı formlar dolduracaklardır,
- g. Plan çerçevesinde tespit edilen sahalarda dışarıda ABG istihdam olunmayacaktır.³¹

Türk Dışişleri Bakanlığının başkanlığında yapılan 7 Mayıs 1965 tarihli toplantıda, gönüllü talep etmek üzere oluşturulan nihai listelerin Türkiye’nin ihtiyaçlarına göre öncelik sıralarının tespit edilerek oluşturulması yetkisinin Dışişleri Bakanlığı ile DPT’ye verilmesi kararlaştırılmıştır.³² Uluslararası teknik iş birliği münasebetleri çerçevesinde yer alan ABG uygulamasında, yardım taleplerinin hacmi, yardımı yapan ülkenin (ABD) imkânları ölçüsünde ve yardım alan ülkenin (Türkiye) ihtiyaç ve isteklerine göre planlanmaktadır. Türkiye, bu imkânın ihtiyaçlara göre gerekli ve kontrollü bir şekilde kullanılması için gönüllü talep eden kurumlarla DPT arasında iş birliği yapılmasını ve yardım taleplerinin kalkınma programlarının işgücü sektörü için öngördüğü ihtiyaçlara göre oluşturulmasını esas olarak kabul etmiştir.³³

1962 yılından itibaren giderek artan sayıda ABG Türkiye’ye gelmiş, gönüllü adedindeki artış memleket sathına gelişigüzel dağılımlara yol açmış, gönüllülerin 1966 yılı başında 67 vilayetin 63’ünde istihdam edildikleri görülmüştür.³⁴ Dışişleri Bakanlığı, 25 Şubat 1966’da yapılacak BDK toplantısı öncesinde, çağrılı Bakanlık ve kurumlardan toplantıya gelirken; ellerinde bulunan gönüllü sayısı ve bunların hizmet süreleri, gönüllülerin denetimi altında oldukları kurumları ve coğrafi dağılımlarını gösteren bir cetvel, gönüllülerin hizmet şartları, tatiller dışında kullandıkları izinler, hizmet içi eğitim, kurumlar arası nakil işlemleri, ek görevleri, ikamet vb. konularda sağlanan kolaylıklar ve takip eden iki yıllık süreç için istenen gönüllü sayılarına dair belgeleri hazırlamalarını istemiştir.³⁵ 1966 yılındaki bu BDK toplantısında ABG sayısının dondurulması ve tedricen azaltılması Dışişleri Bakanlığı tarafından telkin edilmiş ve diğer Bakanlıklar da bu teklifi olumlu karşılamıştır. Bu konunun görüşülmesi için Dışişleri Bakanlığı tarafından tertip edilen Bakanlıklararası Komisyonda ABG’nin prensip itibarıyla Türkiye’nin köylerinde değil şehirlerinde görevlendirilmesi ve kendilerine her hâlükârda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun gerek köylerinde ve gerek şehirlerinde hiçbir şekilde görev verilmemesi kararlaştırılmıştır. Komitenin bu kararından sonra Dışişleri Bakanlığı ABG istihdam eden kurumlara bir yazı göndererek ABG’nin bazı bölgelerdeki köy ve kasabalarda çalışmalarının sakıncalı bulunduğu, bu bölgelerde çalışanların çalışma sürelerinin bitince yerine yenilerinin gönderilmemesi gerektiği ve genel olarak bütün müesseselerin ABG’yi tercihen büyük merkezlerde çalıştırma yoluna gitmelerinin uygun olacağı bildirilmiştir.³⁶ 1966 senesinde BDK’nin, etnik grupların yoğun olarak bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi’nde ABG istihdamının emniyet düşüncesiyle yasaklanması sonucunda bu tarihten sonra teşkilatın bu bölgede ABG istihdam talepleri

³⁰ ABG teşkilatı ile varılan anlaşmaya göre, gönüllü talepleri dokuz ay öncesinden teşkilata bildirilecektir. (TDA, 2387/7412445.)

³¹ TDA, 2387/6996467; TDA, 2303/8300023.

³² TDA, 2387/9055006. ABG ile çalışmanın, “uluslararası teknik iş birliği ilişkileri” kavramı içerisinde değerlendirilmesi sonucu, bu programın daha verimli ve kontrollü olarak devam etmesi için teşkilat ile DPT arasında iş birliği yapılmasına ve kalkınma programlarının ihtiyaç duyduğu işgücü ihtiyaç ve önceliklerinin göz önüne alınmasına karar verilmiştir. (TDA, 54/1620238.)

³³ TDA, 2303/5084618.

³⁴ TDA, 2387/6996467.

³⁵ TDA, 2387/9054963.

³⁶ TDA, 2387/6290350.

muhtelif sebeplerle geçiştirilmiştir.³⁷ ABG sayısının tedricen azaltılması³⁸ kararına göre 1969 haziran ayından itibaren sakıncalı vilayetlerde ABG istihdam edilmeyecek,³⁹ 1972 yılına gelene kadar ise tamamen tasfiye edileceklerdir.⁴⁰ Toplantının bir diğer gündemi çalıştıkları kurumdan istifa eden ABG'nin Dışişleri Bakanlığına bildirmeden başka bir kuruluşta çalışmalarıdır, böyle bir durumda ülkeden çıkarılmalarına karar verilmiştir. Diğer bir karar, kurum ve Bakanlıkların kendileri için çalışan ABG hakkında Dışişleri Bakanlığına altı ayda bir rapor vermeleridir. Özel kurumlarda ABG çalıştırılması konusunda ise buna hiçbir şekilde izin verilmemesine karar verilmiştir.⁴¹

9 Aralık 1968 tarihli BDK toplantısında 1969-70 yılı içinde ihtiyaç duyulan kontenjanlar görüşülmüş, 1965-66 çalışma devresinden olan ve süreleri bittiği halde istihdamları devam eden ABG'nin isimleri ile çalıştıkları Bakanlıklar zikredilerek bunlar hakkında bir karara varılması istenmiştir. BDK aldığı kararda, ABG'nin istihdam sürelerinin iki seneyi geçmemesini kabul etmiştir. Bu toplantıda Dışişleri Bakanlığı temsilcisi 1964 yılından itibaren Türkiye'deki ABG sayısının giderek azaldığını ifade etmiştir.⁴²

BDK'nin 1969 yılında yapılan toplantısında ise bazı kurumlar ABG'nin çalışmalarının faydalı olduğunu ve devam edilmesini isteseler de diğer Bakanlık ve kurumların 1966 yılındaki kararı savundukları görülmüştür.⁴³ 1969 yılının diğer bir tartışma konusu, ABG teşkilatının gönüllü istihdam eden Türk kurum ve Bakanlıklarla, Dışişleri Bakanlığını atlayarak, direkt temas kurmaya çalışmaları olmuştur. Bu durumdan yakınan kurumların kendileriyle adı geçen teşkilatın muhatap kılınmaması istekleri üzerine önlem alınmasına karar verilmiştir.⁴⁴ Teşkilatın bütün müracaatlarını Türkiye Dışişleri Bakanlığına

³⁷ TDA, 2387/6182233. Gönüllülerin tayin edildikleri yerler hakkındaki bu yorumlar ve alınan kararlar üzerine, gönüllülerin tayinlerini kendilerinin yapmadıklarını ifade eden Barış Gönüllüleri Müdürü McClure, gönüllülerin ilgili Türk Bakanlıklarının istediği yerlere gittiklerini belirtmiştir. McClure, ABG'nin toplum içindeki tek Amerikalı olduğu 88 çalışma yeri olmasına rağmen çoğunluğunun Ankara'da olduğunu da eklemiştir. (TDA, 2387/7014684.)

³⁸ Bu kararın verildiği 1966 yılının şubat ayında Türkiye'de 529 ABG vardır ve bunların 357'si İngilizce öğretmeni, 22'si hemşire, 28'i çocuk bakımı-ev ekonomisi alanında çalışanlar olup 105 kişi ise toplum kalkınması alanında çalışmaktadır. 17 Amerikalı idareci de teşkilatın Türkiye merkezinde çalışmaktadır. (TDA, 2303/6366294.)

³⁹ TDA, 2387/6182216.

⁴⁰ TDA, 2387/5657133.

⁴¹ TDA, 2387/6182216.

⁴² TDA, 2387/6182216.

⁴³ TDA, 2387/5657133.

⁴⁴ TDA, 2387/6182233. Bu konu daha önceki dönemlerde de gündeme gelmiştir; teşkilat yöneticisi Ross Pritchard'a Türk Dışişlerini ziyareti sırasında, mahallî teşkilatlarla doğrudan iletişime geçmemeleri isteği hatırlatılmış ve "dostane bir ikaz şeklinde" bu talep tekrarlanmıştır. Pritchard, bu usule uygun olarak hareket ettiklerini fakat mahallî teşkilatlara sadece teşekkür mahiyetindeki bazı mektuplar gönderdiklerini ifade etmiştir. (TDA, 2387/6175107.) 1966 yılına gelindiğinde, Amerikan Büyükelçiliği Müsteşarı Van Hollen, 12 Nisan 1966'da Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken ile görüşerek teşkilat adına bazı isteklerde bulunmuş fakat bu görüşme sırasında Bayülken Türk tarafının aynı konudaki şikâyetlerini kendisine iletmıştır. Bu durum çeşitli zorluk ve anlaşmazlıklar sebep olduğundan, bu gibi temasların Dışişleri Bakanlığı IV. Dairesine aracılığıyla yapılması ve bu sahadaki koordinasyon vazifesinin bu dairede olduğu kendilerine bildirilmiştir. Hollen, diğer Amerikalı yetkililer gibi bu isteğe uyacaklarını ifade etmiştir. (TDA, 54/637402.) Teşkilatın, çalıştıkları Türk kurumlarıyla direkt temas etmelerinin sebebi, teşkilattan gelen bir istekten anlaşılabilir. 1966 yılının sonlarında ABG Teşkilatı Türkiye Direktör yardımcısı Bay Weiman, Dışişleri Bakanlığı 2. Daire iktisat işleri yetkilisi Nazif Cuhruk'u ziyaret ederek, teşkilat direktörü Jack Vaughn'un ekim ayının sonunda Türkiye'ye geleceğini ve ABG hakkında Türk yetkilî makamlarıyla görüşmek istediğini iletmıştır. Weiman, ABG teşkilatından yardım alan Türk kuruluşlarının, teşkilatın faaliyet tarzı ve özellikle ne çeşit yardım ve personel vermeye muktedir olduğunu pek bilmediklerini, bu durumun iş birliğinin yürütülmesinde aksamalara neden olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu Türk kurumları ile teşkilat yöneticiler arasında bir bilgilendirme toplantısı yapıp yapılamayacağı sorulmaktadır. Cuhruk, bu toplantıyı uygun bulmayıp teşkilatın yaptıkları yardımların çeşitleri hakkında hazırladıkları broşürleri göndermelerini, kendilerinin de bunları Türk kurumlarına iletmeleri teklifinde bulunmuştur. (TDA, 54/ 5086965.) Nitekim bu toplantı talebi kabul görmeyen teşkilat yöneticilerinin kurumlarla direkt iletişim kurma yoluna gittikleri görülmüştür. Fakat bahsedildiği gibi bu da sakıncalı görülerek Türk yöneticilerince engellenmiştir.

yapması ve bu Bakanlığın atlanarak ilgili Bakanlık ve kuruluşlara doğrudan doğruya yazılar gönderilmemesi hususunun bir kez daha hatırlatılması BDK tarafından yerinde bulunmuştur. Ayrıca komite, çalışma süreleri bitimine yakın görev süresinin uzatılması talebinde bulunan ABG’nin bu tekliflerinin kabul edilmemesine karar vermiştir. BDK’de görüşülen bir diğer husus, son zamanlarda Türkiye’ye gelen ABG’de bir disiplinsizliğin olduğu ve yer yer muhtelif hadiselerle rastlandığı hatta o zamana kadar gelen en disiplinsiz ve istifade edilemeyen devrenin bu grup (1969) olduğu hakkında Bakanlıklardan gelen görüştür. Diğer bir sıkıntı da ABG’nin bağlı oldukları kuruluşlardan izin almadan görev yerlerinden ayrılmalarıdır. Bunun sakıncalı olduğu teşkilata defalarca iletilmesine rağmen bu uyarının dikkate alınmadığı görülmüştür. Gerek ABG’nin kendi emniyetleri gerekse de eğitim disiplini bakımından bu kurala riayet edilmesi gereği üzerinde durmak faydalı görülmüştür. Genel olarak ABG teşkilatının “kendi başına hareket eder bir duruma gelme temayülünde” bulunması mahzurlu görülmüştür.⁴⁵

Bakanlıkların 1969-70 dönemine ait ABG taleplerinin dağılımı şu şekildedir; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 7 kişi, Tarım Bakanlığı 6 kişi (Bakanlık ayrıca emrinde çalışan 4 ABG’den 1’inin sakıncalı vilayetlerden olan Urfa’da çalıştığını ve bunun Aralık 1968’de Ankara’ya alınacağını ifade etmiştir), Çocuk Esirgeme Kurumu çocuk bakımında istihdam etmek üzere 3 kişi talep ederlerken; Turizm ve Tanıtma Bakanlığı talepleri olmadığını beyan etmiştir. DPT, Milli Emniyet Hizmetleri, Genelkurmay Başkanlığı, Köy İşleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü temsilcileri 15 Kasım 1966 tarihinde kabul edilen azaltma prensibine bağlı kalınmasını istemişlerdir. BDK bu istekleri kabul etmiştir.⁴⁶

Bu görüşler neticesinde, belge tarihsiz olmakla birlikte daha sonraki tarihte yapılan bir toplantı olması kuvvetle muhtemel olan, komite toplantısında programın Türkiye’de çalışan elemanlarının %90 kadarının derhal tasfiye edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Zira gönüllülerin çoğunluğu nitelikleri itibarıyla son derece faydasız görülmektedir. Elemenin BDK bünyesinde kurulacak bir alt komite tarafından yapılması düşünülmüştür. Prensip olarak programın “dejenere olduğu” ve bu haliyle devamının uygun görülmediği ifade edilmiştir. Yola daha küçük bir kadroyla, politika ve ideoloji unsurları karıştırılmadan, her yönden kontrolün daha kolay yapılabileceği bir şekilde devam edilmesi düşünülmüştür.⁴⁷ Artık ABG’den “ancak gerekli ölçüler çerçevesinde istifade olunması için” Türk Hükümeti tarafından çalışmalar yapıldığı görülmektedir.⁴⁸

Toplum Kalkınması Programı ve Türkiye

Toplum kalkınması alanı, Türkiye’ye gelen gönüllülerin çalışma alanlarından bir tanesidir. En çok gönüllünün çalıştığı ikinci çalışma alanıdır. “Toplum kalkınması” kavramının tanımı, 1964 yılında Bogota’da toplanan “Barış Gönüllüleri Latin Amerika Temsilcileri Konferansı”nda şöyle yapılmıştır; “*Toplum kalkınması, grupların katıldıkları ve yardım ettikleri programlar aracılığıyla, toplumun duyulan ihtiyaçlarını gidermek*

⁴⁵ TDA, 2387/6182233.

⁴⁶ TDA, 2387/6182216.

⁴⁷ TDA, 2387/9596685.

⁴⁸ TDA, 54/1620238.

amacıyla giriştikleri düzenli ve demokratik çabaların bir bütünüdür."⁴⁹ Toplum kalkınması programının felsefesini, Batı medeniyetinin esaslarına dayandırmak da mümkündür. Batı medeniyeti şahsi iradeyi ve ferdi tabiatın güçlüklerini yenme kabiliyetini arttırmayı amaçlayan; dil, din ve ülke ayırımı yapmadan insanlığın bütün farklılıklarına rağmen aslında birbirine benzer olduğunu düşünen, insanları birbirlerini anlamaya, iş birliği yapmaya, diğerine karşı merhamet duymaya teşvik eden bir medeniyettir.⁵⁰

Diğer yandan 21. yüzyılın bu döneminde, ABD az gelişmiş ülkelerde politikalarını uygularken artık yerel halkın tepkisini, yönelimlerini, adet ve inançlarını da hesaba katmak zorunluluğunu duymaktaydı. O ülkeyi ve halkını iyi tanımının Amerika'nın ileride karşılaşacağı sorunları ve güçlükleri çözmesinde yardımcı olacağı düşünülmekteydi. Dolayısıyla bu noktada, ABG'ye verilen bir görevin de bu kültürel ilişkiyi ve sezişi sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaca varılması için gönüllülerin gittikleri ülkelerde, halkla yakın ve dolaysız ilişki kurabilecekleri görevlerde ve programlarda çalışmaları, büyük şehir merkezleri yerine, küçük yerleşim birimlerinde çalışmaları genel kural olarak kabul edilmiştir.⁵¹ Bunun için en uygun çalışma alanı da "toplum kalkınması" olarak görülmüştür.

Bir Amerikan icadı olarak ortaya çıkan "toplum kalkınması" programı⁵² ABG aracılığıyla dünyaya yayılmıştır. Bu fikrin altyapısında, devletin yeteri kadar yatırım yapma imkânı olmadığı, o halde köylerin kendi kendine yardım etmelerine gerek duyulduğu vardır. Bu amaçla köylerde teşebbüs ruhu geliştirilmeli, enerji harcanmalı, boş zamanlar değerlendirilmeli, iş birliği havası yaratılmalı, yeni tarım teknikleri öğretilmeli ve halk ile hükümet arasındaki mesafe doldurulmalıydı.⁵³ Bunun için harekete geçen teşkilat yöneticileri programlarına "toplum kalkınması" hizmet alanını da eklediler. 1962-67 yılları

⁴⁹ *Defination of Community Development, Peace Corps Staff Training Center 1967*, s. 6'dan nakleden; TDA, 54/1728157. Özbalkan'a göre barış gönüllülerin anladığı ve Türkiye'nin kabul ettiği toplum kalkınması tanımları arasında farklar vardır. Her iki tanımda da kendine yardım, toplu çalışma, duyulan ihtiyaçlardan hareket, demokratik ve gönüllülük ilkeleri ortak olarak kabul edilmiştir. Barış gönüllüleri "duyulan ihtiyaçlar" üzerinde durmaktadır. Fakat asıl "duyulması gereken-gerçek ihtiyaçlar" da dikkate alınmalıdır. Barış gönüllüleri köylünün yalnızca kısa dönemdeki dertlerini dikkate almakta isteklerini karşılamaya çalışmaktadır. Bu da onların sevgi ve hayranlığını kazanmak amacının bir sonucudur. O köyün ya da ülkenin uzun dönemdeki çıkarları ekonomik ve sosyal gelişmesi barış gönüllülerinin amacı değildir. ABG, toplum kalkınmasına az gelişmiş ülkelerde amaçlarına varmak için uygulanması gerekli bir program gözü ile bakmaktadırlar. İnsanları birbirlerine yaklaştıran, kültürel ilişkiyi ve değişimi sağlayacak bir ortam hazırlayan bir program olarak kabul ettikleri toplum kalkınması çalışmalarından bunun ötesinde bir yarar beklidikleri yoktur. Amerikalılar bu programın az gelişmiş ülkelerdeki başarısını ya da başarısızlığını ölçerken temel kriter olarak "bu program ile barış gönüllüleri yasasındaki amaçların ne ölçüde gerçekleştirildiğine" bakmaktadırlar, o ülkenin kalkınmasına ne ölçüde yardımcı olduğuna değil. Barış Gönüllüleri müdürü Jack Vaughn barış gönüllülerinin toplum kalkınması çalışmaları hakkında şunları söylemiştir; "Bizim için anlamlı olan gerçek; gönüllülerin gittikleri toplumun çeşitli düzeyinde geniş ölçüde bir iş birliği ve çok sayıda arkadaş edinmeyi sağlamaları ve genellikle ev sahibi toplumun şeref üyeleri olarak kabul edilmeleridir." (Jack Vaughn, *Community Development and Peace Corps, İnter Amerikan Kalkınma İdare Bankası İdare Meclisinde Verilen Bir Konferans*, 25.4.1966'dan nakleden; TDA, 54/1728157.)

⁵⁰ TDA, 2387/8817640.

⁵¹ *Programing Guideliness and Criteria. Peace Corps/Washington*, "Hizmete özel" doküman'dan nakleden; TDA, 54/1728157.

⁵² Toplum kalkınması programının Türkiye'de daha önce uygulanan "Köy Enstitüleri" örneğine benzediği konusunda Özbalkan'ın görüşleri şöyledir; "Son yüzyıl içinde özellikle Cumhuriyetten bu yana köy ve köylü sorunlarının çözümünü için çeşitli çabalara girişilmiştir. Planlı döneme kadar köye en sistemli yaklaşımın 'Köy Enstitüleri' hareketiyle olduğunu görmekteyiz. Köy Enstitülerinin temelinde köyün anlamlı ve bilinçli bir şekilde canlandırılması, köylerde yapılacak işleri gerçekleştirmek için yeni bir ruh ve bilinç yaratmak düşüncesi yatmaktadır. Köy kalkınması için, köy gerçeklerini bilen, köyün sorunlarını çözebilecek beceri ve yeteneklere sahip, köyden yetişme ve köyü seven, köy düzeyinde yaşayıp çalışacak profesyonel (öğretmen, teknisyen, sağlık memuru vs. gibi) ihtiyacını gidermek amacıyla kurulan Köy Enstitüleri bu amaca varılmadan kapatılmıştır...Planlı kalkınma döneminde köye yönelen hareketler içinde dikkati çeken önemli bir husus, ilk kez bir yabancı ülkenin Türkiye'de köy kalkınması çalışmalarına doğrudan doğruya aktif olarak katılmasıdır." (TDA, 54/1728157.)

⁵³ "Toplum Kalkınması ve Gençlik", *Yön*, 26.03.1965, s. 10.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi Belgelerine Göre Türkiye’de Toplum Kalkınması Alanında Çalışan Amerikan Barış Gönüllüleri

arasında görev yapan ABG’nin tüm ülkelerde toplum kalkınması alanında çalışanlarının 1962 yılında %1.9, 1963’te %25.6, 1964’te %26.7, 1965’te %26.2, 1966’da %26.5 ve 1967’de %25.3 oranına sahip olduğu görülmektedir.⁵⁴ Görüldüğü üzere, ilk yıl hariç olmak üzere, kalan zamanlarda aşağı yukarı sabit hale gelen yaklaşık ¼ oranında toplum kalkınması gönüllüsünün çalıştığı görülmektedir, bu oran gidilen ülkelere en fazla talebin olduğu ve en başarılı sonuçların alındığı eğitim alanından sonra ikinci sırada yer almaktadır.

Türkiye’nin köylerinde gerçekleştirilen toplum kalkınması projelerini Özbalkan dört ana başlık altında sınıflandırmıştır; köy yapıları ve altyapı hizmetleri (elektrik, telefon getirme, yol yapımı, onarımı, içme suyu ve sulama, okul yapımı, onarımı, çamaşırhane yapımı, onarımı, köy odası, okuma odası, çeşme yapımı ve onarımı), tarımsal çalışmalar (tavukçuluk, 4_K çalışmaları, tavşan üretme, konserve yapımı üretimi, kooperatif, pazarlama, arıcılık, ötekiler), eğitsel çalışmalar (ev ekonomisi öğretimi, İngilizce öğretimi, kitaplık kurma, el sanatları kursu, spor faaliyetleri örnek ev-mutfak, gençlik kulüpleri kurma, ilkokul müzik-resim dersi, marangozluk kursu, ötekiler) ve sağlık çalışmaları (ilkyardım, kreş kurma, süt tozu beslenmesi, sağlık kursu, çocuk ve hasta bakım kursu, köy temizliği, lağım çukuru yapma, doğum kontrolü). Bu çalışmaların oranları ise şöyledir; köy yapıları ve altyapı hizmetleri %18,3; tarımsal çalışmalar %21,3; eğitsel çalışmalar %35,2 ve sağlık çalışmaları %26,2. Bu projelerin gerçekleşme oranı %49,7’dir.⁵⁵ ABG’den biri olan Harlan Green, kendi tecrübeleri ışığında köylerdeki faaliyet alanları arasında; derin sulama, tavşan yetiştirme ve salyangoz ihracatı gibi çeşitli tarım projeleri olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶

Özbalkan hazırladığı raporda ABG’nin toplum kalkınması programının amaçları, yöntemi ve kapsamı hakkında önemli bilgiler vermiştir. Hatta denilebilir ki, onun raporunun ana kısmı özellikle barış gönüllülerinin toplum kalkınması programı hakkındadır. Bunun nedeni de *“Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısı içinde önemli bir yeri olan köy ve köylü sorunlarının çözümü için ilk kez bir yabancı devletin (ABD’nin) resmi bir örgütü aracılığıyla Türkiye’de köy kalkınması çalışmalarına doğrudan doğruya katılmış olmasıdır.”* Ona göre Türkiye’de köye yönelen hareketler içinde ABG ve köylerdeki çalışmaları dikkati çeken önemli bir husustur.⁵⁷

Türkiye’de toplum kalkınması programının başladığı dönemde ABG teşkilatı Türkiye Temsilcisi Ross Pritchard, köy kalkınması programı ve Türkiye hakkında şunları yazmıştır;

“O vakitler Türk Hükümetinin ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı ile ABD hükümetinin çeşitli kurumlarının köyler için programlar ve hizmetler hazırladıklarını gördük. Fakat bu programların köylerde yaşayıp çalışarak...bu gibi yardım ve hizmetlerden köylülerin yararlanmalarını sağlayacak ‘ön-safta’ çalışacak personelden yoksun olduğu bilinmekteydi...Türkiye’de toplum kalkınması çalışmalarında ‘ön-safta’ çalışan elemanlara duyulan bu uzun süreli ihtiyacı görerek Türk Hükümeti ile görüşmelere başlanmasına karar verildi.”⁵⁸

Başbakan İsmet İnönü ile Pritchard arasında bir görüşme gerçekleşmiş, taraflar Türkiye’de toplum kalkınması alanında çalışacak gönüllülerin çalışma projeleri hakkında

⁵⁴ TDA, 2387/8817551.

⁵⁵ TDA, 54/1728157.

⁵⁶ http://www.arkadaslar.info/fall_99_3.htm.

⁵⁷ TDA, 54/1728157.

⁵⁸ Ross Pritchard, “Village Developmet Program in Turkey”, 1965’den nakleden; TDA, 54/1728157.

fikir alışverişinde bulunmuşlardır.⁵⁹ ABG teşkilatı, toplum kalkınması alanında yapılacak çalışmalar için gereken malzemelerin temini konusunda CARE⁶⁰ ile iş birliği yapmış ve yardım almıştır.⁶¹

ABG teşkilatı tarafından bütün gönüllülere bir eğitim verildiğinden bahsedilmişti. Bu gönüllülerin gidecekleri ülkenin genel durumu hakkında genel bir kültür edindikleri ve konuşulan dili çok az öğrendikleri kısıtlı bir zamandır. Gönüllerin yetersiz eğitim almış olmaları zaten teşkilata yönelik eleştirilerin ana konuları arasındadır. Toplum kalkınması alanında eğitim gören gönüllüler için de bu durum geçerlidir. Toplum kalkınması alanında çalışacak olan gönüllüler, Türkiye'ye gelen 5. grup içerisinde olup, bunların eğitimlerinin yetersiz olduğu anlaşılınca, gönüllülerin gerçek köy yaşantısı deneyimi kazanmaları için Ankara'da ODTÜ kampüsüne yakın Yalınca köyünde eğitim görmeleri kararlaştırılmıştır.⁶² ODTÜ'deki bu eğitimin içeriği sabahları beş saat Türkçe dersi ve öğleden sonra Yalınca'da çalışma alanlarıyla ilgili pratiklerden oluşmuştur.⁶³

1965 yılı için Türkiye'nin istediği ve ABG teşkilatının sağlayabileceği gönüllülerin sayısı ve çalışacakları saha hakkında teşkilat temsilcisi ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı temsilcileri arasında bir görüşme gerçekleşmiş, toplum kalkınması alanında çalışacak gönüllü sayısı 50 olarak kararlaştırılmıştır. Gönüllüler hakkındaki talepler teşkilata iletilirken gönüllülere ait proje tekliflerinin verilmesi gerekmektedir. Teşkilatın Türkiye Temsilcisi ile yapılan görüşmede teşkilat yöneticilerinin "köy ölçüsündeki toplum kalkınması projelerine daha fazla önem verecekleri" anlaşılmıştır.⁶⁴ 1965 yılı için sağlanacak 200 gönüllüden 50'sinin toplum kalkınması için köy projelerinde çalıştırılması uygun görülmüş, teşkilatın Türkiye Temsilcisi Dışişleri Bakanlığına başvurarak bu konuda bir proje hazırladıklarını bildirmiştir.⁶⁵ Fakat bu alanda çalışacak 50 ABG'nin DPT'nin emrinde çalışacağı ve çalışma projelerinin DPT tarafından hazırlanacağı teşkilata iletilmiştir. Öncesinde Ross Pritchard ile yapılan bir toplantıda teşkilatın, CARE ile ortak olarak hazırladıkları projeyi sundukları ve bunun kabul edilmeyip, proje hazırlamanın DPT'nin işi olduğuna karar verildiği anlaşılmaktadır. Fakat neticede yapılan görüşmede DPT, teşkilatın hazırladığı projeleri onaylamıştır.⁶⁶

Toplum kalkınması alanında çalışmanın özellikleri diğer alanlara göre farklıdır. Sonuç almak hem daha uzun sürer hem de çıkan sonuçlar somut olmaktan ziyade soyuttur ve kendine yardım edebilme ve rasyonel düşünme becerilerine sahip olma gibi tutumları kazandırmakla ilgilidir. Değişiklik sadece yerel halktan değil, gittikleri bölgenin yerleşmiş geleneklerin farkında olmaları beklenen gönüllülerden de beklenmektedir, bu karşılıklı saygı göstermenin ve iletişim kurabilmenin beklendiği bir alandır. Diğer bir farklılık da, Köy İşleri Bakanlığı'nın henüz yeni kurulduğu bu devrede, koordinasyon ve organizasyonun

⁵⁹ TDA, 2387/8068538.

⁶⁰ İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, dünyanın büyük bir kısmı harabeye dönmüşken, Arthur Ringland ve Dr. Lincoln Clark, 22 Amerikan hayır kurumuna başvurarak Amerikalıların Avrupa'daki sevdiklerine gıda paketlerini ulaştırmak için kâr amacı gütmeyen bir şirket kurmayı teklif eder. Hayır kurumları bunu kabul eder ve 27 Kasım 1945'de "Cooperative for American Remittances to Europe" (CARE) kurarlar. 1953 yılına geldiğinde, CARE'in Yugoslavya ve Kore misyonları zirveye ulaşır ve Kore, özel bir kuruluşun tek bir ülkede gerçekleştirdiği en büyük yardım operasyonu olur. Latin Amerika'da beş misyon daha açıldığında, CARE'deki "E" harfi "Her Yerde" ye dönüşür. 1961'de Başkan John F. Kennedy Barış Gönüllülerini kurduktan sonra CARE'den gönüllülerini eğitmesini istemiş ve kurum Latin Amerika'daki ilk görevlerinden önce ilk gönüllülerin eğitime yardımcı olmuştur. ("CARE's History: A Timeline", <https://www.care.org/about-us/our-history/>)

⁶¹ TDA, 2387/8817640.

⁶² Lowry, *age.*, s. 101.

⁶³ Malcolm Pfunder, *Village in the Meadows*, Çitlembik Yayınları, İstanbul 2007, s. 21, 22.

⁶⁴ TDA, 2387/10189977.

⁶⁵ TDA, 2387/8068520.

⁶⁶ TDA, 2387/8068538.

iyi yapılması gereğidir.⁶⁷ Yeni kurulan Köy İşleri Bakanlığı, Türkiye’de ABG’nin toplum kalkınması alanında çalışanların bağlı olduğu kurumdur.⁶⁸ Esasen, toplum kalkınması, Türkiye’nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda⁶⁹ yer alan hedeflerinden bir tanesidir. Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle Köy İşleri Bakanlığı ve Bakanlığa bağlı olarak da Halk Eğitim Genel Müdürlüğü kurulmuştur.⁷⁰

1964 senesi yazında ABD Ankara bürosu yetkilileri ile yapılan müzakereler sonucunda Köy İşleri Bakanlığı tarafından istenen, “toplum kalkınmasında liderlerin yetiştirilmesi” programının başlamasına karar verilmiş ve uygulamasına 1965 yılında başlanmıştır.⁷¹ 1965 yılı için bu alanda çalışmak üzere 50 gönüllü talep edilmiştir. 1965 yılının mayıs ayına gelindiğinde Türkiye’de toplum kalkınması alanında çalışan 56 gönüllü vardır.⁷² 1967 yılına ait ABG talepleri içerisinde toplum kalkınması alanında çalışacak 10 gönüllü yer almış,⁷³ fakat teşkilat bu talebin gerçekleştirilemeyeceği şeklinde cevap vermiştir.⁷⁴ 1967-68 devresinde bu alanda çalışan 16 gönüllü vardır.⁷⁵

Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından 24 Mart 1966 tarihinde, toplum kalkınması alanında çalışacak gönüllülere yönelik on yedi maddelik “Toplum Kalkınması Çalışmalarında Yardımcı Personel Olarak Çalışan Barış Gönüllüleri Talimatı” yayımlanmıştır. Talimatname, gönüllünün tanımıyla başlamaktadır; “Barış Gönüllüleri, Türk Hükümeti ile ABD Hükümetleri arasında yapılan anlaşma uyarınca toplum kalkınması çalışmalarında yardımcı personel olarak görev yapan Amerikan uyruklu kimselerdir.” Gönüllüler, Türkiye’de yirmi bir ay kalacaklar, hiçbir masrafları Türk Hükümeti tarafından ödenmeyecektir. Türk kanunları ile görevleriyle ilgili olarak Türk Hükümetinin yetkili organlarıncı hazırlanan genelgelere uymakla yükümlüdürler, özel haklara sahip olamazlar. Köylerde çalışacak ABG, Köy İşleri Bakanlığı Halk Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından, mahallî idarelerin tekliflerini ve ABG Müdürlüğünün görüşlerini dikkate alınarak tespit edilir. Hangi gönüllülerin tespit edilen köylerde çalışacakları ABG Müdürlüğü tarafından belirlenir. ABG’nin çalıştıkları köyü

⁶⁷ TDA, 2387/8817640.

⁶⁸ TDA, 2303/5084618.

⁶⁹ DPT Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın toplum kalkınması (köy kalkınması) başlıklı yazısı; ana ilkeler ve metot, durum, toplum kalkınması programlarının esasları, ilkeler, hedefler ve sonuç bölümlerinden oluşup 101-105. sayfalar arasında yer almıştır. Uygulanacak toplum kalkınmasının amacı, topluluklarda ihtiyaçları ve meseleleri tespit etmek, bunları çözmek için birleşik bir programa uygun olarak harekete geçmek, teşkilatlanmak ve bunun için yeni kaynak aramak alışkanlığını geliştirmektir. Toplum kalkınması programlarının ana hedefleri şunlardır: -Mahallî topluluklarda halkın meseleleri anlamasını, bunlara elbirliğiyle çözüm yolları aramasını, bunun için kaynaklarını harekete geçirmesini ve idareden bu şekilde hazırlanmış programlar istemesini sağlamak, -Her çeşit eğitimle halkın çalışmalarında daha verimli olmasını sağlamak, üretkenliği ve üretimi artırmak, -Çeşitli hizmetlerin daha verimli ve ucuz yapılmasını sağlamak, -Programlarda ve bunlar için gerekli yatırımlarda işgücünün iyi bir şekilde değerlendirilmesine dikkat etmek, fazla işgücünün kullanılması esasına dayanan özel programlar hazırlamak. (*Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl 1963-1967)*, 1963, s. 103-104)

⁷⁰ TDA, 2387/8817640.

⁷¹ Başka bir belgede, Köy İşleri Bakanlığında toplum kalkınması alanında çalışacak 54 kişilik ilk grubun 1964 sonbaharında geldiği ifade edilmiştir. (TDA, 2387/8817640.) Yine başka bir kaynaktan ise, 1964 yılının ekim ayında 52 kişilik ilk gönüllü grubunun geldiği bilgisi yer almaktadır. (TDA, 54/1728157.)

⁷² TDA, 2387/9713857.

⁷³ TDA, 2387/10006577. Bu seferki talep yazısında, BDK tarafından alınan kararlar ışığında, ABG temsilcisine yönelik birtakım isteklerin yer aldığı görülmektedir; talep edilen her gönüllü için çalışacağı alana özel yeterlilikler isteneceği, gönüllülerin “ABG formu” doldurmaları gerektiği ve Türkiye Dışişleri Bakanlığının bilgisi dışında yapılan taleplerin dikkate alınmaması. (TDA, 2387/10006577.) 9 Ocak 1967 tarihli yazıda ise 1.000 adet formun ABG teşkilatına gönderildiği ve gönüllülerin gelmelerinden iki ay öncesinde bu formları üç nüsha olarak doldurmaları ve formların Türkiye Dışişleri Bakanlığına gönderilmesi istenmektedir. Onaylanan gönüllülerin formlarından bir tanesi teşkilata gönderilecektir. (TDA, 2387/10134386.)

⁷⁴ TDA, 2387/6187489.

⁷⁵ TDA, 2387/9837080.

değiştirmeleri, mahallî idarelerin ABG Müdürlüğünün veya bizzat ABG'nin başvurusu üzerine Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü tarafından yapılır. ABG; seminer, değerlendirme toplantısı, grup gezisi vs. için bulunduğu köyden üç günden fazla ayrılacaksa, Halk Eğitimi Genel Müdürlüğünün onayını almalıdır. Bu durumda yapılacak çalışmanın programı on beş gün önceden Genel Müdürlüğe bildirilir. Halk Eğitim Genel Müdürlüğü, mahallî idareleri programdan zamanında haberdar eder. ABG'nin köy kademesinde yapacakları çalışmalarla ilgili esasları, Halk Eğitim Merkezi Genel Müdürlüğü ile ABG Müdürlüğü ortaklaşa olarak hazırlarlar, ABG bu esaslara göre hareket eder. ABG, köylerdeki faaliyetleri hakkında Halk Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanacak formları üç ayda bir rapor halinde sunmakla yükümlüdürler.⁷⁶ Bu raporların Türkçe'ye çevrilmesinde ABG Müdürlüğü gerekli iş birliğini yapar. ABG'nin sahada yapacakları inceleme, gezi vs. programlarını kimin, niçin ve nereye yapacağını ABG Müdürlüğü, Halk Eğitimi Genel Müdürlüğüne bildirir. Genel Müdürlük isterse bu geziye bir temsilci ile katılır. Geziyi yapacak ABG, il ya da ilçe kademesindeki Halk Eğitimi Genel Müdürlüğünün temsilcisini ziyaret eder ve geziyi onunla yapar. Bu husus, iş birliğini sağlamak yönünden önemli olduğundan ihmal edilmez. ABG, il sınırından çıkmamak koşuluyla ve 24 saatten fazla olmayacak şekilde köyden ayrılmak isterlerse mahallî idare amirini haberdar ederler. İl sınırı dışına çıkacakları zaman ise mutlaka mahallin en yetkili amirini Halk Eğitimi vasıtasıyla haberdar ederler. Talimatnamenin 13. maddesi şöyledir; *“Barış Gönüllülerinin bu müşterek anlaşmanın esaslarını ihlal etmeleri veya kabul edilebilir standart Türk davranışlarına zıt hareketleri halinde, durumu Halk Eğitim Başkanı Gönüllülerle görüşecektir. Bu bir netice vermediği takdirde durumu Halk Eğitim Genel Müdürlüğü ve Barış Gönüllüleri Müdürlüğü tarafından müştereken incelenecektir. Bütün bunların, ya da diğer bir sebep zuhurunda, Türkiye'den ihraç da dâhil, cezai tedbirler düşünülür.”*

14. madde köyde çalışan gönüllülerin genel ve özel mahiyetteki görevlerini sıralamıştır. Buna göre gönüllüler kaldıkları köylerin halkına, birbirlerine yardım ve toplu dayanışma ruhunu aşlamak ve köylülerin adapte olabileceği bir şekilde, modern hayatın ilginç yönlerini gösterebilecek umumi bir ortamda yaşamak (Türk anane ve anlayışına aykırı davranmamak şartıyla) durumundadırlar. Özellikle kalkınma imkânlarıyla ilgili hususlarda köy hayatının karakteristik taraflarını anlamaları, köylülere modern cemiyet anlayışını ve bu anlayışın lüzum gösterdiği bazı gerekli teknik vasıtaları açıklayabilecek şekilde hareket etmeleri gerekmektedir. Genel sosyal konular ve ekonomik gelişme ile ilgili projelerde hükümet yetkilileriyle çok sıkı koordinasyonda bulunmak, hem hükümet yetkilileriyle hem de köylülerle iş birliği yaparak iki taraf arasında anlayış ve verimi geliştirerek faydalı olmak esastır. Köylülerin kullanabilecekleri kaynakların köylüler tarafından organize edilmesinde ve uygulanmasında yardımcı olmak, köylülere kendi problemlerini kendileri çözmek konusunda atacakları adımlarda destek olmak önemlidir. Ayrıca gönüllülerden, köy kalkınması çalışmalarına katılım sağlamak için çalışmalarda bulunmaları, köylerde henüz toplum kalkınması alanında hükümet tarafından yürütülen programlarda eğitim görmemiş ilgililerin bu alandaki teori ve bilgilerden günlük münasebetler sırasında faydalanmalarını sağlamaları, toplum kalkınması faaliyetlerine başlama konusunda köylüleri teşvik etmeleri ve köylülerin millî kalkınmaya katkı sağlamak konusunda daha aktif olmalarını sağlamaları beklenmektedir. Tabi gönüllüler bütün bu faaliyetlerin gerçekleşmesinde önemli bir etken olan Türkçe öğrenmeleri konusunda daha çok çaba göstermelidirler. 15. maddede, bu

⁷⁶ Toplum kalkınması projelerinde görevli barış gönüllülerinin resmi mercilere rapor vermedikleri görülmüştür. Güneybatı Anadolu'da köylünün imece çalışmalarını yönetmekle görevli bir gönüllünün, kendinden rapor isteyen Halk Eğitim Müdürlüğüne verdiği cevap dönemin gazetelerine yansımıştır; *“Ne raporu istiyorsun? Benim böyle bir mecburiyetim yok. Ben buraya kendi dinimin üstünlüğünü anlatmaya geldim. Su, yol, sağlık çalışmaları bizi değil sizi ilgilendirir, çalışın, kalkındırın memleketinizi.”* (“Kanun Diye Kanun Tepelendi”, *Akşam*, 28.02.1966, s. 7)

talimatnamede belirtilmeyen hususların, CARE Müdürlüğü ile Köy İşleri Bakanlığı arasında yapılacak iş birliği ile kararlaştırılacağı belirtilmiştir. ABG, bu talimatları okumak ve ona göre davranmakla mükelleftir, gönüllüler bu belgeyi yanlarında bulunduracaklardır. Talimatname, 1966 yılı başından itibaren geçici olarak yürürlükte kalacak, 1967 yılında kesin şekli verilecektir. Talimatnamenin sonuna şu bilgi düşülmüştür; “Gönüllülerin yurda gelişlerinden ayrılışlarına kadar, işbaşında yetişmeleriyle ilgili her türlü kurs, seminer, toplantı ve yayının hazırlanması ve yönetilmesi Barış Gönüllüleri-CARE Müdürlüğü ile Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü’nün iş birliği ile yapılacaktır.”⁷⁷

Amerikan Barış Gönüllülerine Yönelik Eleştiri ve İtirazlar

ABG uygulaması başladığı ilk andan itibaren ABD’nin “sömürü politikasının yeni bir aracı” olmakla itham edilmiştir.⁷⁸ Mümtaz Sosyal’a göre barış gönüllüleri hareketi, propaganda ve sömürü amaçlarının yanında bir de Amerikan gençliğini dünya meselelerinin bilinci içine sokabilmek amacıyla başlatılmıştır. Çünkü Amerikan gençliğinin ve özellikle üniversite öğrencilerinin dünya meseleleri ve siyasi konular karşısındaki uyuşukluğu, sessizliği ve hareketsizliği toplumu hareketlendirmek isteyen Amerikalı liderleri rahatsız etmeye başlamıştır.⁷⁹ ABG teşkilatının bu noktada ABD için bir iç politika çözümü olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanında artan Amerikalı işsiz genç nüfusu istihdam etmek için de bereketli bir alandır. Teşkilat ayrıca o dönemde Vietnam Savaşı’na katılmak istemeyen genç erkek nüfus için de bir kaçış noktası olmuştur.

Kendisi de toplum kalkınması alanında Türkiye’de çalışan Heath Lowry’ye göre toplum kalkınması alanında başarısızlık yaşanmasının gönüllülerden kaynaklanan sebeplerinden bir tanesi, gönüllülerin Türkçe öğrenme konusunda başarısız olmalarıdır. Elbette aldıkları eğitimin süresinin çok kısıtlı olması bunun nedenidir. Fakat İngilizce öğretmenliği alanında çalışacak gönüllünün Türkçe bilmemesi sorun olmazken, köylere çalışmaya giden bu gençlerin gittikleri yerin dilini konuşamamaları işin verimliliğini ve faydasını düşürmüştür. Balıkesir’in Bereketli köyünde on sekiz ay toplum kalkınması alanında çalışan Lowry, aldıkları eğitimde pek faydalı olmayan bir Türkçe kursuna tabi tutulduklarını fakat iki yüz kelimeyi geçmeyen bir kelime dağarcığıyla Türkiye’ye geldiklerini ifade etmiştir.⁸⁰

1965 yılına gelindiğinde, kendisi de eğitim alanında ABG istihdam eden ODTÜ, toplum kalkınması alanında çalışan Amerikalılara Türk gençlerini de dâhil etme fikrini ortaya atmıştır. Bu dönemde 300’e yakın genç Amerikan erkek ve kadını Türk köylerinde çalışmakta; Türk köylüsüne arıcılık, tavukçuluk ve medeni ve modern bir hayatın diğer imkânlarını öğretmeğe çalışmakta ve köylerdeki hayat şartları içerisinde yaşayarak yoğunluktadır. ODTÜ Rektörüne göre bu örnek gayrete Türkiye’nin kendi gençlerinin de katılmasının zamanı gelmiştir. Buna göre, masrafları öğrenciler kendileri karşılayacak, aylık 350 lira ve köylere gidış geliş masrafı ise teşkilat tarafından ödenecektir. Dönemin Yön dergisinde bu girişim hakkında yazı yazar Mümtaz Sosyal bu girişimi; “Köy kalkınmamız 300 Amerikalının gayretine mi kaldı? Amerikan gençlerini yağurmak bize mi düştü? Amerikan fonlarından karşılanan 350’şer liralarla vatanperverlik nasıl olur? Barış gönüllüleri hareketini şirinleştirmek ve köylerdeki Amerikalıların yanına bir de yardımcı tercüman vermek amacını güden ustaca bir formül” olarak yorumlamıştır.⁸¹

⁷⁷ TDA, 2387/6189979.

⁷⁸ TDA, 54/1728157.

⁷⁹ Mümtaz Soysal, “Bakış-Kovansız Arılar”, Yön, 12.03.1965, s. 3.

⁸⁰ Lowry, *age.*, s. xiv, xv.

⁸¹ Mümtaz Soysal, “Bakış-Kovansız Arılar”, Yön, 12.03.1965, s. 3.

ABG hakkında bir rapor hazırlayan Müslim Özbalkan⁸² ABG'nin "kısa sürede verimsiz ve zararlı, uzun sürede ise oyalayıcı ve gerekli tedbirlerin alınmasını engelleyici sonuçlar doğuracağını" düşünmektedir.⁸³ O dönemde Türkiye'ye gelen gönüllü Amerikalı gençler ilgililer tarafından övgülerle karşılanıp, Türk gençliğine ve köylüsüne örnek olarak gösterilmişlerdir. Bunları 1965 yılında 66, 1966 yılında 32 kişilik gruplar izlemiş, çeşitli zamanlarda eklenen 5 kişiyle birlikte toplam 155 kişi köy kalkınması programında çalışmaya başlamıştır. 12-13 hafta süren eğitimden sonra köy kalkınması alanında çalışmalara başlayan gönüllülerden 100 kişiden %78,8'i bu görev için gereken yeteneklere sahip olmadıklarını ifade ederken, bunların %50'si de yetersizliklerinin kendileri için bir sorun olmadığını belirtmiştir. Çoğunlukla bir kız bir erkek olmak üzere köylere gönderilen bu gönüllüler köylerde kaldıkları iki yıl içerisinde yaşadıkları köy toplumu hakkında bilgiler toplamış ve çeşitli faaliyetlerde bulunmuş ya da –Özbalkan'ın ifadesiyle- bulunmuş gibi gözükmüşlerdir. Özbalkan, 1964-68 döneminde köy kalkınması alanında çalışan toplam 61 gönüllünün köyde kaldıkları iki yıl içerisinde 42 ayrı konuda toplam 310 projede görev aldıklarını tespit etmiştir. Fakat Özbalkan bu projeler hakkında da olumsuz tespitlerde bulunmaktadır;

"Bir kere gönüllülerin ele aldıkları ya da gerçekleştirdikleri projelerin çoğu oyalayıcı yönü ağır basan fakat köy sorunlarına köklü bir çözüm yolu getirebilecek nitelikte olmayan işlerdir. Alt yapı ve köy hizmetleriyle ilgili projelerin toplam içindeki payı %18,3'dür. Gerçekleşen projeler içinde bu tür projelerin payı ise %14,2'dir. Gerçekleştirilen projelerin %86'sı köy sorunlarının çözümü ile doğrudan doğruya ilgili olmayan, köy kalkınmasına ekonomik ve sosyal ölçülerde bir katkısı bulunmayan projelerdir. Öte yandan gönüllülerin gerçekleştirdikleri projeler genellikle gönüllünün köydeki boş zamanını değerlendirmek, köyü ve köylüyü tanımak, dostluk kurmak ve ilgililere birşeyler yapıyor görünmek izlenimini vermek amacıyla girilen çalışmalar niteliğindedir. Gönüllünün kişisel çabası ile gerçekleştirilebilecek projelerde gerçekleşme oranı çok yüksek iken (Örneğin İngilizce ders verme, ilkokul müzik-resim dersi, ilkyardım, süttozu beslenmesi gibi) toplu çalışmayı ve köylünün de büyük ölçüde katılmasını gerektiren projelerde gerçekleşme oranı çok düşüktür. Örneğin altyapı ile ilgili projelerde barış gönüllülerinin ele aldıkları projelerin ne ölçüde duyulan ihtiyaç olduğu ya da gerçek ihtiyaçlara çözüm yolu getirebileceği oldukça şüphelidir. İngilizce öğretmeni, müzik-resim dersinin, süttozu beslenmesinin köy sorunları içindeki yeri ne olabilir?"

Diğer yandan ABG'nin yerel yetkililer tarafından kayırıldıklarını düşünen Özbalkan, köyün ihtiyaçları için köylünün ve köyün gerçek önderlerinin girişimlerinin sonuç vermezken aynı konuyla ilgili gönüllülerin müracaatı üzerine yardım taleplerinin hemen karşılandığını ifade etmiştir. Köyün ihtiyaçları konusunda gönüllülerin ricaları idareciler tarafından genellikle kırılmadığından, bir köydeki gönüllü köy ile idare arasında

⁸² ABG ve faaliyetleri hakkında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesine bir rapor hazırlama görevi verilmiştir. Fakülte Kurulu, rapor hazırlama işini İskân ve Şehircilik Enstitüsünden istemiş, Enstitü Müdürü Prof. Dr. Fehmi Yavuz da Enstitünün Şehircilik Ana Bilim Dalında asistan olan Müslim Özbalkan'ı görevlendirmiştir. Özbalkan'ın Prof. Dr. Fehmi Yavuz ile hazırladığı rapor önce 12 Mayıs 1969'da Onuncu İskân ve Şehircilik Konferansları kapsamında Siyasal Bilgiler Fakültesinde sunulmuş, 25 Kasım 1969'da Fakülte Profesörler Kurulunca oybirliği ile kabul edilerek Rektörlüğe iletilmiştir. Rapor, daha sonra genişletilerek kitap olarak yayımlanmıştır; Müslim Özbalkan, Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri, Ant Yayınları, İstanbul 1970. Raporun Türkiye Dışişleri Bakanlığı arşivindeki nüshası için bakınız; TDA, 54/1728157, Müslüm Özbalkan, "Amerikan Barış Gönüllüleri ve Toplum Kalkınması Çalışmaları", *Onuncu İskân ve Şehircilik Konferansları*, 12.5.1969. Bu rapor ve kitap kamuoyunu bu konuda harekete geçiren yayınların başında gelmiştir.

⁸³ TDA, 54/1728157.

adeta aracılık yapar duruma gelmiştir. Son tahlilde Özbalkan, Türkiye’de köye yönelik hizmetler için yönlendirilmiş 75.000’in üstünde personel olduğunu ve toplum kalkınması programlarını bunların yürütmelerinin daha doğru olacağı kanaatindedir.⁸⁴

ABG, önce kamuoyunda itirazlara uğradıktan sonra siyasetin gündemine de girmiş ve TBMM’de de konuyla ilgili tartışmalar yaşanmıştır. “Kars Milletvekili Ali Kurtel’in halen yurdumuzda ne kadar barış gönüllüleri olduğuna dair Dışişleri ve Millî Eğitim Bakanından yazılı sorusu”⁸⁵ karşısında, ilgili Bakanlıklar tarafından “*Bu imkânın ihtiyaçlara göre daha gerekli ve kontrollü bir şekilde kullanılmasını teminen, icracı müesseselerle Devlet Planlama Teşkilatı arasında iş birliği yapılması ve yardım taleplerinin ancak kalkınma programlarının her yıl işgücü sektörü için öngördüğü ihtiyaç ve öncelikler gözönünde bulundurulmak suretiyle hazırlanması ve bu ihtiyaç ve önceliklerin gerektirmeyeceği yardımlara başvurulmaması tatbikatımıza esas olmaktadır.*” şeklinde cevap verilmiştir. Meclis kürsüsünden yapılan atıklamada, gönüllülerin özellikle İngilizce öğretmenliği olmak üzere eğitim ve sağlık (hastabakıcılık) alanlarında faydalı oldukları, buna mukabil gönüllülerden köy işlerinde (toplum kalkınması) istifade sağlanmadığı ifade edilmiştir.⁸⁶ Kurtel, Meclis kürsüsünde ayrıca gönüllülerin, kuruluş amaçları dışına çıkarak Türk halkının, politik, sosyal ve ekonomik eğilimlerini tespit etmek için faaliyet gösterdiklerini de ifade etmiştir.⁸⁷

Konuyla ilgili eleştiri ve itirazların TBMM oturumlarında ifade edilmesinin başka örnekleri de vardır. Örneğin barış gönüllüleri hakkında söylenen ve yazılanların “dikkat çekici ve kuşku verici” olduğunu ifade eden Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal, Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada konuyla ilgili kanaatlerini şöyle ifade etmiştir;

“Barış gönüllüleri belli zamanlarda da bazı köylerde toplum kalkınması faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Toplum kalkınması faaliyetlerinde bulunan barış gönüllüleri köyün aynı zamanda geleneklerini, inançlarını, davranışlarını, eğilimlerini, sağlık, din, eğitim, liderlik konusunda birtakım unsurlarını özellikle tesbit eder birtakım eylemlerin içerisine, eğitime faaliyetlerinin içerisine, biçimlendirme faaliyetlerinin içerisine de girmişlerdir... Şahsi kanaatimi ifade ediyorum, Türkiye’de iyi yetişmiş, Türkiye’de Türk halkına ve Türk köylüsüne fayda sağlayacak, Türk köyünde ve Türk halkının bizzat içinde birtakım araştırmalar yapacak ve yurdumuza, ülkemize ve halkımıza büyük ölçüde fayda sağlayacak Türk gençleri vardır. Yabancı ülkenin kendi perspektifi ve amaçları içerisinde siyasal ve gayri siyasal hedefleri içerisinde, kendi kültürünü bize vermek isteyen birtakım insanların genç, üniversiteyi bitirmiş ya da bitirmemiş birtakım insanların, gençlerin Türkiye’de faaliyet göstermesine razı olmuyor gönlümüz. Türk gençlerini köye, Türk gençlerini halkın içine, araştırma yapmak onların eğilimlerini tespit ile ve onlara gereken nosyonu, gereken kültürü, gereken bilgiyi verme amacıyla göndermekte büyük fayda vardır.”⁸⁸

1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren özellikle toplum kalkınması alanında çalışan gönüllülerden artık istifade edilemeyeceği ve bunların bazı sakıncalı faaliyetlerde⁸⁹ buldukları BDK tarafından tespit edilmiştir. 1965 yılından itibaren ABG aleyhindeki yayınların artması ve uygulamaya yönelik kamuoyu eleştirileri Hükümeti bu konuda daha

⁸⁴ TDA, 54/ 1728157.

⁸⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 23, Dönem: 2, Toplantı:3, 25.12.1967-26.1.1968, TBMM Matbaası, 1968, s. 29.

⁸⁶ TDA, 2303/5084618.

⁸⁷ “Devlet Teşkilatımızdaki Amerikan Ajanları”, *Yön*, 15.07.1966, s. 5.

⁸⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt 12, Toplantı: 2, 72. Birleşim, 17.03.1971, s. 277, 278.

⁸⁹ Oysa gönüllülerin siyasetle meşgul olmaları ve dinî propaganda yapmalarının yasak olduğu ifade edilmiştir. (TDA, 2387/8817640.)

dikkatli olmaya sevk etmiş,⁹⁰ bu konu 1966 senesi güzünde yapılan BDK toplantısında görüşülmüş; Türkiye’de Doğu Anadolu Bölgesi illerinde istihdam edilen bazı gönüllülerin azınlık meselelerine fazlaca alaka gösterdikleri ve bu program için köylerde lider yetiştirilmesi programının bir neticeye ulaşamadığı tespit olunmuştur. BDK bu bölgede ve bu programda çalışan gönüllülerin tedricen tasfiyesine karar vermiş⁹¹ ve mümkün mertebe büyük şehirlerdeki kuruluşlarda istihdam edilmeleri uygun görülmüştür. BDK tarafından sakıncalı görülen iller şunlardır; Adıyaman, Ağrı, Artvin, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Hatay, Hakkâri, Rize, Kars, Maraş, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa, Van, Malatya ve Elâzığ. Doğu illerindeki gönüllülerin sayısının azaltılması kararı üzerine Trabzon’daki Barış Gönüllüleri Teşkilatı yardımcı bürosu kapatılmıştır.⁹²

22 Aralık 1966 günü yapılan basın toplantısında ABG Müdürü Donovan McClure, Türk Hükümetinin toplum kalkınması alanında çalışan gönüllüler hakkında aldıkları kararlar ve konu hakkında yapılan yorumlar üzerine şöyle bir demeç vermiştir;

“Amerikan Hükümeti bazı faaliyetlerin azaltılması hakkındaki Türk teklifini ‘istemeden’ kabul etmiş. Bunun toplum kalkınması programındaki azalmaları kastettiğini zannediyorum. Toplum kalkınması, ister Birleşik Amerika’da veya Güney Amerika’da, ister Türkiye’de olsun, her yerde güç bir programdır. Neticeleri elle tutulmaz, gözle görülmesi zordur ve zaman alır. Fert olarak gönüllünün başarısı daha ziyade yaşadığı köy tarafından kabul edilmesine bağlıdır, böylece bilgisi ve gördüğü eğitimle köylülerin kendi kendilerine yardım etmelerini sağlar. Bu kabul olunma ve karşılıklı itaat, gönüllünün vazifesi ve orada bulunma sebepleri hakkında yapılan yanlış suçlamalar yüzünden çok zor bir hale getirilmiştir. Bu kısaltılmış programı ‘istemeyerek’ kabul etmemize gelince, bu da beni şaşırtıyor. Bu programı kısaltmak veya iptal etmek dünyanın en kolay şeyidir. Herhangi bir Bakanlık herhangi bir zamanda bir programı beğenmediğine karar verip onu iptal edebilir. Barış gönüllülerinin programları yoktur, programlar Bakanlıklara aittir ve onlar gönüllülerin bu programlara göre çalışmalarını talep ederler...Türkiye’deki gönüllü miktarımız gelecek sonbaharda iyi yoldan azaltılacaktır: Birincisi toplum kalkınması programında. Bütün toplum kalkınması gayretimizi değerlendirmekte Köy İşleri Bakanlığı ile beraber çalışmaktayız.”⁹³

Teşkilatın, Türk Hükümetinin bu kararını şaşkınlıkla ve aynı zamanda anlayışla karşıladığını anladığımız bu demeçten sonra 1967 yılı haziran ayına gelindiğinde Türkiye’de toplum kalkınması alanında çalışan gönüllü sayısı oldukça azalmıştır. 1968 yılında gönüllü kabul edecek Bakanlık ve kurumlar arasında Köy İşleri Bakanlığı yer almamıştır. 1967-

⁹⁰ TDA, 54/1728157.

⁹¹ Aralık 1966-Ocak 1967 tarihleri civarında toplum kalkınması alanında çalışan gönüllü sayısı 93’e düşecektir. (TDA, 2303/9174454.) Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından verilen bilgilere göre, 1967 yılının başlarında 590’ı bulan gönüllü sayısı ilk aşamada 444’e, yine aynı yıl Doğu’da çalışan gönüllülerin sayısı da 41’e düşürülmüştür. (TDA, 54/1620238.) 1966 yılının başından itibaren mevcutların çalışmalarına izin verilmekle birlikte, bu alanda yeni gönüllü kabul edilmediği görülmüştür. Hatta 1966 yılında Türkiye’ye gelen ve aslında toplum kalkınması alanında çalışmak üzere eğitim alan ABG grubunun, Türkiye’nin bundan sonra toplum kalkınması alanında gönüllü kabul etmeyeceğini açıklaması üzerine tüberküloz mücadelesi alanında çalışmalarına karar verilmiştir. (Warren Master, “Becoming a Citizen of the World: Peace Corps Retrospective”, *The Public Manager*, Winter 2011, <https://www.td.org/magazines/the-public-manager/becoming-a-citizen-of-the-world-peace-corps-retrospective>)

⁹² TDA, 2303/9174454. 1967-68 devresinde, sakıncalı iller kapsamına alınmasına rağmen, Diyarbakır’da (Maarif Koleji) 6, Adıyaman’da 1, Erzurum’da (Atatürk Üniversitesi) 8 ve Gaziantep’te 1 ABG bulunmaktadır. (TDA, 2387/9836913.) Başka bir kaynaktan 1967-68 devresinde barış gönüllülerinin bulunduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde köy işleri alanında çalışanların sayısı; Erzurum 2, Muş 1, Van 1, Diyarbakır 2 olarak yer almıştır. (TDA, 2303/5084618.)

⁹³ TDA, 2387/7014684.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi Belgelerine Göre Türkiye’de Toplum Kalkınması Alanında Çalışan Amerikan Barış Gönüllüleri

1968 devresinde bu alanda çalışan gönüllü sayısı hâlâ 28’dir.⁹⁴ 1968 yılına gelindiğinde BDK’nin aldığı kararlar, toplum kalkınması ve hemşirelik hizmetleri programlarına son verilmiş, bundan sonra gönüllülerin daha ziyade yararlı oldukları düşünülen İngilizce öğretmenliği alanındaki çalışmalarına devam edilmesi cihetine gidilmiştir.⁹⁵ Gönüllüler bundan sonra büyük şehirlerde istihdam edilmiş, sakıncalı illerdeki gönüllüler çıkarılmış ve toplum kalkınması faaliyetleri sonlandırılarak Köy İşleri Bakanlığı emrinde hiçbir gönüllü bırakılmamıştır.⁹⁶ Gözlerden uzak çalışma imkânı sağlayan toplum kalkınması alanı ABG’ye duyulan tepkilerin ilk odağında yer almıştır.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 2 Temmuz 1968 tarihli ve “gizli” ibareli resmi yazıyı Genelkurmay Başkanlığı, Milli Emniyet Hizmetleri Reisliği, DPT Müsteşarlığı ve İçişleri Bakanlığına göndermiş ve “*Malumları olduğu üzere barış gönüllülerinin toplum kalkındırma sahasında istihdamları mahzurlu görülmüş ve son toplantıda bunların bu sahadan tedricen alınmaları kararlaştırılmıştı. Köy İşleri Bakanlığımıza yazılan eklice bir örneği ilişik yazıdan da görüleceği üzere, toplum kalkınma alanında Temmuz 1968 nihayetinde memleketimizde tek barış gönüllüsü kalmayacaktır.*” diyerek ilgili Bakanlıklara bilgi vermiştir.⁹⁷

Dolayısıyla 1968 yılının temmuz ayından itibaren bu alanda çalışan gönüllülerin, mevcutları süreleri bitene kadar çalışmaya devam etse de Dışişleri Bakanlığının gönderdiği yazı doğru kabul edilerek yenilerinin kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Bu noktada tam da bu uygulamanın başladığı yılın devamında, 1969 yılında, ABG teşkilatının bir talebi göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere toplum kalkınması alanında çalışan gönüllüler, dağınık halde ve büyük şehirlerin dışında, köylerde istihdam olunmuşlardır. Toplum kalkınması programının sonlandırıldığı bu noktada, ABG teşkilatı yöneticilerinin İngilizce okutmanlığı alanında çalışan gönüllülerin –bu alanda çalışan gönüllülerin belli alanlarda toplu halde çalışmalarının Türk meslektaşları ile aralarında soğukluk ve sürtüşmelere yol açabildiği ve görev aldıkları memleketi, insanları ve dili öğrenmek istedikleri gerekçesiyle- çalışma alanlarının eşit şekilde dağıtılmasını ve büyük şehirlerin dışında olmasını istedikleri görülmüştür.⁹⁸ Teşkilat tarafından bu isteğin 1969 yılında yapılması, toplum kalkınması alanında çalışan gönüllülerin yerini eğitim alanında çalışanlarla doldurmaya çalıştıklarını düşündürmektedir.

Sonuç

II. Dünya Savaşından sonra Soğuk Savaş Dönemi’nde ABD ile Türkiye arasında çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Tarihe ikili anlaşmalar olarak geçen bu anlaşmalar kapsamında Amerikan Barış Gönüllüleri Anlaşması ile Türkiye’ye başta eğitim olmak üzere sağlık, toplum kalkınması ve turizm gibi çeşitli alanlarda yardım etmek üzere Amerikalı gençler gelmiştir. Bu çalışma, özel olarak Türkiye’de toplum kalkınması alanında çalışan barış gönüllüleri hakkındadır. Çalışmanın ana kaynağı, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi (TDA) bünyesinde yer alan belgelerdir. TDA’daki belgeler hem

⁹⁴ TDA, 2303/9174454. 1967 yılı bitiminde Türkiye’de bulunan toplam ABG’nin dağılımı şöyledir; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve bağlı kuruluşlarda 33, Köy İşleri Bakanlığı 28, Hacettepe Tıp Merkezinde terapi, fizik tedavi, diş tabibi, eczacı olarak 4, Ege Üniversitesi hastabakıcılık 1, ODTÜ kütüphanesinde 1, BG Ankara ve İzmir büroları 6. (TDA, 2387/6184268.)

⁹⁵ TDA, 54/1727571.

⁹⁶ TDA, 2303/9174454.

⁹⁷ TDA, 2387, 6184437.

⁹⁸ TDA, 2787/12637738.

bu araştırma özelinde hem de yakın dönem Türkiye tarihi açısından var olan resmî kaynaklara yaptığı katkı nedeniyle oldukça önemlidir. Toplum kalkınması alanında çalışan gönüllülerin, güvenlik kaygıları nedeniyle kamuoyunun dikkatlerini üzerlerine çekmeleri devlet yetkililerinin özellikle bu konudaki durum ve görüşlerine bakmayı zaruri hale getirmektedir. Dolayısıyla Türkiye’deki ABG uygulamasının Türk devlet yetkilileri katındaki yansımaları, resmî yazışmalar ve Türk Hükümeti tarafından kurulan “Bakanlıklararası Danışma Komitesi”nde yapılan konuşmalar ile alınan gizli/açık çeşitli kararlar bu çalışmada yer almış olup çalışmanın ana kaynağını teşkil etmiştir.

ABD Başkanı John F. Kennedy tarafından bir seçim vaadi olarak başlayan ve Başkan olmasından sonra hızla hayata geçirilen bu hükümet destekli gönüllülük projesi, ABD’nin gelişmekte olan ülkelere kendi kendilerine yardım etmeyi öğretme projesi olup Soğuk Savaş Dönemi’nin halet-i ruhiyesini göstermesi bakımından dikkat çekici bir propaganda faaliyetidir. ABD, sadece Türkiye’ye değil diğer birçok ülkeye gönüllü göndermiştir. ABD iç politikası açısından bakıldığında genç yaştaki gönüllülerin katıldıkları bu teşkilat, artan genç nüfus ve işsizlik karşısında gençlerin kanalize edildikleri ve kendilerine bir ideal edinip kötü alışkanlıklardan uzak durmalarının sağlandığı bir alan yaratmıştır. Dolayısıyla bu teşkilatın gelişmekte olan ülkelere bir faydası olmasından ziyade ABD’nin popülist bir iç politika faaliyeti olarak görülebilir. Gönüllülerin en çok çalıştıkları ve en başarılı oldukları alan, İngilizce öğrettikleri, eğitim alanıdır. Bu gerçeği teşkilatın kendisi de kabul etmektedir. Toplum kalkınması nicelik olarak ikinci sırada gelmektedir. Bu alanda çalışanların en önemli özelliği ise gittikleri ülkenin en ücra yerlerine-köylerine gönderilmeleridir.

Türkiye’nin ABG ile daha fazla çalışmama kararı almasında, şehirlerden uzak köy ve kasabalarda toplum kalkınması alanında çalışan gönüllülerin faaliyetleri birinci derece etkili olmuştur. Türk kamuoyunda, gazete haberlerinde, Bakanlıklararası Danışma Komitesi toplantılarında ve nihayet TBMM kürsüsünde gönüllülere yönelik itiraz ve eleştirilerin odağında köylerde gözlerden uzak çalışan ve aslında ne yaptıkları çok da anlaşılmayan toplum kalkınması gönüllüleri vardır. Gönüllülerin kendileri de aldıkları eğitim neticesinde toplum kalkınmasının ne işe yaradığını ve kendilerinden ne beklendiğini anlamadıklarını ifade etmişlerdir.

Bütün bu eleştirilerin arttığı yıllarda Türkiye ile ABD arasında “Johnson Mektubu Krizi”nin yaşandığını ve bu krizin iki ülke ilişkilerini bozduğunu da hatırlatmak yerinde olacaktır. Dolayısıyla dış politika konusunda yaşanan bu gerginlik ve kamuoyunda ABD’ye yönelen tepki, belki sayıları azaltılarak ya da çalışma yerleri kısıtlanarak uzun yıllar daha devam ettirilecek ABG tecrübesinin bu krizin de etkisiyle sonlandırılmasına yol açmıştır.

Kaynakça

a- Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA):

TDA /Fon Kodu: 2303/Belge No: 5084618, “Kars Milletvekili Adil Kurtel tarafından Barış Gönüllüleri Teşkilatı hakkında verilen sözlü soru önergesi ile ilgili malumat”, tarihsiz.

TDA/Fon Kodu: 2303/Belge No: 6366294, “Barış Gönüllüleri Hakkında Not”, 21.2.1966.

TDA/Fon Kodu: 2303/Belge No: 8300023, A. E. Karasapan, Şube Müdürü, “Barış Gönüllüleri Hakkında Tafsilatı Havi Not”, tarihsiz.

Dışışleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi Belgelerine Göre Türkiye’de Toplum Kalkınması Alanında Çalışan Amerikan Barış Gönüllüleri

- TDA/Fon Kodu: 2303/Belge No: 9174232, “Barış Gönüllüleri Hakkında Umumi Bilgiler”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2303/Belge No: 9174454, “Seneler İtibarile Barış Gönüllülerinin Bakanlık ve Kuruluşlarımız Arasında Dağılışı”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/ Belge No: 9596685, “Servis Notu-Barış Gönüllüleriyle İlgili Tespit Edilecek Nihai Politika Hk.”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No: 6187489, “1967-68 Döneminde Köy İşleri Bakanlığında Kalacak Barış Gönüllüleri Hk.”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No: 6287818, “Sayın Devlet Bakanı Turhan Bilgin’in Barış Gönüllüleri Hakkında İstemiş Olduğu Malumat”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No: 7014684, “22 Aralık 1966, Perşembe günkü basın toplantısında Barış Gönüllüleri Müdürü DONAVAN McCLURE’un demeci”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No: 8068520, “Amerikan Barış Gönüllüleri”, 18.3.1964.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No: 9055214, “Barış Gönüllüleri”, 29.04.1965.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No: 9595460, “Barış Gönüllüleri Hk.”, 14.01.1971.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No: 9597381, “Barış Gönüllüleri Programı Hk.”, 21.1.1971.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No: 9836913, “1967-68 Devresinde Barış Gönüllülerinin Buldukları Vilayetler İtibarile Listesi”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No: 9837080, “1967-1968 Devresi Barış Gönüllüleri Tablosu”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:10006577, “1967 Barış Gönüllüleri Talepleri”, 28.12.1966.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:10134386, “Barış Gönüllüleri Formülerleri”, 9.1.1967.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:10189977, “Barış Gönüllüleri”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:5657133, Rahmi Gümrükçüođlu, “Müzekkere”, 18.4.1970.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6175010, Aydın Yeğen’den IV. Daire Reisine, “Servis Notu- Amerikan Barış Gönüllüleri Teşkilatı”, 21.04.1964.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6175107, Aydın Yeğen’den IV. Daire Reisine, “Servis Notu- Amerikan Barış Gönüllüleri Teşkilatı”, 29.06.1964.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6182216, “Barış Gönüllüleri Bakanlıklararası Danışma Komitesinin 9 Aralık 1968 tarihinde Bakanlığımızda yapılan toplantısında alınan kararlar ve 1969-1970 Barış Gönüllüleri ihtiyaçları hakkında tesbit olunan kontenjanlar”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6182233, “Barış Gönüllüleri Hakkında Not ve Bakanlıklararası Danışma Komitesinde Mutabakata Varılan Bazı Hususlar”, 1.6.1969.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6184268, “Haziran 1967 Nihayetinde Türkiye’de Barış Gönüllüleri”, tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6184437, Rahmi Gümrükçüođlu, “Barış Gönüllüleri”, 02.07.1968.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6189979, “Toplum Kalkınması Çalışmalarında Yardımcı Personel Olarak Çalışan Barış Gönüllüleri Talimatı”, 24.03.1966.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6290350, “Dışışleri Bakanlığından Millet Meclisi Başkanlığına, Kars Milletvekili Adil Kurtel’in Sorduğu Suallere Verilen Cevaplar, “Barış Gönüllüleri Hk.”, tarihsiz.

- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6290952, "Barış Gönüllüleri", 13.07.1966.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6291469, "Barış Gönüllüleri-Müzekkere", 13.06.1966.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6292019, "Barış Gönüllüleri-Müzekkere", 27.05.1966.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6293012, "Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye Arasında Mevcut Barış Gönüllüleri Anlaşmasının Metni", tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6294242, "Barış Gönüllüleri Teşkilatı", Dosya: 311.042, 22.02.1963.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:6996467, "Barış Gönüllüleri", tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:7412445, "Barış Gönüllüleri", 01.06.1966.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:7413475, "Barış Gönüllüleri Müracaat Formüllerleri ve Fişleri Basılması", 27.12.1966.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:8067342, "Amerikan Barış Gönüllüleri Teşkilatı", 28.04.1964.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:8068538, Aydın Yeğen'den IV. Daire Genel Müdürü'ne Servis Notu, "Amerikan Barış Gönüllüleri Teşkilatı", 7.03.1964.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:8121446, IV. Daire Genel Müdürlüğünde Şube Müdürü Ertuğrul Çırağan'dan IV. Daire Genel Müdürü Hamit Batu'ya Servis Notu, "Barış Gönüllüleri Hakkında Yapılan Toplantı", 04.01.1963.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:8817551, T.C. Vaşington Büyükelçiliğinden Büyükelçiliği tedvire memur müsteşar Necdet Tezel'den Dışişleri Bakanlığına gönderilen yazı, "Barış Gönüllüleri hk.", 28.06.1968.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:8817640, Emel Erturer, "Türkiyede Barış Gönüllüleri, Amerikan Barış Gönüllüleri teşkilatı tarafından yayınlanan broşür", 1967.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:8907630, "Barış Gönüllülerinin Okullara Yapmak İstedikleri Mali Yardım Hk.", 26.05.1967.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:9054963, "Barış Gönüllüleri", 18.02.1966.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:9055006, "7 Mayıs 1965 tarihinde Dışişleri Bakanlığında yapılan Barış Gönüllüleri ile ilgili toplantıda alınan kararlar", tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2387/Belge No:9713857, "Seneler İtibarile Barış Gönüllülerinin Bakanlık ve Kuruluşlarımız Arasında Dağılışı", tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 2787/Belge No:12637738, "Barış Gönüllüleri", 07.05.1969.
- TDA/Fon Kodu: 54/ Belge No:637402, "Dışişleri Genel Sekterinden Dışişleri Bakanına, "Barış Gönüllüleri ve Yabancı Misyonların Otomobilleri", 02.05.1966.
- TDA/Fon Kodu: 54/Belge No: 1620238, "Barış Gönüllüleri Hakkında Not", tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 54/Belge No: 1727571, "Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal Tarafından Barış Gönüllüleri Teşkilatı Hakkında Verilen Sözlü Soru Önergesi İle İlgili Cevaplar ve Hazırlanmış Bulunan Teferruatlı Malumat", tarihsiz.
- TDA/Fon Kodu: 54/Belge No: 1728157, Müslim Özbalkan, "Amerikan Barış Gönüllüleri ve Toplum Kalkınması Çalışmaları", Onuncu İskân ve Şehircilik Konferansları, 12.05.1969.
- TDA/Fon Kodu: 54/Belge No: 5086965, Nazif Cuhruk'tan Sayın Bakan'a, "Barış Gönüllüleri Teşkilatı Direktörünün Ziyareti," 13.10.1966.
- TDA/Fon Kodu: 54/Belge No: 5171617, "Barış Gönüllüleri Hakkında Not", tarihsiz.

b. Süreli Yayınlar

Akşam

Yön

c. Telif Eserler

Belenli, Tuğba (2019), *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Eğitim Faaliyetleri (1962-1971)*, Berikan Yayınevi, Ankara.

Durmaz, Ezgi (2013), *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Batı Anadoludaki Faaliyetleri* (Muğla-Aydın), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Erboz, Fatih&Soydan, Macit, *Barış Gönüllüleri, 10 Karanlık Yıl*, Berikan Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2009.

Eşel, Gökhan (2014), *Amerikan Barış Gönüllüleri’nin Türkiye’deki Faaliyetleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.

Eşel, Gökhan (2016), *Amerikan Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri*, İleri Yayınları, İstanbul.

Geçer, Genç Osman&Eşel, Gökhan (2017), “Amerikalılara Amerika’da Türkçe Öğretmek Amerikan Barış Gönüllüleri Örneği”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 6/3, Erzurum, s. 1656-1665.

Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl 1963-1967), DPT, Ocak 1963.

Lowry, Heath W. (2016), *Yarım Asırlık Tutku: Türkiye ve Ben, I. Kitap: Bereketli Yılları, 1964-1966*, çev. M. Alper Öztürk, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Magu, Stephen (2018), *Peace Corps and Citizen Diplomacy: Soft Power Strategies in U.S. Foreign Policy*, Lexington Books, USA.

Özbalkan, Müslim (1970), *Gizli Belgelerle Barış Gönüllüleri*, Ant Yayınları, İstanbul.

Pfunder, Malcolm (2007), *Village in the Meadows*, Çitlembik Yayınları, İstanbul.

d. Dijital Kaynaklar

CARE’s History: A Timeline, <https://www.care.org/about-us/our-history/>, e.t. (Erişim tarihi): 06.10.2023.

Harlan Green, Türkiye 5, “Harlan Green and Mike Shapiro’s Return”, Fall 1999, http://www.arkadaslar.info/fall_99_3.htm, e.t.: 07.05.2018.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc048/kanuntbmmc048/kanuntbmmc04800568.pdf, e.t.: 25.09.2023.

Millîyet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 23, Dönem: 2, Toplantı:3, 25.12.1967-26.1.1968, TBMM Matbaası, 1968, s. 29. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c023/mm_02023fih.pdf, e.t.: 12.04.2022.

“Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal’ın, Barış gönüllüsü olarak Türkiye’ye gönderilen Amerikalılara dair Başbakan, İçişleri, Dışişleri, Millî Savunma ve Millî Eğitim Bakanlarından sorusu ve Millî Eğitim Bakanı Orhan Oğuz’un sözlü cevabı”, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3, Cilt 12, Toplantı: 2, 72. Birleşim, 17 Mart 1971, s.277, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c012/mm_03012072.pdf, e.t.: 12.04.2022.

Warren Master, *Becoming a Citizen of the World: Peace Corps Retrospective*, The Public Manager, Winter 2011, <https://www.td.org/magazines/the-public-manager/becoming-a-citizen-of-the-world-peace-corps-retrospective>, e.t.: 19.02.2019.

İBRADILI MUTASARRIF/VALİ ALİ RIZA BEY'İN (KURUOĞLU) HAYATI VE FAALİYETLERİ (H. 1287/1870-1871-1958)

THE LIFE AND ACTIVITIES OF MUTASARRIF/GOVERNOR ALI RIZA BEY
(KURUOĞLU) FROM İBRADI (H. 1287/1870-1871-1958)

Muhammet GÜÇLÜ*

Geliş Tarihi/Received:14.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted:18.12.2024

GÜÇLÜ, Muhammet, (2025), "İbradılı Mutasarrıf/Vali Ali Rıza Bey'in (Kuruoğlu) Hayatı ve Faaliyetleri (H. 1287/1870-1871-1958)", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 329-353.

Öz

Bu çalışmanın amacı eğitimci ve mülki idareci Ali Rıza Bey'in hayatını bütün yönleriyle ele almaktır. Ali Rıza Bey üzerine yapılan çalışmalar genellikle onun Urfa Mutasarrıflığı hakkında bilgi vermektedir. Hayatının diğer kısımları bugüne kadar bir çalışmaya konu olmamıştır. Çalışmada Ali Rıza Bey'in hayatının aşamaları bir bütün olarak incelenecek, yeni belge ve bilgiler sunulacaktır. Kaynak olarak başta arşiv belgeleri olmak üzere basın, hatıratlar ve araştırma eserler kullanılacaktır. Ali Rıza Bey, Kadı Hüsameddin Efendi'nin oğlu olarak 1870 yılında İbradı'da doğmuştur. 1891 yılında Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra aynı yıl Aydın Mekteb-i İdadisi'ne öğretmen olarak atanmıştır. Böylece öğretmen Mülkiyeliler arasında yerini almıştır. 1892-1898 yılları arasında Denizli İdadisi'nde müdür olarak görev yapmıştır. Denizli İdadi Mektebi'nin ilk müdürü olmasından dolayı şehrin eğitim ve kültür hayatında önemli bir iz bırakmıştır. Maarifte son görev yeri Manisa Mekteb-i İdadisi Müdürlüğü idi. 1898-1918 yılları arasında genellikle Bitlis ile Mamuretü'laziz (Elazığ) Vilayeti bünyesinde başta Şirvan kazası olmak üzere çeşitli kazalarda kaymakamlık yapmıştır. Kaymakam olarak son görev yeri olan Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kaymakamı iken 13 Temmuz 1918 tarihinde Süleymaniye Mutasarrıflığı'na yükseltilmiştir. Kısa süre sonra Mondros Mütarekesi dolayısıyla açıkta kalmış, bir süre Hısn-ı Mansur'da görev beklemiş ve sonunda 2 Nisan 1919 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Bundan sonra sırasıyla Aralık 1920'de Siverek Mutasarrıflığı'na, Şubat 1921 tarihinde Erzurum, Kars, Ardahan ve Bayezid Mıntıkları I. Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne ve Kasım 1922 tarihinde Genç Mutasarrıflığı'na nakledilmiştir. 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereği Genç Mutasarrıflığı'nın vilayete dönüştürülmesi üzerine vali olmuştur. Ama hemen idareten görevinden azledilmiştir. 30 Mayıs 1926 tarihli kanun ile de Genç Vilayeti kaza statüsüne düşürülmüştür. 1928 yılında valilik kadrosundan emekliye ayrılmıştır. Geri kalan ömrünü memleketi İbradı ile Antalya'da yaşamış ve 1958 yılında vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbradı, Mülkiye Mektebi, Maarif, Dahiliye, Urfa, Genç.

*Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampus/Antalya, mguculu@akdeniz.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5590-8743>).

Abstract

The aim of this study is to examine the life of Ali Rıza Bey, an educator and civil administrator, in all its aspects. The studies on Ali Rıza Bey generally give information about his Urfa Governorship. Other parts of his life have not been the subject of a study yet. In this study, the stages of Ali Rıza Bey's life are analysed as a whole, and new documents and information are presented. Archival documents, the press, memoirs, and research works are used as sources. Ali Rıza Bey was the son of Kadı Hüsameddin Efendi and was born in İbradı in 1870. He graduated from Mülkiye Mektebi in 1891. In the same year, he was appointed as a teacher at Aydın School of Higher Education. Thus, he took his place among Mülkiye students who became teachers. He served as a principal at Denizli School of Higher Education between 1892-1898. He left an important mark on the educational and cultural life of the city as he was the first principal of Denizli School of Higher Education. His last duty in the Ministry of Education was the Manisa School of Higher Education Directorate. Between 1898 and 1918, he served as a district governor in various districts, especially in the Şirvan district, within the province of Bitlis and Mamuretü'laziz (Elazığ). While he was the district governor of Hisn-i Mansur (Adıyaman), which was his last duty place, he was promoted to the Governorship of Suleymaniye on July 13, 1918. Shortly afterwards, he was left unemployed due to the Armistice of Mudros, waited for a duty in Hisn-i Mansur for a while, and finally was appointed as the Governor of Urfa on April 2, 1919. After this, he was transferred to the Siverek Governorship in December 1920, to the 1st Class Civil Inspectorate of Erzurum, Kars, Ardahan and Bayezid Districts in February 1921 and to the Genç Governorship in November 1922. He became the governor when the Genç Governorship was transformed into a province in accordance with the Constitution of the Constitution dated April 20, 1924. However, he was immediately dismissed from his duty in the administration. With the law dated May 30, 1926, Genç Province was reduced to district status. He retired with the governorship in 1928. He spent the rest of his life in his hometown İbradı, and, in Antalya and died in 1958.

Keywords: *İbradı, Mülkiye Mektebi, Ministry of Education, Ministry of Interior, Urfa, Genç.*

Giriş

Ali Rıza Bey, 1870 yılında İbradı'da doğmuştur. 1891 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuştur. Maarif Nezareti'nde öğretmenlik ve müdürlük, Dahiliye Nezareti bünyesinde kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik görevlerini yapmıştır. İbradılı Cemal Bey'in (Keşmir) Dahiliye Nazırlığı sırasında atandığı Urfa Mutasarrıflığı zamanında sefeli Nusret Bey'in tutuklanması ve idamına giden süreci başlatanlardandır. Milli Mücadele döneminin başlarında Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in de etkisiyle Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye'ye işgalciler ve İstanbul ağzından telgraf çekse de sonradan Ankara ile hareket etmiştir. Milli Mücadele'den sonra Genç Sancağı Mutasarrıfı, 1924 yılında yayınlanan Teşkilat-ı Esasiye kanunu gereği de Genç Valiliği görevini ifa etmiştir. Ama hemen idareten Valilik görevinden azledilmiştir. 1926 yılında da Genç Vilayeti kazaya dönüştürülmüştür. 1928 yılında valilik kadrosu ile emekliye ayrılmıştır. Bundan sonra uzun süre Vali Bey olarak İbradı ve Antalya'da yaşamıştır.

A. AİLESİ, EĞİTİMİ VE İLK GÖREV YERİ

Ali Rıza Bey, Kadı Hüsameddin Efendi'nin oğlu olarak 1870-1871 yılında İbradı'da doğmuştur. Ama mezar taşına 1288 yılında doğduğu yazılmıştır. Sicil-i Ahval kaydı yazılmaya başlandığında babası Hüsameddin Efendi ölmüştür. İbradı'da Sıbyan Mektebi'ni tamamladıktan sonra babasının görevinden dolayı olsa gerek Ürgüp Rüştüyesi'nde orta, İstanbul'da Mülkiye Mektebi'nin İdadi Kısmı'nda lise eğitimini iyi derece ile tamamlamıştır. Mülkiye Mektebi'nin Yüksek Kısmı'ndan 1891-1892 yılı mezunları arasında olup, Temmuz 1891 tarihinde 86 numara ile karib'ül-a'la (iyiye yakın) dereceyle mezun olmuştur. Türkçe ve Fransızca konuşur ve yazar. Arapça ve Farsça kitaplarına aşinadır. Mülkiye Mektebi'nden 1891 yılında mezun olan 55 kişiden birisidir. 1 Kasım 1891 tarihinde sekiz yüz elli gurusu maaşla Maarif Nezareti bünyesindeki Aydın Mekteb-i İdadisi'nde Hendese, Lisan-i Osmani (Türkçe), Tarih-i Tabii (Jeoloji) öğretmenliğine tayin edildi. Böylece öğretmen Mülkiyeliler arasında yerini almış oldu. 21 Ağustos 1892 tarihinde Fransızca öğretmenliği yanında, halk arasında Koca Mektep diye bilinen Denizli İdadisi Müdürlüğü'ne terfi ve tayin edildi. Ayrıca üzerine Fransızca, Cebir, İnşa (Kompozisyon), Kitabet (Resmi Yazışma Usulü) dersleri de yüklenmişti. Bu arada İnşa ve Kitabet öğretmenliğinin adı Türkçe öğretmenliğine dönüştürüldü. Denizli Sancağı İdare Meclisi ile Aydın Vilayeti Maarif Müdüriyeti'nden tercüme-i hal varakasına adı geçenin ifade-i vakası, gayret ve efendiliği yönünde görüş yazılmış ve Maarif-i Umumi Nazırı Zühtü Paşa tarafından da tasdik edilmiştir. Söz konusu evraka Aydın İdadi Mektebi ile Denizli İdadi Mektebi'ndeki hizmet durumu hakkında bilgi eklenmiştir. Ayrıca Rüştüye ile İdadi diplomaları ilave edilmiştir. Bütün bu işlemler de 27 Ekim 1898 tarihinde yapılmıştır.¹ Osmanlı Arşivi Dahiliye 21 Ağustos 1892 Nezareti Sicil-i Ahval'de bulunan Ali Rıza Bey'in sicil özetine göre "*Mumaileyh tarihinden 1 Mart 313/13 Mart 1897 tarihine kadar binyüz ve tarih-i mezkurdan 4 Teşrinievvel 314/16 Ekim 1898 tarihine kadar bin gurusu maaşla Fransızca ve Cebir dersleri muallimlikleriyle Denizli Mekteb-i İdadi Müdürlüğü'nde bulunarak ifa ettiği gibi mektebin demirbaş eşya ve hususat-ı sairesince zimmethane ve işiği olmadığı Denizli Meclis-i İdaresi mazbatasına atfen Aydın Vilayeti Meclis-i İdaresi'nden yazılan 10 Teşrin-i evvel 324/23 Ekim 1908 tarihli mazbatada görülmüştür*" denilmektedir.² Ali Rıza Bey'in Sicil-i Ahval'deki sicil özetinden anlaşıldığına göre Mülkiye Mektebi'nden mezuniyeti sonrası 1 Kasım 1891 ile 16 Ekim 1898 tarihleri arasında Aydın İdadi Mektebi'nde öğretmenlik, Denizli İdadi Mektebi'nde müdürlük ve öğretmenlik yaptığı görülmektedir.

¹ BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 295; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, 1860 (1276 R.)-1923 (1339 R.), Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 461.

² BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 296.

Ali Rıza Bey'in, ilk müdürü olduğu Denizli İdadi Mektebi 1 Ekim 1892 tarihinde, 1870 yılında eğitime başlamış olan Rüştüye Mektebi binasında açıldı. Denizli İdadisi'nde eğitim süresi beş yıldız ve Ali Rıza Bey'in müdürlüğü sırasında, 7 Ekim 1894 tarihinde Rüştüye Mektebi'nin yetersizliğinden dolayı yeni bir İdadi Mektebi'nin inşası talep edilmiştir. Ama kısa bir süre sonra, 22 Kasım 1894 tarihinde söz konusu talepten vazgeçilmiştir. Şu an Denizli Lisesi adıyla bilinen yapının inşasına 1915 yılında başlanmış olup, 1926-1927 yılında tamamlanmıştır.³ Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu Ali Rıza Bey'in müdür olduğu Denizli İdadisi'nde 6 öğretmen, 2 hademe görev yapmaktadır. Ali Rıza Bey, Denizli İdadisi'nde 1893-1894 ve 1898-1899 yılları arasında müdür olarak görev yapmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu süre içinde Fransızca, Cebir ve İnşa ve Kitabet derslerini yürütmüştür.⁴ Bu arada öğretmenler tarafından verilen dilekçeler üzerine Aydın Vilayeti ile Maarif Nezareti arasında, 1894 yılında Denizli İdadisi'nde bazı derslerin kimin tarafından verileceği konusunda yazışmalar yapıldığı, Tahrirat Müdürü Reşid Bey'in uhdesinde olan İnşa ve Kitabet dersinin Mektep Müdürü Ali Rıza Bey'e, onun uhdesinde olan Hendese dersinin Ahmet Refik Bey'e verilmesi talebinin Nezaretçe uygun görülmediği bildirilmiştir. Ayrıca Maarif Nezareti 2 Haziran 1895 tarihli yazısı ile bazı derslerin verilmesinde "Mekاتب-i Aliye" mezunu şartı olduğuna işaret edilmiş, Mektep Müdürü Ali Rıza Bey'in tayini konusunda onun Darü'l-muallimin-i Aliye Fünun Şubesi mezunu olmasına vurgu yapılmıştır. Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre Ali Rıza Bey'in Denizli İdadi Mektebi Müdürlüğü sırasında 1311'de 105, 1312'de 105, 1313'de 100, 1314'de 90, 1315'de 80 ve 1316'da 75 talebe bulunuyordu.⁵ Ali Rıza Bey'in Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu olduğu bütün kayıtlarda belirtilir. Ama Maarif Nezareti'nin Ali Rıza Bey'i Darü'l-muallimin-i Aliye Fünun Şubesi mezunu olarak göstermesi, belki onun fark derslerini vererek oradan da mezun olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ali Rıza Efendi'nin Maarif Nezareti'nde son görev yeri Manisa Mekteb-i İdadi Müdürlüğü idi.⁶

B. KAYMAKAMLIK HAYATI

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Ali Rıza Bey 1891-1898 yılları arasında Maarif Nezareti bünyesinde Aydın İdadi Mektebi, Denizli İdadi Mektebi ile Manisa İdadi Mektebi'nde öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. Ali Rıza Bey'in Sicil-i Ahval'de verilen sicil özetinde öğretmenlikten kaymakamlığa geçişi şöyle ifade edilmektedir:

"Mumaileyh Mekteb-i Mülkiye-i Şahane me'zunlarından olmakla beraber yedi seneden berü müteaddid mekteb-i idadi muallimlikleriyle idadi müdürlüğünde bulunduğundan birinci sınıf olan Şirvan kazası kaymakamlığına tayini hakkında Dahiliye Nezareti'nden vaki' olan işar gerçi mumaileyh usulen Vilayet Meclisi'nde istihdam olunmuş ise de vilayette sene dahilinde ki nizamlara Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından kaimmakam yani olmalarıyla terakki hakkı usul ve nizamı dairesinde icra edilmek üzere Me'murin-i Mülkiye Komisyonu'ndan verilen karar üzerine bin üçyüz onaltı senesi Cemazie'l-evvelin onsekizinde, 22 Eylül 1314/4 Ekim 1898 (tarihinde) ikibin ikiyüz elli guruş maaşla mezkur kaimmakamlığa tayin olunmuştur."⁷

³ Gamze Nur Öksüz, *Denizli Meteb-i İdadisi (1892-1935)*, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019, s. 34, 36; Ömür Kumyol, *Salnamelere Göre Denizli Sancağı Eğitim Kurumları (1839-1923)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2019, s. 57.

⁴ Mithat Aydın, "Modernleşme Çağının Bir Eğitim Kurumu: Denizli İdadisi", *Erdem*, S. 61, 2011, s. 36-38.

⁵ Aydın, *a.g. m.*, s. 44-45.

⁶ BOA. A. MKT. MHM. 683.39. Dahiliye Nezareti ile Teftiş Komisyonu'na yazılan 4 Ekim 1898 tarihli belgede, Şirvan kazası kaymakamı Ömer Fevzi Efendi'nin istifa etmesi üzerine, yerine Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından Manisa Mekteb-i İdadi Müdürü Ali Rıza Efendi'nin tayini ifadesi... geçmektedir.

⁷ BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 295.

Sadaret makamına yazılan 26 Ağustos 314/7 Eylül 1898 tarihli yazıda *Şirvan kazası* kaymakamı Ömer Fevzi Efendi'nin istifası üzerine yerine tayini Bitlis Vilayeti'nden bildirilen, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından olan ve yedi seneden beri birçok mekteb-i idadi muallimlikleriyle Denizli Mekteb-i İdadisi Müdürlüğü'nde bulunarak güzel hizmet ettiği ve iktidarlı davrandığı tercüme-i hal belgesinden anlaşılan Manisa Mekteb-i İdadi Müdürü Ali Rıza Efendi'nin tayini ilgili kanunun üçüncü maddesince uygun görülerek belgeleri ekte takdim kılınmıştır denilmektedir.⁸ Burada Ali Rıza Efendi'nin yedi sene çeşitli idadilerde öğretmenlik ile Denizli İdadi Mektebi'nde müdürlük yaptığı, Şirvan Kaymakamlığı'na atandığında ise Manisa İdadi Mektebi Müdürü olduğu anlaşılmaktadır. Bu ifadeden Ali Rıza Bey'in mezuniyetine uygun olarak 1898 yılının sonlarında Şirvan kazası kaymakamı olarak idare hayatına başladığı anlaşılmaktadır. Şirvan kazası Kaymakamı Ali Rıza Efendi'nin dilekçesi üzerine Memurin-i Mülkiye Komisyonu Riyaset-i Celilesine yazılan 17 Teşrinievvel 314/29 Ekim 1898 tarihli yazıda "*Şirvan kazası Kaymakamı Ali Rıza Efendi tarafından verilen arzuhalde (bu kerre kaza-i mezkur kaimmakamlığına tayin buyurulduğu cihetle) alelcevab intihabname itası istida olunmuştur. Mumaileyh Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından olub bu kere mezkur kaimmakamlığa tayin buyurulması kayden anlaşılmasına binaen nizam mucibince kendisine üçüncü sınıftan kaimmakamlık intihabnamesi itasına hem aliyye-i asafaneleri derkar buyurulmak babında emr-i ferman hazret-i velil-emrindir*" denilmektedir.⁹ Dahiliye Mektubi Kaleminden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 20 Teşrinievvel 314/1 Kasım 1898 tarihinde yazılan yazıdan Ali Rıza Efendi'nin maaş sorunu yaşadığı anlaşılmakta ve *Şirvan kazası* kaymakamlığına tayin edildiği evvelce telgrafla bildirilen Ali Rıza Efendi'ye işe başladığı tarihten itibaren ikibin ikiyüz elli guruş maaş tahsis olduğu belirtilmekteydi. Maarif Nezareti'ne yazılan aynı tarihli yazıda da Manisa Mekteb-i İdadisi Müdürü iken Şirvan kazası kaymakamlığına tayin edilmiş olan Ali Rıza Efendi'nin üçyüz ondört senesi Eylül'ünün yirmi üçüncü gününden itibaren irade-i seniyye ile Padişah tarafından tayin buyurulduğundan denilerek burada da Manisa Mekteb-i İdadisi Müdürü Ali Rıza Efendi'den söz edilmektedir.¹⁰ Dahiliye Mektubi Kaleminden Sadaret makamına yazılan 6 Mart 316/19 Mart 1900 tarihli yazıda Bitlis Vilayeti tarafından taltifi istenilen *Şirvan kazası* kaymakamı Ali Rıza Efendi'nin güzel hizmetine binaen bir rütbe-i salise ile taltifi hakkında Bitlis Vilayeti'nden gelen 26 Kanunusani 315/7 Şubat 1900 tarihli yazı ile Sicil-i Ahval'den alınan belgesiyle beraber ekte huzura takdim kılındığı belirtilmektedir.¹¹ Ali Rıza Bey gibi daha sonra Denizli İdadisi'nde H. 1321/1903-1904 ile H. 1323/1905-1906 yılları arasında Coğrafya öğretmenliği yapan Hasan Kemalettin Bey de Besni Kaymakamlığı'na atanmıştır.¹²

Ali Rıza Bey, Şirvan Kaymakamlığı'ndan sonra sırasıyla 20 Kasım 1900 tarihinde Bulanık, 3 Haziran 1903 tarihinde Mutki, 9 Nisan 1904 tarihinde naklen Ahlat kazası kaymakamlığına atanmıştır. Ali Rıza Bey, Maarif Nezareti'nden kaymakamlığa atanırken her ne kadar birinci sınıf olan Şirvan kazasına atanmışsa da söz konusu dereceyi 12 Aralık 1906 tarihinde hak ettiği adı geçenin "*ikmal-i müddet-i nizamiye encümene mebni terfien birinci sınıftan kaimmakamlık intihabına itası Dahiliye Nezareti celilesininin 29 Teşrinisani 322 tarihli tezkeresinde bildirilmekle Me'murin-i Mülkiye Komisyonu'nca tanzim kılınan 29 Şevval 324 tarih ve üçyüz seksen sekiz numaralı terfien birinci sınıf kaimmakamlık intihabnamesi mumaileyhe ita kılınmıştır*" yazısından anlaşılmaktadır. Bitlis Vilayeti Meclis-i İdaresi'nin 19 Nisan 1908 tarihli mazbatasında beyan ve tasdik edilen evraka göre Ali Rıza Bey, 5

⁸ BOA. DH. MKT. 2105.58.

⁹ BOA. DH. MKT. 2126.82.

¹⁰ BOA. DH. MKT. 2128.110.

¹¹ BOA. DH. MKT. 2325.60.

¹² Öksüz, a.g.t. , s. 51.

Temmuz 1903-17 Mart 1904 tarihleri arasında Mutki kazası kaymakamı iken Garzan kazası kaymakamlığına vekalet etmiştir. Bu sırada maşının yarısını Mutki'den diğer yarısını Garzan'dan almıştır. Genellikle Bitlis Vilayeti Muş Mutasarrıflığı, Siirt Sancağı'nda görev yapan Ali Rıza Bey'in Ahlat kaymakamı iken Bitlis Vilayeti tarafından azledildiği "*Ahlat kazasında himmet-i mevkisiyesinde mumaileyhin idare-i umura kifayeti olmadığından bailsle azliyle yerine faal-i diğerinde tayini Bitlis Vilayeti'nde keşide kılınan telgrafnamede işar olunmasına binaen yerine merkezden tayini hakkında Dahiliye Nezareti celilesine vuku' bulan işar ve Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nda verilen karar üzerine bil-istinaden şerefsadır olan irade-i seniyye hazret-i hilafetpenahi mucibince bin üçyüz yigirmi beş senesi Rebiü'l-ahir'in onaltısında 29 Mayıs 1907 azliyle yerine diğeri tayin buyurulmuşdur*" ifadesinden anlaşılmaktadır. Ama bu karardan iki ay sonra 21 Temmuz 1907 tarihli kararla görevine iade edildiği anlaşılmaktadır. Bu kararda da adı geçeninin 30 Mart 1904 tarihinden 1 Mayıs 1907 tarihine kadar Ahlat kazası kaymakamlığında bulunarak devlet malına ilişkin zimmet ve ilişiği olmadığı, güzel hizmet eylediği adı geçen kaza ile Bitlis Vilayeti Meclis-i İdareleri'nde 8 Temmuz 323 tarihli mazbata ile beyan ve tasdik kılınmış ve adı geçen mazbata Sicil-i Ahval idaresince aynen görülerek iade edilmiştir denilmektedir. Göreve iade edilmesine karşın Ali Rıza Bey'e asil görev verilmemiş, 3 Şubat 1908-24 Mayıs 1908 tarihleri arasında 1125 kuruş yarım maaşla eski görev yeri Mutki kazası kaymakamlığı vekaletinde bulunmuştur. Nihayet 27 Ocak 1909 tarihinde 2250 kuruş maaşla Sultanyeri kazası kaymakamlığına asaleten atanmıştır. Sicil-i Ahval'de on sene kadar şarkta görev yaptığı, her surette oranın diline ve şartlarına hakim olduğu kaydı düşülmüştür.¹³ Dahiliye evraklarından anladığımızı göre Ali Rıza Bey, Sultanyeri Kaymakamlığı'na Ahlat kazası kaymakam-ı sabıkı olarak tayin edilmiştir.¹⁴ 6 Ağustos 1910 tarihinde 2500 kuruş maaşla Kircaali kazası kaymakamlığına nakledilmiştir. 25 Ekim 1912 tarihinde aynı maaşla Ovacık kazası kaymakamlığına atanmıştır. Ama görevine dört aydır gitmediği için 31 Mart 1913 tarihinde müstafi ilan edilmiştir. Bu konuda Sicil-i Ahvalde adı geçen hakkında Padişah iradesinden dört ay geçtiği halde memuriyet mahalline gitmemiş olduğundan kanunen müstafi sayılmasına bin üç yüz otuz bir senesi Rebiü'l-ahiri'nin yirmi ikisinde karar verilmiş, 31 Mart 1913 tarihinde de yakın bir yere tayin buyurulmuştur denilmektedir.¹⁵ Ali Rıza Bey'in Sicil-i Ahval dosyasında bundan sonra kayıt bulunmamaktadır. Bu arada Ovacık kaymakamlığından müstafi sayıldıktan sonra diğer-i yakın olarak Arapgir kaymakamlığına atanmıştır.¹⁶

Dahiliye Nazırı Adil imzası ile 3 Haziran 1913 tarihinde Arapgir kazasının önemi vurgulanarak Sadaret'e sunulan evrak üzerine 10 Haziran 1913 tarihli irade-i seniyyede Padişah Mehmed Reşad, Dahiliye Nazırı Adil, Sadrazam Mahmud Şevket'in imzası olup, Arapgir kazası kaymakamı Rifat Efendi'nin azliyle yerine Ovacık kazası kaymakamlığından ayrılan Ali Rıza Efendi tayin kılınmıştır denilmektedir.¹⁷ Böylece Ali Rıza Bey kaymakamlık görevine yeniden dönmüş oluyordu. 16 Mart 1915 tarihinde irade-i seniyye ile Çarsancak kaymakamlığına Arapgir kaymakamı Ali Rıza Bey'in atandığını görüyoruz.¹⁸ Kısa bir süre sonra 24 Temmuz 1915 tarihinde irade-i seniyye ile bu sefer Nazimiye kaymakamı Edhem ile Çarsancak kaymakamı Ali Rıza Bey'lerin becayişleri gerçekleşmiştir.¹⁹ 8 Haziran 1916 tarihinde irade-i seniyye ile Harput kazası kaymakamlığına Nazimiye kaymakamı Ali Rıza

¹³ BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 296.

¹⁴ BOA. BEO. 3482.261101.001.

¹⁵ BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 325; BOA. BEO. 4104.307737.001.

¹⁶ Çankaya, a.g.e., s. 461.

¹⁷ BOA. i. DH. 1499/34.1331.B/7.

¹⁸ BOA. BEO. 4343. 325713.001.

¹⁹ BOA. BEO. 4365.327348.001.

Bey atanmıştır.²⁰ 8 Ağustos 1917 tarihli irade-i seniyye ile Kahta kazası kaymakamlığına Harput kazası kaymakamı Ali Rıza Bey nakledilmiştir.²¹ 16 Nisan 1918 tarihinde Sadaret makamı Umur-u İradiye Kaleminden yazılan belgeden anlaşıldığına göre Ali Rıza Bey, Kahta kaymakamı iken Hısn-ı Mansur kazası kaymakamlığı vekaletinde bulunduğu ve kendisine sülüs nisbetinde vekalet maaşı uygun görülmüştür.²² Ali Çankaya bu döneme ait kaymakamlık görevlerini de çok farklı vermekte ve Nisan 1912 tarihinde Arapgir, aynı yıl Çemişgezek, Mart 1913 tarihinde Nazimiye, Aralık 1913 tarihinde Harput, Şubat 1914 tarihinde Kahta, Ekim 1914 tarihinde Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kazaları kaymakamlığına atanmış demektir.²³ Ama Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Sadaret makamından Dahiliye Nezareti'ne yazılan belgede son kaymakamlığı olan Hısn-ı Mansur'a 1918 tarihli irade-i seniyye göre Hısn-ı Mansur kazası Kaymakamı Fahri Bey'in azliyle yerine Kahta Kaymakamı Ali Rıza Bey'in tayin edildiği yazılıdır.²⁴ Bu durumda Ali Rıza Bey, Dahiliye Nezareti bünyesinde 1898-1918 yılları arasında genellikle Bitlis Vilayeti Muş Mutasarrıflığı, Siirt Sancağı ile Mamuretü'l-aziz Vilayeti'nde kaymakam olarak yirmi yıl görev yapmıştır. 1910-1912 yıllarında Balkanlarda sadece Kırcaali'de kaymakamlık yaptığı görülmektedir. Yukarıda görüldüğü gibi kaymakamlık görevi sırasında soruşturmalar, azledilme ve müstafi sayılma gibi işlemlerle mücadele etmiştir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden Ahlat kazası kaymakamı iken hac farızasını yerine getirmek için Hicaz'a gittiği anlaşılmaktadır.²⁵

C. MUTASARRIFLIK HAYATI

1. Süleymaniye ve Urfa Mutasarrıflığı

1.1. Mutasarrıflığa Atanması

Çankaya'ya göre Ali Rıza Bey, Hısn-ı Mansur Kaymakamı iken Ekim 1915 tarihinde Süleymaniye Sancağı Mutasarrıflığı'na yükseltildi. Üç yıl Süleymaniye Sancağı Mutasarrıflığı görevini ifa etti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Mütarekesi üzerine Süleymaniye Fransızlar tarafından işgal edilince, 2 Aralık 1918 tarihinde oradan ayrıldı. İstanbul'a dönerken en son kaymakamlık yaptığı Hısn-ı Mansur'da bir süre yeni görev emrini bekledi, Urfa'ya nakil ve tayin emrini alınca 20 Aralık 1918 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı görevine başladı.²⁶ Çankaya böyle yazsa da Dahiliye Nezareti evrakları arasında bulunan belgeler ile diğer kaynaklar burada verilen tarihleri teyit etmemektedir. Çünkü Dahiliye Nezareti Müsteşar Vekili Galib imzası ile Mamuretü'l-aziz Vilayeti'ne yazılan 1918 tarihli yazıda Kahta Kaymakamı Ali Rıza Bey'in Süleymaniye Mutasarrıflığı'na atanması düşünüldüğü belirtildikten sonra adı geçen livayı idare edip edemeyeceği sorulmaktadır.²⁷ Bu belgeden Ali Rıza Bey'in Süleymaniye Mutasarrıflığı'na atanması daha Kahta Kaymakamlığı döneminde başladığı anlaşılmaktadır. Sonra atama işlemleri devam etmiş ve Daire-i Sadaret Umur-u Mühimme Kaleminden Dahiliye Nezaareti'ne yazılan yazıda Padişah'ın 1918 tarihli irade-i seniyye ile Hısn-ı Mansur kazası Kaymakamı Ali Rıza Bey'in Süleymaniye Sancağı Mutasarrıflığı'na atandığı görülmektedir.²⁸ Bu durumda Ali Rıza Bey, Süleymaniye Mutasarrıflığı görevini altı ay kadar icra edebilmiştir. Çünkü aynı yılın sonlarında Nusaybin'de olduğuna dair belgeler bulunmaktadır. Nusaybin'de

²⁰ BOA. BEO. 4418.331280.001.

²¹ BOA. BEO. 4479.335925.001.

²² BOA. BEO. 4511. 338313.

²³ Çankaya, *a.g.e.*, s. 461-462.

²⁴ BOA. BEO. 451913389091.

²⁵ BOA. Y. A. HUS. 0505.00115.002; BOA. Y. A. HUS. 00503.00114.004.

²⁶ Çankaya, *a.g.e.*, s. 462.

²⁷ BOA. DH. ŞFR. 88.229.001.

²⁸ BOA. BEO. 4524/339254.

Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza imzası ile 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta Musul'un genel durumunu diğer telgrafta bildirdiğini, makam-ı vilayetin kalmadığını, İstanbul'a kati surette hareket etmek icap etse de ailesinin Hısn-ı Mansur'da bekler olmasından dolayı Urfa yoluyla oraya hareket etmesini ve hakkındaki irade-i devletlerini bekleyeceğini belirtir.²⁹ Onun bu telgrafına dokuz gün sonra 5 Kanunusani 335/1919 tarihinde Nazır namına Hamit imzası ile "gelebilirsiniz" şeklinde tek kelimelik bir cevap verilmiştir.³⁰ Diyarbakir Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen 27. 2. 335/1919 tarihli cevabi şifrede Mardin Livası'na gelen Kerkük Mutasarrıfı Nuri Bey'in Dersaadet'e, Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in Hısn-ı Mansur'a gittiği, Diyarbakir dahilinde başka mutasarrıf ve kaymakam bulunmadığı belirtiliyordu.³¹ Bu arada (30. 1. 335/1919) bir de Diyarbakir Vilayeti Vali Vekili Mustafa Nadir imzası ile Mardin Livası'na bu sırada Hısn-ı Mansur'da sakin Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in veyahut diğer bir zatın tayini istenmekteydi.³² Bu öneri kabul edilseydi Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Urfa yerine Mardin Mutasarrıfı olacaktı. Ali Rıza Bey, Hısn-ı Mansur'da görev beklerken 4 Mart 335/1919 tarihli Nazır Vekili namına Müsteşar Keşfi imzalı şifre ile Neşat ve Emin Beylerin kaydları terhin edilmiştir. "*Mahallerinde kaldıkları beyan olunan memurinin ecnebi hizmetini kabul edenler varsa bunların hin-i işgalde memleketi terke muktedir olub olmadıklarını ve kabul ettikleri nev-i memuriyetler ve isbaten yerli bulunub bulunmadıklarını bila-taraf tahkik ve inbasi*" istenmekteydi.³³ Ali Rıza Bey'in bu şifrede geçen sorulara ne cevap verdi onu tespit etmek mümkün olmadı.

Hısn-ı Mansur'da uzun bir bekleyişten sonra Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in Urfa Mutasarrıflığı'na atandığını Dahiliye Nazırı Cemal (Keşmir) imzasıyla Mamuretü'l-aziz (Elazığ) Vilayeti'ne çekilen 2 Nisan 335/1919 tarihli telgrafta "*Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in tehcir mes'elesinden dolayı seri'an celbine Divan-ı Harb-i Örfü Riyaseti'nce lüzum gösterilmekte olduğundan bila-ifate-i vakt Urfa'ya hareketle Liva-ı umuriha deruhte ederek mumaileyh Nusret Bey'in tahte'l-hıfz Dersaadet'e iğramı vesaikini istikmal eylesini eleyvm Hısn-ı Mansur'da bulunan Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e tebliği ehemmiyetle tavsiye olunur*" ifadesinden anlaşılmaktaydı.³⁴ Mamuretü'l-aziz Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 14 Nisan 335/1919 tarihli şifrede Hısn-ı Mansur'da bulunan Süleymaniye eski Mutasarrıfı *Ali Rıza Bey, Liva işlerini deruhte etmek üzere ayın onbeşinci günü* Urfa'ya vasıl olmak üzere ondördüncü *günü* Hısn-ı Mansur'dan hareket edeceği cevaben bildirmektedir. Dahiliye Nezareti ile Mamuretü'l-aziz Vilayeti arasında geçen yazışmadan Ali Rıza Bey'in 15 Nisan 1919 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı görevine başladı anlaşılmaktadır.³⁵ Bu arada Ali Rıza Bey'in Urfa Mutasarrıflığı'na atanmasına ilişkin resmi işlem devam etmiş ve Daire-i Sadaret Umur-u Mühime Kaleminden 27 Nisan 335/1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda 24 Nisan 335/1919 tarihli irade-i seniyye ile Urfa Mutasarrıflığı'na Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in tayin edildiği belirtiliyordu.³⁶

Ali Rıza Bey'in Urfa Mutasarrıflığı'na 1919 yılının ilk yarısına doğru atandığına dair başka kaynaklar da bulunuyor. Örneğin bir kaynak 14 Haziran 1917 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı'na atanan Nusret Bey'in Mütareke'den sonra yaklaşık beş ay kadar Urfa Mutasarrıflığı yaptığını, tehcir meselesinden dolayı Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in emriyle

²⁹ BOA. DH. ŞFR. 608.29.001.

³⁰ BOA. DH. ŞFR. 95.34.001.

³¹ BOA. DH. ŞFR. 618.24.001.

³² BOA. DH. ŞFR. 612.103.001.

³³ BOA. DH. ŞFR. 97.37.001.

³⁴ BOA. DH. ŞFR. 98.10.001; Müslüm C. Akalın, *Urfa Kurtuluş Yazıları*, Şurkav Yayınları, Ankara, 2015, s. 91.

³⁵ BOA. DH. ŞFR. 625.148.001.

³⁶ BOA. BEO. 45701342745.

Urfa'daki görevinden 6 Nisan 1919 tarihinde azlolunarak tutuklandığını ve İstanbul'a götürüldüğünü belirtir.³⁷ Burada geçen tutuklanma tarihi Mamaretü'l-aziz Vilayeti'nin Dahiliye Nezaretî'ne verdiği bilgiye göre doğru değildir. Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Mondros Mütarekesi'ni müteakip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve milis teşkilatı kurmalarını valilere ve müstakil mutasarrıflara tavsiye ettiğini, gerekli silah ve cephaneyi ordu kaynaklarından verileceğini, bu tavsiye ve tebliğini hemen kavrayıp, tatbik etmekte Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in dirayet gösterdiğini, bu hususu mahallinde tetkik ve teşvik etmek amacıyla 10 Ocak 1919 tarihinde Urfa'ya giderek Nusret Bey ve mahallin ileri gelenleriyle görüşüğünü belirtmektedir. Ayrıca o zamanlar çekilen 3. 12. 1918 tarihli Urfa'da Müdafaa- Hukuk Teşkilatı ve Urfa 10. 1. 1919 alt yazılı iki fotoğrafı ekte verdiği görülmektedir.³⁸ Urfa'da Amerikan Yetimhanesi'nin müdiresi olan Mary Caroline Holmes, 1919 yılı başında İstanbul'da Galata rıhtımına çıktığını, tren ile Halep'e, oradan karayolu ile Urfa'ya ulaştığını belirtir. Bir gün, birden bire Mutasarrıf'ın (Nusret Bey) tutuklandığını ve İstanbul'a gönderildiğini, 1915 yılında Mutasarrıflık ettiği kente yaptığı kötülükten dolayı yargılandığını ve ölümle cezalandırıldığını sözlerine ilave eder. Nusret Bey'in "yerine geçen Ali Rıza Bey adam olduğunu gösterdi" diyerek yeni Mutasarrıf ile iyi anlaşmış olduğunu gösteriyordu.³⁹ Burada hemen ilave edelim Nusret Bey, I. Dünya Savaşı yıllarında Bayburt Kaymakamlığı, Ergani Mutasarrıflığı yaptıktan sonra Urfa Mutasarrıflığı'na yukarıda belirtildiği gibi 14 Haziran 1917 tarihinde atanmıştır. Bu durumda onu tutuklama ve yargılanma sebepleri Urfa Mutasarrıflığı dönemi ile ilgili olamaz gözüküyor.⁴⁰ Neticede Urfa Mutasarrıfı olan Nusret Bey'in yerine Ali Rıza Bey atanmıştır. Urfa Müftüsü Hasan (Hüsnu) Efendi (Açanal), hatıratında Nusret Bey'in tutuklanması, Ali Rıza Bey'in Urfa'ya gelmesi, Mutasarrıflık makamına oturması, icraatları ve Milli Mücadele'ye bakışı hakkında şöyle demektedir. Önce İngiliz işgali henüz ikinci ayı içindeyken bir gün memur kılıklı bir zatın Nusret Bey'i makamında ziyaret ettiğini, kendisinin açıkta kalmış bir memur olduğunu, İstanbul'a gitmek için tren günleri ile istasyonlar hakkında bilgi aldığını belirtir. Sonra Jandarma dairesi'ne giderek, Kumandan (Binbaşı) Ali Rıza Bey ile görüşür, kendisinin Urfa Mutasarrıflığı'na tayin edildiğini, Nusret Bey'i tevkife memur bulunduğunu ifade eder. Damat Ferit Paşa hükümetinin konuya ilişkin belgesini ibraz ettikten sonra, "Ben şimdi Nusret Bey'le görüşüm. O henüz makamındadır, meseleden haberdar değildir. Fırarına meydan vermeden hemen tevkifi lazımdır. Bu dakikada tevkifini emrediyorum" der. Yeni Mutasarrıf Ali Rıza Bey'den eski Mutasarrıfı tutuklama emri alan Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey, hiç düşünmeden Nusret Bey'i makamında tutuklar. Ferit Paşa hükümetinin Urfa'ya göndermiş olduğu yeni Mutasarrıf, ileride Urfa mücadelesinin hakiki bir kahramanı olmuştur. Bu Mutasarrıf, Alaiyeli Ali Rıza Bey idi. Yeni Mutasarrıf ile Jandarma Kumandanı aynı adı taşıyordu. Nusret Bey'in tutuklanmasından sonra Ali Rıza Bey, Mutasarrıflık makamına oturdu. Nusret Bey hakkında pek lütfkâr davranmıştır. Jandarma Kumandanı, amirinin takdirini kazanmak zannıyla Nusret Bey'i hapisanede yatırmak istedi. Ama Mutasarrıf Ali Rıza Bey, polis nezareti altında evinde bıraktırdı. Herkesle görüşmesine, hususi işlerini görmek için Urfa'da günlerce kalmasına müsaade etti. Kendisi de her gün Nusret Bey ile görüşüyor ve onu teselli ediyordu. Nusret Bey'e firar edebileceğini, gereken kolaylığın yapılacağını belirtiyordu. Fakat Nusret Bey, vazifesinde hiçbir kusuru olmadığını düşünerek firar etmedi. Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'in koruması altında Nusret Bey,

³⁷ Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. bs. , Ankara, 2021, s. 263-264.

³⁸ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım-İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, 5. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 26-27, resim: 1.

³⁹ Mary Caroline Holmes, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, çev. Vedii Dilmen, Yaba Yayınları, 2. bs. , İstanbul, 2008, s. 11-16, 27.

⁴⁰ Feridun Ata, *a.g.e.* , s. 263-264.

Akçakale İstasyonu'nda İngilizlere teslim edilmiştir.⁴¹ Müftü Hasan Efendi, yeni Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in temiz kalpli olduğunu, her şeyi sükunetle düşünüp, sükunetle muhakeme ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Mutasarrıf Ali Rıza Bey göreve başladıktan sonra Urfa'da savaştan önce olup, savaş boyunca uyuyan bazı siyasi akımların yeniden canlandığını, siyasi parti ve dernek kurma teşebbüslerinde bulunduğu, memleketin durumunun buna müsait olmadığı müteşebbisler tarafından anlaşılacak, bütün güçlerin Milli Mücadeleye yönlendirildiğini sözlerine ilave eder. Mutasarrıfın onayını alan işgal kumandanı Binbaşı Baros, Sancağın Tahrirat Müdürü'nü de yanına alarak bir uçak, bir zırhlı otomobil ve iki yüz kadar Hintli asker ile Harran Ovası'na hareket etmiş ve asayiş bozan ve yağma yapan urban (Bedevi Arap) topluluklarını dağıtmış, Mutasarrıf'tan halkın urban yağmasından ne kadar zarar gördüğüne dair bir defter istemiş, mutasarrıfın belirttiği beş yüz altınlık zararı mütecevizlerden tahsil ederek, halka dağıtmak üzere Mutasarrıfa göndermesine rağmen tutukladığı suçlunun Türk makamlarına teslimini bir türlü yapmamış, birkaç gün karargâhında hapsedtikten sonra serbest bırakmıştır.⁴²

1.2. Urfa'daki Faaliyetleri

Mutasarrıf Nusret Bey'in tutuklanmasından sonra, Ali İhsan Paşa'nın hatıratında belirttiği Urfa'daki milli hareket çalışmaları bir süre duraklamıştır. Mutasarrıf Ali Rıza Bey zamanında Erzurum Kongresi'ne gidecek Urfa delegelerinin belirlenmesi için toplantılar yapılmıştır. Böylece Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in önderliğinde milli çalışmalara yeniden hız verilmiştir.⁴³ Ama Erzurum Kongresi'ne katılanlara bakıldığında, katılanlar ve katılması engellenen veya geciktirilen sancak ve vilayetler arasında Urfa'nın olmadığını görüyoruz.⁴⁴ Sivas Kongresi sırasında, Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in başkanlığında, "Onikiler" tarafından, 4-5 Eylül 1919 gecesi Kale Mahallesi'nde Güllüzade Osman Efendi'nin evinde, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Kurucular arasında olmayan Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in bu harekete ikna edilmesi, cemiyet üyelerinin ricası, Posta ve Telgraf Müdürü Arif Bey'in İngiliz işgali atındaki Urfa Postanesi yerine gizli olan Karaköprü telgraf merkezini açması üzerine durum Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilecektir. Ayrıca Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Mutasarrıflık arasında temas sağlama görevi Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'e verilmesini Mutasarrıf uygun görmüştür.⁴⁵ Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal (Paşa), Urfa'da milli teşkilat kurulur kurulmaz, 6 Eylül 1335/1919 tarihinde Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'na "gayet aceledir" notu ile gönderdiği telgrafta, Mütareke şartlarına aykırı olarak Urfa, Maraş ve Antep'in önce İngilizler sonra Fransızlar tarafından işgal edildiğini, hükümetin bu haksız olayı İtilaf Devletleri nezdinde protesto ettiğini, söz konusu memleketlerin ahalsinin Osmanlı vatanının ortadan kaldırılamayacağını cihana duyurmaya başladığını, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim ve merkez kurulları ile Belediye Başkanları, Osmanlı yurdunun parçası olan bu yerlerin, bu defa da Fransızlar tarafından işgal edilmekte olmasını telgrafla İtilaf Devletleri temsilcileriyle, Avrupa ve Amerika kamuoylarında protesto ile bu haksızlığın giderilmesinin kesin olarak istenmesi gereği tebliğ olunur" demektedir.⁴⁶ Bunun üzerine, Hacı Mustafa Efendi'nin evinde yapılan toplantılara, Müftü

⁴¹ Hasan Açıanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Şurkav Yayınları: 24, Ankara, 2001, s. 35-36.

⁴² Açıanal, *a.g.e.*, s. 37, 43.

⁴³ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 144.

⁴⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümine Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs., Ankara, 1988, s. 78-8; Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Kaynak Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2000, s. 105-107.

⁴⁵ Özçelik, *a.g.e.*, s. 145-147.

⁴⁶ Özçelik, *a.g.e.*, s. 150.

Hasan Efendi ile eski Müftü Şeyh Müslim Efendi başta olmak üzere, eşraf ve ileri gelenler katıldı. Müftü Hasan Efendi, cemiyetin çalışmalarına ve düşüncelerine katıldığını beyan etmesi üzerine diğerleri de Müftü gibi düşündüğünü belirttiler. Urfa Müftüsü tarafından kaleme alınan protestonameler, yerli ve yabancı basın organlarına gönderildi.⁴⁷ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal (Paşa), Urfa Müftüsü Hasan Efendi'ye 31 Teşrinievvel 1335/31 Ekim 1919 tarihli telgrafında *"Dini ve vatani hisleriniz şükranla layıktır... milletimiz geçici bile olsa, hiçbir yabancı işgal ve denetimini kabul edemez. Göç doğru değildir"* demektedir. Mustafa Kemal (Paşa), 8/9 Aralık 1919 tarihinde Urfa Müftüsü Hasan Efendi'ye çektiği telgrafta *"Eşraf ve ileri gelenlerin imzalarını taşıyan telgrafnameniz incelendi... Mutasarrıflığa da yaptığımız tebligatta belirttiğimiz gibi vatanımızı haksız yere işgal etmiş olan Fransızların vaziyeti geçici olup, ...Bu konuda ilgililerle etkili siyasi görüşmelerde bulunulmuştur. Bunun için Ermeniler veya Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe, tarafınızdan silahlı bir tecavüzde bulunulmamasını tavsiye eder, ...milli birliği sağlamlaştırmaya ve milli teşkilatı genişletmeye son derece önem vermenizi... talep ederiz"* demektedir.⁴⁸

Karaköprü telgraf merkezinin açılması sırasında yaşanan teknik sebeplerden mi yoksa milli faaliyetlere taraftar olmadığından mı Mutasarrıf, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunu Sivas'a bir ay kadar sonra bildirmiştir. Çünkü Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, 3 Ekim 1335/1919 tarihli telgrafında Sivas'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Riyaseti'ne *"Şimdilik mevcudu altıyüz silahlı olmak üzere, Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in emrinde ve Oniki Reis idaresinde bulunmak üzere gizli bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkil edilmiş olup, bu husustaki emirlerinizin adı geçen Ali Rıza Bey'e gönderilmesini istirham ederim"* demektedir. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal (Paşa), Urfa Mutasarrıflığı'na çektiği 8 Ekim 1335/1919 tarihli cevabi telgrafında *"Vatarperverce çalışmalarınıza teşekkür ederim. Teşkilatın genişletilmesi için gerekli çabanın gösterilmesini, haberleşmenin sürdürülmesini, Diyarbakır'da 13. Kolordu Kurmay Başkanlığı ve Mardin'deki 5. Fırka'nın Tümen Komutanı ile ilişki kurulmasını ve bunun Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'e de bildirilmesini rica ederim"* demiştir.⁴⁹ Görüldüğü gibi Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in kullandığı dil gayet resmi bir seviyede olup milli harekete karşı mesafeli olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal (Paşa), Urfa Mutasarrıflığı'na 28 Kasım 1919 tarihinde verdiği talimatta *"Gayemiz vatanın kurtulmasıdır... Mütarekeye, milletlerarası hukuka aykırı en ufak hareketi bile protesto etmekten çekinmeyiniz. Milli teşkilatı kuvvetlendirmeye hizmet ediniz. Fransızlar... Ermeni çetelerini işgal mıntıkalarından geri çekeceklerine dair söz vermiş olduklarından, ahalimiz ve milli teşkilatımız tarafından, silahlı bir tecavüz yapılmamalıdır. Fakat, Fransızlar ve Ermeniler sebebiyet verir ise, her türlü mukabele meşru ve vatanidir. Bunları ahaliye ve ora Heyet-i Merkeziyesi'ne böylece anlatınız"* demektedir.⁵⁰ Müftü Hasan Efendi, 1919 yılı Aralık ayı başlarında bir gün Mutasarrıf Ali Rıza Bey kendisini makamına çağırarak Fransızlardan gelen bir telgrafi gösterip, 'bu mektuba karşı ne yapmamız gerektiğini' sorduğunu, mektupta mealen 'Urfa şehri içinde bize savaş açmak için teşkilat kuran ve yöneten "oniki" kalburüstü şahıs olduğunu haber aldık. Bu hareket, halkı Mondros Mütarekesi gereğince Urfa'yı işgal eden Müttefik kuvvetlerine karşı, isyana teşvik demektir. En kısa zamanda bu şahısları bize teslim ediniz, onlara gereken dersi verelim' yazdığını, mektubu arkadaşlarına gösterip konu hakkında istişare etmek için Mutasarrıf'tan aldığını belirtir. Toplantıdan Fransızlara bir cevabi nota hazırlanması sonucu çıktığını, Bütün Urfa Sancağı halkı adına

⁴⁷ Özçelik, a.g.e. , s. 152-153.

⁴⁸ Açıkanal, a.g.e. , s. 51-54; Özçelik, a.g.e. , s. 139-140.

⁴⁹ Özçelik, a.g.e. , s. 147-148; Açıkanal, a.g.e. , s. 60-61.

⁵⁰ Özçelik, a.g.e. , s. 137.

Onikiler tarafından verilen uzun notayı kendisinin hazırladığını, tarihsiz notada kısaca “Biz Urfa Sancağı halkı sulhsever insanlarız. Bin yıldan beri bu topraklarda hür olarak yaşıyoruz. Ancak topraklarımıza göz dikenleri bu teşebbüslerinde hep pişman etmişizdir. Şimdiye dek sizin buraya muvakkat olarak geldiğinizi sanıyorduk... Size tavsiyemiz biz ONİKİLERİN ve temsilcisi bulunduğumuz 120 binlerin sillesini yemeden ve çok geç olmadan, medeni milletlere yakışır bir tarzda Urfalılarından özür dileyerek Fransa’ya dönmenizdir” yazdığını, cevabi notayı Ali Rıza Bey’e teslim ettiğini, onun da hiç çekinmeden notayı Fransızlara ilettiğini belirtir.⁵¹

Bu arada Sivas Kongresi’nden sonra Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Urfa’dan 18 Eylül 1919 tarihinde Sivas’ta Kongre Riyaset-i Aliyesi’ne çektiği telgrafta,

“Heyet-i Temsiliye’nin ve Kongre’nin harekâtı İngiliz hükümetince doğrudan doğruya Düvel-i İtilafiyeye karşı taarruz şeklinde telakki olunmaktadır ve bu halin temadisine Türk hükümetinin ihdas eylediği bir vaziyet manası verilerek umum Osmanlı kıtası Düvel-i İtilafiyeye’ce işgal-i askeri altına alınmak ve Türk hükümetine hitam verilmek gibi bir gayeye sevkedeceğini buradaki temas neticesi olarak hissedilmekte olduğundan vaziyet-i hazır saadet-i milleti imha edecek bir şekilden tevakkisini istilzam edecek bir surette kabine ile itilaf husulü, vatan ve milletin selameti noktasından intizar ve istirham olunur”⁵² demektedir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal (Paşa) imzası ile bir gün sonra 19 Eylül 1919 tarihinde Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Beyefendi’ye yazdığı uzunca telgrafında “İkaz maksad-ı hayırhanesiyle keşide buyurulan 18. 9. 1919 tarihli telgrafname-i alileri heyetimizce nazar-ı dikkate alındı ve berveç-i ati nikatın zat-ı alilerine iblağı tensip edildi” dedikten sonra konuya ilişkin düşüncelerini dört madde halinde bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta aynı konuyu mevzubahis etmekte ve Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey’in telgrafını bu telgrafın Mutasarrıfa yabancılar tarafından dikte ettirildiğine şüphe olmadığını, ama buna gerektiği şekilde karşılık verildiğini belirtmektedir.⁵³ Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey’in söz konusu telgrafı Mazhar Müfit Bey tarafından da konu edilmekte ve “Heyette okunan bu telgraf hayretimizi celbettir. Bu zatın, hadisat ve ahvalden ne kadar bihaber ve İstanbul hükümetinin elinde bir alet olduğu anlaşılıyordu. Hakikaten gafil olan bu Mutasarrıfı, yeniden tenvir etmeyi daha münasip bulduk... Cevabi telgrafımız, herhalde maksadı temine yararmış olmalıydı ki bir defa ses ve sedası işitilmez oldu” demektedir. Sonra da Niğde, Dersim ve Urfa mutasarrıflarının menfi hareketlerinin izale edildiğini sözlerine ilave etmektedir.⁵⁴ Bir kaç gün sonra Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal (Paşa), Sivas’tan 26 Eylül 1919 tarihli Kolordulara, Vilayetlere, Urfa’nın da içinde olduğu Mutasarrıflıklara, Vilayet ve Mutasarrıflık Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyeleri’ne ve Şehremanetine gönderdiği beyannamede Ferit Paşa Kabinesi’nin önemli bir dayanağı olan Konya Valisi Cemal Bey’in Konya’da vatan ve millet aleyhine faaliyetlerini anlattıktan sonra Cemal Bey (Keşmir) ve hempalarının sonunda İstanbul’a firar ettiğini duyuruyordu.⁵⁵ Böylece Mutasarrıf Ali Rıza Bey’in Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde önemli bir dayanağı olan Konya Valisi İbradılı Cemal Bey’in Anadolu ile ilişkisi kesilmiş oluyordu. Burada sözü edilen Cemal Bey, Milli Mücadele devrindeki menfi faaliyetlerinden dolayı adı 28 Mayıs 1927 tarihinde

⁵¹ Açıanal, a.g.e. , s. 65-67.

⁵² Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1991, s. 724-726.

⁵³ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 118.

⁵⁴ Mazhar Müfit Kansu, a.g.e. , s. 298-300.

⁵⁵ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s. 723-724.

kabul edilen yasa ile “Yüzellilikler Listesi’ne” girmiş ve yıllarca Romanya’da yaşamıştır. 29 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3527 Sayılı Af Kanunu’nda bulunan ikinci listede 11. sırada Cemal (Eski Nazırlardan, İstanbul) kaydı ile af edilerek ülkeye dönmüş ve İstanbul’da vefat etmiştir.⁵⁶

Fransız Kaimmakamı Depuvar, 25 Kasım 1919 tarihinde Mutasarrıflığa yazdığı yazıda “Urfa Sancağı Askeri Kumandanı, bu günden itibaren Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey’in memuriyetine son vermiştir... Depuvar bu emrin infazına Mutasarrıf Efendi’yi davet eder... Arappınar İstasyonu’nda kendisine hareket tarihi bildirilecektir” demektedir. Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, aynı gün Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey’e yazdığı yazıda Urfa’daki Fransız işgal kuvvetleri kumandanlığından alınan tezkere naklen tebliğ olunur diyerek görevini yapmaktadır. Bundan sonra Urfa Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey, 28 Kasım 1919 tarihinde Sivas’ta Heyet-i Temsiliye ile Diyarbakir’de 13. Kolordu Kumandanlığı’na yazdığı yazıda ilk kez kod adı olarak “Hayreddin” takma adını kullanırken, bir gün sonra 29 Kasım 1919 tarihli yazısında Sabık Jandarma Kumandanı Ali Rıza imzasını kullandığı görülmektedir.⁵⁷ Bundan sonra da hep Sabık Jandarma Kumandanı ve Hayreddin imzasını kullandığı görülmektedir. Urfa Müftüsü Hasan Efendi, Kumandan Ali Rıza Bey’in Urfa’dan ayrılmasını şöyle anlatır. Urfa Jandarma Kumandanı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Binbaşı Ali Rıza Bey, İç Anadolu’ya firarı etmeyi kararlaştırmış olup Mutasarrıf Ali Rıza Bey’in delaletiyle Heyet-i Temsiliye’den bir memuriyet almayı tasarlıyordu. Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey, 26 Kasım 1919 tarihinde bir gece ansızın kimseye haber vermeden Urfa’dan kaçtı. Binbaşı Ali Rıza Bey’in Sivas’a gitmek niyetiyle Urfa’dan ayrıldığı sırada işgali fiilen reddedebilecek teşkilatımız henüz embriyon halindeydi. Urfa Müftüsü Hasan Efendi ile Eski Müftü Şeyh Müslim Efendi ile Urfa Livası’ndan bazı ileri gelen kişilerin imzasını taşıyan Sivas’ta Heyet-i Temsiliye Reisliği’ne, Diyarbakir’de 13. Kolordu Komutanlığı’na ve Siverek Askeri Komutanlığı’na 3 Aralık 1919 tarihinde çekilen telgrafta “Urfa halkı... tarihi belgelere dayanan protestolar sunmakla meşru haklarını ispata karar vermiş iken bunun hilafına hatalarla dolu hareketleri ile Fransızların bazı müdahalelerini celp etmiş ve memlekette fikir karışıklığına sebep olmaktan işten el çektirilen ve o tarafa gelmiş olan Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey memleketimiz adına Temsil Heyeti huzurunda hiçbir söz söylemek yetkisine haiz olmadığından muhtemel beyan ve tekliflerinin kabule şayan görülmemesini arz ederiz” demektedirler.⁵⁸ Kumandan Ali Rıza Bey durumuyla ilgili İstanbul’a başvurmuş olmalı ki 13 Kasım 335/1919 tarihinde Dersaadet’ten Umum Jandarma Kumandanı Ali Kemal imzası ile gelen yazıda İstanbul’a gelmemesini, Mamuretü’l-aziz’de (Elazığ) izinli olarak bulunmasını, uygun bir yere tayini yapılan kadar tahsisatının El-aziz Alay Kumandanlığı’ndan tesviye edileceğini adı geçen alaya bildirildiğini belirtmektedir. Urfa Jandarma Kumandanı ve Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuran Binbaşı Ali Rıza Bey’in daha sonra Sinop Jandarma Kumandanı olduğunu ve Kaymakam rütbesinde olduğunu görüyoruz.⁵⁹

1.3. Binbaşı Ali Saip Bey ve Urfa’nın Kurtuluşu

Binbaşı Ali Rıza Bey’in Urfa’dan ayrılması üzerine yerine Mustafa Kemal’in (Paşa) 8/9 Aralık 1919 tarihli telgrafı ile Kozan Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Saip Bey (Ursavaş) gönderildi. 29 Aralık 1919 tarihinde Urfa’da göreve başlayan Ali Saip Bey, Mutasarrıf

⁵⁶ Osman Öndeş, *Vahdeddin’in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor-Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 369-374; Kemal Özkaynak, *Akseki Kazası Tarih-Coğrafya-Turizm-Biyografya*, Akgün Matbaası, Ankara, 1954, s. 142.

⁵⁷ Ali Rıza, *Ahfada Yadigar, Urfa Mücahadesi*, Sinop Matbaası, H. 1343, M. 1924, s. 69, 74.

⁵⁸ Açıanal, a.g.e. , s. 63-64.

⁵⁹ Ali Rıza, a.g.e. , s. 87, 95.

Ali Rıza Bey'den Urfa halkının mücadeleye hazır olduğunu öğrenmiş ve kendisinden beklenen askeri ve stratejik planı rahatlıkla uygulayabileceğini anlamıştır. Bu arada Mutasarrıf tarafından Ali Saip Bey Urfa Merkez Heyeti ile tanıştırıldı, onlarda milis teşkilatı hakkında kendisine bilgi verdi.⁶⁰ Ali Saip Bey, Urfa'ya gelmesinden bir hafta sonra 7 Ocak 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne çektiği telgrafta, telgrafının 3 Ocak 1920 tarihli telgrafına zeyl olduğunu vurgulayarak ismini sıraladığı askeri yetkililer ile eşraftan münasiplere yemin ettirdikten sonra "*Kanunusani'nin 15. Perşembe günü milli kıyam icrasının taht-ı karar alındığını arz ederim*" demektedir.⁶¹ Ali Saip Bey'in verdiği bilgiden anlaşıldığına göre 15 Ocak günü Urfa'da milli ayaklanma başlayacaktır. Bu arada Fransızların düzenledikleri bir çay ziyafetine Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Müftü Hasan Efendi, Ali Saip Bey ile bazı memurlar ile erkan davetli olarak katılmıştır. Mutasarrıf ile Müftü Efendi davetten ayrıldıktan sonra Fransız işgal komutanı ile Ali Saip Bey özel bir konuşma yapmışlardır. Sonra Ali Saip Bey, Mutasarrıf Ali Rıza Bey'e gidip, tutuklanma tehlikesinden söz ederek geçici olarak Urfa'dan uzaklaşması için Diyarbakır'da 13. Kolordu ile temas kurması için izin istemiş, Mutasarrıf da bu tedbiri uygun bulmuştur. Neticede Ali Saip Bey 14/15 Ocak 1920 gecesi dört arkadaşı ile Urfa'dan ayrıldı. Bu sırada yöredeki aşiretlerden oluşan milis güçleri ile temas kurdu, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından savaşa karar verildiğini, harekâtı kendisinin idare edeceğini onlara bildirdi.⁶² Urfa'dan firar eden jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Saip Bey, 17 Ocak 1920 tarihinde Urfa Jandarma Tabur mülhakı Hulusi Efendi'ye çektiği telgrafta "*salimen Siverek'e geldik*" demekte ve kendisinin ayrılmasından sonra Urfa'daki durumu sormaktadır.⁶³ Ali Saip Bey, 31 Ocak 1920 tarihli şifresi ile Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne yarın İhsan, Şevket ve İlyas beylerin aşiretlerle Urfa'nın üzerine yürüyeceklerini, Urfa Kuva-yı Milliyesi'ne verilecek emirlerin Viranşehir vasıtasıyla itasını istirham ederim demektedir.⁶⁴ Ali Saip Bey, 7 Şubat 1920 tarihinde Urfa'nın 7 km kuzeyindeki Karaköprü'ye geldi, 8 Şubat'ta Karaköprü'de Merkez Heyeti toplandı, toplantıda askeri durumu teferruatı ile anlattı, Fransızlara 24 saat içinde şehri boşaltmaları için bir nota gönderdi. Bu isteğe Fransızlar ret cevabı verdi.⁶⁵ Bu arada Urfa Ermeni Cemaati Murahhasa Vekili Papas Artin, 1920 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı vasıtasıyla Kuva-yı Milliye Kumandanlığı Cenab-ı Alisi'ne gönderdiği yazıda "*Şerefmevrud 7 Şubat 36/1920 tarihli karar-ı kat'iyi mutazammın beyanname-i alilerine muhafaza buyurulacağına katiyen emin ve mutmainiz*" demektedir. Binbaşı Ali Saip Bey, dönemi anlatan eserinin 3. kısmında "*İlk Ateş*" başlığı altında Urfa'da silahlı mücadelenin başlangıcı olarak 9 Şubat 336/1920 tarihini vermekte ve ilk ateşin nasıl açıldığını ayrıntısı ile anlatmaktadır.⁶⁶ Kuva-yı Milliye Kumandanı Namak (Ali Saip) imzalı 13 Şubat 340/ (336/1920 olmalı) tarihli Ermeni Millet Meclisi'ne adlı yazı üzerine Ermeni Millet Meclisi namına Doktor Tahncıyan? imzalı cevapta Kuva-yı Milliye Kumandanı Namak ve Mutasarrıf Beylere hitabıyla mektuplarını aldıklarını, cevap yazmak istediklerini, Amerikalıların kendi mektuplarını yazmak için süre talep ettiklerini, Türkçe'ye tercüme için biraz vakte muhtaç olduklarını, akşama doğru alaturka saat onbir, onbir buçuk sıralarında mektubun cevabını takdim edeceğini arz etmekte ve affını istemektedir.⁶⁷ Ali Saip Bey, Kuva-yı Milliye Kumandanı Namak imzasıyla 16 Şubat 336/1920 tarihinde Doktor Fişer'e

⁶⁰ Açıanal, *a.g.e.*, s. 67-68.

⁶¹ Ali Saip, *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara, 1340, s. 62; Özçelik, *a.g.e.*, s. 174.

⁶² Açıanal, *a.g.e.*, s. 69-71.

⁶³ Ali Rıza, *a.g.e.*, s. 98.

⁶⁴ Ali Saip, *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁵ Açıanal, *a.g.e.*, s. 70-71.

⁶⁶ Ali Saip, *a.g.e.*, s. 94, 102.

⁶⁷ Ali Saip, *a.g.e.*, s. 118.

yazdığı yazıda Mektubunu aldığı, Mutasarrıf Bey'e yazdığınız mektubu da gördüğünü, bulunduğunuz mevkii düşman mevzileri arasında bulunduğundan heyetinizle Duyun-u Umumiye binasına naklinizi rica etmiştim dedikten sonra on gündür cevap verilmediğini, hastaneyi oradan nakletmesi gerektiğini, hastaneye ve kendilerine hürmetleri olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kesin bir dille "Mutasarrıf Bey'i artık sizinle muhabere etmekten men'ettim. Şayet bir arzunuz var ise bana yazınız..." demektedir.⁶⁸ Ali Saip Bey'in kullandığı dil artık Ankara'nın Urfa'ya hakim olduğunu gösteriyordu. Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Ankara ile İstanbul arasında sıkışmış kalmış olup, rutin devlet işlerini yürütmekteydi. Silahlı mücadele tamamen Ankara'nın ve Heyet-i Temsiliye'nin kontrolünde yürütülmekteydi.

Bu sırada Ankara'dan Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal (Paşa) 5 Mart 1920 tarihinde "Urfa Mutasarrıfı Beyefendiye" hitabıyla Ali Rıza Bey'e yazdığı telgrafta "Urfa Mutasarrıfı Beyefendi savaş durumu hakkında bize bilgi vererek hizmette bulunuyorlar. Ancak bu telgrafların Onüçüncü Kolordu'ya da verilmesi pek faydalı ve gerekli olduğundan aynı mahiyetteki raporların hem bize hem de adı geçen Kolordu'ya ve hatta önemli olanlarının Beşinci Tümen'e verilmesi pek faydalı olur" dedikten sonra telgrafın altına nerelere yazıldığına işaret edilmesini istemekte, söz konusu telgrafın 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e ve Urfa Mutasarrıfı Beyefendi'ye yazıldığına ilave etmektedir.⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Urfa Mutasarrıfı'na adını belirtmeden hitabının resmi ve gayet nazik olduğu belirtilmelidir. İstanbul'dan Dahiliye Nazırı Ebubekir Hazım imzalı ve 14 Mart 336/1920 tarihli "Urfa Mutasarrıflığı'na" hitaplı şifrede "Şu mühim ve nazik zamanda ahali-i mahalliyeye ile Fransız askeri arasında müsademenin tevalisi menafi-i vataniyemize mugayir olduğu cihetle her iki tarafca men-i tecavüzat ve muhasamat için muhaberat ve müzakerat-ı mahsusa ceryan etmekte olduğundan netice-i muhabere ve müzakereye kadar zinhar bizim tarafımızdan hareket-ı taarruziye meydan verilmemesi ehemmiyetle tavsiye olunur" denilmektedir.⁷⁰

Fransızlar şehri terk etmeye karar verince, gelişmeleri Ali Saip Bey 9 Nisan 336/1920 tarihi altında şöyle anlatmaktadır. "Bu gün öğleden sonra saat ikide tarafeyn rüesasının mülakatı kararlaştırılmış olduğundan Mutasarrıf Ali Rıza Bey ve Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi ve ben üçümüz hastanenin karşısındaki köprü başına gittik. Fransız kumandanı Binbaşı Hocer, Hakim-i Siyasi Sajo ve Doktor Beşilyan da aynı mevkie geldiler. Mülakat açıkta vaki' oluyordu. Mutasarrıf bizi takdim etti. Kumandan Namak Bey! deyince, Sajo acı acı gülerək: yahud Ali Saip! dedi." Sonra Ali Saip Bey görüşmeleri ve alınan kararları uzunca anlatmaktadır.⁷¹ Aynı olayı Urfa Müftüsü Hasan Efendi bir gün farkla anlatmaktadır. Ona göre 10 Nisan 1920 tarihinde Karakoyun üzerindeki Hızmalı Köprü'nün başında Jandarma Kumandanı Ali Saip Bey, Merkez Heyetini temsilen Belediye Reisi Hacı Mustafa, Mutasarrıf Ali Rıza Bey'den oluşan heyet ile Fransızlar arasında bir anlaşma imzalandı. 11 Nisan 1920 gece yarısından itibaren Fransızlar 60 deve ile 25 yük hayvanının taşıdığı eşya ve mühimmat ile Suruç-Arappınar istikametinde şehri terk ettiler. Başarılı bir Urfa kuşatması ile Fransızları şehirden atan Binbaşı Ali Saip Bey, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması üzerine Mebus olarak Ankara'ya gittiği için yerine Binbaşı Nuri Bey, Urfa Jandarma Kumandanı oldu.⁷² Urfa Mebusu imzasıyla Ali Saip Bey, 11 Nisan 336/1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne hitabıyla çektiği telgrafında Fransızların şehri boşaltmalarını, aşiret ve köylüler ile yolda çatışmalarını ve yüz neferin

⁶⁸ Ali Saip, a.g.e. , s. 132.

⁶⁹ Açıanal, a.g.e. , s. 76-77.

⁷⁰ Ali Saip, a.g.e. , s. 194.

⁷¹ Ali Saip, a.g.e. , s. 235.

⁷² Açıanal, a.g.e. , s. 77-79.

esir alınması hakkında bilgi verdikten sonra “*küşad edilecek olan Büyük Millet Meclisi’ne iltihak etmek üzere mah-ı halin on beşinci Pençşenbe günü Urfa’dan Ankara’ya hareket edeceğimi arz ederim*” demektedir.⁷³ Aynı olayı Urfa Jandarma Komutanlığı emrinde görevli Urfalı Arabi Katibi zade Necip oğlu Arif (Yazgan), 9 Nisan 1920 tarihinde Mutasarrıf Ali Rıza Bey’in de içinde bulunduğu bir heyetin Fransızlarla Karakoyun Deresi üzerindeki Hızmalı Köprü’de yapılan şehri terk etme anlaşmanın şahidi olduğunu, Binbaşı Ali Saip Bey’den 10/11 Nisan gecesi Suruç-Arappınar istikametinde giden Fransız kafilesini 3 km geriden takip etme görevini aldıklarını, Fransız işgal birliği komutanının Mutasarrıf Ali Rıza Bey’e hitaben yazdığı ve Dr. Fischer ile gönderdiği 9 Nisan 1920 tarihli mektubunda tahliyenin geçici olduğunu beyan ettiğini, daha büyük bir kuvvetle yeniden Urfa’yı işgal etme planını gizlemediklerini, Karakoyun Köprüsü (Hızmalı Köprü) üzerinde Mutasarrıf ve Ali Saip Bey’e veda ederken müstehzi bir eda ile “Tekrar görüşmek üzere!” anlamında Fransızca bir deyim kullandığını, aynı ifadeyi 10 Nisan akşamı Amerikan Yetimhanesi’nde verilen veda çayında Miss Holmes’e de kullandıklarını, saat beşe doğru Urfa’dan yaklaşık 15 km mesafede güneş doğduktan sonra Feris Paşa Vadisi içinde yürürlerken vadiye hakim tepelerden şiddetli ateşle karşılaştıklarını, Fransızların durup savaş düzenine geçtiğini, 7 Şubat’ta savaşı başlatan Kuva-yı Milliye’nin bir ihtilal teşkilatı olduğunu, Urfa’da iktidarın devletin Mutasarrıfında değil bir ihtilal komitesinin elinde olduğunu, bunu da Mutasarrıf Ali Rıza Bey’in 10 Şubat 1920 tarihli mektubunda Fransız birliği komutanına ilettiğini belirtir.⁷⁴ Bu ifadelerden de Mutasarrıf Ali Rıza Bey ile Kuva-yı Milliye arasında bir gerginlik olduğunu anlamaktayız. Fransızların Urfa’yı boşaltma anlaşmalarının Ali Saip ile birlikte görevli Necip oğlu Arif Yazgan’a göre 9 Nisan’da, Müftü Hasan Efendi’ye göre 10 Nisan’da yapıldığı anlaşılmaktadır. Ali Saip ile Arif Yazgan olay yerinde biri heyet üyesi diğeri güvenliği sağlayan birlikte görevli olduğuna göre 9 Nisan tarihi doğru kabul edilmelidir.

Kuşatma sırasında Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey ile Urfa’daki Amerikan Yetimhanesi Müdiresi Mary Caroline Holmes arasında yakın bir iş birliği görülmektedir. Her ikisi de görevli olarak Urfa’ya yeni gelmişlerdir. Örneğin Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 11 Şubat 1920 tarihinde Amerikan Kurumları Müdiresi’ne (Holmes) yazdığı mektupta “*Fransız güçlerinin direnmesi, burada her iki tarafta da kan dökülmesine neden olacaktır. Bu nedenle, arabulucu olursanız ve askerlerini alıp burayı tam bir onur ve barış içerisinde boşaltmaları için Fransızları kandırırsanız, insanlığa büyük hizmette bulunacaksınız*” demektedir. Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 12 Şubat 1920 tarihli bir başka mektubunda Bayan Holmes’e görevini nasıl yapacağını bildiğini, Fransızların çekilmesi gerektiğini, halkın eylemini durduracak güçlerinin olmadığını, Fransızların gerideki hatlarıyla birleşerek daha sonra geri gelebileceğini, ben ve hükümetim sizinle aynı düşüncede olarak, bu eylemin Osmanlılar için tehlikeli olduğunu bildiğini, şehirde çarpışmalar olduğundan Mutasarrıf olarak ben bile evimden çıkamıyorum demektedir.⁷⁵ Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 14 Şubat 1920 tarihinde Holmes’e yazdığı mektupta milliyetçilerin eyleminin kesinlikle hükümetle bir ilişkisi yoktur, “*kan dökülmesin diye çekil*” sözünü reddederim, Fransız komutan ve Siyasi Vali ile iyi ilişkiler sürdürmeye hazırım demektedir. Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 16 Şubat 1920 tarihinde Holmes’e yazdığı altı maddelik mektupta ülkemizi terk etmeleri koşuluyla Fransız askeri gücüyle her türlü görüşmeyi yapabileceğini belirtmektedir. Amerikan Kurumları Müdiresi Holmes’in yirmi beş paket acil mum ihtiyacı olduğunu bildirmesi üzerine Mutasarrıf Ali Rıza Bey, yirmi paket mum bulup gönderdiğini, silahlı Ermeniler çarşıya çıkmaz da ihtiyaçlar için kadın ve çocukları gönderirlerse onlara da kimsenin

⁷³ Ali Saip, *a.g.e.*, s. 252.

⁷⁴ Açıanal, *a.g.e.*, s. 83-84, 88-89, 91.

⁷⁵ Holmes, *a.g.e.*, s. 76-78.

karışmayacağını, maaşım kutsal kağıt paramızla ödenmeseydi hemen mumlari öderdim, ama bu günlerde çarşıda kağıt paranın hiç değeri yok demektedir.⁷⁶ Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Holmes'e yazdığı tarihsiz mektupta, barış maddelerini sıraladıktan sonra milliyetçi hareketin başında bulunanlar, böyle bir anlaşmayı anlamazlar, bu düşünceyi söz arasında söylesem beni vatan haini sayarlar, önemli bir yerin, on yedi tutsağın, üç makineli tüfeğin milliyetçilerin eline geçtiğini belirttikten sonra milliyetçilerin eline geçen yaralıların Devlet Hastanesi'nde tedavi edildiğini sözlerine ilave etmektedir. Bayan Holmes, Feris Paşa olayını (11 Nisan 1920) takip eden haftanın sonunda Mutasarrıf, Amerikan Kurulu'nun Birecik'e geldiğini ve ikinci vakti Urfa'ya geleceklerini kendisine yazmıştır. Urfa'ya gelen komisyonu taşıyan otomobil Hükümet Konağı'na gitmiştir. Onlar Mutasarrıfa ilkönce Amerikalıların sağlığını sormuş, o da koşullar elverdiği ölçüde kuşatma esnasında onlarla yakından ilgilendik demiştir. Mutasarrıf'ın yazısında Fransız işgal güçlerinin Urfa'dan çekilişlerine ait çeşitli açıklamaları arasında, olayı gerçek olgulara dayanarak sunup, görevini yapmak isterim dediğini okuyoruz.⁷⁷

2. Siverek ve Genç Mutasarrıflığı

Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açılması üzerine Milli Hükümete bağlandı. Aynı yılın sonuna doğru Aralık 1920 tarihinde Siverek Mutasarrıflığı'na nakledildi.⁷⁸ Bu atama Urfa'daki çekingen tavırlarından dolayı bir nevi tenzil-i rütbe manasına geliyordu. M. Caroline Holmes, 11 Nisan 1921 tarihinde Ford otomobil ile Diyarbakır'a Nihat Paşa ile görüşmeye giderken, Siverek'te durduğunu, kuşatma esnasında Urfa Mutasarrıfı olan şimdi Siverek Mutasarrıfı olan dostu Ali Rıza Bey'i ziyaret ettiğini belirtir. Ali Rıza Bey'in tavrı hakkında ise "*Ne kadar memnun olduğunu görmek etkileyiciydi. Urfa'daki dostları sordu, özellikle Burrow'u (Fransız komutan)*" demektedir. Holmes, şimdi Urfa'nın yeni Mutasarrıfı'nın Münir Bey olduğunu ilave eder.⁷⁹ Ali Rıza Bey, Şubat 1921 tarihinde Erzurum, Kars, Ardahan ve Bayezid Müntakaları I. Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne getirildi. Milli Mücadele'den sonra Kasım 1922 tarihinde Genç Sancağı Mutasarrıflığı'na atandı. Bu sancağın 1924 yılında yayınlanan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre vilayete dönüştürülmesi üzerine vali oldu. Ama Çankaya'ya göre Mayıs 1926 tarihinde Genç Valisi oldu.⁸⁰ Ama kısa süre içinde idareten valilik görevinden azledildi. Çankaya'nın işaret ettiği tarihte 30 Mayıs 1926 tarihinde Genç Vilayeti'nin de içinde bulunduğu 11 vilayet kazaya dönüştürüldü. Böylece Ali Rıza Bey, 1918-1924 yılları arasında Süleymaniye, Urfa, Siverek Mutasarrıfı, I. Sınıf Mülkiye Müfettişi, Genç Mutasarrıfı ve Valisi olarak görev yapmış oldu.

D. GENÇ VALİLİĞİ VE EMEKLİLİK HAYATI

Cumhuriyet döneminde Ali Rıza Bey, Genç Mutasarrıflığı görevini ifa ederken 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yayınlandı. Buna göre "*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere mümkasımdır. Nahiyeler de kasaba ve köylerden tereküb eder*" hükmü gereği liva/sancak teşkilatı kaldırılmış ve livalar vilayete dönüştürülmüştür.⁸¹ Bu hüküm kapsamında Genç Mutasarrıflığı da Genç Valiliği olmuştur. Böylece yeni Anayasa gereği Ali Rıza Bey de Genç

⁷⁶ Holmes, a.g.e. , s. 79-80,83-85.

⁷⁷ Holmes, a.g.e. , s. 86-87, 108-110.

⁷⁸ Çankaya, a.g.e. , s. 463.

⁷⁹ Holmes, a.g.e. , s. 143-144.

⁸⁰ Çankaya, a.g.e. , s. 463.

⁸¹ Necdet Bilgi, "Cumhuriyet'in ilk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)", *Türkler*, C. 17, ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, 335; Dahiliye Vekaleti, *İdare Taksimatı 1936*, Ankara, 1936, s. 7-8; Tuncer Baykara, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mülki Taksimatının Gelişmesi", *Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi*, 10/3, Haziran 1980, s. 118.

Valisi oldu. Ama akabinde Ali Rıza Bey'in Genç Valiliği görevinden idareten azledilmiş olduğunu İcra Vekilleri Heyeti'nin 27. 7. 340/1924 tarihli kararnameinde geçen "*Genç Valiliği'nden idareten azledilmiş olan Ali Rıza Bey'in kanunen mani-i istihdam bir hali bulunmadığından cevaz-ı istihdamı Dahiliye Vekaleti Celilesi'nin 23 Haziran 340/1924 tarih Memurin Müdüriyeti'nin tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine*" alındığı ifadesinden anlaşılmaktadır.⁸² Bir süre sonra Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan ve 6 Mayıs 1926 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilen Teşkilatı Mülkiye Kanunu layihası, 13 Mayıs 1926 tarihinde Başvekil İsmet Paşa'nın imzası (1/955 nolu) ile TBMM Başkanlığı'na sevk edilmiştir. Buna göre bir numaralı cedvel ile Genç dahil onbir vilayet kaza statüsüne düşürülecektir. Dahiliye Vekaleti'nin umumi raporunda Genç Vilayeti'nin kaza statüsüne düşürülmesi hakkında "*Bu vilayetin gerek sahasına gerek nüfusuna nisbetle vilayet teşkilatını muhafaza edemeyeceği görülmüştür. Bir de varidatının bir kaza derecesinden dun olmasıyla beraber mesarifisinin nisfına bile tekabül edememekte bulunması cihetiyle de vilayetin ilgası zaruri görülmekte olduğundan, Genç Vilayeti'nin kaza haline kalbi ve mülhakatının merbut cedvel dairesinde etrafındaki cüz'ü idarelere taksimi tensip olundu. Bu vilayetin varidatı mesarifinin nisfı raddesindedir*" denilmektedir. Söz konusu kanun taslağına Dahiliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri bazı önerilerde bulunmakla beraber uygun görüş (199 sıra no ile) bildirmiştir. 29 Mayıs 1926 tarihinde TBMM'de Dahiliye Vekaleti'nin Teşkilat-ı Mülkiye layihası görüşülmüş ve bir gün sonra kabul edilmiştir. TBMM'de yapılan görüşmelerde vilayetlerin kaldırılmasına gerekçe olarak umumi gelirlerin yetersizliği gösteriliyordu.⁸³ Resmi Ceride'de yayınlanan 877 Nolu Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu'nun (30 Mayıs 1926) ekinde bulunan 1 numaralı cedvele göre kaza haline dönüştürülen vilayetler Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca, Gelibolu, Genç, Ergani, Ardahan, Siverek, Kozan, Muş ve Dersim olarak sıralanmıştır. Ayrıca kanun sekizinci maddesinde "*İlga edilen vilayetlerdeki memurin ve müstahdemin ilk münhalatta tayin edilmek üzere Vekalet-i aidelerince kadro nazar-ı dikkate alınmayarak icab eden yerlerde maaşlarıyla istihdam olunurlar*" denilmektedir. Söz konusu kanunla Genç Vilayeti dahil olmak üzere 11 vilayetin kaza haline dönüştürüldüğü, böylece ülkede vilayet sayısının 63'e indirildiği, kaldırılan vilayetlerde çalışan memur ve müstahdemlerin mevcut maaşlarıyla ilk kadro boşluğunda atanmak üzere bakanlık emrine alındığı görülmektedir.⁸⁴ Böylece, önce Ali Rıza Bey Genç Valiliği'nden idareten azledilmiş, sonra Genç Vilayeti kaza statüsüne düşürülmüştür. Ali Rıza Bey'e bundan sonra görev verildi mi bunu tespit edemedik. 1928 yılında Ali Rıza Bey, 58 yaşında kendi isteğiyle Valilik kadrosundan emekliye ayrılarak memleketi İbradı'ya yerleşmiştir.⁸⁵ Ali Rıza Bey'in fiili Genç Valiliği çok kısa sürmekle beraber, Valilik kadrosunda bir süre daha çalıştığı anlaşılmaktadır. Yerel araştırmacılar Ali Rıza Bey'in Mamuratü'l-aziz Valiliği yaptığını belirtse de bu konuda Elazığ Valiliği resmi web sitesinde böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. İbradı'da yaşarken emeklilerin muhtarlık yapma geleneğine uyarak onun da Aşağı Mahalle Muhtarı olarak görev yaptığını dair bilgi bulunmaktadır.⁸⁶ A. Rıza Kuruoğlu'nun 1951 yılında Ankara'da kurulmuş olan İbradı Birleştirme ve Yardımlaşma Derneği üyesi olduğu görülmektedir. Antalya adresli üyeler arasında 339 sıra nolu Emekli Vali A. Rıza Kuruoğlu'nun Tuzcular Mahallesi İmaret Sokak No. 17 adres kaydı bulunmaktadır.⁸⁷

⁸² BCA.030.18.01.01/010.35.20.

⁸³ TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 25, İctima Senesi: III, 109ncu İctima, 29. 5. 1926, C. 2, s. 136-146.

⁸⁴ Resmi Ceride, 26 Haziran 1926, Numru: 404, s. 1565-1567; Bilgi, s. 339.

⁸⁵ Çankaya, a.g.e., s. 463.

⁸⁶ Serkan Gedik, İbradı Belediyesi, Yerel Tarih Araştırmacısı, Görüşme Tarihi: 25. 6. 2024.

⁸⁷ İbradı Birleştirme ve Yardımlaşma Derneği Üye Defteri, Ankara, 1951, s. 20. Bu bilgileri bize sağlayan Tarih Araştırmacısı Serkan Gedik'e çok teşekkür ederim.

İbradılı Mutasarrıf/Vali Ali Rıza Bey'in (Kuruoğlu) Hayatı ve Faaliyetleri
(H. 1287/1870-1871-1958)

Ankara Ulus Kız Orta Okulu Müdürü, Kemal Özkaynak tarafından 1954 yılında, memleketi Akseki üzerine yazılan eserde Devlet ve Siyaset adamları, Kadılar-Hukuk Müntesipleri, Profesör, Müellif ve Şairler, İdare, Din adamları üzerine bilgi verdikten sonra idare adamları arasında olan Ali Rıza Bey (Vali) hakkında “İbradılıdır. Muhtelif Maarif hizmetlerinde, ezcümle Denizli İdadi Müdürlüğü’nde, muallimliklerde, Aydın İdadisi’nde vazife görmüş bilahare idare hayatına intisap etmiştir. Genç Valiliği’nden emekliye ayrılmıştır. İbradı’da oturmaktadır” ifadesini kullanmaktadır.⁸⁸

İbradı’da yaşanan bir yangın sırasında gözü gibi baktığı, tahtasına bile basmaya kıyamadığı evinin yanması üzerine sergilediği tavır üzerine halk arasında şu ağıt yakılmıştır.

“Enerli’den bir yel esti,
Yandı çorabının bağı, mesti,
Kuruoğlu korkardı,
Evinin tahtasına basmaya,
Ateş geldi evinin önündeki asmaya,
Kuruoğlu kıyamadı ayazlığın direğini kesmeye,
Çıktı gitti yakayı seyran eyledi”

İbradı sakini ve Tarih araştırmacısı Serkan Gedik’e göre Ali Rıza Bey, bundan sonra Antalya’da yaşamaya başlamış ve orada vefat etmiştir.⁸⁹ Kabri Andızlı Mezarlığı’nda F Ada 5374 parselde oğlu emekli bankacı Mağribi Mehmet Sırrı Kuruoğlu (1927-2010) ile bir arada bulunmaktadır. Mezar taşından anlaşıldığına göre Emekli Vali Ali Rıza Kuruoğlu 1958 yılında vefat etmiştir. Ali Rıza Bey’in ne zaman izdivaç yaptığı kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca hanımı kimdir, kaç çocuğu vardır? bu konularda bilgiye ulaşılamamıştır. Sadece kendisiyle aynı mezara defnedilmiş olan 5 Mayıs 1927 tarihinde doğan oğlu Mağribi Mehmet Sırrı bilinmektedir.

Sonuç

Ali Rıza Bey, Kadı Hüsameddin Efendi’nin oğlu olarak 1870 yılında İbradı’da doğmuştur. Ürgüp Rüştüyesi ile Mülkiye’nin İdadi kısmını bitirdikten sonra 1891 yılında Mülkiye Mektebi’ni tamamlamıştır. Aynı yıl Aydın Mekteb-i İdadisi’ne öğretmen olarak atanmıştır. Böylece öğretmen Mülkiyeliler arasında yerini almıştır. 1892-1898 yılları arasında Denizli İdadisi’nde müdür ve öğretmen olarak görev yapmıştır. Denizli İdadi Mektebi’nin ilk müdürü olmasından dolayı Denizli’nin eğitim ve kültür hayatında önemli bir rol oynamıştır. Maarif Nezareti’ndeki son görev yeri Manisa Mekteb-i İdadi Müdürlüğü idi.

1898-1918 yılları arasında ilki Şirvan kazası olmak üzere Bitlis ile Mamuretü’l-aziz Vilayeti’ne bağlı çeşitli kazalarda kaymakamlık yapmıştır. Yirmi yıl kaymakamlık görevini yaparken soruşturma, azledilme ve maaş sorunlarıyla uğraşmıştır. 13 Temmuz 1918 tarihinde son kaymakamlık görevi olan Hisn-ı Mansur (Adıyaman) kaymakamı iken Süleymaniye Mutasarrıflığı’na atanmıştır. Mondros Mütarekesi’ni müteakip Süleymaniye ülke topraklarının dışında kalınca açıkta kalmıştır. Dört ay kadar Hisn-ı Mansur’da yeni

⁸⁸ Özkaynak, a.g.e. , s. 167.

⁸⁹ Serkan Gedik, İbradı Belediyesi, Yerel Tarih Araştırmacısı, Görüşme Tarihi: 25. 6. 2024.

görev yerini bekledikten sonra, Damat Ferit Paşa Kabinesi tarafından 2 Nisan 1919'da Nusret Bey'in yerine Urfa Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Dahiliye Nazırı Cemal Bey (Keşmir) bizzat kendisine Nusret Bey'i tutuklayıp İstanbul'a gönderme görevi vermiştir. TBMM tarafından tenzil-i rütbe olarak Aralık 1920'de Siverek Mutasarrıflığı'na, Şubat 1921 tarihinde Erzurum, Kars, Ardahan ve Bayezid Mıntıkları I. Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne getirilmiş ve sonra Kasım 1922 tarihinde Genç Mutasarrıflığı'na atanmıştır. 20 Nisan 1924 Anayasa'sı gereği Genç Mutasarrıflığı'nın vilayete dönüştürülmesi üzerine Vali olmuştur. Ama hemen akabinde görevinden idareten azledildiği (27 Temmuz 1924 öncesi) anlaşılmaktadır. 30 Mayıs 1926 tarihli kanun ile de Genç Vilayeti'nin kaza statüsüne düşürüldüğü görülmektedir. Başka bir görev yaptığına dair bir iz bulunmamaktadır. 1928 yılında valilik kadrosundan emekliye ayrılmıştır. Geri kalan ömrünü memleketi İbradı ile Antalya'da emekli vali olarak yaşamış ve 1958 yılında vefat etmiştir. Mezarı Antalya'da Andızlı Mezarlığı'nda bulunmaktadır.

Ali Rıza Bey'in hayatında en kritik görevi Damat Ferit Paşa kabinesi tarafından 2 Nisan 1919 tarihinde Nusret Bey'in yerine Urfa Mutasarrıflığı'na atanmasıdır. Bunda da kendisi gibi İbradılı olan Dahiliye Nazırı Cemal Bey etkili olmuştur. Bu dönemde Diyarbakir Valisi Dr. Reşit Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey Ermeni tehirci sırasında görevini kötüye kullanmakla suçlanıyordu. Onun bu görevi mülki olmakla beraber bir nevi siyasi bir görev idi. Bundan dolayı başlangıçta İstanbul kabinesinin etkisiyle Mustafa Kemal Paşa'ya ve milli harekete mesafeli davrandığı için sık sık Sivas'ta Heyet-i Temsiliye'nin gündemine gelmiştir. Bu sırada Heyeti-i Temsiliye de Urfa'da Müftü Hasan Efendi'yi (Açanal) muhatap almıştır.

Ali Rıza Bey'in Urfa Mutasarrıflığı döneminde Kuva-yı Milliye çalışmalarını Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey ile başlamış ve Binbaşı Ali Saip Bey (Ursavaş) ile artarak devam etmiştir. Mutasarrıf bu dönemde Fransızlar ile Amerikan Yetimhanesi Müdiresi Bayan Mary Caroline Holmes ile yakın ilişkide bulunmuştur. Ama Ali Saip Bey'in Jandarma Komutanlığı döneminde Urfa'da siyaset ve Mutasarrıf kontrol altına alınmıştır. Bu dönemde Urfa, Fransız işgalinden Namak adlı Binbaşı Ali Saip Bey'in komutasındaki Kuva-yı Milliye tarafından kurtarılmıştır. TBMM'nin açılması üzerine tamamen Ankara'nın kontrolüne giren Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Siverek Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Mülkiye Müfettişi, Genç Mutasarrıflığı ve Genç Valiliği yaptıktan sonra emekli olmuştur. Genç Valiliği'nden sonra ona aktif valilik görevi verilmemesinde Urfa Mutasarrıflığı sırasında sergilediği çekingen tutumun etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü o sırada Mustafa Kemal Paşa'ya ülkenin gidişatına ilişkin bir telgraf çektiği gibi muhalif vali ve mutasarrıflarla sık sık Heyet-i Temsiliye'nin gündemine gelmekteydi. Bundan dolayı Nutuk'ta ve dönemin etkin karakterlerinin hatıratlarında yerini almıştır. Ali Rıza Bey, mesleğinin doruğunda ve tecrübeli döneminde iken genç denebilecek bir yaşta, 58 yaşında vali kadrosundan emekli olmuştur. Bundan dolayı mezar taşına da Emekli Vali diye yazdırmışlardır.

Kaynakça

I. Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA. DH. SAİDd.00079-00149.

BOA. BEO. 4524/339254.

BOA. BEO. 45701342745.

BOA. BEO. 451913389091.
BOA. BEO. 3482.261101.001.
BOA. BEO. 4104.307737.001.
BOA. BEO. 4343.325713.001.
BOA. BEO. 4365.327348.001.
BOA. BEO. 4418.331280.001.
BOA. BEO. 4479.335925.001.
BOA. BEO. 4511.338313.
BOA. A. MKT. MHM. 683.39.
BOA. DH. ŞFR. 88.229.001.
BOA. DH. ŞFR. 608.29.001.
BOA. DH. ŞFR. 95.34.001.
BOA. DH. ŞFR. 618.24.001.
BOA. DH. ŞFR. 612.103.001.
BOA. DH. ŞFR. 97.37.001.
BOA. DH. ŞFR. 98.10.001.
BOA. DH. ŞFR. 625.148.001.
BOA. DH. MKT. 2325.60.
BOA. DH. MKT. 2128.110.
BOA. DH. MKT. 2126.82.
BOA. DH. MKT. 2105.58.
BOA. İ. DH. 1499/34.1331.B/7.
BOA. Y. A. HUS. 0505.00115.002.
BOA. Y. A. HUS. 00503.00114.00 4.

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
(BCA.)**

BCA.030.18.01.01/010.35.20.

İbradı Belediyesi Arşivi

İbradı Birleştirme ve Yardımlaşma Derneği Üye Defteri, Ankara, 1951.

II. Basın

TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 25, İctima Senesi: III, 109ncü İctima, 29. 5. 1926, C. 2, s. 136-146.

Resmî Ceride, 26 Haziran 1926, Numru: 404, s. 1565-1567.

III. Basılı Eserler

AÇANAL, Hasan (2001), *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Şurkav Yayınları: 24, Ankara.

AKALIN, Müslüm C. (2015), *Urfa Kurtuluş Yazıları*, Şurkav Yayınları, Ankara.

Ali Rıza (H. 1343, M. 1924), *Ahfada Yedigâr Urfa Mücahedesî*, Sinop Matbaası.

Ali Saip (1340), *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara.

ATA, Feridun(2021)), *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. bs. , Ankara.

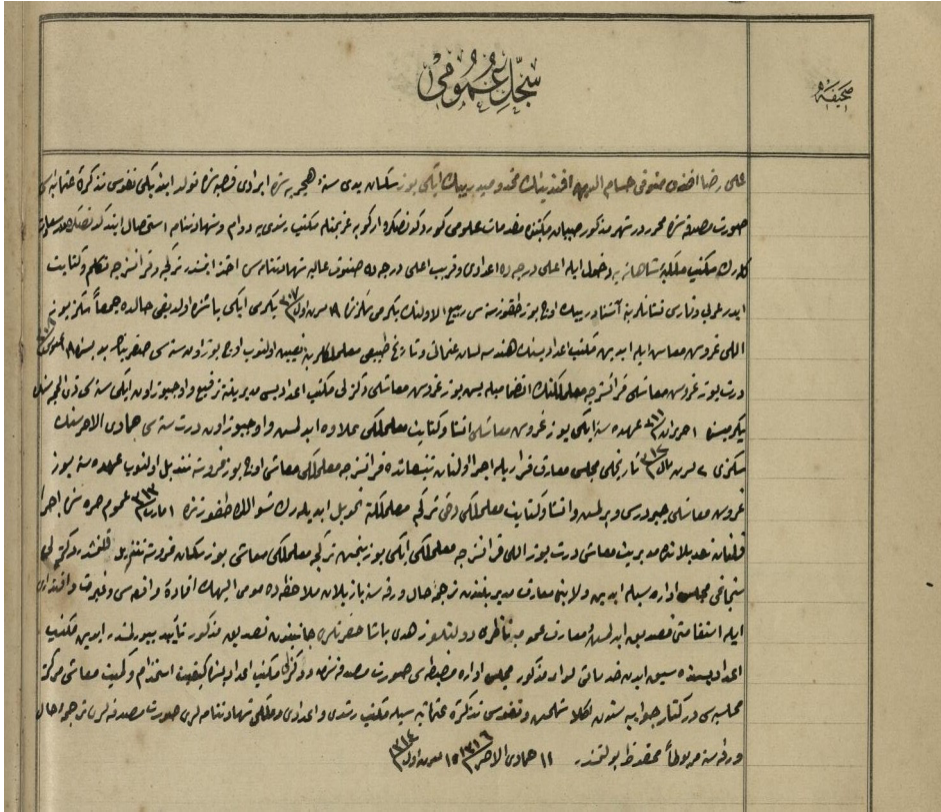
- AYDIN, Mithat (2011), "Modernleşme Çağının Bir Eğitim Kurumu: Denizli İdadisi", *Erdem*, S. 61, ss. 31-57.
- BAYKARA, Tuncer (1980), "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mülki Taksimatının Gelişmesi", *Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi*, 10/3, Haziran.
- BİLGİ, Necdet (2002), "Cumhuriyet'in ilk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)", *Türkler*, C. 17, ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara.
- ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali (1968-1969), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, 1860 (1276 R.)-1923 (1339 R.), Mars Matbaası, Ankara.
- Dahiliye Vekaleti (1936), *İdare Taksimatı 1936*, Ankara.
- DURSUNOĞLU, Cevat (2000), *Milli Mücadele'de Erzurum*, Kaynak Yayınları, 2. bs. , İstanbul.
- HOLMES, Mary Caroline (2008), *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, çev. Vedii Dilmen, Yaba Yayınları, 2. bs. , İstanbul.
- KANSU, Mazhar Müfit (1988), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs. , Ankara.
- Kemal Atatürk (2004), *Nutuk 1919-1927*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Kemal Atatürk (1991), *Nutuk Vesikalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.
- KUMYOL, Ömür (2019), *Salnamelere Göre Denizli Sancağı Eğitim Kurumları (1839-1923)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- ÖKSÜZ, Gamze Nur (2019), *Denizli Meteb-i İdadisi (1892-1935)*, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ÖNDEŞ, Osman (2012), *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor-Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, İstanbul,.
- ÖZÇELİK, İsmail (1992), *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZKAYNAK, Kemal (1954), *Akseki Kazası Tarih-Coğrafya-Turizm-Biyografya*, Akgün Matbaası, Ankara.
- SABİS, Ali İhsan (1993), *Harp Hatıralarım-İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, 5. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul.

IV. Şahıslar

Serkan Gedik, İbradı Belediyesi, Yerel Tarih Araştırmacısı, Görüşme Tarihi: 25. 6. 2024.

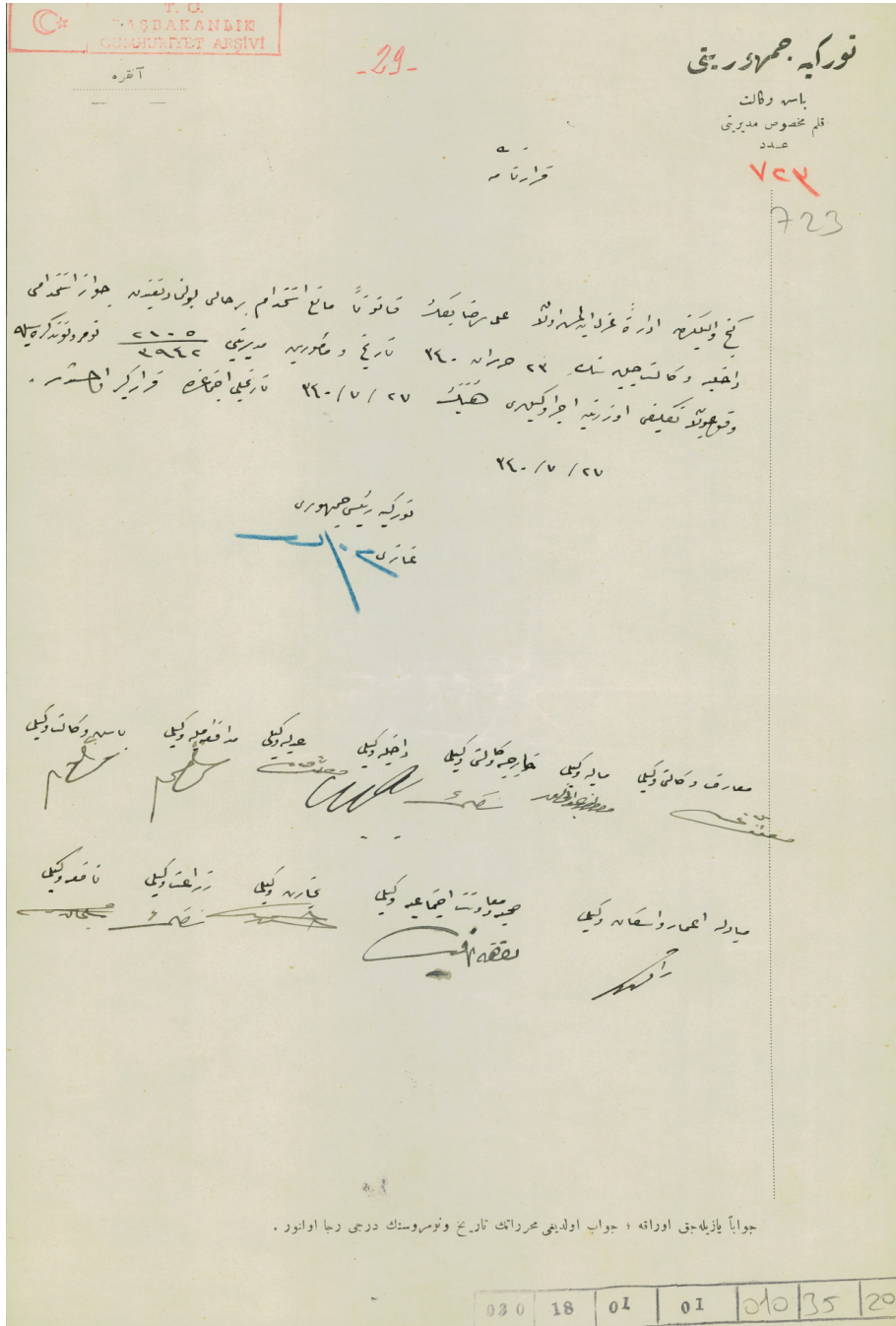
EKLER

Ek-I: Sicil-i Ahval Kaydına Göre Ali Rıza Bey'in Hayatı'nın Aşamaları⁹⁰

⁹⁰ BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 295-296.

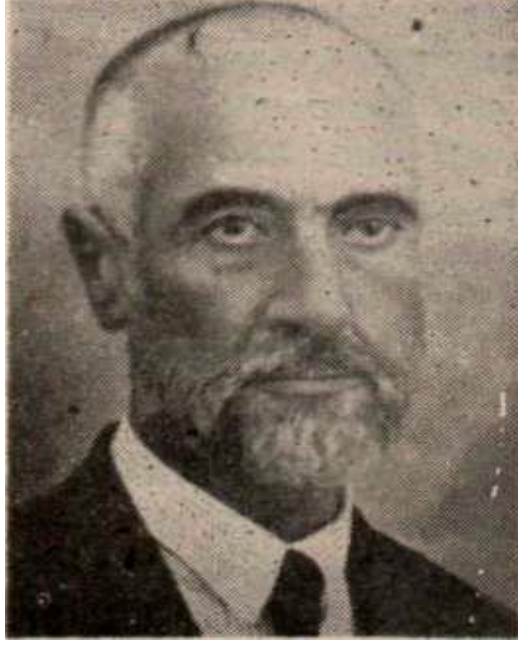
Ek-II: Ali Rıza Bey'in Genç Valiliği'nden idareten azledildiğini ve memuriyet açısından sakıncalı olmadığını gösteren 27. 7. 340/1924 Tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı⁹¹

⁹¹ BCA.030.18.01.01/010.35.20.

RESİMLER

Resim 1: Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey (Kuruoğlu)

Resim 2: Urfa Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey (Sinop Jandarma Komutanı ve Kaymakam rütbesinde iken)⁹²

⁹² Ali Rıza, *Ahfada Yadigar, Urfa Mücahedesi*, Sinop Matbaası, H. 1343, M. 1924, s. 95.

TANER AKÇAM'IN YÜZYILLIK APARTHEİD KİTABI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

REVIEWS ON TANER AKÇAM'S BOOK *A CENTURY OF APARTHEID*

Ali Ulvi ÖZDEMİR*

Geliş Tarihi/Received:12.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted:14.12.2024

ÖZDEMİR, Ali Ulvi, (2025), "Taner Akçam'ın *Yüzyıllık Apartheid* Kitabı Hakkında Değerlendirmeler", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 355-376.

Öz

Taner Akçam'ın *Yüzyıllık Apartheid* adını taşıyan kitabı¹, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan da önce, 1918'den başlayacak bir biçimde inşa edilmeye başlanmış ve günümüze kadar süren bir Apartheid rejiminin, yani Türkiye'deki insanların ırk ya da etnik kökenlerine göre ayrımcılığa tabi tutulduğu bir rejimin var olduğu iddiasını kanıtlamaya çalışmıştır. Ancak, Akçam bu iddiasını temellendirmeye çalışırken bilim dışı, bilimsel yöntemle aykırı bir tutum takınmakta ve tarihsel olguları çarpıtmaktadır. Bu anlamda toptan, abartılı ve çok ucuz değerlendirmeler yapmaktadır. Akçam toptan Türk tarihinin son 150 yılını bir soykırım ve ardından gelen Apartheid süreci olarak tanımlayarak, bilimsellikten kopmaktadır. Kullandığı kavramlar olgulara uymadığında olguları kavramlara uydurmak için bilim dışı çabalar, zorlamalar ve haksız genellemelere başvurmakta ve sık sık hem bu kitabında hem de diğer kitaplarında yazdıklarıyla çelişkilere düşmektedir. Akçam aynı şekilde Tarih biliminin en önemli araçlarından biri olan tarihi dönemlere ayırarak inceleme konusunda son derece çelişkili bir yaklaşım göstermektedir. Buna ek olarak başka tarihçilerin Türk tarihi için geliştirdikleri kavramları bağlamından kopartarak ve yazarların vermediği anlamları vererek bilimsel ahlaka da aykırı davranmaktadır. Etnik grup adlarını genel ifadelerle kullanmaktan çekinmeyerek toptancı yargılara başvurması da eleştirilebilecek bir diğer yönüdür. Akçam, aynı şekilde büyük kurtarıcı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ü haksız ve temelsiz bir biçimde hedef almakta ve karalamaya çalışarak tarihi kimliğinden çok bir siyasetçi gibi davranmaktadır. Akçam, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'ni ve genel olarak tarihi olduğu gibi aktarmak, neden ve sonuçlar üzerinde durmak çabasının dışına çıkarak kendince olması gerekenler çerçevesinde Tarih biliminin dışında yargılar ve öneriler ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Taner Akçam'ın *Yüzyıllık Apartheid* adını taşıyan kitabının bilimsel esaslar ve tarihsel gerçekler ışığında eleştirisi yapılmış ve tarihsel gerçekler ortaya konulmuştur.

*Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aliulviozdemir@hotmail.com. (https://orcid.org/0000_0001_9078_0423).

¹Taner Akçam, *Yüzyıllık Apartheid, 1918-1923 Türkiye: Bağımsızlık ve Apartheid Rejiminin İnşası*, Aras Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 2023.

GİRİŞ

Taner Akçam'ın daha önce yazdığı *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*² adlı kitabını, Hans Lukas Kieser'in *Talat Paşa İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*³ kitabıyla birlikte, *Bilimsel Yönteme ve Bilimsel Ahlaka Aykırı Ermeni Soykırım İddialarına Karşı Bir Yanıt (Taner Akçam'ın Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi ve Hans Lukas Kieser'in Talat Paşa İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı Kitapları Üzerine Bir İnceleme* adını taşıyan bir kitabımda⁴ eleştirmiştim. Bu iki kitabın hem içerik hem de yöntemsel olarak hatalarını ortaya koyan bu çalışmamda özellikle Taner Akçam'ın kitabında bilimsel açıdan şüpheli belgeler kullandığı, yöntemsel olarak da bilim ahlakına aykırı davrandığına dikkat çekilmişti. Bu yüzden Taner Akçam'ın söylediği ve yazdığı her şey bilimsel açıdan şüpheli hale gelmiş olmaktadır.

Acaba Taner Akçam'ın *Yüzyıllık Apartheid* adlı yeni kitabında bilimsel bir yöntem kullanılmış mıdır? Bu yeni kitabındaki başlığa ve arka kapak yazısına yansıyan yargıları doğru mudur? Bunları ortaya koymak bir bakıma benim ve akademi dünyası için bir sorumluluk, neredeyse bir görev haline gelmiştir.

1-Taner Akçam'ın Tarihi Dönemleştirme Sorunu ve Analitik Olmayan Bakışı

Taner Akçam, Türkiye tarihini dönemlere ayırırken kesinlikle bilim dışı davranmaktadır. Daha kitabının başındaki ilk tezinde bilim dışına çıkmaktadır. Bilindiği gibi 2023 Türkiye Cumhuriyeti'nin 100.yılıdır. Akçam, ilk tezinde bu yüzyılın tamamını tek bir kavramla, "Apartheid" kavramıyla açıklamaktadır. Kitabının ilk bölümünün ilk paragrafında şöyle diyor:

"Bu çalışmada dört ana tez ileri sürülecektir. Birinci tez, Türkiye'de bir Apartheid rejiminin var olduğu ve bu rejimin temellerinin Kurtuluş Savaşı yıllarıyla birlikte atıldığıdır. Apartheid, uluslar arası metinlerde 'bir ırksal grubun veya grupların ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına katılımını engellemek için hesaplanan her türlü yasal ve diğer önlemler ve özellikle bir ırksal grubun ve grupların üyelerini temel insan hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakarak, bu tür bir grubun veya grupların tam gelişimini engelleyen koşulların kasıtlı yaratılması' suçu olarak tanımlanmıştır".⁵

Bu tanıma döneceğim ama sonraki paragrafın ilk cümlesi ilginç: *Türkiye'nin yüz yıllık tarihinin özeti budur.*

Burada Türkiye derken Türkiye Cumhuriyeti denilmek istendiği açık. Görülüyor ki tüm Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi tek bir kavramla özetlenmektedir. Bu kadar toptan, modern zamanlarda uzunca sayılabilecek bir dönemi bir kalıp olarak tek bir kavramla kuşatabilmek büyük bir iddia ve bilimsel değil. Çünkü 100 yılı tek bir dönem olarak

² Taner Akçam, *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*, Aras Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, Nisan 2021.

³ Hans Lukas Kieser, *Talat Paşa İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2021.

⁴ Ali Ulvi Özdemir, *Bilimsel Yönteme ve Bilimsel Ahlaka Aykırı Ermeni Soykırım İddialarına Karşı Bir Yanıt (Taner Akçam'ın Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi ve Hans Lukas Kieser'in Talat Paşa İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı kitapları üzerine bir inceleme)*, Akıl Fikir Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2021.

⁵ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 15.

niteliyorsanız dönemleştirme yapmıyorsunuz demektir. Tarihi, dönemlere ayırmadan incelemeye çalışıyorsanız o zaman tarih biliminin dışına çıkıyorsunuz anlamına gelir. Hiçbir eğilim, değişme, ağırlaşma, genişleme ya da en ufak bir farklılık olmadan toptan bir 100 yıllık dönem kurguluyorsunuz. Zaten incelediği tüm süre 100 yıllık! Akçam'a göre sanki 100 yıllık sürenin başında birileri bir sistem kurmuş, bir sürü hükümet, kişi, eğilim, parti gelmiş, darbeler olmuş, idamlar olmuş, ama bu yekpare kurgu hiç değişmemiş! Tarih bilimi bu kadar basite indirgenemez.

Taner Akçam'ın toptan, ayırimsız bakışına birçok eserinde, bir çok yerde rastlıyoruz. Daha önce yayınlanan kitabı *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*'nde de 1878-1923 *Soykırım Süreci* gibi 45 yıllık bir dönem yaratmıştı⁶ ve bu durum yine dönemselleştirme bağlamında eleştirilmişti.⁷ Orada söylenenler Akçam'ın bu 100 yıllık toptancı bakışına da uygulanabilir: Akçam, kuşaklar, hükümetler, iktidarlar değişse de değişmeyen bir irade var ederek Türkiye Cumhuriyeti'ni, bir anlamda tanrısal bir değişmezlik kurgusuna hapsedilmiş bir yapı olarak gösteriyor. Bu bakışı bilimsel kabul etmek olanaksız. Böyle bir bakışı dünyadaki başka herhangi bir ülke için uygulamaya kalktığımızda durumun saçmalığı rahatça ortaya çıkar.

Örneğin Almanya'nın 1918-1945 dönemini "1918-1945 Yahudi Irkçılığı süreci" olarak tanımlayalım. Böyle bir yekpare dönem Hitler dönemini öncesinden hiç ayırmamış olur. Bu kadar saçma bir dönemseleştirme anlayışı var Taner Akçam'ın.

Akçam'ın son iki kitabındaki dönemselleştirmeleri bir arada gösterirsek durum şöyle oluyor:

KİTAPLAR	1878	1923	2023
<i>ERMENİ SOYKIRIMIN KISA BİR TARİHİ:</i>		SOYKIRIM SÜRECİ	
<i>YÜZ YILLIK APARTHEİD :</i>			APERHAİD REJİMİ

Görüldüğü gibi "Soykırım Süreci"nin bittiği andan itibaren günümüze kadar gelen "Apartheid Rejimi"⁸ başlıyor Akçam'a göre. Dolayısıyla bugüne kadar belki de hiçbir ülke tarihinde görülmemiş ya da hiçbir ülkeye yakıştırılmamış yaklaşık bir buçuk yüzyıl süren (145 yıllık) bir kötülük dönemi söz konusu oluyor. Neredeyse bir "kötülük çağı" var bu değerlendirmede. Başka kötü sözcükler de var. Akçam neden bu 145 yıllık süreci başka kötülük sözcükleriyle tanımlamamış bilemiyorum. "İşkence Dönemi", "Şeytanlık Dönemi" gibi kavramlar da üretilebilirdi. Hem Soykırım var hem Apartheid var. Doğrusu tarihte herhangi bir topluma, bir halka, bir devlete bu kadar uzun süreye denk düşen bu kadar kötücül kavramlar yakıştırılmış mıdır acaba? Bu değerlendirmelerinde bilimin zerresinin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Akçam'ın değerlendirmesinde dikkat çeken bir nokta da 1878 ile yani 1. Meşrutiyet döneminin sona erışı ile bir kötücül dönem başlatıyor olmasıdır. Burada 1. Meşrutiyet'in ilanını kötücül dönemin başlangıcı olarak almıyor. Bunu anlamak mümkün. Toplumun ilk

⁶ Akçam, *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*, s.30.

⁷ Ali Ulvi Özdemir, *a.g.e.*, s.34.

⁸ Apartheid Rejimi'nin 100 yıl boyunca sürdüğü iddiası kitabın isminden başlıyor. 22. Sayfada ise bu 100 yıllık kapsam şöyle belirtiliyor: "Temelleri 1918-1923 rasında atılan, 1938'lere uzanan bir dönemde sağlamaştırılan ve Cumhuriyet Tarihi boyunca da esasa ilişkin bir değişime uğramayarak günümüze dek gelen Apartheid rejimi..." Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 22.

meşrutiyet deneyiminin sona ermesi ile bir dönem bitmiş bir dönem başlamış olabilir. Ama bu durumda 1908’de 2. Meşrutiyet’in ilanı ile hiçbir değişiklik olmuyor mu? Kötücül dönemin aktörü 2. Abdülhamit’in tek adam rejimi sonlandırılıyor ve sonrasında 1909’da tahtını yitiriyor. Ama kötücül dönem değişmiyor. Bu bir çelişki değil mi? Meşrutiyet, bir anayasanın yürürlüğe girmesi, bir meclisin iktidara ortak olması 1876’da önemli olup 1908’de nasıl önemsiz olur? Aynı şey 1923 için de geçerli. Cumhuriyet’in ilanı nasıl bir olumsuzluk olabilir bir toplum için? Yani bu topraklarda yaşayan insanlar için hiç mi olumlu bir adım olmadı Cumhuriyet? Bu dönemin sembolik olarak seçildiği çok açık. 1922’den itibaren rejimin adı dışında düzende nasıl bir farklılık oldu da örneğin Apartheid rejimi 1922’de değil de 1923’de başlıyor? Daha önce devlet gücünü elinde tutanların Apartheid rejimi uygulamak için elini tutan neydi? Akçam’a göre Cumhuriyet’i kuranlar *Apartheid* uygulamalarına geçmek için Cumhuriyet’i ilan etmeyi beklemiş durumdadılar. Yoksa Akçam *Apartheid Rejimi* için 1923’ü başlangıç olarak almazdı. Akçam’ın *Ermeni Soykırımının Kısa Bir Tarihi*’nde belirttiği *Soykırım Süreci*, 1923’e kadar sürdüğü için *Soykırım Süreci*’nin bittiği yerde *Apartheid Rejimi* başlatılmış oluyor. Böylece 1878-2023 dönemi kurgulanmış oluyor. Yüzyılları aşan, her döneme egemen olan, kendini dikte eden bir tanrısal irade var. Akçam’ın “bilimsel” yaklaşımı böyle.

Akçam’ın dönemselleştirme sıkıntısı için sorduğumuz *Apartheid rejimi 1922’de değil de neden 1923’de başlıyor?* sorusu aslında yine Akçam tarafından yanıtlanıyor. Her ne kadar *100 yıllık Apartheid rejimi*” dese de Akçam’a göre asıl süre 104 yıllık! Çünkü kitabının bir yerinde şöyle söylüyor: “*Elbette tarihi daha geriye, Osmanlı millet sistemine götürebiliriz ama Apartheid, modern Türkiye’nin başlangıcı sayılan yeni Meclis’in Nisan 1920’den itibaren çıkardığı bir dizi açık veya gizli kanun ve kararnameyle kurulmuştur.*”⁹ Dolayısıyla Apartheid rejimi daha Cumhuriyet ilan edilmeden, TBMM 23 Nisan 1920’de açılır açılmaz başlıyor. Öyleyse bu rejim 100 değil ve 2024’e geldiğimizde 104 yıllık bir süre söz konusu ve ucu açık olduğu için daha devam edecek gibi de görülüyor.

Akçam başka bir yerde de 1918-1923 arasını *Apartheid’in inşa yılları* olarak niteliyor ancak 1920’yi başlangıç kabul ediyor: “*Cumhuriyetin kurucuları, Apartheid sistemini 1920’den itibaren bir dantel gibi işleyerek adım adım ördüler*”, diyor.¹⁰ Yani başlangıç 1920. 2024 yılında 104 yıllık bir rejimden söz ediyoruz. Tüm askeri darbelere, hükümet değişikliklerine, her konuda birçok yörengede değişikliğine rağmen ırk ayrımcılığı konusunda kesintisiz akan bir rejim söz konusu! Akçam bunu bilimsel bir yaklaşım olarak kabul etmemizi bekliyor.

Sonuç olarak Akçam’ın Türkiye’de “Apartheid rejimi” hakkında dönemselleştirme yaparken özensiz olduğu anlaşılıyor. Bir yerde de 2022 yılında *bir Ermeni vatandaşın, Cumhuriyet tarihinde ilk defa Kaymakam olarak atanmasından* söz ediyor.¹¹ Burada Akçam “Ermeni vatandaşı” dese de Ermeni asıllı bir Türk vatandaşı demek istemektedir. Örneğin bir Türk vatandaşı Fransa’da örneğin vali olarak bir ile atansa onda *Bir Türk vatandaşı* Fransa’da Vali olarak atandı, diye söz edebilir miydik? Mutlaka Fransız vatandaşı Fransa’da bir ile vali olabilir. Demek ki anayasal olarak kökeni ne olursa olsun bir Türk vatandaşı bir ilçeye kaymakam olarak atanmıştır. Öyleyse 2022’de Akçam’ın belirlediği dönem Akçam’ın ölçülerine göre bile kapanmıştır. Dolayısıyla 1923’te başlayan dönem ancak 99 yıl sürmüştür. Öyleyse Akçam’a göre bile “Yüzyıllık Apartheid” döneminden söz edilemez.

⁹ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 21.

¹⁰ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 47.

¹¹ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 26.

Kaldi ki Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinden bugüne, Türk kökenli olmayan birçok kişi çok üst düzey makamlara gelmiştir. Bu bile Türkiye'de "Apartheid rejimi" iddialarını çürütmeye yeter.

Ancak Akçam'ın yaklaşımındaki dönemselleştirme sorunları bu kadarla bitmiyor. Yukardaki tabloda verilen Akçam'a ait tarihsel dizge kendi içinde de çelişkilidir. İlk dönem, yani "soykırım süreci", olumlu bir dönemin bitişiyle (1878'de) açılan kötücül bir dönemken, ikinci dönem, yani "apartheid dönemi", olumlu bir olayın başlangıcıyla açılan kötücül bir dönemdir. Eğer bu açılışı ilk dönemin açılışına uydurmak isteseydik ikinci dönemin de bir olumlu dönemin bitişi ile başlayan bir dönem olduğunu söylemek gerekirdi. Bu durumda soru şu: 1923 hangi olumlu dönemin bitişidir ki bir kötücül dönem açmıştır? 1923 öncesine olumlu hangi anlamları yükleyelim ki 1923 ile kötücül bir dönem başlamış olsun? Bu soruya Taner Akçam yanıt vermiyor, çünkü ona göre 1923 öncesi de kötücül bir dönem. Açıkçası bu dönemselleştirme çok sorunlu. 1878-2023 sürecinin "kötü" aktörleri 1923'e geldiklerinde *bu soykırım süreci yetsin artık, şimdi başka kötülükler zamanı*, diye düşünmüş olmalı. Taner Akçam bu kadar kötücül iki dönem arasında nasıl ince bir ayırım gördü acaba? Bir bilim adamının apartheid olmaksızın soykırım yapılan bir dönemle soykırım yapılmayan bir apartheid dönemini birbirinden ayırdığı bir dönemselleştirmeyi nasıl ve hangi ölçülerle yaptığını ortaya koyması gerekir. Bir bilimadamı tüm kitaplarından sorumludur. Her kitabıyla işe sıfırdan başlayamaz. Her kitapta ayrı bir maceranın olduğu bir çizgi roman dizisinden söz etmiyoruz sonuç olarak.

Daha da ilginç dünyada Türkiye Cumhuriyeti'ni kimse 1923-2023 arasındaki dönem için Apartheid uygulamalarından dolayı kınamadı ve böyle bir uygulama ile suçlamadı. Örneğin Güney Afrika Cumhuriyeti Apartheid rejimini uyguladığı sırada "İrkçi Beyaz Azınlık Yönetimindeki Güney Afrika Cumhuriyeti" olarak anılırdı. Demek ki tüm dünyada sadece Taner Akçam Türkiye Cumhuriyeti'nin Apartheid rejimi uygulamakla suçluyor. Bir bilim adamı için büyük bir cüret. Dünya üzerinde bir kavramı bir olguyu açıklamak için ilk kez kullanıyorsa bir bilim insanı dikkatli olmak zorundadır. Türkiye Cumhuriyeti 100 yıllık ömrü içinde birçok bakımdan eleştirilebilir; hiç bir rejim eleştiriden muaf değildir. Ama böyle toptan kötücül bir dönem tasarlamak ve tarihi bu dönemselleştirme ile açıklamaya çalışmak saçmalaktan başka bir şey değildir. Çok ilginç bir nokta daha var. Akçam'ın kitabında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin adı sadece bir kere geçiyor. Kendisinin de belirttiği gibi Apartheid "1994 öncesi Güney Afrika rejimini tanımlamak için kullanıldı."¹² Bir dipnotta sadece bu cümlede Güney Afrika Cumhuriyeti'nden söz ediyor, okadar.

Ama bir bilim insanı bir yapıtında Apartheid kavramını kullanacaksa ya da "Apartheid Rejimi" gibi tanımlar üretecekse bu kavramın en yaygın uygulandığı rejimden ve devletteki uygulamalardan söz etmelidir. Bu faşizmden söz edip Hitler'den ve Nazi Almanya'sındaki ırkçılık ve uygulamalardan hiç söz etmemeye benziyor. Bunun bilimsel bir tavır olduğunu sanmıyorum. Bunu yapmamasının nedeni, iddia ettiği gibi "Türkiye'deki Apartheid uygulamaları" ile kullandığı kavramın en açık karşılık bulunduğu somut tarihsel gerçeklerle karşılaştırma yapmaktan korkuyor olması. Bunu Soykırım kavramını kullanırken de yapmamış, Ermeni Tehciri sırasındaki uygulamalarla Yahudi Soykırımı sırasındaki olayları karşılaştırmamıştı.

Akçam, kitabının temel tezi olarak 100 yıllık bir Apartheid rejimi iddiası öne sürse de bazen bu sürede bir tenzilat da yapabiliyor. Örneğin bir yerde *1918-1938 Apartheid*

¹² Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 15, 1 numaralı dipnot.

rejimi de diyor.¹³ Yani Apartheid rejimi içinde ayrı bir Apartheid rejimi söz konusu! Bunun yöntemsel olarak yaklaşımına nasıl bir kolaylık getirdiğini anlamak zor. Bu rejimin ne zaman başladığı, ne zaman bittiği, arada nasıl aynı adla farklı dönemler oluşturulabildiği belli değil. Bir yerde 1918’de başka bir yerde 1920’de başka bir yerde 1923’de başlayan bir rejim var! Böyle bir dönemselleştirme olmaz. Bir döneme bir ad vermişseniz o dönem içinde farklı alt dönemler oluşturuyorsanız mutlaka o alt dönemi ayırtedecek farklı bir adlandırma yapmak zorunludur. Örneğin Ortaçağ diye bir dönem kavramlaştırmışsanız bunun alt bölümlerinden birinin adı da Ortaçağ olamaz. En azından “Erken Ortaçağ” ve “Geç Ortaçağ” diye iki alt bölüm yaratabilirsiniz. Ama hem “Yüz yıllık” bir “Apartheid rejimi” kavramlaştırmışsanız bu yüzyıl 1923’de mi 1918’de mi başlıyor karar vermek zorunda olmak bir kenara bu uzun dönemin alt parçalarından birinin (1918-1938 dönemi) de adı “Apartheid rejimi” olamaz. Üstelik Akçam’ın buradaki cümlesi de tartışmalı, şöyle diyor: “İleri sürdüğüm ve tarih alanından çok siyaset ve sosyal psikoloji alanine dahil olan dördüncü tez şudur: Türkiye’de eğer din, dil, etnik köken farkından bağımsız tüm vatandaşların eşit ve eşdeğer olduğunu, demokrasinin kural ve kurumlarıyla işlediği bir rejim isteniyorsa, 1918-1938 Apartheid rejiminin kurucularıyla araya mesafe koymak şarttır”.¹⁴

Buradaki *1918-1938 Apartheid rejiminin kurucularıyla...* cümle parçasının hedefi Atatürk’tür. Bu alt dönemlendirme Atatürk’ü Akçam’ın kullandığı “Apartheid rejimi” kavramıyla ilişkilendirmek içindir. Bu çok açık. Oysa 1918’i bu cümlede anlamlandırmak kolay değil. Tarih açısından 1918, başka bir açıklama yoksa Birinci Dünya Savaşı’nın bitişine karşılık gelir ve bizim tarihimiz için de 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması’na bir göndermedir. Şimdi şu soruyu sorabiliriz: 1918’de Apartheid rejimi kurulduysa 1918’de yeni bir rejim kuranlar kimlerdir? Henüz Osmanlı İmparatorluğu hukuken devam etmektedir. Yeni bir padişah yoktur. Osmanlı meclisi açıktır. 1918-1938 dönemini anlamak gerçekten zor. Henüz Atatürk Samsun’a çıkmamıştır bile... Dönemin sonu 1938 tarihi Atatürk’le ilişkilendirilebilse de 1918’i Atatürk’le ilişkilendirebilmek olanaksız. Mayıs 1919’a kadar Atatürk işsiz bir generaldir. Dolayısıyla 1919-1938 dense bir yere kadar anlamlandırılabilir bir alt dönem inşasından söz edilebilir. Ama Atatürk 1918’de nasıl bir rejim kurucusu olabilir? 1918’de hangi yeni rejim kuruldu ve bu kurucular kimlerdir?

Görülüyor ki Akçam Atatürk’le ilgili hiçbir anlamlı başlangıç olamayacak 1918’i bir dönem başlangıcı olarak alabilmektedir. Acelecilikten 1919 diyecekken 1918 demiş olabilir mi? Özensizlik olduğu çok açık. Atatürk’le ilgili bir yeni sayfa açmak anlamına gelebilecek hiçbir özelliği olduğunu söyleyemeyeceğimiz 1918’i başlangıç alıp Atatürk’ün ölüm yılı ile biten bir alt dönem oluşturmak tarih bilimine saygısızlıktır; böyle dönemselleştirme olmaz. Atatürk bile Nutuk’a 19 Mayıs 1919 tarihi ile başlıyor. Yeni bir dönem başlangıcı aranacaksa 1919 çok daha anlamlıdır. Ama keyfi olarak tarihi dilediği parçalara ayırıp dilediğince adlar takmak konusunda Akçam’ın yöntemsel bir kaygı gütmeyeceği anlaşılıyor.

Akçam ayrıca bir dipnotta şöyle diyor: “*Osmanlı millet sisteminin ayrımcılığıyla Cumhuriyet Apartheid’i arasında radikal bir kopuş olmadığını ise rahatlıkla söyleyebiliriz*”.¹⁵ 1918, 1922 ve tekrar 1923’te bir dönemi başlatma kararsızlığı bir kez daha karşımıza çıkıyor. Bu bir tarafa, eğer radikal bir kopuş yoksa 1923’ten başlayan dönemselleştirme

¹³ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 19.

¹⁴ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 19.

¹⁵ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 22, dipnot.

ne kadar anlamlıdır? Osmanlı millet sisteminden söz etmek ise “Apartheid” kavramı için kesinlikle bir anakronizmdir. Osmanlı yönetim anlayışının bir parçası olan örneğin “Kardeş Katli” için “İnsan haklarına aykırıdır” demek gibi bir şey. Akçam sonuç bölümünde de (“Sonuç Yerine”) şöyle deyip yine kendisiyle çelişiyor:

“1918-1923 dönemi sadece ‘Kurtuluş Savaşı’ veya ‘Bağımsızlık Savaşı’ eksenli ele alan tarih yazıcılığının ihmal ettiği, görmezden geldiği çok önemli bir husus daha vardır. Genellikle 1918 bir sıfır, bir başlangıç noktası telakki edilir ve öncesi ile aradaki tüm bağlar kopartılır. Oysa 1918 sonrası, bir önceki dönemin yeni koşullarda devamından başka bir şey değildir. 1920’de Ankara’da toplanan yeni Meclis’in işe Cihan Harbi sırasında işlenmiş cinayete karışmış olanları affetmekle başlaması ve İttihat ve Terakki’nin Hıristiyanların mallarına el koyma siyasetine devam etmesi bu sürekliliğin en önemli göstergesidir. Daha da önemlisi, 1918-1938 döneminde yaşanan her olayda, bir önceki dönem yaşananların, özellikle Osmanlı Hıristiyan vatandaşların başlarına gelenlerin derin izleri olduğu gerçeğidir.”¹⁶

Eğer 1918 bir başlangıç değilse, Akçam’a sormak gerek, öyleyse kendisi neden 1918-1938 gibi bir dönem oluşturuyor? Eğer dediği gibi “Oysa 1918 sonrası, bir önceki dönemin yeni koşullarda devamından başka bir şey değil” se, neden 1918 bir dönemin başlangıcı olarak ele alınıyor? Eğer 1918 sonrası İttihat ve Terakki’nin bir devamı ise doğrudan 1908’den, İttihat ve Terakki’nin iktidara geldiği tarihten ya da iktidara tam yerleştiği 1914’ten başlatılabilirli dönem. Bu bile Akçam’ın bilimsel yönetime ne kadar uzak olduğunu göstermeye yeter.

2- Taner Akçam’ın İç Savaş Kavramı Konusundaki Bilimsiz Tavrı

Bu noktada bilimsel görünümlü bir aldatmacadan söz etmek daha uygun. Akçam, Milli Mücadele’yi bir iç savaş olarak niteleyen görüşleri detaylıca ele almadan sanki kendi iç savaş tanımını destekler yönde kullanıyor. Kitabında adını andığı Yalçın Küçük, Milli Mücadele’yi Türk tarihinin iç savaşlar dizgesinin ikinci dilimi olarak niteleyen bir bilim adamı. Ancak Yalçın Küçük’ün Osmanlı -Türkiye tarih sürekliliği içinde geliştirdiği iç savaş çözümlemesi ile Taner Akçam’ın iç savaş kavramı arasında taraflar, kapsam ve süreçler bakımından hiçbir benzerlik yok. Sadece bir isim benzerliği söz konusu. Dolayısıyla Taner Akçam kendi eserinde kullandığı iç savaş çözümlemesini sanki daha önce dile getirilmiş, destekçisi olan bir kategori ya da bir fikirmiş gibi göstermeye çalışarak bilimsel açıdan tam bir yanıltma örneği veriyor. Bu en hafif ifade ile bir yanıltma girişimi. Aslında bilimsel anlamda bir etik sorun var. Yalçın Küçük Türk tarihine ilişkin iç savaş çözümlemesini ilk kez 1992 yılında basılan *Türkiye Üzerine Tezler* dizisinin 5. Cildinde yayınladı. Aslında bu çözümlemesinin 1989 yılında yazdığı bir ansiklopedi maddesinin düzeltilmiş hali olduğunu yine bu eserinde dile getiriyor.¹⁷

Başka yazarlar da var. Örneğin Taner Timur da Yalçın Küçük gibi aynı yaklaşımı sürdüren bir bilim adamı. Ancak hem Yalçın Küçük’ün hem de Taner Timur’un iç savaş çözümlemelerinde saptadıkları taraflar Taner Akçam’inkinden çok farklı. Tarafları çok farklı “İç Savaş” kategorilerini, içeriklerinden hiç söz etmeden, sadece bir kavram olarak alıp, sanki kendi iç savaş tanımını ve taraftar kurgusunu destekler gibi kullanmak ahlaksızlıktır.

¹⁶ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 132.

¹⁷ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1998*, 5. cilt, Tekin Yayınevi, 1. Baskı, 1992, s.751.

Taner Timur'un İç Savaş yaklaşımı şöyle: "Çünkü Milli Mücadeleye karşı çıkanlar ya isyan istemişler ya da düşmana katılmışlardır. Bu yüzden savaşçı kuvvetler de bir taraftan işgal kuvvetleri ile savaşırken diğer taraftan da yerli işbirlikçileri ile de çarpışmak zorunda kalmışlardır. Bu bakımdan Milli Kurtuluş davamız, hem emperyalizme karşı bir savaş hem de yer yer bir iç savaş niteliği taşımaktadır."¹⁸

Burada iç savaşın tarafları Kuva-yı Milliye ve sonrasında Düzenli Türk Ordusu ve karşısındaki zaman zaman "Halife Ordusu" adıyla da ortaya çıkan isyancı çeteler ve yerli işbirlikçilerdir. Oysa Taner Akçam'ın iç savaş çözümlemesinin tarafları bunlar değildir. Akçam'a göre iç savaşın tarafları Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Kürtlerdir. Yani Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki Milli Mücadele'yi yürüten kuvvetler ile işbirlikçi yerli unsurlar değil, etnik kökenine göre ayrılmış, Türk, Kürt ve Rum topluluklarıdır! Şöyle diyor Akçam iç savaş çözümlemesinin tarafları için: "*Bu eksende Türkiye'de yapılan tartışmalarda Kurtuluş Savaşı'nın, yabancı işgal güçlerine karşı anti-emperyalist bir savaş mı yoksa Türk, Kürt, Ermeni ve Rumlar arasında yaşanmış bir iç savaş mı olduğu sorusu merkezi rol oynadı.*"¹⁹

Görüldüğü gibi Akçam'ın iç savaş çözümlemesinin tarafları farklıdır. Diyebiliriz ki bir isim benzerliği dışında Akçam'ın iç savaş çözümlemesi ile Yalçın Küçük ve Taner Timur'un iç savaş çözümlemesinin hiçbir ilişkisi yoktur. Ama Akçam sadece bu isim benzerliğinden yararlanarak kendi iç savaş çözümlemesinin Yalçın Küçük ve Taner Timur gibi aynı çözümlemeyi yapanları kendi çözümlemesinin destekçisi ya da aynı çözümlemeyi yapan kişiler olarak sunmaktan çekinmiyor. Buna açıkça yanıtma denir.

Milli Mücadele'yi bir iç savaş olarak niteleyen bilim insanlarından biri de Sina Akşin'dir. *Kısa Türkiye Tarihi* adlı kitabında Sina Akşin İstanbul'un İtilaf güçleri tarafından 16 Mart 1920'de işgalinden sonra ortaya çıkan manzara hakkında şöyle demektedir:

*"Mebusan Meclis itilaf davranışlarını protesto etmek için genel kurul çalışmalarına ara verdi. Fakat ilginçtir ki, bu davranış, saraycı vemuhaliflerin ağır bastığı Ayan Meclisi'nde hiç anlayış görmedi. Böyle bir davranışa gerek yoktu, onlara göre. Hatta İngilizlerin tutukladıkları bir Ayan üyesi için girişimde bulunulmasına Rıza Tevfikkarşı çıkmış, büyük bir devletin haksızlık yapamayacağını söylemişti. En basit bir dayanışma duygusunu dışlayan bir tutum, Türk halkının kutuplaşarak iki cepheye bölündüğünü, oydaşmanın yitirildiğini gösterir. Bu artık bir iç savaş ortamıdır. Nitekim iç savaş başlamış ya da başlamak üzeredir."*²⁰

Açıkça anlaşıldığı üzere bu iç savaş çözümlemesinde de Akçam'ın işaret ettiği taraflar yoktur. Buna karşılık diğer bütün iç savaş çözümlemelerinde taraflar Milli Mücadele'yi yürüten güçler ve onlara açıkça engel olmak isteyen işbirlikçi saray çevresi ve buna bağlı güçlerdir.

3-Taner Akçam'ın Etnik Grupları Genel İfadelerle Kullanma Alışkanlığı

Taner Akçam kitabının birçok yerinde "Kürtler", "Çerkesler", "Ermeniler" gibi genel kategoriler oluşturup bu ifadeleri cümlelerinde özne olarak kullanmaktan hiç çekinmiyor.

¹⁸ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Yayınları, 5. Baskı, Ocak 2001, s. 21.

¹⁹ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 16.

²⁰ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, Ocak 2015, s.148.

Şöyle diyor: “Burada yeterli boyutlarda ele alamamış olmama rağmen, Çerkeslerin 1925’de Şeyh Sait Ayaklanması ile 1927’de Hoybun’un kuruluşuna vermeye çalıştıkları destek, ayrıca Kürtler ve Ermenilerle girdikleri ilişkiler konuya ilişkin çok önemli örneklerdir.”²¹

Akçam’a şunu sormaya hakkımız var: Bütün Çerkesler mi? Bunu nasıl saptayabiliyorsun? Bir bilim insanı etnik ve milliyet sözcüklerini “ler”, “lar” takısıyla kullanamaz. Böyle kullanımlar, “bütün, hepsi” anlamına geleceği için anlamlı sonuçlar üretmez. Tam tersine “...ler”, “...lar” diye her kullanım ırkçılığa varır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı için “Araplar bizi arkadan vurdu” sözü böyle bir kullanım içerir ve açıkça yanlıştır. Bir ulusu, bir etnik grubu toptan bir karalamayı içerir. Mutlaka “bazı” ya da “bir kısım” ifadelerini başa eklememiz gerekir. Kuşkusuz Akçam’ın cümlesi ‘*Bazı/bir kısım*’ Çerkeslerin 1925’de Şeyh Sait Ayaklanması ile 1927’de Hoybun’un kuruluşuna vermeye çalıştıkları destek, olmalıydı. Akçam bu kitabının birçok yerinde etnik, dini grup, millet adlarını çok rahat kullanabiliyor. Örneğin “Alevi Kürtler”, “Sünni Kürtler”, “Aleviler” gibi kullanımlarında da bu özensizlik söz konusu.²² Toptan bir grubun tamamını kapsayan cümleleri hiç sakınmadan kullanıyor. Kuşkusuz bu tür toptan bir bakışın ürünü olan kullanımlar birçok tarih kitabında karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 2. Dünya Savaşı dönemi ile ilgili bir kitaptan alınmış şu ifade genel olarak eleştirdiğimiz tutumun tipik bir örneğidir: “Almanlar egemen oldukları coğrafyaya ırksal politikalarını da yaydılar.”²³ Burada da sanki bütün Almanlar Yahudilere karşı ırkçı politika uyguluyor gibi bir ifade vardır. Oysa sadece Naziler ya da Alman Hükümeti bu politikayı uygulamaktadır. Toptan bir milleti, bir grubu karalamak, bir suçun faili yapmak özensizliktir.

4- Taner Akçam’ın Doğrudan Atatürk’ü Hedef Olarak Alması

Yukarıda 1918-1938 dönemselleştirmesi yaparken Akçam’ın Atatürk’ü “Apartheid” kavramıyla ilişkilendirdiğini söylemiştim. Bir yerde kendince Atatürk’ün “ırkçılığını” kanıtlama girişiminde bulunuyor. Büyük bir buluş yapmış edasıyla şöyle diyor: “*Son derece sıradan ırkçı bir söylem olan bu sözler...*”²⁴ Bu yargıya neden olan Atatürk’e ait cümleler şöyle verilmiş: “*Yeni hakikatlere göre artık insanlar baş ve iskelet ve yüz görünümüne göre sınıflara ayrılmaktadır. Bu son tasnife göre Türk, dünyanın akılda, güzellikte, tenasüpte en mütekmil mahlukudur. Bu hakikati milletime bildirmekle onların zaten orijinal olan enerjilerini kuvvetlendirmiş olduğumu sanıyorum. Ben bununla mühtehirim [iftihar ediyorum]*”.²⁵

Tek bir kaynaktan alınan tek bir alıntıyla Atatürk’ün nasıl “ırkçı” biri olduğu böylece kanıtlanmış oldu Akçam’a göre. Burada bir ırkın diğerlerinden daha üstün olduğuna ilişkin bir ifade yok. Sadece Türklerin de diğerleri kadar mükemmel olduğu, ikinci sınıf bir varlık sayılmayacağı söyleniyor. Bağlamından kopartılmış bir alıntı ile bir tarihsel kişilik hakkında hüküm vermek bilimsel ahlaka aykırıdır. Bağlam, hem söylemin bütünü içinde hem de dönemin şartları içinde aranmalıdır. “Kahrolsun Atatürk Düşmanları!” cümlesini söyleyen birinin bu cümlesinin tamamını değil, “Kahrolsun Atatürk” kısmını alırsanız cümleyi bağlamından koparmış ve söyleyen kişiyi gerçeğin tam tersi biçiminde etiketlemiş

²¹ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 18.

²² Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 108.

²³ İlkin Başar Özel, *Kısa II. Dünya Savaşı Tarihi*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2019, s.307.

²⁴ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 20.

²⁵ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Haziran 2020, s. 14’ten aktaran Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s.19.

olursunuz.²⁶ Akçam tam da böyle yapmaktadır. Nitekim alıntı yaptığı Zafer Toprak'ın aynı yapıtının 368.sayfasına şu cümleyi okuyoruz: *“30’lu yıllarda antropolojik bir tarih anlayışı Türk Tarih Tetkik Cemiyeti’ne yepyeni bir anlayış getirmişti. Ankara’da Türkler için yapılan sarı ırk tanımı ve ikinci sınıf insan muamelesinin ancak fizik antropolojinin bulgularıyla alt edilebileceği görüşü hakimdi.”*²⁷

Görüldüğü gibi Atatürk’ün söyledikleri bir ırkın diğerlerinden üstün olduğu fikrine dayanmadığı gibi dönemin biliminin getirileri üzerinden bir yorumu var. Atatürk ne yapabiliirdi? 1930’lu yıllarda bilimin 2000’li yıllarda geleceği yeri görüp geleceğin bilimine göre mi konuşsaydı? Yaşadığı dönem bilim ne diyorsa onu takip etmiş ve ona dayanarak konuşmuş. Üstelik Türkleri ikinci sınıf bir ırk sayan görüşlere karşı çıkmak için bu cümleyi söylemiş. Buna ırkçılık demek çarpıtmadır. Bir aidiyete mensup insanlar için “mükemmel” demek diğerleri ikinci sınıf demek anlamına gelmez. ırkçılık tanım olarak *kendi ırkını öteki ırklardan üstün sayma ve siyasal tutumunu buna dayandırma eğilimi* olarak tanımlanıyor.²⁸ ırkçılıkta mutlaka diğer ırklardan olanları aşağılama vardır. Atatürk’ün cümlelerinde diğer ırkları aşağılamak yok. Kendi ırkından (ya da belli bir aidiyet kümesinden) olanları övmek diğer ırkları ya da diğer herhengi bir aidiyet kümesinden olanları övmek anlamına gelmez. Bağlamından ve anlamından kopartarak olmayan bir malzemedeki çıkmayacak bir sonucu çıkartmak bilimsel ahlaka sığmaz. Taner Akçam bunu alışkanlık haline getirmiştir.

5-Taner Akçam’ın Özensizlikleri ve Bilimsel Olmayan İfadeleri

Akçam’a göre “Kanunların Ruhı” diye bir şey vardır. Bu tanım her ne kadar Montesquieu’nun “Kanunların Ruhı Üzerine” adlı kitabında böyle bir kavram varsa da “Ruh” sözcüğünün geçtiği her kullanım aslında bilim dışıdır. Çünkü objektif olarak iddia edilemez. Niyet, gerekçe vs. bir kanunun gerisindeki katman olarak ele alınabilir ama “ruh” sözcüğü modern bir kullanım değildir. Objektif kriterlerle ortaya konulamaz. Akçam’ın şu cümlesine bakalım: *“Cumhuriyet ise, burada göstereceğimiz gibi, ayrımcılığı hem ırk, kan, etnik köken, soy ve kültür gibi din dışı kategorilerle tanımlamaya başlamış hem de bu farkları hukuk sisteminin içine sokmuştur. Burada ırk, kan, etnik köken, soy ve kültür kavramlarının çok net tanımlanmamış olması sadece bir ayrıntıdır.”*²⁹

Çok net tanımlanamamış bu kavramlar cümleye göre aynı zamanda kategorilerdir. Yani ortada hem kavram hem de kategoriler var ama bunlar çok net tanımlanamıyor! Bu nasıl olabilir? Çok net tanımlanamıyorsa nasıl bir kavram ya da kategori olabilir? Üstelik kan derken kastedilen nedir? Kan grubu olsa gerek. İnsanların kan grupları çok net ayırtedilen kırmızı kan hücrelerinin yani eritrositlerin üstünde yer alan antikorlara göre sınıflandırılır. Akçam’a göre devlet insanları kan gruplarına göre ayırıp ayrımcılık yapıyor! Bir devlet kan gruplarına göre nasıl ayrımcılık yapabilir? AB grubu olanları fişliyor mu acaba? “0” grubu olanlar kaymakam ya da vali olamazlar gibi gizli kurallar mı var? Kan grubuna göre ayrımcılık nasıl ayrımcılık yapıldığını açıklamak ya da bu konuda örnek vermeye zahmet bile etmiyor Akçam. Aynı şekilde ırkı nasıl tanımlıyor acaba? Kendi tanımı bir kenara devletin ırk ayırımı yaptığı iddiasına bir örnek verebilir mi? Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri bir melekler yönetimi değildir, eleştirilecek yönleri, kusurları vardır ama ırkçılık,

²⁶ Bu örnek Yalçın Küçük’e aittir.

²⁷ Toprak, a.g.e., s. 368.

²⁸ <https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/> (ırkçılık maddesi, erişim tarihi 18 Temmuz 2024).

²⁹ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s.19.

kan gurubuna göre ayrımcılık gibi iddialar örneklendirilmelidir. Akçam Türkiye'de Kürt, Çerkez, Gürcü, Boşnak, Arnavut kökenli birçok kimsenin devlet yönetiminde en üst görevlere geldiğini örneklerle verseniz, bu sefer Akçam "Ama onlar başka..." deyip başka bir açıklama getirebilir.

Aynı yerde Akçam'ın bir cümlesi de şöyle: "*Din dışı kategorilerin kullanılması, Kürtler ve Çerkezler örneklerinde görülebileceği gibi, Türk olmayan Sünni Müslümanların ayrı biçimde kayıt altına alınmalarını kolaylaştırmıştır. Seküler yapı, Müslüman topluluklar arasında geçişleri zorlaştıracak, hatta imkansızlaştıracak şekilde kurumsallaştırmıştır.*"³⁰

Türkiye'de hiçbir zaman örneğin bir Kürt ile Çerkez'in, Bir Arnavut ile Türk'ün, Boşnak ile Arap'ın evlenmesine engel bir kural olmadı. İnsanları kökenlerine göre kayıt altına alan bir sistem acaba bu evliliklerden doğan çocukları nasıl kaydediyordu? Kayıt konusu bir devlet düzeni için onyıllardır devam edecek kadar önemliyse bu sorunun da yanıtı mutlaka verilmiş olmalıdır. Acaba Türk devlet geleneği içinde bu karışık evliliklerden türeyen nesiller nasıl kaydediliyor ve bunlardan nasıl sonuçlar çıkartılıyordu? Akçam'ın bunlara belgelerle yanıt vermesi gerekir.

Biliyoruz ki hem siyahi olanlara karşı yürütülen ırk ayrımcılığında hem Nazilerin Yahudilere karşı yürüttüğü ırkçı politikalarda, soyunda çok önce bile bir karışım rastlanan insanlar ayrımcılığa uğrayarak kategorize ediliyordu. Bunun matematiği bile yapılmıştı. Türkiye'de "Türk olmayan" derken acaba oran nasıl saptanıyordu? Kaç kuşak öncesine kadar gidilip, acaba evliliklerin sadece örneğin Türk olanla Türk olan arasında yapılıp yapılmadığı araştırılıp saptanıyordu? Bir örnek belge ya da kayıt var mı bu konuda? Akçam'ın bu konuda söyleyecekleri var mı? Bu kadar önemli suçlamaları bu kadar özensiz yapmak etik değildir.

Üstelik Osmanlı millet sistemi din üzerinden oluştuğuna göre farklı etnik kökenden gelen ama aynı dinden olanların evlilikleri yüzyıllardır sürerken birdenbire "Seküler" yeni düzenin "saf Türk" arayışı ne kadar mantıklı olabilir? Bu nasıl iddia edilebilir? Türk, Kürt, Boşnak, Arnavut, Gürcü ya da Çerkez ya da başka bir etnik kökenden saf olan, diğer gruplarla karışmamış bir tek aile, soy kalmış mıdır acaba? Osmanlı-Türk yönetim anlayışı birçok bakımdan eleştirilebilir ama "ırkçılık" açısından asla suçlanamaz. Çünkü Türklerin Anadolu'ya gelişinden itibaren gelenlerle burada olanlar her aşamada karışmıştır. Devşirme sistemi bile ırkçılık açısından bir suçlamaya engeldir. Öyleyse yeni Türk devleti neyi nasıl, hangi saflık derecesine göre saptamaya çalışmış olabilir? Akçam dayanaksız ve mantıksız iddialarda bulunuyor.

Yukardaki alıntıda şu cümleye de tekrar bakalım: "*Seküler yapı, Müslüman topluluklar arasında geçişleri zorlaştıracak hatta imkansızlaştıracak şekilde kurumsallaştırmıştır.*" Burada "geçişler" derken acaba kastedilen nedir? Yani somut olursak örneğin Bir Kürt topluluğundan bir Çerkez topluluğuna (grubuna?) geçiş mi zorlaştırılmıştır. Yani eskiden kolay mıydı da sonra zorlaştırıldı ve hatta imkansızlaştırıldı? Ya da örneğin Arnavut olurken Boşnaklığa geçiş mi zorlaştı? Burada geçiş nasıl olabiliyordu? Öyle ya, önceden mümkün olan bir şeyi Seküler yapı (?) zorlaştırmış hata imkansızlaştırmış iddiası var. Akçam için böyle cümlelere açıklama getirmek, örnek vermek gereksiz?

³⁰ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 21.

Akçam burada “Seküler yapı” diyor.³¹ Seküler ile Laiklik ayrımını hiç kurcalamadan bugün devletin anayasal bir niteliği olan “Laiklik” ilkesinin anayasaya 1928 yılından girdiğini belirtebiliriz. Dolayısıyla burada Akçam’ın söz ettiği rejimin 1928’de kurulduğunu söylersek demek ki yeni bir dönem başlangıcımız daha oluyor. Ne 1918’de, ne 1920’de ne de 1923’de “Seküler Yapı” dan söz edemeyiz. Özensizlik her satırda kendini belli ediyor.

Akçam’ın genellemeleri de sorunlu. Bir yerde 1944 yılına ait bir olaydan söz ediyor. Bir subay bir Ermeni kadın ile evlenmiş ve ordudan ihraç edilmiş.³² Ama Akçam bu olayı genelleştiriyor ve “*Kast sistemi kendisini en açık biçimde evlenme kurumunda gösterir. Devlet kurumlarında görevli bulunanlar kast sisteminin en altındakilerle evlenemezler*”, diye bir genel kural varediyor. Genellemeyi şöyle tekrar ediyor: “*Hiyerarşinin en altında olanlar, hiyerarşinin en tepesinde bulunan Türkler arasında karışma imkanına sahip değildir.*”³³ Hepimizin en azından yakın çevremizde en az bir iki örnek tersini çok gözlemlediğimiz gerçeklere aykırı bir genelleme söz konusu. Bir tek olaydan bir genelleme yapılamaz. Hatta bazen binlerce olaydan bile bir genelleme yapılamaz. Bu hepimizin bildiği “bütün kuğular beyazdır” hükmüne benzer. Bir tek siyah kuğu genellemeyi geçersiz hale getirir. Zaten Akçam da bu olayı aktarırken düştüğü dipnotta kendisi yaptığının bilimsel olmadığını adeta itiraf ediyor: “*Okuyucunun fark edeceği gibi, bu tezi, tek bir belgeye dayanarak ileri sürüyorum.*”³⁴

Bu bilimsel ahlaka aykırı bir tutumdur. Zaten Akçam kendi genellemelerinin yanlışlığını bir yerde yine kendisi itiraf ediyor. Şöyle diyor: “*Bu fişleme sistemi sayesinde ki, askeri ve sivil bürokrasi, sınırlı bir kastın, hiyerarşinin en üstündeki Sünni Türklerin elindedir. İkinci kademedeki en üst tabakaya çıkanlara elbette istisnai olarak rastlanabilmektedir.*”³⁵ Yani Akçam diyor ki “İstisnalar kaideyi bozmaz!” Söyledikleri bu anlama geliyor. Buna karşılık da “*Bu durum, sıkça Türkiye’de eşitlikçi bir rejimin var olduğunun bir kanıtı olarak da kullanılmaktadır*”, demektedir. Aslında Türkiye’de Akçam’ın kullandığı ve tıpkı daha önceki Soykırım kavramına yaptığı gibi sulandırdığı kendince kurguladığı bir “Kast” sisteminin geçersizliğini ortaya koyan onbinlerce örnek vardır.

Akçam’ın genellemelerinden biri de şöyle: “*Kast sistemi kendisini en açık biçimde evlenme [evlilik?] kurumunda gösterir. Devlet kurumlarında görevli bulunanlar kast sisteminin en altındakilerle evlenemezler. Evlenme durumunda görevden el çektirilirlen ve evlenme bir ‘suç’ olarak tanımlanır.*”³⁶ Buradaki genellemeler de yanlıştır. Yine tekil bir olaydan yola çıkılarak sanki Cumhuriyet tarihi boyunca, bugüne kadar böyle bir yasak varmış ve istisnasız uygulanmış gibi, tüm zamanlarda ve her yerde, her devlet kurumunda geçerliyimiş gibi “*Devlet kurumlarında görevli bulunanlar kast sisteminin en altındakilerle evlenemezler. Evlenme durumunda görevden el çektirilirlen ve evlenme bir ‘suç’ olarak tanımlanır*”, gibi bir kuraldan söz ediyor. Bu kesinlikle doğru değildir. Türkiye tarihinde devlet yönetiminde türlü türlü yanlışlar, yanlış uygulamalar olmuştur ama bu uygulamalar ve örnekler Cumhuriyet tarihin her dönemine, ülkenin her yerine doğru genelleştirilemez. Türkiye’de her medeni ülkede var olan sağlık durumu gibi istisnalar dışında herkes herkesle evlenebilir ve bundan dolayı kimse mesleğinden olmaz. Böyle sadece bir evlilik olmuştur,

³¹ “Seküler temelli Apartheid rejimi”, Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 22.

³² Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 22.

³³ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 27.

³⁴ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 26, 20 numaralı dipnot.

³⁵ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 42.

³⁶ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 26.

ki olmuştur, genelleme yapma şansımız kalmadı demektir. Yabancı ülke vatandaşlığı olan, eşleri yabancı olan bakanlar var bugün Türkiye'de. Bugün bir devlet çalışanı bir Ermeni, Rum ya da Yahudi ile evlenebilir ve devlet çalışanı olmaya devam edebilir.

Bir yerde de şöyle diyor: "*Hiyerarşinin en altında olanlar, hiyerarşinin en tepesinde bulunan Türkler arasında karışma imkanına sahip değildir. Irkçı kanun, kararname ve pratiklerle önleri kesilmiştir.*"³⁷ Bu ifade de doğru değildir. Hatta başka bir yerde kendi kendini yalanlıyor. Çünkü bir Asimilasyon politikasından söz ediyor ve diyor ki, "*Asimilasyon politikasının en önemli ayaklarından biri evlilik kurumudur. Özellikle bölgede görev yapan devlet görevlilerinin Kürt kadınlarla evlenmeleri teşvik edilir.*"³⁸ Az yukarda belirttiğimiz gibi Akçam, evlenme yasağından söz ediyordu. Bu nasıl bir ırkçılık anlayışı ki 'en üstteki ırk' a mensup üstelik devlet çalışanları alttaki ırktan insanlarla evlenmeye teşvik ediliyor. Yani 'kan'ı öne çıkartan ırkçılar böyle evliliklerle kanların karışmasına izin veriyorlar, hatta bunu teşvik ediyorlar! Hem ırkçılıkla suçlayacaksınız hem de bu ırkçıların başka kanlarla ırkın bozulmasını istediklerini söyleyeceksin. Bu nasıl ırkçılık anlayamadım. Doğrusu ırkçılık ve ırk ayrımcılığı farklı ırkların evliliğini teşvik etmez, tam tersine yasaklar. Çok bilinen Yahudi Soykırımını gerçekleştiren Naziler, 1935 yılında çıkarttıkları Nürnberg yasaları ile ırkçılığın en temel uygulamalarından biri olan evlilik yasağını uygulamaya koymuşlardır. Bilinen bir kaynak olan Holokost Ansiklopedisi, bu yasa hakkında şu bilgiyi veriyor:

"İkinci Nürnberg Yasası, yani Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Yasası, Yahudiler ile Yahudi olmayan Almanlar arasındaki evlilikleri yasaklamıştır. Ayrıca bunlar arasındaki cinsel ilişkileri suç saymıştır. Bu ilişkiler, 'ırkı kirletme' (*Rassenschande*) olarak yaftalanmıştır. Yasa, ayrıca Yahudi erkeklerin hizmetçileri ırkı kirletme suçunu işlemeye zorlayacağını farz ederek Yahudilerin 45 yaşın altında Alman hizmetçileri işe almasını yasaklamıştır. Binlerce insan, ırkı kirletme gerekçesiyle mahkum edilerek ya da öylece ortadan kaybolarak toplama kamplarına koyulmuştur."³⁹

Görüldüğü gibi ırkçılık böyle iğrenç yasaklarla kendini belli eder. Bir üstün ırk, ya da hiyerarşinin tepesinde olan bir ırk belirlenmişse, kan, soy önemliyse, ırkçı bakış ırklar arası evliliği yasaklar, teşvik etmez. Akçam kendi kendisiyle çelişkiye düşüyor ve ırkçılık, ırk ayrımı suçlamasını kendi kendisine çürütüyor. Esasen "Asimilasyon politikası" ile "İrkçilik Politikası" aynı anda olamaz. Bir devlet hem asimilasyoncu hem ırkçı olamaz. Kategorik olarak ikisi aynı anda var olamaz. Bu kadar basit bir ayrımı yapamamak ancak bilinçli bir karalama çabasıyla olur. Türk tarihinin birçok noktası birçok konuda eleştirilebilir ama bu eleştiriler, yakıştırmalar, saptamalar bilimsel nitelikte olmalıdır. Her ırk ayrımcılığı ırklar arası evliliği yasaklar. Bu anlayış, Nazi Almanyası'nda Yahudilerle Alman ırkından olanların evliliğini yasaklıyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde bile Federal Mahkeme ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında, 1967'de, eyaletlerin ırklar arası evliliği yasaklayamayacağını kabul etti. Tuvaletlerin ayrılmasının, tren ve otobüslerde siyahilerin farklı yerlerde oturtulmasının, bazı kafe ve restoranlara siyahilerin sokulmamasının örneklerini saymaya bile gerek yok. İrkçılık böyle olur. Türkiye'de böyle bir ayrımcılığın örneği varsa göstermesi beklenir. Örneğin şöyle:

³⁷ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 26.

³⁸ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 33.

³⁹ encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nuremberg-laws (Erişim tarihi 22 Temmuz 2024).

Yukarıdaki tabelalar ırkçılığın tabelalarıdır. Bunlar ırkçılığın var olduğunun fotoğraflarıdır. Akçam Türkiye Cumhuriyeti'ni "Yüz Yıllık İrk Ayrımcılığı" düzeni⁴⁰ olarak yaftalıyor, böyle tabelaları bulup çıkarmalıdır. İrkçılığı mesele edilen biri doğduğu ülkenin devletinin tüm ömrünü ırkçılıkla yaftalarken yaşadığı ve görev yaptığı, bir dönem açık ırkçılık yaptığı tartışmasız ABD'yi, "İrkçılık" la ilişkilendirebilir mi acaba? İrkçılığa karşı olmak yer ve zaman farklı olmadan karşı olmaktır.

Akçam, daha önceki çalışmalarında yaptığı bir özensizliği bu kitabında da yapıyor. Ele aldığı kavramın denk düştüğü adeta kavramın türemesine neden olan tarihte en bilinen ve en somut olguyu göz ardı ederek bu kavramı kullandığı diğer somut olayla ilişkilendirmiyor. Daha önce 1915 Ermeni Tehcirini "Soykırım" olarak değerlendiren bu olay ile İkinci Dünya Savaşı dönemindeki Yahudi Soykırımını karşılaştırmadığı gibi bu kitabında da Türkiye Cumhuriyeti tarihini "Yüz Yıllık Apartheid Rejimi" olarak nitelerken ırk ayrımcılığının modern dünyadaki en bilinen uygulaması olan 1960 öncesi ABD'deki ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki uygulamalarla bir karşılaştırma yapmıyor. Yukarıda sadece birkaç örneğini verdiğimiz ABD'deki 1960 öncesi ırk ayrımını tartışmasız ortaya koyan benzer tabelaları Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki ırkçı rejim döneminde de bulabiliriz. Türkiye'yi de aynı kavramlarla yaftayanlar benzer tabelaları bulup göstermek zorundadır.

⁴⁰ Akçam kitabının en başında Apartheid'i, "Apartheid, insanları ırksal veya etnik kriterlere göre ayırma fikri üzerine kurulu bir politikadır." diye tanımlıyor. Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s.15.

Osmanlı son dönemi ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerin ve Kurtuluş Savaşı dönemindeki yaşamışlıkların Cumhuriyetin ilk yıllarına yansıyan taze hatıralar nedeniyle ve tamamen siyasi “küçülme” korkusu ile uygulanan, bugün kesinlikle onaylayamayacağımız uygulamaları, zamandan ve mekandan soyutlayarak, siyasi nedenleri ve korkuları yadsıyarak, ABD ve Güney Afrika Cumhuriyetinde ya da Nazi Almanya’sındaki gibi ideolojik/inanç kökenli ve tarihsel olarak Avrupa sömürgecilik dönemi mirası olan ırkçılıkla ilişkilendirmek bilimsel ahlaka sığmaz.

6-Fişleme ve Bazı Yasalar Konusundaki Abartılar ve Çıkarılan Yanlış Sonuçlar

Akçam kitabının bir bölümünde Türkiye’de devletin bazı kurumlarının Türk olmayan kişileri fişlediğini örneklerle belgelerle ortaya koyuyor.⁴¹ Burada şunu sorabiliriz: Hangi devlet fişleme yapmıyor? Bundan ne kadar emin olabiliriz? İkincisi bir devlet kurumu bir grup insanı belirli özelliklerine göre fişliyorsa bile acaba sadece ırklarına/soylarına/ etnik köklerine göre mi fişliyor? İnsanların fikirleri, cinsel tercihleri, alışkanlıkları da fişleniyor olabilir. Öyle ise fişlemenin sadece bir boyutunu öne çıkartıp bundan ırkçılık temalı bir fişlemeyi bir kanıt olarak kullanmak da bilimsel değildir. Kuşkusuz fişleme savunulamaz. Ama insanları (vatandaşlarını) dosyalamayan hangi devlet vardır? Hiçbir devlet yoktur. Ama Akçam, kesinlikle olgulara uymayan, sadece kötücül bir kavram ve niteleme olduğu için “ırkçılık/ayırıcılık” yaftasını alıp kullanmak isteyince kavram olguya uymuyorsa olguyu kavrama uyduralım çabasına girişiyor. Irkçılık kavramı da kast kavramı da olgulara uymuyor.

Akçam’a şunu da sormak gerekiyor: Türkiye’de kendi deyimiyle kast sisteminin alt katında yer alan Hıristiyan ve Yahudiler asla en üst tabakaya çıkamıyorlarsa acaba örneğin Yunanistan’da bir Batı Trakya Türkü bir kaymakam ya da vali olabiliyor mu? Ya da Bulgaristan’da? Ya da Sırbistan’da? Örnekler çoğaltılabilir.

Başka bir soru daha soralım: ABD’de İkinci Dünya Savaşı döneminde, ABD, Japonya ile savaşa girdikten sonra Japon kökenli ABD vatandaşları acaba fişlenmişler midir? Fişlenmenin ötesine geçmişler, toplama kamplarına kapatılmışlardır. İnternette hemen bulunabilecek bir kaynaktan aktaralım: *“Japonya’nın Pearl Harbor saldırısından sonra dönemin ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt tarafından 9066 sayılı İcra Emri ile Japon toplama kampları kuruldu. 9066 sayılı Yürütme Kararı, çoğunluğu Amerikan vatandaşı olan yaklaşık 120.000 kişinin hayatını etkiledi.”*⁴²

Burada Japon kökenli ABD vatandaşlarının Japonya adına casusluk yapabileceği şüphesi en önemli gerekçeydi. Bu olayı aklamak niyetimiz yok, ancak siyasi ve askeri nedenler olağanüstü dönemlerde olağanüstü önlemleri gerektirebilir. Aşağıdaki harita bu kampları göstermektedir:

⁴¹ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 37-42.

⁴² <https://stratejikortak.com/2021/12/abd-nin-japon-toplama-kamplari.html> (Erişim tarihi 24. Temmuz.2024).

Akçam, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık tarihine bakan hiçbir kimsenin göremediğini, söyleyemediğini kendisinin bulup çıkardığını ve söyleyebildiğini düşünüyor. Tarihe bilimsel bir biçimde bakamamasının kökeninde muhtemelen bu megalomani yatıyor. Bugüne kadar siyasal yelpazenin farklı köşelerinde olan ne kadar kişi, örgüt, parti, grup, aydın bilim adamı varsa hiçbiri Apartheid rejimini görememiş!⁴³ Bunu açıkça söylemekten çekinmiyor. Şeyh Sait ayaklanmasında, Hıristiyan unsurların varlığından kendisi dışında hiçkimsenin çıkaramadığı bir eşitlik talebi çıkarması konusundan söz ederken kurduğu şu cümle, Akçam'ın megalomanisini göstermesi bakımından çok önemli: *"Tarih literatürünün bugüne kadar göremediği bu eşitlikçi damarı belki de Şeyh Sait üzerinden değil, Azadi örgütü üzerinden açıklamak daha doğru olur."*⁴⁴

Dünya üzerinde Türkiye üzerinde inceleme yapan, Türk tarihini araştıran hiç kimsenin göremediği bir 'gerçeği' bir tek Akçam'ın gördüğünü düşünmemiz isteniyor! Hangi gerçekten söz ediyorsa etsin, böyle bir iddia bilimsel sayılmaz. Kimse bugüne kadar görememişse acaba Akçam yanılmış olabilirim diye düşünse daha mantıklı olmaz mı? Ters yöne giren sürücünün diğer herkesi yanlış yöne girmekle suçlamasına benziyor. Belli ki olaylarla kavramları birbirine uydurmak için çok zorlama akıl yürütmelere başvuruyor Akçam. Kavram (eşitlik talebi) olaya (Şeyh Sait Ayaklanması) uymuyorsa olguyu kavrama uyarlayalım! Akçam'ın yaptığı budur.

Bu konuyu ele aldığı bir yerde şöyle diyor: İhsan Nuri, Balkan halklarının eşitlik ve özgürlük arayışlarına tanıklık etmiştir.⁴⁵ Böylece İhsan Nuri'yi kendi yakıştırmalarına zorla tanık yapıyor. Balkanların Osmanlı'dan kopuşu ve bu coğrafyada birkaç ulus-devletin kurulmasıyla sonuçlanan süreci "eşitlik ve özgürlük arayışı" olarak ele almak da yeni bir bakış sayılmalı. Balkanların Osmanlı'dan kopuş tarihi, milliyetçilik fikrinin etkisiyle daha önce Osmanlı Devleti içinde azınlık olarak yaşayanların kendi milli devletlerini kurmak için bağımsızlık arayışlarının tarihidir. Hangi eşitlik arayışı? Her etnik azınlık kendi milli devletinin peşinde koşarken nasıl bir eşitlik arayışı gütmüş olabilirler? Özellikle Balkanlarda kimin kiminle eşitlik arayışından söz edebiliriz? Bu devletlerin kurulmasından önce örneğin, Rumlar, Bulgarlar, Arnavutlar, Sırp, Romenler, Ermeniler nasıl bir eşitlik arayışındaydılar? Osmanlı devleti içinde bütün bu unsurların eşitliği nasıl bir siyasi program olarak başarısız oldu da sonra hepsi kendi devletlerinin peşine düştüler? Bu unsurlar tek

⁴³ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 47-52.

⁴⁴ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 106.

⁴⁵ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 106.

tek birbirleriyle ve hep birlikte de hakim unsur olan Türklerle eşitlik mi istediler de İhsan Nuri buna tanıklık etti? Açıkçası böyle bir arayışın olduğu bir tarih kesiti hiç yaşanmadı. Taner Akçam uyduruyor.

Osmanlı coğrafyasında sonradan kurulan devletlerin hepsi, kendi ulus-devlet projelerini inşa etme peşine düştüler. Her devletin bir çoğunluk dayanağı oldu ve devletlerin isimlerine de bu çoğunluğun ismi verildi. Örneğin Bulgar devleti Bulgarların, Yunan devleti Yunanların çoğunluğu üzerine kuruldu. Hiçbirinde farklı etnik grupların eşitliği amaç ya da bir siyasi programın parçası olmadı. Her devlet içinde kalan azınlıklar kendi çoğunluğunun olduğu devlete gönderilmek istendi. Bu mübadeleler ya da gönüllü göçlerle oldu ama buna zorlama politikaları da oldu. Tarihin “keşke olmasaydı” diye geçimiz sayısız yüzünden biri de budur. Akçam olup bitenleri mekansal bağlamından da kopartıyor ve sanki sadece Türkiye’ye özgü bir gelişme varmış gibi sunuyor. Eğer bu olup bitenler Apartheid ise bütün Osmanlı coğrafyasında Apartheid olmuştur. Dolayısıyla her mekanda, her devlette, her devlet yönetiminde olmuşsa tarihsel-sosyolojik şartlar, insan iradesini aşan bir güce sahiptir demektir. Dolayısıyla, bir devlet politikası olarak tanımlanmış bir eyleme karşılık gelen bir kavramı, tarihsel-sosyolojik şartların ürünü olan bir sonuca uyarlamak gibi bir hata yapılıyor demektir. Tarih, sadece insan iradesinin (onun en örgütlü hali olan devletlerin) yapıp ettikleri olarak yorumlanamaz. Böyle olursa Osmanlı coğrafyasında bir Apartheid mikrobi her kurulan yeni devletin yöneticilerine bulaşmış gibi bir durum oluyor. Sanki bir kötülük mikrobi herkese bulaşmış ve her yerde Apartheid yaşanmış. Bir kavram bu kadar genişletilirse içeriğinden boşalmış olur. Akçam bütün Osmanlı coğrafyasına yaygın acı olayları sadece Türk tarihine ve Türkiye coğrafyasına aitmiş gibi göstererek bir daraltma yapıyor. Benzer olayları bu geniş coğrafyada yakalamaya çalışsa kullandığı kavramların açıklayıcılığı kalmayacak. Dolayısıyla Akçam hem tarihsel hem de mekansal olarak olayları bağlamından kopartıyor. Bu noktada Justin McCarty’nin şu sözüne yer vermek mümkün: *“Gerek Müslümanların gerek Ermenilerin verdiği büyük ölüm telefati, bir yandakileri cana kıyıcılar, diğer yandakileri kırımdan geçirilenler diye etiketleyiveren herhangi bir öğretiyeye uyum göstermiyor. Hem Müslümanlar, hem Hristiyanlar cana kıyıcılık ettiler; hem müslümanlar, hem Hristiyanlar kırımdan geçirildiler.”*⁴⁶ Gerçek bilimsel yaklaşım budur. Aslında Akçam, Türkiye’de yeni bir rejim ve yeni bir siyasi biçimlenme peşinde koşan bir politikacı olarak konuşuyor; bilim Akçam’da sadece görüntüdür.

Akçam 1920’de meclis açıldıktan sonra çıkartılan bazı kanunları ele alarak yine yapılanları abartılı bir biçimde ele alıyor kitabında. Yeni kurulan bir devletin temiz bir sayfa açmak istemesi af kanunu çıkartması için bir nedendir. Bunun dışında yeni devlet zaten sınırlı kaynaklarını çok sayıda mahkumu beslemek ve kaçak olanların takibatına ayırmak istemez. Bunlar her yeni devlet kuruluşunda görülebilecek ve haklı olarak ileri sürülebilecek nedenlerdir.

Akçam bu kapsamda 14 Temmuz 1921’de çıkartılan bir kanuna değinerek şöyle diyor:

*“...seferberliğin ilan tarihi olan 2 Ağustos 1914’ten Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı 30 Ekim 1918’e kadar cepheye giden ve askerde bulunan sanık ve mahkumlar ‘her ne suretle olursa olsun mukaddema [evvelce] işledikleri cürümden dolayı’ affedildiler. Soykırımda doğrudan görev almış mahkumların affedilmesiyle Ankara hükümeti, Hristiyanlara yönelik izleyeceği politikaların ipuçlarını vermiş oluyordu.”*⁴⁷

⁴⁶ Justin McCarty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılap Yayınları, 1. Baskı, 1998, s.146-147.

⁴⁷ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 58.

Dünyanın birçok yerinde ülkesi için savaşmış herkesin bu tür aflara uğraması doğaldır. “Tehcir”de suç işlemiş olanların tespitinin olaydan 6 yıl sonra nasıl mümkün olacağı ise açıklamaya muhtaçtır. Bir af kanunundan tüm geri kalan Hıristiyanlara yönelik politikanın saptanması ise zorlamadır. Meclisteki bir milletvekilinin konuşması ise bir devletin temel politikasını belirlemesi bakımından yeterli kanıt sayılamaz. Ermeni ve Rum malları için yapılanlar ya da ülkeye sokulmalarının engellenmesi gibi uygulamalar eleştiriye açık olmakla birlikte yaşanan tarihin etkilerinden bağımsız ele alınamaz. Mübadele gibi işlemler dünyanın her yerinde acılara neden olur. Osmanlı coğrafyasında ulus-devlet modeline göre kurulan bütün devlet düzenlerinde karşımıza çıkacak olan uygulamaları ve tavırları görmezden gelip, sadece Türkiye’de Kurtuluş Savaşı sonrası yaşananları öne çıkartmak da konuyu aydınlatma çabası değildir. Sanki eleştirilecek bu uygulamalar sadece yeni Türk devletine aitmiş gibi bir sunum yapmak taraflı davranmaktır. Acaba Balkanlar’dan ya da örneğin adalardan kovulan Türk ve müslümanlar için Bulgaristan’da Yunanistan’da, Ermenistan’da farklı ve daha insancıl, daha eşitlikçi uygulamalar yapılmış mıdır? Bu sorunun yanıtını vermeden, sadece Türk devleti yanlış yaptı demek konuyu saptırmaktır. Lozan’a aykırı uygulamalar konusu ise aynı şekilde Lozan’a taraf devletler için de örneğin Yunanistan için de sorgulanmalıdır. Lozan’a uyulmaması örneğin sadece Türkiye’ye özgü müdür? Yoksa bir karşılıklık mı söz konusudur?⁴⁸

Siyasi sınırlar her zaman devlet-halk ilişkisinde aidiyet hissinin belirlediği sınırlar anlamına gelmez. Bir devletin içinde kalan bir grup insan için, yakınlık hissettiği devlet değişik nedenlerle sınırın öte tarafındaki devlet olabilir. Bu belki de Osmanlı coğrafyasındaki bütün sınırlar için geçerlidir. Böyle olduğunda aidiyet konusundaki önyargılar, yaşanmış tarihin ışığında her türlü toptan şüpheye temel oluşturur. Her türlü ezিয়ে gerekçe olur diyemeyiz ama mutlaka eşitsizlikler yaratır; bunun önüne geçmek olanaksızdır. Eğer bu hak kayıpları için hemen “Apartheid” kavramını kullanırsak Osmanlı coğrafyasında kurulan bütün devletleri benzer biçimde ırkçılıkla suçlamamız gerekir. Kuşkusuz bu kavramı sulandırmaktır.

Günümüz Avrupa Birliği ülkelerine bile isteyen kimse istediği gibi giremez. Hıristiyan ve Avrupalı olmayanlar vize engeline takılır. Yeni kurulan bir ulus-devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’nin çok kısa bir zaman önce Kürt ve Ermeni devletlerinin projelendirildiği kendi ülkesinde Kürt ve Ermeni nüfusunun göçlerle artmasını önlemek için çaba harcaması kesinlikle eleştirilemez. Ulus devletlerin bir coğrafyada “kim çoğunluk?” sorusu etrafında biçimlendiği bir tarihin yaşanmışlığı ışığında başka bir tavır geliştirilemez. Herhangi bir engele uğramadan gelecek olan bu nüfusun, daha sonra bir kez denenmiş bir projenin tekrarı için bir sosyolojik-siyasal malzeme olarak kullanılamayacağını kim garanti edebilir? Akçam, siyasal gerekçeleri göz ardı ediyor. İkinci Dünya Savaşı döneminde Yahudiler’e karşı yöneltilen ırkçılık, Yahudilerin hiçbir siyasi talepleri olmadan yürütülen politikaları ve uygulamaları kapsar. Oysa Türkiye, Sevr antlaşmasını somut olarak görmüş, o korkuyu, işgalleri yaşamış kadroların elinde temkinli hareket etmeye mecburdur. Siyasal bölünme tehlikesi olmadan yürütülen bir ayrımcılık saptanması ile bu tehlikeye karşı önlemleri ayırt etmeden aynı kavramla karşılamak körlüktür ve kavramların içini boşaltmaktır. Her kavram her olaya bir etiket gibi hemen yapıştırılmaz. Akçam’ın kitabında “Vatandaşlık

⁴⁸ Türkiye ve Yunanistan’ın Lozan Antlaşmasındaki maddeleri uygulaması konusundaki bir karşılaştırma ve değerlendirme için bkz. Baskın Oran, Ali Dayıoğlu, 100. Yılda Lozan İhlalleri: Yunanistan ile Türkiye, Azınlıklar ve Ege, Alfa Yayınları, 1923.

Hakları” ve “Seyrülsefer Talimatnameleri” ile getirdiği eleştiriler⁴⁹ ve buradan çıkarttığı sonuçlar haksızdır. Demografik durum, bir komşu devletin işgali için sınır bölgelerinde her zaman tehlikelidir. Bir bahane sağladığı için tehlikelidir. Son Rusya-Ukrayna savaşı ve Dombas ve Kırım'ın Rusya tarafından işgali ve sonra ilhaki buna örnektir. Hiçbir devlet böyle bir bahaneyi ve malzemeyi bir komşu devlete vermek istemez. Akçam sadece ilkesel olandan hareket edip tarihsel bağlamı göz ardı ettiği için yanlış sonuçlara ulaşıyor. Akçam'ın ayrımcılık olarak örneklendirdiği yasal düzenlemeler ve yanlış uygulamalar, çoğunlukla Cumhuriyetin ilk yıllarına aittir. Bu tarihlerde hatıralar henüz canlıdır. Akçam bu yönü önemsemiyor.

Akçam'a ayrıca yukarıda ABD'de İkinci Dünya Savaşı döneminde Japon asıllı Amerikalılara yapılan muameleyi hatırlatmak gerekir. Burada tek tek sadakati ve aidiyeti ölçmek mümkün değildir. Toptan her muamele biraz da çaresizliktendir ve görüntü bir etnik gruba karşı toptan bir yaklaşım olarak ortaya çıktığı için ayrımcılık, ırkçılık olarak belirebilmektedir. O anda ya da yakın geçmişte bir ülke ile savaş yaşamış devletlerin, savaştığı kesim için yaptığı tarif kendiliğinden bir kapsayıcılık var eder. Ermenistan devleti ile savaşmışsanız “Ermeniler”, Yunanistan ile savaşmışsanız “Rumlar” bir tarif olarak belirir. Bu kapsayıcılık tek başına yanlış olmakla birlikte, bu yanlışlık kaçınılmazdır. Bir bakıma savaş, suçun kişiselliği ilkesini ortadan kaldıracak bir iç dinamiğe sahiptir. Zaten Akçam'ın sözünü ettiği ve ayrımcılığa örnek gösterdiği kanun ve uygulamalar Mili Mücadele'nin hemen sonrasına ait tarihlere aittir.

İkinci ve önemli bir nokta da bilinen en bariz Apartheid uygulamalarının hepsinde ayrımcılığın devlet politikaları ve çıkartılan kanunlar yanında halkta da karşılık bulması, halk tarafından da benimsenmesidir. Hem ABD'deki siyahilere yönelik ırkçı yasaklar, hem Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki uygulamalar ve hem de Almanya'da Nazi'lerin Yahudilere karşı yürüttükleri politikalara halkın büyük bölümü katılmış, ırkçı uygulamalara destek vermiş, günlük yaşamda bu ayrımcılığa uygun gelenekler ve yaşam biçimleri geliştirmiştir. Oysa Akçam, Apartheid rejiminin en önemli belirtisi ve kanıtı olacak bu tür sivil hayat örneklerini, kentsel yaşamda gerçekleşen ayrımcılık uygulamalarını Türkiye için veremiyor. Çünkü böyle bir örnek yok. Türkiye'de hiçbir zaman “Ermeniler Giremez”, “Rumlar Giremez”, “Kürtler Giremez” gibi tabelalar olmadı. Çünkü Türkiye'de ırkçılığın hiçbir zaman sosyal hayatta bir tabanı ve tarihi olmadı. Olsaydı zaten Akçam bunun örneklerini verirdi. Amerikalı tarihçi Howard M. Sachar'ın şu sözü ırkçılık ve ırkçı öfkenin tarihsel temelleri üzerine söyledikleri önemlidir:

*“Ne var ki Eski Dünya başarısızlığa uğradı, zira geçmişte ‘uyum’ içinde yaşayan Avrupa ailesi fikri masaldan başka bir şey değildi. So savaşa yol açan öfke dolu düşmanlıklar-Almanların Slavlara, Roma Katoliklerinin Doğu Ortodokslarına, Yahudi olmayanların Yahudilere, yoksulların zenginlere, fethedilenlerin fethedenlere karşı düşmanlığı-1918'deki ateşkeslerin öncesinde olduğu gibi sonrasında da, ne incir çekirdeğini dolduracak şeylerdi ne de yatıştırılmaları mümkündü. Kötülükler var olmaya devam etti ve giderek de büyüdü”.*⁵⁰

⁴⁹ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 64-70.

⁵⁰ Howard M. Sachar, *Önsöz, Avrupa'nın Katli 1918-1942 Siyasi Bir Tarih*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ağustos 2017, s. 11.

Burada Nazi iktidarı döneminde Avrupa’da ortaya çıkan ırkçılık ve soykırımın tarihsel ve sosyolojik kökenlerine değin bir açıklama getirilmektedir. Demek oluyor ki ırkçılığın gösterilebilmesi ve idda edilebilmesi için bu tür toplumsal-tarihsel temellere ihtiyaç var. Akçam, Osmanlı-Türk tarihi içinde bu türden bir temeli sorgulamanın ve çözümlemenin, delillerini ortaya koymanın zorluğunu göze almadan, sadece siyasi bir tavırla ve tarihsel olayları kendi siyasi tutumuna alet ederek çok kötü olaylarla, çok kötü olaylardan birine ait bir kavramı eşleştirmeye çalışıyor. Irkçılık ve Soykırım gibi kavramlar, tarihsel derinliği olan süreçlere uygundur. Dolayısıyla en önemli ayağı eksik olan, en önemli gereklilik şartı olmayan bir kavramı kullanarak kavramın kendi ağırlığını da ortadan kaldırıyor. Soykırım gibi, Apartheid gibi kavramlar ağırlığına kullanılmıdır. Yoksa her devletin eleştirilecek, kesinlikle kabul edilmeyecek politikaları, kanuni düzenlemeleri, uygulamaları olmuştur. Varlık vergisi, işkence gibi uygulamalar dönem dönem olmuştur ve bu kötücül eylemler eleştirilmelidir. Irkçılık ve Soykırım kavramları kullanılmadan da tarihte kötü olana “kötü” demek mümkündür. Bu yapılırken bilimden kopmamak ise bilim insanının görevidir.

Akçam kitabının 101.sayfasından itibaren (101-124.sayfalar arası) Şeyh Sait Ayaklanmasına Hıristiyan, Alevi ve Çerkes kesimlerin katılımını göstermeye çalışıyor. Böylelikle bu kesimlerin bir eşitlik talebinde bulduklarını iddia ediyor. Buradan da bu kesimlerin eğer eşitlik talebi varsa demek ki eşitsizlik var demeye getiriyor. Bu analiziyle de Apartheid iddiasına kendince bir kanıt oluşturmaya çalışıyor. Doğrusu bir kavramın olgulara uydurulabilmesi için bu kadar zorlandığı ender görülür. Oysa, eşitlik talebinin kanıtları yoktur. Neden? Çünkü hiçbir siyasi nitelikli isyan eşitlik talebiyle olamaz. Eğer siyasi körlük ya da bilinçsizlik yoksa bir isyancı grup ya iktidarı almaya çalışır ya da belli bir bölgede kendi iktidar alanını oluşturmaya çalışır; yani mevcut iktidar sahasından belli bir bölgeyi kopartarak kendi devlet otoritesini kurmaya çalışır. Mantığı gereği siyasal isyanlar bu şekilde gelişir. Burada Akçam’ın “eşitlik talebi” derken kastettiği eşitlik talebi, siyasal bir eşitlik talebi olmalıdır. Peki nasıl bir siyasi eşitlik talep edilmiş olabilir? Akla 1960’taki çok yaşamayan ve işlemeyen Kıbrıs Cumhuriyeti geliyor. Bu devlette bile bakanlıklar ve devlet yönetimi nüfusa göre düzenlenmişti. Yani nüfus eşit olmadığı her durumda yine de eşitsizlik olacaktır. Yok haklar bakımından eşitlik isteniyorsa bu zaten anayasal olarak engellenmemiştir. Her devlette ve her defasında ulus devletlerin homojenlik ve bölünme kaygısı yaşadığı tarihsel süreçte yaşanan gecikmeler genelleştirilemez.

Kaldı ki Akçam, Şeyh Sait isyanına katılanların eşitlik talebini sadece idda ediyor kendi kurgusu ile birleştirmeye çalışıyor. Katılımdaki çeşitlilik ile katılmayanlardaki çeşitlilik aynıdır. Bunu kendisi de söylüyor.⁵¹ Bir yerde de “*Bir grup Hıristiyan, Alevi, Sünni, Çerkes ve Kürt Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, oluşturulmakta olan Apartheid rejimine karşı çıkmış ve güçlerini tam olarak bir araya getirememiş olsalar bile parallel bir faaliyete girişmişlerdir*”, diyor.⁵² Daha açık olarak şunu da söylüyor: “*Harekete karşı çıkan, sessiz kalan veya hükümete yakın duran Alevi ve Sünni Kürt aşiretleri olduğu gibi, aynı aşiret içinde farklı tutum takınan aileler de olmuştur*”.⁵³

Apartheid’in temellerinin olmadığını kendisi itiraf etmiş oluyor. Bir devlet kendine destek olan grupların olduğu bir ortamda aynı gruba karşı toptan bir ayrımcılık neden yapsın? Böyle bir ayrımcılık varsa ayrımcılığa uğrayan gruplar arasından niçin bir kısım insan bu ayrımcılığı gözrmezden gelsin? Aynı şey Yahudilere karşı Nazilerin yaptığı ırkçılıkta

⁵¹ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 125.

⁵² Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 125.

⁵³ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 125.

örneklendirilebilir mi? Ya da ABD'de ırk ayrımcılığının yapıldığı dönemde herhangi bir siyahinin ayrımcılığı onaylamış olması ve "siyahlarla beyazların aynı tuvaleti ya da taşıtı kullanması yasaktır" diyen bir rejime ya da politikaya destek vermesi örneklendirilebilir mi?

Başka bir nokta da şu: "Eşitlik talebi" bir siyasi bildiri de ya da çıkışta mutlaka "eşitlik istiyoruz" gibi basit bir cümleyle ifade edilebilir. Fransız ihtilalinden beri bu böyledir. Akçam, hiçbir belgede, anıda, mahkeme kaydında böyle bir cümle bulup gösteremiyor. Oysa, "*Seyit Rıza'nın girişimini, bölgede bir hükümet kurma çabası olarak okumak yanlış olmayacaktır*", diyen kendisi.⁵⁴ Ayrı bir devlet kurmak isteyen biri kimden, neden ve ne tür bir eşitlik istesin? İki bir arada nasıl olabilir? Bir isyancı yeni kuracağı devletin neyle eşitliğini istiyor olabilir? Bu kadar basit bir mantık yürütmekten bile aciz bir yaklaşım var Akçam'da.

Akçam, yukardaki cümlesinde bir de "*oluşturulmakta olan Apartheid rejimine*" ifadesine yer veriyor. Oysa en başta değindiğimiz gibi yapıtının başında, "*Elbette tarih daha geriye, Osmanlı millet sistemine götürebiliriz ama Apartheid, modern Türkiye'nin başlangıcı sayılan yeni Meclis'in Nisan 1920'den itibaren çıkardığı bir dizi açık veya gizli kanun ve kararnameyle kurulmuştur.*"⁵⁵ diyen de Akçam. Bir yerde 1920'de Apartheid rejimi kuruldu diyor, bir yerde 1925'te Apartheid rejimi için *oluşturulmakta olan*, diyor. Yani henüz oluşmamış. Akçam, dönemselleştirmede ve kavramlaştırmada bu kadar ölçsüz, özensiz ve hadsiz. Yani isyancılar henüz kurulmamış ama kurulmakta olan bir rejimi hissetmişler ve o yüzden isyan etmişler! Bu kesinlikle bilimsel bir yaklaşım değildir.

SONUÇ

Bu çalışmamızdan çıkartılacak ilk önemli sonuç, Taner Akçam'ın tarihçi görünümde olan ama tarihi kendi politik emelleri uğruna bir araç olarak kullanmaktan çekinmeyen biri olduğudur. Kendi politik emelleri derken de aslında emperyalist güçlerin onyıllardır gericiliğın, modernleşme düşmanlarının, Türkiye'nin gelişip güçlenmesini istemediği için onyıllardır proje üstüne proje uygulayan emperyalist güçlerin politikalarına alet olmaktan söz ediyorum. Akçam, 31 Mart olayından beri her türlü gericiliğe destek verenlerin, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının kurduğu modern devlet düzenini, bu toprakları daha rahat sömürmek için engel gören ve Türkiye'yi parçalara ayırmak için etnik farklılıkları kullanmaya her zaman çaba harcayan emperyalist güçlerin, bilerek yada bilmeyerek tarih alanındaki görevlisi gibi davranmaktadır. Bu amaçla bilimsel kavramları onlara uymayan, onlarla açıklanamayacak olaylara yapıştırarak başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tüm modernleştirmecileri hedef haline getirmekte, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü "eşitlik" maskesi ile ortadan kaldırmaya çalışanlara tarih alanında yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bir bakıma kurulacak bu yeni düzenin tarih kurgusunu şimdiden oluşturmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken bilimin en basit kurallarını ihlal etmekten çekinmemektedir.

Bu çalışmada eleştirdiğim "Yüz Yıllık Apartheid" adlı kitabın yazarı Taner Akçam aslında bir siyasetçidir. Türkiye Cumhuriyeti yerine emperyalist güçlerin istediği kurulacak yeni bir devletin geçmişe yönelik olarak kendi tarih kurgusunu yazmayı şimdiden üstlenmiş ve tarihi siyasetin bir aracı, bir alanı olarak gören biridir. Temel amacı tarih bilimine hizmet etmekten ziyade günümüzde Türkiye Cumhuriyeti yerine yeni bir devletin kurulmasına hizmet etmektir. Temel amacı bilim yapmak değildir.

⁵⁴ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 114.

⁵⁵ Akçam, *Yüzyıllık Apartheid*, s. 21.

Tamer Akçam'ın Apartheid derken yıllardır yaşadığı ve çalıştığı ABD'yi ve Güney Afrika Cumhuriyetini hiç anmaması, tıpkı Soykırım derken Nazi Almanyasını, Ruanda'yı, Endonezya'yı, Irak'ta ABD'nin yaptıklarını, İsrail'in Filistin'de yaptıklarını anmaması bilim adına utanç vericidir. Dünyanın neresine giderse gitsin, Apartheid'ten söz eden herkes Güney Afrika Cumhuriyeti'nde olanlardan ve ABD'de 1960 öncesi ırk ayırımından söz etmek zorundadır. "Colored" olarak işaretlenmişlerin, yani siyahi olanların ayrıma tutulduğu tabelalara yer vermek zorundadır. Bunu yapmıyorsa ve sadece tarihte olanları belirtmekle yetinmeyip, günümüz Türkiye'sine yeni bir siyasal biçim ve yeni bir harita öneriyorsa tarih biliminin içinde kalmak, bilimin yöntem ve ahlakına bağlı olmak gibi bir derdi yok demektir.

Şeyh Sait ve Çerkes Ethem gibi Cumhuriyete ihanet eden, isyan eden kişileri kahraman, Mustafa Kemal Atatürk'ü ırk ayrımcısı bir katliamcı gibi sunması Taner Akçam'ın emperyalist bir projenin tarih alanındaki görevlisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Kitaplar

- Akçam, Taner (2021), *Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi*, Aras Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- (2023), *Yüzyıllık Apartheid, 1918-1923 Türkiye'si: Bağımsızlık ve Apartheid Rejiminin İnşası*, Aras Yayıncılık, İstanbul.
- Akşin, Sina (2015), *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 19. Baskı, İstanbul.
- Kieser, Hans Lukas (2021), *Talat Paşa İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- McCarty, Justin, (1998), *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılap Yayınları, 1. Baskı,
- Oran, Baskın - Dayıoğlu, Ali (1923), *100. Yılda Lozan İhlalleri: Yunanistan ile Türkiye, Azınlıklar ve Ege*, Alfa Yayınları.
- Özdemir, Ali Ulvi (2021), *Bilimsel Yönteme ve Bilimsel Ahlaka Aykırı Ermeni Soykırım İddialarına Karşı Bir Yanıt (Taner Akçam'ın Ermeni Soykırımı'nın Kısa Bir Tarihi ve Hans Lukas Kieser'in Talat Paşa İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı kitapları üzerine bir inceleme)*, Akıl Fikir Yayınları, 1. Baskı.
- Özel, İlkin Başar (2019), *Kısa II. Dünya Savaşı Tarihi*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Sachar, Howard M., (2017), Önsöz, *Avrupa'nın Katli 1918-1942 Siyasi Bir Tarih*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Dijital Kaynaklar

- <https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/> (İrkçılık maddesi, erişim tarihi 18 Temmuz 2024)
- encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nuremberg-laws (Erişim tarihi 22 Temmuz 2024)
- <https://stratejikortak.com/2021/12/abd-nin-japon-toplama-kamplari.html> (Erişim tarihi 24.Temmuz.2024)

ERKEN MODERN OSMANLI'DA DELİLER VE DELİLİK ÜZERİNE*

ON "MADMEN" AND MADNESS IN EARLY MODERN OTTOMAN

Şaziye DİNÇER**

Geliş Tarihi/Received:05.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted:11.12.2024

DİNÇER, Şaziye, (2025), "Erken Modern Osmanlı'da Deliler e Delilik Üzerine", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 377-381.

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük'ü "deli" maddesinin ilk anlamını, "Aklını yitirmiş olan, akli dengesi bozulmuş olan" şeklinde verir.¹ Kubbealtı Lugatı'nda ise "aklını yitirme" meselesi biraz daha açıklanır, "...çevresine karşı zararlı davranışlarda bulunan, intibakını yitirmiş, aklını kaçırmış, çıldırmış (kimse), mecnun, dîvâne."² İki sözlük arasındaki bu basit karşılaştırma bile delilik denilen hâlin tarifinin kolay görünmesine rağmen berrak biçimde yapılamadığını, belki de yapılamayacağını ortaya koyar. Sahiden kimdir deli yahut nedir delilik? Cevap aklını yitirmekse, o hâlde akıllılık nedir; tarifini kim yapar, aklın dışına çıktığı nasıl belli olur? Şayet delilik intibakını yitirmekse; intibak nasıl açıklanır? İnsanın intibak sağlayıp sağlayamadığının ölçüsü ne olabilir, bu ölçüyü kim belirler? Bunlar bizi delilik üzerinde, onun tarihi seyri üzerinde yeniden düşünmeye sevk eder.

Artık deli kelimesinin kullanımı pek de uygun bulunmuyor. Delilik, akıl sağlığını yitirmek şeklinde ifade ediliyor. Dikkat edilirse mecnun ile akıl sağlığını yitirmiş kimse arasında bir fark gözlenecektir. Mecnun, doğrudan akla cini getirir. Cinlenmiş yahut cine uğramış kişiye bu bela dışarıdan uğramıştır. Oysa akıl, sağlığını kaybedebildiğine göre tekrar bulabilir. Sorunun kaynağı mecnunluktaki gibi dışarıda değil bilakis bireyin aklının içindedir. Sağlıkla ilgili her şey gibi ona da modern tıp çözüm bulabilir. Böylece klinik, fiziksel rahatsızlıklar gibi zihinsel rahatsızlıkları da kontrolü altına almıştır. Modern tıbbın gelişmesi tüm dünyada benzer bir durum yaratmıştır.

Rüya Kılıç, Erken Modern Dönem Osmanlı'da Deliler ve Delilik kitabında deliliğin Türkiye'deki serüvenini incelemiştir. Neden böyle bir gereksinim duyduğunu kitabının giriş kısmında şu cümlelerle ifade etmiştir: "Türk psikiyatrlarının kendi mesleklerinin tarihine duydukları ilgi sonraki tarih yazımını etkilemiştir. Bu yazıma hâkim olan, modern psikiyatri tarihinin, 19. yüzyılda Osmanlı'ya girişiyle başlayan bir ilerleme hikâyesi, doktorların özverili çalışmalarıyla sağlanan başarı hikâyesi olarak kurgulanmasıdır."³ Yazar, bu satırların devamında Osmanlı tarihçilerinin bu konudaki "sessizliğinden" söz etmektedir. Bu sessizlik hakikaten, yazarın altını çizdiği gibi "dikkate değerdir". Sonuç itibarıyla hastalık da ona karşı üretilen çözümler de sosyal bir olgudur. Dolayısıyla tarihinin geçmişe uzanan merceğinin bunlara uzanmaması beklenemez.

*Rüya Kılıç, Erken Modern Osmanlı'da Deliler ve Delilik, Birinci Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2024, 180 s.

**Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, saziyedincer35@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8927-2672>).

¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 615.

² İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli* Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 264.

³ Rüya Kılıç, *Erken Modern Osmanlı'da Deliler ve Delilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 10.

Rüya Kılıç, hastalıkla mücadelenin toplumsal yönünü önceki kitabı *Hasta, Doktor ve Devlet*'te şöyle belirtmiştir: *“Ancak insanların hastalıkla mücadelede hangi yöntemi tercih edeceği hastalığa yönelik dini-toplumsal bakış, eğitim, ulaşım, ekonomik şartlar, bireysel tercihler gibi birden çok değişkene bağlıdır. Kaldı ki tek tercih ile yetinilmiyordu. İlk tercih bazen bir muska, bazen okuma-dua veya denenmiş bir ilaç olarak değişse de genellikle insanlar birden çok yöntemle başvurmakta birleşiyordu.”*⁴ Bu yaklaşım biçimi yazarın tarihçi olarak deliliği çalışmasına ışık tutmaktadır. Yazar delilik olgusundan hareket ederek cumhuriyetten geriye doğru gitmiş, hastalık üzerinden ciddi bir toplumsal panorama çıkarmıştır. 2013 yılında konuyla ilgili yayınladığı ilk kitabından itibaren delilik okuması yapıldığında, konuyu modern dönemden öncesine doğru derinlikle taşıdığı görülecektir.

Deliler ve Delilik kitabında yazarın işinin önceki kitaplara göre daha zor olduğu söylenebilir. Bir kere eldeki delilik ile ilgili malzeme yazma eserlerden, tasavvuf kitaplarından, folklorik kaynaklardan toplanmıştır. Bunun iğneyle kuyu kazma misali bir uğraş olduğunu, dikkat ve özveriyle yapıldığını gözden kaçırmamak gerekir. Kitap bir giriş, dört bölüm, son söz ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır.

Girişte (9-20), çalışmanın sebebi olarak insanın kendini ve diğerini anlama çabasıyla Osmanlı kültür tarihinde bu çalışmanın gerekliliğine duyulan inanç gösterilir. Türk psikiyatri tarihinin gelişimine dair çalışmaların özetlendiği bu bölümde, Michael W. Dols'un hazırlamış olduğu *“Majnun: The Madman in Medieval Islamic Society”* gibi yabancı çalışmalara da yer verilir. Kılıç, bu alandaki çalışmaların yetersizliğini ve alanda çalışmanın zorluğunu şu şekilde dile getirir. *“Alana hâkim olan sessizlik sadece ilgi eksikliğiyle geçiştirilemeyecek kadar önemlidir. Zira bunda, esasen, deliler ve deliliğin Osmanlı'daki tarihinin modern psikiyatri öncesi, yani 15.-18. yüzyılları kapsayan bir zaman diliminde ele alınmasının pek çok belirsizlik ve güçlüklerle karşılaşmak anlamına gelmesini aramak gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim metodolojik sorunlara geniş ve dağınık bir kaynak grubu ile çalışma zorunluluğu eşlik ediyor.”* (s.13-14) Arşiv belgeleri, kronikler, şer'îye sicilleri, mühimme ve vakıf kayıtları, fetva mecmuaları, ahlâk, tıp kitapları, seyahatnameler, menakıbnameler, biyografi, edebi ve tasavvuf eserleri Kılıç'ın kaynakları arasında yer alır. O, bütün kaynak gruplarının eksiksiz bir şekilde incelendiği iddiasını taşımaz, en azından görülebilenlerden elde edilen verilerin değerlendirme imkânı sağladığını belirtir. Girişi, deli kelimesinin kullanım nedenine dair kısa bir açıklamayla bitirir.

Birinci bölüm (21-100), *“Osmanlıların Deliliğe Dair Bilgisi”* başlığını taşır. İlk alt başlık (21-40) ise *“Tıbbi bilgi: Sebep-belirti-tedavi”* şeklindedir. Burada, Osmanlıların deliliği anlama ve açıklamaya yönelik bilgi birikimlerinin önemli bir sahasının tıp olduğu vurgulanır. Tıp bilgisi ve bu bilgiye dayanan kişilerin tanı, değerlendirme, uygulamalarına yön veren ana ilkeler için ise temel kaynak grubu olarak tıp eserleri gösterilir. Erken dönemin tanınmış Türkçe tıp eserlerinden başlayarak 18. yüzyıla kadar verilen eserlerden yola çıkarak baş hastalıklarıyla ilgili isimlendirme, hastalığın seyri ve tedavi yöntemleri örneklerle açıklanır.

Oldukça geniş bir yelpazeye yayılan baş hastalıkları yanında, esasen duygu ve davranış bozuklukları, taşkınlık-tutarsızlık, hezeyan ve tutkular üzerinde durulduğu görülür. Bu yapılırken söz konusu hususları içeren mâlihülya, manya, dâü'l-kelb ve kutrub illetlerine dair Osmanlı dünyasında 15.-18. yüzyıl aralığındaki ortak tıbbi birikime odaklanılır. Bunların oluşum sebepleri ve tedavi yöntemleri metinlerden hareketle ortaya konulur. *“Örneğin Mümin b. Mukbil, çok çeşitli vehim ve hayaller olduğuna dair açıklamasını bir kadının boğazından yılan girdiğine inanması örneğiyle detaylandırır. Vehminin bir türlü*

⁴ Rüya Kılıç, *Hasta, Doktor ve Devlet*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 84.

önüne geçilemeyen ve hastalığı günden güne artan kadına çare bir “tabib-i hâzık” gelmişti. Buna göre, tabip, önce hastaya olayın nerede, nasıl gerçekleştiği ve yılanın tarifini sorarak bilgi alır, ardından da kusturduğu hastaya bulup parçaladığı benzer bir yılanın parçalarını gösterir. Böylece yılanın dışarı çıktığına inanan kadın vehminden kurtulur.” (s. 28) Kılıç, bu ilk alt başlığın sonunda, tıp eserlerinde deliliği; korku, keder, endişe ve hezeyanın yol açtığı ya da eşlik ettiği şiddet, saldırganlık, tutarsızlık ve taşkınlık üzerinden tanımlandığını ve hıtlar teorisi çerçevesinde vücuttaki sıvı dengesine dayanan bir tedavi yöntemi uygulandığını belirtir.

İkinci alt başlık (40-46) ise “Ruh Sağlığı”dır. Bu başlık altında daha çok, yıkıcı duygusal sorunlar, zihinsel karışıklık ve muhakeme yeteneği üzerindeki yoğun etkileri sebebiyle hareket-i nefsanîye ve uyku bahisleridir. Kılıç, nefsanî hastalıkların sebebinin beden ve mizaçtan kaynaklandığında cismani tıbbın, alışkanlık ve kötü fiillere devam etmekten kaynaklandığında ise ruhani tıbbın yani ahlâk ilminin tedavide etkili olacağını söyler.

Üçüncü alt başlığı (46-87) ise *Tıbb-ı rûhânî: Ahlâka dayalı ruh sağlığı* oluşturur. Öncelikle tıbb-ı ruhânî kaynaklardan yola çıkılarak açıklanmaya çalışılır. Burada Seyyid Şerif Cürânî, Ebu Bekir er-Râzî, Ya’kub b. İshak Kindî, Sinan Paşa, Fârâbî, Taşkoprülüzâde, Kınalı-zâde Ahi Çelebi, Muhyî-yi Gülşenî’nin eserlerinden faydalanılarak hastalıkla ilgili açıklamalardan sonra tedaviye yönelik bilgiler verilir. Sonrasında nefsanî hastalıklar bahsiyle ilgili olarak öfke, üzüntü, korku, vesvese, kaygı ve ölüm korkusu sırasıyla ele alınır ve bu kavramların ne olduğu, insana nasıl zarar verdiği ve tedavi usulleri açıklanır. Kılıç, öfke, kaygı, vesvese, keder, ölüm korkusu ve haset gibi marazi duyguların önüne nasıl geçilebileceği ile ilgili şunları söyler: “Her ne kadar bunların her insanda olduğu ve sınırlamanın zorluğu kabul edilse de yenilgi asla mazur görülmez. Duygu ve davranış sorunlarına sebep olan aşırılık ile baş etmeye yönelik stratejiler sunulur. Cismani tıpta olduğu gibi burada da önerilen denge, yani zıddı ile tedavidir. Bunu mümkün kılacak olan ise akıldır. İnsan, nefsinin harekete geçirdiği rahatsızlığı kontrol altına almak için akıl ve düşünme yeteneğini devreye sokmalı ve nasihatleri dikkate almalıdır.” (s. 68-69). Bu bölümde insanı toplumsal normların dışına iten unsur olarak aşk üzerinde de durulduğu görülür. Zira aşk burada “insanın içinde taşıdığı bir zaaf ve beraberinde getirdiği sıkıntıları, aşırılıklarıyla ifrat türlerinin en tehlikelisi” olarak değerlendirilir (s. 69). Sonrasında aşkın hâkim olduğu alanlar olarak tasavvuf ve edebiyattan örneklerle konu işlenir ve sonunda Leylâ ve Mecnûn ile ilgili beş ayrı minyatür göze çarpar.

Dördüncü ve son alt başlık (87-100) ise “Folklorik halk tıbbı: Tekke-türbe ziyaretleri, dua, büyü” şeklindedir. Toplumun yüzyıllardır kendi geleneklerinden beslenen bir ruh sağlığı pratiği olduğunu söyleyen Kılıç, sözlü olup geleneğe dayanan, günümüzde de devam eden bu pratiklerden geçmişteki toplumda ruhsal tedaviye dair birtakım çıkarımlarda bulunma imkânına sahip olduğumuzu belirtir (s. 87). Osmanlı’daki ruh sağlığı pratikleri örnekleriyle birlikte anlatılır ve başvurulan yöntem ne olursa olsun kişinin yöntemin geçerliliğine güvenmesinin önemine değinilir. Bu güveni tesis eden şeyin ise, daha önce tecrübe edilip başarılı olunduğuna dair rivayetlerle güçlendirilmiş söylemler olduğu ifade edilir (s. 100).

Söz konusu çalışmanın ikinci bölümünü (101-133) “Toplumsal Algı ve Tanı” başlığı oluşturur. Bu bölümde Kılıç’ın insanların deliliğe dair algı, kavrayış ve tutumunun bazı yönlerini belirlemede çeşitli kaynak gruplarını bir arada kullandığı görülür. Edebi eserler, biyografik eserler özellikle şu’arâ tezkireleri, şairler ve eserleri, belgelerden faydalanılan bölümde ilk olarak biyografik tanımlamalarda dikkat çeken unsur, görünüş ve davranışlardaki kural dışılığın kayda değer bulunmasıdır. Dış görünüşe eşlik eden davranış

şekli ise, genellikle toplumdaki uzak durma, yalnızlığa yönelme ve suskunluktur (s. 106). Deliliğe dair toplumsal algı ile tanıyı birlikte düşünmenin meselenin açıklığa kavuşturulması açısından gerekli olduğunu düşünen Kılıç, şu tespitlerde bulunur: “Zira mahkeme kayıtlarında aile ve mahallelinin bir kişinin deli olup olmadığına ilişkin ifadeleri, toplumsal kabule dayalı beyanlarının kararı belirlediği görülüyor... Diğer taraftan hukuki olarak yetki sahibi kadı, kişinin deliliğine dair karar verirken mahalle sakinlerinin ifadelerini dikkate almakla birlikte bir tabibin görüşüne başvurabilir ya da mahkemede hazır bulunması hâlinde hâl, hareket ve sözlerine bakarak kendi değerlendirmesine güvenebilir.” (s. 130)

Üçüncü bölüm (135-150), “Bakılan ve Korunan” başlığı adını taşır. Bu bölümün kaynak grubunu daha çok mahkeme kayıtları oluşturur. Hukuki açıdan delilerin korunması, bakılması ve muhafaza edilmesi gerektiğini aktaran Kılıç, deliliğin ister uzun süreli ister kısa süreli olsun her iki durumda da temyiz gücünden yoksun bulunma hâlinde fiil ehliyetinin ortadan kalktığını, cezai sorumluluğunun olmadığını, borç ve haklara ehil olduğunu vurgular. Deli adına ihtiyaç duyulan tasarrufun yapılabilmesi için vasiye ihtiyacı olduğunu belirtir (s.137-138). Delilerin korunması, bakılması, muhafaza edilmesi ve maddi sorumluluğunun alınması gibi durumları mahkeme kayıtlarından örnekler sunarak anlatır.

Dördüncü bölümde (151-167) “Muhafaza ve İhraç Edilen” başlığı altında Osmanlı’da deliye dair siyasi ve toplumsal kontrol biçimlerinin değişikliği anlatılır. Kılıç delilerin muhafazasıyla ilgili olarak şunları söyler: “Deliler yaşadıkları yerden ihraç edilebilir, sürgüne gönderilebilir, tedavi almaya zorlanabilir, bağlanabilir, bir bimarhâneye veya eve kapatılabilir. Şartlara göre belirlenen yöntem başarısız olduğunda bir başkasıyla değiştirilir. Birey, aile, mahalleli veya mahalli yöneticilerden gelen taleplerin uygulamaya geçirilebilmesinde belirleyici ve düzenleyici olan ise merkezî otoritedir.” (s. 151). Taleplerin uygulamaya dönüşebilmesi için merkezî otoritenin temsilcisi olan kadıların kararları gerekliliği örneklerden yola çıkılarak gösterilir. Bu bölümde ayrıca Osmanlı’da var olan Dârüşşifâlar’ın özellikleri ve buralarda uygulanan tedavi şekilleri hakkında da bilgi verilir. 16. yüzyılda bir Osmanlı hastanesinin akıl hastalıkları bölümünü gösteren bir minyatürle bu bölüm bitirilir.

Son sözde (169-170) ise Kılıç, toplumun bir parçası olan fakat görülmeyen, görüldüklerinde ise bazı klişe ifadelerle tanımlanan ya da bir eğlence konusu olarak beliren delileri gündelik hayatın içinde yer alan, çevresindekilerden etkilenen ve onları etkileyen kişiler olarak sunma isteğinden bahseder. Bunu da insanların deliliğe dair tanı, algı ve tavırlarıyla birlikte anlamlandırmaya çalıştığını belirtir (s. 169). Meselenin eksiksiz bir biçimde ortaya konma iddiasında olmadığını belirten yazar, yapılanı şu şekilde özetler: “Yapılan sadece Osmanlı’da deliler ve delilikle ilgili yüzeysel ve genelleyici yargılara varmak yerine bunları anlamaya ve anlatmaya yönelik sınırlı bir çabadan ibarettir.” (s. 170)

Kaynakça bölümünde (171-180) ise, yazarın çalışmasını hazırlarken yararlandığı kaynaklara yer verilir. Kılıç’ın titizlikle yürüttüğü bu çalışmada kaynakların çeşitliliği göze çarpar. Arşiv belgelerinden kadı ve şer’iye sicillerine, kitaplardan tezlere, makalelere, bildirilere kadar ulaşılabilecek birçok kaynağa ulaşılmış olduğu görülür. Kaynakçada, devlet arşivleri başkanlığı Osmanlı arşivi ve İstanbul kadı ve şer’iye sicillerinin yanında soyadına göre alfabetik olarak dizilen 156 kaynak eser yer almıştır.

Delilik ve delilerin erken modern dönem Osmanlı’da ele alındığı bu çalışmada, sadece tıbbın değil aynı zamanda toplumun meseleye bakış açısı da verilmeye çalışılmıştır. Kılıç’ın delilik ile ilgili kaleme aldığı üç eser birbirini bütünlükten, ciddi bir eksiğin dolmasını sağlamışlardır.

Kaynakça

Ayverdi, İlhan(2005), Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Kılıç, Rüya (2020), Hasta, Doktor ve Devlet, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Kılıç, Rüya (2023), Erken Modern Osmanlı'da Deliler ve Delilik. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk Dil Kurumu, (2011), Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BELGİ
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
YAZIM KURALLARI

Belgi, Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yayımlanan yakın dönem Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Cumhuriyet dönemini içeren özgün, bilimsel makalelere yer verir. Uluslararası hakemli bir dergi olan Belgi, kış ve yaz olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.

Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uyma, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı istenir. Yayımlanmamış olmak şartıyla daha önce bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler de kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Belgi'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.

Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri çıktı üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.

Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır.

Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların telifi, PAÜ. Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne devredilmiş kabul edilir. Bu devir, internet ortamında yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

Belgi'nin dili Türkçedir. Ancak başka dillerde yazılmış makalelere de yer verilebilir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Calibri kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2,5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 20 sayfayı geçmemelidir.

Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.

En fazla 150 sözcükten oluşan, 8 puntuyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

Başlıklar kalın harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, A.,B., C., ara başlıklar, 1., 2., 3., şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) BÜYÜK İNCE HARFLERLE veya daha büyük puntoyla Kalın Küçük Harflerle yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.

Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, eğik harflerle gösterilir, kalın karakter kullanılmaz.

Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.

Yazımda, TDK Yazım Kılavuzu esas alınır.

Kaynak Gösterimi

Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının eğik/ince, makale başlıklarının ise “tırnak” içinde, düz olarak yazılması ve sonda “Kaynaklar”ın verilmesi gerekir.

İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilir.

Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir. Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

Cunbur, Müjgân (1987), “Atatürk ve Milli Birlik”, Erdem, C.3, S. 7, s. 1-11.

Ergin, Muharrem (1991), Dede Korkut Kitabı II, 2. bs. Ankara: TDK Yay.

Öztuna, Yılmaz (2000), Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi, Ankara: AKM Yay.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), Philologiae Turcicae Fundamenta I, Wiesbaden: Steiner Verlag.